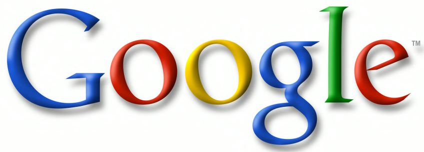
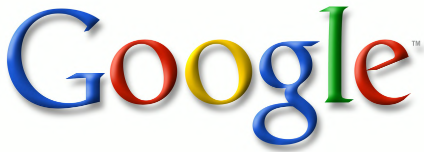
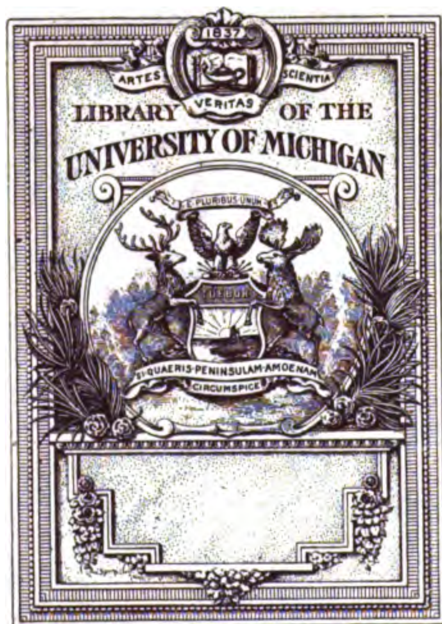

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

GEORG BRANDES

SAMLEDE SKRIFTER

FJORTENDE BIND

(ANDET SUPPLEMENTBIND)

KJØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG
GRÆBES BOGTRYKKERI
1904

INDHOLD

BERLIN

JULIUS LANGE

BERLIN

SOM TYSK RIGSHOVEDSTAD

ERINDRINGER FRA ET FEMAARIGT OPHOLD

(1885)

FORORD

Læseren maa ikke af denne Bogs Titel lade sig forlede til den Antagelse, at Forfatteren formaar eller agter at give en udvortes beskrivende eller historisk Skildring af Tysklands Hovedstad. Hvad her findes samlet og bearbejdet er en Række Optegnelser, som er nedskrevne under et flereaarigt Ophold i Berlin og som fra forskellige Sider belyser Stadens Fysiognomi og dens Aandsliv.

Jeg saa Berlin første Gang i 1868, medens Byen endnu kun var Hovedstad i Prøjsen, gensaa den Aar efter Aar under maanedlange (to Gange endog halvaarlige) Besøg i Tidsrummet 1872—76, var endelig bosat Borger i den fra Oktober 1877 til Februar 1883, har altsaa adskillige Betingelser for at kende tyske Forhold ganske godt. Imidlertid har mit Kendskab snevre Grænser, hvad dels beror paa min Personligheds Begrænsning, dels paa at jeg har levet en Arbejders, ikke en Rejsendes Liv i Berlin. Jeg har ikke i Længden kunnet se paa Staden og dens Beboere som Turist, jeg har levet i den som et adopteret Byesbarn, og kender altsaa mere til dens Aand og Væsen, mindre til dens samtlige Seværdigheder end mangen En, der i et Par Maaneder iler omkring for at se saa meget som muligt. De gængse Beskrivelser af Stadens Gallerier, Teatre, Danseboder og Tyvehuller vil man ikke finde her.

Det er ikke faldet mig ind at iagttage Byen for at beskrive den, jeg har ubevidst indsuget dens Livsluft, og da mine Iagt-

tagelser er gjorte uvilkaarligt, umetodisk, er det mig vanskeligt at gøre Rede for og i klare Ord udtale hvad jeg véd eller tror at vide. En dybtliggende Uvilje mod at dømme for tidligt har her som ellers berøvet mig Letheden til at forme mine Indtryk til Almensætninger og Evnen til hurtigt at uddrage Resultater af det Sete og Oplevede. Langt heller lader jeg rent være med at dømme end jeg letsindigt almindeliggør en Iagttagelse. Mine Stemninger modsiger hyppigt hinanden, mine Tanker sjældent.

Hvis i min Ungdom en Sandsigerske havde forudsagt mig, at jeg som Mand skulde komme til af egen Drift at tage fast Ophold i Berlin, saa vilde jeg visselig ikke have troet Opfyldelsen af denne Spaadom mulig. Jeg følte den Gang kun ringe Tiltrækning til Tyskland og slet ingen til Prøjsen. Da Tidsbegivenhederne med pludselig Klarhed viste mig, at man i Danmark havde levet i tyk og skæbnesvanger Uvidenhed om det store Naboriges Væsen, og da den politiske og krigerske Kraftudfoldelse, hvormed dette forbavsede Evropa, vakte min Interesse, opstod der hos mig en Trang til at fuldstændiggøre hvad jeg besad af romansk Dannelse med fyldigere Indtryk af germansk Liv; jeg lærte at vurdere Meget, hvormed jeg ikke oprindeligt sympatiserede, og hvormed jeg kun i ringe Grad er beslægtet; og da saa tilsidst Livsforhold gjorde mig det nødvendigt at søge mig en Virkekres og en Læsekres udenfor Danmark, valgte jeg at bosætte mig i Berlin.

Vi Danske har i de sidste halvhundrede Aar i Reglen kun kendt Tyskland fra dets uelskværdigste Side, den, det politisk har vendt ud imod os. Flere end jeg vil rimeligvis nutildags føle det som en Nødvendighed at lære vor mægtigste Nabostat at kende indenfra, midtfra. Det er i ethvert Tilfælde den lige Vej bort fra Ensidighed og Fordom, Magter, som vel tilsyneladende forøger Fædrelandskærligheden, men som ganske sikkert skader Fædrelandet.

Første Indtryk

Juli 1868.

Landskabet paa Vejen nordfra til Berlin er simpelt og fladt; Birke- og Granskove. Magerhed og Fattigdom, Tørhed og Slankhed. Jordbunden er ufrugtbar; om Berlin lutter Sand. Ingensteds har Naturen vist sig mindre imødekommende mod Menneskene. Den har Intet skænket. Alt er aftrodset den ved Evnen til Flid under Savn. Det har været nødvendigt for Frederik den Store at indføre Kartoffeldyrkning med Magt. Og det har været nødvendigt i det nittende Aarhundrede at forvandle dette Kartoffelland til et Industriland.

Byen svarer til sit Ry som kedelig. Jeg kører den igennem i Droske paa Kryds og Tvers; alle Gader synes mig dragne efter Lineal og lige lidet mærkelige. Hvilken Modsætning til det morsomme, gavlrige Stralsund, der ligner Flensborg; her er Intet af det karakterfulde Gamle, der saa velgørende bryder den moderne Ensformighed. Spree er en tynd Kanal, ser stillestaaende ud, opliver paa ingen Maade Byen som Seinens hurtige Bølger Paris. Slottet er stærkt, fæstningsagtigt, men mindre smukt beliggende og mindre smagfuldt bygget end Stockholms Slot, og sammenligner man det med Louvre og Tuilerierne er Virkningen saare tarvelig. Det har kun enkelte gamle og skønne Partier, den ældste Del deraf, som malerisk stiger op af Floden, og den morsomme, kraftige Portal ud mod *Schlossfreiheit.* Paladspartiet er meget pompøst; dog indtager det kun en kort Strækning, og hvor kort og livløs er ikke *Unter den Linden* mod Paris's Bulevarder!

For den skønne Universitetsbygning, tilforn et Palads, bygget i Hesteskoform med en Have foran sig, tog jeg min Hat dybt af, da jeg første Gang kørte forbi Gitterporten. Her har Heiberg hørt Hegel, Kierkegaard Schelling. Dengang besøgte man Filosofiens og Aandsrevolutionernes Berlin, nu gennemfarer man Bismarcks Berlin, Politikens og Militærdespotiets Hovedstad. Paa den indre Magt, den smukke Magt, som Tyskland dengang sad inde med, har det nu grundet sin stygge Magt. Den største Ulykke for de Besejrede er, at Voldsherredømmet her ikke uden videre er hult.

Paa Spreebroen ved Slottet staar otte skønne Marmorgrupper, Pallas Athene, der opdrager Ynglingen til Kamp og beskytter ham under Kampen. Vi ser, hvorledes hun rækker ham Vaaben, lærer ham at bruge dem, opægger ham til Dristighed, og hvorledes han kæmper, skærmet og støttet af hende. Pallas Athene synes mig den eneste græske Guddom, Tyskerne ret har forstaaet og tilegnet sig; de har undertiden gjort hende til en pedantisk gammel Jomfru, men de har erobret hende, og jeg er bange for, at de har hendes Naade.

Til Højre og Venstre ligger her overalt Læreanstalter og Kaserner, derimod ser man forholdsvis yderst faa Kirker. Det er intet Under, ti af alle kristne Byer er Berlin den, som i Forhold til sin Størrelse har det ringeste Antal af Kirker. Man siger mig, at for adskillige Aar siden blev det i et Præstemøde erklæret, at af 440,000 Indbyggere gik kun 4000 i Kirke. Nu anslaar Bladene Kirkegængerne til kun $^1/_2$ Procent af Byens Befolkning. Tyskland er og bliver Kætteriets Hovedland trods al officiel Rettroenhed.

Det store Broncemindesmærke over Frederik den Store og hans Mænd er meget vellykket, men koldt, og saaledes med Alt: det har et Præg af Kulde. Der gives ingen mindre indsmigrende By; hvor den er smuk, der er den smuk uden Ynde. De smukkeste offenlige Bygninger i Stadens Midte har desuden et Præg af Fremmedhed. Vagthuset og det gamle Museum er udførte i rent græsk Stil; det er en Kunst, som ikke er skudt op af Jorden her og som derfor er Befolkningen og Livet fremmed. Det tog sig latterligt ud at se en prøjsisk Soldat med sit Fængnaalsgevær staa op ad de nøgne, svævende Skikkelser, der fylder Schinkels overspændte Fresco paa Museets Mur. Og de prøjsiske Pikkelhuer gør et rent barbarisk Indtryk, indfattede i

den græske Hovedvagtsbygning. Soldaterne er kantede, men ypperligt dresserte, Officererne stive. Medens de danske Officerer i Reglen ser ud som beskedne, noget forsultne Embedsmænd, er Officererne her en højere Kaste, svulmende af Standsfølelse indtil Kastehovmod. De er udrustede med Forrettigheder. Det ses ved første Blik paa Berlins Gader og offenlige Steder, at i Sammenligning med dem gælder Borgeren Intet. De synes sammenvoksede med Uniformen, optræder aldrig uden den. Det minder En om, at de tyske videnskabelige Forfattere altid paa Titelbladet skriver sig Doktorer. I Frankrig som i Norden møder man faa Uniformer og støder paa faa titulerede Skribenter. Standsforskellen indenfor de Dannedes Kres synes at spille en større Rolle her end andensteds.

Jeg saa Navnet Spargnapani paa et Konditorskilt og blev staaende med en Slags Pietet; jeg gik derind at spise Frokost, jeg huskede, at Kierkegaard nævner dette Sted i et Brev til Spang som et, han plejede at besøge.

I

Berlins Corso — Rigsdagen — Kunstudstillingen

Berlin, 29. Novbr. 1877

Hele November har været uhørt mild. Hver·eneste Eftermiddag vrimlede det udenfor Brandenburger Thor og om Thiergartens Rande af Kørende, Ridende og Fodgængere i deres bedste Pynt, næsten lige saa let klædte som ved Sommertid: *Siegesallé*, den smukke brede Vej, der udmunder i *Kônigsplatz*, spiller her samme Rolle som Corso i Rom eller Cascinerne i Florents. Der bevæger Vognrækkerne sig forbi hverandre; der er Ekvipager nok til at det afgiver et ret stateligt Syn; Rytterne galopperer frem og tilbage det samme korte Stykke Vej. Det uniformerede Element er overvejende: ranke, stramme Officerer og Damer med de moderne Rembrandthatte. Dette sidste Uniformsstykke er meget klædeligt og smukt for høje Damer, men skjuler fuldstændigt de smaa for Ens Blik. Toiletterne er overdaadige i Sammenligning

med Klædedragten i Norden, men den individuelle Smag er mindre udviklet end i Paris. Det hele brogede Skue beherskes af den kolossale *Siegessäule*, som fra sit uhyre blanktslebne Fodstykke stiger i Vejret som en Kæmpe-Asparges, hvis tykke Hoved bærer en forgyldt Victoria. Søjlen er plump, den ser snarere ud som var den rejst paa Kongen af Siams end paa Kejseren af Tysklands Befaling; og paa den forgyldte Dame øverstoppe er alle Forhold saa uheldige, at Folkevittigheden har døbt hende «Pigebarnet, der staar alene og ingen Forhold har», nogle sige «Berlins dydigste Pige». Men plump som Søjlen og grim som Sejrsgudinden er, gør hun og den lige fuldt et Indtryk af dybt rodfæstet Magt, urokkelig paa sit brede Grundlag.

* * *

Jeg kan ikke sige, at det Indtryk, man faar af den nys sammentraadte Rigsdags Forhandlinger nøje svarer hertil. Vistnok hviler Regeringsmagten med alle sine Tøjler nu som før i én eneste mægtig Haand. Men denne Haand, som Tysklands Fjender ser knyttet om Tordenkilen, ligger fladt udstrakt som en trykkende Mare over den indre Politik. Bismarck betragtes som saa nødvendig overfor Udlandet og overfor de Ultramontane, at Folkets Flertal indadtil giver ham Fribrev; men hans lange Orlov, som ingen virkelig Orlov er, hans Fraværelse fra Berlin, hans Usynlighed i Rigsdagen uden at han erstattes af nogen fyldestgørende Stedfortræder, de mange Rygter om at snart den, snart den Minister skal fjernes paa Grund af Uoverensstemmelse med den usynlige Rigskansler, alt dette afgiver et Gæringsstof i den politiske Stemning.

At der er en saadan Gæring, kom kraftigst til Orde, da et af *Fremskridtspartiet* uklogt foreslaaet Mistillidsvotum til Ministeriet blev drøftet i Mødet den 27. Oktober, som i Grunden senere er blevet gentaget en Gang hver Uge. Den Dag afholdtes paa én Gang politisk Parade og politisk Turnering. Alle Førerne talte, de holdt lange, omhyggeligt udarbejdede Taler; de paraderede for Landet med deres hjemme vel blankede Vaabenskjolde; men Enhver vidste forud, at der intet vilde komme ud af Kampen og at hvis nogen Minister i en nær Fremtid skulde falde, var det ikke fra Kammeret men fra hin Gamle i Varzin at Stødet maatte udgaa. Det var da ingen Kamp, men en Turnering og

den betragtedes fra de overfyldte Tilskuerpladser som saadan. Dog den afgav en Anledning til at studere Førernes Optræden og Personligheder.

Windthorst angreb Ministeriet med Centrumspartiets sædvanlige Bevisgrunde, betegnede Ministrene som Marionetter i Kanslerens Haand, som Bismarcks Kommis'er, og truede med Kulturkampens Udfald. Han er en lille bitte grim skaldet Gnom med fremspringende Mave, Kalot og Guldbriller og med en Mund som en Frø. Han ligner en Mandsling af Guttaperka, men Ansigtet er aandrigt og dets Udtryk ikke uden Godmodighed, saa ondskabsfuldt end hans Vid kan være. Alt hvad han siger, har Næb og Kløer; det bider og stikker. Han har sin Styrke i Afbrydelser, Beskyldninger, spydige Udfald og Spørgsmaal — alle sammen dikterede af Nidkærhed for Kirken. Han blæser, som Giboyer siger, *Dies iræ* paa Piccolofløjte. Han er lige saa god Logiker som Mefistofeles selv; det er en Miniatyrmefistofeles i Vatikanets Tjeneste. I Selskabslivet er han meget yndet, en indtagende Verdensmand. Han koketterer gerne en Smule med sin meget hvide og smukke Haand. En Bekendt af mig, der nylig var sammen med ham, hørte en Dame, en liberal Politikers Hustru, sige ham en henkastet Artighed for denne Haand. ««Ak ja! naadige Frue,» svarede han, «havde jeg ikke den! men se paa mit Ansigt og sig mig, skyldtes der mig ikke et saadant Vederlag? Og véd De, hvorledes det gik til, at jeg har faaet dette løjerlige Ydre? Nu skal De høre. Vorherre begyndte meget grundigt, da han formede mig, tog fat paa Fingrene en for en og fik Haanden færdig, mens Leret endnu var vaadt. I det samme kommer St. Peder styrtende. «Herre! Herre!» raaber han. «Hvad er det,» siger Vorherre, «kan du ikke lade mig i Ro med min Windthorst.» «Ak Herre,» siger St. Peder. «I maa op med mig i Paradiset, de 11,000 Jomfruer skændes som de var gale, og det nytter ikke, hvad jeg siger og gør. De har ingen Respekt for mig.» Saa gik Vorherre fra Arbejdet midt i, efter saadan ganske raat at have formet Resten til en Mandsling, som blev mig.»» Det er i Rigsdagen altid underholdende at høre ham drille de Nationalliberale med deres uigengældte Ømhed for Bismarck; men dog staar disse sig i Reglen nok saa godt i Debatten.

Lasker talte paa deres Vegne og afgav paa sin Side et ikke mindre originalt Skue end Windthorst. Hans Ansigt er kendt

nok gennem Fotografier; men Billederne giver ikke nogen fyldestgørende Forestilling om Karakteren af hans Ydre. Han er under Middelhøjde, undersætsig, bevægelig, i evig Uro, med et storstilet, udtryksfuldt Ansigt. Hans mørke Haar og Skæg er stærkt graasprængt, med mere af Saltets end af Peberets Farve. Den hele lille Figur er sluttet, virksom, højst kolerisk. Hovedet er et Arbejdshoved, Panden stærk, godt formet, Øjnene energiske. Man ser, det er en Mand, som har kæmpet sig i Vejret fra de knappeste Kaar. Og selv nu besidder han ingen Formue; Politiken indbringer intet; ti Rigsdagen giver ingen Diæter, og Diæterne i *Abgeordnetenhaus* gaar, som jeg engang hørte Lasker sige det, med til Portoen for hans Breve. Han er en Mand af ét Stykke, og dette Stykke er Retskaffenheden selv. Lasker er en Aristides i Uegennyttighed; men der er foreløbig ingen Fare for, at han skulde blive landsforvist som Aristides; ti han gaar ingenlunde mod Strømmen, han undgaar endog ængsteligt ethvert Sammenstød med Regeringen. Han er en politisk Arbejder af første Rang, men ingen Statsmand. Hans aandelige Overlegenhed beror paa Karakterens Renhed; men hans politiske Blik er uden Fremsyn, og hans Aand er fast, hvor den burde være smidig, eftergivende, hvor den burde være fast. Hans Væsen mangler Finhed. Gratierne er ikke de Gudinder, til hvilke han hyppigst ofrer. De hævner sig ved at lade ham blive i Overbevisningen om, at han umuligt kan kede, naar han taler. Han er en ypperlig Taler, i fuld Besiddelse af den kløvende Dialektik, under hvis Hug Modstandernes Bevisgrunde splintres; men han er en bedre Taler end Tilhører og misforstaar af lutter Iver let sin Modpart.

Der er en Grundsum af Naivetet i Lasker. Det røber sig tydeligst i hans et Par Aar gamle af Auerbach udgivne, anonyme Bog *Bekenntnisse einer Mannesseele*, et allerede sjældent Skrift, da det blev tilbagekaldt og undertrykt af Forfatteren, saasnart han saa sit Navn opdaget. Det indeholder han Hjertes Bekendelser, Rækkefølgen af hans uskyldige Kærlighedshistorier trukne paa en Traad. Kærlighedshistorier er egentlig for stærkt et Ord; Rækken af hans Forelskelser burde man sige; ti den stakkels Lasker elsker mere, end han bliver elsket, og der hænger mere end én Kurv paa hans Livstraad. *Commes les hommes d'esprit sont bêtes!* Hvor besynderligt er det ikke, at Lasker noget Øjeblik har kunnet tro, man ikke vilde kende ham igen i denne

Bog! Hvor var det muligt, at der i et Samfund som Berlins ikke skulde være mindst en halv Snes Mennesker, som var altfor bevandrede i hans Privatlivs Historie til at kunne gætte fejl! Han havde i sin Troskyldighed gjort hvad han kunde for at blive uopdaget. Stilen er saa virkelighedsfjern som Goethes Alderdomsstil; ingen Navne nævnes, ikke engang paa Byer eller Haver; naar han mener London, siger han «jeg kom til den fremmede Stad», naar han tænker paa *Thiergarten*, skriver han «vi gik under grønne Træer». Man véd aldrig, i hvad Land Scenen foregaar. Kun møjsomt opdager man f. Eks., at den Landsforviste, hvem Lasker i sin Ungdom besøger, er den bekendte Gottfried Kinkel, da Professor i Zürich, som fra det prøjsiske Tugthus flygtede til Schweiz. Man ser af Bogen, at Lasker har været forlovet med denne i sin Tid saa meget omtalte Frihedsmands Datter, og at den unge Piges Død har været den dybeste Hjertesorg i hans Liv. Hvad der i det lille Skrift, som iøvrigt aander en sjælelig Fornemhed og Renhed, der ikke er alt for hyppig hos Politikere af Faget, fremtræder skarpt, er den stærke Selvfølelse, som især lægger sig for Dagen, hvor Lasker omtaler den Betydning, hans schweizerske Venner har tillagt ham som Fører for Frihedsbevægelsen i Tyskland. Han synes at anse sig selv for Frisindets noget nær eneste Bærer ved Indtrædelsen i det nye Tidehverv, som indvarsles af Bismarck og bærer hans Navn.

Eugen Richter var den af Fremskridtspartiet, som rettede Hovedangrebet paa Ministeriet for dets uparlamentariske Sammensætning og paa de Nationalliberale for deres Uvilje mod at bruge kraftige Midler til Bedste for de Formaal, de har tilfælles med *Fortschrittspartei*. Han betegner den principielle Liberalismes venstre Side og den største Indsigt i Rigets Finanser. Ogsaa denne Mand er er en fremragende Taler. Han er mindre højtidelig end Lasker, mindre negativ end Windthorst, og forener paa en meget duelig Maade i sit Foredrag Udviklingen af Kendsgerninger med satiriske Glimt og overraskende Indfald. Han søger Effekten og finder den, ligger i Ordstriden aldrig under, selv ikke naar han krydser Klinge med Bismarck. Hans Veltalenhed er Journalistveltalenhed, og han udgiver ogsaa en Dagblads-Korrespondance, der aftrykkes i alle hans Partis Provinsaviser. Men hans Indflydelse i Rigsdagen, som i og for sig er betydelig, lider under at hans Modstandere beskylder ham for stadigt at forudsætte Uærlighed og Uoprigtighed hos andre, og

man tror ham, vistnok med Urette, ikke rigtigt selv, forsaavidt som han gælder for at være helt og holdent Partimand. Naar man ser og hører ham, forstaar man disse Beskyldninger. En høj, temmelig stærktbygget, noget skaldet Skikkelse, Haandbevægelserne lidt kejtede, Holdningen uskøn paa Grund af en vis bred Svejryggethed. Luca Signorelli har, forøvrigt uden Sammenligning, paa sine Fresker i Orvieto givet Antikristen en lignende Holdning. Richter talte glimrende under hint første Partiernes Sammenstød, var som Frihedens og Selvstyrets Talsmand snart alvorlig, snart vittig, og udslyngede Beskyldninger til højre og venstre. Endelig satte han sig under Bifaldssalver af sit Parti. Men neppe sad han, før der fra alle Sider sprang Medlemmer op, som han havde saaret, som krævede ham til Regnskab for de gjorte personlige Beskyldninger, og som nødte ham til at lempe eller rette dem næsten alle.

Den sidste betydelige Fører, som fik Ordet, var *Loewe,* der staar i Spidsen for en egen lille Gruppe mellem *Fortschrittspartei* og de Nationalliberale. Skønt han havde det for en Rigsdagsmand altid vanskelige Hverv at skulle tale sidst og efter lange Foredrag — vanskeligt, fordi man er træt, naar man begynder, og fordi det Forberedte ikke passer, faldt det i hans Lod at udtale de Ord, som gjorde dybest Indtryk, eftersom de rammede Sømmet paa Hovedet. Han erklærede det for ren Tidsspilde at tale mod Ministeriet som uparlamentarisk, saalænge der faktisk ikke i Rigsdagen fandtes et Flertal, som var stærkt nok til at sætte sin Vilje igennem.

Loewe er en af de Gammelliberale fra 1848. Han var Medlem af Frankfurterparlamentet og valgtes til Formand for Stuttgarterparlamentet, som dreves fra hinanden med Bajonetter. Han blev dømt til at slæbes baglænds til Retterstedet og henrettes paa en Kohud. Det var det klassiske Kunstudtryk dengang; maaske har Kohuden skullet virke særlig stærkt paa den folkelige Fantasi. Han flygtede først til London, saa til New York, hvor han levede som Læge og hvorfra han først vendte tilbage, da Bismarck havde indledet den nye Æra. Ingen har en noblere Fortid bag sig. Loewe er en smuk, svær, 60-aarig Mand, med mørkt Haar, mørke Øjne og en strengt romersk Profil. Hans Stemme er velklingende og fuld som Nestors, den gode Raaber i Kampen. Hans Væsen er den uskrømtede Ærlighed, der vækker Tiltro. Han er uden Ærgerrighed, uden Partilidenskab; han er

Talsmand for Frihedstro og Humanitet i Politiken. Det synes at være den personlige Uforligelighed mellem Richter og ham, der har sprængt den ældre Mand ud af *Fortschrittspartei,* hvis tidligere Fører han var. I Øjeblikket er hans Indflydelse svækket; men han er en af Rigsdagens mest agtede Mænd og hører til den Slægt af idealistiske og dog med Aarene stedse mere praktiske Politikere, som er ifærd med at forsvinde.

Hvad betyder denne tyske Opposition? Den kan forhindre adskilligt, forhale et og andet, men kun gennemføre hvad Regeringen vil. Dens Grundulykke er, at den mangler al Glans, fordi den i Konflikttiden negtede Bismarck Midlerne til at drive en Politik, hvis Resultater den billiger og beundrer. Og hvad betyder de Nationalliberales Indflydelse? At Regeringen foreløbig behøver og bruger deres Ideer og deres Arbejdskraft. Om virkelig parlamentarisk Magtudfoldelse er der, saalænge Bismarck lever og virker, ikke Tale. Og lange Tider vil det vare, før der overhovedet kan være Tale derom. Rigets centrale Magt Prøjsen er et Land, som altid har været styret ved Embedsvælde, og som skylder sin dygtige, kraftige og pligttro Embedsstand den Storhed, det har naaet. Selv om Oppositionen kom til Roret, vilde det dog være Embedsmændene, som faktisk vedblev at regere. Sæt en Demokrat blev Statsminister! Saa vilde der hænde ét af to, enten sløvedes hans Bestræbelser ved Kontorernes Modstand eller han blev forvandlet i sin Forgængers Lignelse.

* * *

Næst den Udstilling af Karakterhoveder, som Rigsdagen byder, frembød den i November sluttede aarlige Kunstudstilling størst Interesse. I Sammenligning med tidligere Udstillinger stod den dog ikke højt. Det mest paafaldende Arbejde var *A. v. Werners* gennem tidligere særskilt Udstilling bekendte Kæmpebillede af Kejserhyldingen i Versailles. Werner er tilvisse en dygtig Mand, et af de brugbare Talenter, man her forstaar at paaskønne. For faa Aar siden blev han (kun 31 Aar gammel) udnævnt til Direktør for Kunstakademiet, en Udnævnelse, som her intet Besynderligt har, men som indbyder til Sammenligning med nordiske Forhold, under hvilke en Mand i Almindelighed først bliver Chef som tandløs og marvløs. Werner passede fortræffeligt ind i den folkelige Stemning efter Rigets Oprettelse. Den lagde mindre

Vægt paa den personlige Opfattelse end paa den nationale, mindre Vægt paa kunstnerisk og malerisk Ejendommelighed end paa Fastholden af det historiske Øjeblik som Æresminde. Det blev derfor ogsaa Werner, som kom til at udføre Originalen til det brogede Mosaikmaleri om Sejrssøjlens nederste Afdeling. I Hyldingsbilledet havde han store Vanskeligheder at kæmpe med. Foroven Uniformerne, den ene ved den anden i Snesevis, forneden de lige saa mange Par Blanklædersstøvler, der ubetinget maatte indtage Billedets laveste Del — og saa det rent Ceremonielle i Situationen. Han har udført et Værk, som lader sig se med Interesse, men som aldrig kan faa noget højt kunstnerisk Værd. Det vil ved sin Rigdom af godt men tørt udførte Portræter blive staaende for Eftertiden som en historisk Illustration. Historiens Nemesis taler i dette Billed. Disse Vægge i den gamle Festsal i Versailles raaber højere end selve Officererne i Salen, der istemmer Hyldingsraabet. Oppe under Loftet læses paa Væggen de Indskrifter, der i sin Tid maltes for med store Bogstaver at forkynde Ludvig den 14des Triumfer. Den Indskrift, som vender ud imod Tilskueren, lyder *Passage du Rhin en présence de l'ennemi* (Overgang over Rhinen for Fjendens Øjne) — et Tilfælde, der tillige er en Tanke. Kunstneren har villet betone Skæbnens blodige Ironi over denne Erindring. Men Ordene tager sig ud som et af Historiens Genius tegnet *Mene tekel ufarsin*.

To Malere har paa denne Udstilling tiltrukket sig min Opmærksomhed, en Klassiker og en Realist. Den ene, den gamle *Bendemann*, havde malt en Penelope. Hun sidder oprejst paa sin Løjbænk i den tidlige Morgenstund; hun længes efter sin Odysseus. Der er Poesi i dette strengt klassisk holdte Billede. Penelopes skønne, blottede Overkrop hæver sig hvid og blændende, dog kysk, ud fra et mørkegrønt Tæppe, op mod hvilket Sengen er stillet. Denne sidste, ved hvilken Væverredskaberne ligger i en Kurv, er noget vel akademisk og ingenlunde den naive og originale Seng, som Odysseus selv havde tømret om Egebullen. Penelope er evigt ung som hos Homer, højst 28 Aar gammel; det ædle alvorsfulde Hoved med den rene Profil er bøjet, Hagen har en Kløft af uimodstaaelig Ynde, Blikket stirrer halvt træt, halvt haabende, men i Savn. Gennem den aabne Svale, i hvilken Morgenlyset trænger ind og strider med den udgaaende Lampe, ser Tilskueren ud over en sydlig Strand, og noget borte ved Havets Bred — skimter han den ankomne Odysseus med Hyr-

den og Hunden. Lykkelige Odysseus, som nu blot behøver at slaa en Snes Friere ihjel for efter Flakkelivets farefulde Eventyr at kvæges i den dejlige Penelopes Arme! Stakkels Odysseus, hvis han (som Paul Heyse har skildret det i et dybt og beundringsværdigt Digt) neppe har stillet sin Længsel efter Hustru og Hjem før han i sin rolige Lykkes Favn vaagner til ny Længsel efter Stormen og Malstrømmen og det Heltelivets Vovespil, han lige er undsluppen fra!

Af yngre Kunstnere gjorde ingen i Aar den Opsigt som *Carl Gussow*. Skønt allerede Professor ved Akademiet i Berlin, giver han i sin Kunst et Kraftstød, som man blot skulde vente af en ung Begynder. Gussow er en djærv, fuldblods Virkelighedsgengiver, næsten raa i sin Farvebehandling, ligegyldig mod al Skønhedsvedtægt, alene stræbende mod Sandhed. Men han kommer ufrivilligt Publikum i Møde, forsaavidt som han har et hverdags Naturel. Der var da ogsaa stadigt Opløb foran hans Billeder. Det bedste af dem hedder *Velkommen!* og forestiller en Landbofamilie, som fra et Vindue hilser og kranser en hjemvendende Bataljon. Den unge Pige, der er Hovedpersonen, synes at øjne sin Ven, og hun læner Overkroppen helt ud af Vinduet med en kraftig og voldsom Bøjning. Det er en sværlemmet, landligt rødmusset Bondepige, der godt vilde kunne bære Geværet for sin Elsker. Formerne er for drøje for en forfinet Smag, Kinderne for røde for en Salon, men hvilket Liv, hvilket Pust, hvilket skingrende Glædesraab fra hendes Læber, idet hun gennemstrømmes og ilumineres af Sejrsrusen og Gensynsglæden. Hele hendes grove sunde Legeme i de hvide Særke-Ærmer straaler af den. — Dette Billede var malt med en her uset Bravur. Det levede, skinnede. Det brændte Øjet omtrent som en Brændenælde brænder Huden. Jeg sværmer ikke for Kunstretningen, men jeg priser Malerens Mod. Her er da endelig en, som har vovet helt ud til Fingerspidserne at være sig selv, som har turdet gengive hvad han har set og følt uden nogensomhelst Indrømmelse. Skade, at der ikke er Storhed i hans Syn, og at hans kunstneriske Personlighed ikke er mere fængslende og værdifuld.

II

Forelæsninger — Dühring og Werder

15. Dec. 1877

En fint dannet, fornem og hovedrig Russer, der har været Officer, men paa Grund af frie Anskuelser har taget sin Afsked fra Militærtjenesten, sagde nylig til mig: «De maa høre *Dühring;* det er en af Berlins mærkeligste Mænd; De véd, at han nylig er bleven fjernet fra Universitetet her; jeg kender ham personligt, det er en Mand, som det er værd baade at kende og at høre.»

Det yderliggaaende Frisind hos begavede Russere er en Foreteelse, som ikke overrasker nogen. Det er ikke altid synderligt kritisk, og det var derfor snarere af Høflighed end paa Grund af store Forventninger, at jeg gjorde Brug af det Adgangskort, Dührings russiske Beundrer sendte mig.

Da vi traadte ind i Arkitektforeningens smukke rummelige Forelæsningslokale, hviskede min Ledsager til mig: «Se Dem ret omkring, her har De paa én Gang samlet for Øje hele *la grande bohême* i Berlin.» Skuet var ikke uinteressant. Hvor man saa hen, blinkede Forstanden ud af disse Øjne. Der var vel en 300 Tilhørere til Stede, mest Mænd paa en fyrretyve Aar, bredskuldrede med svært, graasprængt Skæg; men man saa paa deres Hoveder, at det var Tankens Arbejdere, Intelligensproletariatet, hvem disse brede Skuldre tilhørte. Det var ældre Studenter, Lærere, Filosofer fra Tagkamrene, Socialister og Socialistførere, Præster fra Frimenigheder, Skribenter, Bladmænd, endelig Udlændinge fra mange Lande, ingen Medlemmer af det officielle Berlin. Damernes Antal var ikke ringe: paa første Bænk saas den bekendte Forfatterinde i Kvindefrigørelses-Sagen, Fru Dohm med den ene af sine udmærket smukke Døtre, der i sin kokette Dragt tog sig ud som Zigøjnerdronningen i hele denne Zigøjnerlejr. Alle Øjne rettedes mod Katedret, da Døren bag det gik op: et Medlidenhed vækkende Skuespil. Ledet af en tarveligt klædt Kvinde famlede en lille spinkel Skikkelse frem, fandt Lænestolen og blev staaende foran den med et Blik ud over Tilhørerkresen, som ikke var noget Blik. Den stakkels Mand er blind. Kvinden, som førte ham ind, er hans Hustru, hans Støtte, hans Medhjælperske i alle hans Arbejder. Ved første Blik paa hendes

Ydre tog hun sig ud som en af de fattige Harpespillerinder, der leder en blind Mand fra Gaard til Gaard for at han skal synge for Folk; men der bor en Heltesjæl i denne Kvinde. Hun henter fra Bibliotekerne de Bøger, som hendes Mand har nødig, læser dem for ham, gamle Sprog saavel som nye, foretager for ham Udarbejdelsen af de Uddrag, for hvilke han har Brug, og samtidigt laver hun hans Mad, ja er af Besøgende bleven overrasket i den ydmyge Gerning at skure Trapperne udenfor Familiens Dør. I den efter tyske Forhold uhørt lange Aarrække (snart fjorten Aar) i hvilken Dühring er forbleven Privatdocent ved Universitetet, har hans Indtægter været saa knappe, at hans Hustru maatte være ham i Tjenestepiges Sted.

Hun satte sig, Dühring satte sig, og Foredraget begyndte. Det er en Selvfølge, at det var fuldstændigt frit, det holdtes jo med lukkede Øjne. Genstanden og ikke blot for dette første men ogsaa for de følgende Foredrag var, som der stod paa Adgangskortet: «Den Forfølgelse, de professionelle Videnskabsdyrkere har udøvet mod selvstændige Tænkere» og det baade i Oldtid og i Nutid, i Filosofien som i Naturvidenskaberne. Med en klar, tydelig, aldeles lidenskabsløs Stemme, der dog ofte kunde antage Udtrykket af den bitreste Spot og det mest indtændte Had, gennemgik Taleren i den første Time den hele Verdenshistorie for at paavise Martyrer for Professor-Ufordrageligheden. Hans Grundtanke var den i og for sig ikke usande, at langt oftere end man tror, rent personligt Had og rent personlig Skinsyge ligger bagved Forholdsregler, der historisk er tagne i Statens, Kirkens, Videnskabens Navn. Men som Sætningen fremstiltes, blev den ved sin Overdrivelse ligefrem pudsig. Sokrates drak Giftbægeret, hvorfor? Ikke fordi Folket kaldte ham Ateist og Ungdomsforfører, men fordi Sofisterne «Datidens Professorer» nærede et dødeligt Had til den Filosof, som overstraalede dem. Giordano Bruno led Døden paa Baalet, hvorfor? Ikke fordi Pavemagt og Inkvisition havde faaet den store Tænker i sine Klør, men fordi gamle Studiekammerater af Bruno «Datidens Universitetspedanter» havde angivet og anklaget ham. Jeg husker ikke, ved hvilket Taskenspillerstykke «Professorerne» fik Skyld for den kirkelige Retssag mod Galilei, eller ved hvilken oratorisk Vending Encyclopædisterne forvandledes til ordenlige Professorer og fik Skylden for Rousseau's Menneskefjendskhed; det var først, da vi naaede til den nyeste Tid, at Dühring fandt et virkeligt Offer for Professorind-

skrænketheden i Auguste Comte, hvem Arago paa en saa utilgivelig Maade haanede og forfulgte.

Alt dette kunde endda være som det var, hvis ikke den uafbrudte indirekte Henpegen paa Dührings egen Skæbne havde gjort Foredraget ikke blot burlesk, men pinligt. Endog min Russer var skuffet. Og de følgende Timer bragte kun delvis noget Bedre. Det Hele løb ud i et neppe nok saa let maskeret Angreb paa den Mand, hvem Dühring mistænker for at være Ophav til hans Fjernelse fra Lærerposten ved Victoria-Lycæet og til hans Udstødelse af Universitetet, nemlig den store Fysiker, Professor Helmholtz. Helmholtz skal nære Hævngerrighed mod Dühring, fordi denne med særlig Styrke har hævdet den længe tilsidesatte Fysiker Robert v. Mayer Forrangen til Opdagelsen af Arbejdets og Varmens Ligeværd, der længe tillagdes Helmholtz, og som Helmholtz tillagde sig selv, saa længe indtil han blev gjort opmærksom paa Tilværelsen af Mayer's Afhandling *Bemerkungen über die Kräfte der unbelebten Natur* (1842, fem Aar før Helmholtz's Bog: *Ueber die Erhaltung der Kraft*). Mayer er saa meget mere egnet til Helt for Dühring, som han tiltrods for sin store Opdagelse ret længe har maattet lide under Misforstaaelser og Forhaanelser i sin lille Fødeby Heilbronn; han har endog en Tid lang været indespærret i en Sindssygeanstalt, enten — som Dühring og han selv paastaar — uden al Ret, eller paa Grund af det Tungsind, som dels Mangelen paa Anerkendelse, dels en af den officielle Videnskab afhængig Presses Spotterier naturligt maatte fremkalde. Hele Dührings andet Foredrag handlede om ham, og det tredje endte med et, her i Tyskland højst barnligt, Opraab til Almenheden om at bidrage til Oprettelsen af et frit, af Staten uafhængigt Universitet, der kunde modarbejde Professor-Indflydelsen. Svagheden ved Dührings Professorhad (i Modsætning til Schopenhauers) er det, at Dühring saa længe har næret Ønsket om selv at blive Medlem af den Stand, han nu skildrer som bestaaende af lutter lønnede Kannibaler.

Det er vanskeligt for Udenforstaaende at bedømme Sagens Kærne. Vist er det, at Dühring aldrig havde kunnet fjernes fra Universitet, hvis han ikke havde havt en beklagelig Trættekærhed, som gav sig Luft i uophørlige, højst personlige Angreb paa hans Kaldsfæller ved Universitetet, tilsidst endog paa deres Fruer. Den blinde Forsker er bleven bitter, mistænksom og galdesyg.

Hans store Talent havde i ethvert Tilfælde Krav paa Skaansel. Det har været hans Ulykke, at han har havt Mænd til Modstandere, hvis Fortjenester var uomtvistelige og saa alment anerkendte, at man neppe en Gang tiltroede dem den Indskrænkethed eller de Fejlgreb, som altfor ofte følger af Stillingen som Videnskabens officielle Repræsentant.

For Dührings lange Række af nationaløkonomiske Skrifter og hans prisbelønnede *Mekanikens Historie* har man i kyndige Krese stor Ærbødighed. Hans Bog *Livets Værd* indeholder værdifulde Overvejelser og fortjener Opmærksomhed om saa blot derved, at her en fattig, blind og hos Magthaverne ilde anskreven Mand aflægger et kraftigt Vidnesbyrd om dette Værd og med Lidenskab angriber det Schopenhauer-Hartmann'ske Sortsyn. Hans Opfattelse er materialistisk, hans Tænkning uforfærdet, og hans Form er djærv; hans Kundskaber er mange. Inderst i ham findes som i flere tyske Lærde en Grundsum af Plumphed. Naar han vil være djærv, bliver han grov og i sin Grovhed raa. Hvor han hader eller vil nedsætte, gaar han langt ud over det Sagliges Grænse, ja gaar tilsidst Fanatismens Bersærkergang. Hans Angreb paa Lessing, paa den jødiske Stamme, paa de Digtere og Tænkere, hvis Forhold til det Kønslige synes ham unaturligt, overgaar i Raahed og den af Raahed udspringende Uforstand det Trolige hos en ellers saa højt udviklet Aand. Han sammenligner Eduard v. Hartmann med en i Berlin som «Mordpæderast» henrettet Forbryder, han beskylder Goethe for med sin Euforion i *Faust* at have besudlet Byrons Minde, idet han i Strid med al sund Fornuft tillægger Ordene: *Nur das Erzwungene ergötzt mich schier* en smudsig Betydning og endda udtaler den Formening, at «en saadan tiltvungen Nydelse ikke var Herr von Goethe ubekendt». Optimisten Dühring ligner Pessimisten Schopenhauer i sit Hang til at skælde, men han er efterhaanden sunken langt under Jævnhøjden med Schopenhauer i den Henseende. Disse Tænkere viser ved deres Mangel paa Maadehold og Finhed, at den ægte Tysker, hvor meget han end har lært og grublet, sjældent kan tænke sig djærv Naturlighed og Mandighed anderledes end med en Ballast af Grovhed og Plumphed.

Faa Dage efter at jeg havde overværet Dührings Foredrag, hørte jeg for Modsætningens Skyld en af Berlins gamle navnkundige ansatte Professorer fra den Hegelske Tid, nemlig *Werder*.

Allerede i 1841 glædede han sig som Professor ved et uhyre Tilløb. Søren Kierkegaard hørte ham den Gang i Berlin. Han skriver til Sibbern: «Werder er en Virtuos. Han kan som en Jonglør lege og spille med de abstrakteste Kategorier, og aldrig saa meget som en Fortalelse, uagtet han taler saa hurtigt som en Hest kan løbe. Han er en Skolastiker i gammel Forstand. Det er altid saare gavnligt for et Universitets studerende Ungdom, at der er saadan en Mand.» Høresalen, et Amfiteater, var fuldt til lige op under Loftet. Da det er Damer forment at betræde Universitetet i Berlin — Grunden er Fordom, Paaskuddet Pladsens Sneverhed — bestod Tilhørerskaren udelukkende af Studerende og Militære. Et ikke ganske ringe Antal af unge Japanesere blandt Studenterne frembragte med deres gule Hud og smaa smalle mørke Øjne en Afveksling i Typerne. Ingen agtede paa dem, de er meget hyppige ved Universitetet. Den lille velplejede 70aarige Professor traadte ind i en elegant Pelskappe. Regelrette Ansigtstræk, buet Næse, det graa Haar omhyggeligt friseret hen over de skaldede Steder. Han tog sit Hefte op af Lommen; det var om Shakespeares *Macbeth,* han skulde tale. Ja, han var virkelig den i Tjenesten graanede dialektiske Jonglør. Stemmen var, især i Begyndelsen, saa svag og hviskende som man tænker sig den alderstegne Tithon's. Men snart fik den, trods manglende Fortænder og den deraf følgende Utydelighed noget mere Kraft, og nu hvirvlede og snoede Talen sig ustandseligt fremad.

Det var et rent Virtuosnummer i meget gammel Stil; med fremstrakte, lidenskabeligt bevægede Hænder, med Hovedet virrende i en trefjerdedels Cirkel Salen rundt, bevægede den lille Filosof sig gennem Spørgsmaal, Svar, Udraab, Beundringsudbrud; snart hviskede Stemmen i Rædsel, hvor Talen faldt paa Banquo's Aand, snart raabte den, saa godt den kunde, hvor Macbeth beslutter at falde som en Helt. Det var virkelig Veltalenhed, om end en Veltalenhed uden Fortænder.

Foredraget gik ud paa: 1) at Shakespeare var den dybsindigste, fineste, grundigste, genialeste Digter, der nogensinde havde levet; 2) at *Macbeth* særlig var en af de mest hjertegribende, lærerige, poetiske og tragiske Tragedier, samme Shakespeare havde digtet; og 3) at Ingen havde forstaaet noget af alt det Høje, Dybe, Store, Fine o. s. v. i bemeldte *Macbeth,* før gamle Karl Werder nu holdt sit Foredrag derover. Det var mig, som

saa jeg salig Rötschers Aand hæve Hovedet bag Katederet, medens Werder talte om Banquos. Det var Æstetik fra 1830. Ingen historisk Sans, ingen Virkelighedssans i al denne skarpsindige Fortolkningskunst!

Jeg meddelte denne sidste Iagttagelse til en herværende filosofisk Forfatter, hvem jeg mødte paa Gaden lige som jeg kom ud fra Werder: «Det er,» sagde han, «netop det, jeg selv beundrer hos ham. I 40 Aar har han nu holdt virkeligt aandrige Foredrag om Literatur, og ikke en Anelse om Sjæleforskning, ja ikke en Anelse om, at han her har en Svaghed. Da han nylig vilde sige mig som den Yngre noget Forbindtligt, ytrede han: «Man føler naar man læser Dem, at De i Deres Ungdom har hørt Psykologi hos mig.»

Det er imidlertid let nok at spotte den, hvem den moderne Udvikling er løbet fra. Der er ligefuldt noget Indtagende ved denne gamle Mands oprigtige og følte Begejstring for Poesi. Man gennemlæse hans *Forelæsninger over Shakespeare's Hamlet*, der nyder et vist Ry. Ganske vist er Formen trods al sin Livlighed trættende, en evig Kamp mod Hamlets hundrede andre tyske Fortolkere — Werders Tanke er ægte tysk deri, at den først spirer, naar Jordbunden er gødet med Ligene af utallige slagtede Teorier — men der er en Pietet for Shakespeare i denne Bog, som ikke findes sandere hos Gervinus, og der er en Angst for at gøre Digteren Uret, en Tro paa den organiske Sammenhæng i hans Skikkelser og en almindelig poetisk Finfølelse, som stammer fra hin Tid i Tysklands Aandsliv, da Poesi endnu var en Hovedinteresse for de Dannede i Folket.

Den Forsker, som betegner den tyske Shakespeare-Opfattelses nuværende Standpunkt, er ikke Werder, men Rümelin (i hans Skrift *Shakespeare-Studien eines Realisten)*. Hos Rümelin findes en ærlig, kraftig Vilje til at forestille sig den historiske Shakespeare med hans Geni og hans Begrænsning; han puster Dunsterne fra den principielle Shakespeare-Dyrkelse bort. Den Virkelighedssans, som er det moderne Tysklands Særkende og som det skylder sine Triumfer, er aarvaagen hos ham; til Gengæld findes her rigtignok ogsaa den nationale Selvovervurdering, som var sjældnere i Werders Tid end nu til Dags. Naar han begrænser og forringer Shakespeare, saa sker det for at hæve de store Tyskere paa hans Bekostning. Maaden, hvorpaa Rümelin sammenligner Schiller med Shakespeare, lader sig ikke forsvare. Man

tør ikke af Schillers Betydning som det tyske Folks Opdrager lade sig henrive til en Udtalelse som den, at Schiller «ikke behøver at bøje sit høje, alvorlige Hoved for Nogen,» det vil sige for Shakespeare; thi han indtager som Digter utvivlsomt en meget lavere Rang. Har Werder ikke det moderne Blik for det Historiske i en Digters og hans Skikkelsers Psykologi, saa har han heller ikke det Hang til Overvurdering af de nationale Storheder og Værker, hvoraf Tyskland nu i dets Velmagstid trues.

III

Kirkelige og religiøse Forhold

2. Jan. 1878

Henad 11 om Formiddagen staar gjerne en hel lille Skare stille ved Frederik den Stores Mindesmærke midt i *Unter den Linden*'s Allé og stirrer over til det sidste Vindue i Stue-Etagen paa den lave og kønne Hjørnebygning. Gennem dette Vindue ser man en gammel statelig Herre i Uniform saa stiv og rank lige op mod Ruden, og under Vinduet nede paa Gaden staar ufravigeligt en Politibetjent med Blikket spejdende til alle Sider. Den gamle Herre er Kejser Wilhelm. Trods sin høje Alder er han endnu ved ret kraftigt Helbred, giver staaende sin Formiddags-Avdiens og tager sig med Iver af de Sager, der forelægges hans Afgørelse.

Det er en bekendt Sag i Berlin, at han, hvor stor den Ærefrygt end er, der vises ham, ikke altid er helt opbygget ved sin Stilling som konstitutionel og af Bismarck indskrænket Monark. «I Staten har jeg jo ikke mere at sige end en Gehejmeraad af anden Klasse» er en af hans Yndlingstalemaader. Til Gengæld har den gamle Herre foresat sig ikke at give Kirkens Anliggender ud af sin Haand. «I Kirken gælder jeg dog endnu noget» siger han gerne.

Denne Forestilling hos Hs. Majestæt volder i flere Retninger

Besvær. Den er byrdefuld for ham selv, fordi Kejser Wilhelm til Trods for sin Rettroenhed, som Ingen har Grund til at betvivle, i sin Egenskab af Ikke-Teolog mangler Klarhed over, hvori egentlig hans ortodokse Tro bestaar og hvad det er for Dogmer, han formentlig er sat til at hævde. Han er selv som bekendt reformert, men der har i Aarenes Løb udviklet sig den Forestilling hos ham, at han, som han plejer at udtrykke det, har *besvoret* den luthersk-ortodokse Nadver- og Kirkelære. Han har dernæst langt fra en Jurists nøje Kundskab til den prøjsiske Kirkes Forfatnings- og Forvaltnings-Regler, gaar stundom ud fra rent urigtige Forudsætninger og lader sig da paa Grund af en medfødt Haardnakkethed, der i andre Henseender er hans Styrke, kun med yderste Vanskelighed sine Meninger afdisputere. Dette giver nu og da Anledning til Forviklinger, som strejfer det Burleske. Man véd i Berlin meget vel, hvad for et Anliggende det var, som Kejseren i de sidste Uger hyppigst drøftede ved hine fra Gaden synlige Formiddagsavdienser, det var det saakaldte *Hossbach*'ske Spørgsmaal, den sidste Knude paa den prøjsiske Kirkepolitiks langtudspundne Traad. Det er bekendt, at Kejseren har skrevet det ene vidtløftige Brev efter det andet derom og har givet sin Anskuelse tilkende overalt. Det er i og for sig en lidet rimelig Ting, at en Gejstlig, der som Hossbach ved sin Tiltrædelsespræken i høj Grad tiltaler sin nye Menighed og af den vedblivende ønskes til Præst, skal tvinges bort fra denne Menighed, blot fordi han i fuld Overensstemmelse med sine Tilhørere erklærer sig mod Dogmet om Kristi overnaturlige Undfangelse; men der er tydeligt nok en Reaktion i Gære.

Den Interesse, der nu af de Dannede vises Hossbach, skyldes forøvrigt udelukkende hans frisindede Retning i Almindelighed, ingenlunde dennes bestemte Afskygning. Rationalismen som saadan har i Tyskland næsten ingen andre Tilhængere end fordums ortodokse Teologer. Særligt i Berlin gaar den offenlige Aands Strømning langt videre, og Hossbach vilde have bukket forsmædeligt under, hvis ikke en hel Gruppe af fuldstændigt religionsløse Politikere havde antaget sig hans Sag «for Principets Skyld», som man hører dem sige.

Medens den tyske Literatur som Helhed i højere Grad end nogen anden i Evropa har løsrevet sig fra enhver kirkelig eller konfessionel Indflydelse, og skjøndt man kan sige, at den tyske Dannelse som saadan er aldeles religionsløs, ikke en Gang de-

istisk, saa findes der som Regel i de højere Stænder ikke nogen levende polemisk Stemning mod de bestaaende Kirker; en vis Ligegyldighed har afløst Fyrretyvernes begejstrede Hang til at udbrede Videnskabens Natur- og Livsanskuelse. Mellem de Lærde er det for Tiden herskende Tone at være Fritænker paa en saa stilfærdig Maade som muligt. Kulturkampen, der nødvendigvis har givet Anledning til en literær Agitation mod Katolicismen, er kun i en Del af Dagspressen, men ingenlunde af Regeringen ført ud fra fritænkerske Forudsætninger, og det er selvfølgelig i de højeste Krese, som let bliver en Art Forbillede, ikke Tonen at udtale sig antikirkeligt. Det Forsøg, man har gjort paa at organisere de religiøst frisindede Elementer, har da hidtil ikke høstet synderlig Opmuntring.

«Den frireligiøse Menighed» stiftedes i sin Tid af Brødrene *Wislicenus*, efter Alles Sigende, der her har kendt dem, to Naturer, der var lige udmærkede ved Karakterens Renhed og ved høj Begavelse. Den ene af dem er død, den anden forestaar for Øjeblikket den frireligiøse Menighed i Dresden; thi den berlinske Menighed har Filialer i alle større tyske Byer. Den herværende bestaar dels og overvejende af den mere udviklede Arbejderbefolkning, dels af enkelte blandt de rigeste og mest dannede Familier. Et af dens virksomste Medlemmer er den bekendte *Pringsheim*, hvis pragtfulde med Wernerske Mosaiker udsmykkede Palads i Wilhelmsstrasse vækker alle Rejsendes Opmærksomhed. Han alene har skænket Menigheden her 100,000 Thaler paa ét Bræt.

Forrige Søndag Formiddag overværede jeg en Forsamling i Menighedens Lokale. Ved Indgangen blev der stukket mig et Papir i Haanden med Overskrift «Grundsætninger for den frireligiøse Menighed i Berlin», som bestod af ni velredigerede og klare, men paa tysk Vis besværligt begrebsbestemmende Paragrafer. Jeg anfører de to vigtigste, den fjerde og den sjette.

«Vor Menighed er religiøs; dog forstaar vi ved Religion ikke noget som helst Forhold til et uden for Verden staaende, overnaturligt Væsen (Gud) eller Liv (Himmel og Helvede), men den mer eller mindre bevidste, evigt menneskelige Stræben efter et harmonisk Forhold til den os omgivende Verden paa Grundlag af vor egen indre Harmoni, d. e. vor Sanddruhed og Samvittighedsfuldhed.

Fra den praktiske Side er Religion for os væsenlig Sædelighed, saaledes som den fornemmelig udpræger sig i de men-

neskelige, d. e. sociale og politiske Forhold, hvorfor vi tragter efter stedse bedre at forstaa disses lovbundne Væsen og derigennem forædle dem.»

Til Slutning erklæredes, at man særlig var sammentraadt som Menighed i den Hensigt at gennemføre sine Børns Opdragelse i egen Aand og derigennem befri dem fra og beskytte dem imod enhver indre og ydre Voldshandling af religiøs Natur.

Salen var fuld af søndagsklædte Arbejderfamilier, blandede med Rækker af Mænd og Kvinder af de højere Samfundslag. Der var vel en 400 Personer til Stede. Nøjagtigt Kl. 11 besteg efter en temmelig slæbende og kold Afsyngning af en salmelignende Sang Forstanderen, Dr. *G. S. Schaefer*, Katederet og holdt et i enhver Henseende fortræffeligt Foredrag, fuldt af sunde Tanker, aldeles prunkløst og ligesaa vægtigt som letfatteligt. Det drejede sig om sædelige Grundbegreber, Skyld, Straf, Anger, Ansvar. Det henvendte sig ikke mindre til Forstanden end til Følelsen. Dets Kærnepunkt var en dybttænkt og varmfølt Sammenligning mellem Naturens ubarmhjertige og hensynsløse Straffemaade og det humane Ideal, der stedse mere burde foresvæve de menneskelige Straffelove. Paa en slaaende Maade viste han hvorledes den Ældres Erfaringer kan beskytte den Yngre mod ubesindige Overtrædelser af Naturens Bud, medens det i mange andre Tilfælde er næsten umuligt at lade den enes personlige Erfaringer komme den anden tilgode. Saa sluttede han, og atter blev, øjensynlig for at bevare saa meget som muligt af den officielle Gudstjenestes Præg, en aandelig Sang sunget.

Neppe var den endt, før en 40aarig Arbejder, Forstander paa en eller anden Fabrik, der hele Tiden havde siddet fortabt i Beskuelsen af de smukkeste blandt de tilstedeværende Damer, rejste sig og med et cynisk Udtryk i sit grimme Ansigt meddelte de tilstedeværende, at der om faa Dage i en nærliggende Borgerforening holdtes et gratis Foredrag over Hudsygdomme, hvilket det maaske i Anledning af Straffene for Naturovertrædelser kunde have Interesse for adskillige at høre. Man sagde mig, at denne Personnage var et af de indflydelsesrigeste Medlemmer i en Arbejderforening, at han var bleven særdeles velhavende ved Spekulationer, men at hans Hoved-Indtægtskilde tilflød ham fra Huse, han besad, og som han udlejede uden Skrupler med Hensyn til deres Brug — hans Ansigt talte for Sandheden af disse Beskyldninger. Det var umuligt, ikke at betages af en sørgmodig

Stemning under Indtrykket af hvilke Personligheder der kan svinge sig op til en folkelig Bevægelses Ledere, og af den Selvsikkerhed, med hvilken Raaheden, som var det en Selvfølge, her som andensteds, tager til Indtægt hvad Idealismen fører frem til Kamp og Værn mod Forstokketheden i Overtro og Fordom.

IV

Forhandlinger om Bennigsens Indtrædelse i Ministeriet — Deres Stranden

31te Decbr. 1877

Kort før Jul rejste Fyrstinde *Bismarck* nogle Dage ind fra Varzin til Palæet i Wilhelmsstrasse for derfra at gøre sine Indkøb til Julen. Man saa for første Gang i lang Tid atter Lys i de kendte Vinduer og hengav sig til Haabet om, at Manden selv snart vilde indtage sin gamle Residens. Men Fyrstinden tog bort igen med sine Indkøb, og Haabet sank. Da erfarede man med ét, at blandt de mange Julegaver, hun havde taget med til Varzin, var der ogsaa en stor levende Present, ingen ringere end Landdagspræsidenten, *Rudolf v. Bennigsen.*

Han skulde jage Vildsvin sammen med Rigskansleren i Julen, og saa meget er vist, at de har jaget Vildsvin sammen og tømt adskillige Flasker Øl og Vin i Kompagni. Hvad der ellers er blevet afgjort dem imellem, og om noget er blevet afgjort, det véd endnu ingen.

Flertallet af det tyske Vælgerfolk nærer imidlertid det Haab, at Julemødet mellem Bismarck og Bennigsen endelig vil slutte den svævende Tilstand, der har varet lige siden Delbrücks Udtræden af Ministeriet i April 1876, altsaa henved to Aar. I den sidste Tid kunde Regeringen ikke mere regne paa noget sikkert Flertal, hverken i Landdag eller Rigsdag; det talrigste Parti, de Nationalliberale, havde, som de selv tilstod og tilstaar, slet ingen Forbindelse (*Fühlung*) med Regeringen. Deres Forventning gik da ud paa, at Bennigsen nu skulde blive Rigs-Vicekansler og Vice-

præsident for det prøjsiske Statsministerium, saa Prøjsen gjorde et Skridt bort fra den oplyste Enevælde hen imod parlamentarisk Regering. Eulenburgs Orlov tager sig ud som et Skridt her imod; thi Eulenburg stod som en Levning af den gammelprøjsiske Statsorden og passede ikke ind i det nye Statsliv. Han var en elskværdig, fintdannet, doven, konservativ Junker; han var en sleben Verdensmand, der satte Pris paa at være evigt ung, trods sin fremrykkede Alder. Han malte nylig sig selv i dette Ord til en af mine Bekendte: «Jeg vil ikke blive gammel, jeg vil heller gøre mig latterlig, om saa skal være.» Vanskeligheden for Bismarck ved at faa ham fjernet laa i, at han i højeste Grad besidder Kejserens Yndest, og Kejseren giver yderst nødigt sine gamle Tjenere Afsked. Derfor fik Eulenburg kun Orlov, hvor ivrigt han end ansøgte om mere. Han fik Orlov til en Rejse, og bliver dog bestandig endnu her i Berlin. Dermed hænger det saaledes sammen: Han haaber som Retrætepost at faa et eller andet stort Gesandtskab, i Petersborg f. Ex. eller en anden vigtig By; men Bismarck vil ingen Gesandt ansætte, der kender Kejseren personlig og nøje; han har altid Arnims Eksempel for Øje og frygter at se sine Planer omgaaede eller krydsede med Understøttelse fra oven. Derfor er Bismarck ogsaa saa fornøjet med Hohenlohe i Paris, der næsten slet ikke kender Kejseren.

Man venter selvfølgelig, at Eulenburgs Orlov nu maa blive til endelig Afsked.

Af de andre Ministre maa Achenbach gaa af. Han har særlig paadraget sig Bismarcks Unaade, og Kansleren har efter Sædvane talt til højre og venstre om at Achenbach maatte bort. Til en Rigsdagsmand af Fremskridtspartiet sagde han saaledes nylig: «Hvad skal jeg med Achenbach? han holder lange Taler i Rigsdagen, og det er Alt». Jeg har denne Ytring af den, til hvem den blev sagt. Achenbach har en ængstelig, lidt naragtig Mine, et friseret Hoved og to sylspidse Snurbarter; man læser paa hans Ansigt Frygten for at rammes af det fjernende Spark. Nylig beklagede han sig i et Selskab over store Politikeres Hensynsløshed og Brutalitet. De har slet ingen Privatmoral i offenlige Anliggender, sagde han. Han nævnte Frederik den Store som Eksempel, men om han tænkte paa ham, er et andet Spørgsmaal. At Justitsministeren Leonhardt bliver erstattet af Dr. Friedberg, betyder intet andet, end at Næstkommanderende i Mini-

steriet indtager Øverstkommanderendes Plads. Friedenthal, der med meget ringe Underordnede har bestyret sit Ministerium ypperligt, medens Achenbach med fortrinlige Underordnede har avlet Utilfredshed og Klager over Udygtighed, vil i ethvert Tilfælde blive. At Falk, den personliggjorte Kulturkamp, maa blive, er sikkert nok, foreløbig ikke mindre sikkert end at Bismarck den uundværlige bliver. Utaalelig og uundværlig *(unausstehlich und unentbehrlich)* kaldes han af dem, der afskyr ham.

Den mest betydningsfulde Følge af den tilsyneladende forestaaende Forandring vilde blive den, at Riget endelig fik Ministerier. Nu er Kansleren i én Person Rigets hele Ministerium og saalænge denne Tilstand fortsættes, vil Tyskland rystes dobbelt ved hans Død. Var hans utallige Forretninger fordelte paa flere Hænder, vilde Tabet i det mindste føles mindre overvældende. Mod disse Forventninger og Forhaabninger strider imidlertid dels Bismarcks eneraadige Personlighed, dels Forbundsraadet, i hvilket de forskellige tyske Stater er repræsenterede, og hvis Medlemmer for saa vidt de er Statsministre, vanskelig kan tænkes havende Rigsministre over sig eller ved Siden af sig. I hvad der er sket har man det eneste sikre Varsel om hvad der vil ske. For Staten mere endnu end for det enkelte Menneske gælder dette Nytaarsvers af en Ven, jeg har havt, som faldt i Krigen:

De spørger, kommer Lykken vel om kort Tid?
Hvad eller forestaar der mig en slem Tid?
Ja ser De, kære, Deres Fremtid
Den ligger jo i Deres Fortid.

Og Bismarcks Fortid er ikke liberal, de Nationalliberales Fortid ikke imponerende. Bismarck har villet styrke sin Stilling ved at optage en enkelt ledende Nationalliberal i sit Ministerium, men han har ikke villet indrømme Partiet nogen Indflydelse paa sin Politik. Iforgaars sagde Bennigsen selv til en af sine Kolleger i Landdagen, at Alt, hvad der var blevet aftalt mellem ham og Bismarck, var «som skrevet med Kridt paa en Tavle, til at viske ud med Ærmet.» Han har efter Samraad med Lasker negtet at træde ind i Ministeriet alene. De Nationalliberale er optraadt yderst forsigtigt, yderst mistroisk overfor den stedse mere hensynsløse og utaalmodige Statsmand. De har forsøgt at binde ham, at sikre sig imod ved den første, bedste Lejlighed at blive

kastede tilside — og han paa sin Side har villet beholde frie Hænder, vant som han er til at se dem føje sig tilsidst.

Han nervøse Pirrelighed er steget til en meget høj Grad. Han har den Svaghed at tage sig smaa Genvordigheder nær, især saadanne, der røber Hadet mod hans Person — saaledes gik Forgiftningen af hans Yndlingshund i Fjor ham nær til Hjerte — og han lader sig ærgre af sine Modstandere. Man fandt i et under en Retssag fremlagt Brev fra et Centrumsmedlem disse Ord: «Hvad det gælder om, er at berøve Kansleren Appetiten», og dette Løsen er blevet fulgt med Held. Han har mistet «Appetiten», er bleven sygelig, søvnløs, opirret. Ikke desmindre arbejder han stadig med sin vante Kraft. Hans snart ti Maaneders Fraværelse fra Berlin betyder ingen Udhvilen. Den nylig offenliggjorte Poststatistik viser, at der i 1877 er bleven befordret 10,400 Telegrammer og 6,500 Breve til og fra Bismarck i Varzin. Og hvor svagt et Begreb giver dog ikke dette om hans Arbejde!

Han har andre Modstandere end de Ultramontane, Modstandere i Kejserens umiddelbare Nærhed. Iaftes saa jeg i Teatret bag Kejserinden en lille skaldet Herre med tykt blond Overskæg og stikkende Øjne, hendes Kammerherre, Fyrst R., den Mand som siges at være Mellemleddet mellem Bismarcks Modstandere ved Hove og de fordrevne Fyrster, Windthorst og Centrum paa den anden Side. Det hedder sig, at denne lille Mand har Traadene i det hele Væv af anti-Bismarckske Hof-, Fyrste- og Kvinde-Intriger i sin Haand, og den store Kuldkaster af Troner og Stater formaar ikke at kaste ham ud af Stilling. Han dækkes af alt for mægtige Skørter.

For Kejserinden og Kronprinsessen staar Bismarck som den hovmodige Majordomus. Man skylder ham Triumfer og Ydmygelser. Det er visselig med Urette, man har beskyldt Kejserinden for at helde til den katolske Kirke; derimod synes det som om den plumpe Maade, paa hvilken Kulturkampen efter Bismarcks Vilje er ført, har vakt hendes Uvilje. Fyrsterne — med Hertugen af Gotha, Kronprinsessens Fortrolige, i Spidsen — ser bestandig i ham den menneskevordne Revolution. At han er Revolutionen fra oven, stemmer dem ikke blidere imod ham. De stræber at drille ham ved tusinde smaa Sammenstød, og de synes ikke at have været fremmede for det ifjor

indtraadte Sammenstød med Stosch, der endnu holder Bismarck borte fra Berlin.

Til Gengæld stiller han paa sin Side sin yderliggaaende Ringeagt for dem til Skue. «Hvor ofte,» sagde for nogen Tid siden en anset Rigsdagsmand til mig, «har jeg ikke været Vidne til de Ydmygelser, han tilføjer dem. Hvor ofte har han ikke ved en Hoffest taget den første, den bedste Politiker til Side for at underholde sig med ham, og har saa med halvhøj Stemme spurgt: Hvem er den Herre derhenne? (en af de Durchlauchtigste af de Durchlauchtige), hvad er hans Fag? og naar man saa hviskende har svaret, at det er hans Højhed Hertugen af G. eller Fyrsten af D., hvilken Grimace kan han saa ikke skære! Jeg selv har et Par Gange maattet tjene ham til Medspillende ved saadan en Lejlighed.»

Man maa overhovedet ved Bedømmelsen af Bismarck aldrig glemme den Modstand, han har at overvinde ved Hoffet. Denne tvinger ham til at optræde endnu mere konservativ end han er.

At ville gøre Bismarck til en Frihedsmand, som det undertiden blev forsøgt, da Kulturkampen stod i sin Blomstring, er sikkert nok umuligt. Han er endnu længere fra at være en Frihedselsker end fra at ville føre gamle Tilstande tilbage. Han kan naturligvis efter sin hele Fortid ikke ventes at have nogen sær Velvilje for det parlamentariske Væsen, men det er ham vigtigt at kunne støtte sig til et parlamentarisk Flertal i sine Reformplaner. Han har i dette Øjeblik helst villet have de Nationalliberales Tilslutning, fordi de saa længe har støttet ham og endnu udgør det stærkeste Parti. Maa Overenskomsten med Bennigsen betragtes som mislykket, vil han vende sig andensteds hen, til de reaktionære Partier; men saa meget er vist, at han aldrig principielt kan eller vil give sig Reaktionen i Vold.

Det er historisk gaaet Bismarck som Prøjsens forrige Genoprejser v. Stein. Begge begyndte stokkonservativt, men begge følte, efter at være komne til Roret, at de kun kunde løse deres væsenlige Opgaver i Forbund med Tidsaanden. Saaledes er det gaaet til, at Bismarck, det prøjsisk-reaktionære Partis Hedspore fra 1848 har udført det tysk-nationale Partis Program, har havt Berøringspunkter med Lassalles Socialisme i 1864 og senere, har bidraget sit til at grundlægge det moderne Italien og har virkeliggjort det demokratisk-fritænkerske Tysklands videstgaaende

Ønsker med Hensyn til borgerligt Ægteskab, Skolens Løsrivelse fra det gejstlige Opsyn o. s. v.

I at hylle alle sine dybtgribende Omdannelser ind i strengt konservative Formler følger Bismarck kun den gamle prøjsiske Overlevering. Her er et af de Punkter, paa hvilke man i de skandinaviske Lande har mindst Blik for prøjsisk Ejendommelighed. Intet kan være mere ægte prøjsisk, end at gennemføre Forandringer under et strengt konservativt Program. Man stemmer sig i den prøjsiske Regering med Hænder og Fødder mod Frisindets Talemaader; man negter til det yderste at ville noget, som savner et forudgaaende, regelgivende Tilfælde; man siger Nej, men man vil det og gør det.

Lige omvendt i Østerrig, som Enhver, der har havt Anledning til at sammenligne de to Staters Metoder, vil indrømme. I Østerrig har man alle Friheder paa Papiret, men faa i Virkeligheden. I Østerrig er det liberale Program, den liberale Frase den højeste Mode, man koketterer med den, man raaber den ud; men det bliver ved Programmet. I Prøjsen skyr og flyr man ethvert Skin af det Revolutionære; men Menneskenes og Tingenes Fornuft er her fremskridende. Det ses i smaat som i stort. Det ses f. Eks. i Kvindesagen, Overpostmesteren, Stephan vilde ikke være nogen ægte prøjsisk Embedsmand, hvis han ikke offenlig havde udtalt sig mod Ansættelse af Kvinder ved Post- og Telegrafvæsenet. Ikke desmindre har han allerede selv ansat en stor Mængde Kvinder. Paa lignende Maade er Forholdet mellem Frisind og Stivsind i Hærens Styrelse. Lad en Officer begaa et Overgreb imod en Soldat, og Soldaten klage — denne faar altid Uret og Officeren Ret. Men et halvt Aar efter faar Officeren (uden nogen Angivelse af Grund) sin Afsked, eller han bliver saa systematisk forbigaaet ved enhver Forfremmelse, at han tvinges til at tage den selv. Derfor er Officererne i den prøjsiske Hær ikke mindre bange for at gøre Uret mod Soldaten, end de vilde være det under en tilsyneladende mindre jernhaard Mandstugt, kort sagt: Prøjsen har et moderne Ansigt halvt skjult under en stiv og gammeldags Pikkelhue.

V

Hans Makart og Catarina Cornaro

15. Januar 1878

Siden Berlin er bleven Kejserrigets Hovedstad gøres her meget for Kunsten og Kunstsamlingerne. For Berlins virkelighedselskende og lærelystne Befolkning har Museerne samme Betydning som de store Domkirker for den sanselige og pragtelskende Befolkning i de katolske Landes store Byer. Et Søndagsbesøg i det gamle Museum eller i Nationalgalleriet erstatter i Berlin Menigmand Søndagsprækenen i Kirken. Befolkningens voksende Interesse og de Styrendes større Evne og Drift til at anskaffe Nyt kommer nu for Tiden hinanden i Møde, og Følgen er, at Museerne beriges fra Uge til Uge.

To nye Erhvervelser i Nationalgalleriet vækker nogen Opsigt. For en stor Sum har man anskaffet et Portræt af Jenny Lind, malt af den gamle Berliner-Portrætmaler Magnus, et Portræt, som intet Mesterværk er. Kunstnerinden sidder i Concertdragt i en utvungen Stilling med de blottede Arme i Skødet. Hun ser godlidende, elskværdig, men ubetydelig ud. Efter dette Portræt at dømme skulde man tro, at Jenny Lind kun havde havt sin smukke Stemme at virke med, men hverken Lidenskab eller Ild; de graablaa Øjne ser troskyldigt ud i Rummet, og deres Blik opvejer ikke tilstrækkeligt Trækkenes Mangel paa ædel Form. Der har sikkert været et ganske andet Stjerneblink i disse Øjne.

Det andet nyserhvervede Maleri, *Hans Makarts* kolossale Catarina Cornaro var til for nylig halvt dækket for Øjet af et Stillads, men man skimtede over Stilladset, at dette Billede i streng Forstand var netop det og alene det, hvortil det anvendtes her i Trappebygningen: Øjenlyst og Dekoration. Det er blevet befæstet øverst paa Galleriets Trappevæg, som det nøjagtigt udfylder, og blevet omgivet med en mægtig Guldramme, der i disse Dage er færdig. Det flammer i alle Farvers Pragt, og Ingen, der paa Kunstens Omraade medbringer Modtagelighed for nye Retninger, vil undlade at hellige dette store og meget omtalte Billede en prøvende Opmærksomhed. Makart er som bekendt Østerriger, født i Aaret 1840, var fra først af Elev af Piloty

(hvis *Wallensteins Død* findes i det ny Pinakotek i München), men optraadte meget tidlig som selvstændig Mester, som Ultra-Kolorist. I München fortælles der følgende Anekdote om Makarts Lærer og Kaulbach. Kaulbach besøgte Piloty i hans Atelier og talte om sine Planer med Hensyn til sit sidste store Billede i Berlinermuseets *Treppenhaus*, det, som forestiller Reformationens Tidsalder. «Jeg tænker mig det omtrent saaledes», sagde Kaulbach: «Forrest anbringer jeg de store humanistisk anlagte Aander, som frembragte Historiens sande Genfødelse, til højre Digterne Shakespeare, Cervantes, Boccaccio, Petrarca osv., til venstre de store Videnskabsmænd Bruno, Galilei, Newton o. fl., saa Amerikas Opdagere, Verdenshandelens Mænd, længst tilbage endelig Luther mellem Repræsentanterne for Renæssancens og Reformationens Kunst, mellem Raffael og Dürer; en Samklang af Humanisme, Renæssance og Reform . . . og nu De, Piloty, hvad Planer har De for Deres næste Billede, hvad skal det forestille?» I Stedet for at svare ligefrem gik Piloty hen til et Skab i Atelieret, trak en Mængde højrøde, mørkeblaa, brogede Drapperier og Lapper ud deraf, kastede dem i en bestemt Blanding ud paa Gulvet, og sagde: «Jeg har tænkt mig, at det skulde tage sig omtrent saaledes ud».

Anekdoten oplyser paa en grovt tydelig Maade Modsætningen mellem Idémaleriet og Farvesymfonien. Det første er i Tyskland blevet til lutter Tegning; det har fra Cornelius's Dage indtil nu i Grunden kun svoret ved Fabers Blyant Nr. 2; det andet er hos Münchener- og Wienermalere blevet til blændende, men død og usand koloristisk Effekt. Den første Retning er umalerisk, den sidste hyppigt ganske aandløs. Cornelius, der havde Elementer af Storhed i sin Sjæl, men hvis Patos var naturløs, indvarslede den Retning i Kunsten, paa hvilken Kaulbach med fuldstændig Mangel paa Troskyldighed gav sig ind: Hanget til at levere et nyt Kraftuddrag af Verdenshistorien i ethvert nyt Maleri. Piloty, der i sine tidligere Billeder har lagt et vist Talent for Dagen, men som dog altid har malt, som Meiningerne spiller, med større Eftertryk paa Kostymet end paa Karakteren, er endt med ballet-agtige Arrangementer (hans Thusnelda skrider Nero forbi med Kunstpauser mellem sine Pas), og Makarts brede Festbilleder vidner snarere om en Dekorationsmalers Øje end om en Kunstners Sjæl. Skal man endelig vælge mellem begge Retninger, foretrækker jeg den sidste, for saa vidt et Maleri først og frem-

mest maa være malet; men strengt tager bryder jeg mig ikke stort om nogen af dem. Man kan ikke nægte Makart Originalitet; han lever i Farvernes Glød som efter Sagnet Salamanderen i Ild; han elsker det Højrøde som Filosofen det Sande, for dets egen Skyld. Saadanne Billeder som hans Abundantia-Malerier (en Spisesals-Dekoration), der tidligere har været udstillet i Berlin, er et Slags Bakkanal af flammende og blændende Farver. Men hvad der fattes, er som hos Piloty Liv; ti først den, der meddeler Liv, frembringer Kunst i højeste Forstand. Jeg siger med Vilje Liv, ikke Aand eller Sjæl, Ord, hvormed der drives Misbrug. Hvad jeg savner hos Makart er ikke Idealisme, Himlen bevare tysk Kunst for mere af den! Makart kunde for mig være endnu langt sanseligere, langt mere skønhedsdyrkende end han er; han vilde derved kun blive mere Kunstner; men han maatte besidde det levendegørende Pust, der bringer Tilskueren til at tro paa hans Skikkelser som levende Væsner. Denne Tro vinder Makart ikke: han har ikke det Overbevisende, det som tvinger En ind i Illusionen. Klædedragterne er stedse bedre malede end de Figurer, der bærer dem, og selve disse Figurer staar stadigt Model, de vil Intet, føler Intet, har Intet for. Jeg kan imidlertid ikke andet end tro, at *Catarina Cornaro* overhovedet er en uheldig Repræsentant for Makarts Kunst. Paa den Raczynski'ske Samling her i Berlin findes en ganske lille Farveskitse til et Billede, en Alfedronning, som bæres gennem en Skov, der i al sin Ubetydelighed og Uanselighed røber Evnen til en storladen og vild Fantastik, som ingen sporer her. Dette brede Billede giver ikke Fantasien det ringeste at bestille.

Jo mere man tænker over Makart, des mere føler man, at hans Kendemærke er det at være *østerrigsk* Kunstner. Østerrigsk Kunst er altid mere yppig og malerisk end prøjsisk Kunst, men den er mindre beskeden, mindre selvstændig. Den nærmer sig den franske Retning i Kunsten, men for Wienernes Vedkommende med en mere tykblodig Sanselighed, for Ungarernes og Böhmernes Vedkommende med en vis vild Krydderduft af den jomfruelige Jordbund.

I Almindelighed er i vore Dage de tyske Østerrigere forvovnere men mindre strenge Kunstnere end deres nordlige Stammefrænder. Farverne spiller større Rolle i deres Maleri; Forholdet mellem Kønnene behandles dristigere i deres Poesi. Der er noget typisk Østerrigsk ved den brogede men undertiden for-

styrrende Billedrigdom i Anastasius Grün's Lyrik. Der er en ikke ringe Lighed mellem en moderne østerrigsk Digter som Hamerling, Forfatteren til *Ahasverus i Rom* og *Kongen af Zion*, og Makart, *De syv Dødssynders* Maler. Man kan spore det østerrigske Luftlags Indflydelse, naar man iagttager, hvorledes det gaar nordtyske Skribenter, som udsættes for det, Adolf Wilbrandt f. Eks. Wilbrandt er en Mecklenburger af Fødsel, altsaa af den langsomste og koldblodigste nordtyske Race; i sine første Arbejder er han nordisk virkelighedsfjern; han skildrer i et stort gammeldags Ridderskuespil *Greven af Hammerstein* Kærligheden mellem to Elskende fem Akter igennem saa farveløs som den fremstilles i Ingemanns Romaner. Han lader i sit Lystspil *Malerne* tyske Kunstnere leve lige op ad en ung smuk Pige uden Blik for hendes Skønhed, blot fordi hun bærer Briller og er ligegyldig for sin Dragt. Saa kommer han til Wien og gifter sig med en Skuespillerinde ved Burgteatret. Den poetiske Frugt af dette Ophold og denne Forbindelse er *Arria og Messalina* samt hans andre Stykker af denne Art, der snarere synes beregnede paa at vække Opsigt ved Effekten end paa at tilfredsstille Trangen til Poesi. Wilbrandts *Messalina* er en rent Makartsk Figur og burde kostymeres nøjagtigt som Makarts Heltinder.

Hvad er det da, som mangler Makarts Kunst i Sammenligning med den Gren af den franske, der lader sig sammenligne med den? Man føler det, naar man mindes Billeder af Makarts Jævnaldrende Regnault. Ogsaa Regnault elskede Farven som Farve og svælgede i Farven som i sit Element. Men hos ham var alt gennemstraalet af Liv. Hos ham var Farvesymfonien kontrapunktisk fuldendt, medens den hos Makart larmer som en hel Vagtparade. Hans *Salome* paa Pariserudstillingen 1870 var et Farve-Kunstværk i Gult. Væggen, op mod hvilken Salome sad, hendes Atlaskesdragt, det Slør, hvori hun var hyllet, Alt var gult; men hver forskellig Afskygning af Farven i de forskellige Stoffer kom til sin Ret, Grundtonen i den hele Farveskala var klangfuld og skær — og saa var alt dette Gyldengule dog kun som en stor Udstraaling af den sortøjede, sorthaarede Asiaterindes eller Afrikanerindes Væsen. En Stemning af østerlandsk Vildhed samlede Billedets prægtige Elementer i en eneste Virkning. Makarts *Catarina Cornaro* opløser sig i ypperligt

malte Flagstænger, Purpurkapper osv. De staaende Mænd, de siddende Kvinder og de smukke nøgne Børn er alle saa livløse som de uorganiske Genstande.

VI

Teaterforhold — Fru Niemann-Raabe — Ibsens „Stützen der Gesellschaft"

23. Jan. 1878

Det kunstneriske Særsyn, hvorom der i de sidste Dage har været talt mest, er Fru *Hedwig Niemann-Raabe*, der giver nogle Gæsteroller paa Residenz-Teatret. Hun er optraadt i to Roller, begge meget interessante, skønt noget beslægtede, Titelrollerne i Victorien Sardou's *Dora* og *Andrea*. Hun har stadig spillet for udsolgt Hus og har gjort den mest ubetingede Lykke.

Residenz-Teatret i Berlin er det Teater, der gør sig mest Umag og følger bedst med. Det nyder en lignende Yndest hos Publikum som *Gymnase* i Paris og *Valle*-Teatret i Rom, og som begge disse spiller det særligt de bedre nyfranske Stykker. Jo mere de officielle Teatre synker ned i Kedelighed og Deklamation, des mere trænges der i de fleste større Byer til en livlig, fordomsfri, foretagende Skueplads, der tør gøre ny Begyndelser, og derved kan spore Hovedteatret fremad, som *Gymnase* f. Eks. har virket ansporende paa *Théâtre Français*.

Gøres dette nogensteds fornødent, da her i Berlin, hvor det kongelige *Schauspielhaus* trods sin Statsunderstøttelse er en af de middelmaadigste Kunstanstalter, der eksisterer. Medens i Wien baade Burg- og Stadt-Teatret glimrer ved et rigt Skuespilforraad og hele Stjernebilleder af udøvende Talenter, er *Schauspielhaus* under Hr. v. Hülsens Ledelse udartet til en saa sørgelig gammel Kukkasse, som der ellers kun findes i ærbare Provinsbyer.

Det skorter i ren Almindelighed talt ingenlunde paa Talent hos de Spillende. Der er mange gode Kræfter, om end ingen opvoksende Genialitet, og der er i ethvert Tilfælde flere begavede

Personligheder knyttede til dette Teater end til det kongelige i Kjøbenhavn. Naar Resultatet dog forholdsvis og ofte ubetinget er endnu ringere end i Danmark, saa beror det paa en Bestyrelse, som ikke vilde taales en Maaned i noget Land, hvor en offenlig Mening vovede at gøre sig gældende overfor en Særhed hos Monarken. I Tyskland rejses der ikke Modstand mod en Viljesytring af Kejser Wilhelm; man tager Fornuften fangen i Lydighed. Og saaledes har en gammel aflægs Hofmand, en afdanket Militær, der aldrig har lugtet Krudtet, og som ligefuldt ikke har det spædeste Begreb om Kunst, en Hr. v. Hülsen, hvis Fruc under Navnet Helene skriver svagelige Noveller, faaet Lov til at forme Nationalteatret i sit Billede — og der er ikke ringeste Haab om at han kan faa sin Afsked, før Døden giver ham eller Kejseren den. Man véd, at saa længe Kejserens Øjne er aabne, vil ingen anden Teaterdirektør komme til at afløse ham, og hans Styre er Aandløshedens. Han har hverken forstaaet at danne et Skuespilforraad eller at opdrage Skuespillerne. Han har i Ordets kunstneriske Forstand virket til Fordærv baade for dem og Publikum.

Man har ved Schauspielhaus en enkelt dygtig og fintdannet Skuespillerinde, Fru Erhartt, men hun træder ved denne Sæsons Udgang tilbage fra Scenen. Man har en enkelt med Rette berømt Veteran, den gamle komiske Skuespiller Döring, (hvis Udførelse af Mefistofeles's Visc om Loppen i Goethes *Faust* er et af de virkningsfuldeste Kunstværker jeg har hørt, dæmonisk-burlesk) og ham lader man forfærde Publikum som Shylock. Man har fremdeles den gamle talentfulde Fru Frieb-Blumauer, Berlins Fru Sødring, men hendes Evner ubetydeliggøres ved Roller i Robert Benedix's poesiforladte, paa en første Skueplads umulige Lystspil. Saa er der en lille Række dygtige Karakterskuespillere, som fortræffeligt udfylder Roller i andet Plan, en Alba i *Don Carlos*, en Oranien i *Egmont*. Men rundt om og foran Talenterne breder sig som Regel den tænksomme Talentløshed, en Patos, der er hul, en Affektation, der er solid, og det blotte kvindelige Tække, hvis Vanekunst ikke kan gøre Fyldest.

Den første Elskerinde, Frøken Clara Meier, er en meget smuk, endnu ung Dame, yderst indtagende ved sin Person, men kunstnerisk set altfor uskyldig til at spille i nogen som helst Stil, uden Naturlighed, uden Ægthed i Opfattelse og Gengivelse — og hun er Teatrets Clärchen og Gretchen og Dorothea (i

Töpfers elendige Bearbejdelse af Goethes episke Idyl). Den første Elsker, Hr. Ludwig, er velskabt, tager sig godt ud i hvidt Atlask som Egmont, bærer med Anstand sin Lavrbærkrans som Tasso, men er ren Deklamator. En enkelt yngre Karakterskuespiller, Hr. Kahle, om hvem man for nogle Aar siden kunde fatte Haab, især siden han med Dygtighed spillede Carlos i *Clavigo*, har intet Fremskridt kunnet gøre. Man gav ham Narciss's gennem-usande Hovedrolle i Brachvogels slette og berømte Stykke af samme Navn, denne taabelige Fordrejelse af Diderots *Rameau's Brodersøn* og han havnede rigtigt i Affektationen. I flere Roller har han udviklet sig til en Kopi af Lewinsky. Han gaar saa vidt, at han i Lidenskab endog trækker Munden skævt efter ham. Saaledes efterligner Kineserne Ridser i en Mønster-Thekop.

Kort sagt, Overværelsen af en Opførelse i Schauspielhaus beriger En saa godt som aldrig med nye Synspunkter.

Derfor er det, at vi begiver os paa Vej til Residenz-Teatret. Hvor man end bor, man bor aldrig i dets Nærhed. Det ligger som de fleste andre Privatteatre i en af Byens yderste Udkanter — en Omstændighed, der tilstrækkeligt viser, at Berlin ikke er en By med Lidenskab for Skuespilkunst, ti skønt i Paris Byggegrunde i Stadens Midte er lige saa dyre som i Berlin, ligger dog alle Teatrene i de mest befærdede Egne. Gaa derhen kan man ikke, man fandt aldrig Vejen. Op derfor i Droske! Og nu rumler det gennem en Uendelighed af triste, ensformige, menneskefyldte, vognrige og lysrige Gader, over store, sørgelige Torve, forbi Hundreder og atter Hundreder af skidengraa, kedsommelige Husfaçader, til Vognen endelig standser ved en uanselig Indgang, belyst af Gasblus i en stor Bue, og vi er der.

Sardou er altid Hovedmanden i Teatre af denne Art. Augier er for fin, Dumas skriver for faa Stykker, Sardou derimod, der er mindst Digter af de tre, er netop desformedelst den mest foretagende, leverer stedse Nyt, og stiller færre Fordringer til Publikums Dannelsestrin, fordi han stiller mindre strenge Fordringer til sig selv. Ikke at han er skødesløs, langtfra; men de Krav, han stræber at opfylde, og altid opfylder, er af teatralsk, ikke af digterisk Natur. Hans Stykker har ikke som Augiers og Dumas's en Idé, de med al dramatisk Magt vil illustrere; Æmnet laaner Sardou hvor han kan faa det, hyppigst hos Dumas, men iøvrigt rundt omkring fra, og Ideen er ham kun det nødvendige Grundlag for Opfindelsen af dristige og

virkningsfulde Optrin paa Teatret. Sardou begyndte, som bekendt, lige saa ungt og begejstret som nogen Anden; han skrev lange Tragedier, han ingen Steds kunde faa opført, og der var intet, han foragtede i den Grad som det moderne realistiske Drama. Da han indsaa, at dette havde mere for sig end Alexandriner-Tragedien, opdagede han til sin Skræk, at det var langt vanskeligere at skrive. For da at underkaste sig en grundig Skole i scenisk Kunst, valgte han følgende Fremgangsmaade. Han læste en Akt eller to af et af Scribes større Stykker, lukkede saa Bogen og skrev selv Midte og Slutning til. Ved i en hel Aarrække at bære sig saadan ad og sammenligne sine saaledes udførte Frembringelser med den gamle Vanemesters, erhvervede han sig den sikre Færdighed i Sceneføring og Iværksættelse af den dramatiske Virkning, som nu spores i alle hans Stykker. Af sit eget erstattede han saa Scribes borgerlige Jævnhed med det andet Kejserdømmes Drøjheder og dennes kloge Forsigtighed med en vis halsbrækkende Forvovenhed, der kommer godt fra det og morer Publikum som et farligt, men vellykket Linedanserspring. For at nyde Sardou maa man helst se ham paa Gymnase i Paris, i et Teater, hvor man giver sig Tid til at indøve hver enkelt Rolle, endog den mindste, til den har modtaget Fuldkommenhedens Stempel, og hvor det store Antal Opførelser af et og samme Stykke giver Samspillet Taktfasthed og Liv. Men jeg har set ham ypperligt udført ogsaa anden Steds, f. Eks. i Rom paa Valle. Der spilledes Elsker- og Elskerinderollerne i hans Stykker i Maj Maaned i Fjor af to store Talenter, Salvadore og Marini. Paa Marini maatte jeg tænke, da jeg nu her saa' Fru Niemann-Raabe, og interessant er det at se Sardou gengivet af fremmede Nationaliteter.

Det romerske Publikum medbringer frisk Modtagelighed, naturlig Kunstsans, men ingen literær Dannelse. Det berlinske Publikum, som søger Residenz-Teatret, bestaar nærmest af den højere Købmandsstand og er et indtil Blaserthed «dannet» Publikum, som kender til evropæisk Literatur, har franske Sympatier og attraar mere krydrede Skuespil end de tyske. Alligevel kan det ikke fornegte sin Nationalitet.

Sardou i sig selv er et Stof uden synderlig Karakter. De italienske Skuespillere stræber at gøre ham sand, de tyske stræber at gøre ham poetisk; ti der er ubevidst en Sandhedstørst i det italienske Publikum, en Skønhedstørst i det tyske. Itali-

enerne kræver ikke ligefrem Skønheden i Skuespillet, fordi de har Overflod af den; Tyskerne vurderer den saa højt, fordi den er deres Savn. Italienerne er fødte Skuespillere, Tyskerne ikke; Alt hvad en Italiener og Italienerinde, der er blot nogenlunde velskabt, gør med sine Hænder og Fødder under Samtalen, klæder dem, medens Tyskeren lige som Nordboen af Naturen er stiv eller kejtet. Det er umuligt paa en Skueplads at se noget yndefuldere end en ung italiensk Elsker som Salvadore. Hans Holdning, Armbevægelser, Fingerspil har en henrivende Naturlighed, en aldrig svigtende Gratie, og dette Fortrin er særlig italiensk. Følgen er, at Italienerne paa Scenen vover meget mere Uskønt end Tyskerne, og at i Tyskland Glæden over Skønheden paa Scenen er større end i Italien.

Marini spillede Sardou's Heltinderoller med en naturlig Adel. Det Ingénueagtige i Rollerne lykkedes hende mindst; hun er en Dame paa omtrent 40 Aar og større i Lidenskabens Udtryk og Udbrud end i det Naive. Men hvor hun fik Lov at være sig selv, Kvinde, ikke Barn, dèr var hun skærende sand. Hun steg til den ædleste Højhed, hvor hun f. Eks. som Dora i Brudenatten afviser sin Mand, da han, skønt han mistænker hende for at have begaaet Tyveriet af Statsbrevene, overvunden af hendes Skønhed vil slutte hende i sine Arme. Hun agtede ingen Vedtægt, det kostede hende intet at vælte en Sofa eller et Par Stole med en pludselig Bevægelse eller ved et pludseligt Fald. Men hun spillede aldrig ud til Tilskuerne; hun syntes at have glemt dem eller at ringeagte dem.

Fru Hedwig Niemann-Raabe spiller ikke Sardou's Heltinder med ringere Glans, men paa en helt anden Maade. Hun er altid Ingénue. Hun er mindre, yngre, langt smukkere end Marini. Talende mørkeblaa Øjne, en Mund med de dejligste Tænder, en Afrodites Vækst, en Stemme der kan hviske et «Hvor vilde jeg da elske ham!» i de sagteste Fløjtetoner og som siden under Visheden om den Elskedes Kærlighed har alle Sprogets Harpetoner i sin Magt — det er de Midler, hvorover hun byder. Desuden smittende Latter og Graad, katteagtig Indsmigren og hvas Forstand. Som Andrea var hun lige indtagende, hvor hun i barnlig Sorgløshed keder sin Mand med Meddelelser om sine selskabelige Adspredelser, og hvor hun i fuld Harme forekaster ham Troløshed og Løgn.

Mangler var der imidlertid, og de samme, som al nordtysk

Skuespilkunst har. Publikum her har tykkere Hud end et romansk, og for at trænge gennem den tykke Hud udkræves grove Midler. Skuespillerinden véd det og bruger dem. Hun understreger Alt, og med to Streger. Hun spiller — tilmed som Gæst — for sin Skyld alene og tager intet Hensyn til sine Medspillende. Alt er villet, beregnet, bevidst, spillet. Naar man paa et Søkort tegner Strømningernes Gang, saa anbringer man en krum Pil deri, for at antyde hvad Vej Strømmen gaar. Saadan er denne og næsten enhver fremragende tysk Skuespillerindes Bevægelser; Bevægelsen er ikke simpel; den har en Pil i sig, som viser Tilskueren hvorhen den fører, markerer ham — og det udtrykkeligt — hvor den bærer hen.

Thorvaldsen gik med Riepenhausen i Roms Gader og talte om Tyskernes Mangel paa Simpelhed i Kunsten. Se, sagde han, her sidder nu en Kone med Appelsiner. Naar I vil lade En tage en Appelsin af denne Kurv, saa gør I ikke saadan (han lod Armen synke ned mod Kurven), men saadan . . . (han hævede Armen over Hovedet, bevægede den i en mægtig Bue og snappede til Konens Forskrækkelse en Appelsin).

* * *

5. Febr.

Ingen Smitsot grasserer i dette Øjeblik i Berlin som *Samfundets Støtter*, og det ingenlunde fordi Ibsen her er synderlig kendt, men paa Grund af den store Mangel paa moderne Skuespil og Behageligheden ved ikke at have noget Forfatterhonorar at betale.

Belle Alliance-Teatret gjorde Begyndelsen: *Die Stützen der Gesellschaft* paa Tysk ved Wilhelm Lange. Pressen udtalte sig straks yderst velvilligt. Samtidig bebudede Stadttheatret *Die Stützen der Gesellschaft* med Fjernelse af stedlige Hentydninger, i fuldkomment fri Bearbejdelse ved Kammerraad Jonas. Der blev gjort lidt Reklame for ham i *Tageblatt*, hvis Medarbejder han for Nordens Vedkommende er, Berlins mest udbredte Nyhedsblad, der i et Aarstid har opnaaet 60,000 virkelige Abonnenter og rimeligvis fandt det ganske naturligt, at Henrik Ibsen blev bearbejdet af Hr. Jonas; ti Bladet havde kun svage Forestillinger om den norske Digter; en Maaned forud havde dets særdeles dygtige Teaterkritiker, Oscar Blumenthal, i Anled-

ning af et uheldigt Stykke af Hedberg, der blev spillet paa *Schauspielhaus*, bemærket, at det hidtil kun var lykkedes én svensk Digter, nemlig Bjørnson, at vinde Lavrbær i Tyskland; for de øvrige, som Ibsen og Hedberg, hang Lavrbærrene for højt. — Saa kundgjorde Nationalteatret en af Digteren selv i Forening med Frk. Klingenfeldt foranstaltet Oversættelse; igaar har Ostend-Teatret forkyndt en til, og et eller to Teatre endnu har Stykket i Forberedelse. Saaledes bydes et og samme Stykke Berlins Publikum paa en Gang i seks Fremstillinger, ja det spilles paa én Aften i seks Teatre. Skade, at ingen mellemfolkelig Lovgivning sikrer Digteren mod det Plyndringssystem, der skjuler sig under denne tilsyneladende Anerkendelse. Jeg kan ikke tro andet, end at Ibsen, hvis han havde villet indgaa i de tyske dramatiske Forfatteres Forening, havde kunnet sikre sig Raadighed over sit Drama; men da havde han rigtignok maattet betegne den tyske Oversættelse som Originalarbejdet og sin norske Original som Oversættelse, og derved har maaske hans Nationalstolthed vægret sig — visselig ikke med Urette.

. Alle de paagældende Teatre er Teatre af tredje Rang, men Stadtteatret havde til Konsul Bernicks Rolle sikret sig en meget dygtig fremmed Kraft, nemlig Hr. Emil Hahn, Direktør for Victoria-Teatret; og derved lod jeg mig i Gaar forlede til at se Stykket spillet i den Jonas'ske Skamfiling.

For Kortheds Skyld og formodentlig for helt at spare Fruerne Rummel, Holt, Lynge osv., der ikke kommer igen efter Indledningen, er de 40 første Sider af Dramaet erstattede med fire eller fem, i hvilke Hilmar Tønnesen lige ud fortæller Adjunkt Rørlund Historien om den bortflygtede John og Madam Dorf; herved er opnaaet, at første Akt kun spiller nogle faa Minutter; men til Gengæld er Stykkets Begyndelse bleven i den Grad flov og dum, at den neppe er til at se, og da hele det sædeligt forbedrende Selskabs Karakteristik er udeladt, bliver Lona Hessels Indtræden aldeles meningsløs. Og med en lignende Genialitet à la Papirsaks er Resten af Stykket omformet; Forkortningerne er vel mindre voldsomme i de øvrige Akter, men saa taabelige, at man yderst vanskeligt begriber hvad Meningen er. Hilmars Karakter er aldeles strøget; han spilles som en godmodig og flot ung Mand, der er blevet ført bag Lyset af Bernick, og Dinas Rolle er saa beklippet, at den har tabt al Ejendommelighed. Dette er jo lidet lærerigt eller magtpaaliggende; lærerigt

er det derimod, at man i Tyskland øjensynlig har yderst vanskeligt ved at forstaa de sammensatte af Stykkets Karakterer: Hilmar Tønnesen spilles i ubeskaaren Skikkelse lige saa slet paa Belle-Alliance-Teatret som i Stadt-Teatret; Anmelderen i *Vossische Zeitung* betegner ogsaa denne Hilmar som en «jovial og gemytlig» Fyr og skænker ham øjensynligt sin hele Velvilje. Dette ligger vel til Dels i, at Blandingen af Dovenskabens afkræftede Sværmeri for det Livsfarlige med Kravet paa at betragtes som den, der «løfter Ideens Fane højt», for Tiden er en i Tyskland ukendt Afart, men det beror dog i Hovedsagen paa, at man i Berlin endnu slet ikke nærer den Ærbødighed for nordiske Dramer, som vilde føre til et indtrængende Studium, og det har den dybere Grund, at der er et Svælg mellem den tyske Følemaade og den nordiske.

Den dansk-norske Literatur blev grundlagt af en Komiker; den er satirisk, lattermild i sin Grund. Det tyske Aandsliv er derimod i sin Grund højtideligt. Derfor har den tyske Kunststil en Sans for det Værdige, som særligt den danske mangler, den nordiske omvendt et Hang til tørt, bidsk Lune, som man i Tyskland hverken kender eller bemærker i et nordisk Skuespil. I enhver Oversættelse fra Norsk eller Dansk til Tysk bliver Saltet fordummet, som i enhver Oversættelse fra Tysk til Dansk Udtrykket for det Høje, det Frygtelige og Vilde udplattes. Deraf den Ferskhed, som *Samfundets Støtter* har over sig i Berlin.

Spillet frembød alligevel et og andet Seværdigt. Hr. Hahn spillede Konsul Bernick saaledes, at det Uædle og Besmittede, Forbryderske og Ydmygende, hvorunder denne Skikkelse næsten synker sammen, ved den Verdensmandsholdning og det Glimmer af udvortes indtagende Egenskaber, han meddelte Manden, frelstes fra at blive Tilskuerne modbydeligt. Man forstod, at Konsulen havde gaaet under Navnet den «smukke» Karsten Bernick. Med al sin sædelige Lavhed var han bestandig æstetisk fin; han bevarede helt igennem den gode Tone, endog i sin Gnavenhed og Urimelighed overfor sin Hustru (han sagde disse Repliker let, med dæmpet Stemme, i Forbigaaende), og han bevarede den selv i sin Haardhed overfor Aune — han truede ham saa koldt og stilfærdigt med Afsked, at man følte en kunstnerisk Tilfredsstillelse ved at se den hensynsløse Bestemthed. Og saaledes blev han heller ikke gemen, hvor de forbryderske Tanker og Planer hen imod Stykkets Slutning faar Overhaand hos ham.

Man fordømte ham uden at væmmes ved ham, og den dygtige Skuespiller gjorde lige fuldt ikke det fjerneste Forsøg paa at udvande Forbrydelsen følsomt og modvirke Harmen hos Tilskueren ved Rørelse.

En anden af Rollerne, der syntes mig at være i meget dygtige Hænder, var Lona Hessels, udført af Frøken Kelly. Man kunde nære Frygt for, at Lona paa Scenen vilde blive vel uskøn; Fristelsen laa jo nær til at lægge hele Eftertrykket paa det Mandhaftige og Myndige, og virke som Sandhedsapostel alene; der er vel mange gamle Jomfruer i Stykket, og navnlig maatte man nære Bekymring for Optrinnet mellem de to gamle Piger i sidste Akt. Lona Hessels Fremstillerinde omsejlede Skæret: hun forekom betydeligt yngre, end man efter Stykkets Bogstav er tilbøjelig til at tænke sig hende, uden dog at være for ung, og hun spillede frejdigt og sundt uden nogen gammeljomfruagtig Skarphed. Frk. Kelly har en høj, kraftig og yppig Skikkelse; hun forstod at se frisk og hærdet og dog tillige ganske kvindelig ud. Hendes megen Talen om sin Alder klædte hende, fordi man forstod den som den dygtige midaldrende Kvindes Uvilje mod at gøre Krav paa Ungdom og Skønhed, over hvilke hun i sit Sind for længe siden var ude.

Adjunkt Rørlund spilledes fornuftigt og uden Overdrivelse, Rollen er jo let og af den Art, der hyppigt forekommer i tyske Stykker. Aune fremstilledes paa sin Tysk, men med ypperlig Maske. Kun Johan Tønnesen var helt elendig; man havde tilladt det Tossefaar, der spillede ham, at lade sig glatte og krølle som en Frisørsvend og klæde sig med det yderste Lapseri. Dekorationerne var gode; den norske Kyststad var malet udtrykkeligt for Stykkets Skyld. Den saa temmelig naturtro ud; kun laa en Tremaster lige op ad Bolværket ved Havnegaden.

Fra nordisk Side er kun en eneste Ytring om Stykket kommet mig for Øje, Bjørnsons (i Kristianias Studentersamfund) at en stærk Aand (gennem *Samfundets Støtter)* havde peget hen paa at man i Norge led af en hel Del «dulgt Kæltringeagtighed»; det troede ikke Bjørnson, der saa Samfundets Brøst andensteds. Mig synes Ibsen ikke at have rettet sin Svøbe mod «det Kæltringeagtige» i Samfundet; han har rettet den først og fremmest mod dets Selvgodhed, umiddelbart kun mod den Smaalighed og det Nid, som spærrer den lige Vej for enhver større Stræben og driver den ind paa Krogveje. Den misundelige Smaalighed

er det, der efter hans Fremstilling muliggør og tildels nødvendiggør Hykleriet og Løgnen som Samfundsmagter. Den alene gør det muligt, at endog en Plimsoll ved given Lejlighed kunde tænkes at faa Grund til at inddrage norske Forhold under den Fordømmelse, han saa modigt udtalte over engelsk Nedrighed. Kæltringeagtigheden i Ibsens Stykke er en afledet Foreteelse, en med digterisk Frihed draget Følgeslutning, et Multiplikationsresultat, fremkommet ved den nordiske Smaaligheds mange Gange gentagne og opsummerede Svaghed, Fejghed, Misundelse og Indbildskhed. Dog er det mindre paa det sidste Udslag, end paa Drivkræfterne, at Digteren henpeger med et: «Lad os se, hvor vi staar!»

Man føler dette kraftigt naar man, som jeg nu, lever i et Samfund, der har Mangler og Laster, men ingen Smaalighed.

I en meget forstandig Kritik har her Karl Frenzel lagt Fingeren paa to svage Punkter i Stykkets Teknik; det ene er Dina Dorfs ubetingede Erklæring, at hun er forlovet med Rørlund, en Erklæring, som kun hidfører en tom Teatervirkning, ti den er utilstrækkeligt begrundet og leder til intet. Den anden og betydeligere Svaghed er Johan Tønnesens «naivtkomiske» Beslutning at ville rejse til Amerika og saa komme igen og hævne sig. Ibsen maa jo nemlig have ham til at beslutte dette, for at kunne faa hele sin Skibsundergangshistorie i Gang; men det havde unegteligt været forstandigere og simplere af Johan at blive i Norge, da han allerede er der, indtil han har bragt sine nærmest liggende Forhold i Orden, istedenfor at skyde Genvejen over Amerika. En tredie og paafaldende Svaghed er den, at Bernick slet ikke, som det et Øjeblik truer med, bliver straffet med Tab af Sønnen, men selve denne Straf bliver til bare blind Allarm. Stykket har saa mange gode Egenskaber, at det vel kan taale en upartisk Kritik.

VII

Generalfeltmarschallen

7. Februar 1878

Saa tit jeg mellem Kl. 3—4 gaar ud af min Dør, møder jeg den slanke, stramme Skikkelse med den faste Gang — Nakken lidt foroverbøjet — altid ene, med det alvorlige Udtryk, den strenge Rovfugleprofil og det stille Tænkerblik. Nu og da er han til Hest, og skønt han, netop saa gammel som Aarhundredet, til Oktober fylder 78 Aar, sidder han rank og elegant i Sadlen. Da jeg kun bor faa Skridt fra Generalstabsbygningen, er jeg noget nær Moltkes Nabo, og ofte falder mine Øjne paa Hjørnevinduet, bag hvilket hans Arbejdsværelse er.

Undertiden falder det mig da ind, at Moltke ikke altid har været prøjsisk Officer, men engang var dansk. Fra 1812—1818 gennemgik han det kongelig danske Kadetakademi som en slank Yngling med svært blond Haar og godmodige blaa Øjne, med et stille forekommende Væsen. Han var i Kjøbenhavn paa Grund af sin sjældne Flid, sin dybe Pligtfølelse, sin ubetingede Samvittighedsfuldhed anerkendt og skattet af sine Kammerater. «Han vidste det,» skriver en af hans Ungdomsvenner, «men gjorde aldrig ringeste Brug af den usædvanlige Anseelse, han nød.» Den unge mecklenburgske Officerssøn har ikke følt sig vel tilpas i den By, hvor hans Faders Stilling havde ført ham hen. Han har et Steds skrevet derom: «Uden Slægtninge og Bekendte i den fremmede Stad tilbragte vi dèr en ret glædeløs Barndom. Behandlingen paa Kadetakademiet var streng, endog haard, og nu, hvor min Dom derover dog maa være bleven upartisk, maa jeg sige, den var for streng, for haard.» Ordet har Vægt i denne Spartaners Mund.

Nytaar 1818 blev Moltke Løjtnant i det danske Infanteri, tjente saa, som Skik var for de Kadetter, der havde nydt Statsunderstøttelsen (50 Rigsdaler aarlig), og som ved deres Ydre og Opførsel egnede sig dertil, et Aar som Page ved Hoffet i Kjøbenhavn. 1819 blev han sendt som Løjtnant til et Regiment der laa i Rendsborg. Efter tre Aars Tjeneste derved ønskede han at træde ind i Garden. Den Ærgærrige! Som om man saadan uden videre brød ind i den kongelig danske Garde til Fods.

Moltke fik allernaadigst Afslag paa sin Ansøgning, og da han ikke saa nogen Udsigt til Forfremmelse, bad han i Stedet om sit Pas. Det fik han — til Held for sig, men neppe til Held for Danmark, fra hvilket Land han iøvrigt kun synes at have én kær Erindring, den om General Hegermann-Lindencrone's Familie, hvis ædle og fine Dannelse han tillægger en velgørende Indflydelse paa sin tidligste Udvikling.

I Aaret 1822 traadte han i prøjsisk Krigstjeneste, blev efter bestaaet Eksamen Løjtnant i et Liv-Grenaderregiment, gennemgik, under haarde Savn, da man fra Hjemmet ikke kunde tilstaa ham en Øres Understøttelse, 1823—26 Krigsskolen i Berlin og blev, da man dèr hurtigt erkendte hans fremragende Evner, først udnævnt til Bestyrer af en noget forvildet Divisionsskole, dernæst fra 1828 knyttet til den Afdeling af den store Generalstab, som havde at foretage Landopmaalinger i Schlesien og Posen. 1833 blev han indlemmet i den store Generalstab og samme Aar Premierløjtnant; 1835 udnævntes han til Kaptajn. «Desværre,» skriver han, «skete Forfremmelser den Gang ved Generalstaben ikke saa hurtigt som nu; jeg forblev syv Aar, siger og skriver syv Aar, Kaptajn; dog faldt heldigvis i disse syv Aar mit fireaarige Ophold i Tyrkiet.»

1845 giftede Moltke sig med sin Søsters unge Steddatter Mary Burt og levede til Aaret 1868 i et, som det synes, fuldendt lykkeligt, om end barnløst, Ægteskab. Fra 1858 af har han staaet i Spidsen for den prøjsiske Generalstab. Da han i sin Tid tog sin Afsked fra dansk Tjeneste, udtalte han i Afskedsansøgningen det Haab, at de Kundskaber, han andensteds erhvervede, engang i Tiden ogsaa kunde komme Danmark til Gode. Kun altfor grundigt har han siden glemt det Forhold, hvori han havde staaet til sit gamle Fædreland. I Krigen mod Danmark, hvor der var liden Brug for Strategi, tog han dog først aktiv Del efter Dybbøls Fald; men Overgangen til Als var hans Plan og i sine offenliggjorte Breve om den udtaler han sig med saarende Spot, ja med Ukvemsord om de Danske, der jo rigtignok desværre ved den Lejlighed ikke indlagde sig nogen Ære. Imidlertid var hans Navn endnu ubekendt udenfor militære Krese. Det er det østerrigske Felttog, der har gjort hans Navn verdensberømt, og det franske, der har sikret hans Ry som Tidsalderens første Feltherre.

Det sidste Hefte af *Deutche Rundschau* bringer fra Moltkes

Haand en Række Breve fra Paris. De Breve fra Rusland, som tidligere har staaet i Tidsskriftet, var uden Moltkes Minde tilbageoversatte fra det kjøbenhavnske Blad *Dagens Nyheder*, i hvis Besiddelse de var komne gennem Indiskretion af danske Slægtninge, hvem Moltkes Hustru i sin Tid havde sendt dem til Gennemlæsning. Da Greven den Gang af Aviserne havde set, at de vilde komme ud i *Rundschau*, blev han meget urolig, og faa Dage før Heftet udgik, indfandt en Soldat sig i Redaktionen med Bøn fra Feltmarschallen om at faa det nyeste Hefte. Soldaten fik det fra den forrige Maaned, men kom tilbage og skulde bede om det næste — som endnu ikke var færdigt. Sagen var den, at Moltke, som erindrede at have ladet nogle nedsættende Ytringer falde om Officererne i den russiske Hær, frygtede for at se disse offenliggjorte. Da det snart udkomne Hefte viste ham, at Redaktionen havde fjernet alt, hvad Marschallen kunde formodes ugerne at ville se trykt, blev han meget fornøjet og takkede Redaktøren i et artigt Brev. For nu ikke at udsætte sig for nye Tilbageoversættelser, har han selv overgivet *Rundschau* sine Pariserbreve.

De henleder Tanken paa, at han allerede i sine yngre Aar er optraadt som Forfatter, og den, der føler sig draget til den store Mands Personlighed, vil ikke forsømme, gennem Studiet af hvad han har skrevet, at danne sig et saa tydeligt Billede, han formaar, af det Sjæleliv og Aandsliv, som Moltkes trykte Meddelelser aabenbarer. Den Bog, der i denne Henseende giver størst Udbytte, er Skildringen af hans Iagttagelser og Oplevelser i det evropæiske og asiatiske Tyrki, betitlet *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835—1839,* som i 1841 udkom anonym, men senere forsynedes med Tilføjelsen *von Helmuth v. Moltke, Hauptmann im Generalstabe, später Feldmarschall.* Denne Bog er et klassisk Værk, klassisk ved sit Personlighedspræg og ved den simple men store Fremstillingskunst, hvormed det fængslende Stof er meddelt. Fortællerens Menneskeværen, hans mangesidige Skarpsyn, hans humoristiske og gennemsigtige Prosaform er af saa høj en Rang, at man indenfor den tyske Literatur maa søge til Goethe's Skildringer fra hans Rejser for at finde noget, der staar i lige Linje hermed. Den tvangløse Brevform, som velgørende røber, at der fra først af ikke har været tænkt paa Offenligheden, men som dog er fuldendt nok til at kunne forelægges denne, har den

moderne Tids Præg; Forfatteren indfører uden Forlegenhed eller Sky sin egen Personlighed og skildrer Forholdene mellem sine Omgivelser og sig selv; men der er lige fuldt noget Antikt i denne saglige Prosa, noget, der minder om det gamle Grækenland, om Xenofon f. Eks., ligesom der overhovedet er nogle Punkter, hvor de to store Generalers Væsen og Levned mødes. Som Xenofon har Moltke tilbragt sine kraftigste Aar i Lilleasiens Bjerglandskaber, indkaldt til Bistand for en barbarisk Hersker under fortvivlede Omstændigheder. Og om Xenofon minder Moltkes faa Rigsdagstaler ved hele deres Holdning og Stil, ved det logisk Bevisende, roligt Mandige, der her taler Fædrelandets Sag, og som danner saa skarp en Modsætning til andre moderne Feltherrers ophidsende Bulletin-Stil.

Naar jeg søger det simpleste Element i Moltkes overlegne Feltherrebegavelse, finder jeg det i hans Stedsans. Han har øjensynligt af Naturen er overordenlig Sans for Rumsforhold, der alsidig udviklet er bleven genial i sin Art og som i Spiren indeholder hans forskellige Interesser og Anlæg. Han fortæller i et Brev fra Sayd-Bey Kalessi, hvorledes han i Kurdistan i en uvejsom Fjeldegn, som er ham ganske ubekendt men skal tages i Øjesyn, lader sit hele Følge, deriblandt den kurdiske Soldat, som Pasjaen har tiltænkt ham til Fører, blive hjemme, og i Tillid til sin egen større Hurtighed «da han gerne vilde se endnu ved Dagslyset» gaar alene forud med Minørerne, og han tilføjer: «Jeg selv bliver nok snart en af de bedste Førere i disse Bjerge.»

Det er denne Stedsans, der fra først af giver ham Landmaaler-Redskaberne i Hænde, gør ham til Geometer og dernæst til Geograf, en Geograf af den Betydning, at en Avtoritet paa dette Omraade som den berømte Carl Ritter allerede i 1841 i Forordet til Moltkes Rejseskildringer kunde tale om «den i Sandhed glimrende Udvidelse», den geografiske Indsigt havde ham at takke for.

Moltkes første Indskydelse overfor enhver Egn, endog den skønneste og mest romantiske, har sikkert altid været at optage et fuldstændigt og nøjagtigt Kort over Jordsmonet. Som Moltke er den, der har tegnet det første paalidelige Kort over Lilleasien, saaledes lod han, da han kom til Rom (ikke i videnskabelig Sendelse men som Adjutant hos en syg prøjsisk Prins) end ikke otte Dage gaa hen med at studere Kunst og nyde Natur,

før han begyndte at optage det Kort over Roms Campagna, der først paaviste den appiske Vejs virkelige Gang, og der af de Indfødte nu er blevet godkendt som det officielle Kort over Roms Omegn.

Visselig er han Korttegner med Lidenskab. Hør, med hvilken Varme han i Forordet til sine (aldrig fuldstændigt udgivne) Optegnelser fra Rom skildrer Korttegnerens Arbejde: «Dig, min ubekendte Efterfølger, spaar jeg stor Glæde af dit Arbejd i hin herlige Egn. En liflig Følelse er det, i den tidlige Morgens Friskhed at køre gennem den endnu slumrende By, ud mellem de snevre Havemure i den frie vide Slette, og dèr med opsparet Kraft at begynde sit Dagværk. Du vælger et højt Punkt for at retlede dig, og medens Magnetnaalen spiller, strejfer dit Blik ud over det pragtfulde Rundmaleri. Dyb Stilhed hersker i den ensomme Egn og selv Klokkernes Lyd fra de 360 Kirker paa de syv Høje naaer ikke mere dit Øre. Intet Hus, intet Menneske er at se, kun smuktfarvede Firben stirrer fra det gamle Murværk med kloge Øjne paa din Færd og styrter saa ilsomt afsted. Nu svæver Solens straalende Skive op over Sabiner-Bjergene, og en sagte Susen skælver gennem Pinjernes brede Kroner. Med de klareste Omrids skelner du de tre eller fire Mile fjerne Genstande, Villaerne ved Randen af Frascatis skovbevoksede Højdedrag og de blændende Sejl paa det dybtblaa Hav. Dog Arbejdet maa fremmes; du tør ikke længer opfatte Landskabet i dets maleriske Virkning, du maa opfatte det efter dets naturlige Beskaffenhed. Og Arbejdet fører dig nu gennem stenede Skovkløfter, over tætbevoksede Høje op paa frie Vidder. Fra enhver af disse fremstiller det samme herlige Billede sig i nye Forskydninger, medens dit Maalebord aftvinger Jordbunden Hemmeligheden ved dens sceniske Kunster... Din Ledsagers træge Skridt minder dig pludselig om at otte eller ni Arbejdstimer ubemærket er svundne hen.»

I dette «ubemærket» røber Korttegnerens Lidenskab sig.

Moltke har mange af de Egenskaber, som de store Opdagelsesrejsende besidder, og blandt disse Opdagerens Glæde ved som første Evropæer at trænge ind i en aldrig før videnskabeligt udforsket Egn og optage Kort over den. Mangfoldige Gange kommer under hans Ophold i det asiatiske Tyrki denne Følelse til Udbrud. Men næsten lige saa stor er Glæden ved at berigtige de tidligere Forskeres Kort, og stille et samvittighedsfuldt

og med videnskabelig Nøjagtighed udført Arbejd i Stedet for det skødesløse og fejlfulde.

Moltkes Blik for en Egn er imidlertid aldrig blot Landmaalerens. Korttegneren er tillige Egnbeskriver, og Geografen tillige Geolog. Han spørger sig: Hvorledes opstod denne Jordbund, hvorledes har den dannet sig, hvorledes har den set ud i ældre Tid? Han har saaledes skitseret den romerske Campagna's Jorddannelse. Herigennem kommer han naturligt til Udforskningen af de klimatiske Forhold, til Undersøgelser af hvad der kan gøres mod de Farsotter, der hærjer disse Egne, som Sumpfeberen Roms Omegn eller Pesten Tyrkiet, lutter Forhold, som en Feltherre maa forstaa.

Men af den overordenlige Stedsans følger dernæst ligefrem hans ualmindelige beskrivende Evne. Hvad enten han skildrer et russisk Palads eller et Gadeparti i Paris eller gammelgræske Ruiner, føler man bag Beskrivelsen et Øje, der er i Slægt med Bygmesterens og Ingeniørens, nemlig Taktikerens Blik. Med samme Simpelhed og Renlighed, Klarhed og Skarphed, hvormed Rums og Egnes Linjer og Forhold afpræger sig i hans Sind, gengiver han det Sete. Dette Renlige og Klare i Opfattelse og Gengivelse er Grundlaget for hvad jeg har kaldt det Græske hos ham.

Naturligvis sporer man ofte Fagmanden. Naar han synes at have set paa et Slot kun som Bygmester, opdager man dog snart, at han ved Murenes Beskaffenhed og Tykkelse uvilkaarligt først har lagt Mærke til deres Modstandsevne overfor Kanonskud. Naar han synes at have betragtet en Bro med Ingeniørens Øje, mærker man, at han har tænkt paa, hvad den vilde betyde som Tilbagetogslinje. Neppe har han i Paris (1856) udtalt sin Beundring for *Hotel de Ville* som Pragtbygning og for den skønne Fritrappe i Gaarden, før han med en tiltalende Tørhed (med en let Hentydning til Louis Napoleons Forsigtighedsregler) tilføjer: «Dette Raadhus og Kasernen ved Siden deraf danner iøvrigt et kønt *strong-hold* i Stadens Midtpunkt, netop hvor om kort Tid to brede, næsten lige Gader i rette Vinkler vil gennemskære det smukke, livlige Paris.» Man maa alligevel ikke lade sig forlede til den Antagelse at Moltke, som hin engelske Ingeniør, der mente, at Gud havde skabt Floderne for at man kunde have Vand til Kanalerne, i Grunden blot interesserer sig for Jordsmonet med det Synspunkt for Øje, hvor Batterierne her med

mest Virkning kan anbringes. Den geniale Stedsans gør ham til Historiker, til Oldforsker.

Det berör paa, at han med det dybe Indtryk, han modtager af Naturomgivelserne, nødvendigvis modtager Indtrykket af disses Uforanderlighed under de vekslende Tider. Ved sin fremragende Indsigt i Jordbunds-Forholdene skuer han Historien, ja Forhistorien levende for sig. Et lille Udsnit af Rummet — og han ser Tidernes Gang derover; tydeligst naturligvis hvor, som han har skrevet det om Rom, Minutter skiller i Rummet hvad historisk ligger Aarhundreder fra hinanden.

Saaledes foregriber han i den Egn, hvor Troja har staaet, de Schliemann'ske Undersøgelser (dog uden Schliemanns barnagtige Paastande):

Denne Gang rettede jeg mine Skridt til et Sted, hvortil de ældste historiske Erindringer hefter, men hvor Tiden sandsynligvis har nedbrudt ethvert Spor af Menneskeværk, til Ilium! Det er visselig mærkværdigt, at man desuagtet med en høj Grad af Sandsynlighed kan eftervise Skuepladsen for en Begivenhed, om hvilken en blind Olding for Aartusinder siden fortalte, at den havde fundet Sted Aarhundreder før ham. *Men Naturen er forbleven uforandret;* endnu sprudler de to Kilder, den ene varmere, den anden koldere, i hvilke de troiske Kvinder vaskede deres »lysende Klædninger»; endnu bestandig flyder Simois ned fra Ida, »den kilderige Ernærer af Vildtet» og forener sine hvirvlende Vande med den blidere Halvbroder, Skamander's Strømme; Bølgerne bruser endnu den Dag idag ved Kap Sigæum.... Om alle de Fyrster, som Homer fortæller om, har kæmpet under Pergamos's Mure, det kan være lige saa megen Tvivl underkastet som hans Halvguders Stamtavler; men vist er det, at Homer har tilpasset sit Digt til netop disse *Stedforhold* og har kendt dem til Fuldkommenhed.

I sine *Vandringer om Rom* siger han:

Om mange Egne kan man paastaa, at de i Aartusinder virkelig er blevne *uforandrede.* Havet med dets Bølgers stadige Skiften fremstiller sig for os med samme storladne Simpelhed som engang for Argonauterne. Beduinerne vander endnu deres Heste og Kameler ved de samme Kilder og græsser deres Hjorde paa de samme grønne Enge som Abraham og Muhammed. Sletterne ved Mellem-Eufrat frembyder, oversaate som de er med Basaltblokke, Vandreren den Dag i Dag det samme trøstesløse Skue som de en Gang frembød det romerske Riges Grænsevogtere, og mange Dale om Jerusalem viser sig vistnok netop saadan for vort Øje, som Forløseren saa dem, da han vandrede paa Jorden.

Jeg maa som Modsætning til den rent alvorlige Stil paa disse Steder anføre et andet Sted, der udtrykker samme Grund-

tanke, men som er typisk for Moltkes Skrivemaade ved den Ynde, med hvilken Stilen stiger fra almindelig Brevstil til højtidelig Grebethed og atter synker til elskværdig Skemt. Det findes i et Brev fra Diarbekir til en Ven i Konstantinopel:

Havde jeg ikke havt Deres Champagne, saa vilde jeg aldrig have kunnet slæbe vor tykke Divan-Effendi fra Samsun til Karput; jeg stillede ham altid en «Gymysjbasji» (et Sølvhoved) i Udsigt, naar han havde redet flittigt og vi havde naaet Nattekvarteret.

I en stjerneklar Nat stod jeg nylig paa Ruinerne af det gamle Romerslot Zeugma. Eufrat blinkede dybt under mig i en Klippekløft og dens Brusen fyldte Aftenens Stilhed. *Da skred Cyrus og Alexander, Xenofon, Cæsar og Julian i Maaneskinnet forbi; fra dette samme Punkt havde de set Chosroes's Rige hinsides Floden, og set det netop saaledes; ti Naturen er her af Sten og forandrer sig ikke.* Da besluttede jeg at ofre det store Romerfolks Minde de gyldne Druer, som Romerne først har bragt til Gallien og som jeg har baaret fra deres uhyre Riges vestlige til dets østlige Grænse. Jeg slyngede Flasken ned der oppe fra, den dukkede under, dansede paa Vandet og gled med Strømmen ned mod det indiske Verdenshav. De har imidlertid meget rigtigt sluttet, at jeg iforvejen havde tømt den; jeg stod der som den gamle Konge af Thule:

drak Livets sidste Glød
og kasted det hellige Bæger
i Eufratflodens Skød.
Jeg saa det som i Taage
drikke den gule Strøm;
da sank mine Øjenlaage

jeg drak aldrig en Draabe mer. Ti Flasken havde havt én Fejl; den var min sidste.

Det er Følelsen af Naturens Enshed, der giver Moltke den historiske Videnskabsmands Blik. Hans Blik for Terrænformer, hans Evne til at sammenligne Oldtidens Beskrivelser med de virkelige Stedsforhold, lærer ham at bestemme Beliggenheden af en gammel Valplads med anderledes Sikkerhed end det kunde lykkes den filologiske Tekstkritik alene, og derigennem at sætte en historisk Skikkelse i et klarere Lys. Som det er hans Fag at berigtige Landkort, saaledes formaar han at rette Historien, godtgør f. Eks. ugendriveligt, at det Slag ved Saxa Rubra som Constantin Aar 312 vandt mod Maxentius ikke kan være leveret ved den Milviske Bro, efterviser Valpladsens Beliggenhed og oplyser derved at Maxentius ingenlunde lagde en Rasendes eller Fortvivlets Forblændelse for Dagen, men havde sikret sig Veje nok til et muligt Tilbagetog.

4*

Ejendommeligt saavel for Grundigheden af Moltkes arkæologiske Indsigt som for hans Væsens fuldendte Prunkløshed er følgende lille Træk: Den Oplysning, som han i sine Rejsebreve fra Tyrkiet giver om, at en ti Fod høj Broncesøjle, som findes paa Atmeidan i Konstantinopel, ikke kan være andet end den Slangepille, der af Grækerne viedes Apollon til Minde om Sejren over Xerxes's Titusinder, var ny, da den fremkom; men ingen lagde dengang Mærke til den i det lidet læste, navnløse Skrift. Flere Aar efter kom en tysk Lærd under et Ophold i Konstantinopel til samme Resultat angaaende Søjlen som Moltke, gjorde allevegne opmærksom paa sit Fund og blev i hele Pressen fejret som Opdager. Hertil sagde Moltke ikke et Ord, hverken mundtligt eller paa Tryk. Da han senere var bleven verdensberømt, udfandt man naturligvis hans Forret til det lille Oldtids-Fund, og han blev spurgt, hvorfor han ikke i sin Tid havde gjort denne gældende: «Det var jo ikke Umagen værd», lød hans ordknappe Svar. Han havde rigtignok i Mellemtiden erhvervet Ry nok til at kunne overlade lidt til en Fattig.

Moltke forstaar et Landskab tilfulde. Dubois-Reymond har etsteds skrevet: «Jeg kender ingen, undtagen maaske Grev Moltke, der som Darwin besidder den Kunst, i to Linjer, uden et eneste malerisk Biord, blot og bart ved det træffende Valg af hvert Udtryk, at udkaste et Naturmaleri, der præger sig ind, som havde vi set det.» Sammenstillingen af Moltkes Navn med Darwins er lige saa slaaende som ærefuld. Dog Moltkes Blik er ikke Naturvidenskabsmandens, men den vordende Feltherres. Han ser politisk, strategisk paa Egnen, tænker paa, hvorledes den provianterer sig, hvorvidt den brødføder sig selv eller behøver Samhørigheden med andre Provinser. Man mærke f. Eks. disse Ord i hans *Breve fra Rusland:* «Man har sagt, at det umaadelige Rige ved tiltagende Befolkning vil falde fra hinanden. Men ingen Del af det kan bestaa uden den anden, det skovrige Norden ikke uden det kornrige Syden, den industrielle Midte ikke uden begge, Indlandet ikke uden Kystlandet eller uden Volgas 400 Mile lange Vandvej.»

Man tænke sig nu Anlæg af den beskrevne Art bragte ind under en streng militær Optugtelse, først under den haarde, kolde Tugt i det danske Landkadetakademi, saa under den prøjsiske Krigstjenestes energiske, alle Kræfter æggende Ave. Den glædesløse Ungdom giver ham Stemplet af ensom Sluttethed,

stille Fasthed. Den grundigt videnskabelige Militærdannelse giver ham den Lærdes, Videnskabsmandens, Matematikerens Præg. Endelig udvikler Forholdet til Soldaterne alle hans rent menneskelige Evner. Tidligt bliver han Lærer for dem og endnu ung stillet overfor Tropper af vidt forskellige Race, udnævnt til Raadgiver for en Sultan og Vejleder for hans Generaler, hensat i Situationer, som udkræver et højt Maal af Forstand, Menneskekundskab, Bestemthed og Takt. Han havde allerede som attenaarig færdedes ved et Hof; han skulde senere som General lære de fleste større evropæiske Hoffer at kende; en Feltherre, der ikke tillige er Regent, maa være noget af en Hofmand, og Moltke blev netop saa meget deraf, som der behøvedes. Han vandt i høj Grad Sultan Mahmuds Velvilje; et og andet Træk, Moltke skødesløst eller i humoristisk Tone meddeler, kunde endog tyde paa Beundring hos Sultanen. Han lærer fordomsfrit at opfatte de forskellige Folkeslags Nationalkarakterer; han skildrer Arabere og Tyrkere med samme Sikkerhed som Russere og Franskmænd. Han lærer at indse det Relative i hvad der hos Folkene gælder for Dyd og Last, for Passende og Usømmeligt. Maa han mangen Gang bide Latteren over tyrkisk Etikette i sig, saa finder han dog vor moderne evropæiske Klædedragt ligesaa styg som hensigtsstridig, ser i Tyrkernes Kappe og Turban en klædelig og fornuftig Dragt og finder at vi overhovedet med Hensyn til Klædebon kan lære meget af Orientalerne. Han sætter den Turkmeniske Høflighed over den tyske; «Turkmenerne har», siger han, «den naturlige Høflighed der kommer fra Hjertet, medens vor er tillært.» Han sætter den romerske Almue højere end de tyske Storstæders. Han skriver: «Der stikker i dette Folk en ældgammel Kultur . . . der udelukker vor Pøbels Raahed.» Han skildrer en ung arabisk Sjeikh, der under Indflydelse af Kaffen og Vandpiben erklærer, at Moltke kan betragte al hans Ejendom som sin, og slutter med disse Ord: «Desuagtet vilde jeg ugerne møde min kaffebrune Ven med hans Følge i en Hulvej — uden at jeg derfor tænker mere ilde om ham end om vore glorrige Forfædre Røverridderne. I sit Telt er denne Mand en Fyrste; hos os vilde han blive bragt til Strausberg som Landstryger eller som usikker Værnepligtig blive forlods udskrevet til Linjen.»

Moltke lærer altsaa ikke blot vidt forskellige Folkeslag og deres Fyrster at kende, men lærer ogsaa at bedømme dem relativt, det vil sige rigtigt. Betænker man nu, hvor nødvendigt det

er for en Feltherre at danne sig et ikke mindre træffende Billede af Fjendens Grundpræg og krigerske Beskaffenhed end han har af sine egne Troppers, saa vil man se, hvorledes alle disse Anlæg og Livsforhold i Forening virkede sammen til at gøre Moltke til den han blev, Feltherren med den sjældne Evne til at forme Billedet af en Situation, der er Betingelsen for at handle hurtigt uden ringeste Ubesindighed.

Der kan nu og da undslippe Moltke Ytringer, som viser hvor dybt Matematikeren stikker i den sejrrige Feltherre. Da efter Slaget ved Sedan Moltkes Brodersøn og Arving sprængte ham i Møde paa Valpladsen og i sin Begejstring raabte: «Men, Onkel, det har du sandelig gjort godt!» svarte Moltke paa sin stille Maade: *«Ja, Jung, das war ziemlich gut abgepasst»*. Ordet «abgepasst» røber ikke blot den geniale Mands dybe Beskedenhed men Matematikerens Synsmaade, hvis Forkærlighed for og Virtuositet i det saakaldte concentriske Angreb, det vil sige Foreningen af de adskilte Hærafdelinger bag Fjendens Opstilling, hidførte Indeslutningen af Mac Mahon ved Sedan som Sejren ved Königgrätz og Omringelsen af Bazaine. Jeg kan ikke tænke mig ham som tidligere Tiders Feltherrer sejrende ved en Krigslist; ikke heller tænke mig ham revet med af Ophidselsen under Kampen. Hans særegne Art af geografisk Hukommelse og dertil svarende militær Fantasi lader ham først benytte det hele vidtstrakte, rigtforgrenede System af Jernbaneskinner, saa at Togene, der befordrer Hundredetusinder næsten samtidigt, virker saa regelret som de Maskiner, der drager dem, og lader ham dernæst fra Grænsen af ved sit nøje Kendskab til Vejene, Jordbundsvanskelighederne, Fjendens Beskaffenhed og Stilling, sende Tropperne ind i Fjendens Land under saadanne Forhold, at der sikres hvert Korps den størst mulige Bevægelighed og Evne til at udrette Alt, hvad det formaar. Det er herved, han har sejret.

Hvad der imidlertid gør Bekendtskabet med Manden gennem hans Breve saa tiltrækkende, det er de menneskelige Egenskaber, der hos ham bærer Talentet. De, der tænker sig Moltke som den kolde strategiske Skakspiller, der under Kampen føler sig bedst tilpas i sin Stue, bøjet over sine Kort, kender intet til hans Væsen. Havde Henrik Ibsen læst hans Breve fra Tyrkiet, vilde han neppe have beskyldt denne Mand for at have «myrdet Slagets Poesi». Hans personlige Mod er æventyrligt. Man kan ikke ret tænke sig, at han skulde være Vovehals umiddelbart af

Temperament; men en Vovehals er han. Og dette ikke blot saaledes at forstaa, som det er udtrykt i hans ypperlige og vise (iøvrigt ikke originale) Valgsprog *Erst wägen dann wagen*, at hos ham som Feltherre Vovestykket følger paa den muligst alsidige og forsigtige Overvejelse, men saaledes, at han mangfoldige Gange som yngre Mand indlader sig paa halsbrækkende Foretagender, naar Æren efter hans Opfattelse byder ham at føje en Andens Ønske eller Lune*).

Grundlaget for hans Væsen er den strenge, ved krigersk Mandstugt udviklede Pligtfølelse, den ubetingede Opgaaen i det militære Ideal. En Gang for alle har han i sin Sjæls Urtid sat Livet ind, saa ingen enkelt Udsætten sig for Livsfare koster ham en Sindsbevægelse. Men hvad der henriver, er den Væsenets Simpelhed, som røber sig, saa tidt han fortæller om et nyt Æventyr; det er som var det intet; han glemmer aldeles Faren eller affærdiger den med en Spøg eller beviser med Anstrengelse, at den har været yderst ringe (som f. Eks. Faren ved Opholdet i Konstantinopel under Pesten med Besøg i Hospitalerne).

Han foretog i 1838 første Gang en Nedfart ad Eufrat paa et let Stillads af Grene, der hvilte paa en halvhundrede oppustede og sammenbundne Faarehuder. Dette Materiale er nemlig det eneste anvendelige, da det paa Grund af sin elastiske Natur uden at knuses kan udholde de Stød, det uophørligt faar af Klipperne, og da Apparatet ikke brister, selv om tre eller fire enkelte Skindposer sprænges. Strømmen er saa hurtig, at der hverken behøves Aarer eller Sejl, kun et Ror for at undgaa farlige Hvirvler. Denne første Rejse ved Lavvande var endda nogenlunde bekvem, skønt Regnen i halvfjerde Døgn itræk styrtede gennemblødende ned over ham, hans Folk og hans Levnedsmidler, og de mange Malstrømme skyllede alt Løst over Bord. Men det galdt for Hafis Pasja, den Hærfører, Moltke ledsagede som Raadgiver, om at erfare, hvorvidt Floden lod sig besejle ved Højvande. «Eufrat er», skriver Moltke fra Malatia April 1839, «netop nu, da vi behøver den, steget 15 Fod, og Pasjaen var meget bekymret for, om det var muligt at befare den under disse

*) *Erst wägen dann wagen* er Valgsprog for en af Malmskikkelserne i Kirken i Innsbruck.

Forhold, og uvis om, hvem han skulde give det Hverv at foretage det noget mislige Forsøg.» De mest erfarne Sømænd erklærede Foretagendet paa dette Sted for aldeles umuligt, da to Forsøg af tre ved langt gunstigere Vande var mislykkedes. Pasjaen foreslog Moltke Partiet. Efter seks Timers Fart forlod hans fornemmere Ledsagere ham, og han maatte true Søfolkene til at blive. Paa en Strækning af tyve Mil var der mere end 300 Vandfald at passere. Neppe var man naaet gennem den ene Hvirvel, før man hørte den næste bruse og et Øjeblik efter følte det iskolde Vand slaa sammen over sig. Folkene faldt over Bord, men da de var fastbundne ved Strikker, kom de op igen. Ved det næste Stoppested sendte Moltke alle de unødvendige hjem og bød to af Sømændene hver en Pung, ifald de alene med ham vilde vove endnu et Forsøg. De betakkede sig: «Ikke for Venedig! Ingen vilde mere være med i Legen. Spørgsmaalet om Sejlbarheden var iøvrigt fuldkomment besvaret, Umuligheden af at føre Hærgods ned ad Strømmen var klar, og jeg fandt mig nødsaget til at vende om.»

En Dag sender Pasjaen Moltke ud at afsøge Egnen foran en fjendtlig By. Dertil giver han ham et Par Dusin kurdiske Ryttere med, der kun er bevæbnede med Lanser, Sabler og Skjolde. Da de første Skud falder, vil disse Soldater ikke mere slaa Følge «og», skriver Moltke, «da jeg ikke kunde tale med dem, havde jeg ingen anden Udvej end at ride videre alene, hvorpaa en Kurder fulgte mig. Jeg fandt Landsbyen forladt, Lejrpladsen yderst fordelagtig. Efter at jeg havde afgivet Pasjaen denne Meddelelse, tog jeg Lejligheden i Agt til at sige ham, at man hos os giver en rekognoscerende Officer en Patrulje Fodfolk med, eller ogsaa naar det er nødvendigt en Bataljon med nogle Stykker Skyts.» Først afsøger han Egnen alene, saa giver han — rent teoretisk — Pasjaen Oplysninger om hvorledes man i Evropa sørger for en afsøgende Officers Sikkerhed.

Eller man læse Moltkes Fortælling om hvordan han leder Belejringen af et kurdisk Klippeslot, eller man følge hans Færd, da han før Slaget ved Nisib anraaber Hafis Pasja om at opgive sin fordærvelige Plan og antage Moltkes, dernæst da alle Anraabelser er frugtesløse, nedlægger sin Værdighed, fralægger sig alt Ansvar, tilsidst ikke desmindre anvender al sin Kløgt og hele sit Mod paa at gøre det bedst Mulige ud af den halstarrige Pasjas taabelige Kampplan, bruger Natten til at føre tolv Stykker

Skyts frem i Fjendens umiddelbare Nærhed og besvarer ethvert klynkende Spørgsmaal om det ikke nu er nær nok, med det uforanderlige Svar «Langtfra ikke endnu!». Det var ham pinligt nok altid at fraraade Kampen. «Jeg havde da», skriver han simpelt, «for at redde min Kredit, intet andet at gøre end at tage den virksomste Del i alle saadanne Foretagender, hvis Udførelse det ikke var lykkedes mig at forhindre.»

Hafis Pasja's gennemgribende Nederlag stadfæstede kun altfor fuldstændigt hvad hans store Raadgiver havde forudsagt. Moltke reddede alene sit Liv ved et 36 Timers Ridt, og vi ser ham nu i Konstantinopel slutte sin Virksomhed i Tyrkiet med at sætte sin hele Avtoritet ind paa at undskylde og frelse den ukyndige Feltherre, som selv havde forskyldt sin Undergang.

Alle disse Eksempler viser en fra den dybe Pligtfølelse udgaaende Dristighed, der i Moltkes senere Liv ytrer sig som Jernro under Kugleregnen. Dens Art forklarer den Ejendommelighed, man har bemærket hos ham, at han som Feltherre hverken er gammel eller ung, idet hos ham den største Forvovenhed i alle Operationer er forenet med den omhyggeligste Forsigtighed.

Hvor Storhed er velgørende! hvor det kvæger Sindet, som dagligt har smaa Ting og smaa Aander at trækkes med og væmmes ved, at fordybe sig i Beskuelsen af en stor Menneskesjæl!

Hvad bryder jeg mig om det Smaa, at denne Helt nu er en Olding med grønlig Paryk, at han er sparsom indtil Gerrighed, eller at han tier, naar han ikke gider tale. Som Personlighed er han forbilledlig ikke blot for den tyske Officersstand, men for det tyske Folk, der her har den sjældne Lykke at se sine ypperste Nationalegenskaber forenede i en stor Mand, der er et stort Menneske tillige.

Jeg ser det godt, at han ikke har Herskerpræget, ikke heller den frie Mands Præg; faa har i Tyskland det sidste. Hans Væsen er Underkastelse under et Højere og under en Højere, han passer ind i det militære Hierarki. han er Embedsmand helt igennem. Han kan heller ikke tænkes uden paa Grundlag af den prøjsiske Militær-Overlevering. Men denne Bestemmelse og Begrænsning udelukker ikke at der er Skønhed og Storhed udbredt over hans Væsen og Færd.

Skade kun, at alle disse sjældne Egenskaber og Evner er stillede i noget saadants Tjeneste som Krig! jeg har i Frankrig mistet et kvindeligt Venskab, som jeg satte Pris paa, blot fordi

jeg nedlagde Indsigelse, da man kaldte Moltke en Blodhund; men hvor ugerne tænker man paa alt det Blod, han har ladet flyde, eller paa alle de haarde Befalinger, som denne af Naturen saa humane Mand har følt det som sin Pligt at udstede. Han er stor nok til at fordømme Krigen og dens Rædsler; han søger en ufuldkommen Trøst i den Forestilling, at et stærkt Tyskland er den bedste Borgen for Fred i Evropa; men iøvrigt er han, som det lader sig forstaa, paa dette ene Punkt, i sin Betragtning af Krigen, slagen af en Usikkerhed, som han paa intet andet Punkt røber. Den store, gennemdannede Personlighed ser i Krigen et Barbari — det tyske Riges Feltmarschal kan ligefuldt ikke tænke sig en Tid, hvor der ikke længere skulde være Brug for en Hær.

Denne Modsigelse er paa en meget slaaende Maade kommet frem i offenlige eller offenliggjorte Udtalelser af ham. I et Brev til Fredsligaen erklærede Moltke det nylig for en Utopi at ville afskaffe Krigen, som han kaldte *et Element i den af Gud indsatte Ordning,* og i en Rigsdagstale fra 1868 sagde han: «Ad den mellemfolkelige Forhandlings Vej vil man aldrig komme til Afvæbning; Krigen er kun en Fortsættelse af Politiken ved andre Midler.» Men i sin Rigsdagstale 24. April 1877 erklærede han: «Selv et lykkeligt Felttog koster mere end det indbringer; ti at købe udvortes Goder ved Menneskeliv kan ikke være nogen Vinding», og i et Brev til en Arbejder i Liebstadt, der havde bedet ham virke hos Kejseren for en Nedsættelse af Hærens Styrke, skrev han med endnu stærkere Udtryk: «Hvem deler ikke det inderlige Ønske at se de tunge Militærbyrder lettede, som Tysklands Verdensstilling midt imellem de mægtigste Naboer tvinger det til at bære. Ikke Fyrsterne eller Regeringerne sætter sig derimod; men lykkeligere Forhold kan først indtræde, naar alle Folkeslag naaer til den Erkendelse, at *enhver Krig, ogsaa den sejrrige, er en national Ulykke.*»

Da Moltke skrev disse Ord, maa han have følt Vemod. Han har som faa Mennesker paa Jorden havt Lykken med sig i store Foretagender, men selve denne Lykke viser sig for hans Grublen som Ulykke, en mindre Ulykke, der afbøder en større.

Aldrig har han taget Lykken forfængeligt. Aldrig er hans Storhed steget ham til Hovedet. Han føler sig baaret af en historisk Strøm, styret af en Magt, hvis Navn han ægte Goethesk lader staa hen, men som han hævder. I denne Aand var det at han i 1871 i sit Brev til Digteren O. v. Redwitz tilbageviste en

Ros, der sammenstillede ham med Fortidens store Mænd. «Ti disse,» skrev han, «var ogsaa store i Ulykken, vi derimod har kun havt lutter heldige Udfald at opvise. *Man kalde det Tilfælde, Lykke, Skæbne eller Guds Bestemmelse* — Menneskene alene gjorde det ikke, og saa uhyre Resultater følger i det Væsenlige af Forhold, hvorover vi ikke er Herrer.»

Der er noget ægte Tysk og af det bedste Tyske i denne filosofiske Religiøsitet og denne stille Tvivl.

VIII

Lyrik og Blomster

10. Februar 1878

Stadig faar jeg fra Norden tilsendt Samlinger af lyriske Digte, trykte og i Haandskrift, gode, middelmaadige og umulige imellem hverandre, Vidnesbyrd om bevæget Stemningsliv, drømmende Uvirksomhed eller umodent Føleri. I Norden er der endnu et Marked for Lyrik; her er der intet. Der skrives for Tiden i Tyskland kun faa lyriske Digte, blandt disse færre gode, og i Hovedstaden næsten ingen. Paul Heyse's *Skizzenbuch*, der udkom ved Juletid, er sikkert den skønneste Lyrik, der i mangfoldige Aar er skrevet af en født Berliner, men den har ikke kunnet opstaa her, er sendt herop søndenfra. Af denne sandede Jordbund skyder ingen Kærlighedsdigte op. Jeg gad vide om der i Berlin overhovedet skrives andre vellykkede Vers end Ernst Dohms rimede Føljetoner, de fortræffelige altid nye Reklamepoesier, med hvilken Skrædderbutikken i Leipzigerstrasse Nr. 110 (*das goldene Hundertundzehn*) hver Dag gør opmærksom paa sin Tilværelse, og de groteske Rim, der synges i Smaateatrenes Farcer:

Alle Ochsen schlacht' man, alle Ochsen schlacht' man.
Nur die Orthodoxen schlacht' man nicht osv.

Ja Byen og Tidsaanden her er Lyrik saa ugunstig, at jeg var fristet til en Forsikring om, at selv Skoledrengene i Berlin ikke

skriver Vers til deres elskede Genstande. En Dreng paa seksten Aar vil her betragte Lyriken som et tilbagelagt Stadium.

Den eneste mig bekendte store lyriske Digter her i Byen bor *Unter den Lindeh* og hedder Schmidt — slet og ret. Han er fra Erfurt, Blomsterbyen, og kalder sig Schmidt fra Erfurt (som man siger Hofmann fra Fallersleben). Ingen Lyriker her har paa langt nær saa megen Farve, Duft, Friskhed og Stemning som han; ingen komponerer bedre. Af Profession er han Handelsgartner, og hans Frembringelser kaldes i daglig Tale for Buketter, Blomsterkurve, Blomsteropsatser osv. For mig er de Hymner, Salmer, Folkesange, Elegier og Kærlighedsdigte, uden al Tvivl de bedste, som gøres i Berlin. At de muligvis kan udlægges forskelligt, har de tilfælles med megen anden Poesi. Men det er umuligt at gaa forbi hans høje, store Spejlglasruder uden at fortabe sig i Synet.

Her er en stor, rund, hvælvet Buket af højrøde, flammende Kamelia'er, en Lovsang over Skønhed, istemmet af henrykte Følelser og ildfuld Attraa. Hvor fin en Tegning paa hvert enkelt Blad og hvilken pompøs Rytmik i den kunstrige Anordning! Lige over for den ligger en anden uhyre, ganske hvid Buket af sneagtige Kamelia'er, hvidglinsende som Konkylier, ordnede paa fri men formbestemt Maade om hvide Hyacinter, imellem hvilke de fine Stilke af Liljekonvaller ryster deres hvide Smaaklokker. Højtidelig og vemodvækkende er denne Buket.

Se her en Blomsterpude! Bogstaveligt en Pude, naturligvis formet over et fint, skjult Staaltraadsstativ. Den bestaar af lutter violette, fløjelsbløde, fløjelsglatte, dugbesprængte Stedmodersblomster som skabte til Skammel for en Kvindefod; de er indfattede i en Ramme af Mos, et mat, graaligt Mos af en Lød som Oliventræernes Blade, og fra de fire Hjørner hænger Duske af Hyacinter og Fuksia'er ned som Kvaster. Ikke mangen digterisk formet Erklæring af ydmyg underkastende Elskov har denne Skønhed.

Her er en Opsats af Form som en gammelgræsk Lampe, fra Hovedstammen hænger tre Kurve ned, en fuld af røde Rosenknopper, en fuld af Violer og en fuld af hvide Rosenknopper. Den minder om hin den skønneste Lampe-Opsats, som blev funden i Pompeji, den hvis brede Grundflade er indlagt med Sølv og som paa sin ene Side har en lille Bakkus, paa den anden et Alter. Gregorovius har skrevet sit smukke

Heksameterdigt *Euforion* til dens Pris. Saadan var maaske dens tre hængende Lamper smykkede med Blomster, da den kunstfærdige græske Slave, som udarbejdede den, første Gang satte den paa sin Herskerindes Bord i Haab om ved den at vinde sin Frihed og muligt Mere.

Se endelig her mellem friske grønne Blade lutter store, gule — lysegule, rødgule, brandgule — Rosenknopper i et Kniplingsvæv af udsøgt Finhed! Det synes En, som havde man kendt eller set en Kvinde, der saa' saadan ud. Der gaar Uro, Spænding. Angst og Ild ud fra denne Blomstersammensætning. Hvilket Luesmil!

Det er mærkværdigt som Nationalforskelligheden lægger sig for Dagen endog i noget saa ringe som Blomsterbinding. I Paris, der daglig forbruger saa mange Blomster, kender man kun en eneste Maade at binde dem paa, naar man vil fremstille dem i Galla. Man ordner dem aldeles regelret, blaa, hvide, røde for sig, i Ringe til et uhyre Hjul. Ingen Frihed, ingen endog blot tilsyneladende Uorden. Det er den klassiske Stil, Ludvig den Fjortendes Tidsalders, de stive Havers, de figurrige Bedes, en fuldkommen Blomster-Arkitektur I Tyskland derimod er Blomsterbindingen lyrisk, overladt til Gartnerens eller Afsenderens Indskydelse. Der er en rent germansk Poesi i disse uregelbundne, ensfarvede, fint afskyggede Buketter.

IX

Formælingsfest og Tarvelighed

18. Febr. 1878

Evropas Blikke er i dette Øjeblik rettede paa Konstantinopel og Rom. I Konstantinopel har Rædselen sit Sæde, i Rom Festglæden. Ti der er vel neppe Nogen saa troskyldig at tage det romerske Folks Begravelsesfester for Tegn paa Tungsind. Sorgløse Sydboer! Neppe er man i Rom lykkelig kommet ud af Sørgejubelen for en elsket Monark, før en kærlig Himmel

sender Romerne ny Sørgejubel over en ærværdig Pave. Hvor stilfærdig og alvorlig er ikke i Sammenligning hermed selv en Bryllupsglæde i Berlin, som den idag, da Kronprinsen og Prins Friedrich Carl gifter hver sin Datter bort.

Alligevel er det tydeligt nok, at de allerhøjeste Magter vil Hohenzollerne det vel. Himlen selv fejrer det dobbelte Bryllup. Efter at Dagen i Gaar havde været indhyllet i en sand Londonsk Taage, steg Solen, varm og skinnende som en Majsol, op paa en Himmel, der fra i Morges af til nu, da Illuminationen begynder og Stjernerne viser sig, ikke har været vanheldet af en eneste Sky. Som efter en stiltiende Aftale pyntede da ogsaa alle Mennesker sig, og der var mellem 2 og 4 en Corso, hvortil jeg i Berlin endnu ikke har set Mage. Tre til fire Rækker Vogne ved Siden af hverandre og Rækkerne saa tætte, at Politiet hvert Øjeblik maatte byde Holdt over alle Linjerne, for at enkelte Fodgængere kunde slippe over, og Heste og Vogne undgaa at filtres ind i hinanden. Sejrsgudinden oppe paa sin Søjle, der i Gaar ved Middagstid ikke var til at skelne for Taage, og det fra selve Pladsen under den, skinnede i sin Forgyldthed, saa det næsten gjorde ondt i Øjnene. Officerer i Gala, Arm i Arm med silkeklædte, fløjlsbedækkede Damer; Ryttere i Galop frem og tilbage paa Jordvejen ved Siden af Ekvipagerækken; Festsmil og Feststemning.

Der flages sjældent i Berlin; des mere oplivende tager det sig ud, naar det som i Dag sker med Hundreder og atter Hundreder af store vimpelformige prøjsiske og tyske Faner. Ja selv et Par sachsiske og oldenborgske har til de høje Brudgommes Ære fundet Plads blandt de andre. Og henne foran det store, fæstningsagtige, gamle Slot staar i dette Øjeblik Tusinder af Mennesker sammenpakkede lige ned til det lille Kejserpalæ og stirrer op mod de lange Rækker af oplyste Vinduer, bag hvilke den berømte Fakkeldans nu danses. Det er en Polonaise, under hvilken hver Danser holder en Voksfakkel i sin Haand, og som her i Berlin, hver Gang et Medlem af Kongehuset formæles, opføres saaledes, at først det unge Par i et Optog med Overhofmarschallen og alle Statsministrene i sin Spidse gør en Rundgang i Salen under Musik, dernæst Bruden danser med Kejseren og saa med alle Prinserne en efter en paa samme Maade, tilsidst Brudgommen med Kejserinden og alle Prinsesserne.

Det er en Dans, som egner sig vel for et Militærhof, stra-

badserende som en Parade, vidtløftig som en Manøvre. Det er godt, at de to unge Brude er to sundt opdragne og tidligt hærdede unge Piger, ellers kunde denne endeløse Dans nok angribe deres Nerver. For Brudgommene behøver man ikke at frygte; det er to unge Løjtnanter, vante til streng Tjeneste, og den ene af dem, Meiningeren, er endda saa striks i Tjenesten, at han gerne om Morgenen er den første, som møder ved sit Kompagni. Han er en ung Mand med Interesser. Han forstaar sig paa Musik, komponerer, holder Foredrag i en herværende arkæologisk Forening og gentager dem forsynligt nok et Par Dage efter i et af Militære bestaaende videnskabeligt Selskab. Han er tarvelig, ligefrem og lever ikke yppigere, end hans Midler tillader ham. Indtil i Dag har han boet paa tredje Sal i et Hus i den højst uanselige Invalidenstrasse, sammen med Urtekræmmere og Blikkenslagere; og det afstedkom nogen Forlegenhed, da Kronprinsessen en Dag kørte hen og besøgte ham der. Men hun er selv sparsommelig og forstaar at paaskønne denne Dyd. En af mine Bekendte traf i Kronprinsens Palæ en af de unge Prinser i Samraad med sin Skrædder. «De tror naturligvis», sagde han leende til ham, «at jeg skal have en ny Frakke; men det er saamæn en gammel af Papas, der bliver syet om». Sligt er hohenzollernsk Vane og ingen daarlig eller upopulær.

For en Uges Tid siden var de unge Prinsessers Udstyr (*Trousseau*, som man her kalder det med et fransk Udtryk) udstillet paa det kongelige Slot. Der var stor Rift om Billetter i Dameverdenen. En Dame, paa hvis Øje og Smag jeg stoler, sagde mig, at Udstyrene var forbavsende tarvelige. Hvad Prins Friedrich Carl havde givet sin Datter med, var alligevel smagfuldt. Kronprinsessen derimod havde givet sin Datter yderst uanselige og lidet smagfulde Sager. Det eneste, den unge Dame fik en Rigdom af, var Støvler; alle de kostbare Stykker i Samlingen var Gaver fra Fremmede.

I de sidste Uger har man for Kronprinsessens Svigersøn og hans unge Brud indrettet et ganske lille Hus i Potsdam. Han har faaet en Kavaler og hun en Hofdame; derude skal de holde Hof. Der koketteres dygtigt med denne Simpelhed. Men blot Skin er den paa ingen Maade. Den er medvirkende Aarsag til, at Prøjsen har bragt det saa vidt som det har. De sydtyske Magter véd det vel. Man kan høre forbavsende Ytringer desangaaende. En af de sydtyske Gesandters Gemalinder talte

forleden Dag i et stort Selskab med en Fremmed om denne nordtyske Evne til at underkaste sin Selvegenhed under Statstanken; hun følte sig personligt stødt tilbage af Sindenes Uniformering; men hun anerkendte den Selvfornegtelse, som bestandig var villig til at bringe Ofre. «Fordi Prøjserne har den, og fra øverst til nederst», sagde hun, «er de blevet, hvad de er, og fordi vi mangler den, er vi med alle vore kære personlige Særegenheder *blevne til Ingenting.*»

Saaledes talte hun om det Land, et af Sydtysklands største, som hendes Mand her repræsenterer. En saadan Ytring er et Tidens Tegn. Hendes Fader var en sydtysk Førsteminister og en af dem, der før 1866 gjorde Bismarck skarpest Modstand og havde mest Tillid til Østerrigs Sejr. Nogle truende Ord, han i sin Tid udtalte, er tidt blevne anførte. Datteren hører nu til Bismarcks nærmeste Kres og til hans ivrigste Beundrerinder. Da Talen faldt paa «Prøjsen», sagde hun: «Man maa nu sige *Tyskland;* det er udenlandsk Vane endnu bestandig at tale om Prøjsen som en Modsætning til det store Hele.»

X

Rigskansleren

12. Marts 1878

Det var ikke ganske let at faa Adgang til Kanslerdebatten i Rigsdagen. Medens det ellers sædvanligvis er tilstrækkeligt at lade sit Kort bringe ind til en af de Rigsdagsmænd, man kender, for ved hans Hjælp at faa sig en Plads anvist paa de Folkekaarnes Tribune, maatte man denne Gang sikre sig et Adgangskort flere Dage forud, og det var endda kun de mere formaaende Rigsdagsmænd, som fik et enkelt at raade over.

Alle Tilhørerpladserne var fyldte til op under Taget. I de finere Loger saa' man de samme Ansigter, som man ser overalt hvor den Del af Samfundet, der kaldes Selskabet, samles; der var adskillige af de bekendte Føreres Hustruer, som kom for at høre deres Mænd tale, adskillige unge Gesandtskabs-Attachéer

med lange smalle, vel plejede Hænder, ømt behandlet Kindskæg, og en ganske liden Maane paa Baghovedet; de gabede forskrækkeligt, for om Aftenen i et eller andet Selskab at kunne sige, de havde været der.

Det er ganske morsomt at sidde der oppe paa Tribunen og se ned i den fra oven gennem Glastaget i Loftet smukt belyste Sal. Der er mange forstandige, mange fængslende Ansigter, enkelte smukke Skikkelser, men det er faa. Jeg ser Friedrich Kapp, sikkert det aabneste og lyseste Aasyn i Salen, sidde bøjet over sine Papirer, og i hans Nærhed Bamberger, hvis Ansigts aandfulde Udtryk. bringer En til at glemme Trækkenes Uregelrethed og den magre Skikkelses besynderlige Mangel paa Forhold. De er Venner og Partifæller, deres Skæbne er beslægtet. Begge blev de dødsdømte 1848; Bamberger flygtede til Frankrig, Kapp til Amerika; begge har tjent sig en Formue i Udlændigheden og begge er vendte hjem for at tage Sæde i den lovgivende Forsamling. Kapp er Typen paa den germanske Mand, udrustet med Racens ejendommelige Skønhed; Bamberger er Verdensborger, af jødisk Afstamning, men med et Udseende, i hvilket intet Racepræg spores. Kapp er en af de Mænd, som opliver en Sal alene ved deres Nærværelse; han virker mindre ved sine Ord end ved sit blotte Væsen, ved det, han er. Jeg har hørt Bamberger sige det træffende Ord om Kapp, at han var en af dem, der gjorde En Livet værd at leve. Man ser af Ludwig Feuerbachs Breve (i Karl Grüns Levnedstegning af ham), at han allerede som Yngling har gjort et lignende Indtryk paa den store Tænker.

Baade Kapp og Bamberger er Forfattere. Kapp, som er Rigsdagens Avtoritet i amerikanske og Udvandrings-Anliggender, har i alle sine historiske Bøger behandlet Tysklands Forhold til de nordamerikanske Fristater. En af de lærerigste er *De tyske Fyrsters Soldaterhandel til Amerika*. De udmærker sig ved klar, djærv Fremstilling, ved tappert Frisind og samvittighedsfuld Nøjagtighed; men det Fineste, som giver hans Væsen dets Tiltrækning, det uimodstaaeligt Ungdommelige, det dagklart Straalende, det hensynsløse, forfløjne Vid er gaaet tabt. Det lykkes Bamberger langt bedre at tage hele sit Væsen over med sig, naar han skriver. Han er en sjældent fin Stilist. Nu da vi sidder og venter paa Bismarck, falder hans gode, lærerige Bog om Bismarck mig ind, i hvilken han efter den østerrigske Krig søgte

at fortolke Franskmændene den prøjsiske Førsteministers Væsen. Saa forældet den end nu er, saa er den dog langt at foretrække for Hezekiels modbydeligt underdanige Bismarck-Biografi.

Jeg husker tydeligt den Dag, jeg saa' Bismarck første Gang. Det var fra Rigsdagstribunen i Aaret 1873. Han sad paa sin Plads og skrev paa nogle Papirer, som dybt bukkende Rigsdagstjenere modtog fra hans Haand og bortbragte, alt som de blev dem rakte. Han saa alvorlig og streng ud; Ansigtet kendte jeg fra hans Portræt; men jeg havde ikke tænkt mig Skikkelsen saa rank og saa mægtig. Efter nogen Tids Forløb forlangte han Ordet. Han rejste sig, og mit første Indtryk, da jeg overskuede den kæmpemæssige og kraftige Skikkelse i hele dens Højde, var dette: Ham havde man valgt til Konge i Norge, hvis han i Middelalderen var bleven født deroppe. Ti han var flere Hoveder højere end alle andre Mænd; man saa paa ham, at han var vel forfaren i alle kropslige Idrætter, en dygtig Rytter, Fægter og Skytte, og hans Holdning var en Høvdings. De plumpe Ansigtstræk tydede paa hensynsløs Vilje, paa en foretagsom og gennemskuende Forstand. Jeg mindedes de Ord af Mérimée efter hans første Sammentræf med Bismarck i Biarritz, at det var en meget elskværdig Tysker *et pas du tout naif*. Hverken barnlig eller følsom . . .

Han var allerede begyndt at tale. I første Øjeblik forbavser hans Foredrag; man venter noget helt forskelligt; man undrer sig over, at den berømte Taler ikke er veltalende. Han synes forlegen, søger sine Ord, drejer med lidenskabelig Uro en Blyant mellem sine Fingre, som vilde han ved den hurtige Omdrejning drive Ordene frem. Han siger sine Sætninger stødvis, men med stort Eftertryk; et Ord kommer ham paa Læberne; han synes at prøve dets Værd eller Vægt, at betænke om det ikke er klogere at holde det tilbage, da det i Morgen vil foreligge sort paa hvidt for alle Verdensdele, — nej! det synes ham træffende, og Ordet farer med et Stød ud i Salen. Han beherskede den helt, medens han talte. Han havde jo ogsaa da, hvad han under den nu snart glemte indre Strids Tidsrum i Prøjsen havde savnet, den uhyre fordelagtige Stilling at tale for en overvejende venligsindet Forsamling, et Ting, hvis Flertal bestod af lyttende Beundrere. Han kunde vove en Spøg uden Fare for at blive misforstaaet, og han vovede mange. Talen var om en temmelig ringe Sag, Oprettelsen af et nyt Gesandtskabshotel i Petersborg;

jeg husker, han gik ud paa at godtgøre sin Uegennyttighed ved dette Forslag, eftersom han selv forlængst havde været Gesandt i Petersborg og ingen Udsigt havde til at blive det igen; han gjorde sig med et humoristisk Smil til af, at han vilde indrette saa smukt et Hus for sine «leende Arvinger». Siden da har jeg ofte hørt Bismarck, men det første Indtryk er dybest. Hans Person har noget fængslende: det grove Ansigt med de svære Træk; to Etager af tykke Haarbuer (Overskægget og Øjenbrynene) under Skaldepanden: noget af Bulldoggens og noget af Løvens Udtryk, overhovedet en Art Herskeraasyn, som ikke tidligere har eksisteret i Verdenshistorien; den store Napoleons lod sig dog føre tilbage til Augustustypen; men her er intet Overleveret, intet Imperatorisk, Udtrykket er barsk og aabent. De smaa Fødder og meget smukke smaa Hænder røber, at dette Statsmandshoved sidder paa en Junkers Legem; Gangen er saa let og elastisk som en Danselærers. Og Ansigtets raa Kraft opklares nu og da ved et Lune, der minder om den fordums Solderist (*Bummler*) og Student.

* * *

Det er underligt nok, at de mange og lange Forberedelser til en Forandring i den indre Stilling, om hvilke der nu snart i seks Uger har været Tale, kun har affødt saa spæd og lille en Begivenhed som det Forslag, Bismarck har forelagt Forbundsraadet, at Kejseren, saa tidt og i saa stort Omfang det findes passende, skal kunne indsætte Stedfortrædere for Rigskansleren i de mange forskellige Retsomraader, der henhører under ham. De, som havde ventet at se Rigets eneste ansvarlige Ministers alsidige Herredømme erstattet eller begrænset ved Oprettelsen af en hel Kres af ansvarlige Rigsministerier, er skuffede, og man frygter for Fremtiden mere end Enkeltmands Tvangsherredømme Forbundsraadets Styre. Raadet vil, som det for Tiden er indrettet, kunne blive en alvorlig Hindring for det tyske Riges Fremtid. Faar det Lov at udvikle sig uforstyrret, da bliver det en lignende Hæmsko paa enhver energisk Regeringshandling, som den, den salig Forbundsdag i Frankfurt afgav. Forbundsraadet blev jo nemlig i sin nuværende Skikkelse oprettet umiddelbart efter det nye Riges Stiftelse under Indtrykket af det store, samdrægtige Vaabenbroderskab mellem Fyrsterne og under Trykket

af den Velvilje og Taknemmelighed, den prøjsiske Konge og hans Førsteminister maatte vise i Gerning overfor den store Gruppe af Suveræner, der — mere eller mindre af egen Drift, men i ethvert Fald med gode Miner til det slette Spil — højtideligt og frivilligt havde tilbudt Kong Wilhelm Tysklands Kejserkrone. Prøjsen kunde under disse Omstændigheder ikke diktere Forbundsforfatningen saaledes, at det endog uden en eneste Fælle var i født Flertal i Forbundets Raad; man tvivlede maaske i den første Sejrs- og Glædesrus end ikke paa, at Fæller i tilstrækkeligt Tal altid vilde være at paaregne. Imidlertid beklager man allerede nu bittert i Berlin, at Prøjsen, som dog er Rigets Hovedmagt, dets Hjerne og dets Vilje, er i født Mindretal i Rigets Raad. Bismarck vilde selv neppe sky noget Middel for i Tide at bøde derpaa; men den gamle Kejser, der er mere Følelsesmenneske end Politiker, er ham her i Vejen. Han er sine kære Fættere paa de mindre Troner taknemmelige; han vil dem vel; han vil ikke give sit Minde til, at deres Suverænitet end yderligere formindskes.

De Nationalliberales Ønske er nu det at faa Rigsministerier oprettede, vel at mærke paa de Vilkaar, at den prøjsiske Justits-, Handels-, Udenrigs-Minister osv. i selve denne Egenskab er det hele Riges Justits-, Handels-, Udenrigs-Minister. Saaledes vilde der være dannet en kraftig Modvægt mod Prøjsens ufordelagtige Stilling i Forbundsraadet. De Nationalliberale opfatter Bismarcks Forslag som en Overgangsform hertil, denne synes imidlertid aldeles ikke at føle Tilbøjelighed til at faa nye, halvvejs-sideordnede Ministre.

* * *

Men Bismarck er traadt ind. Han ser ilde ud, sygelig, ængsteligt daarlig. Det svære Legeme er blevet bredere, siden jeg saa' ham sidst; Ansigtet er hvidgult; nogle af de Træk, der var barskest, er nu tillige noget slappe. Den opslaaede brandgule Uniformskrave giver ved sin skrigende Farve Ansigtets Hud en endnu usundere blegfed Lød. Naar han rejser sig, forbavser Legemets uhyre Masse.

Det blev en underlig, men lærerig Forhandling, en Ordkamp mellem Særstats-Selvstændigheden (fra Forbundsraadets Side), Skin-Forfatningstroskaben (i Rigskanslerens Person) og Fri-

sindet (med Bennigsen og Lasker til Ordførere), der alle søgte at støtte Loven af vidt forskellige Grunde. Bayerns og Württembergs Ministre talte for Loven, fordi de i den saa en Sikkerhed for, at Tanken om Oprettelse af Rigsministerier var endeligt opgivet, og at det blev ved Stedfortrædere for Kansleren alene. Bennigsen og Lasker støttede Loven, fordi de, som de ikke dulgte, i den saa det indledende Skridt til Oprettelsen af Rigsministerier, der efterhaanden kunde trænge Forbundsraadet mere og mere i Baggrunden. Bismarck stod midt imellem og forsikrede den ene Part, at den ikke behøvede at nære Frygt, den anden, at han ikke begreb, hvortil den knyttede saa vidtgaaende en Forhaabning; og kun den lille Windthorst sagde alle Parter Ubehageligheder op i Øjnene, medens han vrængte sine Ansigtstræk fra Talerstolen og erklærede, at han, for at varetage Enkeltstaternes Rettigheder, vilde stemme imod Loven.

Bismarcks Tale blev holdt med svag, dæmpet Stemme; snart rejste han sig, snart satte han sig igen; saa stillede han sig bag sin Stol og lænede sig mod Stoleryggen; saa lod han sig bringe et stort Glas Kognak, og en halv Time efter et endnu, medens han stadig gik rundt om sin Stol og talte — man følte tydeligt, at hans Kræfter ikke slog til. Det er klart, at man har gjort ham Uret, da man antog, han forleden ved Besvarelsen af Forespørgslen om Forholdene i Østeuropa, holdt Slutningen af sin store Tale siddende for derigennem at begrunde sit Afslag paa Indbydelsen til at deltage i Formælingsfestlighederne den foregaaende Aften. Man troede, han vilde antyde Umuligheden for ham af at føre Fakkeldansen op og saaledes redde Skinnet, medens Hoffet i Virkeligheden følte hans Unaade. Nu forstod jeg, at han er syg.

Hvilken kostelig Mine Bismarck satte op, da Hoffmann, som saa ham forgæves vinke ad en Tjener, i sin Iver bragte ham et Glas Vand istedenfor den kraftigere Drik, der holdtes beredt! Faa Dage efter, den 8de Marts, da han faldt over Lasker fordi denne talte for en vis Selvstændighed hos den forønskede Vicekansler, væltede han i sin nervøse Febrilskhed Kognaksglasset foran sig.

Lasker var saare oprørt over Bismarcks Urimelighed imod ham, og paastod privat, at der laa en eller anden Plan skjult bag den tilsyneladende Vrede, der her havde givet sig Luft. Han anførte talrige Eksempler paa Bismarcks dybe Beregnethed og

paastod, at han altid har sig helt i sin Magt, men kun lader anderledes. Dog tilstod han, at han ikke kunde udfinde, hvad Bevæggrund Bismarck egentlig kunde have til at angribe ham, uden netop en forbigaaende Misstemning. Lasker forstaar ikke, at Bismarck altid har hadet ham, selv naar han modtog hans Understøttelse, hadet ham med Adelsmandens Had til Jøden, med den store Godsejers Had til Intelligensproletaren, med den egenmægtige Omvæltningsmands Had til den Liberale og endelig med Virkelighedsmandens Afsky for Principrytteren. Bismarck tager mod Laskers Bistand, naar han kan bruge den, som da Lasker forleden ufrivilligt gik hans Ærind ved at angribe Camphausen (den eneste Minister, med hvem de Nationalliberale stod sig godt), men han er ham ikke velsindet og nærer mindst af alt nogen Taknemmelighed imod ham. Han har ikke tilgivet Lasker, at denne gjorde sit til at forhindre Overenskomsten mellem Bennigsen og Bismarck, og under den Svingning, han nu er i Færd med at foretage, er det hans Interesse at ramme de to Modstandere Lasker og Camphausen ligeligt. Lasker angreb Camphausen, fordi denne for lydigt fulgte Bismarck; Bismarck tager Angrebet til Indtægt, fordi Camphausen ikke følger ham villigt og lydigt nok.

Den første Lørdag efter sin Tilbagekomst gav han sin første Soirée. Ved disse store Aftenselskaber faar Gæsterne meget god Mad, men aldeles ingen Vin. I Begyndelsen gav han som Minister ud paa Natten en saakaldt Slummerpunsch, i de sidste Aar faar Gæsterne ikke andet at drikke end Øl. Det er tarveligt, nationalt og — billigt. Indbydelserne udstedes temmelig ufravigeligt, naar det gælder om ved Elskværdighed at forberede en eller anden lidet yndet Foranstaltning. Selskabet forrige Lørdag kan betegnes som et Tobaksbeskatnings-Selskab. At Riget trods Milliarderne, der kom og gik, i høj Grad fattes Penge, er bekendt. At indkræve, hvad der fattes, gennem Matrikularbidrag (ↄ: Skyldsætning efter Evne) fra de forskellige Stater, er ubekvemt og bringer desuden Riget i en pinlig Afhængighed af Smaastaterne. Det gælder derfor for Bismarck om at sikre sig en meget indbringende indirekte Skat, som umiddelbart gaar i Rigets Kasse. En saadan vilde en forøget Tobaksafgift være, som ingen Modstand finder. Men Bismarck ønsker Tobaksmonopolet, som Camphausen yderst nødigt vil indlade sig paa. Riget maatte udbetale den betydelige Erstatningssum af 100 til

120 Millioner Mark til de nuværende Tobaksfabrikanter, selv overtage den hele Industri og tage Eneret paa alle Udsalg. Man begriber, hvilken Forskrækkelse Bismarcks uforbeholdne Tiltræden af denne Plan i Rigsdagsmødet i Fredags har vakt i store Krese, naar man betænker, at hele Byer som Bremen f. Eks. har en af deres væsenligste Indtægtskilder gennem Tobaksdriften. Selskabet forrige Lørdag havde til utvetydigt Formaal ved fagre Ord og Spadseren op og ned i Salen Arm i Arm med de Paagældende at bevæge indflydelsesrige Rigsdagsmænd, formodede eller frygtede Modstandere af Planen, til at lægge deres Indflydelse i Vægtskaalen for den eller idetmindste stille sig neutralt.

Aviserne fortæller, hvorledes Camphausen den ene Dag ytrede sig mod Tobaksmonopolet, den næste Dag for det, og hvorledes Spliden mellem ham og Bismarck udjævnedes under offenlige Haandtryk og Taarer.

Herved er at mærke for det Første: at Taarerne udelukkende var Camphausens og Haandtrykket ganske ensidigt; det gik ud fra ham alene og gengældtes ingenlunde; en Rigsdagsmand, der sad ganske nær, sagde mig endogsaa, at Bismarck havde set ret ondt paa Camphausen, medens denne tog hans Haand. For det Andet var det intet Tilfælde, at Camphausen udtalte sig mod Tobaksmonopolet og blev gjort til Skamme lige op i Ansigtet af Rigskansleren. De Indviede véd, at Bismarck Maaneder igennem har lokket Camphausen hen til den Grav, han holdt beredt for ham; han har i almindelige Udtryk forsikret ham om, at han var enig med ham, og tilmed særligt om sit Venskab; han lod ham mod Reglerne oplæse Trontalen (Hofmann skulde egentlig gjort det) for at give ham et Vidnesbyrd om sit venskabelige Sindelag, og da han havde gjort ham ganske tryg, var det, at han lod ham udvikle sin Beskatningslære, for uforudset at rette et Kølleslag imod ham. Sagen er, at Bismarck ubetinget vil af med Camphausen, og han er nødt til at gribe til stærke Midler for at faa ham bort, da Kejseren har sat sig i Hovedet, at han er for gammel til nu at «skifte Tjenere», som han kalder det. Det Visse er, at han er meget gammel; det viser sig bl. A. i, at han bestandig glemmer det lige nylig Hændte, f. Eks. om Tirsdagen paany vil afgøre de Sager, der endegyldigt er blevne ordnede om Mandagen.

24. Marts 1878

Vittighedsbladet *Ulk* havde for nogen Tid siden en Tegning, paa hvilken alle Ministrene, Bismarck i Midten, var afbildede siddende paa en kort Bænk; men Bismarck sad saa bredt, med de knyttede Næver støttede mod sine Lænder, og optog saa megen Plads, at de andre trængtes sammen paa en ynkelig Maade; de yderste faldt til Jorden, de øvrige klamrede sig fast, medens Bænken knagede under dem, som om den vilde ryge i Stykker. Man læste i deres forskellige Minespil det stærkere eller svagere Haab, de gjorde sig om at kunne holde Pladsen.

Nu har Manden slaaet ud med Armene og saa at sige fejet Bænken tom. Grev Eulenburgs Orlov er bleven til Afsked, og hans Navne, Overpræsidenten i Hannover, har fulgt ham. Camphausen er for bestandig fjernet; som hans Efterfølger nævnes Hobrecht, Overborgermester i Berlin, tidligere Nationalliberal. Fremdeles har Bismarck ved sin sidste parlamentariske Middag forkyndt Justitsminister Leonhardts Fjernelse med den Vending: han haabede at kunne bevæge ham til at blive paa sin Plads endnu en Stund, skønt han, «som alle de prøjsiske Ministre» var træt og svækket. «De Herrer», sagde Bismarck, «begynder alle ivrigt nok, naar de kommer til Roret, og det ene Lovforslag følger efter det andet. Men snart viser det sig, at Kræfterne ikke strækker til, og efter kort Tids Forløb er de opslidte.» Hvad Handelsministeren Achenbach angaar, da har Bismarck igaar i Landdagen tilføjet ham en lignende Krænkelse op i Ansigtet, som sidst Finansminister Camphausen i Rigsdagen, saa det antages for umuligt, at han, selv med den inderligste Kærlighed til Porteføljen, kan holde sig længer. Og til Syvende og Sidst siges Kirkeministeren Falck almindeligt at ville kræve sin Afsked, hvis der søges Fred med Rom og den rettroende Grev Stolberg bliver Vicekansler. Selv om Falcks Udtræden af Statens Raad forhales længere Tid, saa er det dog vist, at her er gjort rent Bord.

Det viser sig nu, at Bismarck har tilbudt Bennigsen Vicekanslerposten, hvis han vilde tage den uden videre. Da Bennigsen som Betingelser for Overtagelsen stillede 1) at nogle andre Nationalliberale (ɔ: Forckenbeck) skulde optages i Ministeriet, 2) at Tanken om Tobaksmonopolet blev opgivet, 3) at der blev sikret Rigsdagen en Stemme med, om hvorledes det ved de nye Skatter indvundne Overskud skulde anvendes, svarede Bismarck

med den Erklæring, at de to første Betingelser lod sig drøfte, men den tredje Betingelse var uantagelig, og dermed var al Forhandling forbi. Efter at have opgivet de Nationalliberale, har Bismarck nu vendt sig meget længere tilhøjre og synes at ville prøve paa at regere med et af Beskyttelsesmænd samt gamle og nye Konservative dannet Parti. Da imidlertid et saadant, for at kunne udgøre en nogenledes anselig Styrke, ogsaa maatte indbefatte de egentlige Reaktionære og romersk Katolske, ser den nye Forbindelse endnu gaadefuld ud. Begge de liberale Partier her i Landet har i den sidste Tid gaaet og opsendt de bedste Ønsker for, at denne Pave maatte blive ligesaa stædig og umedgørlig som den forrige, da dette baade af Nationalliberale og Fremskridtsmænd anses for den eneste mulige Betingelse for at føre Kulturkampen til et for Tyskland heldigt og varigt Resultat; nu synes han, saavidt man kan skønne, imidlertid at vise en klog Selvbeherskelse og, som hans Brev til den tyske Kejser røber, et skin-forsonligt Sindelag; Faren for Frisindets Tanker og Partier er derfor i dette Øjeblik ingen ringe. Det vilde unegteligt være højst besynderligt, om vi skulde opleve det Skuespil at se de Partier, der har fostret Enhedstanken og kraftigst bidraget til at virkeliggøre den, kastede over i principiel Opposition. Saameget er vist, at Tyskland ikke siden Konflikttiden har været længere fra parlamentariske Tilstande end nu.

Man lever her mere end nogensinde under den oplyste Enevælde; Ministre falder som Fluer uden at være styrtede af Rigsdagen; Ministre indsættes uden at være kaldte til deres Post af Rigsdagen, og i Længden holder ingen Minister det ud med Kansleren mere end et Aar eller to. «Al Respekt for Bismarck», hører man tidt sige, «men arbejde sammen med ham eller under ham, nej Tak!» At være Minister med Bismarck som Kollega, synes de fleste det samme som at være Triumvir sammen med Cæsar eller Konsul af Frankrig sammen med Bonaparte, og selvstændige Mænd betakker sig derfor.

Under disse Omstændigheder fejredes Kejserens 81de Fødselsdag den 22de med spredte og blandede Følelser. Den gamle Herre er bleven nødt til at «skifte Tjenere» efter en større Maalestok, end han eller Nogen havde anet. Der hvilede en tung Stemning over Dagens Festligheder, og den næredes af det kolde Vejr og den bidende Østenvind.

* * *

paa ham; han er og bliver en daarlig Ven og en farlig Fjende *(ein schlechter Freund und ein böser Feind)*.

Denne Tone i den private Omtale af saa høje Personer er betegnende for det ustyrlige Hang til Ligefremhed, som er et af Elementerne i Bismarcks meget sammensatte Naturel. Der er neppe en Magthaver i Europa, om hvem han ikke i sit Hus har ført et lignende Frisprog. Han fortalte f. Eks. ved et stort parlamentarisk Middagsselskab om sit Møde med Kejser Napoleon efter Sedan; i Begyndelsen holdt han den ceremonielle Tone: hvorledes han var sprungen af Hesten, da han i Frastand havde set Hans Majestæt; hvorledes han havde gjort Front med Haanden ved Hjælmen, havde tiltalt ham i dybeste Ærbødighed: Sire! osv.; hvorledes han indstændigt havde søgt at overtale Hs. Majestæt til at vende tilbage til sine Tropper («vi vilde nemlig helst være fri for ham, og allerhelst slutte Freden med *ham*»); med Et skiftede han Tone og sluttede fyndigt: Pjalten var for fejg *(Der Lump war zu feige)*.

Udtrykket er haardt; ti hvad Bismarck foreslog, var Napoleon umuligt; han kunde kun ved Hjælp af tyske Bajonetter have genvundet sin Trone. Ordet Pjalt er overhovedet ikke det rette Ord om den, hvem Bismarck ved en anden Lejlighed vittigt har kaldt: en stor miskendt Uduelighed (*une grande incapacité méconnue*); men Napoleon var en nedbrudt Mand før Sedan. Jeg saa ham en Dag i Foraaret 1870 slæbe sig lille, syg, sammenskrumpet, med langsomme Skridt gennem Louvre-Galleriet for at tage en nyudsmykket Sal i Øjesyn; han gik med en høj Kammerherre paa hver Side af sig og holdt om begges Arme for at støtte sig — som en tyrkisk Sultan eller en af Sengen lige opstaaet Patient. Hofmændene tog sig ud som Kæmper ved Siden af ham, skøndt de ikke var stort over Middelhøjde. Og nu denne sørgelige Maske under den blanke Silkehat, det udslukte Øje, helt uden Blik, til det viksede sylspidse Overskæg!

Der findes hos Grev Moltke en Skildring af Napoleons Ydre, som er overordenlig fin, især fordi der (som han selv har sagt om sine *Pariserbreve*) staar saa meget mellem Linjerne. Han skriver 1856: «Jeg havde tænkt mig Louis Napoleon større; han ser godt ud til Hest, mindre godt til Fods. En vis Ubevægelighed i hans Træk og i det, jeg kunde næsten sige, slukte Blik var mig paafaldende. Et venligt, ja godmodigt Smil er fremherskende i hans Ansigt, der har lidet Napoleonsk ved sig. Han

Naturligvis røbede han Intet, som Statskløgt bød at fortie. Rigsdagsmænd har fortalt mig, at da de engang bad ham om Oplysninger af samme Slags som fremmede Regeringer af og til lader trykke om deres Forhold til udenrigske Magter, svarte han velvilligt: «Hvis De sætter Pris derpaa, kan ogsaa jeg gerne udgive nogle *Blaabøger*, men hvad har De deraf? Det er jo klart, at der ikke trykkes andre Statsbreve end de, der egner sig dertil». Ikke desmindre er den Kunst beundringsværdig, med hvilken han i sit Svar viser Ufornuften af at optræde som Voldgiftsmand mellem de stridende Magter med Sværdet i Haand, bestemmer sin Rolle som *den ærlige Mæglers* og skaaner Ruslands Selvfølelse, medens al hans Politik maa gaa ud paa at lade det Byttet fra San Stefano aftvinge.

Da Bennigsen og Hänel lode forespørge hos ham, om en Forespørgsel var ham bekvem, gav han til Svar, at bekvem var den ham ganske vist ikke; han havde heller set, den var kommen fra fjendtlig Side end som nu fra venskabelig, han havde da havt et afvisende Svar beredt. Nu vilde han imidlertid komme og svare. Han har grebet Lejligheden til at iføre sig den ærlige Mæglers beskedne Klædebon og saaledes gøre Rusland det muligt, uden altfor stor Ydmygelse, i Tiden at underkaste sig hans uundgaaelige Voldgift.

Han har i det orientalske Anliggende selvfølgelig bestandig støttet Østerrig, hvor kan kunde. Allerede i Nikolsburg 1866 skal han have svaret dem, der opfordrede ham til at drage det yderste Udbytte af Sejren: Vi behøver Østerrig i Østerlandene *(Wir brauchen Oesterreich für den Orient)* og allerede i 1867 tilbød han Østerrig et Forbund, som Beust afslog. Jeg véd ogsaa med Bestemthed, at han paa ét tidligere Stadium indtrængende har opfordret Østerrig til at rykke ind i Bosnien og besættte denne Provins under Paaskud af, at Staten ikke kunde finde sig i al den Uro, som Oprøret i Herzegowina fremkaldte paa dens Grænse. Han var i sin Tid meget misfornøjet med, at dette ikke skete. Han sagde paa sin malende Maade: «Hvis Kejseren havde nogen Kurage, saa vidste han, hvad han havde at gøre; han behøvede blot at tage sin røde Uniform paa og stige til Hest og ride gennem Gaderne i Pest, saa kunde han trække dem alle sammen efter sig; de fulgte ham alle; men han stoler ikke paa Nogen, fordi han véd, at man ikke kan stole

Til en af mine Bekendte sagde han ved sit Bord. «De kan hos mig faa hvilken Slags Snaps, De ønsker. Kejseren af Rusland har sendt mig en fuldstændig Samling til Foræring, og jeg tilstaar, jeg spiser nødigt til Middag uden en Snaps. Tidligere fandt jeg ogsaa altid til Taffels hos vor Kejser Flasken ved mit Kuvert. For nogen Tid siden savner jeg den en Dag. En meget højtstaaende Dame havde ladet en Ytring falde imod at der blev drukket Snaps ved hendes Bord. Jeg, som ingen Uraad anede, siger til Lakajen: «En Snaps». — «Durchlaucht! der findes ingen». — «Saa hent!» — «Hendes Majestæt Kejserinden har forbudt at der maa findes Brændevin ved Taffelet». — «Ah! Godt! Saa bring mig et Glas Likør!» — Et Øjeblik efter bringer Lakajen mig Glasset. Jeg tømmer det; det var min Snaps. Jeg ser forundret paa Fyren; han bevarer sin uigennemtrængeligt underdanige Mine. Ser De, saadan er det at blive beskyttet af Lakajerne. Jeg har altid staaet mig godt med dem. Bliver jeg ved Hove af og til drillet en Smule fra oven, saa bliver jeg, som De ser, til Gengæld begunstiget fra neden».

Det er bekendt nok i Berlin, at han nu og da udtaler sig endnu langt friere om selve den gamle Kejser, sammenligner ham med «en stædig Hest» *(ein stetiger Gaul)*, der ikke er til at drive ud over en vis Linje, eller siger, som han henkastede det til en af mine Bekendte: «Ærgrelser ude, og naar jeg kommer hjem, ikke sjældent indtil fire dumme Breve fra Kejseren». Kejser Wilhelm véd deraf; men da han kender Bismarcks oprigtige og varme Hengivenhed for ham og da Kanslerens Optræden ved alle offenlige Lejligheder er mønstergyldig, tager han ham ikke dette Væsen ilde op. Det er jo kun et Udslag af den overstadige Kraftfølelse, den i gamle Dage fremfusende, senere i alle Statsanliggender beherskede Djærvhed, som det maa have været Bismarck, trods al hans Evne til Forstillelse som Politiker, vanskeligere at lægge Baand paa og skole, end man tror.

Særligt ejendommelig for alle slige Udtalelser er deres humoristiske Farve. Denne Humor giver undertiden hvad han fortæller et Skær af Godlidenhed, af godmodig Selvsatire, som meget hyppigt er udbredt over hans Ungdomsbreve til Søsteren og som tydeligt nok heller ikke er fremmed for hans Væsen som Mand. Der blev udfærdiget Indbydelser til et af hans sædvanlige store politiske Aftenselskaber, da en af de Tilstedeværende ved Nævnelsen af Navnet paa en paatænkt Gæst af Fremskridtspartiet

vovede en Indvending: «Det gaar ikke an, at Durchlaucht indbyder denne Mand, han vil heller ikke komme; De har i Aaret 47 i den forenede Landdag fornærmet ham groveligt, og om De end har glemt det, har han det sikkert ikke». Bismarck summede sig et Øjeblik paa Sagen og sagde: «Sig ham fra mig, at jeg dengang var en ganske dum Junker» *(Laden Sie ihn ein, und sagen Sie ihm von mir, dass ich damals ein ganz dummer Junker war; er wird schon kommen).* Det er ved denne Form af Elskværdighed, at han vinder saa mange Hjerter, og han forsømmer ikke at vinde Nogen for sig, der i en vis Kres kan skabe offenlig Mening for ham.

Meget lærerig er i denne Henseende en lille Historie, Bismarck nylig fortalte sine Gæster om en Fyr, Købmand tror jeg, der var født i Australien af tyske Forældre, og som havde foretaget en Rejse til Europa for at se sit Fædreland og dets store Mænd. Han havde først løbet Moltke paa Dørene, men var aldrig kommen ind og var tilsidst paa Grund af sin Paatrængenhed nær kommen hurtigere ned ad Trapperne end op. Saa gik han yderst mistrøstig til Bismarck, fik forebragt en Tjener sit Ærinde og kom til sin Forundring lige straks ind. Det var kort før Bismarcks Middagstid. Fyrsten var yderst huldsalig, bad Australieren tage Plads, lod ham fortælle om sit Hjemland, sin Rejse, sin Vanskæbne hos Moltke osv. og da Fyrens pudserligt-troskyldige Væsen morede ham, overvældede han ham med en Indbydelse til at spise til Middag der i Wilhelmsstrasse ganske i Familiens Skød. Gæsten, der neppe kunde tro sine Øren, tog naturligvis yderst beæret imod, og efterhaanden, som han følte sig mere hjemme i det Bismarckske Hus, blev han friere baade i Udtalelsen af sin Beundring og i Udtrykkene for sine Ønsker. Talen faldt paa Slaget ved Königgrätz. «Om Durchlaucht endnu besad den Uniformskasket, han havde baaret under Slaget?» — «Hvorfor?» — «Fordi det vilde være ham en stor Glæde og Ære at turde medtage den til Erindring». — En Tjener blev tilkaldt og fik Ordre til at opsøge en vis gammel *Mütze* etsteds i en Garderobe. Den blev viklet i Papir og skænket Gæsten. Talen gled videre til den fransk-tyske Krig. «Om Durchlaucht vel endnu besad de Støvler som Højstsamme havde baaret under Slaget ved Sedan?» — «De vil da vel ikke ogsaa have dem?» — «Hvis Durchlaucht ikke vilde vredes, saa vilde det være ham en stor Udmærkelse at modtage dem; de og Ka-

sketten vilde danne Grundlaget for en Samling; man kunde da i Melbourne grunde et Museum . . .» Bismarck, som er oplagt til at gaa ind paa Alt, hidkalder en anden Tjener, giver de nødvendige Ordrer, og noget efter bringes et Par gamle, mere eller mindre ægte, Rytterstøvler ind. En halv Time efter, da Kaffe og Likør er drukket, afskediges Australieren, salig, fortumlet af al den gode Vin og den ubeskrivelige Naade, med Kasketten under den ene Arm, Støvlerne under den anden, rede til i Resten af sit Liv at udbasune Fyrstens Ros over den femte Verdensdel.

Det vil neppe vare længe før der eksisterer en hel Literatur om Fyrst Bismarck, og han vil blive gjort til Genstand for indtrængende psykologisk og politisk Granskning. Det er underligt, at Ingen har benyttet de i Hezekiels Bog udgivne Breve i Forening med hans Taler til en Karakteristik af Bismarck fra den rent menneskelige Side. Det maatte være underholdende at skildre, hvorledes han med en Genialitet, hvis væsenlige Ejendommelighed ikke er tysk, gror ud af Tysklands Historie, at fremstille hans brusende Ungdom med Drikkelag, Tærningspil, Udskejelser og Dueller, hans første overmodige Mandsalder som Jurist, Landeværnsofficer, Godsejer og Landdagsmedlem, hans Optræden som ægte kristelig-prøjsisk Junker af Kreuzzeitungs-Retningen og hans tidligste Fastholden ved Forbundet med Østerrig indtil Underkastelse under Østerrig, blot for at man i Fællig kunde bekæmpe Revolution og Demokrati. Han gaar i dette første Tidsafsnit saa vidt som til at forsvare Ydmygelsen ved Olmütz. Saa helbreder hans Stilling som prøjsisk Gesandt ved Forbundsdagen ham for alle Indbildninger med Hensyn til en Samgaaen med Østerrig, og hele det andet Afsnit af hans offenlige Liv er Forberedelse til Bruddet med Østerrig og Sejren over det. Hvilken Opgave at skildre i alle Enkeltheder, hvorledes han forbereder Krigen trods Alt og Alle, vover den og faar Østerrig til at erklære den; hvorledes han ved at vække Forhaabninger, han aldrig agter at opfylde, faar Frankrig til at være Tilskuer, og hvorledes han under Opstanden i Polen med kold og grusom Klogskab, men med rigtig Politik, forpligter Rusland, der alt siden Krimkrigens Tid er forbitret paa Østerrig, saa det lader ham raade. Se ham saa i Mellemrummet mellem 1866 og 70 knytte og befæste det nordtyske Forbund som Forberedelse til Kejserdømmet og isolere Frankrig som han havde isoleret Østerrig, endelig fra 71 til nu

grundlægge det tyske Rige og sikre det Fred trods Nabostaternes Krigslyst. Hans Brutalitet er forfærdelig i sin Art, især fordi den stifter Skole. Han er maaske en Ulykke for Evropa, men en uhyre Styrke for sit Folk. Ti han er netop lige saa stor en sammensvejsende som sprængende Kraft. Hans praktiske Geni omformer dette nye Tyskland i sit Billede. Man føler Paavirkningen af hans drøje og sikre Virkelighedssans paa alle saglige og mange aandelige Omraader. En lidt ældre Forsker, der nogen Tid har ledet Udgravningerne i Olympia, sagde til mig: «Selv i Studiet af Kunstarkæologien kan man hos de Yngre spore noget af Bismarcks Aand.»

Rent teoretisk set staar han ikke paa Højden af den tyske Kultur. Af Tysklands rige Filosofi synes han aldrig at have modtaget ringeste Indtryk. Der kan ingen Tvivl være om hans Oprigtighed, naar han paa talrige Steder udtaler sig om sin Kirketro paa Gud, paa Evangelierne osv. Han kalder sig selv en stramttroende Kristen (*ein strammgläubiger Christ*); hans Tro er en stram Retning som Soldatens i Geleddet, naar Obersten rider ned ad Fronten. Paa den Medaille, der blev slaaet til hans Ære efter Krigen lod han sætte det Horatsiske *Poscimur* som Valgsprog. Det noget flertydige Udtryk skulde formodentlig paa én Gang antyde Kaldelsen fra oven og fastslaa, i hvilken Grad han betragter sin Virken som foreskrevet af uafvendelige Kendsgerninger. Men jeg spørger mig selv, om han er i Stand til at begribe Goethe.

Jeg tror det ikke, og han er i ethvert Tilfælde upaavirket af ham, selv om han gerne anfører *Faust,* hvoraf Ordene *Blut ist ein ganz besondrer Saft* særligt passer for ham. Schiller staar ham nærmere end Goethe, men det er ganske tydeligt, at blandt Digterne er Shakespeare hans Mand. Han har faaet sin Dannelse paa en Tid, da Shakespeare som Romantikernes Afgud trængte ind i alle tyske Hjem. Han anfører ham stadigt og har studeret ham; men blandt Shakespeareske Figurer er atter øjensynlig Henrik Percy hans Helt, og sikkert er intet Sted i *Henrik den Fjerde* ham kærere end det, hvor Hedspore skildrer sin Harme ved støvet, krudtsværtet og blodig midt i Stridens Hede paa Holmedon Mark at skulle staa paa Pinde for den slikkede Kavaler. Bismarck anfører det etsteds i en af sine Taler som malende hans egen Følelse ved midt i sit politiske Arbejde, hvis Vanskeligheder Ingen i Rigsdagen kan overskue, at skulle aflægge

den første den bedste parlamentariske Kritiker Regnskab og høre paa dennes Bedreviden angaaende Ting, for hvilke han har kæmpet og lidt.

Sammenligner man ham og Moltke, de to Genier, i hvilke det nye tyske Rige er kraftigst personliggjort, saa er det lærerigt, at Moltke, der i sine Skrifter aldrig anfører Shakespeare, derimod hyppigt Oldtidens Skribenter, selv har noget Antikt i sit Væsen og ligesom synes en Affødning af det Hellenske, den tyske Civilisation har optaget, og som har bragt den saa vidt, hvorimod Bismarck, der ingen Berøringspunkter har med det gamle Hellas, synes en Udstrømning fra den oprindeligere, for Tyskere og Englændere fælles germanske Aand i dens ubændige Handlekraft.

Hvad er han for Tyskland? Den Jernhandske, der blev smeddet til Götz von Berlichingen, da han havde mistet sin Haand. Det hele Aarhundrede igennem havde Tyskland jo staaet der uden Handlekraft, uden højre Haand; da fik det Jernkansleren, Jernredskabet, der med sin vældige Ufølsomhed og Haardhed gengav Kæmpen hans Førlighed. Men Haanden er oprindelig Legemet fremmed og Kæmpen, der bruger den, erholdt den kun, fordi han var en Krøbling.

Er Bismarck en Lykke for Tyskland, selv om han ingen Velgører er for Menneskeheden? Spørgsmaalet er ikke saa enkelt som det ser ud. Han er for Tyskland hvad et Par udmærkede, uhyre stærke Briller er for den Svagsynede. Det er en stor Lykke for Manden at han har saa udmærkede Briller, men en stor Ulykke for ham, at han har dem nødig.

* * *

Det er underligt med Bismarcks Sygdom. Hans Læge sagde forleden: «For en Maaned siden var han fuldstændigt rask, men saa slog Ærgrelsen over ikke at kunne bevæge Kejseren til at tillade ham en energisk Indskriden overfor de russiske Krav sig saa heftigt paa hans Nervesystem, at det er i høj Grad lidende nu», en Udtalelse, der oplyser om mere end Bismarcks Sundhedstilstand.

En anden Læge, der kender ham nøje, sagde om hans Sygdom: «Vist er han syg; der er noget i Vejen med Blodomløbet hos ham, og at han nu begynder at lægge sig Mave til, tyder

heller ikke paa Sundhed. Hans stramme Holdning ved offenlige Lejligheder er forsætlig; han formaar ikke at bevare den i Privatlivet. Men hvad der mest mangler ham, er dog en eller anden stor Gerning, der paany kan tage alle hans Kræfter i Beslag. Lad Forholdene paany give ham et eller andet Herkules-Arbejde, og man vil se, at det var Alt, hvad han behøvede for igen at blive rask».

Det hedder sig jo ogsaa, at han nylig i en Samtale har sammenlignet sig selv med en træt Jægersmand, der udmattet efter lang Tids Møje er sunket til Jorden og har i Sinde rent at opgive Jagten, indtil Jægerdrengene signaliserer ham et mægtigt Vildsvin og derved vækker al hans Kraft paany. Det, der nu skulde have Tiltrækning for ham, det maatte, har han sagt, være en Vildsvinejagt *(eine ordentliche Sauhetz')*. En sagde mig, at han tænkte paa at binde an med det sociale Spørgsmaal.

Problemet Bismarck er dette: Selv forudsat at han altid saa videre end de Andre, indtil hvilket Punkt lader Velgerninger sig *paatvinge* et Folk?

XI

To Slægtled — Modsætningen og det Fælles

18. Marts 1878

Idag for 30 Aar siden — dette løber uvilkaarlig rundt i Ens Hoved den hele Dag. Den 18de Marts 1848 brød Revolutionen ud i Berlin; derfor Ære være Dagen! Hvilken livskraftig, begejstret Slægt den som levede da, hvor har den ikke vovet Liv og Blod for sine Forhaabninger, sine Illusioner, sine Forsætter. Den er det, som det nyskabte tyske Rige skylder Alt, hvad det har i sig af Frisind og Tro paa Ideer.

Der gives i Tyskland to Slægtled, og den, som forstod dem ret, vilde have Sjælekundskabens Nøgle til Alt, hvad der her sker og vil ske, men jo længere man lever i Tyskland, des vanskeligere bliver det En at gøre Iagttagelser om noget saa om-

fattende som en Slægt. Hvor ofte hører man ikke det Ord af en af de Ældre (et Ord sagt med Sorg, med virkelig Bekymring): Hvad skal det blive til hos os, naar vi 50 aarige dør ud? der findes slet ingen Eftervækst (*Nachwuchs*). Ordet kan forekomme besynderligt; ti der skulde jo synes at være unge Kræfter nok. Men i Virkeligheden er det forbavsende, saa faa de Mænd af den yngre Slægt er, der har helliget deres Liv til de offenlige Anliggender, til Politiken, overhovedet til noget Almenmenneskeligt. Den yngre tyske Slægt er *Specialister.* Der findes i den hele tyske Rigsdag ikke en eneste Mand, hvis Navn har Klang, som tilhører den yngre Slægt. Der findes lige saa lidt en eneste i den prøjsiske Landdag. Den yngre Slægt er en Fjende af al Dilettantisme og betragter parlamentarisk Virksomhed som Dilettanteri.

Jeg var en Dag i Dresden indbudt hos en berømt tysk Literaturhistoriker. Efter Bordet tog han mig til Side og sagde til mig: «Vil De tro det, min Søn der, denne 19-aarige Studiosus, ringeagter mig aldeles. Han betragter mig som en Mand uden Fagkundskab, uden Særfag idetmindste. Han har gravet sig ned i en bestemt græsk Forfatter og ser hverken til Højre eller til Venstre ud over ham. At sysselsætte sig med Skribenter fra det 18de eller endog 19de Aarhundrede forekommer ham som det sikre Kendetegn paa videnskabelig Nedgang». Jeg talte med den unge Mand og maatte stadfæste Faderens Indtryk.

En anden anset Mand, en Politiker her, sagde en Dag til mig om sine Søstersønner. «Deres Attraa gaar ud paa at faa sig en god Stilling og føre et smukt Hus, og de siger det lige ud. I min Tid var der unge Mennesker nok, der tænkte saaledes, men de vilde ikke have sagt det.» Man har her i Tyskland dannet et nyt Ord for denne nye Race: man kalder dem Stræbere *(Streber)*, og den almindelige Stræber er ikke nogen tiltalende Foreteelse.

Iblandt de yngre Videnskabsmænd her træffer man ofte en forbavsende Lærdom, men de har til Gengæld ikke megen Aand, ikke meget Sving. De følger med Øjet den Fure de drager; deres Arbejdsmark er deres Synskres. En ypperlig Skole og et Lavmaal af Talent, det er Flertallets Særkende. Karakterer er sjældne iblandt dem, eller rettere, man finder sjældent mere Karakter end en samvittighedsfuld Embedsmand behøver. De raser tidligt ud — undtagelsesvis gennem Udsvævelser, oftest

igennem uskyldige Drikkelag og Dueller — siden helliger de sig til deres Fag.

Vil man se Udtryk for det Almenmenneskelige, maa man da gaa til den ældre Slægt. De Yngre er ikke Europæere, men Fædrelandselskere og der er iblandt dem en germansk-kristelig Gruppe, hvem man jævnlig fristes til at minde om Ludwig Feuerbachs Ord: «Kristendommen lærer ikke: Gud og den tyske Mikkel er Et, men Gud og Menneske er Et».

Det er trist at se Konservatismen især i Form af politisk Ligegyldighed og Formaalsløshed hos saa mange Unge. Men man maa huske, at de har faaet Alt i Vuggegave, hvad der i halvhundrede Aar stod som en uopnaaelig Drøm. Besiddelsen af Magt og Ry, som man ikke selv har erhvervet, vækker ingen Begejstring, ingen aandelig Stræben. Den gør kold og tilfreds med det Indvundne.

Hvor der endnu findes stridbar Aand som hos Dühring, er Vinen bleven til Eddike og Begejstringen omsat til Bitterhed og Galde. En ren Ildaand som Feuerbach findes ikke mer.

Og selv en Mand som Dühring hører egentlig ikke til den unge Generation. Han hører til dem, der staar paa Overgangen mellem Slægterne. Derfor forener han noget af Fortidens Idealisme med den senere Tids Positivisme.

Det samme gælder om flere andre af de Mænd, der giver det nye Rige dets literære og kunstneriske Præg. Der ligger f. Eks. paa sin Seng ude i et simpelt Hus i den triste Schönhäuser-Allé udenfor Berlin en yngre bredbringet Mand med et svært mørkt Skæg og kloge Øjne, hvem en Knæskade tvinger til at leve saa ensomt og ensformigt som en middelalderlig Munk, en Mand, som ikke mangler den ældre tyske Aands fantastiske og metafysiske Element, men som tænker klart og i mange Henseender med ædruelig Skarphed, en Idealist paa sin Vis: Eduard v. Hartmann. Hans første Hovedværk *Det Ubevidstes Filosofi* er den filosofiske Bog, der i det sidste Tiaar har vakt mest Opmærksomhed i Tyskland, og hans andet Hovedværk, paa hvilket han i disse Dage retter Korrekturen, er vel saa meget værd. Hartmann minder i Mangt og Meget om den Schellingske Retning, men han er moderne tysk ved sin fædrelandske Overtro paa den tyske Aands ubetingede Overlegenhed — en Overtro, ved hvilken han staar langt tilbage for sit store Forbillede Schopenhauer, og han er desuden moderne v[illegible]r lidenskabelige

Drift til at henlede Opmærksomheden paa sig. Hans Forlægger har med hans Minde gjort en Reklame for ham, i hvilken der er endnu større Stil end i hans Bøger, og Hartmann selv har nedladt sig til at udgive Udklip af alle Udtalelser om sig som Flyveskrift i tre Afdelinger: de lidenskabeligt nedsættende og udskældende Domme, de roligt bedømmende og de lovprisende. Der er en Amerikanisme heri, som strider besynderligt mod den metafysiske Lønlære, i hvis Tjeneste den anvendes.

Hartmann, Bismarck og Wagner, siger en Dame i en tysk Roman, er de tre Personer, der bestemmer det nye Tysklands Aasyn. I denne Form er Sætningen altfor knap; der maatte nævnes mindst endnu en halv Snes Navne. Et af dem bærer den, som har skrevet Sætningen. Henne i Hohenzollernstrasse bor han i den prægtige første Etage i et herskabeligt Hus. Han ser mange Gæster hos sig, fortjener mange Penge, bruger mange Penge, har Glæde af at leve som stor Herre. En lille fin egernagtig Mand med et skarpt Ansigt: Friedrich Spielhagen. I denne Maaned giver han fire store Aftenselskaber; han har tilbragt Begyndelsen af Vinteren i Montreux, og vil nu indhente det Forsømte. Der var udstedt 200 Indbydelseskort til alle fire Selskaber, men før det andet blev han syg af Overanstrengelse. Han arbejder over Evne, hvorom noksom Antallet af hans Romaner vidner. Men i de bedste af dem, som *Familien Hohenstein* og *I Række og Geled,* finder man nogle af det nye Riges Grundlinjer.

I mange Maader har Spielhagen den nu allerede ældre Slægts Præg. Fyrrernes blodrøde Radikalisme lever i hans tidligere Bøger. Hans Sving, hans Patos, hans Karaktertegning, selve Stilen i hans Foredrag er langt mere idealistisk end det svarer til Tonen hos de Yngste. Af den nye Tid har han, som de, især optaget *Bladmandens* rastløse Flid og Udnytten af alle Livsindtryk. En berømt Digter blev i Sommer indbudt til et Landophold hos Hertugen af G. «Det er altid en Føljeton», sagde han. En Digter før 1848 havde neppe udtrykt sig saa massivt. Man holdt den Gang Venskabet og Honoraret, Selskabssalen og Forretningskontoret skarpere ud fra hinanden.

Alligevel er her talrige Idealister blandt den yngste Slægt. Det er f. Eks. ligesaa hyppigt her at træffe unge Officerer og unge Læger, der kan godt Sanskrit, som i Norden at træffe saa-[illegible] kan godt Engelsk. Dannelsens Vandspejl ligger [illegible] vil man sige. Det er ikke alene det, som gør det; her

er en Drift til at lære ogsaa det, hvorfor man ikke har praktisk, øjeblikkelig Brug.

Jeg har her truffet en ung Musiker, en Elev af Liszt, der, da han ønskede at opføre Liszt's *Kristus* i Berlin, hvor den aldrig er blevet spillet, men manglede Pengene til at betale de udøvende Kunstnere, han vilde dirigere, hver Aften bragte 200 Aviser omkring, for, ludfattig som han var, efterhaanden at skillinge den nødvendige Sum sammen. Det lykkedes tilsidst. Han skrev i sin Triumf til Liszt hvad han havde udrettet, og at *Kristus* skulde opføres i Ugens Løb. Liszt telegraferede det mest ubetingede Forbud tilbage; han vilde ikke tillade Opførelsen, fordi Berlin havde stillet sig saa fjendtligt mod Paven og den katolske Verden i det Hele — og den unge Mand stod skuffet for al sin Møje. Men Idealisme vil neppe Nogen negte ham.

Man maa overhovedet, naar man studerer et Folkeaasyns Grundtræk, aldrig glemme, at det kun er de groveste, man først bliver opmærksom paa. Som man før saa lutter Letfærdighed i Frankrig, ser man nu altfor let lutter Brutalitet i Tyskland. Der er altid stor Forskel paa den Te, Kineserne selv drikker, og den, der løber Landene om. Den, der holder af Te, vil i ethvert Kina se at komme til at drikke af de Indfødtes.

Som Regel kan man sige, at Idealismen hos den yngre Slægt — hvor den findes — er mere dulgt end hos den ældre og iklæder sig andre Former. Det er Særforskeres Idealisme. Det smukke Træk, der er fælles for begge Slægter, er hos alle de Bedre det, at deres Fag under deres Hænder forvandler sig til deres Kald. De driver det med den grundige Alvor, der er egen for Tyskeren og som hindrer ham i at betragte sin Virksomhed blot som et Levebrød, noget der kun er altfor hyppigt anden Steds, særligt i de romanske Lande.

Tyskerne er i dette Øjeblik trods eller paa Grund af deres Magtudfoldelse mindre afholdte i Europa end nogensinde. De frygtes nu mer end før, men elskes ikke mer end tidligere. Man stræber imidlertid ikke nok at forstaa dem. De tager sig ikke ud i deres nye Herlighed, de er ikke Gentlemen som de gamle mægtige Nationer, de er Opkomlinger, og hvor mange Dyder en Opkomling ogsaa har, vindende er han sjældent. Jeg hørte engang en Ungarer og en Tysker tale sammen i en Jernbanevogn. «En Ungarer», sagde den første, «giver saa mange Penge ud til Drikkepenge i Løbet af et Aar, at en Tysker i det samme Aar

kunde leve af det». «Derfor har vi noget, og Ungarerne Ingenting», svarede Tyskeren tørt. Hist de ridderlige, ofte kun indbildte og unyttige Dyder. Her de borgerlige Dyder, som er lige nyttige for den Enkelte og Staten. I andre Lande rejser kun de Velhavende. Den rejsende Englænder, hvor frastødende han iøvrigt kan være, tager sig i sin praktiske Rejsedragt altid hundrede Gange bedre ud end den fattige tyske Doktor, der rejser i sin luvslidte sorte Frakke. Men fra Tyskland rejser ti for hver en, der rejser ud fra England. Englænderen er som saadan en Gentleman af gammel Familie, Tyskeren har altfor ofte langt Nakkehaar og daarligt børstede Støvler. Men den førstes Sol er i Synken, den andens staar paa sin Middagshøjde.

XIII

Statens Kunstinteresse — Tanagrafigurer

2. April 1878

For nylig sluttedes her to af Staten foretagne Udstillinger, som begge saas med Interesse; den af Schnorr v. Carolsfeldts samlede Værker (Malerier, Udkast, Skitser) i Original og den af Tizians samlede Værker i Kopier. Det er blevet Skik hvert Aar at foranstalte flere saadanne Udstillinger af alle en Malers Frembringelser her i Berlin, en god Skik, af hvilken der kan høstes megen Indsigt i Kunstens og den enkelte Kunstners Væsen. De, der hidtil kun kendte Schnorr af hans smaa snurrige præ-rafaeliske Billeder i Dresdenergalleriet, der er holdte omtrent i samme Stil som Tiecks og Wackenroders første romantiske og fromladne Værker, fik her en langt bedre Mening om denne ægte germanske og rastløst stræbende Kunstnersjæl. Han levede 1794—1872 og arbejdede sig med Tidsalderen hurtigt og kraftigt ud af Romantikens affekterede Formgivning. Hvad Tiziansudstillingen angaar, da kunde den jo kun for den, der ikke kendte Billedernes Originaler, have en særdeles Betydning; men da næsten hvert af de berømteste Malerier (f. Eks. den himmelske og jordiske

Kærlighed fra Palazzo Borghese eller Venus fra Tribunen i Florents) forelaa i flere Kopier, kunde man more sig med at sammenligne de moderne Kunstneres forskellige Opfattelser af et Renæssancekunstværk.

Tizians 400 Aars-Fødselsdag forherligedes desuden ved Kunstnerforeningens Maskerade, hvor Festspillet iaar havde Titelen *Tiziano Vicellio.* Det var under den brogede Maskestøj (Herrer alene i højst fantastiske Dragter) næsten umuligt at høre et Ord af Stykket; men i disse Dage har Forfatteren, den elskværdige Udgiver af et Tidsskrift for Ungdommen, Julius Lohmeyer, offenliggjort dette tilligemed sine andre Festspil ved Kunstnerkarnevalerne i et nydeligt udstyret Bind, betitlet *Künstlerfestspiele.* Et af disse Stykker *Malerhölle* kaldet, er morsomt; det skildrer, hvorledes den akademiske Kunstner Leberthran, der ligesom Faust har studeret Anatomi, Mytologi og Modeller uden at blive klogere end han var, navnlig uden at blive klog over hvilken Retning han skal vælge i Kunsten, og hvilken Mester han skal følge, maner Djævelen og af ham føres ned i Helvede, hvor de største Malere opholder sig efter Døden.

Det betegnende for disse Festspil er deres Braadløshed. Tonen er trods det udelukkende mandlige Publikum saa sømmelig, at Alt kunde spilles for unge Piger — man tænke sig til Sammenligning Overgivenheden i en Kunstner-Karnevals-Spøg i Paris — og Satiren er dernæst saa upersonlig, at ingen kan føle sig saaret. I Frankrig vilde Lystigheden sætte sig ud over alle Anstandsregler, i Danmark blive mer eller mindre ondskabsfuldt spotsk. Her finder ingen af Delene Sted, det første ikke fordi Hentydninger til Kønslivet overhovedet ikke forekommer i det bedre Selskabs Forlystelser, det andet ikke, fordi Æresfølelsen er saa kilden, at Ingen taaler den Art Angreb, som i Danmark foretages under Spøgens Maske. Hvad det i Kjøbenhavn vilde anses for umuligt at beklage sig over, vilde i Berlin afføde en Udfordring. Morskaben er derfor godmodigere, uskyldigere. Man nyder den her uden de stærke Doser af Peber og Salt som i Norden.

* * *

Et i disse Dage udgivet Bind Afbildninger *Die Terracottafiguren aus Tanagra* tilgængeliggør for Udlandet en af Berlins

største Skatte. Det tyske Rige har som bekendt indlagt sig Fortjenester af den græske Kunst ved at lade store Udgravningsarbejder foretage i Grækenland for sin Regning, uklogt nok uden at forbeholde sig andet derfor end Afstøbninger. Nogle Originaler findes imidlertid dog paa Museet i Berlin, og de er siden ifjor tilgængelige for Offenligheden. Det er Terracottafigurer fra Tanagra. Synet af dem er maaske den fineste Skønhedsnydelse, man kan have her i Berlin, naar Talen er om bildende Kunst. I ethvert Tilfælde kan man umuligt ellers gennem Øjet faa et saa lærerigt Indblik i den græske Kultur under dennes skønneste Tidehverv. Disse Smaafigurer forener Fotografiens Livlighed med Billedhuggerkunstens Skønhed. De i Pompeji forefundne Smaakunstsager er intet imod dem; ti disse er Værker fra Grækenlands allerbedste Tid, medens hine stammer fra Romernes sildige Tidsalder.

Man tier om, hvorledes Sagerne fra Tanagra overhovedet er komne til Berlin. De Indviede lægger Fingeren paa Munden, naar man spørger. Den græske Regering har jo strengelig forbudt Udførselen af noget antikt Originalarbejde. Men den, som ikke har Udsigt til at komme til Grækenland, glæder sig over, at Forbudet er blevet overtraadt.

Her er græske Damer med deres spidse (omtrent japanske) Hatte og med den hjerteformige Vifte i Haanden, der bevæger sig frem stolt skridende; Holdningen er herlig, værdig uden at være stiv. Det, som især tiltaler, er Ansigternes forbavsende Liv; saa bitte smaa de er, har Udtrykket fuldstændigt Portrætlighedens Præg. Det dernæst mest Overraskende er den Kraft, hvormed det Øjeblikkelige i Bevægelsen er grebet. Kødfarven er endnu bevaret, Øjnene er fordetmeste blaa, Haaret fordetmeste rødt. Rødt Haar har øjensynlig været Moden, ligesom 2000 Aar senere i Venedig. Der er en Art stolt Koketteri i Maaden, hvorpaa Dragten bæres. En sidder med Baand om sit Haar, med blottede Arme, og har viklet Haanden ind i sit Klædebon; en Danserinde er helt indhyllet indtil Munden; en ung Pige, der ligner en Syditalienerinde fra vore Dage, har gult Haarbaand, rød Overkjole, blaa Underkjole, hvidt Skørt og røde Tøfler. Røde Sko og Støvler synes at have været særlig yndede. Ved Siden af en Andromeda paa Klippen, der er lænket ganske nøgen med udbredte Arme, staar pudsigt nok hendes smaa røde Støvler paa en Klippepynt.

Der er unge Piger i en Mangfoldighed af Stillinger: siddende, drømmende, sørgende, sovende; Piger, som bærer Æbler, Duer, Boldte, Vifter; Piger, som bærer hinanden, og det underlig nok (i flere Grupper) saaledes at den Bærende kun holder om den Andens ene Ben. Enkelte har Kyser om Hovedet, andre spidse Top-Hatte.

Endnu morsommere end de unge Piger er Børnene. Det barnlige Udtryk er saa levende truffet, at neppe et Fotografi kan maale sig dermed, skønt man mindes derom. Især en lille Fyr, der sidder helt indhyllet i en skævtsiddende Kappe, en rigtig smuk Dreng, har ganske det Udtryk som Børn, der bliver fotograferede, har. En hel Række af smaa flyvende Eroter har man fundet, som øjensynlig har været sendte som en Slags Nytaarsgaver. En bærer en Boldt, En en Tavle, En et Par Sko, En en fuld Sæk, En har en lille Pige paa Armen. Saa er der videre de egentlig virkelighedstro Fremstillinger af Livet: En Skolemester, som prygler sine Elever, en Æseldriver, som driver et Æsel med en Vinsæk, en Frisør, som udøver sin Kunst, en Bager, der arbejder i sit Fag osv., Alt smaat, men i høj Grad tydeligt og nøjagtigt. Hertil slutter sig endelig saadanne pudsige Figurer og Grupper, som minder om dem, man den Dag i Dag ser i de franske Pyntevare-Boder. I det blotte Gøgl kan vi nutildags endda komme Grækerne nærmest. Overfor alt det, der er udført i ædel og simpel Stil, føler man den uendelige Afstand. Den hele moderne Kunstsans er og bliver barbarisk i Sammenligning med den som fandtes hos hine gamle Bøoter, der blandt deres Landsmænd gjaldt for dumme.

Hvor ringe Forstaaelsen endog her i Berlin er for disse Smaakunstværkers ejendommelige Skønhed, viser et saadant novellistisk Forsøg som den unge Digter Ernst von Wildenbruchs af Kritiken roste *Der Meister aus Tanagra*. Billedhuggeren Siemering ytrede træffende, at man ved Læsningen følte, Wildenbruch aldrig havde set et Billedhugger-Værksted. Men saadanne Herligheder som disse Smaafigurer er jo ogsaa kun til for nogle Udvalgte.

Det er Lykken ved at bo i Berlin, at man her er paa et Sted, hvor alt det Ypperste strømmer sammen, de sjældneste Kunstsager som de betydeligste Mennesker. Her har en Regering Sæde, som Intet sparer for ogsaa aandeligt at hævde det nye Rige dets Stilling som Verdensmagt.

Udlandet maa studere Tanagrafigurerne i det nye Værk om dem; man vover ikke at tage Afstøbninger, da Figurerne vilde lide derunder. Derimod kan frie Efterligninger naturligvis foretages, men de vil altid kun blive mer eller mindre slette Oversættelser.

XIII

Berliner-Selskabsliv

16. April 1878

Foraaret er kommet med en pludselig overvældende Varme, der virker pinligt og trykkende paa Nervesystemet. Dagen efter at man havde baaret Vinterfrakke uden at være for varm, kunde man end ikke taale en let Sommeroverfrakke uden at stønne i den med Vanddampe mættede Solluft. Alle Borde og Stole er paa Beværtningsstederne flyttede ud i det Frie, og ser man ind i Haverne, sidder de gode Berlinere og Berlinerinder ved deres Øl saa tæt som Fluer paa et Fad Mælk ved Midsommertid.

I den sidste Maaned af Vintersæsonen har man i alle Krese søgt at se Venner og Bekendte hos sig saa hyppigt som muligt, før de splittes ad ved Badestederne. Selv det fordringsløseste Samfundsmedlem har daglig kunnet finde Indbydelser paa sit Bord. I sine ydre Former adskiller Berliner-Selskabslivet sig ikke synderligt fra det i andre store Byer, særligt det i Paris. Middagsselskaber har i begge Byer samme Præg, kun at Tiden er fastsat et Par Timer tidligere her. Til Aften træffes man her noget efter Kl. 9; lidt efter 10 vil hele Selskabet i Almindelighed være samlet; mellem 11 og 12 spises der til Aften, og hvor mange Gæster der end er, man sidder altid til Bords; Taler holdes uden Undtagelse aldrig; man tager hjem Kl. 1 eller senere. Inden for denne Ramme bevæger imidlertid et noget særegent Liv sig.

For at begynde med det Groveste: Selve Maaltidet spiller en større Rolle her end i de romanske Lande. Medens Fransk-

mændene i Selskab spiser let og lidt til Aften, og Italienerne slet intet spiser, er Maaltidet her meget tungt og solidt, bestaaende af mange og svære Retter, selv naar det indtages ved Midnatstid. Føden er Selskabets drøjeste germanske Element, og til den svarer Vinen, der drikkes i større Mængder end i Frankrig og altid ublandet. Der bødes imidlertid herpaa ved den Ejendommelighed, at man i Reglen kun drikker én Sort. Man spørges straks af Værten, om man ønsker rød eller hvid Vin, og træffer sit Valg for hele Aftenen, en god Skik, der fortjener at optages andensteds. Det slaar den Fremmede, at Tonen er hjerteligere, venskabeligere i Berlin end i Paris. Jeg tænker ikke paa Værtens Forhold til sine Gæster; det er overalt i dannet Selskab godt, men paa Gæsternes Stilling til hverandre. Den Mur af Høflighed, Forbeholdenhed og Kulde, hvori enhver født Pariser foreløbig indeslutter sig overfor en Ubekendt, findes ikke her. Den særligt parisiske Egenskab, Mistænksomheden, og den særligt parisiske Følelse af at være overløbet af Fremmede, mod hvem det er bedst at afspærre sit Hjem, er saa at sige ukendt i Berlin. I enhver stor Salon slutter de Tilstedeværende her en Art flygtigt Venskab; man kan forestille sig selv, tale med Alle, Herrer og Damer, og den gensidige Imødekommen er overordenlig stor. Ofte sluttes et nærmere Bekendtskab paa Grundlag af et enkelt tilfældigt Møde i en Selskabssal, noget, der i Paris vist omtrent er uhørt.

Høflighedens ydre Former iagttages her mindre samvittighedsfuldt end der; det kan her ske, at den Indbudne, ifald han agter at komme, ikke sender noget Svar, idet han gaar ud fra Regelen, at den, som tier, samtykker, og saaledes lader Husets Frue i Uvished, om han overhovedet har modtaget hendes Sendelse. Med Besøg regner man det her ikke heller synderligt nøje. Til Gengæld blomstrer Titulering i en saadan Grad, at saa at sige Ingen, hverken Mand eller Kvinde, nævnes ved sit Navn. Det maa være en meget berømt Mand, man skal kunne nævne kort og godt med et Hr. uden at han føler sig saaret. Man mærker selv i en saadan Udvorteshed, at ingen social Omvæltning nogensinde har paatvunget det tyske Samfund et folkeligt Lighedsprincip. Det kan ske, at man ved et Bord hører seks Personer titulere hinanden *Herr Geheimerath* eller *Herr Doctor*, saa man kun af Blikkets Retning véd, hvem der tales til. Man giver (som i Sverig) Hustruen Mandens Titel og siger *Frau Haupt-*

männin og lignende. Man kan ikke som paa Dansk sige *Frue!* alene uden noget Tillægsord eller Navn; man bruger Tiltaleformen *Gnädige Frau!*

Det beror paa at Tyskerne endnu kun har et digterisk Sprog og et Curial-Sprog, men intet Omgangssprog. Det er et Folk som først er i Færd med at skabe sig et Mellemomraade mellem den digteriske Stil og Cancellistilen, ligesom det først er i Færd med at skabe sig en Prosa, der kan naa op i Højde med den tyske Poesi.

Dette Formvæsen i Tiltale og Omgang har sin gode Side. Den dansk-norske Sædvane at bortkaste Formelen *Hr.* foran Navnet, saa snart man har talt nogle Gange med hinanden, er et Kendetegn paa det nordiske Omgangslivs Formløshed: man rykker især mellem unge Mænd hinanden altfor nær ind paa Livet, siger hinanden drillende eller krænkende Ord, og Tonen er at taale det. Der findes ingen kilden Æresfølelse, saare liden Anstand og ringe Hensyntagen; alt Sligt opsluges af en paastaaet Kammeratskabs-Aand. Endnu værre er det i Sverig, hvor Mangelen paa Tiltaleord har affødt det almindelige Dusbroderskab (ja Dussøsterværsen). I Tyskland bortkastes selv mellem unge Mænd kun i de nærmeste Venskabsforbindelser Titulaturen *Herr*, og Omgangsformerne er fulde af Hensyn, idet selv den ringeste Tilsidesættelse fremkalder Udfordring og Duel.

Sammenligner man imidlertid de tyske Tiltale- og Præsentationsformer i Selskab med det franske Sprogs simple *Monsieur* og *Madame*, da betegner utvivlsomt de sidstnævnte Udtryk, der tilmed i Byerne bruges gennem alle Samfundsklasser, et højere Kulturtrin. Det er i Paris velgørende at høre en Politibetjent tiltale en Sælgekærling *Madame* eller at høre Opvarterne paa en Restaurant, de eneste Væsener, som ikke tituleres *Monsieur*, bruge denne Form i Samtale med hverandre.

I Selskabslivét betyder Udtrykkene Monsieur og Madame, at paa denne neutrale Grund er vi for nogle faa Timer alle lige eller rettere vi gælder her ikke ved vor Samfundsstilling, vore mulige Fortjenester i vort Fag eller lignende, men kun ved det Bidrag, vi formaar at give til den selskabelige Underholdning. I Tyskland slæber man sin Stand, sin Livsstilling med sig i Selskabet. Allerede Officerernes Uniformer er i Selskabssalen et Barbari. En Uniform er her en Plet, der ingensteds hører hjemme. Titlerne, der bl. A. bevirker, at Købmændene med

Undtagelse af de faa adlede eller titulerede, her slet ingen selskabelig Stilling har, minder uophørligt om det Samfundshierarki, som man netop har begivet sig i Selskab for et Par Timer igennem at glemme. Naar man bringer sin Stand, det vil sige sin Fortid med sig i Selskabet, er man mindre ansporet til at give sit Bedste i Øjeblikket.

Heldigvis er de forskellige Livsstillinger gode Venner. Det Allermeste, hvad der f. Eks. fortælles om Officersstandens Afsluttethed og Hovmod, svarer til forældede Tilstande, der nu kun findes i Smaabyer; de store Sejre har gjort Hæren yndet og Officererne ikke sjældent beskedne; nu, da de har Noget at være stolte af, har de kastet Hovmodet fra sig. Selvfølgelig er den almindelige Løjtnantstype her som andensteds ikke synderlig indtagende eller fordomsfri, dog langt godmodigere end man tror. Men det er i Grunden kun Generalstabsofficererne, til hvilke der lægges Mærke i det gode Berlinske Selskab, og man finder sjældent kundskabsrigere og finere dannet Mænd end dem. Man forstaar endnu ikke ret i Udlandet, hvad den højere prøjsiske Officersstand er for et udsøgt Korps. Man kan kun sammenligne det med det højere katolske Kleresi. Det er to Hierarkier, i hvilke man med yderste Iver spejder efter Talentet, og ingen Møje skyr for at udvikle det og anbringe det paa den Plads, hvor det kan gavne mest. Naar den tyske Hær i 1870 knuste den franske, saa beroede det til syvende og sidst paa at der i den tyske Generalstab fandtes en 70 Officerer, der havde forberedt Alt, og mod hvilke de Franske ingen Modvægt havde at stille op, selv om de ellers hvad Troppernes Tapperhed og de underordnede Befalingsmænd angik kunde møde Tyskerne som Ligemænd. Naturligvis træffer man i Selskabslivet ogsaa udenfor Generalstaben betydelige Officerer, om end mindre hyppigt. I Reglen kan man dog, naar en Officer er kommen helskindet (ɔ: uafsat) om Majorshjørnet, være vis paa, at der er Noget ved ham. Ti ved det Hjørne, der fører til Obersten, kasseres alle Middelmaadighederne hensynsløst. I det gode Selskab kommer Militære, Kunstnere, Skribenter, Politikere stadig sammen, og ligesom Officersstanden herved mister sit indskrænkede Klassepræg, saaledes forhindrer dette, at Forfatterne lever et Zigøjnerliv med Zigøjnersprog og Sæder; de danner intet Intelligensproletariat som i saa mange andre Byer.

Hvis man vilde se meget nøje til i de selskabelige Krese,

vilde man ganske vist finde, at Repræsentationslysten, Nødvendigheden af at sikre sig Forbindelser og vedligeholde disse, Trangen til at faa indflydelsesrige Mænd i Tale og giftefærdige Døtre afsatte, her er ikke mindre fremtrædende end andensteds. Man vil ogsaa finde, at den fine, stadige, gensidige Smiger, der er alle Forbindelsers Kit, her er en ligesaa gangbar Mynt som nogensteds. Man hører den glide fra Haand til Haand i alle Grupper og Kroge. Den har afløst Galanteriet mellem Mand og Kvinde; den har forlængst fortrængt den hensynsløse Tone mellem Mand og Mand. Men trods alt dette, er der her i det selskabelige Samkvem noget Hjerteligt og Ligefremt. Det kan en Gang imellem hænde, at en Ordstrid bliver hidsig, at en Uopdragen begaar en Taktløshed — langt, langt oftere end i Frankrig — men selve dette viser, at man er mindre langt fra at give sig, som man er. Man er troskyldigere og mindre et med sit hvide Halstørklæde og sin Selskabsdragt.

Hertil svarer, at det ikke er det egentlige Samtaletalent, der her gør en Mand søgt og yndet i selskabelig Omgang. Faa kan forme et sindrigt Indfald, faa gaar ud paa at udtrykke deres Tanker paa en fin eller slaaende Maade; men alle fortæller gerne, hvad der ved sit saglige Indhold kan fængsle eller more.

Hvad der giver Samtalerne i det selskabelige Liv deres store Interesse for den, der kommer fra en By som Kjøbenhavn, er især den Stoffets overordenlige Rigdom, som fremkommer ved Menneskenes forskellige Udgangspunkter og Udviklingsgang. Kjøbenhavn er saa lille, at i Løbet af en Uge alle Samtaler dèr i alle Krese drejer sig om de samme Genstande. Danmark er saa lille og saa afsidesbeliggende, at Alle i Kjøbenhavn har modtaget samme Opdragelse, oplevet de samme Begivenheder, læst de samme Bøger, ja i Reglen endog de samme Avisartikler og set de samme Teaterstykker. Man kender Et og det Samme og er uvidende om Et og det Samme. Man taler om samme Ting paa samme Maade. Deraf Samtalernes ubeskrivelige Armod.

Selskabet i Berlin bestaar kun for en ringe Del af fødte Berlinere. Af tyve Huse, hvori jeg kommer, er der kun et eneste, hvor Husets Herre (ikke en Gang Fruen med) er født i Berlin. Hovedstadens Tiltrækning er saa stor, at Alt hvad der stræber stærkest fremad, flytter hertil. Deraf en kendelig Forskelligartethed; ti Forskellen mellem en Bremer og en Tyroler, en Holstener og en Schwaber eller Schweizer er umaadelig. Og

jeg taler her endda kun om Tyskfødte eller Tysktalende, medens her desuden findes en fransk, en engelsk, en russisk, en amerikansk Koloni osv., hvis Medlemmer ingenlunde afslutter sig, men træffes rundt omkring.

Den Berlinske Tone gælder i Tyskland og ikke mindst i Staden selv for yderst kritisk, særlig negativ kritisk, kæk indtil Fripostighed og ætsende vittig. Den synes mig i Færd med at forandre sit Præg. Sikkert nok vil den Berlinske Gadedreng og sikkert nok det lavere Folk i overskuelig Tid beholde sin ejendommeligt forvovne, forstandigt-affærdigende Tone. Før vil Spree holde op at flyde, før den ægte Berliner vil mangle et Svar og Svaret sin Snært. Ganske vist er det ogsaa Stilen her i det mellemgode Selskab altid at udtrykke sig nedsættende. Man river i visse Krese ned paa Alt fordi man frygter for at miste Skæret af Overlegenhed, ifald man udtaler Beundring.

Men ligefuldt kan man i vore Dage ikke med Rette betegne den Berlinske Aandsretning som negativ; den nærmer sig i de toneangivende Samfundslag til at blive almindelig tysk, alt som Berlin befolkes fra Rigets forskelligste Egne. I talrige Krese er det tunge og djærve Naturer, der angiver Tonen. Naar jeg lader Tanken løbe rundt, ser jeg snart det brave, skarpsindige Lutheragtige, snart den grundige, geniale Lærdom, snart den slanke Ungdoms hjertevindende Godhed, snart glimrende Dygtighed i opofrende Menneskekærligheds Tjeneste, snart det firskaarne Væsens Ligevægt i Ærbarhed og Humor føre Ordet og bestemme Husets Tonart. Sligt er ikke Berlinsk i Ordets gammeldags Forstand.

Man kan maaske endog sige at Opfattelsesmaaden er mindre kritisk her end i Kjøbenhavn. Man tager her langt Mere alvorligt, hvad der uden mindste Tvivl beror paa, at her er en Følelse af Sikkerhed for Landets Fremtid og af Udsigter for den Enkelte, som savnes i Danmark og dèr foraarsager en Opløsning af Alt i Mistvivl eller Grin. Ungdommen her finder Lærere, Mønstre og faste Baner for sig. Den begynder tidligt at arbejde; den spilder ikke Tid med at stirre ind i det Udsigtsløse. Det er utroligt, hvor det svækker Modet og vækker den golde Kritik, at leve i et Land, der bestandig er blevet mindre, stadig er sunket til en ringere Vægt i Evropa og som Ungdommen i mismodige Øjeblikke tror dødsdømt. Siden Berlin hver Dag, som

gaar, føler sig som den stedse betydeligere Hovedstad i et stedse mægtigere Rige, er man bestandigt mindre negativ der.

Hvad er det nu for en Idé, under hvis Stjerne Selskabslivet her staar? Det er den, som betegnes med det paa Fransk og Engelsk uoversættelige Ord *Bildung*, efter hvilket vort «Dannelse» er oversat. I det engelske Selskab gælder det om at være *a perfect gentleman*, i det franske om at være *un homme de beaucoup d'esprit;* her er «Dannelsens» Hjem.

Ordet «Bildung» er ikke særdeles gammelt. Det stammer fra Humanitetstiden og det er kraftigt betegnende for den tyske Kultur, fordi det udtrykker Sammensmeltningen af de to Egenskaber, som denne har sat højest Pris paa: Alsind og personlig Særegenhed. *Bildung* (Dannelse) betyder Alsind i Modsætning til indskrænket Fagdygtighed og *Bildung* (Formning) betyder den særegne personlige Bearbejden af Kundskabsforraadet i Modsætning til den videnskabelige Videns upersonlige Fællespræg.

I Humanitetstiden var Tyskland det Land, hvor man uden Spørgsmaal traf paa én Gang de mest alsidigt og mest særegent udviklede Mennesker. Endnu bestandig er den højt og fint Dannede (*der Hochgebildete, Feingebildete*) Forbilledet, idetmindste af Navn. Dog er det tydeligt, at der er en Reaktion i Gære mod hint Ideal. Filosofen Lazarus har etsteds bemærket, at Ordet Bildung neppe vilde blive dannet nutildags, og han har Ret, ti det begynder allerede med en vis Betoning (*Büldung*) at faa en parodisk Klang. Da «Dannelsen» altfor ofte er bleven forvekslet med Evnen til at snakke med om alt, hvad det hører til Borgerskabets Opdragelse at kende, saa er den lidt efter lidt selv kommen i et vist Vanry. Og det store nationale og militære Opsving har naturligvis ikke været Humanitetsidealet gunstigt. Det turde om en 50 Aar i Tyskland være gaaet med «Dannelsen» som det i vore Dage er gaaet med «Oplysningen», at Ordet og Begrebet betegner noget Forbigangent. Tyskland vil da være det Land, hvor engang Dannelsen raadede, som Frankrig nu er det Land, hvor engang Høfligheden stod i Flor.

Endnu er Dannelsesidealet ikke teoretisk fornegtet i Tyskland; man finder det oftere end i noget andet Land tilnærmelsesvis virkeliggjort hos de Bedste af begge Køn. Ingen anden Steds finder man Købmænd, der er saa grundigt musikalske eller Lærde med saa mangesidig en Kundskab. Det hvorpaa det begynder at skorte er det Oprindelige, Personlige i Dannelsen. Fra den vulgære «Dan-

nelsesfilister» vil, hvis Centralisationen faar Lov at raade uhindret, en beklagelig Ensformighed brede sig opefter gennem Samfundet og udslette det, som længe gav det selskabelige Liv i Tyskland dets største Tiltrækning: Individualitetsforskelligheden.

Med Dannelsesidealet hænger det sammen at Adel og Borgerstand selskabeligt er ganske anderledes sammenblandede her end i Kjøbenhavn. Der gøres ikke i et borgerligt Hus noget Væsen af en Greves eller Barons Tilstedeværelse, end mindre af en simpel Adeligs — Sligt er en Hverdagsforeteelse — og dog kan det for begge Køns Vedkommende siges, at de Ypperste af den tyske Adel ved høj Kultur og Jævnhed i Færd gør deres Stand al mulig Ære, medens i Danmark som bekendt Adelen altfor længe kun har været Aristokrati af Navn.

Pengene spiller selskabeligt en ringere Rolle her end mangt et andet Sted. Det hænger vel tildels sammen med det Alt overgroende Militær- og Embeds-Væsen men dog ogsaa med Dannelsesidealet. En ganske ung fransk Pige af rig Familie, som her lærte Tysk og for første Gang skulde arbejde sig gennem Goethe's *Faust*, afbrød efter de første Optrin Læsningen med det Spørgsmaal: «Hvad mon denne Faust omtrentlig maa tænkes at have i aarlig Indtægt?», et ægte fransk Spørgsmaal fra Pigelæber, men umuligt i Tyskland. Man opdrages her til en andagtsfuld Ærbødighed for Geni og Talent og deres Værker; paa Heltens Formuestilstand tænker Ingen.

Ganske vist er denne Ærbødighed ikke trængt igennem i alle Krese. Der lurer megen middelalderlig Indskrænkethed i visse Samfundslag. Det er yderst betegnende, at en konservativ Adelsmand i Rigsdagen kunde rose Herr von Keudell for den Gæstfrihed, han som Afsending i Rom udviser, med det Udtryk at han modtog alle Tyske i sit Hus «fra Fyrsten ned til Kunstneren» (*vom Fürsten bis zum Künstler*). Men den Haan-Jubel, hvormed denne Vending modtoges i Pressen, viser noksom, at den offenlige Mening er langt ude over en saadan Betragtningsmaade. I Selskabslivet aabnes Døren paa vidt Gab for Talentet.

Lad os gaa fra Gruppe til Gruppe i et stort Berliner-Aftenselskab og se, hvilke Mænd Folk helst taler med.

Den Mand derhenne med den underligt mørke, stærkt solbrændte Hudfarve og det sorte Overskæg, der ser ud, som om han hørte hjemme under et andet Klima, er den berømte Afrikarejsende *Dr. Nachtigal*, Tysklands mest fremragende nulevende

Opdager. Han har længe været Livlæge i Tunis, inden han begav sig paa sine Rejser, og taler Arabisk som Tysk. Han er den første Evropæer, der har berejst Landene Tibesti, Borgu og Vadaï. Han forener den Aandsnærværelse, Bestemthed og Snildhed, der udkræves til slige praktiske Foretagender, med en videnskabelig Fordannelse af den grundigste Art. Hans lange Ophold i Tunis som Læge for den lunefulde og lastefulde Bey har lært ham at behandle afrikanske Regenter, og det er en Nydelse at høre ham fortælle om, hvorledes det gik til, at han blev saa gode Venner med Sultanen af Dar Fur, der iøvrigt slagtede sine Undersaatter med saa let Haand og Hjerte. Nachtigal fortæller fortræffeligt og med elskværdigt Lune. Man faar en levende Forestilling om en Opdagelsesrejsendes Strabadser, naar man hører hvad Værd en lille Pose med Salt, han bestandig bar om Halsen, havde for ham, eller hvor stor Vanskeligheden var ved under Afrikas Himmel at beskytte sig mod Insekterne om Natten.

Emile Augier har i sit Skuespil *Løver og Ræve* skildret en Mand af denne Art og dette Mod, men Nachtigal er betydeligt snildere og mere bevidst end Stykkets Helt. Denne er en barnlig Natur, Nachtigal en Mand med verdensborgerligt Anstrøg. Han fik i Foraaret 1876 den store Guldmedalje af Paris's geografiske Selskab og holdt ved denne Lejlighed en fransk Tale om, at Videnskaben ikke kendte til Skel mellem Folkeslag, hvilken adskillige Nationalskrydere i den tyske Presse dengang tog meget ilde op, ja næsten betegnede som en Art Forræderi; nu er det glemt, og Nachtigal er atter en af Berlins almenyndede Personer.

Det er ejendommeligt for Mænd af hans Art, at de trods alle de gennemgaaede Strabadser bestandig længes tilbage til Afrika. Ærgerrigheden drager dem stedse paany til de Egne, de skylder deres Ry. Nachtigal betragter i Grunden sin nærværende Bosættelse i Berlin kun som et forbigaaende Ophold, nødvendigt til Udarbejdelsen af det store Værk om hans Rejser. — —

Den lille gamle Mand med det underlige Ansigt og de korte Ben, som staar faa Skridt fra ham midt i en Flok unge Damer er *Menzel*, Tysklands første Maler. Hans beundringsværdige Marmorbyste udført af Begas, er fornylig bleven rejst i Nationalgalleriets smukke Forsal. Det er den første Byste, som der har faaet Plads, og sikkert en af de bedste i den nyere Tid. Menzels Særstudium er Frederik den Stores Tidsalder, som han har fremstillet i en Mængde Tegninger og Raderinger af høj Rang

og i nogle faa betydelige Malerier, af hvilke Galleriet ophevarer to. Menzel er en personlig Ven af Meissonier, der i Paris indtager en lignende hædret Stilling som han i Berlin. Den gamle Mand er i sin Tale troskyldig, munter, spøgefuld som en ægte Kunstner. Idet vi gaar forbi, hører vi ham sige til de unge Piger: «Nej, nej, jeg har lykkeligvis været altfor styg; paa den yderste Dag skal der ikke findes nogen Kvinde, som peger paa mig og siger: Du gamle Menzel, Du har mig paa din Samvittighed; ikke en». — Menzel er en Mester; Ordet synes skabt for ham. Han har i sin Kunst Mesterens Strenghed og Korrekthed, den haarskarpe Iagttagelsesevne og den hensynsløse Kraft i Udførelsen. Han er en Original.

Man kan betragte hans Livsværk som et af de kunstneriske Kendetegn paa Tysklands nationale Genfødelse under Prøjsens Herskerspir. Ti han er Prøjser i sin inderste Sjæl, og begyndte at forherlige Frederik den Store og hans Soldater paa en Tid da den tyske Kunst ellers kun helligede sig til romantisk Madonna- og Fedyrkelse eller til dybsindigt Tankemaleri. Han var fra første Færd en Virkelighedsdyrker og er blevet det stedse mere. Vil man danne sig et Billede af hans Udviklingsgang behøver man kun at sammenligne hans smukke men nu ved dets Farvegivning lidt forældede Ungdomsmaleri *Frederiks Taffel i Sanssouci* med hans ypperlige, figurrige *Jernvalseværk* eller som Titelen lyder *Moderne Titaner* (begge i Nationalgalleriet). Den Djærvhed, hvormed det øjeblikkelige Liv i det sidstnævnte Billede er gengivet, og den oprigtige Kærlighed til det Ejendommelige, som her og i hans Illustrationer til Kleist er saa kraftig, at den nu og da fører ham det Stygge i Vold — slige Træk er i fremragende Grad moderne. Han er som Maler og Illustrator Tysklands store Virkelighedskunstner, medens Schweizeren *Böcklin*, der fuldstændiggør ham, maa betegnes som den tysktalende Verdens store Digter i Malerkunsten. Tilsammen udtrykker de paa en glimrende Maade det store Folks maleriske Evne nutildags. Ingen overtræffer dem og begge har frembragt enkelte Værker, som overhovedet ikke i den nyeste Tid er overtrufne.

Af disse to bor kun Menzel i Berlin, og er her i lige Grad Folkets og Hoffets Mand. Han lever som i en Sky af Beundring og han er knortet naiv nok til i al Uskyldighed at glæde sig over sit Ry. Se ham her i Selskabet! En Herre fører en ganske ung Pige fra en nordtysk By til et af de smaa Borde i Spise-

salen: «Det gør mig i Grunden ondt for Dem», siger han, «at De skal sidde her alene med mig i en Sal, der er saa fuld af langt berømtere Mænd, hvem De naturligvis som fremmed gerne vilde se paa ganske nært Hold. Tilstaa mig, hvem af dem alle De helst vilde tale med?» — Efter nogle Forsikringer om fuldstændig Tilfredshed med sin Lod nævner den unge Pige rødmende Menzel. Den unge Mand rejser sig for ved Skænkebordet at forsyne sin Dame, men griber Lejligheden til gennem en af Husets Døtre at lade den gamle Mester vide, hvor der sidder en ung Beundrerinde af ham. Han vender tilbage til sin Plads og indestaar med Sikkerhed sin Dame for, at hun skal faa Adolf Menzel i Tale. Faa Minutter efter bliver det Menzel for varmt, hvor han sidder, han kommer tilfældigt gaaende, overraskes behageligt ved at træffe den unge Mand og tager Plads ved det lille Bord som den tredje.

Den smukke, bredskuldrede Mand i Uniform, som saa gerne ler, er Major *Jähns* af Generalstaben, bekendt som Militærforfatter, en Taler, hvis Foredrag høres af det fineste Publikum i Berlin. Han er Typen for den lærde og muntre Generalstabsofficer; grundige, mangesidige Kundskaber, et Stænk af Fædrelanderi. Han er et sandt Leksikon i alt hvad angaar Historie og Militærvidenskab.

Høj, værdig, hvidhaaret staar ved en Dørstolpe faa Skridt derfra den gamle Digter *Heinrich Kruse.* Han har i en Aarrække været Leder af *Kölnische Zeitung* og har som saadan altid med Mod og Varme talt Danmarks Sag. Først i den sidste Tid er han optraadt som Poet med en Række meget dygtige historiske Dramer. Den lille svære Mand, med hvem han taler, er Berlins H. C. Andersen *Berthold Auerbach*, hvem alle holder af, alle hakker paa for hans dog saa uskyldige Forfængelighed, men hvem alle kender som et redeligt Hjerte, en trofast Ven og den mest sprudlende underholdende Mand i Samtale.

Her sidder en henrivende kvindelig *Excellenz* i et næsten tyrkisk Klædebon, her straaler en slank Senatrice fra en af Hansestæderne i højrødt Fløjl, her endelig har en lille Klynge dannet sig om en af Rigsdagsmændene for Elsass, der begynder at føle sig veltilpas i Berlin og som derfor begynder at lægges for Had blandt sine Landsmænd. Det er *Schneegans*, ivrig elsassisk Patriot, bekendt som saadan alt fra Nationalforsamlingen i Bordeaux. Hans Vanskæbne er den at være fordomsfri

nok til paa en Gang at kunne beundre Victor Hugo og Bismarck. Naar han forsøger paa det Grundlag, som virkeligt foreligger, at forskaffe sine Landsmænd det Maal af Frihed, der i Øjeblikket lader sig opnaa, opfatter man det i hans Hjemstavn omtrent som godkendte han det nye Rigslands Tilknytning eller ikke var uden Skyld i den. Han møder megen Velvilje i Berlin.

Dog langt mere fængslende end han er den hidsige Lærde med det ildfulde Blik, det skarptskaarne, regelrette Ansigt og det lange hvide Haar. Det er den berømte *Mommsen*, den romerske Histories Forfatter, en af de ypperste Historikere i den nyere Tid. Han er et Vidunder af Lærdom og kan desuden skrive. Ordet Geni siger ikke for meget om ham. Alle Træk i dette Ansigt er Liv og Aand. Han har som ingen anden formaaet at rykke Oldtidens Historie nær paa Livet af os. Han er ikke en Historieskriver af den gamle tyske Slags, den idealistiske, som hans Kollega Ernst Curtius, Forfatteren af Grækenlands Historie, men en moderne Aand med levende Virkelighedssans. Man kan ikke frikende ham for en Indskrænkethed paa den nationale Selvfølelses Vegne, der røber sig i Foragt for de Danske og Ringeagt for Franskmændene, ikke heller for indre Uoverensstemmelse i politisk Samhu og Afsky, siden denne største Beundrer, som Cæsar rimeligvis nogensinde i Oldtid og Nutid har havt, med saadan Fanatisme ivrer mod Bismarck. Men han tilbeder nu engang Cæsarismen i Rom og hader den i Tyskland. Hans hele fine Skikkelse skælver af Lidenskab, saasnart han kommer ind paa moderne Politik.

Det er Mænd som disse, der for Tiden er det gode Selskabs Løver i Berlin, og man kan derfor neppe sige, at dette stiller faa Fordringer eller viser daarlig Smag i sit Valg af dem, det kaarer.

XIV

Teaterforestillinger — Kostbare Ovationer

26. April 1878

Er Berlin end ikke selv et Hovedsæde for dramatisk Kunst, saa giver Staden dog paa Grund af sin centrale Stilling Anledning til at se det Ypperste, som findes i alle tysktalende Lande. Den Bayerske Trup, som jævnlig gæster os, bringer et Pust fra Tyroler-Alperne med sig og er beaandet af det østerrigske Tyrols ypperlige Dramatiker, Folkeskuespillenes Digter, *Anzengruber*. Den Meiningske Trup, der for Tiden opholder sig her, fremstiller paa en meget seværdig Maade det dekorative Elements fuldendte Gennemførelse, den størst mulige Kostymtroskab. De Skuespillere og Skuespillerinder fra Wien endelig, som af og til optræder, viser os den tyske Skuespilkunst paa dens ædleste Højde. Netop i Øjeblikket frembyder de forskellige Teatre et broget Skue.

Det kongelige *Schauspielhaus*, der ved omfangsrige, grundige Foretagender stræber at erstatte hvad der fattes det i Genialitet, har i Vinter tre Gange spillet Shakespeares Kongedramer igennem efter Tidsordenen og agter nu i Maj paa lignende Maade at opføre alle Schillers Dramer i Træk. Denne ægte tyske Lidenskab for at meddele Oversigter (der kun overgaas af *Nationaltheater,* som forleden spillede hele Schillers *Wallenstein*, alle tre Afdelinger, fra Kl. 4 til 11½) fortjente at have bedre Kræfter til sin Raadighed. Man kan ikke let tænke sig et for en nogenlunde kritisk Tilskuer tommere Resultat. Jeg saa for et Par Aftener siden det allerbedste Stykke af denne Række og omtrent det bedste Stykke, som eksisterer, nemlig Henrik IV's første Del, og da jeg gik hjem, opgjorde jeg med mig selv, at det eneste Nye, jeg havde lært af denne, hvad Dragterne angaar, yderst nøjagtige Opførelse, var, at Kong Henrik i sin Tid har baaret en Art ægyptisk Hovedtøj af højrødt Fløjl. Hr. Ludwig spillede Prinsen af Wales, som det syntes, til sin egen Tilfredshed. For Fremstilleren af Falstaff lykkedes det Vidunderlige, at faa Publikum til at bevare en urokkelig Alvor ved alle gamle Hans's Skælmsstreger og Løgne, og Hr. Urban, Teatrets «anden Elsker», bestræbte sig som Henrik Percy især for at stamme, halte og

buldre. Ikke en Anelse om Karakterens Væsen! Ikke et Glimt af Liv eller Ild over den hele Forestilling!

Heldigvis har vi paa Residenzteatret kunnet se ypperlige Skuespillere fra Wiener-Burgteatret.

Først optraadte Fru Wilbrandt-Baudius her i to Stykker af hendes Mand, Adolf Wilbrandt: *Natalie* og *Auf den Brettern;* hun spillede fortrinligt i dem begge, men uden at opnaa fuldt Hus, da en Del Teaterkritik her i Pressen stillede sig afgjort fjendsk til de Dramer, hvori hun glimrede — mest af «moralske» Grunde; der gives som bekendt intet saa catonisk som Journalistmoral. En vis Nysgerrighed lokkede en Del af det literære Publikum ud at se Fru Wilbrandt, fordi et udbredt Rygte angiver hende som Model til Heltinden i en af den tyske Literaturs fineste erotiske Digtninge, Paul Heyses *Salamanderen*, et Rygte, som sikkert ikke er kommet fra Digteren, og som ikke synes at være den begavede Skuespillerinde ukært. Hun har spillet her, fordi Direktøren for Burgteatret, Dingelstedt, har ønsket, at hun lagde en vis Mellemtid imellem sin Optræden i Wien i de ganske unge Roller og i dem, hun ved sin Tilbagekomst skal overtage. Dingelstedt er meget streng mod de Skuespillerinder, der nærmer sig den modnere Alder; man siger: til Gengæld blid mod de ganske unge. Sligt hændes undertiden alderstegne Teaterdirektører i store Byer. En ung Skuespillerinde i Wien sagde engang til mig om sin gamle Direktør: «Det Ubehageligste var ikke engang, at han bestandig vilde kaste sig paa Knæ for mig, men at han ikke kunde komme op paa Benene igen, uden at jeg hjalp ham.» — Fru Wilbrandts Spil er patologisk-genialt. Hun er saa spinkel og mager, som kunde hun pustes om, lutter Nerver — og saa to overnaturligt store, udtryksfulde Øjne. Men man føler, at hendes egen Sjæl rystes og skælver under hendes Spil, og man har det pinlige Spørgsmaal paa Læben, om hun kan taale Anstrengelsen.

Sonnenthal, der er fulgt efter hende, repræsenterer ligesom hun en nervøsere Skuespilkunst end den nordtyske. Han er en Kunstner af første Rang, samvittighedsfuld og tænkende som Josef Lewinsky, men lykkeligere udrustet af Naturen. I Ifflands gamle Skuespil *Die Hagestolzen*, hvori jeg har set ham paa Burgteatret, havde han ringe Lejlighed til at udfolde sit Talent. I George Sand's *Marquis'en af Villemer*, som han iøvrigt selv har bearbejdet for den tyske Scene, har han lagt en Rolle tilrette

for sig, Hertugen af Aleria's, den letsindige, livsglade Levemand, der med al sin Færdighed i at sætte sine og Andres Penge overstyr er saa elskværdig og retskaffen, trofast Broder, ridderlig Elsker og kærlig Søn. Efter George Sand's Vis er her alle de optrædende Personer ædle og brave, saa den følsomme Diktion formelig strømmer over af Inderlighed. Midt i dette vaade Føleri vader da Sonnenthal som Hertugen om, overgiven, spillende, skemtende, snart fræk, snart selvironisk, hvirvler sine Repliker ud til alle Sider og gør alle de Veklagende lykkelige tilsidst. Det var et meget nydeligt Skue, men noget tomt.

En sand Kunstnydelse var det derimod at se ham som Risler i det efter Alphonse Daudets bekendte Roman *Fromont junior og Risler senior* forarbejdede Drama. Romanen, der i sig selv intet Mesterværk er, har Bearbejderen ganske jammerligt forskaaret for at gøre et Skuespil ud deraf. Men ved Sonnenthals geniale Spil blev Stykket et Kassestykke.

Man havde Møje med at kende ham igen, da han traadte ind paa Scenen som Risler. Hvor var hans slanke Skikkelse at finde i denne ærlige, bredskuldrede, lidt krumryggede Arbejders Krop med de svære Hænder, og var det virkelig Sonnenthals Hoved, dette runde, aabne og saa uendeligt godmodige Aasyn i en Sky af gult, krøllet Haar? Helt igennem følte man den talentfulde Arbejder, Opfinderen, der har arbejdet sig op til Velstand og Anseelse, men som føler sig utilpas i sine Festklæder. Det var i høj Grad rørende at se hans Dans, da han paa sin Bryllupsaften maa danse Salen rundt en Gang med sin Compagnons ædle Frue; han var kejtet, usikker og med alt det saa værdig; endog Svimmelheden, der afbryder Dansen, klædte ham. De første Akter igennem vedligeholdt han uden megen Afveksling det samme inderligt godlidende, faderlige Udtryk. Han var det store, tankefulde Barn, der intet forstaar af, hvad der sker omkring ham. Publikum, som plagedes af de andre Rollehavendes middelmaadige og tildels lavtliggende Spil begyndte at blive træt. Bifald lød slet ikke. Da kom Optrinnet, hvori han af Kassererens Kulde og Tavshed gætter sig til Alt: Husets forestaaende Fallit, hans Compagnons Forræderi, hans Hustrus Utroskab; han er ved at kvæles, river sit Halstørklæde op, er nær ved at dø. Musiken fra Ballet høres oppe fra; med hæs, stønnende Stemme kalder han sin Hustru ned. Det var den simple Arbejders frygtelige Vrede. Hvor maa han bekæmpe sig

for ikke at slaa, at knuse! Han ser Fru Fromont, den af ham saa højligt beundrede Kvinde, hvis Mand dette Fruentimmer har forlokket. Paa Knæ for hende! Og hans tunge Haand tvinger hende i Knæ. Aha! vi har løjet, vi har bedraget, vi har stjaalet — det maa vi altsammen gøre godt igen. Og han tager Ørenringene af hendes Øren, river Halskæden af hendes Hals, vrister Armbaandene af hendes Arme; Ringe, Ur, altsammen skal gives igen. Hans Feberhast, hans hvidglødende Vrede og den dybe Hæderlighed, der røber sig i denne tilsyneladende Raahed, var saa sand, saa skøn, at Publikum brød ud i en Bifaldsstorm, der ingen Ende vilde tage, og Aftenens Slag var vundet.

Ogsaa Krolls Teater glæder sig i denne Tid ved Tilløb. Der synger et italiensk Operaselskab med to Primadonnaer, en meget rutineret og allerede moden, fra Moskva, Signora Emma Saurel, og en ung Begynderinde fra Finland, Signorina (Frøken) Alma Fohstrøm. Den finske Sangerinde er 19 Aar gammel, spinkel og spæd, med en høj, allerede særdeles øvet Sopran, endnu fri for al Teaterrutine. Netop dette indtager for hende. Hun gør megen Lykke og fortjener det. Der er noget Ungt, Friskt, Foraarsagtigt over hendes Sang og Spil. Hun har sikkert en Fremtid. Sangen er ganske vist ikke helt uden Haardhed og Spillet ikke helt uden Fladhed, men hos Kroll er man let begejstret og tager det ikke altfor nøje med en tiltalende og meget lovende ung Sangerindes Mangler. Jeg har hørt Frk. Fohstrøm som Lucia i Operaen af samme Navn. Hun sang Fløjtearien som en Virtuosinde, medens hendes Spil som Vanvittig var lidt ringe. Et nydeligt Øjeblik var det, da hun efter Fløjteariens Slutning fik to Buketter rakt op paa Skuepladsen og med det uskyldigste Udtryk af pludselig, barnlig Glæde førte dem begge til Næsen og indaandede deres Vellugt, saa bøjede sig takkende og atter takkende med Fingerkys. Nu hører jeg, at hun udfører de samme Bevægelser hver eneste Aften og at hun, da jeg saa hende, udførte dette lille Optrin alt for syvende Gang. Buketterne er formodentlig en Tribut fra Operaens Impresario. Saadan gaar det En, hvergang man er naiv! Man kunde have sparet sig sin Rørelse, det er vist.

Det har sikkert ogsaa Mangen sagt til sig selv, da Hemmeligheden ved den Blomsterregn, som hver Aften i denne Maaned overvældede den bekendte Sangerinde, Fru Etelka Gerster-Gardini i Operaen, i disse Dage blev bekendt. Alt før Fru Gerster an-

kom, hed det sig og blev behændigt indsmuglet i alle Blade, at man i Officerskrese havde besluttet en umaadelig Hyldest af hende, noget Uhørt; Primadonnaen skulde bogstaveligt begraves under Blomster. Og det skete som forkyndt næsten hver Aften. Hendes Mand havde forbeholdt sig et meget stort Antal Billetter. Nylig opdagedes det, at disse Billetter blev solgte ved Teaterdøren til særdeles høje Priser af betroede Mænd. Direktionen krævede Hr. Gerster til Regnskab for hvad dette skulde betyde. «Det er den ærligste Sag af Verden», lød Svaret. «Kun ved at sælge Billetterne saa dyrt som muligt kan jeg afholde Udgifterne ved den Mængde Buketter, som jeg maa købe i Blomsterbutikerne i Berlin for at lade dem tilkaste min Kone af paalidelige Folk. Selv om vi sender dem tilbage til Blomsterhandlerne og lader dem opfriske med Vand til næste Aften, saa maa de dog hyppigt ombyttes og koster svære Summer».

«Hvorledes?» spørger man uvilkaarligt: «Gives der da ikke mere begejstrede Gardeofficerer? Hvor er Begejstringen henne, hvis den ikke mere findes blandt adelige Husarer og Uhlaner? O Sværmeri! er din Dag da omme?» Svaret er: «Saaledes forholder det sig».

XV

Tyske Socialister

4. Maj 1878

For nogle Maaneder siden udkom en Samling af Lassalle'ske Breve med Titlen *Une page d'amour*, Kærlighedsbreve, som den tyske Socialismes dæmoniske Ophavsmand i Aaret 1860 har skrevet til en ung russisk Pige. Hvad enten Samlingen i alle Enkeltheder maa betragtes som ægte eller ikke, saa har den utvivlsomt kun skadet Mindet om Lassalle; ti den viser alle hans svage Sider, hans Selvopfyldthed og Hang til Selvros, i det skarpeste Lys, og de enkelte store Træk, som skimtes, kan ikke bøde paa det pinlige Indtryk af hine Egenskaber.

Sikkert vil imidlertid en anden, nu udgiven Samling *Breve fra Ferdinand Lassalle til Carl Rodbertus-Jagetzow* virke dæmpende paa den ugunstige Virkning, den forrige havde fremkaldt. Udgiveren er Professor i Statsøkonomi ved Berliner-Universitetet Adolph Wagner, en af de mest bekendte *Kateder-Socialister*. Adressaten er en tysk Politiker og Statsøkonom (1805—1875), der i 1848 et Øjeblik var prøjsisk Kirkeminister. Han nyder betydelig Anseelse som den første videnskabelige Socialist, der befriede Økonomien fra de franske Socialisters Fantasterier, og Lassalle nævner ham i sine Agitationsskrifter altid med dyb Ærbødighed. En fælles Ven, den nu som Bismarcks Næstkommanderende saa bekendte Lothar Bucher, bragte Rodbertus og Lassalle i Forbindelse med hinanden; personligt mødtes de første Gang i Franz Dunckers Hus. Brevvekslingen opklarer Rodbertus's betingede Tilslutning til Lassalle og giver lærerige Indblik bag Arbejderbevægelsens Kulisser i Aarene 1862—63.

Det fremgaar af disse Breve med fuld Tydelighed, at der gaves en Lassalle for de Indviede og en for Alverden, det vil sige, at Lassalle selv var langt fra at nære den fulde Tillid til Nytten af sine Produktionsforeninger med Statskredit, som hans offenlige Udtalelser kunde bringe en ukritisk Læser til at tro; han erklærer gentagne Gange Rodbertus, at han kun har valgt dette Middel som det nærmest liggende og fordi Arbejderne trænger til noget Haandgribeligt at rette Blikket paa, samt at han er villig til at lade det falde straks, hvis Rodbertus er i Stand til at angive ham et andet ligesaa virksomt Middel. Det var et Stød for Lassalle, at Rodbertus, der iøvrigt i Grundsætningerne var enig med ham, i sin Sky for at blande den politiske Bevægelse ind i den sociale vægrede sig ved at indtræde i den almindelige tyske Arbejderforening, der nødvendigvis repræsenterede ikke blot et socialt, men ogsaa et politisk Parti og et politisk Princip, den almindelige Stemmeret. Hvad det egentlig Politiske angaar, hørte desuden Rodbertus og Lassalle til stik modsatte Lejre; den første ønskede Tysklands Forening under Østerriges Overhøjhed og som Forbundsstat, den sidste attraaede Enhedsstaten under Prøjsen. Det er neppe tvivlsomt, hvem der har vist mest praktisk Blik. Rodbertus havde ikke desmindre i den udenrigske Politik Ideer, der ingenlunde fjerner sig stærkt fra Bismarcks. Han sværmede for den Tanke, at Tyskland under østerrigsk Ledelse skulde splitte det afmægtige Tyrki og indlemme

det. Han skriver: «Jeg haaber endnu at opleve den Tid, da den tyrkiske Arv tilfalder Tyskland og da tyske Soldater eller Arbejderregimenter staar ved Bosporus». Lassalle giver disse Fremtidsdrømmerier sit Bifald, men stræber forgæves at bevæge Rodbertus til Samarbejde i Nuet. Hvad der imidlertid virker velgørende i alle hans Breve til den ældre Videnskabsmand, er den Ærefrygt, den Taknemmelighed, den hjertelige Anerkendelse, som paa ethvert Punkt lægger sig for Dagen, selv hvor hans Tanke i den videnskabelige Drøftelse er ikke lidet skarpere end hans Korrespondents.

Den socialistiske Bevægelses nuværende Ledere er Mænd uden en saadan gennemført Dannelse; men energiske, dygtige og helt igennem hæderlige Mænd. De har i Vinter næsten ikke talt i Rigsdagen; en enkelt af dem har med Alvor og Kraft taget Ordet mod Tysklands usle politiske Retspleje og høstede ved den Lejlighed ogsaa Anerkendelse af de andre Partier; en og anden har slaaet sig paa den moraliserende Tølperagtighed. En enstemmig Hyssen mødte f. Eks. forleden i Rigsdagen Liebknecht, da han om Fremskridtspartiet udraabte: «Et Parti, der tæller en Mand som Franz Duncker i sin Midte!» Denne Ytring der hentyder til økonomiske og rent private Ulykker, som ifjor tvang Duncker til at nedlægge sit Mandat, var et grimt Udbrud af Partifanatisme og dobbelt anstødelig, fordi den Angrebne ikke mere havde Sæde i den lovgivende Forsamling.

Franz Duncker har hos alle, der upartisk har fulgt hans politiske og sociale Stræben, vundet Sympati. Han er en livfuld, kundskabsrig Taler, en varmtfølende, frihedselskende Mand med en stor Herres Dyder og Fejl. Lidt løst var der unegteligt i hans Væsen. I en lang Række Aar var hans gæstfri Hjem imidlertid den Salon i Berlin, hvor Alt mødtes, hvad der i den frisindede Lejr fandtes af Fremragende i Literatur og Politik. I Begyndelsen af Halvfjerdserne var Huset i Potsdamerstrasse med den herlige Have et Midtpunkt for Liv og et Brændpunkt for Ideer som ikke ret mange andre. Her herskede Aandsfrihed som i en russisk Salon og fin Tone som i en parisisk. Den uegennyttige Sorgløshed, hvormed Duncker ofrede sin Tid til de offenlige Anliggender, bragte ham til at forsømme sine egne og gør at han nu er en falden Storhed.

Har de socialistiske Førere været tavse paa Rigsdagen, saa har de til Gengæld været des virksommere paa Møderne udenfor

den. En særlig Anledning til denne Virksomhed har det Forsøg afstedkommet, som enkelte høje protestantiske Gejstlige har gjort paa at fuske dem i Næringen. I alle Lande har Biskopperne taget Del i den socialistiske Bevægelse, for at tage den til Indtægt, lede den, og, saa at sige, døbe den. Den protestantiske Kirke i Prøjsen har ingen Bisper; det er her *Overhofprædikanterne* som har overtaget Biskoppernes Rolle. Fremfor alle har Overhofprædikant *Stöcker* i Vinter været virksom.

Denne Stöcker er en ægte Prælat med et lyst, aabent Ansigt og falske Øjne. Han har som Feltpræst vist Egenskaber, der har indtaget en Del af Officersstanden og Hofselskabet for ham. Han er en kraftig, firskaaren Mand, et Idrætsmenneske, fri for al Forknythed. Han er af dem, der ufortrødent gaar paa, fordi Slagsbroder-Naturen ikke drives ud ved Ornatet, men virker gennem det som Troes-Lidenskab. Han mangler ikke Blik for hvad der af det, som er oppe i Tiden, kan afgive praktisk Stof for en ærgerrig gejstlig Agitator. Han er paa Arbejdermøder her fremtraadt med Forkyndelse af den kristelige Stats-Socialisme i Modsætning til den revolutionære, og som jeg fra god Kilde véd: det bliver regnet ham i høj Grad tilgode paa høje Steder. Man beundrer i Palæerne hans uforfærdede Mod, hans glødende Troesiver osv.; mangen Hoffrøken har spurgt sig selv, hvor mange Flasker Eau de Cologne Hs. Højærværdighed vel maatte benytte, naar han kom hjem fra hine forfærdelige Møder, hvor der lugtede af Tobak og andre Grueligheder, og hvor den lille vevre Hr. Most faldt Slotspræsten i Flanken med saadanne Forsikringer, som at det var «Løgn», hvad Hs. Højærværdighed fortalte om Skabelsen i de seks Dage. Hs. Højærværdighed og «Løgn!» — Most havde ligeoverfor det Sted, hvor Hr. Stöcker havde sine Plakater og sit Lukaf til Indmeldelse i det kristeligt-socialistiske Parti, opslaaet sine egne Plakater og indrettet sit Lukaf til Udmeldelse af Statskirken, og Følgen er bleven den, at Tusinder har udmeldt sig af Kirken for hvert ti, der indmeldte sig i Partiet.

I disse Dage har det Stöcker'ske Foretagende fremkaldt en pudsig Forhandling. De Gejstlige, der ikke har villet have noget med det at gøre, forsøger nu at give «den højstærede Embedsbroder Stöcker» Skylden og overhovedet at gøre ham ansvarlig for Kristendommens Synken som Samfundsmagt i Tyskland. Til disse Herrer hører ogsaa Overhofprædikanten Kögel, der nylig i et

Foredrag meget bestemt paastod, at den Gejstlige, især i Berlin, havde langt vigtigere Ting at gøre end at slaas med de Sociale, og at han overhovedet kun skulde indlade sig derpaa, naar han duede dertil, (*wenn er das Zeug dazu habe*) ɔ: naar han kunde sejre i denne Kamp. For at bøde paa det ved denne Tale fremkaldte Indtryk havde nu forleden *Den evangeliske Forening* sammenkaldt et Møde til Godtgørelse af de Gejstliges Berettigelse til Kampen mod «den falske Socialisme». For at umuliggøre en forstyrrende Indgriben af Overhofprædikant Kögel, havde man i Forvejen fordelt Talerne i Debatten og tildelt Hr. Kögel den Rolle, naar Alle havde talt, da at «sammenfatte Resultatet», altsaa opsummere alle de Grunde, der talte mod ham selv. Men Hr. Kögel faldt ganske ud af Rollen. Efter at flere Gejstlige havde paavist, hvorledes Kirkens og Socialisternes Anskuelser i adskillige Punkter faldt sammen, saaledes med Hensyn til Søndagens Helligholdelse og med Hensyn til Ejendomsspørgsmaalet, og efter at en tilstedeværende Missions-Bestyrer havde erklæret sig for umiddelbart «kaldt af Gud» til at forhandle med Socialisterne, greb Hr. Kögel Ordet, gav med et forbindtligt Smil Afkald paa den ham anviste Opgave, og udtalte endnu engang med stor Bestemthed sin Anskuelse, at den Gejstlige *som saadan* aldrig burde indlade sig i Kamp med Socialisterne, og at han *som Partimand* kun skulde gøre det, hvis han forstod sig særdeles grundigt paa Statsøkonomi. Til at kende og vurdere de socialistiske Lærdomme til Bunds udkrævedes mere Tid, end en Berlinergejstlig havde tilovers. Undtagelser, tilføjede han, med et venligt Smil til Hr. Stöcker — Undtagelser kunde der jo altid gives, ligesom der jo muligt kunde gives en Sjælesørgervirksomhed, der formaaede at føre Sjælene tilbage til Kirken ad en Omvej over Socialdemokratiet, men slige Undtagelser var yderst sjældne. Synligt skuffet over denne uventede Udgang, greb til Slutning Formanden Hegel Ordet for med begejstrede Ord at prise de Gejstliges Fortjenester af Samfundet i Berlin. For største Delen bestod Forsamlingen af ældre Kvinder.

Det vil snart vise sig, at den protestantiske Kirke er aldeles ude af Stand til i Tyskland at lede den socialistiske Bevægelse. Den «kristelige» Socialisme vil højst blive Løsen for en ganske lille Sekt, og af Arbejdere vil den ikke tælle mange. Det beror paa at i det tyske Rige har i Kraft af aandelige og praktiske Bestræbelser, der gaar Slægtled tilbage, Staten indtaget den Plads,

som i Middelalderen Religionen indtog. Hegel forgudede den, nedsatte Samvittigheden paa dens Bekostning, behandlede den som var den sit eget Formaal. Bismarcks Handlinger har svaret til Hegels Lære. Staten er bleven den overgribende Magt, som Alle dyrker og som Alle kræver Hjælp af. Ikke Kirken men Staten alene kan i Tyskland optage, hæmme, inddæmme og lede den socialistiske Strøm. Medens Kirkens Rolle i Reglen, endog med en vis Foregriben af Tidens Gang, her betragtes som udspilt, ventes af Staten, endda med en overordenlig Overvurdering af dens Kald og Evne, ikke blot Sikkerhed men Udkomme, Sædelighed, aandelig Ledelse, Beskyttelse i Stort og Smaat, Alt. De revolutionære Socialister vil naa deres Maal ved Hjælp af Staten, det bestaaende Samfund søger Hjælp hos Staten mod dem. Det er Troen paa Staten, som i det nye Tyskland er den fælles Religion; og det er Staten alene, som kan tage de sociale Opgaver i sin mægtige Haand. Den protestantiske Rettroenhed kan paa dette som paa andre Omraader her kun godtgøre sin Afmagt.

XVI

Attentat, Politi, Disciplin

13. Maj 1878

Der hersker Graad og Tænders Gnidsel i den kristeligt-sociale Gruppe. Den usle Blikkenslagersvend, som i Forgaars skød to Fejlskud med sin Revolver efter den gamle Kejser, har i Forhøret erklæret sig for Medlem af denne Gruppe, og Medlemskortet er fundet hos ham. Hvilken Ironi over Overhofprædikanterne!

Forbryderen er visselig ikke nogensomhelst Interesse værd. En Haandværksdreng, der indbilder sig at gavne Nogen eller Noget ved at opkaste sig til Bloddommer over en mere end 80aarig Olding, der nyder en uindskrænket Yndest i sit Rige og om hvis Isse en Række af Sejrvindinger har lagt en Glorie, er ligesaa dum som raa — og saa kunde han som næsten alle

hans Ligemænd oven i Købet ikke skyde. Han stillede sig op ved Palæet Unter den Linden Nr. 7, fyrede sine Skud af i Luften som en Søndagsjæger og blev straks greben paa fersk Gerning som en dum Djævel. Hele Mennesket er nitten Aar gammelt, og med ham er Enhver snart færdig. Desværre vil Følgerne af hans Handling ikke saa hurtigt være forbi.

Jeg tænker ikke paa de øjeblikkelige Følger: Byens Jubel over Kejserens Frelse, Illuminationen, Flagningen osv. Det er uskyldige Konsekvenser. Endnu i Gaar Aftes var, som jeg selv iagttog, de vigtigste Bygninger i Potsdam illuminerede, og endnu i Dag er Flagene her i Berlin ikke tagne ned. Det kom ogsaa til Sindelags-Tilkendegivelser i Teatrene. Den smukkeste var uden al Tvivl den i Friedrich-Wilhelmsstädtisches Teater, hvor for Øjeblikket den bekendte Trup fra Meiningen spiller. Kort før Tæppet gik op, rygtedes det rundt om paa Tilskuerpladsen, at der var blevet skudt paa Kejseren, og Musiken spillede *Heil dir im Siegeskranz*,der modtoges med stor Varme. Alle rejste sig op. Ved et mærkværdigt Tilfælde fulgte nu Kleists ypperlige Stykke *Prinsen af Homburg,* hvori som bekendt et Hovedpunkt er det, at Efterretningen om den store Kurfyrstes Død (i Slaget ved Fehrbellin) overbringes den kongelige Familie og det kort efter Smertesudbruddene oplyses, at Efterretningen var falsk, og at Kurfyrsten lever og har sejret. Paa dette Punkt vilde Publikums Jubel ikke tage nogen Ende, og den nationale Begejstring støttedes tilmed her af den kunstneriske; ti man skal gaa langt, før man nogen Steds i Evropa finder saadan Iscenesættelse og saadant Sammenspil som hos Meiningerne.

Nej, jeg tænkte paa denne Begivenheds fjernere Følger. Straks den første Aften, før noget nærmere endnu var bekendt, hørte jeg i flere Krese samme Udbrud: «Hvilken Ulykke! enten er det en Katolik eller det er en Socialist, som har affyret disse Skud, og i begge Tilfælde er det meget slemt; værst er det, hvis han er det sidste.» Det Værste er det, som er sket, værst især i dette Øjeblik, hvor Bismarck er til det Yderste nervøs, hvor Kejseren er omgivet af en utaalmodig Kres af Fyrster og Hofmænd, der syder af Begærlighed efter Reaktion og mere Reaktion. Det vil gaa ud over Forsamlingsfriheden, over Foreningsretten; Spidsborgerne finder sig i Alt, naar det erklæres for nødvendiggjort ved Mordattentater. De, hvis Lægedom for

alle Samfundsonder Politistat og Politistyre er, vil have let Spil i Tyskland.

O Politi! hvad skal jeg kalde dig, den tyske Civilisations strenge Stedmoder eller dens ypperste Blomst? Vist er det, at du og Prøjsen hører inderligt sammen. Et Ophold paa otte Dage i Berlin vil kunne overbevise Enhver herom. Det vrimler overalt af gaaende og ridende Politi. Mellem Thiergartens friske Kastanier og Bøge hører Vandreren Hestetrav, han ser sig om: det er to ridende Politimænd i strakt Galop. Den østerrigske Afsending giver et Bal, og paa Pladsen foran hans Hus holder i lange, lige Linjer vel 40 ridende Betjente. Paa alle Gadehjørner, især hvor Færdslen er stærk, findes de, to og to overfor hinanden, siddende ubevægelige paa deres Heste nøjagtigt midt paa Gaden, saa at Strømmen af Vogne og Fodgængere bestandig deles af dem, de Kommende i én Række, de, der møder dem, i en anden. Ja, jeg vover at paastaa, at Berlins Gader (især ved Vintertid og under Snefald) ikke frembyder noget kunstnerisk skønnere Skue end disse stille, alvorlige Broncestatuer af Hest og Mand, som med et Blik, en Mine og uden nogensinde at vende Hovedet, hvor stærk end Færdslen og Larmen bliver bag ved dem, byder Orden og skaffer den tilveje. Disse brave, daarligt lønnede, pligtopfyldte Karle danner et Slags Billeder i det Smaa af den prøjsiske Statsmagt: energiske, rolige, som de holder der, udsatte for Regn og Blæst, omgivne af en brusende Menneskemængde og styrende den ved den Autoritet, hvoraf de føler sig baarne. De er fattige, ti, som man her siger: «De prøjsiske Embedsmænd bliver betalte med Ære»; men man føler, at de er gennemtrængte af denne Ære, og det er i Kraft heraf, at de holder Masserne i Ave.

Jeg mindes et lille Optrin, jeg for et Aars Tid siden oplevede paa en prøjsisk Jernbane; det var, om jeg husker ret, den mellem Berlin og Potsdam. Paa tredje Klasse var en sletklædt, raa og larmende Person traadt ind, som, da Billetterne under Kørselen skulde efterses, efter megen Vægring og meget Vrøvl først trak en fjerde Klasses Billet op af Lommen, saa, da det blev ham betydet af Konduktøren, at han maatte skifte Plads, haanleende trak endnu en fjerde Klasses Billet frem og saaledes godtgjorde sin Ret til at blive siddende. Toget var i fuld Gang. Ikke tilfreds med den opnaaede Triumf stikker Manden imidlertid Hovedet ud af Vinduet efter Konduktøren og

raaber: *Sie, dämlicher Schaffner!* Dämlich er et andet Udtryk for dämisch = dum. Fornærmelsen var ikke synderlig grov, men den var vist en prøjsisk Embedsmand. I samme Øjeblik lød Konduktørens Signalfløjte, den besvaredes af en Fløjte fra Lokomotivet, og efter et halvt Minuts Forløb holdt hele det lange Tog. Døren til vor Vognafdeling reves op, Konduktøren viste sig, greb den uhøflige Mandsperson i Armen og kylede ham med et Sving ud paa Landevejen. Saa et Stød i Fløjten, og Toget var atter i Gang, og havde i faa Minutter genvundet sin Fart. Jeg tror, at Tyskland er det eneste Land i Verden, hvor en saa underordnet Embedsmand er i Besiddelse af saa stor Myndighed til at sætte sig i Respekt.

For nogen Tid siden iagttog jeg et Optrin af lignende Art, hvortil man skal søge om et Sidestykke i Kjøbenhavn, men som var endnu smukkere end hint første, fordi den Forurettelse, som fik sin Straf, ikke var tilføjet Funktionæren selv. Det var paa et Gadehjørne i Nærheden af Spree, at Folk samledes om en fattig Kone og hendes væltede Trillebør. Hun havde som sædvanlig holdt der med sin Vogn fuld af Kager og Frugt, da en hensynsløs Karl som Kusk paa en Arbejdsvogn kørte lige løs paa den skrøbelige Bør, saa den brød sønder og sammen og dens Indhold spildtes i Skarnet rundt om. Kusken blev raabt an, men foer, da han saa den anrettede Skade, afsted i fuld Fart. Der gik nogle Øjeblikke med Beklagelser og Udbrud af Harme, da en ridende *Schutzmann* indfandt sig. Hastigt lod han sig Sammenhængen forklare og endnu hastigere sprængte han afsted i Firspring i den Retning, der anvistes ham. Der gik nogle Minuter, saa saas allerede langt borte for Enden af en nærliggende Allé et Optog, bestaaende af den i Luntetrav tilbagekørende Vogn og den truende Politimand til Hest. Snart ankom de og under Befolkningens Jubel maatte Synderen gøre Afbigt, love Erstatning osv. Det virker sædeligt strammende og ansporende paa et Folk, at det i sin daglige Færd ikke har Slaphed men Retfærdighed for Øje. Ja vil man se Prøjseren i hans Storhed, saa skal man se ham som Brandmand *(Feuerwehrmann)*, Jernbanebetjent, Politimand og Underofficer, overalt, hvor den Enkeltes Opofrelse til stadig og samvittighedsfuld Pligtopfyldelse er nødvendig, og hvor den belønnes med Retten til at kræve sig adlydt blindt. Berlins Brandmandskab er berømt, men ikke berømt nok; disse simple Karle udfører borgerlige Heltebedrifter,

der fordunkler Krigens. I forrige Uge var her en kolossal Ildebrand; tre af Mandskabet blev paa Pladsen, en fik begge Ben fuldstændig afrevne af en nedstyrtende Mur, to andre knustes og kvaltes, men de øvrige gjorde uden et Øjebliks Vaklen overfor Faren deres Pligt til det sidste. Ved saadanne Tilfælde kommer det i den prøjsiske Folkekarakter frem, man kunde betegne som det spartanske. Muligvis vil en tilkommende Tid betegne vor Tids Prøjser som Aarhundredets Spartaner.

Det faldt mig ind, da jeg forleden Dag saa *Prinsen af Homburg* hos Meiningerne. Jeg havde en østerrigsk Bekendt med mig, som bestandig sagde: «Det hele Stykke er dog urimeligt; hvad har Prinsen gjort? begyndt et Slag, som han vinder, et Par Minutter for tidligt! er det Noget at tale om?» «O Østerriger! sagde jeg ved mig selv, hvor taler dit Folk ud af dig! endnu har I Østerrigere altsaa ikke lært, hvad det betyder at begynde et Slag lidt for sent eller lidt for tidligt», og højt sagde jeg: «De maa huske, dette er et prøjsisk Stykke, et Nationaldrama, skrevet af en prøjsisk Officer om den prøjsiske Aand og Mandstugt.»

Kleist har forstaaet Prøjsen som ingen Anden. Jeg véd Den, som med dyb, smertelig Sindsbevægelse saa hans Stykke. Ak! var det Danmark istedenfor Brandenburg! Havde vi havt denne Aand, denne skønne, strenge Moral! Vel kender jeg Noget der er større end dette, end denne fædrelandske og krigerske Fordom: det er Sandhedskærlighed. Vel kender jeg en indre Brydning, der gaar dybere end Prinsen af Homburgs; det er Dens, som stiller sig paa Ideernes Side, udelukket af Religioner og Fædrelande. Men ogsaa den nyttige, hensigtssvarende Fordom, ogsaa den strenge Fasthed i den krigerske Tugts og et Fædrelands Tjeneste har sin Poesi.

Jeg fortalte min Østerriger en gammel Anekdote: En Prøjser, en Østerriger og en Bajrer skulde nævne hver tre Fugle. *Staaraabaar*, sagde Prøjseren. Det er: Staar, Raab, Aar (Stær, Ravn, Ørn). *E' Finkeli, e' Zeiseli und e' Meiseli*, sagde Østerrigeren (det er Bogfinke, Sisken og Musvaage). *'N Aantvogele, und 'n Gaansvogele, und 'n Spanzüpfelein*, sagde Bajreren (And, Gaas og Pattegris). — Bajreren er meget langsom og vel barnlig, Østerrigeren temmelig langsom og lidt kælen, men der er Appel i Prøjserens fyndige Starabar.

Hvad Menneskeheden har Tyskland at takke for, deri har

Prøjsen liden eller ingen Del. Goethe var ingen Prøjser, Beethoven var ingen Prøjser, Hegel var ingen Prøjser og Schopenhauer lige saa lidt. Men hint Tyskland, som var en Velgører for Menneskeheden, var et Land uden Magt og uden Frihed med et Folk uden Selvbevidsthed og uden Værdighed, som Napoleon ydmygede, delte og trak til Ruslands Stepper i sit Følge. Dette Tyskland skyldte sig selv at blive en Stat, men at det blev det, har det Prøjsen at takke for. Den halvt barbariske Makedoner, hvis Land ingen Poesi havde frembragt, ejede Kraften til uhørt Vaabendaad; den golde nordlige Piemonteser, som ingen Kunst havde at rose sig af, forstod at styre, magte, ave og sammensmede. Hans Væsen var Punktlighed, og hans Haand var haard og tung.

* * *

18. Maj 1878

Vi lever i Efterdønningerne af Attentatet. Dets usalige Følger viser sig allerede, Statsraadet har været sammenkaldt for at vedtage nye Bestemmelser om Forsamlingsretten og Pressefriheden; nye Love mod Socialismen skal forelægges Rigsdagen; enkelte af de almindelige ugenlige socialistiske Møder er allerede blevne forbudte, fordi man «frygtede for», at der vilde blive sagt utilbørlige Ting. Og dog var Forbryderen forlængst med Skam bleven udstødt af det socialistiske Parti, fordi han havde stjaalet, løjet og angivet, og var, da han grebes, endnu kun Medlem af den kristelig-sociale Gruppe, der nyder al mulig Hofgunst.

Men Reaktionen behøvede kun en Anledning. Det trækker op fra alle Sider. I Dag erfarer jeg fra en Person, der tilbragte Aftenen i Gaar hos den Falk'ske Familie, at Kirkeministeren har indgivet sin Ansøgning om Afsked. Denne Begivenhed kommer vel ikke aldeles overraskende; ti Kejserens Beskyttelse af de rettroende Kirkeforstandere Hermes og Hegel under deres Kamp mod de friere kirkelige Retninger, og flere slige Træk var daarlige Varsler. Ansøgningen bliver sikkert ikke nu bevilliget, men den er dog et Tidens Tegn. Nu, da det synes, som om Bismarck overhovedet vil lade «Kulturkampen» træde helt i Baggrunden for den saakaldte *wirthschaftliche Umgestaltung* ɔ: Omordning af Skattesystemet og Toldvæsnet i Retning af indirekte

Skatter og Værnetold, nu lader det til, at Falk føler Grunden svigte under Fødderne paa sig, og hans Fjernelse vilde stemme godt med nye Tvangslove og forøget Politistyre.

Jeg erfor forleden en kinesisk Opfattelse af Kulturkampen. Denne har til min Forundring vakt den kinesiske Afsendings Interesse. Den Samme er en saare fornem Mand med Fyrsterang og med et stort Knippe Paafuglefjær paa Bordet ved Siden af sig, Sindbilledet paa hans Værdighed og Magt. Underligt nok er denne fine Mand kommen hertil uden nogen Livlæge; dog maaske har han ment, at en tysk Doktor var at foretrække for en kinesisk. Han blev syg og lod kalde en af mine Bekendte, der er Læge og desuden Medlem af Rigsdagen. Den tyske Doktor gik ind i Sygestuen mellem to Rækker Tjenere, der stod krummede helt ned til Gulvet. De turde ikke se paa deres Herre og ligesaa lidt paa hans Gæst. Sygdommen havde ikke stort at betyde, og den høje Patient befandt sig snart saa vel, at han foretrak Konversation for Konsultation. Samtalen skete ved Hjælp af Tolk. Forleden spurgte da Gesandten: «Hvorfor har De saa travlt, hvor skal De hen fra mig?» Lægen: «Jeg skal hen i Rigsdagen; Deres Ekscellence véd nok, hvad det er.» Gesandten: «Jeg véd det. Rigsdagen, det er dèr, hvor de kæmper mod Præsterne. Jeg bifalder det i høj Grad. De er skadelige Personer; de kommer til os, omvender det daarligste Forstadspak og vil saa altid bagefter skærme dette Pak imod Lovens Straf, naar det forser sig. Saa har vi for deres Skyld uendeligt Bryderi med de europæiske Regeringer. Jeg bifalder Rigsdagen i høj Grad.»

Det er klart at det himmelske Riges Afsending ikke er fulgt med Tiden.

Vi har her slemmere Kinesere end ham.

Foruden sine sørgelige Følger har Attentatet allerede havt baade komiske og smukke; til de første hører Berlinerprofessorernes Adresse, og til de sidste Studenternes Fakkeltog i Aftes.

Adressen turde kunne nævnes som et af de ypperste Mønstre paa moderne Allongeparykstil. Den lader sig ikke oversætte. Jeg vil anføre de første Linjer paa Tysk: *Allerdurchlauchtigster, Grossmächtigster Kaiser und König, Allergnädigster Kaiser, König und Herr! Unter dem Eindruck eines erschütternden Ereignisses hat Allerhöchstderen getreueste Universität zu Berlin die Gnade nachgesucht, Eurer Kaiserlichen und Königlichen Majestät nahen*

und Allerhöchstderen verehrtes und wunderbar erhaltenes Haupt von Angesicht schauen zu dürfen. «Jeg gantes ej, det staar min Tro i Brevet», som Narren i *Aladdin* siger ved en lignende Lejlighed. Nu skildres i et Forsøg paa poetisk-malerisk Fremstilling Virkningerne af Budskabet om Attentatet: «Overalt i den vide Verden, hvorhen Nutidens bevingede Samfærselsmidler (!) næsten samtidig bragte Budskabet, forlod Mænd deres Arbejde, Kvinder satte deres Børn ned paa Jorden (!) for at lytte til den skrækkelige Meddelelse, Flag løb op ad Master (!) for at vidne om Glæden over, at den uhyre Smerte blev afvendt. Hvilken Ædelttænkende har ikke ønsket at kunne kaste sig mellem Mordvaabenet og Deres Majestæts hellige Person eller med Oldingens svagere Arme (!) at kunne overlevere Morderen til den straffende Retfærdighed.» Og nu sluttes der paa Knæ, paa Bugen, med Næsen ned i Gruset, kort sagt, i et kinesisk eller siamesisk Sendefølges Avdiensstilling.

Det er, efter hvad jeg fra sikker Kilde erfarer, Dubois-Reymond, som har forfattet dette Aktstykke, og rigtignok i en frygtelig Skynding, da der var kommet Bud fra Palæet, at Kejseren vilde modtage Professorerne endnu samme Dag — og jeg behøver ikke at sige, at Dubois-Reymonds Embedsbrødre er højst elendige over den Beskæmmelse, der ved Adressen er tilføjet dem. Men den blev stentrykt ligesaa hurtigt, som den var skrevet ned.

At en Mand som Dubois-Reymond, der ikke blot er en af Tysklands ypperste Naturforskere, en Opdager paa dette Omraade, men en Mand med fin og mangesidig humanistisk og historisk Dannelse, en af Tysklands fordomsfrieste Mænd, La Mettries Forsvarer, Voltaires Beundrer, den ubetingede Aandsfriheds Forfægter, har kunnet skrive en Henvendelse i denne Deliriums-Stil, det er forfærdeligt betegnende for den Højde, Kejserdyrkelsen i Tyskland har naaet. Det er en Tilbedelse som den, der krævedes i det gamle Rom, kun at den her ydes frivilligt, ja begejstret.

Studenternes Adresse er heldigvis anderledes, simpel og trofast, og deres Fakkeltog var af en overraskende Virkning. Berlin er, med sin Mangel paa Gadeliv, saa ganske en nordisk By, at et sligt storartet Karnevalsoptog virker yderst velgørende og opmuntrende. Til daglig Brug ses ikke andet Farvet og Broget paa Berlins Gader end Ammerne fra det nærliggende vendiske

Spreewald med deres højst maleriske Dragter, og (hvert Øjeblik) en Bataljon Infanteri eller en Eskadron Ulaner. Men saa godt dette ogsaa tager sig ud, saa er dog et saadant Skue ensformigt. Det var Studenternes ikke. Allerede før Kl. 8 saa man dem køre, ride og gaa til Samlingsstedet Pariserplatz (lige indenfor Brandenburger Thor). Nogle red i Klynger med sorte Fløjelsbluser paa, brede Kniplinger om Halsen og Haandleddene, sorte Fløjelsbaretter med hvide Fjær og den blanke Huggert i Haanden. Andre kørte i store smukke Wienervogne, alle med fire Heste for, Forridere og to gammeldagsklædte Postilloner som Jockeyer paa de nærmer Heste. Disse havde Studenterhuer paa, brede Akselskærf, høje Støvler, snevre Vamser og Huggerter i Haanden. Farverne skiftede efter de forskellige *Forbindelsers* og *Burschenschafters* Farver og Vaaben, snart sort-sølv-blaat, snart sølv-rødt-sort, snart sort-rødt-gyldne.

Nøjagtigt Kl. 10 satte Toget sig i Bevægelse; der var 4000 Fakkelbærere opstillede, adskilte ved en Snes Musikkorps; Vognene, Rytterne, Fanerne osv. smukt fordelte. Toget, der snart som en luende Kæde strakte sig ned ad hele Unter den Linden, gik fremad i rask Marsch under en Brusen af Musik og en Jubel af den tætpakkede Folkemængde, som røbede Byens virkeligt festlige Stemning. Dampen af de blussende Begfakler laa matorangegul over Toget og i denne smukke gule Taage sprudede alle de lysende Fakkelpunkter Ild over unge, kraftige Skikkelser, glade, friske Ansigter, en kæk Ungdom, som levede og jublede i Minuttet. Jeg saa Toget fra et Vindu i Hovedgaden, det tog ingen Ende; hvert andet, tredje Minut, naar Musiken begyndte at tabe sig i det Fjerne, lød et nyt Musikkorps's Toner, nye Faner ragede i Vejret, nye Fløjelsklædte tumlede deres Heste, nye Postilloner drog forspændte Vogne forbi, og Alt gik dog tillige paa sin Tysk i Trit, i Takt, med Iagttagelse af en næsten militær Helhedsvirkning. En Ulempe havde Festen, den, at Aftenens Hede var næsten for trykkende. Vi har nemlig bestandig et rent italiensk Foraar. Mellem Kl. 10 og 6 gaar man ikke gerne paa Gaden, ja neppe i Thiergarten, saa stærk er Varmen.

Medens jeg skriver dette, strømmer en stærk, næsten bedøvende Duft af Syringer ind af mit Vindu; Luften er tung, krydret, opfyldt af Træernes og Buskenes Vellugt, og et Egetræ, der strækker sine Grene ind imod mig, har nu sin aller-

skønneste Dag; det er friskt udsprunget, fuldt udsprunget; Bladene sidder i tykke Klynger og ikke et eneste er endnu angrebet af nogen Orm.

XVII

Berlin efter Nobilings Mordforsøg

3. Juni 1878

Kun en Uge er gaaet, siden Rigsdagen med $^{5}/_{6}$ af sine Stemmer forkastede Regeringens Forslag om Tvangsforholdsregler mod Socialdemokratiet; man glædede sig over dens mandige Holdning. Nu har det nye Attentat i Gaar med ét Slag forandret Situationen.

Den 31te om Aftenen var Berlin i ikke ringe Sindsbevægelse. Efterretningen om det store Panserskibs Undergang i Kanalen havde netop naaet Byen, og endnu den 1ste om Formiddagen var den ængstelige Spænding i mange Krese stor, da ingen Liste over de Frelste og Omkomne havde bragt Sindene Vished om Redning eller Tab. Da jeg i Gaar henad 5, medens jeg kørte gennem Thiergartenstrasse, hørte Drenge raabe med et nyt Ekstrablad bag min Vogn, troede jeg først, at det var Listen over de Forulykkede, som var kommen. Men den kom først nu Mandag Morgen, idet den velsignede engelske Søndag i Gaar havde lukket alle Telegrafkontorer og umuliggjort Afsendelsen af Svaret paa Forespørgslerne fra de talrige i Dødsangst stedte Fædre og Mødre. Nej, Ekstrabladet indeholdt Beretningen om en Begivenhed, der hurtigt bragte selv *Grosser Kurfürsts* rædselsfulde og endnu uopklarede Undergang i Glemme.

Der var paany blevet skudt paa Kejser Wilhelm, og denne Gang havde man truffet.

Derom kan ingen Tvivl raade, at dette Attentat er en stor, en virkelig Ulykke for Tysklands Fremtid. Nu vil Reaktionen kunne udrette, hvad den vil, nu vil den have Alt, hvad den behøver, at beraabe sig paa, for at drive hvilkensomhelst Tvangsforholdsregel igennem.

Dette Mordforsøg har ingen Lighed med det forrige. Det er denne Gang en Mand af den højere Samfundsklasse, en videnskabeligt dannet Mand, der har udført Blodgerningen. Han har truffet sine Forberedelser for at ramme, hvor han sigtede; han skød paa Anlæg, med et Gevær af god Konstruktion; han affyrede to Skud af sin Dobbeltriffel og traf med begge; han skød med Hagl for at være sikker paa ikke at forfejle sit Maal.

Jeg har ikke før set Berlins Gader i en saadan Ophidselse; endnu Kl. 11 i Aftes var Unter den Linden fuld af Mennesker, der læste de sidste Ekstrablade, udspurgte hinanden, skønt indbyrdes ganske fremmede, og i tykke Klynger samlede sig overfor Huset Nr. 18, stirrende op mod Vinduerne i andet Stokværk, spørgende sig, fra hvilket Vindve vel Skuddet var faldet. «Fra det lige over Porten», sagde belærende en opløben Dreng, der solgte Ekstrablade. «Gaa Deres Vej», sagde den tilstedeværende skikkelige, men ophidsede Politimand, «lad være at binde det højstærede Publikum Deres Løgne paa Ærmet. De véd Ingenting derom, og staar hele Dagen her og lyver.» Fyren luskede bort, og det var i Virkeligheden heller ikke fra det Vindve, han angav, at Skuddet var faldet.

Jeg gik til Charlottenstrasses Hjørne; derfra var hele Sydsiden af Linden spærret baade for Vogne og Fodgængere; Midtalleen var endnu et Stykke fri til i Nærheden af Slottet. Der standsedes man atter af Politi; hele Opernplatz var spærret og strakte sig øde og tom; kun hist og her stod nogle Kompagnier Politimænd opstillede. Andre af dem dannede en uhyre Ring, i hvis Midte Slottet laa, ensomt og stille som en Dødssyg, med et underligt sørgmodigt hospitalsagtigt Ydre uden Lys i noget Værelse undtagen Forhallen og imod Sædvane med nedrullede Gardiner. Vel et Tusind Mennesker stod endnu henad Midnat som slagne af en sky Forbavselse og stirrede op mod Slottet. Jeg gik tilbage og hørte Politiet gøre forgæves Anstrengelser for at faa Publikum til at forlade Aastedet. Hvilke blodige Optrin havde ikke dette Hus i Dagens Løb været Vidne til! Fra det sjette Vindve i andet Stokværk affyrede Dr. Nobiling sine to Skud. En ridende Politimand raabte i samme Øjeblik, som Kejseren saaret og blødende faldt tilbage i Vognen, at Skuddene var faldne fra Nr. 18. Værten fra det lige overfor liggende Lindenhotel, Hr. Holtfeuer, løb i det Samme over Gaden og styrtede ind for at være den første til at gribe Forbryderen.

Han fulgtes af et Par Officerer, Arbejdere, Politisoldater. Da de kom til Nobilings Dør, fandt de den aflaaset. De hørte et Skud falde, sprængte Døren og fandt et Menneske, hvem Blodet strømmede ned over Ansigtet, staaende ved Ovnen. Denne sendte først Holtfeuer et Revolverskud, der knuste hans Underkæbe, blev saa afvæbnet ved et Sabelhug. Den haardtsaarede Hotelvært løb ned paa Gaden for at søge Lægehjælp i sit Hus. Da styrtede den rasende Pøbel sig, i den Tro at han var Forbryderen, over ham og mishandlede ham paa det Grueligste; den Ulykkelige, hvis Kæbe var splintret, kunde ikke sige et Ord til Forklaring. Optrinnet erindrer næsten om det hos Shakespeare, hvor Folkemængden, paa den blotte Mistanke om at have en Drabsmand for sig, sønderriver Digteren Cinna. Imidlertid kastede Politiet sig oppe i Huset over Nobiling og lænkede hans Hænder paa Ryggen. Ridende Politi besatte Fortovet for at forhindre Mængden fra at ile op af Trapperne og rive Forbryderen i Stykker. Man oppebiede Fængselsvognens Ankomst. Endelig hører man den rasle over Brostenene; den i Berlin velbekendte, «grønne Vogn» med Jernstængerne. Pøbelen hilser den med Jubel; den nærmer sig Stedets lave, smalle Port. Men i Iveren og Hidsigheden, desuden fortumlet af Raabene rundt omkring, ser den stakkels Kusk paa Vognen sig ikke for, hans Pande støder mod Porthvælvingen og før han kan drage Hestene tilbage, har Pøbelen skudt bag paa Vognen, og hans Ribben knuses mellem Bukken og Portens lave Loft.

Kejseren har tilbragt Natten nogenlunde godt. Dog synes det, som om endnu neppe Halvdelen af de tredive Hagl, der er trængte ind i hans Legeme, har kunnet udtages. Lægerne erklærer Saarene hvert for sig for ikke livsfarlige. Kl. 11 Formiddag (for en Time siden) gik jeg hen til Slottet; Alt var afspærret som i Nat; da aabnedes netop Døren og den gamle berømte Læge Gehejmeraad Langenbeck traadte ud. I samme Øjeblik sprang en Mængde Mennesker trods Forbud og Politi over Alleens Rækværk og omringede Langenbeck med Forespørgsler. Han gav naturligvis forbeholdne Svar. Men en af Spørgerne sagde mig, Svaret havde lydt paa, at Haglene i Armen endnu ikke kunde udtages, og at kun disse truede Livet, da et af dem laa ved en Pulsaare.

* * *

2. Juli 1878

Det unge Lindetræ overfor Huset Nr. 18 Unter den Linden, hvis Bark bærer Sporene af 6—7 Hagl og som stadig har været omringet af Nysgerrige, vil snart have udbedret Mærkerne af Nobilings Skud; og den gamle Kejser, hvis beundringsværdige Helbred har gennemgaaet denne alvorlige Fare tilsyneladende uden at rokkes, vil snart have sine Saar lægte. Men de dybere Saar, som Attentatet har slaaet det tyske Rige, vil i lange Tider forblive aabne, og i dem strøs daglig Peber og Salt.

Vi lever her under en ikke erklæret Belejringstilstands hvide Rædselsstyre.

Man kan ikke godt tænke sig et modbydeligere Skuespil end det, som nu opføres Tyskland over. Angivelser, dels personlige fra aabenbare, dels navnløse fra hemmelige Fjender, regner ned i alle Politikontorer. *Vossische Zeitung* meddeler i Dag, at der i den sidste Halvdel af Juni er idømt mellem 500 og 600 Aars Fængsel for Majestætsforbrydelser.

Hver Dag erfares Husundersøgelser, Fængslinger og Domme, som maa bedrøve Enhver, der ønskede Tyskland en Udvikling i den Retning, det nye Rige ved sin Stiftelse slog ind paa. 5 Aars Fængsel for et i halvberuset Tilstand udstødt Skældsord mod Kejseren er intet Usædvanligt, 1—2 Aars Fængsel for letsindige Udbrud af denne Art, stammende fra Personer af Arbejdsklassen, idømmes i Snesevis. Forleden fik en ældre Mand, en forhenværende Underofficer, 10 Aars Fæstningsarbejde for i ikke ædru, men ikke heller fuldt beruset Tilstand at have udtalt Ønsket om Kejserens Død. Straffen begrundedes ved at han i sin Ungdom havde været i Tjenesten. To Vidner fælder en saadan Ulykkelig, og de er mærkværdigt redebonne til at vise sig. I et Lokale overfor mig blev en simpel Kone, der havde Opsynet over en Industri-Udstilling, angivet, anholdt og dømt til 4 Aars Fængsel, fordi hun havde lét, da et *Hoch* for Kejseren blev udbragt i Udstillingen, og havde mumlet noget Kejserfjendsk mellem Tænderne. For Dommens Haardhed gaves til Grund, at hun var en Kvinde, og at man vilde sætte Skranke for den slette Aands Udbredelse blandt Kvindekønnet. Skoledrenge er i Dusinvis blevne fængslede for (i Frikvarter og paa Spasereture) til Kammerater at have erklæret sig for «Socialdemokrater af Overbevisning». Skoledrenges Overbevisning! en værdig Genstand i Sandhed for Dommeres Opmærksomhed og sikkert en Genstand, der bedst

forbedres ved nogle Maaneders eller Aars Indespærring. Jeg synes, man skulde give den anklagende «Kammerat» en ordenlig Afbankning. I Forgaars læste vi, at Politiet, der som sædvanlig Dagen forud havde foretaget et Strejftog med Husundersøgelser, havde været saa heldigt hos en for socialdemokratiske Synsmaader mistænkt Haandværker at finde Jacoby's Skrifter! Den store Königsberger-Liberale har neppe drømt om, at det nogensinde mere kunde komme saa vidt, at selve Besiddelsen af hans Skrifter blev et Bevis paa Samfundsfarlighed. Han sagde kort før sin Død til en af mine Bekendte: «De uretfærdige Domme over Bebel og Liebknecht har oprørt mig saaledes, at jeg, som hidtil har været Socialisternes Modstander, nu betragter mig som Socialdemokrat.» Der var unegteligt kun daarlig Logik i denne Begrundelse. Men den var altid ligesaa god som eller bedre end Politiets Slutning, at Indehaveren af en Forfatters Værker er enig med Forfatteren, eller at Besiddelsen af revolutionære Skrifter er Grund til Anklage for oprørsk Sindelag. Jeg kender her i Berlin adskillige Boghylder, hvis Besiddere efter den Bevisførelse hver for sig vilde kunne idømmes nogle Aarhundreders Fængsel.

De liberale og enkelte *fortschrittliche* Organer istemmer en Tone, i hvis Underdanighed man fornemmer Angst og Skælven for at regnes med til Kejserens og Rigets Fjender, og saa angives der i den konservative Presse og lyves, lyves i et saadant Omfang, at man, selv med Erfaringer fra andre Landes Presse, føler sig overrasket og smerteligt berørt. En Statsmand fortalte mig engang, at han havde hørt det Ord af Bismarck: «Det er underligt med Alderen; jo ældre man bliver, des vanskeligere falder det En at lyve.» Hvis saa er, da viser den tyske Presse sig i høj Grad ungdommelig i Sommeren 78.

Det gælder om for enhver Pris at udnytte det usalige Mordforsøg til at knuse Socialdemokratiet. Derfor er der blevet digtet Historier om Nobilings Forhold til det, gjort det mest mulige ud af et endnu ubevist og lidet sandsynligt Snigforbund, efter hvilket Politiet søger, og derfor gøres planmæssigt det socialistiske Parti som Parti ansvarligt for det enkelte Menneskes Udaad, skønt han bevisligt aldrig har vekslet et Ord med nogen socialistisk Fører, aldrig (som det tjenstlige Telegram fortalte) har afholdt nogen socialistisk Forsamling og kun én Gang har talt paa en saadan for at udvikle en socialistfjendtlig Synsmaade og erklære, at han

blandt Partierne stod de Nationalliberale nærmest. Den gamle franske Sætning: «Morderne tilhører ikke noget Parti, de udgør et Parti for sig», har mærkeligt nok intet tysk Blad ved denne Lejlighed bragt i Erindring.

Saavidt man kan se, har Forfængeligheden ikke havt mindre Lod og Del i Nobilings Attentat end i Hödels. Ligesom Hödel har Nobiling faa Dage før han udførte sit Forsæt ladet sig fotografere hos en bekendt Fotograf her i Byen. Han har tidligere flere Gange forgæves ansøgt om en Plads som fast Embedsmand under Landbrugsministeriet, og det synes, som om det har krænket ham haardt ikke at være kommen i Betragtning. Men mest betegnende for hans Sjælstilstand er den Omstændighed, som hans Breve oplyser, at han engang, blot for at kunne sige, han havde været paa de forskelligste Steder i Europa, foretog en Udenlandsrejse saaledes, at han i seks Uger foer fra By til By, fra Berlin til London, fra London til Konstantinopel uden at give sig Tid til at se Noget ordenligt nogensteds. I et Brev fra England fortæller han, hvorledes han mod at give en Shilling fik Lov til et Øjeblik at sætte sig paa Dronning Victorias Tronstol: «Det var det lykkeligste Øjeblik i mit Liv», skriver han. Man har her, skarpt udtalt, den højhedsgale Syge efter, det være sig paa hvad Maade som helst, at komme i en Art Berøring med kongelige Personligheder.

Det er en underlig Tanke, at et saa ynkeligt Menneske — blandt sine Kammerater har han altid gældt for en indskrænket Stakkel — skal kunne bringe et helt Rige saaledes i Oprør. Ikke at jeg betragter hans Forbrydelse som en Ting, det tyske Samfund kunde tage sig let. Den er visseligt afskyværdig. Dens Genstand var en 81aarig Olding, tilmed en dybt retskaffen, menneskekærlig Mand, til hvem utvivlsomt Millioner ser op med Tillid og Beundring. En af Tysklands Tænkere, der i sin Ungdom som Artilleriofficer ved Skydeøvelser var kommanderet til at tilbringe tre Uger i Telt med Kejseren — den af Tysklands Tænkere, der mindst af alle er mistænkt for Lyssyn — sagde en Dag til mig, at han ansaa den gamle Kejser, hvis Aandsgaver han ingenlunde satte højt, for en næsten ideal Karakter. Der ligger en høj Grad af Vildhed i at ville skyde paa denne gamle Mand, der aldrig i sit Liv har undertegnet nogen Dødsdom.

Men naar jeg nu i alle Landes Aviser ser Mordforsøget frem-

stillet som et Bevis paa, at det Samfund er særligt undergravet, hvori Sligt kan ske, saa maa jeg i mit stille Sind nedlægge Indsigelse. Skikkelige Bladmænd i Frankrig «taber Pennen af Haanden af Forfærdelse», ditto i England «véd ikke, hvad de skal tænke om Tyskland». Man synes rent uvidende om, at der hver Maaned Aaret rundt i alle Lande sker Forbrydelser, som røber langt større Raahed, Lavhed og aandelig Usselhed, og om hvilke der næsten ikke tales. I Vinter opdagedes det f. Eks. her i Berlin, at en Officers-Enke af god Familie, der førte et stort Hus, under Masken af at leve i høj Grad gæstfrit, lokkede unge Piger, tit uskyldige, intet anende Piger, til sig, førte dem sammen med unge Officerer, unge Adelige af de højeste Krese, og i Virkeligheden saaledes drev en Næringsvej, der i Almindelighed er hjemfalden til Lovens Straf og som i dette Tilfælde ved flere Lejligheder var udøvet paa den mest fordømmelige Maade. Undersøgelserne var i fuld Gang; da viste det sig, at enkelte særdeles højtstaaende Officerer var indviklede i Sagen, og den neddyssedes fuldstændigt; ikke et Navn blev stillet blot, og man lod Damen rejse til England. En Forbryder som Nobiling er dog i ethvert Tilfælde uegennyttig og véd, at han vil bøde med Livet for sin Ugerning. Man kan derfor ikke uden Hykleri eller Blindhu betragte denne som den mest oprørende Udaad af alle og som det ligefrem frygteligste Tegn paa et Samfunds Fordærvethed.

Derimod begriber jeg vel, at man i første Øjeblik har troet at staa for Udbruddet af en Samfundsomvæltning. Det første Attentat saa ud som en Tilfældighed og var det tildels; Hödel med sin 8 Marks Revolver var ingen planlæggende Samfundsopløser; men da det andet Mordforsøg kom til, skiftede ogsaa det første Udseende, og de tog sig, sete i Forening, ud som Sygdomstegn. De syntes at levere Beviset for Tilværelsen af en Samfundssot, der maatte udryddes med Jern og Ild. Ingen Soldat eller Officer har derfor faaet den sædvanlige Orlov i Pintsen; hver Soldat har modtaget ti skarpe Patroner og alle de ridende Politisoldater har faaet Pistoler i Sadlen. Desuden er der blevet krævet og bevilliget 200 nye Politimænd for Berlin. Endelig er jo Rigsdagen bleven opløst og der forestaar uden al Tvivl de liberale Partier et frygteligt Nederlag. Om Socialisterne vil tabe synderligt Jordsmon, synes mig mere uvist. Deres Organisation er stærk, og det er vel tvivlsomt, om de socialistiske Arbejderes

pludselige, grusomme Udelukkelse fra en Mængde Fabriker og Værksteder vil bære den tilsigtede Frugt.

Lærerig med Hensyn til Fremtiden er den Frygt, ikke faa Medlemmer af Tysklands højere Klasser har følt ved Socialisternes Indtrængen i Parlamentet. (De er, som bekendt, naaede til at have 12 Repræsentanter.) For mig har det længe staaet som sandsynligt, at i samme Øjeblik der istedenfor 12 var indstemt 40 eller 50 Socialister i Rigsdagen (altsaa endnu et rent forsvindende Mindretal), vilde det hele «liberale» Borgerskab raabe til Regeringen: «Skil os af med disse rasende Mennesker, skil os af med dem, paa hvad Maade I vil. tag ikke blot Forsamlingsfriheden, tag den almindelige Valgret tilbage, indfør højere Alderstrin, Formues-Maalestok, hvad I vil, men befri os fra dette truende Mindretal af vore Fjender!» *) Ja, jeg kender ikke et eneste europæisk Land, om hvilket jeg jo har den faste Overbevisning, at dets liberale Borgerstand ved samme eller en lignende Lejlighed vilde istemme samme eller lignende Skrig. Da nu Militæret, Pengene, alle Statens Magtmidler bestandig er i de besiddende Klassers Hænder, er det ikke umuligt, at det Statskup, som de ønsker, vil ske. Men da vil man ogsaa, idetmindste i de store Lande, føle, at hver Stat rummer to Nationer, de Besiddende og de Besiddelsesløse, der staar overfor hinanden saa fremmede for hinanden, som talte de forskellige Sprog, og saa fjendtligt sindede mod hinanden, at blodige Sammenstød, lig det, som hidførtes af Kommunen i Paris, ikke mere lader sig undgaa.

* * *

Øjeblikkets fremherskende Interesse er Valgforberedelserne. Det hele Folk gennemagiteres, og Socialistforfølgelsen er nu sat i Scene i et Omfang, med en Uforstand og en Grusomhed, som vil bære sine Frugter, først rimeligvis en Valgsejr af forholdsvis ringe Betydning, saa et Had og en glødende Forbitrelse, som vil splitte Folket lige ned til Nationalfølelsens dybeste Rødder. Hvad der nu gøres, vil vække en altfor sildig Anger, naar engang i Tiden Spydet drejer sig, og de, mod hvem nu Odden er

*) Denne Spaadom er gaaet i Opfyldelse.
Senere Anmærkning.

vendt, faar fat i Fæstet. Hvor Socialisterne samles i offenlige Lokaler, bliver de fordrevne ved Politi, selv om der ikke er sket andet end, at en har fremsat Forslag til Valg eller læst et Stykke højt af *Freie Presse.* Samles de, 20 eller 30 ad Gangen, hemmeligt i et og andet Baghus, opsnuser Politiet dem og fængsler Enhver, der ikke slaar sig igennem og undløber. Fra Fabriker og Værksteder fordrives enhver Arbejder, der mistænkes for Socialisme eller ses læsende *Freie Presse.* Der affordres hver Enkelt en Trosbekendelse og et Æresord. Den sørgelige, men naturlige Følge er, at alle de socialistiske Blade har besvaret Arbejdernes Spørgsmaal, om hvad de skal gøre, saaledes: «Afgiv enhver Erklæring, ethvert Løfte, ethvert Æresord, man afkræver Jer; ti det Vigtigste er, at I ikke sulter ihjel, men hold ikke destomindre vore Blade og stem som én Mand paa Socialdemokratiet!» Det nytter kun lidet, at man raaber paa skamløs Jesuitisme overfor dette Opraab; hvad anden Udvej har man levnet de jagede Socialister?

Det er ikke Borgerstandens Angst for hine uhyggelige Skikkelser, der i den sidste Tid desværre ofte dukker op rundt om, som alene har hidført dette usalige Rædselsstyre, ihvorvel den gamle Sætning er sand, at der ikke gives saa vildt et Dyr som en Borgermand, der er bleven bange for at miste sine Penge. Nej! Det er det tyske Folks politiske Umodenhed, der bærer Skylden, og paa denne Umodenhed er de forskrækkede Spidsborgeres Vildhed kun et Kendetegn. Det kan lykkes en stor Mand (som f. Eks. Bismarck) at grunde en mægtig Stat med et saadant Folk, men Ingen kan i nogle faa Aar omskabe det, eller med et Trylleslag forvandle et smaadelt, provinsielt, underdanigt og upraktisk Folk til en Nation med politisk Storsind og Virkelighedssans.

Og naar saa den store Mand endda var stor som Menneske ogsaa! Men hans Svagheder som Folkeopdrager skinner i dette Øjeblik kun altfor tydeligt gennem hans Storhed som Magthaver. Han gør for Øjeblikket Alt, hvad han kan for ved Begunstigelse og Pleje af den længe lurende Reaktion at skaffe sig et Flertal i Parlamentet. Hans Blade overfuser endog saa hæderlige liberale Førere som Lasker paa den laveste Maade. Taktiken har virket. Alt for en Uge siden hørte jeg af en af de nationalliberale Rigsdagsmænd, der lige siden Rigets Grundlæggelse har været en fremragende Personlighed i Parlamentet, at de forskellige ind-

flydelsesrige Mænd, som plejede at sørge for hans Valg, denne Gang havde sendt ham Afbud af de mest haartrukne Grunde: en havde i Aar ikke Penge dertil, en var syg, en havde mistet sin Broder, en var optaget af sit Agerbrug, en frygtede for at miste Bønderne som Kunder, hvis han tog sig af dette Valg som ellers. Imod denne yderst dygtige Mand har man nu opstillet en Agrarer, et Præmie-Hornkvæg med Grevetitel, og det synes, som om denne bliver valgt. Under disse Omstændigheder har saa det nationalliberale Parti spaltet sig i to Halvdele: Gneist, Treitschke (den Bismarckske Politiks Historiker), de Universitetsprofessorer, der følger dem, og Folk som Julian Schmidt, der i Fjor i Anledning af sit Sølvbryllup med Literaturhistorien fik en Aarpenge af Kejserens private Kasse, det vil sige: en af Staten afhængig, konservativt anlagt Gruppe er i disse Dage gaaet over til Regeringen, og vil fra nu af under Frisindets Maske drive konservativ Politik. Denne store Gruppes Udtræden af Partiet er den vigtigste politiske Virkning, Mordforsøget endnu har foraarsaget.

Aldrig har der i Berlin været en saadan Valgfeber; alle Mennesker, der nu rejser bort eller er rejste bort for at nyde Sommeren paa Landet eller i Udlandet, vender tilbage den 30te Juli, saa byrdefuld Rejsen end er dem. Paa den Dag er det, at Loddet skal kastes.

XVIII

Kongressen

Juni—Juli 1878

Den hvide tyske Fane vajer fra Bismarcks Palæ i Wilhelmsstrasse; hveranden Dag er fra Kl. 2 til 5 et Stykke af Gaden spærret for alle Fodgængere, og forbi de nysgerrigt Ventende kører lidt før Kl. 2 de mange smukke Vogne med pyntede Jægere paa Bukken, der bringer Kongresmedlemmerne til deres Bestemmelsessted, hvor de i Gaarden modtages af en Infanteri-Afdeling, der præsenterer Gevær med skarpladte Vaaben, og i

Kongressalen af Fyrst Bismarcks neppe mindre skarpladte Høflighed.

For første Gang i Berlins Historie er Byen Sædet for en politisk, europæisk Kongres; selve Kendsgerningen røber, hvilket Opsving den som Tysklands Hovedstad har taget. Berlin er allerede saa meget Storstad, at Kongressens Nærværelse i ingen Henseende bringer Indbyggerne ud af Ligevægt. Naar man undtager, at der udenfor alle de Palæer eller Hoteller, som de fremmede Afsendinge bebor, findes opstillet Skilderhuse med dobbelt Vagt, er Byens Udseende det sædvanlige. Nysgerrigheden er her uendelig meget ringere end i Kjøbenhavn. Dels fordi der findes færre Lediggængere paa Gaden, dels fordi man ser flere Fremmede Aaret rundt. Efter Japanesere vender ingen her Hovedet mere; man er vant til Synet af de smaa, tyndbenede, skægløse Herrer i Bukser og Frakke, med Hud af Terrakotta, og tilsyneladende meget egnede til at stilles op paa en Etagère. I Begyndelsen maatte vel det kinesiske Gesandtskabs talrige Medlemmer, naar de gik paa Gaden i deres blaa Kaftaner og hvide Filtsko, med deres lange Haarpiske dinglende ned over Nakken, altid ledsages af Politi, fordi Trængslen omkring dem blev brydsom, men da man havde vænnet sig til Synet og efter at en i tysk Literatur bevandret Kineser i en Artikel i *Vossische Zeitung* under Fremhævelse af den Fred, man paa Gaderne i Kina undte Europæere i Nationaldragt, havde anført Seume's bekendte Digt *Der Wilde*:

Seht, Ihr fremden, klugen, weisen Leute,
Seht, wir Wilden sind doch bessre Menschen!

siden da ses Kineserne i Middagstiden spaserende to og to paa de store Promenader uden at Nogen ler dem nysgerrigt ind i deres kloge Ansigter. Ja selv det marokkanske Sendefølge, der sidst i Maj kom hertil, Folk med Burnusser, smukke hvide Turbaner og brune Ansigter, der lod alle de Dyr, de fortærede, bringes levende ned i Kælderen under Hotel de Rome og slagtes paa Køkkengulvet af sorte Tjenere, understøttede af en ferm Berliner-Kokkepige, vakte kun forsaavidt Opmærksomhed, som en lille Flok stadigt med aaben Mund og opspilede Øjne stirrede ned i det marokkanske Køkken.

Det er iøvrigt let nok at tage selv Kongressens anseligste Medlemmer i Øjesyn. Man ser Salisbury og Odo Russell komme

slentrende ned ad Wilhelmsstrasse (de bor faa Skridt fra Bismarck paa Hjørnet) Arm i Arm og uden al Ceremoni. Man ser det tyrkiske Ombud, den tyskfødte Mehemed Ali Pasja med sin røde Fes sidde bøjet, tankefuld og øjensynlig højst uglad, helt tilbage i Vognen, som svinger ind gennem Gitterværkets aabne Port. Der er Gortsjakovs Vogn i Firspring; man kender let Fyrsten, da man daglig har Lejlighed til at se ham sidde Timer i Træk ved det aabne Vindu i det russiske Gesandtskabspalæ's Stue-Etage: en lille, gammel Mand med et stort Hoved, sygelig Ansigtsfarve og grøn Fløjlskalot; stor Finhed i Trækkene og den høje Pande lige fornem og forstandig. Og nu følger med ringe Mellemrum paa hinanden ovre fra Kaiserhof de Vogne, som bringer de italienske og de over- og underordnede engelske Kongresmedlemmer over Gaden. I den sidste sidder den sammenfaldne, tilsyneladende al Spændkraft berøvede Skikkelse, som er og bliver Kongressens Løve, Jarlen af Beaconsfield, født Benjamin Disraeli.

Man har nylig villet betegne Kongressen og dens Mænd med det Ord, at Verdenshistorien var flyttet til Berlin. Man har taget Munden vel fuld; ti de i højest Grad verdenshistoriske Personligheder er neppe dem, som udpeges af Mængden og som Politiken stiller i Folkenes Spidse. Thomas Edison turde være fuldt saa verdenshistorisk som Lord Beaconsfield, og Victor Hugo være det i langt højere Grad end Hr. Waddington. Men vist er det, at det er højst forskelligartede Mænd, som Verdenshistorien i sit Lune har moret sig med at sammenbringe i Udenrigsministeriets Palæ. Der mødes en Mand af gammel Fyrsteslægt som Gortsjakov med en fordums landsforvist Revolutionær som Lothar Bucher, hvis Bog *Parlamentarismen i England* luer af det mest brændende Had til Rusland som af den rødeste Foragt for Englands hele parlamentariske Liv. Bucher er en højst talentfuld og begavet Mand uden «sund Menneskeforstand». Bismarck er den sunde Menneskeforstand selv; han har den i saa høj en Grad, at den hos ham bliver til Genï. Derfor har den første af Naturdrift givet sig ind under den sidste, og den sidste straks set, at den første havde Evner, han kunde benytte.

Og i Kongressen mødes fremdeles hærdede Krigere som Mehemed Ali Pasja med snurbartede Diplomater af Bismarcks Skole som Hr. v. Radowitz, Gesandt i Athen. Alt er tilbørligt repræsenteret i denne Forsamling: Geniet, Fødselen og Formuen,

Kejserriget, Kongedømmet og Republiken, Kristendommen, Israel og Islam, den ariske, semitiske og mongolske Race, Alt — undtagen den Svageres Ret. Men hermed skal ikke være negtet, at man foreløbig paa Papiret har taget sig af de undertrykte Stammers Sag, af Armeniere og Makedonere overfor Tyrkiet, af Jøderne overfor den rumænske Stat. Ligesaalidt skal det negtes, at Socialismen i dens forskellige Afskygninger har Talsmænd paa Kongressen: den jernbaneopkøbende og enerettagende Statssocialisme i Bismarcks Person, hvem Lothar Bucher følger som et levende Minde om den gamle Forstaaelse mellem Bismarck og Lassalle, og den følsomme Socialisme i Disraeli, der ikke blot i sin politiske Roman *Sibyl*, men ogsaa i Virkeligheden altid har udtalt sig for Forbundet mellem Kronen og de laveste Klasser, først og kækkest da han i Juli 1839 i Parlamentet udtalte sin *Sympati* med Chartisterne trods al Misbilligelse af deres enkelte Krav. Med al den Forskel og Modsætning, som unegtelig findes mellem den tyske junkerlige Kansler og den engelsk-jødiske Førsteminister, én Lighed er der imellem dem: den uskrømtede Foragt for den borgerlige Liberalisme og det indgroede Had til den. Kun har Beaconsfield her været mere følgestreng end Bismarck; ti denne har længe støttet sig til de Nationalliberale i Tyskland, medens Beaconsfield fra først til sidst har været Whiggernes dødelige Fjende.

Kongressen slutter med at give Tyrkiet og Magterne en Galgenfrist. Alt kunde være langt videre fremme, hvis Østerrig før Plevnas Fald havde havt Mod til at benytte sig af Ruslands Svaghed eller hvis Beaconsfield efter San Stefano Freden dristigt havde erklæret Rusland Krig istedenfor blot at true. Nu forbliver mange Knuder uløste. Men nogen Tid vil Freden dog vel holde. Dagen efter at man var bleven enig om Bulgariens Grænser, lod Bismarck det hvide tyske Krigsflag tage ned af sit Palæ og Handelsflaget hejse istedet. Var det en Tilfældighed eller et Sindbillede? I ethvert Fald lignede det det sidste.

XIX

Valgkamp

13. Juli 1878

Forleden Dag havde jeg en længere Samtale med en ung Doktor, der havde gjort Laskers Valg-Rundrejse sammen med ham i hans Valgkres. Hvor talte han? spurgte jeg. Ja hvor har han ikke talt! svarede han. Selv i Byer paa 1500 Indbyggere har han holdt Foredrag og opfordret de Tilstedeværende til Forespørgsler og Drøftelse, og selv i saadanne Smaabyer havde han 7—800 Tilhørere; fra alle omliggende Egne kom man sammen for at høre ham. Bismarcks Søn Herbert, der ingen Øvelse har i at tale og som er altfor fornem til saaledes at agitere for sit Valg, synes at kunne være sikker paa at falde igennem med uset Glans.

Overhovedet bliver det hver Dag sandsynligere, at Bismarck ikke vil opnaa sin Hensigt med Rigsdagsopløsningen. Det er højst rimeligt, at de Liberale taber en god Del Pladser, men højst urimeligt, at de skulde tabe saa mange, at Regeringen kan regne paa noget Flertal. Derom er ingen Tvivl, at Bismarck faar sig en Rigsdag valgt, der vil bevillige ham en Socialistlov, især hvis denne bliver saa klogt affattet, at de andre Partier umuligt kan drages ind under den; men mere end dette vil han neppe opnaa. Tobaksmonopolets Indførelse kan sikkert betragtes som foreløbig opgivet.

Imidlertid gaar Valgkampens Bølger højt i selve Berlin. De Konservative har brugt det Fif at opstille de af selve de Liberale mest anerkendte Mænd imod dem og har saaledes tvunget dem ind i den skæve Stilling at maatte stemme imod Personligheder som Falk og Moltke. Man vilde i de fleste andre Lande finde en mefistofelisk Snildhed i det Træk at bringe de Liberale til selv at fremkalde deres Yndlingsministers Nederlag; ti andensteds vilde hans Nederlag som Valgkandidat i Almindelighed betragtes som medførende hans Afgang som Minister. Men i Prøjsen sidder en Minister aldrig bekvemmere i Sadlen, end naar han Dagen forud er faldet igennem ved et Valg; Falk faldt i Fjor igennem her i Berlin og kan, hvis der atter i Aar skulde hænde ham noget menneskeligt, trøste sig med, at det ikke er første Gang.

Blandt de Mænd, der igennem Taler og Flyveskrifter især har virket for hans Valg, er *Treitschke* den mærkeligste. Det er ikke ringe Aandsgaver, som stikker i denne halvgamle, stokdøve, prøjsiske Professor. Det vilde ogsaa være urimeligt at fremstille ham som en ligefrem Fjende af Nytids-Tanker. Jeg husker for adskillige Aar siden at have læst hans *Historische und politische Aufsätze* uden at ane andet, end at han stod paa et, hvad man i Norden vilde kalde, yderlig frisindet Standpunkt. Man læse f. Eks. hans smukke Afhandling *Om Friheden*, der kalder det en evig Skam for tysk Civilisation i det 19de Aarhundrede, at en Mand som David Strauss aldrig fik Lov til at stige op paa noget Kateder. Man læse ogsaa hans ildfulde Afhandling om Byron, i hvilken han tager saa lidenskabeligt Parti mod Englands Torystyre paa Byrons Tid. Men Treitschke hører til den Gruppe af Aander, der allevegne er hyppige og i Tyskland ikke mindst, til dem, som med Aarene sætter Statstanken stedse højere over Udviklingen af den Enkeltes Frihed. Desuden var han altid indskrænket; neppe hos nogen betydelig tysk Skribent fældes fra Fædrelanderiets Standpunkt saa taabelige Fordømmelsesdomme over Heine og Börne. Da Bismarck optraadte i Glorien af sin Udenrigspolitik, blev Treitschke blændet; han saa snart ikke andet Fremskridende for sig i Tyskland end Bismarcks Storhed. Samtidigt afsondrede en stedse tiltagende Døvhed ham fuldstændigt fra Omverdenen; i Rigsdagen holdt han jævnlig, uden at kunne beregne sin Stemmes Styrke eller Svaghed, en Tale, som ikke forholdt sig til noget Foregaaende og som han ikke var i Stand til at forsvare mod noget Efterfølgende, eftersom han jo slet Intet kunde høre. — Behændigt har nu Treitschkes Modstandere af Fremskridtspartiet ført hans egen Fortid i Ilden imod ham.

Paa et Vælgermøde i Søndags bragte en Hr. Dürhold Treitschke's umenneskelige Haardhed mod Socialdemokraterne paa Tale. Denne har, som bekendt, engang for alle affærdiget deres Bestræbelser med den Vending, at under hele Verdenshistorien har Millionerne maattet trælle under haardt og aandløst Arbejde, for at nogle Tusinder kunde tænke og nyde, og han har nu sidst søgt at stemple Socialdemokratiet som Snigmordernes Parti. Hr. Dürhold oplæste i den Anledning følgende Linjer af et tretten Aar gammelt Skrift af Treitschke, i hvilket denne udtaler sig om Datidens Bekymringer angaaende Social-

demokratiet: «Hvilken ukærlig Haardhed i disse Domme over den Klasse, man saa skændigt kalder den farlige! hvilken hjerteløs Fordømmen af de lavere Stænders Hang til Vellevned! . . . Hvilken smudsig Angst ved enhver Bevægelse af Trods og Selvfølelse, der gaar igennem den daarligst stillede Del af Folket!» Og dette stammer fra 1865, da Lassalle havde gennemløbet hele sin Bane.

Paa Vælgermødet her i Berlin i Gaar har *Virchow* rettet et endnu kraftigere Angreb af beslægtet Art paa den højkonservative Professor. Samtidigt med at Treitschke har skiftet Standpunkt i almindelig politisk Henseende, er han ogsaa i kirkelig Henseende slaaet om. Han alene blandt de Nationalliberale fordømte Hossbachs Optræden i Fjor, ikke som kættersk, men som *taktløs*. Det Sidste er de konservative Fritænkeres staaende Udtryk om de ærlige Præster. Nu har han i sine Flyveskrifter slaaet Fremskridtspartiet sammen med Socialdemokratiet og søgt at hidse Vælgerne mod begge som *religionsløse* Partier. Til hans Straf oplæste Virchow i Gaar under almindelig Jubel følgende Brudstykke af Treitschke's *Historiske og politiske Afhandlinger*, 3dje Oplag 1867: «Nutildags findes langt mere af Kristendommens uforgængelige Kerne hos de Verdslige end i Kirken. Især lever den kristelige Kærlighed oftere i de saa stærkt smædede Vantros Hjerter end i Gejstlighedens. I de sidste hundrede Aars store Værk, i Menneskenes Befrielse fra de tusinde Skranker, som ukristelig Vilkaarlighed havde lagt dem i Vejen, har Kirken slet ikke havt nogen Lod. Kirkens Forsvarere kan gøre Krav paa den Forret at fordærve selv den bedste Sag ved deres Forsvarsmidlers uforlignelige Gemenhed». Da Virchow var kommen saa vidt, maatte han standse under Tilhørernes Latter og «Hør»! Og da han fortsatte: «Nu, mine Herrer, alt dette er ret smukt og overbevisende, men det berettiger ikke til at bebrejde os Irreligiøsitet», saa bidrog Ordenes Simpelhed og fine Ironi til at sikre den udmærkede og utrættelige Talers Triumf. Ganske vist afgiver Treitschke med denne Fortid en løjerlig Forbundsfælle for den «kristelig-sociale» Gruppe, ogsaa kaldet Hofpræste-Partiet.

Man hører tit nok Klager over, at en Mand af Virchow's overordenlige videnskabelige Fortjenester, Grundlæggeren af en hel ny Videnskab, har opgivet sin Storheds egenlige Felt for at vove sig ud paa Arkæologiens og Politikens usikre Om-

raader. Hans politiske Virksomhed har været utaknemmelig, hans Modstand mod Bismarck beroede i Begyndelsen paa Miskendelse af den store Statsmands Planer og har senere tilsyneladende været gold. Virchow har en klippefast Tro paa den politiske Liberalisme, som jeg vilde kalde misundelsesværdig, hvis jeg virkelig kunde misunde Troen paa en Doktrin. Men hvad Mening man end nærer om hans almindeligt politiske Synsmaade, ved en Lejlighed som denne føler ethvert udviklet Menneske Nytten af at store Mænd af denne Rang ikke holder sig for gode til Politik, men med den uhyre Overlegenheds Mod bekender Farve. Saasnart Talen rører Aandsfrihedens Sag, har en Ytring af en Mand som Virchow en Vægt, som ikke lader sig maale.

I disse Dage er Kejseren bleven overført fra Berlin til Babelsberg ved Potsdam, og saaledes *Unter den Linden* endelig atter efter lang Tids Forløb bleven aabnet for Fodgængere, Noget, der gengiver Byen dens sædvanlige Udseende og medvirker sit til at udslette Indtrykket af de pinlige Tilstande, hvorunder vi lever. Paniken lægger sig, og rundt om i Tyskland begynder man alt at kunne spore Kendetegn paa tilbagevendende sund Betragtningsmaade af saadanne Uhumskheder som Majestætsforbrydelse og Angiveri.

XX

Landliv

2. Aug. 1878

En lille Pige, der havde hørt Tale om den usunde Luft i de store Byer og om Landluftens Sundhed, spurgte: «Hvorfor bygger man da ikke Byerne paa Landet?» Skade, at man ikke har fundet Midlerne dertil. Der er Sommerdage, hvor jeg længes til Galskab efter Landet.

Ikke at Berlin, som det tros, er en Stad, der i særlig Grad mangler Træer og Haver. Tvertimod, der gives faa Byer, hvor man har anvendt saa forstandig en Omhu paa Plante-

verdenens Trivsel. Vel var Ombuen paa Grund af Jordsmonnets Beskaffenhed nødvendig, men den har hidført uovertrufne Resultater.

Den uhyre Königsplatz var endnu i 1872 et Sandhav, en øde Steppe, hvor enhver Fodgænger sank til Anklen i det dybe Sand. Nu er ikke blot dens Midte brolagt med en fin Mosaik i smukke Farver og Figurer, men dens talrige, større og mindre Plæner og Buskadser fylder Luften vidt omkring med Vellugt. Bedene er saaledes forsynede, at de skiftevis paa de vekslende Aarstider har duftende Blomster, og desuden behersker Syringer, Akazier og Linde med deres Vellugt til forskellig Tid Berlin W. Ikke blot vandes alle Planterne paa Pladsen stadigt og hyppigt, men hver enkelt undersøges og plejes regelbundent; om Vintermorgenerne gaar Gartnerne om og ryster Sneen af de unge Graner; mange Bede dækkes om Vinteren helt til; enhver skadelig Indflydelse holdes efter Evne borte. I selve Thiergarten vogtes hvert Træ som et Klenodie; det er indfattet i en lille stensat Aabning, og Vejene er her for Træernes Skyld undtagelsesvis oplyste med Petroleum, aldrig med Gas. Naar det gælder Thiergartens Vel, saa spares Intet.

Berlin kan ikke med Hensyn til Antallet af Træer i Gaderne maale sig med Paris; men den har flere vellugtende Træer i sine Gader. Paris bærer Træerne som Fjær i sin Hat, Berlin trykker en Buket af duftende Grønt til sit Hjerte. *The city swims in verdure* siger Elisabeth Browning om Paris. Om Berlin kan man uden Overdrivelse sige, at der er Maaneder, hvor visse Egne af Staden svømmer i Blomsterduft.

Dog nu er de duftende Træers Tid forbi og man længes bort fra Staden med dens Sten og fra Politiken med dens kolde Feber. Ud paa Landet, ud paa Lyngheden, kantet med Skov, hvor Luften er frisk og Menneskenes Følelse idyllisk!

Stedet ligger i Hannover, er en Mellemting mellem en Købstad og en Landsby, med henved 2000 Indbyggere, af hvilke de fleste er welfisksindede af gammel Vane. Først meget nylig har Jernbanen naaet Byen, saa det var at vente, at denne endnu befandt sig i den idylliske Urtilstand, som man tænker sig alle smaa tyske Byer henlevende i. Og naar man i Afstand skimter Staden første Gang med dens nette, renlige, smaa Huse, dens pæne Gader, dens frugtbare Marker, dens lille Skov, dens Skytte-

hus, hvor der danses mere end der skydes, dens simple Kirke og statelige Præstegaard, saa siger den Rejsende til sig selv: Voss's *Luise* oversat fra Heksameter paa Prosa!

Ved første Blik synes heller ikke det idylliske Indtryk at fornegte sig. Her læses ikke. Den eneste Avis, der trænger herind, er *Buxtehude-Zeitung*, hvilken, trods sit vilde, barbarisk-teutoniske Navn er et meget fredeligt Blad. Embedsstanden, der her repræsenteres af den nye Postmester og Amtmanden, er prøjsisk; den menige Mand af den ældre Slægt betragter derimod Prøjserne som en fjendtlig og især som en sulten Magt. At blive udskrevet til Soldat hed til for nylig: *dem Kuk-Kuk dienen.* For de ufrivilligt Indlemmede beholder den prøjsiske Ørn længe en hel Del af Gøgens Natur; Prøjserne har gjort sig altfor rigeligt tilgode i det fede hannoveranske Land. Men Uviljen dør ud, og man lever sit dæmpede Liv. Den larmende Kultur har endnu kun strejfet Egnen. Man siger mig, at om Vinteraftenerne er her bælmørkt, og at man da gaar fra Hus til Hus med en Lygte i Haanden, som for nogle hundrede Aar siden i de store Byer.

Dog set paa nært Hold opløser Idyllen sig, ja falder saa fuldstændigt sammen, at jeg her genfinder alle de samme Lidenskaber og bitre Kappestridigheder som i de store Byer. Et Eksempel: Kirken her i Staden er gammel og brøstfældig. Den er bygget paa Mosegrund, synker og revner, saa man stadig maa frygte en Sammenstyrtning. Byens Fædre er da ogsaa blevne enige om at opføre en ny Kirke; men hvor skal den ligge? Paa dette Punkt standser Enigheden. Magten i Byen deler to Matadorer, som jeg har havt den Ære at tage i Øjesyn. Den første er Fabrikanten V., en lille firskaaren, mørkladen Herre med sort Overskæg og et Ansigt som skaaret ud i Træ; han er Medlem af Landdagen og rigstro, en bondesnu gammel Knægt, som sysselsætter flere hundrede Arbejdere, og som ved Hjælp af et i rette Tid anbragt Gratiale altid faar dem til paa Valgdagen at stemme mod den socialdemokratiske Kandidat. Den anden er Købmanden E., en slank Provinsskønhed, som har Butik med Spejlglasruder, bærer elegante brogede Slips og overhovedet har et mere fornemt Præg end sin Modpart. Disse to Stormænd bekæmper nu hinanden haardelig i Spørgsmaalet om Kirkens Anlæg; Knud Aakre og Lars Høgstad staar ikke skarpere mod hinanden i Bjørnsons Fortælling.

Købmanden har begyndt med en ædel Handling, ganske i Idyllens Aand. Han foreslaar at lægge Kirken udenfor Byen og har tilbudt at skænke Byen Grund af sin egen Jord. Fabrikanten, den mere lavstammede Fædrelandsven, som frygter for, at Næringen i saa Fald skal gaa fra hans ligeoverfor Kirken beliggende Kro, sætter sig med Hænder og Fødder mod dette Forslag, godtgør det Unaturlige, rent ud sagt Umulige, i at have Kirken liggende andensteds end i Byens Midte, og lader en tro Følgesvend, han betaler, omdele Lister blandt Stadens Borgere, paa hvilke man tegner sig for Bidrag til den nye Kirke, som skal staa, hvor den gamle stod. Grunden maa da rigtignok lægges saa dybt, at den alene næsten sluger Halvdelen af den nødvendige Sum. Af og til lader han nu Bygmestere komme fra Berlin, hvilke da beværtes paa offenlig Bekostning for de til Kirkebygningen indsamlede Penge, og som efter Kaffen afgiver den Kendelse, at den nye Bygning godt kan opføres der, hvor den gamle synker.

Imidlertid er den anden Part i Sagen ikke ledig. Hr. E. med Spejlglasruderne lægger Uegennyttighedens Helgenskær om sin Pande. Overalt gør han med Styrke gældende, at V. under Skin af at virke for Almenvellet, for Medborgere og Medkristne, kun ledes af den smudsigste Egenkærlighed: han frygter øjensynlig kun for, at hans Kro skal komme til at staa tom. Men findes der ikke i Evangeliet mangt et Ord, der noksom viser, at man ikke skal bygge sin Kirke paa Sand eller Dynd?

Købmanden vilde sikkert allerede være gaaet af med Sejren, hvis ikke slette Mennesker, Venner af Fabrikanten, havde mumlet om, at ogsaa hans Uegennyttighed havde sit svage Punkt. Ti ved nærmere Eftersyn finder man, siges der, netop i en Udkant af hin Grund, han besidder udenfor Byen, et afsides liggende og lidet søgt Beværtningssted, der tilhører ham. Hvis Byen modtog hans Gave af Kirkegrunden, vilde dette uanselige Hus komme til at ligge netop ligeoverfor den nye Kirke og saaledes forvandles til en Guldgrube for ham, hvor Øl og Brændevin altid flød som i Kanaan Mælk og Honning, og hvor langt flere Mark- og Pfennig-Stykker snart vilde strømme ind, end det hele Jordstykke, han vil bortskænke, overhovedet er værd.

Den nye Pastor, en Mand med et strengt Ansigt, smalle Læber og glat blond Haar, der aldrig gaar ud uden med en værdig, høj Silkehat, har endnu ikke udtalt sig for nogen af de

stridende Parter; han lader sig foreløbig smigre og beværte af begge, og begge hører med megen Andagt paa hans Klagesange over Tidens Vantro og over Indførelsen af det borgerlige Ægteskab, der, som bekendt, er Vejen til alt Ondt. Den nye Pastor er ikke afholdt. Man indvender imod ham, at han gør sig Livet altfor mageligt paa Byens Bekostning, lader sin Præstegaard omkalfatre fra øverst til nederst, anskaffer sig kostbare Møbler og fine Tæpper, alt paa Byens Regning. Han bærer sig hermed saaledes ad: han inviterer Ordføreren *(den Ortsvorsteher)*, en Bonde, der føler sig højligt smigret ved Indbydelsen, til Middag hos sig og sin *Frau Pastor*; saa bevilliger Bonden ham alt, hvad hans Hjerte kan ønske.

Man indvender fremdeles imod den nye Præst, at han istedenfor at nøjes med de 3 Groschen (30 Pfennig), der er hans Takst for at uddele Sakramenterne, fordrer sin Betaling i Pølse, hvilken i den stedlige Tillavning anses for et Lækkeri, og at han da spiser og — tager hjem med sig for fulde 15 Groschen. Dette har havt til Følge, at Bonden nu lukker sit Madskab af, saasnart han har en Døende i Huset og der gaar Bud efter Præsten. Man arbejder af visse Grunde ivrigt paa ved næste Ordførervalg at styrte den nuværende *Ortsvorsteher* og faa en ny valgt, der holder fastere om Stadens Pung. Dog Udfaldet er uvist.

En meget lærerig Type er Amtmanden, Stedets højeste Øvrighed, en 60aarig livslysten Herkules. Han var ansat allerede i den hannoverske Tid og stod saaledes i ikke ringe Fare for at miste sit Embede ved Kongerigets Fald; men denne lystige Broder traf sine Forholdsregler for at faa Lov at blive, idet han allerede Dagen efter Hær-Overgivelsen ved Langensalza udbragte et Leve for Kong Wilhelm som Hannovers Konge. Heri som i andre Maader foregaar han sine Undergivne med et djærvt Eksempel. Han er ugift, men ingen Kvindehader. I den senere Tid har han taget til sig i Amtmandsboligen en Enke med to unge Døtre, mellem hvilke sidste han ligeligt deler sin Opmærksomhed, og som til Gengæld plejer ham med Ømhed. Om Sommeren foretager han Rejser med dem og skriver sig i Fremmedbøgerne: Amtmand N. N. med Søsterdøtre. Desværre har Pigebørnenes Luner, deres Velvilje eller Uvilje, en ikke ringe Indflydelse paa hans Embeds-Afgørelser, hvad alt tilsammen ikke bidrager til at styrke Ærefrygten for ham, skønt man hilser ham dybt nok.

Det er jo imidlertid altid anerkendelsesværdigt, at han ikke drikker, en Tilbøjelighed for hvilken adskillige af de mindre højtstaaende Embedsmænd i Staden efter nogen Tids Kamp med det stille Livs Ensformighed er bukkede under.

Og dog findes der i Staden en enkelt udmærket og fremragende Personlighed, det er Lægen. Jo længere jeg kender denne Mand, i des højere Grad vækker han min Deltagelse. Naar han kører forbi med sin Kabuds ned om Kinderne og sine rødrandede Øjne, tager han sig trods sin kraftige Skikkelse uanselig ud: den ægte Landlæge, altid tilvogns, evigt paa Farten, en rastløs og plaget Mand. Naar man har talt en Snes Gange med ham, har man det velgørende Indtryk, som Berøringen med den dybe Dygtighed altid meddeler, og man har set Glimt af en Sjæleskønhed, som vækker Beundring. Han er sin Egns Forsyn; i tyve Miles Omkres søger man til ham og sjældent tilbringer han en Nat i sin Seng. Han faar et Par Timers Søvn i Vognen. Han maa være Alt for Alle, Operatør og Raadgiver, Saarlæge og Trøster, maa afvekslende tage et Ben af og give politiske Vink. Han trættes aldrig, læser mere end han sover, hvad hans stakkels Øjne noksom vidner om, forener en Fagmands Indsigt med en mærkværdigt omfattende Dannelse. Paa et Grundlag af Forsagelse lever han udelukkende for andre Menneskers Vel. For sig selv attraar han kun det Ene, ikke at fordummes i denne Ensomhed, hvor han sjældent eller aldrig træffer en aandeligt Jævnbyrdig, og at holde sin Aand vaagen og i Udvikling gennem Studier.

Han er Læge af Kald uden at være det af Lyst. Faderen var Læge med Liv og Sjæl, Sønnen begyndte paa Universiteterne i Heidelberg og Berlin med en sand Lidenskab at studere filosofisk Æstetik og Kunsthistorie. Han saa Strauss og hørte Vischer, for hvem han har bevaret sin første Ungdoms Sværmeri. Men Studiets Udsigtsløshed i Forening med Faderens tidlige Død tvang ham ind paa Medicinen. Snart var hans Interesse for Studiet og Udøvelsen af Lægevidenskaben vakt, om han end aldrig glemte sin Ungdoms Kærlighed. Gift med en Hustru, som ikke forstaar ham; uden Glæde ved Livet siden Tabet af deres eneste Barn, en lovende Søn; hængende ved sin gamle Moder, hvem han har taget i Huset og som nu er Døden nær, lever han udelukkende i Pligtopfyldelse og paa Erstatningsmidler. En Rejse til Rom er det sidste Haab, hvis Opfyldelse han fra Aar til Aar

lover sig selv, dersom han engang kunde afse Tiden dertil. Han læser alt værdifuldt Nyt, har en Ynglings varme Følelse for talentfulde Forfattere og Bøger, er ivrig Politiker og bestemmer paa sine Køreture saa mange af sine Klienter som muligt til at stemme for den frisindede Rigsdagskandidat. De følger hans Raad af personlig Hengivenhed, ikke af Overbevisning.

Han har derfor ringe Haab om, at de i Fremtiden vil vedblive dermed. Overfor en religiøs Agitation som den, der nu begynder, har han ingen Indflydelse. Stikordet fra de Konservatives Side er det, at de frisindede Politikere ikke tror paa Kristus som Guds Søn. (De ledende Mænd i Hannover er nemlig Medlemmer af den rationalistiske *Protestantenverein*). Dette Løsen gør Underværker: Bønderne forskrækkes og falder fra. Sammenligner man dem i politisk Henseende med danske Bønder, saa er det tydeligt nok, hvor lidet vakte de er, og naar de vækkes, saa vækkes de langt snarere til agrarisk Reaktion end til Frihedsstræben. De er som Regel uselvstændige. Kun op mod det Holstenske, i Marsklandet, i Khedingerlandet og der omkring findes her i Norden den stærke selvstændige Bonde, Gaardmanden, der er stolt af sine Penge og sin Jord; men heller ikke denne har trods sin Uafhængighedsfølelse noget Frisind. Uvilje mod Præsten og religiøs Overtro forliges godt. I Danmark er man paa en Gang videre og mindre vidt i dette Punkt end her. Den danske Bondestand er endnu ikke sat paa Prøve; dens Frisind har hidtil nærmest været en, iøvrigt meget vel hjemlet, Stræben efter at gøre sig gældende som Stand; Ingen véd hvad Indtryk et Løsen for eller imod Rettroenheden vilde gøre paa den. Med Rette kan den derfor endnu ikke føle sig paa den tyske Bondestands Bekostning.

Siden 1870 findes der i den yngre Slægt i Hannover ikke mere nogen væsenlig Utilfredshed med Kongerigets Opgaaen i Prøjsen. Vel er det endnu et Stik i Hjertet paa mange, naar Brevene kommer med Udskrift: *Provinz* Hannover, men ogsaa dette vil fortage sig. Trods de høje Skatter har Fordelene ved at blive af med det nationale Kongehus været altfor haandgribelige. I Bismarcks Stat gives hverken smaalig personlig Politik eller noget Elskerinde-Herredømme. Alle Formaal er saglige, hvad der end ellers kan siges om dem.

Den sidste Konge af Hannover var en blind Mand, hvis Hovedønske var at bibringe sit Folk, ja sine Omgivelser den Tro,

at han havde sit Syn. En Paragraf i den hannoveranske Statsforfatning udelukkede fra Tronen enhver Prins, hvem en eller anden Legemslyde kunde hindre i Regeringsmagtens Udøvelse, og det var oprindeligt for denne Bestemmelses Skyld, at først Kong Georgs Fader, senere han selv, planbundent forgøglede Verden, at han var seende. Saaledes blev Kongen hele sit Liv igennem en Komediant, og en mistænksom, grusom Komediant, der søgte Hævn over Enhver, som røbede at han gennemskuede Farcen. Han talte med de Herrer og Damer, der opnaaede Foretræde, om deres friske Farver eller deres Dragters Snit eller om den smukke Udsigt fra Slottets Vinduer. Han sagde Folk, at han fandt deres Udseende uforandret siden sidst. Han krævede Husene flagsmykkede, Murene behængte med Tæpper, naar han holdt sit Indtog i en Stad. Naar han saa ganske forsømte Byen Emdens Havneanlæg, saa var det Straf, fordi Indbyggerne, som kendte til Kongens Blindhed, ikke havde anset det for Umagen værd at pynte Byen med Faner og Tæpper til hans Ankomst.

Alt Sligt er umuligt under det ny Styre; det er brutalt, men storstilet, og selv dets Nag er af politisk, ikke af personlig Natur. Smaa Tyranner er skadeligere end en enkelt stor.

Jeg holder af denne Egn, af den dybe Ensomhed her, hvor Ingen kommer i Besøg og ingen elektrisk Dørklokke uophørligt ringer. Jeg holder af de lange, ensomme Spasereture ude i Heden, hvor den blomstrende Lyng dufter saa stærkt i Middagsvarmen, og af Vandringerne i den smukke Bøgelund, hvor Ingen gaar uden jeg, og hvor jeg kender hver Sti og næsten hvert Træ, hver Gruppe af Buske. Den er vel ikke saa stor som Thiergarten, men den har den Fordel, at dens Træer vokser uden kunstig Pleje og at den ikke er gennemskaaren af snorlige Køre- og Ride-Veje med Damer tilvogns og Officerer tilhest. Af og til har man her et Minut, hvor man aander frit og glemmer Eksistensen i vaagen Drøm.

XXI

Pessimisme

4. Aug. 1878

Valgenes Udfald er det, at Bismarck, støttet paa de Konservative alene, er i afgjort Mindretal, men at han, hvis han slutter Fred med de Ultramontane, har det forønskede Flertal paa sin Side. De indledende Skridt til en Udsoning med den katolske Kirkevælde er derfor allerede gjorte. Den pavelige Nuntius Masella er bleven modtaget af Bismarck i Kissingen, ja endog paa Banegaarden af Herbert Bismarck, og man skal være kommen til den foreløbige Overenskomst, at Majlovene vel bliver bestaaende, men bringes saa lemfældigt til Udførelse, at de derved faktisk er satte ud af Kraft.

Til Canossa er da Rigskansleren vel ikke gaaet, men Paven er ligesaa lidt og endnu mindre gaaet til Berlin. Man er kommen hinanden i Møde paa Halvvejen — i Kissingen. Var det Enden paa hint udskregne Forsøg paa at bøje Kleresiet under Statens Overhøjhed? Er det Enden paa den store Kamp, som ved Hjælp af den største sammenhængende protestantiske Befolkning paa Jorden, de 25 Millioner Mennesker, der bebor det nordtyske Lavland, skulde føre den Bevægelse, som begyndte med Lessing, Kant, Fichte og Schiller, ud i Livets Virkelighed?

Det første Varsel om Omslaget i Tingene har allerede vist sig. Undervisningsministeriet har ladet Bestyrerne og Bestyrerinderne af Berlins Privatskoler vide, at de øjeblikkelig har at fjerne fra Skoleundervisningen de Lærebøger, «som maatte indeholde noget for katolske Samvittigheder Saarende». Bøger af denne Art er da nærmere betegnede: forskellige Lærebøger, deriblandt Kletke og Sebald's Læsebog for højere Døtreskoler.

Da de Herrer Kletke og Sebald (hvis Bog har oplevet seks Oplag og været i Brug i 35 Aar, allerede dengang da Falks Forgænger, den berygtede Reaktionær Mühler var Kultusminister og Kultusministeriet en halvkatolsk Indretning) — da disse Herrer forespurgte sig hos *die Schuldeputation*, hvilke Steder i deres Læsebog det var, som særligt havde vakt Anstød, anførtes følgende Punkter:

Engel's *Galilæis Drøm,* især Stedet: «Hvor andægtigt kaster Folket sig ikke paa Knæ for Galilæis Forfølgere, der bedrager det for dets Markers Afgrøde».

Schillers Fremstilling af Gustav Adolfs Død i hans *Trediveaarskrigen.*

Göcking's Digt *Stedet, hvor Gustav Adolf faldt.*

Man spørger uvilkaarligt, om det er Tyskland, Kulturkampens Tyskland, Prøjsen, Falks Prøjsen, hvori vi lever og hvori et saadant Aktstykke har set Lyset. Og Svaret lyder, at Ordren dertil ad en Omvej er udgaaet fra det Kultusministerium, der dog endnu bærer Falks Navn. Sandelig, de Herrer Ultramontane forstaar at stille deres Betingelser. Den gamle stygge Historie med Galilæi er dem i Vejen, den skal endnu en Gang forsøges neddysset; man begriber, at dette Navn er ilde hørt af de Herrer. Og saa Gustav Adolf! To Gange findes hans Navn paa Skoledeputationens Indeks. Hans Bedrifter tør ikke fortælles, hans Død ikke besynges for tyske Smaapiger. Han stilles i Klasse med saadanne Helte som August af Sachsen og Ludvig XV, hvis Liv man af andre Grunde ikke plejer at fortælle Pigebørn uden at udrense en hel Del Enkeltheder. Og saa er der endelig — er det troligt og muligt i Tyskland? — Schiller, Schiller selv. Og det er ikke hans vilde, sanseligkraftfulde Ungdomsdigte, man undertrykker, det er et Brudstykke af hans som Historieværk saa uskyldigt barnlige, men som Vidnesbyrd om hans rene Frihedskærlighed saa mindeværdige *Trediveaarskrig*. Victor Cherbuliez haanlo i sin Tid, da det nye Kejserrige rejste Schillers Statue paa *Gendarmenmarkt* i Berlin og fandt blodigt spottende Vid i denne Sammenstilling af Pladsens og Digterens Navne. Dengang var Haanen ikke berettiget; nu har Reaktionen i Tyskland sørget for, at den er bleven sand. Galilæi — Gustav Adolf — Friedrich Schiller, hvilken Treklang af Navne, hvilket Trekløver af de fra Skolebøgerne Forviste! Disse tre Navne taler saa højt, at de gør enhver videre Tolkning overflødig.

Socialdemokraterne er blevne saa godt som fortrængte fra Rigsdagen; de Par Pladser, de endnu har inde, forslaar kun lidt. Men dog har Regeringen liden Grund til at glæde sig over Socialdemokraternes Nederlag. En Tredjedel af alle Vælgere i Berlin viste sig at være Socialister; der blev afgivet 20,000 flere Stemmer for Socialdemokraterne i Berlin i Aar end ved sidste Valg, og i Løbet af de fem Valg, der er foretagne

her i Byen fra 1867 til 1878, er de socialdemokratiske Stemmer stegne fra 69 til 56,336. En svulmende Reaktion vil naturnødvendigt medføre en stedse højere Stigen af Tallet paa socialistiske Vælgere.

Det Parti, der har lidt mest ved Valgene, er *Fremskridtspartiet*; det har tabt hele Østprøjsen, som det næsten ene havde inde, til det konservative Parti. Det tæller nu kun en Snes Stemmer i Rigsdagen, der foreløbigt vil vedblive at gaa sammen med de Nationalliberale. Den udprægede Reaktion trænger Vælgerne ud til Yderligheder: Konservatisme og Socialdemokrati; hvad der ligger imellem, trykkes sønder og sammen.

Men for Bismarck med hans kolde Menneskeforagt er alt dette ligegyldigt. Han vil have det nye Rige stillet uafhængigt af Enkeltstaterne og dets Militærbudget fastslaaet uafhængigt af Parlamentet, og til disse Formaal er ethvert Flertal, han kan bruge, ham lige brugbart og godt.

* * *

For lange Tider er Livsglæden hos det tyske Folk forbi. Udadtil er Riget saa mægtigt som nogensinde; set i Fugleperspektiv frembyder Landet det samme stolte Skue af en halv Million blanke Pikkelhuer og Bajonetter. Men det tager sig ikke ud som før; der mangler Sol paa al denne Blankhed, den Sol, der skulde bringe Jernet til at skinne og lyse som Sølv og bringe endog Pikkelhuerne til at glimte og smile. En tyk Sky af Mismod og Skuffelse har lagt sig over Rige og Folk. Alle Lommer er tomme og alle Fængsler fulde, fyldte til op under Tagene med politiske Forbrydere, der paa en Ølstue har sagt et taabeligt og ligegyldigt Ord. Man véd ikke mere, hvad man tør vove at sige, og under Stilheden fornemmes kun Lyden af de dumpe Slag paa den store Ambolt, hvor Regering og Forbundsraad smedder nye Love, nye Vaaben mod Socialismen og Liberalismen. *Her knebles* læses med usynlig Skrift over Værkstedets Port.

Og Skyen af Skuffelse og Mismod synker dybere og dybere, breder sig mere og mere over det store Rige og dets Befolkning.

Men medens den synker, føres der i den tyske Literatur en næsten ligesaa lidenskabelig Krig mod Pessimismen som mod

Socialismen. Det undrer efterhaanden Tyskerne selv. Redaktøren af et af vore Ugeskrifter sagde nylig til mig: «Det er dog kuriøst, at der aldrig i Tyskland har været skrevet saa enstemmigt mod Pessimismen som nu, da alle Mennesker, man taler med, er Pessimister.»

Skønt Stemningspessimismen, der nu breder sig saa stærkt og kommer saa hyppigt til Udbrud, er højst forskellig fra Pessimismen som Lære, mod hvilken der skrives og fejdes, kan jeg godt forstaa, at de begge hyppigt slaas sammen; den gennemgaaende Følelse af Ulyst ved Livet forveksles naturligt med en vis given Lære om Livets Uværd. For Mængden tager det sig ud, som var den sidste bygget paa den første. Og dog gælder dette kun om Schopenhauers ubetingede og storstilede Pessimisme, der udmunder i fuldstændig Uvirksomhed, ingenlunde om Eduard von Hartmanns mere sammensatte Lære, der netop paakalder Handlekraften, og mod hvilken der ikke desmindre bestandig skrives ud fra Forestillingen om dens Nedbryden af Handledygtighed og Mod.

Den Forveksling, hvorom jeg taler, er bl. A. begaaet i et Skrift *Om Tyskland* af Hr. Claes Lundin, som indeholder mangen træffende Ytring om tyske Tilstande; men man gaar ikke Forfatteren for nær ved at finde hans Skarpsynthed større for ydre Sæd og Skik, ydre Former og Forhold, end for hvad der foregaar i Hjerner og Hjerter. Lundin nærer den fejlagtige Anskuelse, at den Hartmannske Pessimisme, som han mener at være stødt paa i den Berlinske Dameverden, ytrer sig som «Verdenssmerte», som (affekteret eller oprigtig) Fortvivlelse, der følgerigtigt burde føre til fuldstændig Selvopgiven; han véd ikke, at denne Pessimisme efter sit Væsen tilstræber Kulturfremskridtet, overhovedet er afgjort idealistisk, og han ser ikke, at den netop ved sin Idealisme, der er saa fjern fra Blaserthed og Ligegyldighed, er en udpræget tysk-national Foreteelse, maaske en af de mærkeligste, det tyske Folk for Tiden har at opvise.

Dette udelukker ikke, at efter min Overbevisning det egenlig Pessimistiske i denne Filosofi, særligt i dens Hartmannske Form, er uden videnskabelig Værdi. Pessimismen som saadan er den Lære, at Livet er et Onde, at det var bedre, ikke at være til, eller anderledes udtrykt, at den Verden, vi kender, i Bund og Grund er slet. Denne Lære er ikke blot ubevislig og ufrugtbar, men hvad værre er, den er dybest inde uklar. Det

er umuligt at anvende Bestemmelser som *god* eller *slet* paa Verdens-Altet. Verden er saa lidet god eller slet, som den er blaa eller gul. Og hvad Menneskelivet angaar, saa er de tyske Pessimisters skinvidenskabelige Opsummeringer af Lyst- og Ulyst-Fornemmelserne i Livet og deres Forsøg paa at bevise de sidstes Overtallighed foreløbigt rent vilkaarlige, da en Maalestok for disse Værdier fattes.

Imidlertid vil Hartmann jo ikke præke Livets Elendighed, men en paa Grundlag af Indsigt i denne Elendighed bygget Moral. Denne idealistiske, begejstrede Side af Hartmanns Sortsyn er nylig bleven rigtig opfattet og fremstillet i en forøvrigt ikke synderlig fyldestgørende Afhandling af Charles Wildman i *The nineteenth Century*: *Om de sociale Aarsager til den tyske Pessimisme*. Forfatteren fremhæver saadanne Aarsager som den triste, overlæssende Skoleopdragelse uden tilstrækkelige Legemsøvelser, Universitetslivets Kedsomhed med aandløse Drikkelag og med meningsløse Dueller, som udfægtes uden Lidenskab efter *Burschenschaftets* Kommando, fremdeles Familielivets ringe Betydning paa Grund af den formentlig ringere Rolle, som Kvinden i Tyskland spiller. For den lærde Stands Vedkommende fremhæver han den ringe Agtelse, Videnskabsmanden i vor pengekære Tid nyder, i Modsætning til den Ærbødighed, hvormed fordum i den lille tyske By hans luvslidte Kjole blev betragtet og hans møjsommeligt erhvervede Indsigt vurderet. For de øvrige Stænders Vedkommende virker som forstemmende Bevæggrund den stedse større Vanskelighed ved at erhverve sig betydelig Formue netop paa en Tid, da en grov Kærlighed til udvortes Goder mere og mere fører det store Ord. Wildmans Grundtanke er altsaa i Korthed den, at den tyske Idealisme, der før har udrettet saa store Ting, nu i den udpræget virkelighedsdyrkende Tid med Nødvendighed har maattet se sort.

Forklaringen er noget vel udvortes og overfladisk, om den end har mange Sandhedselementer. Hvad Wildman overser, er det af alle Tidstilfældigheder Upaavirkelige og evigt Sande i en Betragtning af Livet, der tager sit Udgangspunkt i Smerten som noget U-bortdisputerligt. De Skribenter, der i det 19. Aarhundredes Begyndelse drev Tungsindigheden som Syssel, var tit egenkærlige Mænd, for hvem Betragtningen af deres eget sønderrevne Hjerte var en Nydelse.

Hos de mørkt seende Forfattere, som nu forveksles med

hine, er den personlige Lidelse optaget i den almindelige Medlidenhed og mildnet ved den.

Den Stemningspessimisme, som nu raader i Tyskland, er derfor ikke noget Sortsyn i Kraft af Læren om Livets Værdiløshed; den er netop det modsatte, et kun let maskeret Gladsyn. Den, der ser lyst, venter meget af Livet, og klager højt og lydt, fordi han uophørligt skuffes. Han staar uforberedt overfor alle de Kvaler, de Hindringer og Genvordigheder, som Tilværelsen lægger Mennesket i Vejen. Den, som ser Livet mørkt og ingen egenlig Lykke venter, finder Glæder, han neppe vovede at haabe paa, skønne Øjeblikke, Timer og Dage, hvis Nydelse forhøjes ved den mørke Ramme, som hans Livsbetragtning lægger om dem. Som Hartmanns afdøde Hustru har udtrykt det: «Pessimisten ser Stjernerne i Livets Nat; Optimisten, der bestandig venter, at Solen skal give sig til at skinne midt om Natten, glæder sig end ikke ved de matlysende Stjerner, der tager sig ud som en Spot over hans Forventning og Haab».

De stakkels socialistiske Sværmere, der nu lider saa haard en Forfølgelse i Tyskland, fordi de føler Livets Jammer saa dybt og tror paa Muligheden af, at dersom blot Regeringen og de herskende Klasser vilde, kunde Alt blive saa inderlig godt og Jorden et sandt Paradis, alle disse er i Reglen haardnakkede Optimister. Jeg ønsker visselig ikke, at man skal byde dem Stene for Brød eller Læresætninger istedenfor Forbedring af deres Kaar; men jeg kan ikke værge mig mod den Tro, at deres Utaalmodighed vilde formindskes noget, deres Fremtids-Illusioner bleges og derved deres Utilfredshed dæmpes en hel Del, i Fald man kunde bibringe dem en passende Dosis Mistro til Livet, lære dem, at Savnene stiger med den stigende Velstand, at Lidelsen er overalt, fordi al Leven er en Døen, at de Goder, de eftertragter, for en stor Del er indbildte Goder, og at intet Opnaaet gør den Virkning paa Sjælen, som Attraaen og Savnet foregøgler En. De lavere Klasser er ganske vist langt fra at kunne forstaa en saadan Tankegang, og dersom de forstod den, vilde de naturligvis ikke tro paa den, men anse dens Forkyndelse for et nyt Krigspuds af de Velhavende og Lykkelige. Men en Overvejelse fortjener dog dette: Efter at man nu i Aarhundrede efter Aarhundrede paa alle Torve har præket Gudstro og Gladsyn for Menigmand, er Resultatet blevet det, at Europas Hovedlande trues af en sand Verdensbrand fra de Misfornøjedes

Side. Det er da ikke underligt, om Pessimisterne mener, at kun det indtrængende Skøn af det Daarlige i Jagten efter Lykken og af selve Tilværelsens Slethed og Kval vil kunne klare Masserne, hvor ufuldstændigt deres Misundelse er begrundet, og hvor overdrevne de Forestillinger er, som de gør sig om Muligheden af et Liv i Lyst og Lykke.

* * *

Oktober 1878

Netop samtidigt med, at den tyske Rigsdag forhandler Loven mod Socialdemokratiets «paa Omstyrtning af den bestaaende Stats- og Samfundsorden rettede» Bestræbelser, udkommer der i Berlin et stort og velgennemtænkt Værk, hvori Socialdemokratiets Grundsætninger er blevne underkastede en filosofisk og efter Forfatterens Mening tilintetgørende Kritik. Denne Bog er *Eduard v. Hartmann*'s *Phänomenologie des sittlichen Bewusstseins*, det vil omtrent sige: Redegørelse for de mulige og virkeligt foreliggende sædelige Grundkræfter. Det er en Indledning til Etiken, som vel fortjente at læses og prøves i Norden, hvor Martensens saa ulige tankefattigere Etik nylig i visse Krese har gjort en Opsigt, der røber, hvilket Herredømme de kirkelige Synsmaader endnu har i Danmark og Norge.

I Tyskland har den kirkelige Presse sit lille afgrænsede Felt, hvor den afgør sine Familietvistigheder; hvad der fra Rettroenhedens forskellige Lejre kommer for Dagen, læses ikke af de almindeligt Dannede og regnes overhovedet ikke med til Literaturen. Intet større tysk Tidsskrift optager slige Indlæg; lige fra *Deutsche Rundschau* og ned til *Gartenlaube* har man udelukket enhver Afskygning af Kirketro, og med Undtagelse af de faa officielle eller præstevenlige Dagblade, følger den hele Dagbladspresse samme Princip.

Heri ligger, at de store aandige Kampe føres paa en fællesmenneskelig Grundvold uden Hensyntagen til de kirkelige Myndigheders forskellige Standpunkter, uden Bekymring for den Skrivendes mulige Overensstemmelse med dem eller Afvigelse fra dem, uden Buk for dem og i Reglen uden al Fejden imod dem.

Saaledes ogsaa naar Talen er om filosofiske eller etiske Principkampe. Hverken Gladsynets eller Sortsynets, hverken

Aandsdyrkelsens eller Virkelighedsstudiets Talsmænd staar i Forhold til nogen rettroende Teologi, og ingen af dem fører sin Sag med Henblik til en saadan. Naar f. Eks. Dühring lidenskabeligt bekæmper Shopenhauers og Hartmanns Anskuelser om Livets Uværd, saa staar han ikke derfor Teologien nærmere end de. Han hævder Tilfredshed med Tilværelsen, uagtet han forkaster Forestillingen om et Liv efter Døden. Paa samme Vis er ogsaa Virchows og Häckels Stridigheder fra begge Sider blevne førte uden Inddragning af nogen Videnskaben fremmed Autoritet i Kampen.

Hartmanns Værk indeholder paa sine 870 Sider et klart og letlæst Indlæg i Tidsalderens filosofiske Tankestrid; men paa samme Tid har Forfatteren, hvem det Held, han har havt med sig, har gjort begærlig efter at vedligeholde sin Forbindelse med Dagens og Døgnets Tankeliv, gjort Sit til at meddele Værket noget af Dagbladsartiklers Holdning, og har givet det et (rigtignok kæmpestort) Flyveskrifts Tiltrækningskraft ved Siden af et filosofisk Hovedværks Alvor, idet han oplyser enkelte af de ledende Tanker, han behandler, ved saadanne velkendte religiøse og politiske Foreteelser som Jesuitismen og Socialdemokratiet. Herved forøges Bogens øjeblikkelige og svækkes dens varige Virkning. Jeg kan ikke sige, at denne Blanding tiltaler mig, er desuden personligt ganske uenig med Forfatteren i hans Grundsynsmaade.

Som bekendt opstillede efter adskillige Forgængeres Eksempel den engelske Moral- og Rets-Filosof *Bentham*, hvis politiske Indflydelse i Europas forskellige Hovedlande var saa mægtig i Slutningen af det 18de Aarhundrede og de første tyve til tredive Aar af det 19de, som det sædelige Formaal for de menneskelige Handlinger dette: *den størst mulige Lykke for det størst mulige Antal.* At virke for dette Formaal betegnede han i sit Sprog som at gøre *Nytte*, og det var under Navn af Nyttelære, at hans Lære rundt om hos de civiliserede Folkeslag fandt Tilhængere og Modstandere, Tilhængere blandt de Reformlystne, som efterhaanden antog Navnet af Liberale, Modstandere blandt de fine Folk, hvem Ordet Nytte var for grovt, blandt Digtere, hvem det klang for prosaisk, og især i det store Tros af Romantikere, for hvem denne Lære lugtede af Almuevenlighed og af Had til det *Skønne*, hvorved de fremfor Alt forstod det *Gamle* eller dog det Gamles Skønhed.

Liberalismen, der som sagt ansaa det for sin Opgave at sikre det størst mulige Antal den højest mulige Lykke, betegnede sig i de fleste Lande som Fremskridtsparti, idet den gik ud fra den umiddelbare Overbevisning om, at den ved at arbejde for *Massernes Lykke* arbejdede for *Kulturfremskridtet* og omvendt. Den ansaa uden videre Tvivl eller Grublen disse to Udtryk for omtrent enstydige. At de to Begreber imidlertid ikke uden videre dækker hinanden, er en Sandhed, som ikke længe kunde blive skjult, og som man hyppigt nok i Samtale mellem Mand og Mand hører antydet. Hvem husker ikke Ytringer eller har ikke ladet falde Ytringer, som betoner, at denne eller hin Kultursandhed neppe bør meddeles Menigmand, da den kun vilde gøre ham ulykkelig, eller at en moderne videnskabelig Indsigt ikke bør prækes paa Torvene, da Folket, som har det haardt nok, bør beholde sine Forestillinger i Fred osv. Denne Indvending er navnlig saavel i katolske som i protestantiske Lande den ufravigelige, selv fra liberale Politikeres Side, imod Fatteliggørelse af den moderne Religionsvidenskab og Religionskritik, og vil man se efter, ligger den Antagelse bag den, at dersom man for enhver Pris vil fremme Kulturfremskridtet, gør man Menneskene stedse mindre lykkelige, og omvendt, dersom man for enhver Pris vil fremme Massernes Lykke, maa man give Kulturfremskridtet til Pris.

Det er især, siden Socialdemokratiet er optraadt, at den foreløbige Strid mellem Liberalismens to Formaal er bleven aabenbar. Socialisterne er begyndte med at tale højt om Massernes Lykke og har samtidig nu og da ladet haant om Kulturfremskridtet. Den uvilkaarlige Følge heraf har været den, at de Liberale eftertrykkeligt betonede Nødvendigheden af at sikre Kulturfremskridtet (mod «moderne Hunner og Vandaler») og samtidig lod Bekymringen for Massernes Lykke træde tilbage.

At der imidlertid skulde være en grundsætlig Strid imellem dem, at man skulde være tvungen til at vælge et af to, enten Formaalet: Kulturfremskridt eller Formaalet: størst mulig Lykke for det størst mulige Antal, det er Noget, som aldrig er faldet hverken Liberale eller Socialister ind. Trods al deres Uenighed staar de paa denne fælles Grundvold — og jeg for min Del mener, at de heri har Ret.

Imod dette Punkt er det nu, Hartmann retter et kraftigt Angreb. Socialdemokratiet, siger han, er Liberalismens nødven-

dige og tankerette Følge. Læren om den størst mulige Lykke for det størst mulige Antal fører naturnødvendigt til Socialisternes samfundsomkalfatrende Planer. Det er Skæbnens Ironi over den engelske Liberalisme, at den selv har avlet den Formel, som, naar den førtes ind i Livet, maatte frembringe netop det Parti, der tvinger Liberalismen til at takke af. Men skønt Socialisterne forsaavidt tænker rigtigt, som de med de Liberales Formel ogsaa vedkender sig Følgerne af en Stræben i dens Aand, tænker de dog ganske følgestridigt, forsaavidt de endnu maatte indbilde sig at kunne forene Kulturfremskridtet med deres Arbejden for Massernes Lykke. Ti disse to Ting er polære Modsætninger: Al Kultur har, saa langt Historien gaar tilbage, hvilet paa Mindretal og vil, saa længe der gives Historie, hvile paa Mindretal, der efter de stedse betydeligere Uligheders organiske Udviklingslov endog maa blive stedse mindre Brøkdele af Folkemassen. Med stigende Kultur bliver Afstanden mellem de begunstigede Mindretals og Massernes Kulturhøjder stedse større, medens en Formindskning af denne Afstand er et usvigeligt Kendetegn paa den hele Kulturs Aftagen. At ophæve de begunstigede Mindretal er det samme som at tilintetgøre Kulturens eneste Bærere og eneste Drivkraft. Da Socialdemokratiet nu arbejder henimod stedse større Lighed, arbejder det for Tilintetgørelsen af al Kultur.

For ikke at afbryde Hartmanns Tankegang fortsætter jeg uden at gøre nogen Indsigelse: Kun Gladsynet bevæger sig i den Indbildning, at Kulturfremskridtet som saadant fremmer Lykke; Sortsynet, som har gennemskuet Indbildningerne, véd, at stigende Kultur er stedse stigende Ulykke. Vil man arbejde for Massernes Lykke, maa man arbejde henimod deres Fordummelse og deres blot planteagtige Liv: «Saa dum som Folkemassen end er, har den dog en ganske rigtig Følelse af, at Oplysnings- og Fremskridtsmændene virkelig vil rane den dens Fred og dens Lykke, naar de f. Eks. vil udrive den af Jesuiternes Formynderskab. Man sammenligne dog det Indtryk, man faar af Befolkningens indre Liv i et af den moderne Dannelses Midtpunkter og i en stille paveligsindet Landsby: Her den mest oprivende Kamp, den knurrende Utilfredshed, den bitreste Harme over Fattigdom og Savn, dèr den roligste Given sig hen i sin Skæbne, en taalmodig Udholden af Lidelsen som sendt af Gud, og den friske, ligefremme Nydelse af de laveste og raaeste Fornøjelser. Hvor misundelsesværdig er ikke Beskuelsens Fred i en Okses

Aasyn og hvor beundringsværdigt har ikke Jesuitismen forstaaet gennem sit Redskab, Gejstligheden, at paatrykke Befolkningen et Stempel af umiskendelig Lighed med denne Drøvtygger! Hvor taabelige og intetsigende tager ikke fra Lykkelærens Standpunkt de opbragte Talemaader om Kleresiets Fordærvelse og Folkets Vankundighed sig ud i hine Præsteværldens Egne, naar man stiller sig for Øje, hvor behageligt disse Mennesker føler sig tilmode i deres Vankundighed og hvor beærede de føler sig, naar de eller deres Slægtninge benyttes som Redskaber af selve deres saakaldt fordærvede Præster!»

Og med fin kritisk Sans griber Hartmann et Sted ud af *Lassalle*'s *Arbejderlæsebog*, hvor han finder Modsigelsen mellem Lykkeprincipet og Fremskridtsprincipet iøjnefaldende, og undersøger Citatets forskellige Led. I den Tale, Lassalle i 1863 holdt i Frankfurt am Main — en Tale, hvis Salg i disse Dage er blevet forbudt — sagde han bl. A.:

«I tyske Arbejdere er mærkværdige Mennesker! Franske og engelske Arbejdere maa man forklare, hvorledes deres sørgelige Stilling lader sig afhjælpe. Men *Jer* maa man først bevise, at I *er* i en sørgelig Stilling. Saa længe I har et Stykke daarlig Pølse og et Glas Øl, mærker I det slet ikke og véd ikke, at der fattes Jer noget. Men dette kommer igen af Eders fordømte *Mangel paa Fornødenheder*. Hvordan, vil I sige, er Mangel paa Fornødenheder ikke en Dyd? Jo ganske vist for den kristelige Moralprædikant er den en Dyd; det er den kristelige Munks og den indiske Søjlehelgens Dyd; men for Historieforskeren og Nationaløkonomen gælder en anden Dyd. Spørg I kun enhver Nationaløkonom, og han vil sige Jer: hvad er den største *Ulykke* for et Folk? Det er, naar det ingen Fornødenheder har; ti det er dem, som fremsporer dets *Udvikling* og *Kultur*».

At være tilbage i Kultur og at være højst ulykkelig er her uden nogen Følelse af Forskellen mellem de to Begreber ligefrem sat som enstydigt, skønt Lassalle i Grunden selv maatte slaas af den Modsigelse: *Ulykken* er den, at Arbejderen ikke føler Savn, *ikke er ulykkelig*.

Det falder ikke en Pessimist vanskeligt at slaa Mynt af en saadan Skødesløshed i Udtryksmaaden; den er Vand paa hans Mølle og giver ham Anledning til ny Variation af sit Tema, at der er en afgørende Splid mellem de to Formaal: Mængdens Lykke og Kulturfremskridtet, at man maa vælge mellem de to

Principer, at hvis man vælger det første, maa man arbejde henimod en almindelig dyrisk eller planteagtig Tilstand med Tilsidesættelse af ethvert højere Kulturformaal, og at man omvendt, hvis man vælger det sidste, maa være sig bevidst, at ethvert Kulturfremskridt er ensbetydende med Ofre af Lykke. Var virkelig, siger Hartmann, det størst mulige Antals højeste Lykke det afgørende Moralprincip, da maatte næst Fremme af den almindelige Fordummelse Udbredelsen af de lyksaliggørende Indbildninger blive den højeste sædelige Pligt, og den værste Forbrydelse vilde være den at fremme Oplysning. For at frede om de lyksaliggørende Indbildninger burde man da ved kraftige Forebyggelses- og Politiforholdsregler skride ind mod den hele fri Forskning og mod Lærefriheden. Til denne Følge mener han, at Socialdemokratiet i Tidens Løb med tankeret Nødvendighed maa komme, og kaster sig da nu selv af al Magt over paa den modsatte Side, erklærer det for den højeste Pligt at fremme Kulturfremskridtet og for det Rette, ikke at lade sig standse heri af den Bekymring for Massernes Vel, der f. Eks. bestandig paany dukker op foran store kulturnødvendige Krige og anden voldsom Kultur-Fremhjælp.

Som man ser, er Kærnen i denne Anskuelse den Overbevisning, at den Udannede og Uvidende er lykkeligst og at Kulturen som saadan kun øger Smerte. *Stuart Mill* har i sin paa Lykkeprincipet grundede Moral forudsat denne Synsmaade og besvaret Indvendingen saaledes: «Det er bedre at være et utilfredsstillet Menneske end et tilfredsstillet Svin, bedre at være en utilfredsstillet Sokrates end en veltilfreds Taabe. Hvis Taaben og Svinet er af modsat Mening, saa ligger det i, at de kun ser den ene Side af Sagen, medens Modparten har Øje for begge Sider». Stuart Mill gaar i disse Ord lidt udenom Vanskeligheden; ti Spørgsmaalet er jo ikke, om det (moralsk) er bedre at være en utilfredsstillet Sokrates end et veltilfreds Svin, men om hvem der er lykkeligst, Sokrates eller Svinet. Imidlertid ser jeg ikke rettere. end at Mill heller ikke, naar Spørgsmaalet stilledes saa skarpt, havde behøvet at rømme Marken. Sokrates er den lykkeligste af de to, lykkeligst selv med Giftbægeret i Haanden. Han havde Ulykke, men han var ikke ulykkelig, hans Sjæl var fast. Der er en vis Sandhed i Stoikernes Paradoks: den Vise er end ikke paa Baalet, ikke midt imellem Luerne, ulykkelig. Johan Hus var det ikke, da han paa Baalet udbrød: *Sancta simplicitas!*

Hvor meget mindre er da den Udviklede og Dannede det som saadan!

Hartmann begaar en Grundfejl i sin Opfattelse af Lykken. For ham falder Lykken sammen med Vækstlivets Ro, medens den menneskelige Tilfredshed i Virkeligheden behøver to Elementer: Ro og Paavirkning. Efter de forskellige Sindelag sætter de forskellige Mennesker deres Lykke fortrinsvis i Roligheden eller i en Rigdom af Indtryk. Nogle kan nøjes med faa Indtryk, faa Oplevelser, liden Paavirkning, naar de har megen Ro; Andre kan finde sig endog i mange Lidelser og megen Plage, naar de blot oplever mange Indtryk. Men Alle behøver begge disse Elementer til Lykken, og den er neppe for Nogen ren Plantetilstand.

Heri ligger netop, at Kulturfremskridtet ikke, som Hartmann antager, fører længere og længere bort fra Lykken. Det er sandt, at det paa sin Bane mange Gange krydser og tilintetgør de Enkeltes Velfærd, men ikke desmindre peger det til syvende og sidst mod den almindelige Lykke som Maal. Ti den Dannede er som mere udviklet ikke blot modtageligere for Livets Kval og Pinsler end den Udannede, men samtidig ogsaa modtageligere for Livets Goder. Han er baade langt lykkeligere og langt ulykkeligere end den Udannede. Og den Lykke, han nyder og kender, er af højere Art. Benthams Formel gik jo aldrig ud paa Lykke alene, men paa den højest mulige Lykke. Og den Lykke, som f. Eks. Sandhedserkendelsen skænker, er i og for sig saa intensiv, saa stærk og dyb, at al den Lykke, Indbildningerne byder, blegner for den, ja set fra dens Synspunkt bliver en slet, foragtelig Lykke, man skammer sig over som over anden foragtelig og fornedrende Lyst. Men Sandheden er ofte saare bitter, vil man sige. Jeg svarer: Erkendelsen selv af den bitre Sandhed skænker Ro.

For en sammenlignende Sjælegranskning er følgende Betragtning lærerig: Det er Tyskland og Tyskland alene, som gennem Shopenhauer og Hartmann har givet Pessimismen Form af Lære. I lyrisk Form er den tidligt fremtraadt hos Italiens ulykkelige Digter Leopardi, men iøvrigt er det ejendommeligt, at denne Livsanskuelse ikke i tysk Skønliteratur har nogen Talsmand, der er værd at nævne. Der fattes i det moderne Tyskland en opadstræbende, ung Forfatterskole; men hvad der findes har intet pessimistisk Præg. Derimod er Frankrig i vore Dage,

det republikanske ikke mindre end det kejserlige, Pessimismens egenlige Hjem. Hvis man ved Pessimisme mener fuldstændig Frigjorthed fra Tro paa Blændværk, Betragtning af Menneskelivet fra Skyggesiden, stærk og stadig Tvivl om Livet er et Gode — saa er den moderne franske Literatur pessimistisk i en Grad som ingen anden i Europa. Den hele Literatur under Kejserdømmet havde et pessimistisk Anstrøg; der er en kold Pessimisme i Mérimée; der var stærke Træk af Pessimisme hos Balzac; Leconte Lelisle havner i ubetinget Pessimisme, Gautier og Ernest Feydeau ligesaa. Hvor pessimistisk er ikke en Bog som Taines *Notes sur Paris*! En Lyriker som Baudelaire er lutter Spleen, lutter fortvivlet Pessimisme, bag Værker som Flaubert's *L'éducation sentimentale* og *Salammbô* eller Goncourts *Charles Demailly* og *La fille Elisa* ligger Pessimisternes Grundsætning, at Smerten er det Positive i Livet og Følelsen af Glæde kun noget Negativt, kun Befrielsen fra Kval og Nød, der naar den egenlige Smerte vedbliver at ophøre, ved den uundgaaelige Følelse af Kedsommelighed hurtigt falder besværlig. Ja man kan uden Overdrivelse sige, at Forfattere som disse er langt dybere, langt anderledes gennemtrængte af Livstræthedens Aand end Schopenhauer var det eller Eduard von Hartmann er det. Og hvor mørkt ser ikke de Nyere: Daudet i *Jacques* og *Le Nabab*, Emile Zola i sit Mesterværk *L'assommoir*! Selv de Yngste som Guy de Maupassant og Richepin er, trods deres Livslyst, af Overbevisning, af System Pessimister. Ja man kan sige, at Pessimismen for dem er den eneste Religion, som det er den højeste Mode.

Landene er blevne deres Roller tro: Tyskland har givet Pessimismen som Lære, Frankrig har ført Læren ud i Livet gennem Literaturen. Det synes forbeholdt lykkeligere Tider end vor at forkynde Goethes *Memento vivere* paany. Hvorledes er det, det hedder i hans *Sendschreiben*:

Wer nicht richtet, sondern fleissig ist
Wie ich bin und wie du bist,
Den belohnt auch die Arbeit mit Genuss;
Nichts wird auf der Welt ihm Ueberdruss.
Denn er blecket nicht mit stumpfem Zahn
Lang' Gesottnes und Gebratnes an,
Das er, wenn er noch so sittlich kaut,
Endlich doch nicht sonderlich verdaut,

Sondern fasst ein tüchtig Schinkenbein,
Haut da gut taglöhnermässig drein,
Füllt bis oben gierig den Pokal,
Trinkt und wischt das Maul wohl nicht einmal.

XXII

Socialistloven

21. Septbr. 1878

Der var kun to af Talerne, som fortjente Opmærksomhed ved Socialistlovens første Behandling, *Bebels,* fordi den kraftigt hævdede, at Mordforsøgene og Socialismen intet havde med hinanden at gøre og at Ingen har kunnet henføre endog blot et større Antal af Majestætsfornærmerne til det socialistiske Parti; *Bismarcks*, fordi den oprullede et helt Billede af Partiets oprindelige Stifter og gav en lærerig Skildring af Forholdet mellem Taleren og Lassalle.

Bebel er som Fører og som Personlighed en af de sjældne Karakterer, paa hvilke al Bagvaskelse preller af og som hvad der end politisk forebringes mod dem, nyder næsten lige megen Anseelse hos Tilhængere og fordomsfri Modstandere. Den simple Drejermester fra Leipzig har vist sig som en stor Organisator og en ualmindelig Taler; en egenlig politisk Begavelse kan jeg ikke finde hos ham. Bismarck havde forsaavidt let Spil, naar han med saa megen Iver sondrede mellem Mænd som ham og Mænd som Lassalle og Rodbertus.

Underligt var det at høre Bismarck istemme en saadan Beundringshymne som den over Lassalle. Det er sandelig ellers ikke hans Skik. Hans Tale kaldte en Mængde halvglemte Optrin og Tanker tillive hos mig. Jeg mindedes den Dag, da jeg i 1872 i Fru L. D.s Salon prøvende mig frem spurgte, om Fruen vel skulde eje et Billede af Lassalle, der jo var kommen saa hyppigt der i Huset, og Fruen saa bragte først ét Fotografi, saa et andet, saa et tredje og fjerde, indtil hun endelig let rødmende lod hans Byste bringe ind fra sit Sovekammer, alt medens hun

med rolig Kulde fortalte al Slags Anekdoter om ham. Jeg mindedes R.s og O.s og D.s og St.s Fortællinger, og af alle de hadefulde, overbærende, anerkendende, malende Meddelelser steg hans Billede klart frem. Han var noget af et Barn og en Nar. Hvilken pudsig Historie, O.s om Lassalle's Graad over den lige afdøde Fader, afbrudt af Udbrud som: «Ingen kan forstaa hvad jeg har tabt. Jeg elskede ham som var han min Søn. Da jeg var femten Aar gammel, tog jeg Troen paa Gud fra ham». Og han var noget af en Helt og en Halvgud. Hvor betegnende er det, at han i faa Samtaler har kunnet vinde en Satiriker som Paul Lindau saa helt, og at han i den Grad har kunnet bemægtige sig Spielhagens Fantasi, som *In Reih' und Glied'* beviser, skønt denne kun har set ham én Gang og aldrig talt med ham.

M.s fortæller mig, at Helene von Rackowitza er kommet meget hos dem; de skildrer hende som livsglad og ubeskriveligt indtagende, men har efter Lassalles Død tabt hende af Syne, kun set hende paa Brædderne, da hun var her for at slaa Mynt af sit Navn og sin Historie. Andre, der som O. har fulgt hendes senere Liv, meddeler mig Smaatræk, der ikke egner sig til at gengives. Visselig havde Grevinde Hatzfeldt Ret i at skrive til Lassalle: «Hvad Kvinder angaar, har De nu engang ingen Fornuft og ingen Dømmekraft».

Des skarpere var hans Dømmekraft som offenlig Personlighed. Var der i Bismarcks Tale noget, som var slaaende og sandt, saa var det den stadige Hævden af, at det ingen Forbrydelse var eller er, at en ledende Statsmand har Hjerte og Øre for en Forbedring af de arbejdende Klassers Stilling. Men hvilket Spring herfra og til Socialistloven! Og som om Bismarck selv følte det, udbrød han etsteds: «Hvis der kan gøres mig Bebrejdelser for mit Forhold, *saa maa det da i det Højeste være for, at jeg lod disse Bestræbelser falde og ikke fortsatte dem, til jeg naaede et tilfredsstillende Resultat.* Men det var ikke mit Gøremaal, jeg havde ikke Tid dertil; der kom krigerske Forhold; den udenrigske Politik; under Konflikttiden var der meget at udrette; man havde ikke Tid til Sligt». Hvilket sørgeligt Forsvar for den sløve Ligegyldighed overfor det sociale Spørgsmaal, som siden Lassalles Død har udmærket den tyske Regerings Politik! «*Hvis* der kan gøres mig Bebrejdelser . . . . .» Ak, der kan fuldtvel gøres Bismarck Bebrejdelser, og netop (som han henkaster det) ikke for hvad han har forsøgt, men for hvad

han har undladt og forsømt. Han fremfor Nogen var Manden, der havde kunnet bidrage mægtigt til at aabne Udsigter for den arbejdende Befolkning; han begyndte derpaa; men andre Opgaver tog al hans Tid og Opmærksomhed i Beslag, saalænge til Bevægelsen løb fra ham og blev til hvad den nu er bleven til. Og nu ser han ingen anden Udvej for sig end den at tilintetgøre, at knuse.

Man siger rundtom, at Voldsfærd som den foreslaaede, fraset at den er uretfærdig, ikke *nytter* til Noget. Jeg vilde ønske, man talte mere om det Uretfærdige og mindre om det Unyttige deri. Det er en doktrinær Legende, at Forfølgelse og Udryddelse ikke nytter noget overfor aandelige Magter. Var dette sandt, saa var mer end det halve Frankrig den Dag idag huguenottisk. Brutalitet formaar meget, Brutalitet har lamslaaet Italien og Spanien 200 Aar igennem. Brutaliteten har tilintetgjort alle Polakkernes Opstandsforsøg og Eningsbestræbelser. Det Sande er kun, at Forfølgelsen sjældent eller aldrig fører til et afgørende Resultat. Den udsaar Fortvivlelse og Had, den nedværdiger baade Den, som øver, og Den, som lider den, og den ophidser; men det er umuligt at negte dens undertrykkende Kraft. Bestandig at fremhæve dens Unyttighed paa dens Uretfærdigheds Bekostning er det sikre Vidnesbyrd om slap Retssans og Evneløshed til Modstand.

* * *

20. Oktbr. 1878

Kl. 3 i Gaar Eftermiddags var da Afstemningen over Socialistloven til Ende, Loven vedtaget med 221 Stemmer og Alt saavidt i Orden, at Fyrst Bismarck kunde forkynde Rigsdagens Afslutning i Kejserens Navn, hvortil han af egen god Vilje føjede det venlige Vink til Flertallet, at hvis denne Lov ikke skulde vise sig tilstrækkelig, vilde han komme igen og bede om flere Lovbestemmelser, om hvis Bevilgning han nærede et sikkert Haab: En enkelt Lempning af Loven kunde man allerede nu sikkert forudse Nødvendigheden af, en Forandring nemlig af den Paragraf, der indskrænkede Lovens Gyldighed til $2^1/_2$ Aar, ɔ: Ophævelse af den Bestemmelse, som de Nationalliberale ansaa det for deres eneste Triumf at have fastholdt. Saa tre Hurraer for Kejseren, og Forsamlingen forlod Huset, med Undtagelse af

Socialdemokraterne, der allerede var gaaede før Bismarcks Tale og Hurraerne.

Hvor tom og hul og falsk en Ceremoni er dog ikke en saadan Debat som den, der her blev sluttet! Man kan gennemgaa Partierne et for et og man vil finde Usandheden ført i Ilden fra næsten alle Sider; Ingen siger, hvad han mener, Ingen mener det, han siger: Umandigheden stemmer for Loven for at vise sin Kraft, Autoritetstroen taler imod den i Frihedens Navn, et folkevalgt Parlament bevilliger en grundlovsbunden Regering Enevælde, og en brutal Statskunst bruger to Mordforsøg, hvori, som Alle véd, Socialdemokratiet ikke har havt mindste Del, til dermed at begrunde en Lov mod selve det Socialdemokrati, Regeringen engang fremmede og opelskede for at bruge det mod Borgerskabet.

De Nationalliberale stemmer for Loven, for den samme Undtagelseslov, de med dybeste Harme tilbageviste i Maj. De stemmer for den, og erklærer samtidig ikke at ville bære Ansvaret for den, da den er dem paatvungen. De gør det, siger de, i Kraft af den forandrede Situation, som det andet Mordforsøg har fremkaldt. Lasker tilstaar aabent i Rigsdagen, at Nobiling intet Forhold har havt til Socialdemokratiet og dette ingen Lod eller Del i hans Forbrydelse; men han og endnu mer de Andre i Partiet føler, at de med Kanslerens Vrede over sig taber mere og mere Jordsmon i Landet, og trods alle de Fornærmelser, den tjenstlige Presse ved Valgene overøste dem med, trods alle deres egne højtidelige Indsigelser mod at ville unddrage Nogen hans lovlige Dommer osv., føjer de sig nu paa det Mygeste, med stille Skælven for at blive trængte over i et Oppositionspartis i Tyskland lidet misundelsesværdige Stilling. Den Situation, som er forandret, er ikke Socialdemokratiets, ti det har, trods alle Udæskninger og Politiforholdsregler, vist en beundringsværdig Taalmodighed; nej, det er de Nationalliberales egen Situation, som er forandret ved at Kansleren har vist dem sin Unaades Medusahoved. De Førere, han først trak over til sig, og som Partiet dengang talte om at udelukke, har draget de Andre efter sig, En for En, først den i Januar saa standhaftige Bennigsen, saa det nationalliberale Frisinds sidste Patetiker Lasker. Den senest tiltrædende har altid i slige Tilfælde den værste og beklageligste Stand. Man kan efter en bekendt Münchhauseniade ved et dristigt, skønt ikke renligt Forsøg benytte sig af Ænders store Forslugen-

hed og hurtige Fordøjelse til at trække en Mængde af dem paa en Traad. Det er et saadant Forsøg, Kansleren har udført overfor de Nationalliberale. Han lavede af drøje Trusler og kraftige Opmuntringer en politisk Bolle og lod den først sluge af Treitschke, saa af Gneist, hos hvem muligvis Haabet om en Ministerplads skærpede Appetiten. Da Bollen kom fra Gneist, vægrede Bennigsen sig ved at bide i den, vægrede sig længe og alvorligt, saa slugte han den, og Turen kom til Lasker, der stemmede sig derimod og talte derimod af alle Kræfter i Sachsen-Meiningen og andensteds. Men da Lasker saa, at baade Gneist og Bennigsen var paa Traaden, saa foregik hint jeg-véd-ej-hvad i ham, som ved slige Lejligheder foregaar i liberale Sjæle; han aabnede Munden højt, og i hele Rigsdagens Overvær slugte han Bollen.

Centrum har kæmpet udholdende mod Loven, det maa man lade det. Alle de Højpavelige, med Windthorst og Schorlemer i Spidsen, har nedlagt Indsigelse imod den — af hvad Aarsag tror man? I Frihedens Navn. Dette vil oversat fra Gudernes Tungemaal til Menneskenes sige, at de Højpavelige, som hindres af Majlovene, føler Nødvendigheden af for Øjeblikket grundsætligt at fordømme Undtagelseslove. Hvad deres Frihedskærlighed angaar, saa er den for daarlig en Vittighed til at kunne drøftes. Deres egen Høvding i Rom har jo i Syllabus højtidelig erklæret den politiske Frihed, Samvittighedsfriheden, Lærefriheden og endnu et Dusin andre Friheder for det mest fordømmelige Djævelskab. Havde de Magten, vilde de være de Første til at tage Livet af al Frihed; men som Vaaben i Kampen har de altid forstaaet at prise og bruge den.

Fremskridtspartiet taler og stemmer mod Loven og har forsøgt at drage de Nationalliberale over til sig til fælles Fægtning. De sværmer for parlamentarisk Styre og vil sætte Bismarck Stolen for Døren. Nu er der blot den Vanskelighed, at Ingen tør paatage sig Ansvaret for at styrte Bismarck. Naar Kansleren siger: «Faar jeg ikke denne Lov, saa gaar jeg», da er hermed Alt sagt. Der lader sig imidlertid selvfølgelig ikke gøre nogen alvorlig, nogen betydningsfuld, nogen virkelig Modstand mod en Minister, dersom man ikke, naar han selv stiller Kabinetsspørgsmaalet, tør vove at svare med et *Gaa!* Men det gør Oppositionen ikke. Først og fremmest fordi det ikke vilde nytte det Mindste, da Kejseren, selv om Bismarck kom i Mindretal, aldrig af den

Aarsag tilstod ham Afsked; dernæst ikke, fordi man ikke har en eneste Mand, man kunde tænke paa at stille op som hans Afløser. Og saa stræber man da halvt og principløst imod. Først erklærer man overhovedet ikke at ville have Nogetsomhelst med Regeringens Forslag at bestille. Fremskridtspartiet kan nemlig ikke slippe sin Grundsætning, som er «Lighed for Loven», den Rest, hvortil det, Borgerskabet oprindelig forstod ved Lighed, er svundet ind, og Lighed for Loven vil iøvrigt selvfølgelig sige: Lighed for de Love, de bedst stillede Klasser har givet i de bedst stillede Klassers Favør. Men plagede ved de mange gentagne Beskyldninger for Nejsigeri beslutter Fremskridtspartiets Medlemmer dog at gøre noget, og Professor Hänel udarbejder et Forslag, der slutter sig saa nær som muligt til Regeringens, men forsøger at fjerne en Del af dettes betænkeligste og slettest affattede Bestemmelser. Det Parti, der af Grundsætning er mod Undtagelseslove, udarbejder selv et Forslag til en saadan; Hänel faar Ros af Bismarck derfor og naturligvis sit Forslag forkastet.

Imidlertid anbefaler de to konservative Partier *(Deutschconservative* og *Reichspartei)* Lovforslaget i den svindende Gudsfrygts og Kristendoms Navn, medens Socialdemokraterne i timelange, sletholdte, dødeligt kedsommelige Foredrag afvekslende forsikrer, at de er saa uskyldige som nyfødte Børn og ene venter Frelsen af de vidtberømte Produktionsforeninger, og afvekslende — naar dette ikke nytter og Langmodigheden forgaar dem — truer med Revolution.

Saa træder Bismarck op, indleder Udryddelsesloven mod Socialdemokratiet med en Lovsang over dets egen Stifter, der ikke var republikansk (Gudbevares!), men kun tvivlraadig, om Dynastiet Lassalle ikke var at foretrække for Dynastiet Hohenzollern, og som iøvrigt var en højst behagelig Mand og et fortrinligt Hoved. Han maa have Loven mod Socialdemokratiet, da ellers ingen Statsembedsmand er sikker paa sit Liv — som om Socialdemokratiet havde stræbt Nogen efter Livet og som om en Lov kunde sikre mod Snigmord.

Og saa bevilliges Loven med Glans og efter tre *Hoch* for Hans Majestæt Kejseren og Kongen, gaar Rigsdagen hjem — og Politiet optræder paa den tomme Skueplads.

XXIII

Pariserudstillingen og den tyske Kunst

13. Juli 1878

Vore unge Kunstnere, der straks, som Udstillingen aabnedes, fløj til Paris, er vendte tilbage, og det er lærerigt at høre dem tale. Ét Indtryk — det af den franske Kunsts uhyre, overvældende Overlegenhed. For første Gang har disse unge tyske Malere set fremmed Kunst ved Siden af deres eget Lands, og Indtrykket er dybt paa alle dem, der er virkeligt unge, det vil sige: der ikke har nogen Fordel af at fornegte eller bortræsonnere deres Indtryk til Bedste for den patriotiske Frase. Hvis man overfor dem forsøger en Antydning af, at Forskellen idetmindste tildels er en Nationalitetsforskel, faar man straks af deres Sandhedskærlighed Svaret: «Nej, nej, den er en Gradsforskel, ikke andet; de Franske maler hundrede Gange bedre end vi».

Denne aabne ærlige Tilstaaelse er et godt Varsel for det yngste Slægtleds Bestræbelser. Den har endog vovet sig frem i Pressen, om end naturligvis i noget mere forbeholdne Udtryk. Tysklands kunstforstandigste Journalist, Tegneren Ludwig Pietsch, plumpede straks, som Udstillingen blev aabnet, saa ligefrem ud med den, at han blev tvunget til at bortforklare sine Udtryk nogle Dage senere. Han havde skrevet: «Her ser man, at den tyske Kunst er *provinsiel*» og tog Ordet tilbage.

Det kommer imidlertid i slige Tilfælde meget mindre an paa, hvad Pressen finder det klogt at udtale, end paa hvad der tænkes og siges Mand og Mand imellem. Og her er det, man til de tyske Kunstneres Ære bør fremhæve, at de dygtige blandt de unge, saa fædrelandskærlige de for Resten kan være, ikke har noget Stænk af det Fædrelandssind, som lyver for sig selv og andre, bedrager sig selv og andre, Intet forstaar og Intet vil lære, det, som fordummer et Folk paa samme Tid som det nedværdiger det.

Udlandets Dom, det er Efterverdenen allerede som samtidig *(la postérité contemporaine)*, sagde Fru de Staël. I mange Tilfælde er Sætningen sand. Ved Pariserudstillingen er der blevet fældet tyske Domme om fransk Kunst og franske og engelske

Domme om tysk Kunst, og man har kunnet lære og har lært saare meget deraf.

De unge, nu tilbagevendte Kunstnere har faaet Bekræftelse paa, hvad de anede og følte uden at have set det saa klart, at nemlig mangen stedlig Berliner-Berømmelse, mangen berlinsk Salonmaler sank sammen til et Intet i den store Væddekamp. Over Navne som Richter, Henneberg, Knille er efter deres Opfattelse Svampen gaaet hen; selv et Navn som Anton v. Werners er blevet Navnet paa en Dygtighed af tredje Rang. Af nordtyske Malere har kun én ældre, *Menzel*, og én yngre, *Gussow*, hævdet deres Ry paa Verdensudstillingen, ja Gussows Anseelse er endogsaa steget, samtidigt med at hans Elever har faaet Øjnene op for, hvormeget han har lært af Franskmændene.

Af Sydtysklands Malere har først og fremmest Portrætmaleren *Lenbach* Triumfer at opvise. Det blev nylig sagt i *Revue critique*, at et Portræt af ham var lige saa værdifuldt som hele den øvrige Kunstafdeling. Man studerer bedst Lenbach i det Schack'ske Galleri i München. Han begyndte med at forsøge sig i Folkelivs-Billeder; men det mislykkedes for ham; ti han mangler fuldstændigt opfindende Fantasi. Han blev først sig selv, da han slog ind paa Portrætet. En Selvstændighed, der aldrig gaar paa Akkord med Publikums tilfældige Smag, en fuldstændig Frihed for det Sødladne og Kokette og et Falkeblik for det Ejendommelige i ethvert Menneske, der overhovedet har Ejendommelighed, det er de Egenskaber, som udmærker hans Portræter.

Mangelen er den, at han vil, disse Billeder skal tage sig ud som var de malte af en Fortidsmaler fra Kunstens store Tid. Han efterstræber en Stil, der ligger nogle Aarhundreder tilbage istedenfor selvstændigt at frembringe sin egen Stil. Ganske vist er der noget i høj Grad moderne i selve denne Tilbageskuen mod Tizian og Velasquez, men ikke desmindre staar Lenbach maaske i sine talrige Kopier af de gamle Mesteres Portræter fuldt saa højt som i sine egne Frembringelser, fordi der her ingen nok saa ringe Afstand er mellem Stilen og dens Genstand.

Dernæst har *Böcklin*, den i Tyskland saa længe miskendte, men saa dybt stemningsfulde Schweizermaler, tiltrukket sig Franskmændenes smigrende Opmærksomhed, og det, skønt han paa Udstillingen kun er daarligt repræsenteret. Ingen, der besøger

München, bør undlade at studere denne aandfulde Kolorist i Schacks Galleri. Er han end massiv i Sammenligning med en Franskmand som Corot, saa har dog ingen Tysker en Farvestyrke som hans. Grelle og skrigende kan hans Farver stundom være; men som Landskabsmaler er han uforlignelig. Ingen Maler i Tyskland har Fantasi som han, Ingen formaar som han at fremtrylle en Landskabsstemning eller at give fantastiske Skikkelser som Centaurer, Satyrer, Havnymfer Liv. Han er en forunderlig Blanding af en Virkelighedsskildrer og en Mytedigter. Han er fortrolig med Lyset og Luften i de Saliges Land og med Livet ude paa Havdybet, hvor dejlige unge Kvinder, der nylig har pyntet sig med saftige Planter fra Havets Bund, dukker under for at undgaa Mødet med den svære Havheste-Centaur. Han har set og han kan male den straffede Prometheus ikke som en Mandsperson med en Lænke om Benet, men gigantisk, uhyre, som han højt oppe i Taagen ligger udspændt over et helt Bjerglandskabs Klippetinder. Eller han maler en Kvinde, halvt et levende Væsen, halvt en Statue, der i guddommelig Ro staar højt paa et kullet Højfjeld som paa et Fodstykke, med en Storhed i Holdning og Blik, som er overmenneskelig, og han kalder Skikkelsen *Sørgespillet.*

Af Böcklins almentilgængelige Malerier i den Schack'ske Samling sætter jeg de to højst, der fører Navnet *Villaen.* Det er samme sydlandske Landskab set ved Dag og ved Nat. Til venstre for Beskueren en græsk Villa, højt liggende mellem Lavrbær og Cypresser; udsprungne Rosenbuske i Forgrunden; til højre Havets flade Kyst, hvor den forladte Ariadne staar med korslagte Arme, stum, skøn, fortabt i sin Smerte og stirrer ud. Hun er hyllet i et sort Klædebon, hendes Holdning er stolt og dejlig. Hun staar der paa begge Billederne, ved Dag og ved Nat, i samme Stilling; det var umuligt, skønnere at gengive den dybe Forladtheds Kval. Og hvilket Landskab! Hvilken Sydens Herlighed deri! Paa Foraars-Udstillingen her var Böcklins bedste Billede to Skovguder, der med lystne Øjne belurer en sovende Jægerinde. Dog stod dette langt tilbage for *Villaen.* Den er et saadant Billede, som man kunde tænke sig, at den forarmede Maler Rossel (Heyses *I Paradiset*) har beholdt tilbage, da han solgte Alt, det om hvilket han siger: «Af det hele Indbo har jeg Ingenting beholdt uden min Böcklin; den er ligesom en Stemmegaffel for En, naar den rene Grundtone vil gaa tabt».

Næst Böcklin har man lagt mest Mærke til den dygtige og sunde Tyrolermaler *Defregger*. Tysklands første Landskabsmaler *Achenbach* har faaet høflig Omtale og Skudsmaal for endnu at stikke i mangen forladt Vedtægt. «Resten er Taushed» eller et Skuldertræk.

Det maa man imidlertid lade Franskmændene, at de med en Ridderlighed uden Mage, med en næsten ængstelig Høflighed har bestræbt sig for at fremhæve, hvad godt der kunde være at sige om den tyske Kunstafdeling. De har sagt mere, end de paa nogen Maade kan mene; men de har villet vise Verden, at de var for stolte til at lade Nationalhadet diktere deres Kunstkritik. Hvilken Modsætning til denne franske Forbeholdenhed danner ikke den ukloge Hoveren, hvormed man i Danmark altid har stræbt at udfinde Fejl ved den tyske Literatur og Kunst, tilmed Fejl, som man ikke behøvede at gaa til Tyskerne for at finde i langt højere Grad! Man er ligefrem gaaet ud paa saaledes at tage en Oprejsning, som Franskmændene ved denne Lejlighed med fuldendt Dannelse har forsmaaet. De behøver ikke at ty til slige Midler; ti Pariserudstillingen har nu slaaet det fast, at Ingen i Europa kan maale sig med Franskmændene i den Kunst at male, som det alt længe har været fastslaaet, at Ingen i Europa kan skrive som de.

* * *

15. Oktbr. 1878

1100 Numre; Høsten synes rig paa Kunstudstillingen i Aar, og dog er det knap en Snes af de udstillede Kunstværker, som vil holde sig i Ens Erindring og som man om et Aar vil mindes. At kun faa og billige Malerier er blevne købte, det vidner noksom om Tysklands sørgelige økonomiske Stilling i Øjeblikket. Straks efter Krigen købte Alverden Malerier.

Det er to fremmede Malere, som paa denne Udstilling glimrer mest.

Belgieren *Alma-Tadema*, der er bosat i London og nu i Almindelighed henføres til den engelske Kunst, indtager som sædvanlig en Æresplads. Alma-Tadema er den store koloristiske Oldforsker mellem vor Tids Malere. De Billeder fra den romerske Oldtids huslige, religiøse, kunstneriske og politiske Liv, hvormed

han først fængslede Europas Opmærksomhed, var neppe mindre mærkværdige ved den forbavsende Fortrolighed, de røbede med den hele klassiske Kultur, end ved deres maleriske Fortrin. Da han i 1874 vandt den store Udstillingsmedalje her i Berlin for sit Maleri *Det Indre af et romersk Billedhuggerværksted,* havde Udstillings-Artiklerne gerne to Hovedafsnit, et om Alma-Tademas Billeder og et om Resten. — I Fjor behagede han mindre; han havde kun udstillet ét Maleri, paa hvilket en ung, helt nøgen græsk Pige, støttet til et vældigt træagtigt Siv, som det i Grækenland brugtes, staar Model for en gammelgræsk Kunstner. Figuren var dejligt malet, men da Skikkelsens Former kun delvis fortjente at fængsle en Kunstners Øje, og da Kunstneren paa Billedet saa flov og kedelig ud, var Indtrykket snarere det af et Indblik bag Kunstens Kulisser end af Kunsten selv.

I Aar har Alma-Tadema forladt den klassiske Oldtid for det gamle Neustrien og har lagt samme samvittighedsfulde Forstaaelse for Dagen. Hans Maleri forestiller den forskudte neustriske Dronning Fredegonde, der siddende ved den aabne Svale i sin Hal, halvt skjult bag et Forhæng, iagttager sin Husbonds Modtagelse af hans nye Brud, Kongedatteren Galeswintha, og hans Vielse til hende. Der er ikke benyttet store eller grove Midler for at give Billedet af den *barbariske* Fyrstinde; Dragten er simpel, kun de skinnende gule Baand, hvormed det lange blonde Haar er gennemflettet, ser forunderligt gammeldags ud; heller ikke er Udtrykket vildt; hun iagttager; •hun sluger sin Smerte; hun famler i sit Indre efter Hævn. I Værelset, hvori hun opholder sig, er hver mindste Genstand, hver Glasskaal, hvert Smykke i Overensstemmelse med Figuren; merovingisk som hun. Læderhyndet, hvorpaa hun sidder, er saa forbavsende malt, at Øjet nøjagtigt føler, hvor blankt, hvor glat, hvor gammelt, hvor spændt det er. Gennem den aabne Karm ser man ud i den grønne Lund, hvor Kongen med sine Mænd modtager den fremmede, tæt tilhyllede Fyrstedatter, medens Biskoppen velsigner dem og Kvinderne bringer dem Blomster. Hver lille Figur er gennemført; der er Lys og Luft omkring Skikkelserne, men Billedet lider under den perspektiviske Fejl, at disse Skikkelser er altfor smaa i Forhold til den legemsstore Fredegonde, der synes dem ganske nær. Med sin højre Haand drager hun Gardinet saa langt tilbage, at hun kan se Alt, og holder det dog saa langt frem, at hun ikke selv kan ses; den venstre nøgne

Arm hænger slapt ned; ingen Ros er for stærk for Sandheden af Ansigtets, Halsens og Armens Farve. Men det hele Billede er som Alma-Tademas i Regelen noget livløst.

Alma-Tadema henhører til den samme arkæologiske Retning i Kunsten, som Gérôme i Frankrig; kun er han en betydelig Kolorist, hvad Gérôme aldrig har kunnet kaldes. Han minder om de store Oldtidsfremstillere blandt Digterne, Flaubert f. Eks. Lærdommen i hans Malerier har, saa betydelig den end er, som al Lærdom, lidet med Kunst at gøre, men hans maleriske Styrke især i Stofgengivelsen er af høj Rang. De tyske Malere har meget at lære af ham, og selv Digterne, som hans Ven Gustav Ebers, vilde i kunstnerisk Henseende kunne lære Et og Andet.

Den anden fremmede Maler, der vækker almindelig Opmærksomhed, er den polske Kunstner *Josef Brandt* med sit *Tatarslag*, et Billede, som straks er blevet indkøbt af det kongelige Nationalgalleri. Det forestiller en Hændelse af de polsk-tatariske Kampe i det 17de Aarhundrede. Polske Ryttere indhenter og overfalder en stor Trup af Tatarer og fravrister dem det gjorte Bytte af Kostbarheder, Kvinder og Børn. Brandt er en Virtuos i Gengivelsen af Stoffer, Genstande, Vaaben, Vogne osv., og desuden en Maler, der frem for Nogen formaar at faa *Bevægelsen* frem. Et Køretøj, russisk eller polsk, med vilde Heste for og brogetklædte Vejfarende, der raser hen ad en Vej eller ned ad en Bakke lige ud mod Tilskuerne i flyvende Firspring, det er en Yndlingsgenstand for hans Kunst. Sligt maler han med sin lysende, tørre Farve, som man ved første Øjekast kender igen. Han er ikke som Alma-Tadema, der altid helst slaar Hønen ihjel, før han maler den. Paa *Tatarslaget* er der da Overflod af Bevægelse og Liv. Det er en virkelig Kamp, hvortil man er Vidne, og Luften er fuld af Krigsraab og Kvinders Skrig. De tatariske Mænds og Kvinders Aasyn frembyder her en fortræffelig Modsætning til de polske Hoveder. Billedets Mangel er den, at Kompositionen er for indviklet, næsten uoverskuelig; Maleriet deler sig ikke i let opfattelige Grupper; ser man ikke paa Enkelthederne, bliver det Hele for Ens Øje til Virvar.

Ved Siden af saadanne friske Billeder som dette tager de prøvede og hædrede tyske Slagmaleres Billeder sig dobbelt vedtægtsrette og gammeldags ud. De to officielle Krigsforherligere,

Camphausen og *Bleibtreu,* af hvis Sejre over Danske, Østerrigere og Franske tyske Gallerier vrimler, har i Aar begge tyet til Bonaparterne for at finde Æmner. Bleibtreu har malt den store Napoleon ved Waterloo, en sand Rædsel af gængse Teatralskhed. Skæbnehelten vender sin Hest for at forlade Valpladsen; han ser ikke udad, men ind i sig selv; han foretager det ualmindelige ekvilibristiske Kunststykke at se sig selv i Øjnene. Bag ham nærmer hans Marchaller sig ligeledes til Hest, med bekymret-ærbødige Fagter og Hatten i Haanden. Længere borte falder den gamle Garde, som den er faldet paa hundrede Billeder tilforn. Camphausen har som efter Aftale med sin Medbejler malt et aldeles sideordnet Æmne: Napoleon III i Granatilden ved Sedan, og ligesaa uvirkeligt og daarligt. Ikke et Træk som er afluret det virkelige Liv. Kejseren paraderer med blege Miner og dødt fortrukket Ansigt saa stiv, som sad han for at fotograferes. Rundt om ham falder de vedtagne franske Soldater og udstøder, idet de falder, vedtagne Forbandelser mod Hans Majestæt.

Der er kun ét Billede fra den tysk-franske Krig, som indeholder noget Smukt. Det er Hertugen af Mecklenburgs Indrykning i Orleans 1870 af *Louis Braun.* En stor Plads, paa hvilken Jeanne d'Arcs Rytterstatue knejser fra et mægtigt Fodstykke. Det er Maaneskinsnat, og Maanelyset falder over den brogede Masse af ridende og gaaende Tropper, der fylder Pladsen; det synes ligesom at kærtegne Statuen og Sneflagerne, der har lagt sig paa den skønne og simple Broncestøttes Flader. Jeanne d'Arc sidder med Sværdet i sin Haand og i Panser og Plade, til Hest paa Mandsvis, og synes vemodigt at se ud over Pladsen med dens svagtbelyste Huse og dens store Jernvejsstation, fra hvis Midte den kedelige og stive Storhertug uddeler sine Befalinger til det Mylr af germanske Tropper, der fylder Torvet. Det ridende Artilleri driver sine Heste frem, tyske Underofficerer viser franske Herrer og Damer, pegende med Sablen, den eneste Vej, ad hvilken de kan komme videre. Alle de smaa Figurer er godt tegnede og malte; kun selve Husene paa Pladsen er ikke lykkedes Kunstneren; de, som danner Baggrunden, har i Maaneskinnet faaet en underlig falsk lysegrøn Belysning.

Den berømte Tyrolermaler *Defregger* har denne Gang foruden et Par Studiehoveder sendt det Billede, som ved sit Omfang og ved den Omtale, det har fundet, gør Krav paa at

betragtes som denne Udstillings Hovedmaleri. Det forestiller Andreas Hofers sidste Gang fra Fængslet til Fæstningsgraven, hvori han blev skudt. Der kunde ikke tænkes et mere national-tyrolsk Æmne. Faa Folkeførere staar i Historien saa rent med Heltens Præg, og faa er blevne tragiske Ofre for en saa skamløs Usselhed. Jeg havde for nylig nogle af Andreas Hofers Proklamationer mellem Hænder, trykte paa firkantede Lapper af gammelt gult Papir, med Mundarts-Vendinger og Retskrivningsfejl, men netop ved dette Stempel af Troskyldighed des mere gribende og simple. Og for denne Mand havde det østerrigske Kejserhus, som gav Napoleon en Datter tilægte, end ikke et Ord tilovers hos Svigersønnen. Den Helt, hvis eneste Brøde var Trofasthed mod en fornedret Kejser, ham lod denne Kejser skyde som Oprører af en fransk Peloton. Paa Billedet ser man Hofers legemsstore Skikkelse (vistnok udført med den størst mulige Lighed), som han, med den Gejstlige og Fangevogterne bag sig, træder ud af en underlig mørk Fængselshvælving, ud i Dagslyset, hvor en Gruppe af hans gamle Krigsfæller, simple, bondeklædte Tyrolere, nogle saarede og forbundne, har ventet ham og nu kaster sig ned for ham eller klamrer sig til ham med Forbavselse og Rædsel. Hans alvorlige Mine siger uden Ord: «Jo, det er forbi; nu skal det være»; deres Ansigter udtrykker, at de neppe kan forstaa, at det Frygtelige er Virkelighed, og med det dybe religiøse Hang, der hos dette stakkels billeddyrkende og trosivrige Folk giver alle Følelser et katolsk Særmærke, bøjer de sig for ham, kysser hans Hænder, knæler for hans Fødder for at sige ham Farvel. I Fæstningsgraven tilhøjre ses nogle Rækker franske Grenaderer, der venter for at udføre Dødsdommen. Billedet kan som Maleri ikke maale sig med Defreggers tidligere Arbejder i mindre Omfang; den maleriske Udførelse er ikke gennemført, Skyggerne er sorte, Hænderne skødesløst malte, Hovederne udtrykker paa en altfor ensformig Maade Sorgen ved unaturligt store Øjne med et stivt Blik. Men trods Manglerne fornegter Defreggers store Talent sig ikke i Hovedskikkelsen og den hele Stemning.

Dette Talent er nøje knyttet til den Jordbund, hvor det er opstaaet. Man kan ikke tænke sig Defregger løsrevet fra Tyrol eller malende andet end Tyrolere og Tyrolerinder. Han er som Maler endnu inderligere knyttet til sit Land end Runeberg som Digter til Finland; men der er noget af Runebergs Ægthed,

Ædruelighed, Alvor og dybe Følelse i hans Forhold til sit Fædreland som Kunstner. Ingen, der besøger Berlin, vil undlade i Nationalgalleriet at standse foran hans skønne og sjælfulde Fremstillinger fra Tyrolernes Forsvarskamp mod de Franske: *Den krigerske Ungdoms glade Indtog i en Landsby efter en Sejr* og *Det sidste Opbud*, de sidst Indkaldte, det ældste Mandskabs Udrykning af Landsbyen til Kamp. Hist den friskeste Sejrsjubel, her de kraftige Oldinges mandige og fattede Alvor.

Der er to Billedhuggerarbejder, som man ikke glemmer. Det ene er *Eduard Müller*'s smukke Broncestatue *Ecco il moccolo*, en ung Romerinde i Bondepigedragt, som muntert holder det første Karnevalslys højt i Vejret og strækker Armen ud for at Ingen skal kunne naa at puste det ud. Denne Statue er saa praktisk indrettet, at et Gasrør kan føres igennem den og Figuren saaledes gøre Tjeneste som Kandelaber. Det andet Skulpturværk er en yderst elegant og yppig Marmorstatue af Italieneren *Barzaghi*, forestillende *Fryne*, nøgen for sine Dommere, Udstillingens mest livfulde Figur, udført med sydlandsk Sanselighed, Ynde og Skelmeri.

XXIV

Øjebliksskuespillet og hvad der er derunder og derover

30. Novbr. 1878

Jeg føler ret vel, hvor utaalelig Tilstanden her stundom er. Og dog er her godt at være — saare godt. Dog er her frit at aande, friere end nogensteds i det civiliserede Europa, friere end i det republikanske Paris, friere end i det rolige og mægtige England.

Vistnok er det ikke noget Syn, der faar mit Hjerte til at banke, alle disse Flagstænger og alt det Æresport-Tilbehør, som rejses. Vistnok vil her om faa Dage blive afholdt en tjenstlig og tvungen Illumination, og der vil blive holdt Taler og raabt Hurraer og ytret en Glæde uden Grænser, som hverken gør

Luften fri eller ren eller let. Vistnok sker her Ting, som udbreder Sorg, ja Fortvivlelse, i hele Klasser; vi har faaet den civile Belejringstilstand erklæret, og 40 hæderlige Mænd, der Intet har forbrudt, ikke det Ringeste, men som kalder sig eller kaldes Socialister, deriblandt den almenagtede Fritzsche, Rigsdagsmand for Berlin, er med Dags Varsel blevne udviste af Byen og dens Omegn og bl. A. derved tilintetgjorte i deres Erhverv. Vistnok er det her som andensteds, at Enkelte kan tillade sig stor Lavhed, stor Nedrighed, uden at udsætte sig for Straf, medens Andre er udsete til de haardeste Straffe, skønt de Intetsomhelst har begaaet — men dog, trods Alt, er Luften her i Berlin friere, lettere, renere end andensteds.

Alt dette, som Hoben ser og som sysselsætter Hoben: alle disse Æreporte, Flagstænger og Taler, alle disse Fængslinger, Udvisninger, Grusomheder, det er ikke det, som her egenlig findes og egenlig foregaar. Det er Øjebliksskuespil, Lyd og Larm i Øjeblikket, øjeblikkelige Udslag af Øjeblikkets Magt.

Derunder og derover!

Derunder er en gærende Idé, en stor og mægtigt om sig gribende, som Lassalle for femten Aar siden forkyndte for nogle Hundreder, og som nu har 500,000 tyske Vælgere i sin Tjeneste, Ideen om, at vor nuværende Statshusholdning er uholdbar, maa omformes og kan omformes saaledes, at der istedenfor det Brutalitetens og Uretfærdighedens Herredømme, som er en Følge af Enkeltes altfor trykkende Pengevælde og Andres ikke mindre trykkende Ejendomsløshed, træder en Tilstand, hvor den nu ophobede og ubrugte statsøkonomiske Viden bliver anvendt som retledende og ordnende Magt til Udespærring af de Tilfældigheder, som de økonomiske Vilkaar letsindigt og af Vane er prisgivne til. Den store Masse af det tyske Folk er hverken dum eller raa, den har Retssans, en ganske anden Retssans end det lille begunstigede Mindretal har, imod hvis Fordel Omformning af Statshusholdningen vilde stride, og som derfor ikke kan se, at den maa komme, men hvis Medlemmer daglig tuder hverandre Ørene fulde med den Tale, at Tanken om økonomisk Reform er Vrøvl, en Ting uden Fremtid og uden Hold, og som daglig gennem sin af mere eller mindre slemme Knegte forsynede Presse forkynder det tvivlende Flertal, at Socialisterne er lutter æreløse Kroppe, Kongemordere, Forbrydernaturer osv. Saasnart Tyskland er kommet saa vidt, og saa vidt maa det indenfor

en overskuelig Fremtid komme, at Agerbruget er blevet sammendraget paa en lignende Maade som nu Fabriksdriften, saasnart Bonden er bleven lønnet Markarbejder, saaledes som Haandværkeren allerede er bleven lønnet Fabrikarbejder, saa er det ikke mere muligt, at den nuværende økonomiske Tilstand lader sig holde, saa staar Samfundsomvæltningen for Døren, og man vil, for at undgaa den eller for at bekæmpe den, være nødt til at gøre den udskregne Socialisme store Indrømmelser. Hvorlænge kan det vare, før Befolkningens Stigen tvinger til at udnytte Jorden stærkere ved at underkaste den en mere gennemført forstandig Maskin-Behandling, og saaledes gør det nødvendigt for den mindre Grundejer at afhænde sin Ejendom til den store Kapitalist? Men naar al Jord er kommet i Hænderne paa nogle faa store Kapitalister, da er der endnu kun ét Skridt at gøre, det, som den tyske og franske Stat i dette Øjeblik foretager overfor de private Jernbaneselskaber, Statens Overtagen af saare megen Drift, som nu er overladt den private Kappestrid. Visselig vil, saavidt Sligt lader sig overse, næsten al personlig Uafhængighed, al privat Foretagsomhed gaa i Løbet. Det er ingen lys Fremtid, der forestaar Menneskeslægten, altsom stedse flere Mænd bliver Embedsmænd og stedse mindre Frihed levnes paa Jorden. Men Klagerne over den nye Ordnings Tvangsstyre vil maaske dæmpes af den Indsigt, der til da vil være trængt igennem, at ikke en af Hundrede under den nuværende Ordning har havt Frihed til at vælge sit Arbejdes Art og at der er større Udsigt til Forfremmelse i et efter økonomiske Grundsætninger ordnet Samfund end i den nuværende europæiske Stat.

Man lade da ikke Blikket dvæle unødigt længe ved de Skuespil og Skuebrød og Skuepenge, Tyskland frembyder (Indtoget er et saadant Skuespil, og Rigsdagsforhandlingerne et saadant Skuebrød og *die Wilhelmsspende* en saadan Skuepenge) — derunder skjuler sig den tænkende og følende Mængdes gærende Liv, megen Retssans, megen fast Vilje, megen Alvor og et dybt Tungsind.

Og nu derover! Derover foregaar det, som gør Luften her fri og let. Derover svæver en Verden af store og dristige Tanker. Ingen aner, hvad der er ophobet af Viden og Kundskab, af Indsigt og Dygtighed, af Talent og Genialitet i en By som Berlin. Den skønne Literatur er for Øjeblikket temmelig død eller dog tom. Men i Videnskaben banker Livet. Der er ikke en By i

Europa, hvor der tænkes dristigere, fordomsfriere, fuldstændigere, end der tænkes af de lyseste og kundskabsrigeste Hoveder i Berlin. Det Officielle afgiver en god Maalestok. Her holdes mangen Forelæsning paa Berlins Universitet, som er saaledes beskaffen, at den var utænkelig ved *Sorbonnen* eller *Collège de France,* end sige i London. Og her findes sprængte rundt omkring i den Hob, som udgør Videnskabens unge Garde (en iblandt ti eller en iblandt tyve, men dog et anseligt Tal) Mænd, som i Klarhed, ren Begejstring og klippefast Overbevisning kommer det 18de Aarhundredes franske, engelske og tyske Filosofer nær og som er fast besluttede paa at optage hines Arbejde. De betragter den nuværende Tingenes Tilstand kun som de sidste Ringe, der kastes af den store romantiske Reaktion, de tror fuldt og fast, at en ny stor Bevægelse af lignende Art som det 18de Aarhundredes, om end uden enkelte af dens iøjnefaldende Misvisninger, er begyndt, er i mægtig Svulmen og endnu i den nærværende Slægts Livstid vil have Sejre at opvise paa alle Felter og i alle Lande; denne udsøgte unge Skare af Videnskabsdyrkere opdrager dagligt, rastløst og frygtløst en ny Slægt, der tror paa de Sandheder, den forkynder, og ikke mere tror et Ord af den romantiske Reaktions Bagvaskelser og Løgne.

Der er en mægtigere videnskabelig Aand i Tyskland end i Frankrig og England. Der findes en større og mere udbredt aandelig Frihed her end andensteds. Derfor højner der sig her over dette sandede Berlin, som ved Flag og Tæpper, Fængslinger og Udvisninger, Æreporte og Blomsterbuer, Belejringstilstand og Vaabenforbud forberedes og smykkes til det kejserlige Indtog, en Verden af store og dristige Tanker, som ikke lade sig sætte i nogen Belejringstilstand, som ikke lade sig fængsle eller udvise, og som ikke rammes af noget Vaabenforbud, skønt de er lutter Vaaben.

XXV

Klaverspil og Underdanighed

6. Decbr. 1878

For Tiden trives Intet i Tyskland uden Underdanighed og Pianospil. Det første er et forbigaaende, det sidste et varigt Onde. Man kan i den Henseende ikke tænke sig noget skrækkeligere end et Hus i Berlin; udefra ser det godt nok ud, har en lille Have foran Porten, en statelig Trappegang, smukke høje Værelser med bonede Gulve, pragtfulde Porcelæns-Ovne og elektrisk Ringeapparat i alle Værelserne; men træd over Tærskelen og du vil føle, at denne smukke Bygning langt fra at være et Fredens Hjem er et Hjemsted for de afskyeligste Spektakler, iværksatte ved Hjælp af det mest oprørende Marterinstrument, den nyere Tid har fuldkommengjort og bragt i Anvendelse, saavidt den saakaldte Civilisation strækker sig, jeg mener Klaveret. Endog Kælderen i et saadant Hus er en Afgrund af Pianospil; fra Boligerne i Stuen lyder de mest dundrende Forte'r; der bor ufravigeligt en Russer eller en Græker, der gaar paa Konservatorium og uddanner sig til Virtuos; paa første Sal spiller Herrerne og synger Damerne hver Dag de samme Stykker; ovenover spiller Mødrene for deres Børn, og alle disse Lyd trænger blandede til det vildeste Kaos op og ned gennem hine ovennævnte pragtfulde Ovne, saa man i tredje Etage kan høre Musiken fra Stueetagen, som spilledes der i Værelset, hvor man er — og dette afgiver Hjem for *tænkende* Væsner, skal idetmindste afgive Hjem for dem, og dette rædselsfulde, mekaniske, taabelige Spektakel skal oven i Købet være — Kunst. Kunst! I Himle! Ganske ligegyldigt, om der spilles lidt mere eller mindre slet, er det Skændige det, at der ikke idetmindste anvises de Ædle, der har Musiken til Næringsvej, et eller andet afsides Opholdssted udenfor Byen (for mig gerne et Prytaneion), da man dog tvinger Slagterierne, der langtfra i den Grad fordærver Luften, til at opslaa deres Pauluner derude. Det mærkes vist, at jeg skriver under Musikledsagelse; ja man opholder sig ikke ustraffet iblandt Verdens mest musikalske Folk.

Underdanighed og Fortepianospil, sagde jeg. Der er en Lighed. Under begges Trivsel indbilder de Paagældende sig, at de

har Følelser, de ikke har. De allerfleste Mennesker lever desværre i et Sæt af løjede Vanefølelser. Saaledes spiller de Klaver seks Timer om Dagen og tror, at det morer dem og at de omgaas med en Muse saalænge, og saaledes dyrker Andre med hysterisk Lidenskabelighed Kejseren, Bismarck, de smaa og store Prinser osv. og tror, at de føler en vældig Begejstring. Det er Klimpreri, mekanisk Efterligning, falsk Anslag, slet Musik i det ene Tilfælde som i det andet. Brave Folk — daarlige Musikanter!

Dersom ikke Aarhundreders politiske Trældom havde givet de tyske Rygge et Knæk, dersom ikke Opsvinget 1848 havde været en enestaaende Rejsning, saa var det umuligt, at man med Mellemklassernes aabne eller stiltiende Samtykke kunde sætte det i Værk, som foregaar nu, den systematiske, regelbundent arbejdende Undertrykkelse af alle de Organer, hvorigennem det menige Folk aander og lever sit aandelige Liv. Det er saa simpelt som Goddag: Her er et Blad, hvori der staar noget, de store Velfærdskomiteer ikke synes om, eller hvor der kan komme til at staa saadant noget; et Politi-Forbud — og den Historie er ude. Hvis man har Lyst, kan man appellere — hvor længe vil Nogen være saa barnlig?

Smaa Kendetegn paa Tilstanden er lærerige. Her findes i Berlin en navnkundig Fru Hahn, en af de ivrigste Kvindesags-Damer, der i Almindelighed indtager Forsædet ved Møder for Kvindens Frigørelse og deslige, og som er meget ilde set navnlig for sine uophørlige Angreb paa Gejstligheden. Hendes Mand er Restauratør og blev nylig i Anledning af en uforsigtig Ytring dømt for Majestætsforbrydelse til tre Maaneders Fængsel. Faa Dage efter at han er bleven ført afsted, indfinder Politiet sig hos hans Hustru og forlanger at se hendes Borgerbrev. Da det selvfølgelig lyder paa Mandens Navn og hun intet eget har, lader Politiet Restaurant'en lukke. Hun har mange Smaabørn og intet andet at leve af end hvad Forretningen indbringer. Men Manden skal ikke alene straffes, hans Erhverv skal tilintetgøres; sulte skal de, til de bliver lykkelige, tilfredse Borgere. Vil det lykkes at gøre dem dertil ved disse Midler?

I Königsberg var en Indsamling foranstaltet til at rejse en Marmorbyste af den afdøde berømte Liberale *Jacoby*. Bysten var færdig. Udvalget søgte og erholdt Tilladelse til at anbringe den i Raadhussalen. Regeringen, der her i Virkeligheden Intet

har at sige, kræver Bysten borttagen, og da man vægrer sig, bortføres den med Magt af Politiet. Man begrunder denne Indskriden med et Brev, der under Jacobys Navn engang i 1870 blev trykt i Frankrig og som indeholdt Skældsord mod Tyskland og dets Regering. *Guido Weiss* har nu i sit gode Ugeskrift *Die Wage* bevist, at dette Brev er et Falskneri, efter Jacobys eget Udtryk «opdigtet fra den ene Ende til den anden». Vil Bysten nu faa Lov til at indtage sin Plads? Jeg haaber ikke, Nogen er saa uskyldig at opstille Spørgsmaalet. Stakkels Jacoby! han maa opleve underlige Ting efter sin Død. Den bekendte, ikke synderligt fremragende Skribent *Adolf Stahr* havde tilegnet ham sin *Lessing* og det af den gode Grund, at Jacoby havde forfattet det hele filosofiske Parti i Bogen, som Stahr ikke selv var voksen. Tilegnelsen har staaet ogsaa i de følgende Udgaver af Skriftet. I disse Dage har Stahrs efterlevende Hustru Fanny Lewald, trods sit religiøse Frisind Bismarcks fanatiske Beundrerinde, udgivet Bogen paany, borttaget Tilegnelsen til Jacoby og i Stedet for helliget den til — hvem tror man? — Bismarck. Har jeg ikke Ret i, at Underdanigheden trives i Tyskland?

Man er nu — af Uvidenhed, Ukyndighed og altfor megen Iver — begyndt at lukke ogsaa de uskyldige Schulze-Delitzsch'ske Forbrugsforeninger og har derved bragt en Del af de allertammeste Arbejdere i Schlesien til Ruin. Schulze klager bittert derover, fremhæver, at endog en Tilbagekaldelse af Befalingen nu kommer for sent, da Forbrugsforeningen aldrig mere kan genvinde sin Kredit — og Enkelte finder ogsaa dette højst urigtigt og uheldigt. Saasnart Borgerskabet selv om ogsaa kun paa anden Haand berøres af det glødende Jern, hvormed Arbejderen svides, saa skriges der over Uretfærdighed og urimelig Tjenstiver, men saalænge det kun rører Socialisterne (om hvem man skulde tro, at de var en vild Stamme, en Slags Atchin eller Hottentotter, naar man hører, hvor fremmed der tales om dem) saa er Alt godt og i sin Orden — jo brutalere, des bedre. Socialdemokratiet som Parti kan ved denne Adfærd maaske faa et Knæk, men Socialismen selv lader sig visselig ikke overvinde paa denne Maade. Man søgte her nylig for et Tidsskrift en statsøkonomisk Medarbejder «af Bambergers Retning»; man søgte «som efter en Knappenaal», som man siger paa Tysk, i Uger, i en Maaned, man bød de højeste Honorarer — der fandtes ikke en; der lod sig ikke opdrive en eneste. Blandt Tysklands yngre Statsøkonomer

har Manchesterskolen ikke en Talsmand. Socialisme i dette Ords videnskabelige Forstand er for de Yngre enstydigt med selve Ordet Økonomi. At fordrive Socialismen af Økonomien staar for dem som ligesaa haabløst og barnligt et Foretagende som det gamle fra Fyrretyverne at ville drive Panteismen ud af Filosofien. De vise Mænd, der forsøgte derpaa, anede ikke, at det at være Filosof og det at være Panteist dengang var et og det samme.

Det er nu den Tid, hvor nye Bøger kommer ud, og man tænker uvilkaarligt: jeg vil dog se, hvorledes Folkets Digtere og Tænkere stiller sig til Tidsbevægelsen. Man kommer hjem fra Gaden, har set kejserlige Kornblomst-Brystnaale i Vinduerne, set Svømmekunstnerinden Lurlines Billede med et Bræt i Haanden, hvorpaa *Hoch lebe der Kaiser!* man har læst Teaterplakaterne: *Armin* (ɔ: Herrmann) i *Operahaus*, *Die Schauspieler des Kaisers* i *Schauspielhaus*. Fædrelanderi og Kejserdyrkelse foran En og bag En og paa alle Sider. Man aabner Bøgerne. Hvad indeholder de? Mere Fædrelanderi og Kejserdyrkelse og Bismarckdyrkelse. Allah! naar vil det ende?

Den gamle, solidt dygtige Æstetiker *Fr. Vischer* har udgivet en stor snurrig Roman *Auch Einer!* hvori han saa at sige har rystet Papirerne fra alle sine Pultskuffer ud; den ender med Tysklands Enhed, det sidste Ord er «Sedan». *Jul. Rodenberg* har skrevet en elskværdig, humoristisk Roman *Die Grandidier*, man blader i den og finder en begejstret Skildring af Bismarck, der i Rigsdagen 1870 meddeler Frankrigs Krigserklæring. Og naar Forfatterne ikke forguder, saa tier de. Man aabner de nye Noveller af *Paul Heyse*: *Das Ding an sich und andere Novellen* og det er En, som om Digteren havde stukket Hovedet under Vingen, havde afspærret sig fra Alt, hvad der foregaar omkring ham: lutter smaa Kærlighedshistorier, tyske og italienske, men alle i samme Støbning, alle i titusind Miles Afstand fra det Tyskland, hvori baade han og Læseren lever. Der tænkes ikke mere højt i Tyskland.

Imidlertid vækker Dr. *Busch*'s Bog om Bismarck en vis Opsigt. Den lille Doktor har hver Aften omhyggeligt optegnet hvert Ord, der er sprunget fra hans Herres Læber i Dagens Løb, og — som for at gøre det gamle Mundheld til Skamme — for denne Kammertjener gives der en Helt, den, i hvis Nærhed han har den Ære og Dristighed at aande. Man finder her Bogen

afslørende paa Grund af de mange haarde og hensynsløse Udsagn, den indeholder. Mig forekommer den mere nærgaaende ved det, som ikke findes i den — den indeholder ikke en eneste varmhjertet Ytring, ikke et eneste Udbrud af Følelse. Ligefuldt har Bogen som historisk Aktstykke intet ringe Værd. Hvor Bismarck selv taler, træder hans personlige Ejendommelighed, hans overlegne Følgestrenghed frem med Friskhed og Styrke. Offenliggørelsen kan ikke være sket imod den Paagældendes Ønske. Men skønt Hezekiels spytslikkende Værk om Kansleren, hvortil han selv havde givet et Udvalg af sine Breve, maa vække Tvivl om hans gode Smag, undrer det En dog, at han har kunnet godkende en saadan Underdanighed.

Nej! nu spilles der over mig, under mig og ved Siden af mig paa én Gang; de faa Tanker, jeg havde tilbage, tager Flugten.

XXVI

Kejserens Indtog

12. Decbr. 1878

Det var paa en mild og skyet Dag — Luften tung, intet Glimt af Sol — at Indtoget fandt Sted. I Erindringen bliver Dagen staaende som den Dag, da hele Byen duftede af Gran. Det var som Juleduft før Julen. I en Omkres af mange Mile var Omegnen bleven plyndret, og lange Vognlæs med Gran- og Fyrre-Kviste var fire til fem Dage igennem blevne kørte ind i Berlin. De blev sammenflettede og sammenheftede til uendelige Kæder; de slyngedes om alle Søjler og befæstedes i bølgende Linjer tværs over alle Mure, i lige nedhængende Linjer langs Vinduerne, og de beklædte, naglede paa Træflader, det pyramideformige Grundlag for Flagstængernes og Æreportenes Støtter. De sidste Dage før Indtoget regnede det stærkt; Regnen forfriskede det Grønne, og saaledes skete det, at netop paa Festdagen var der en Granlugt over hele Byen og i alle Gader, som var Skoven

selv — lig Birnam Skov i Shakespeares *Macbeth* — vandret ind i Staden. Den Dag var Berlin som bygget paa Landet.

Selve Byens Udsmykning var velgørende før Øjet, Fanerne, Flagene, de fra Husene nedhængende pragtfulde Tæpper med et *W* eller en Krone, de mange alle Vegne fra mødende Vaabenskjolde med sorte og røde Ørne, de opstillede Statuer, de mange Æreporte gjorde Byen livlig og gav den for nogle Dages Tid et kunstigt Skin af Glæde. Ikke at selve den Glæde, som ytredes over Kejserens Redning, var usand; de Allerfleste var oprigligt fornøjede over, at den gamle Mand var gaaet ud af den sjældne Fare uden alvorlig Men for sit Helbred. Men der var jo ingen særlig Grund til at være gladere den Dag end en anden, og selve Festen var Hofleveranternes Fest; det er dem, som i Forening med høje Statsembedsmænd bebor de Gader, Kejseren passerede, og de gjorde kun deres Skyldighed ved at lade *Unter den Linden* og Omgivelserne straale af Guirlander og Flag.

Den smukkeste Del af Udsmykningen var dog den rent kunstneriske, de store, undertiden kæmpestore Malerier, som Berlins flinke Kunstnere havde udført til Dagen og som var ophængte over Kejserens Vej. Der var lige indenfor Brandenburgerthor to prægtige Genier, der bød Velkommen; de dannede den første Æreports to Sider og dækkede hver for sig et vel tyve Alen højt Lærred. De luftige Billeder hang udspændte mellem fine Reb og tog sig overraskende ud. Midtvejs over *Linden* fandtes det bedste Maleri, udført af den yndede Berlinerkunstner *Paul Meyerheim*, hvis egenlige Styrke er Dyrmaleriet. Det forestillede en ung nøgen Kvinde, der med et smukt nøgent Barn foran sig sad paa en liggende Bjørn og rakte Barnet af de Blomster, som fyldte det røde Klædebon, der dækkede hendes Skød, for at det kunde tilkaste de Forbidragende dem. Fra Gruppen hævede sig en Ørn med bredt Vingefang og tog sin Flugt ud i Rummet. Bjørnen *(der Bär)* er Berlins Vartegn og Vaaben; Ørnen og Bjørnen var ypperligt og naturtro malte, som alle Dyr er det, der fremgaar af Meyerheims Atelier; Figurerne var nødvendigvis mindre fuldendte. Men det Hele, der med sin rige Ramme af Guldfrynser tog sig ud som en uhyre Fane, gjorde et ypperligt Indtryk.

Ved Siden af de fortræffelige Malerier fattedes selvfølgelig ikke de parodiske; der var et stort allegorisk ved Universitetet, hvor en nedringet Dame i hvid Kjole med uhyre Slæb (for-

modentlig det tyske Riges Genius, hvis det ikke var den foryngede Storhertuginde af Baden) med sine Arme skærmede Kejseren mod Hödels Mordforsøg; det var ligefrem latterligt, og mange af de mindre Billeder, som fandtes i Butiksvinduerne, var gruopvækkende. Disse Malerier og Tontryk vekslede med uendelige Byster af Hans Majestæt omvundne med Laurbærkranse. Andensteds var affekteret begejstrede Smaabørn malte, der saas hengivende sig til den Idræt at lægge Kranse om Kejserens Byste. Øjenlysten var her ikke stor.

Men henad Aften blev den det næsten overalt. Omtrent Kl. 5 saas fra *In den Zelten* pludselig Raadhuset, som øjnes i det Fjerne, lyse i rød bengalsk Ild. Saa tændtes alle Gasblussene langs de arkitektoniske Linjer paa *Brandenburgerthor*, og man saa de højrøde Gardiner, med hvilke man havde smykket Mellemrummene mellem Søjlerne, skinne som Purpur i Mørket. Saa blussede i Generalstabsbygningens Loggia (over Moltkes Bolig) afvekslende blaa, gule og røde bengalske Flammer op, der straalede ud over Königsplatz. Dernæst sendtes fra en af Hjørnebygningerne paa Pariserplatz den første elektriske Sols Straaler ud over Staden. Hurtigt fulgtes denne Sol af flere. Deres Lys kunde rettes som et Brændspejls. Snart morede den, som styrede en saadan Sol, sig med at kaste Lys over en Potitiofficer, der i Galop sprængte om for at holde Orden, og det saa da besynderligt ud at se ham fare af Sted i en Glorie af elektrisk Lys, der fulgte ham, hvorhen han styrede sin Hest. Snart rettedes Lyset ud i Rummet, og man saa paa den mørke Himmel som paa et Teaters Gulv den brede Lysvifte tegne sig Straale ved Straale. Saa rettede et godt Hoved en fast Straale af elektrisk Lys lige paa den gyldne Victoria paa Sejrssøjlen og lod den dvæle der, og dette var en lys Idé; ti det saa forbavsende dejligt ud, da den guldskinnende Kvindeskikkelse stod der højt oppe under Himlen med Mørke under sig og Mørke over sig, straalende og svævende som et Luftsyn. For første Gang var Figuren skøn, og Alle, som stod paa Pladsen, raabte Hurra for den. Nu blev Illuminationen almindelig. I Vindu ved Vindu paa alle de store Pladser og i alle brede og smalle Gader brændte Lys ved Lys, og gennem alle Gader og over alle Pladser gik Fodsbred for Fodsbred langsomt fremad hele Berlins Befolkning. Man brugte et Kvarter om at tilbagelægge et Minuts Vej.

Det stærke Lueskin faldt over de brogede Udsmykninger, hvormed Husenes Gavle og Tage var beklædte; rundt om brændte Baal i store Broncevaser, rundt om skinnede Gassen, straalede Lysene, blændede den elektriske Glans; saaledes omtrent, tænker jeg mig, saa det ud i Asiens store Oldtidsbyer, i Ninive eller Babylon, naar Folket gav sin mer eller mindre frivillige Henrykkelse over en Herskers Sejre tilkende.

Rigest var Pragten i Hovedgaden, men smukkest var Skuet paa Potsdamerplatz. Der var af malte Træstykker opført en høj Obelisk, der tog sig ud som Sten og Bronce. Ud fra dens Fodstykke sprang Fontæner ned i Malmbækkener, og hele Fodstykket og dets Omgivelser var lutter Blomster. Men fra Obelisken selv gik et bredt Soltelt, røde eller blaa guldsmykkede Sejl ud og strakte sig over Pladsens Midte. Paa Obelisken var Bibelsprog som *Hil dig, du stridbare Helt!* og andre, for Lejligheden passende, anbragte, og det har vakt almindelig Moro, at det er den gamle Fritænker Treitschke, der har søgt dem sammen.

I disse Dage er Arbejdere sysselsatte med at nedbryde de sidste Levninger af Stadsen, og Byen antager lidt efter lidt sit sædvanlige Udseende. Den Hyldest, der vistes, har været synlig nok, men den var lidet lydelig; da Kejseren kørte ind, hørtes kun svage Raab, og Stemningen er nu saa mistrøstig som nogensinde. Nedslaaetheden siges at raade endog i de højeste Krese, ti Spændingen og Spaltningen mellem Kejser og Kronprins er ingen Hemmelighed. Kronprinsen er yderst ilde til Mode over endnu i sit 50de Aar at blive behandlet som Barn. Han beklager sig over, aldrig at blive spurgt til Raads, aldrig at erfare, hvad der tilsigtes eller umiddelbart bringes i Udførelse. Han har taget sig det nær, at Kejseren paany har betonet Nødvendigheden af at give det religiøse Liv et Opsving. Disse Ord kan kun opfattes som et nyt Stød til Kirkeminister Falk, hvis vaklende Stilling ikke taaler mange Stød. Kronprinsen er ligesom hans Hustru (Strauss's Veninde og Stuart Mill's Lærling) religiøst frisindet og Hofbigotteriet er ham imod. Dernæst er han (som alle Kronprinser) en Fjende af Tvangsherredømme, og Udvisningerne skal være gaaede ham til Hjerte. Han vidste ikke om dem, før de forkyndtes i Bladene.

At Bismarck ikke indfandt sig til Indtoget, men forblev i Ro i Friedrichsruhe, er blevet opfattet som et nyt Bevis paa

hans Hensynsløshed, idet man har anset den Sygelighed, han angav som Grund, for et blot Paaskud. Saameget er imidlertid sikkert og vist, at han er meget alvorligt angrebet. En Mand, der tilbragte Dagen og Natten efter Indtoget hos ham paa Friedrichsruhe, har skildret mig sit Besøg omstændeligt, og han var forbavset over Bismarcks Svaghed. Fyrsten indbød sin Gæst til at gaa en længere Spaseretur med sig i Skoven, og naar der kom en lille Bakke, blot saa høj som et almindeligt Bord, maatte han standse, støtte sig til sin Stok og trække Vejret. Han beklagede sig bittert over Bladenes haanlige Udfald imod ham. «I hvad Lys maa jeg staa for Kejseren», sagde han, «naar Bladene bestandig melder, at jeg er rask og kun bruger min Sygdom som Middel til at undgaa ham og Hoffet. De fortæller ogsaa, at jeg arbejder herude og hvor mange Timer om Dagen. Sandheden er, at jeg arbejder slet ikke, kan ikke arbejde, mine Nerver er sprængte, jeg er en tilintetgjort Mand. Jeg har hele mit Liv ofret mig for Andre; nu er jeg nødt til at leve nogen Tid for mit Helbred».

Min Bekendt var for første Gang i Friedrichsruhe og blev ved sin Ankomst om Morgenen forundret over af Tjenerne at faa sig anvist Værelset No. saa og saa, og modtage Underretning om, at Fyrsten sov i Værelset No. saa og saa. Paladset er nemlig et forhenværende Hotel og Numrene paa Dørene er blevne staaende. Fra Vinduerne ud imod Haven var der den dejligste Udsigt. Bismarcks Gæst skildrede den som nøjagtigt lig Naturen paa Böcklins *De Saliges Enge*, samme mørke Vand, hvori Svaner sejlede, samme høje Bakke, der hævede sig bag det, kun med den Forskel, at den ikke som hos Böcklin var bevokset med Popler, men med Eg og Bøg. Fyrsten kendte imidlertid ikke Billedet og lod til overhovedet ingen Interesse at nære for Kunst. Bismarck talte ved Middagsbordet en Del om Busch's Bog; han sagde: «Den indeholder intet egenlig Usandt, men dog er den som Helhed ganske usand; jeg har vel sagt det, der er lagt mig i Munden, men Maaden, især Betoningen, fattes og derved bliver Meningen en anden. Saa har Busch ogsaa løsrevet flygtige Udbrud og holdt dem fast. Der er et Sted, hvor jeg er vred paa Abeken og kalder ham upræcis, men der findes Intet om de Hundreder af Gange, hvor jeg har rost Abeken og talt godt om ham. Saaledes fremkommer et Vrængbillede og saaledes har Busch lagt mig ud med mine bedste Venner».

Bismarcks Samtale var saa sprudlende som i hans bedste Tid og han lod overfor sin Gæst sin Tunge løbe saa hensynsløst som nogensinde.

XXVII

Juletid og Julebøger

26. Decbr. 1878

Juletiden, der klæder alle Byer saa kønt, er ogsaa smuk i Berlin, uagtet Staden ikke frembyder den Rigdom af Gadebarakker eller det muntre Gadeliv som Paris. Der sælges heller ikke i Aar saa meget som ellers; det økonomiske Tryk virker endog paa Julesalget, og til min store Forundring saa jeg i Gaar nogle af de Koner, der sad med deres Varer paa et af Torvene, briste i Graad. Da jeg spurgte, hvorfor de græd, svarede de: «Fordi det er saa koldt, og vi sidder her hele Dagen og Ingen kommer og køber noget». Der har som sædvanlig været stor Juleudstilling fra alle Berlins Hoved-Firmaer i *Architekten-Vereins* smukke Lokaler; Opstillingen og Ordningen af Varerne er saa fordelagtig som muligt, Priserne er billige, men der købes kun lidt.

Imidlertid er Ugerne før Jul i selskabelig Henseende en Festtid, et af Sæsonens Højdepunkter, og de øverste Titusind lever i en Hvirvel af Selskabelighed. Der er hver Aften en eller anden Salon at give Møde i, og der drøftes alle Dagens Æmner — vistnok hverken dybt eller frit, men som det kan gøres, hvor der er talrige Hensyn at tage.

Man har glædet sig over Kirkeminister Falks sidste Tale, som ved sin mandige Form og sit klare Indhold til en vis Grad har beroliget Frygten for en stigende Reaktion. Den betonede Statens ɔ: Falks faste Forsæt ikke at give efter for den katolske Kirkes Krav. Omtrent samtidig med at den holdtes, er Forbudet mod de banlyste Skolebøger atter blevet hævet og det er paany blevet tilladt Skoleungdommen at læse Schillers Fremstilling af

Gustav Adolfs Død og en sanddru Fortælling om Galilæi. Sligt har ikke stort at betyde og beror ikke paa dybtgaaende Svingninger i Aandslivet, men opfattes som Tidstegn dog altid med nogen Tilfredsstillelse.

Storhertuginden af Hessens Død vakte megen Deltagelse; hun var en af Kongefamiliens bedst udrustede og mest frisindede Personligheder. Hendes Død opfriskede Mindet om *David Strauss*; det blev almindelig sagt, at hendes Fader Prins Albert som Opdrager havde givet hende Strauss's Skrifter i Hænde og saaledes foranlediget det senere nære Forhold mellem hende og den tyske Tænker, der tilegnede hende de Forelæsninger om Voltaire, han havde holdt for hende og hendes Hof. Denne Bog er bleven i høj Grad overvurderet. Den er ugenial, kun agtværdig, og man føler ved Læsningen, hvad nogle senere offenliggjorte Breve fra dens Forfatter lærte En, at Strauss, kun faa Aar før den blev skrevet, ikke har kendt det mindste til Voltaire — en tysk Lærd kender i Regelen af moderne Literatur kun den tyske, og Strauss udgjorde ingen Undtagelse. Langsomt og møjsomt kæmpede han sig ud af det nationale Pedanteri. Men han var altid en stræbende Aand. En Dame, som har kendt ham nøje, fortalte forleden, at han havde besvaret hendes Artigheder for Bogen *To fredelige Blade* paa denne afvisende Maade: «Jeg kan selv ikke lide den Bog, jeg tvang mig til at skrive den i Mol, men mit Væsen er Dur», og saaledes talte han ofte ilde om sine ældre Skrifter. Det smukkeste, han har forfattet, er maaske den Digtsamling, der udkom efter hans Død.

I Gaar jordfæstedes en af de i dette Øjeblik i Berlin mest agtede og yndede Mænd, den amerikanske Gesandt Bayard Taylor. Han var saa at sige det levende Baand mellem Nordamerika og Tyskland og netop nu saa lykkelig over sin Udnævnelse til Gesandt (en Udnævnelse, han selv betegnede som mere *ornamental* end nyttig) og saa opfyldt af nye literære Planer, at Døden ved denne Lejlighed slet ikke kan siges at betegne nogen fornuftig Afslutning. Bayard Taylor agtede nu at give sig til Nedskrivningen af det Værk om Goethes Levned, hvortil han i lang Tid havde forberedt sig. Hans Oversættelse af *Faust* er efter min Mening den første, der findes, den er paa enkelte Steder bedre end Originalen, hvor utroligt dette end klinger. Som Ven af den Afdøde og Talsmand for den tyske Literatur holdt Auerbach en smuk Tale ved hans Baare, paa sin Vis ikke mindre hjertelig

og poetisk end den, som Lord Beaconsfield i det engelske Overhus holdt over Prinsesse Alice.

Af Auerbach er i disse Dage udkommet hans sidste Roman *Landolin von Reutershöfen*, sikkert det bedste, han i lang Tid har skrevet. Auerbach er som alle fædrelandskærlige Schwabere i høj Grad betaget af den prøjsiske Stramhed *(Straffheit)* og priser den altid, netop fordi han selv har saa lidet deraf, og denne patriotiske Lovprisning keder i de fleste af hans senere Skrifter; i *Landolin* er den mindre fremtrædende, muligvis fordi denne Historie er undfanget længe før den udførtes. Den gamle Auerbach har mellem sine Papirer nemlig Masser af Begyndelser liggende, af halvfærdige Udkast og Planer, og optager han en saadan gammel Begyndelse, bliver Værket i Almindelighed bedre, end naar han tager fat forfra nu. Berthold Auerbach er som bekendt en af de ivrigste Spinoza-Dyrkere, og under sit Ophold i Sommer i Holland er det, som han tror, lykkedes ham efter Angivelser hos Spinozas Levnedstegner Colerus at finde det Hus, hvor den store Tænker boede i Haag. Den gamle Mand er meget lykkelig derover og endnu lykkeligere over, at det Første, som mødte hans Øje i Holland, var en Afrivnings-Almanak, i hvilken hver Dag var forsynet med et Valgsprog af et af hans egne Værker.

Karl Gutzkows pludselige Død har kun gjort ringe Indtryk. Den stakkels gamle Forfatter har dræbt sig selv. Han havde allerede tidligere i sin Sindssyge gjort tre eller fire Selvmordsforsøg. Hans Tungsind skrev sig tildels fra, at han følte sig fremmed i det Bismarckske Tidehverv, upaaskønnet og glemt. Han var en lidenskabelig og forfængelig Mand, men en genial og ivrig Arbejder, som havde fortjent en mindre haard Skæbne. Som Publicist betragtet kan Gutzow kaldes den tyske Emile de Girardin; han havde som denne «hver Dag en Idé». Som Teaterdigter var han ikke ringe. *Zopf und Schwert* er et dygtigt, ægte prøjsisk Stykke, *Uriel Acosta,* hans berømteste Arbejde, den frie Tankes Tragedie, som behandler Spinozas ulykkelige Lærer, tilhører ganske Tiden før 48, den næsten haabløse Frihedskamps. Acosta ender med at afsværge sine Kætterier; dengang fandt man dette endnu tragisk skønt, og blev følsom ved Tanken om at en Mand saaledes knækkede over. Paa dem, der nutildags paa denne eller andre Maader sviger en Idé, de selv har forkyndt, ser vi med mindre medlidende Blikke. *Uriel Acosta* er et Stykke,

som gør stor Virkning fra Skuepladsen; i Norden vil det blive spillet, naar den frie Tanke ikke mere lægges for Had.

I literære Krese har en Fejde mellem to af Dagspressens Størrelser vakt nogen Opsigt. Der var af Staten alt for flere Aar siden blevet udsat en Pris (Schillerprisen) for det bedste tyske Drama, som skulde uddeles en Gang aarlig af et Udvalg. Der skrives imidlertid, som bekendt, kun sjældent gode Dramer i Tyskland — i disse Dage har dog et saadant, *Graf Königsmark*, af Paul Heyse, gjort stormende Lykke i München — saaledes er det gaaet til, at Prisen Aar efter Aar er forbleven uuddelt. Heller ikke i Aar fandt Udvalget noget enkelt Drama prisværdigt; det valgte i Stedet at belønne de Digtere, det ansaa for Tysklands første Dramatikere, og kronede da — mærkeligt nok — tre Wienere: Wilbrandt, Anzengruber og Nissel. Af disse er Wilbrandt et betydeligt Talent, Anzengruber et naivt og uberegneligt Geni, Nissel et Nul. Dommen var som den Art Domme er. Nu har *Paul Lindau* imidlertid kastet sig over Udvalget med Spotterier for denne Afgørelse, særlig over dens kritiske Medlem, *Julian Schmidt*, mod hvem han har ført de gamle Bevisgrunde fra Lassalles Flyveskrift *Julian der Literaturhistoriker* i Ilden. Dette Flyveskrift er paa én Gang saa haanende og saa vittigt, at det afgiver Vaaben nok, men det var at komme til Sejren altfor let at benytte sig af det. Julian Schmidt har i *Preussische Jahrbücher* søgt at tilbageføre Lindaus Udfald til Ærgrelsen over ikke selv at være bleven kronet som Dramatiker. Begge Herrer er saa grove mod hinanden, som det sig hør og bør for tyske Riddere af Pressen, og Publikum morer sig over at se de to Hajfiske sluge hinanden saa fuldstændigt, at kun de velformede Haler bliver tilbage. Men i Virkeligheden er det Lindau, som alene fortjener Sympati. Julian Schmidt er og bliver et Udtryk for al den træede Aandløshed, alt det dydige Pedanteri, der saalænge har været Snylteplanten paa det tyske Aandsliv. Lindau er idetmindste en dristig og elskværdig Verdensmand i Literaturen.

Det Ugeskrift, han har grundet, *Die Gegenwart,* er blevet ledet med ualmindelig Dygtighed og har i kort Tid hævet sig til en Magt. Tidsskriftet var oprindeligt et i politisk Henseende fremskridtsagtigt, i literær Henseende frisindet Organ. Lindau overlod i Hovedsagen det sociale Spørgsmaal til Frihandelsmændenes Besvarelse; H. B. Oppenheim blev en af Hovedmedarbej-

derne, og det var i *Die Gegenwart* at han første Gang brugte Ordet *Katedersocialister* om sine Modstandere, et Ord, der er gaaet over i Sproget. Ikke des mindre var Lindau langt fra at dele sine Medarbejderes Uvilje mod visse Mænd. Han havde fra den Tid, da han som ung Redaktør af *Elberfelder Zeitung* skulde gengive Lassalles sidste Retssag og lærte denne nøjere at kende, bevaret et sandt Sværmeri for hans Person. Han er desuden en begejstret Beundrer af Bismarck.

Som literært Organ nød *Die Gegenwart* længe betydelig Anseelse. Lindau havde forstaaet at vinde sig Medarbejdere ved en meget ejendommelig Fremgangsmaade. Han angreb i Flæng de anerkendte Størrelser, først og bedst i sine *Briefe eines Deutschen Kleinstädters,* og med et saa ondskabsfuldt Vid, at en Skræk fór i de Angrebne. Da nu Mod og Mandshjerte ikke er hyppigere i Literaturen end udenfor den og ikke i ringere Grad er et Særsyn i Tyskland end anden Steds, saa søgte de Paagældende, efter at de (af Karl Frenzel og andre tidligere Magthavere gjorte) ihærdige Forsøg paa ved Haan og den dybeste Foragt at knuse den Forvovne var mislykkede, at vinde ham ved Ros, ved Indbydelser og ved at forvandle sig fra hans bitre Fjender til hans hengivne Medarbejdere. Lindau var ikke mere haardhjertet end andre Riddere af Pennen plejer at være; han lønnede enhver Tilslutning til *Die Gegenwart* med hjertelig Lovprisning af Forfatteren, undertiden med en saa skyndsom, at Bogen umiddelbart efter dens Nedrivelse, naar et Par Breve var blevne vekslede mellem Forfatter og Kritiker, blev anmeldt om igen og i stik modsat Aand. Hvor mange Indbydelser til Middags- og Aftenselskaber modtog vel i hin Tid Lindau om Ugen fra laurbærhaabende Forfattere? hvor mange Gange maatte han vel drikke sin egen Skaal! Jeg husker et Tilfælde hos en meget bekendt Romanforfatter (som umiddelbart forud var bleven alt andet end rosende anmeldt i *Die Gegenwart*) hvor Værten først udbragte Paul Lindau's Skaal, og hvor det længe syntes, som skulde denne Skaal blive Dagens eneste. Efter nogen Tids Forløb rejste dog en anden Digter sig og slog paa sit Glas: han følte en Trang til at udbringe Broderens, den udmærkede Novellist Rudolph Lindaus Skaal. Istedenfor at takke sagde Paul Lindau smilende: «Jeg har endnu en Broder».

* * *

Dagens politiske Begivenhed er Rigskansleren Program for det nye Toldsystem, i hvilket han erklærer at ville vende tilbage til Beskyttelsesprinciperne fra 1818 og udtaler Forvisningen om derved at kunne indvinde den Merindtægt af 70 Millioner, som Riget behøver. Man hører i den Anledning overalt i Frihandelsmændenes Lejr de hyppigt gentagne Klager over Bismarcks økonomiske Politik, medens Beskyttelsesmændenes Organer og enkelte Børskrese roser Kanslerens Maadehold og praktiske Sans. Angaaende Spørgsmaalets Kerne er jeg uden Sagkyndighed, kun saa meget er mig klart, at Beskyttelsesprincipernes stigende Kurs hænger sammen med den hele reaktionære Bevægelse, som nu er i saa god Gang i Tyskland.

Et af de mange Kendetegn paa den er den Tone, hvori der nu overalt i Tidsskrifter og Bøger tales om Revolutionen 1848. Det tyske Borgerskab har ikke alene glemt, at det var det selv, som gjorde denne Revolution, men det forstaar den ikke mere. Hvor i Romaner en Person fra 48 forekommer, skildres han nu pligtskyldigt enten som en skikkelig, uskadelig Don Quijote, hvem man maa tilgive for hans barnlige Idealismes Skyld, eller som en tummelumsk Oprører, en Forræder mod Fædreland og Konge. Se f. Eks. de usle Skildringer af Bevægelsen 1848 efter en General v. Brandts efterladte Papirer, som *Deutsche Rundschau* har bragt, og alle Romanfigurerne fra 48-Tiden hos de efter-Spielhagen-ske Romanforfattere. Det er Korporalsynsmaaden, den længe glemte, som man troede for bestandig begravet, der atter dukker op i Betragtningen af den store Frihedsbevægelse, som i Aarhundredets Midte gik igennem det tyske Folk. En kongetro Borger kan jo heller ikke forene det med god Tone at tale anderledes end med den yderste Misbilligelse eller med det overlegneste Lune om en Bevægelse, der forjog den daværende Prins af Prøjsen og nuværende Kejser af Tyskland med Spot og Spe fra Landets Hovedstad.

De ikke mange Overlevende fra hint Tidsrum lever enten i Landflygtighed (som den gamle *Arnold Ruge* f. Eks.) eller de er endnu kun til som Skygger i Fremskridtspartiet og iblandt de Nationalliberale, og har enten fornegtet deres Fortid eller de tier stille eller er hjemfaldne til en magtesløs Opposition.

Naar en af disse Mænd endnu lader høre fra sig, saa passer hans Værk ikke mere ind i den Tid, hvori vi lever. Da den gamle Ruge for nogle Aar siden begav sig fra Brighton til Berlin

for engang at gense sit Fødeland og holdt en Række Forelæsninger her, erholdt han vel første Gang en stor Venne-Tilhørerkres, men ved hver følgende Forelæsning indfandt der sig færre. Første Gang talte han for hegelsk-verdenshistorisk, og hans Venner bad ham privat at forandre sin Tone; anden Gang talte han da saa burschikost, at Vennerne bad ham ogsaa opgive denne Maner; tilsidst vidste den stakkels gamle Mand slet ikke, hvordan han skulde tale — han, som engang havde været den toneangivende for et helt Slægtled.

En anden betydelig Talsmand for den samme Slægt har i disse Dage paany fremstillet sig for Publikum, nemlig Forfatteren af Tysklands berømteste æstetiske System, *Friederich Theodor Vischer.* Ogsaa denne Mand er en gammel Frihedssværmer, han var Medlem af den Nationalforsamling, som 1848 samledes i Paulskirken i Frankfurt og senere i Stuttgart, og man finder i hans *Kritische Gänge* en lærerig Fremstilling af Datidens politiske Tilstand, af Begivenhederne i Frankfurt og den Del, han selv tog i dem. Vischer har ogsaa tidligere nogle Gange forsøgt sig som Digter, han har skrevet en Fortsættelse af Goethes *Faust*, en saakaldt *tredje Del*, der er en Parodi paa anden Del af Goethes, og han har efter den tysk-franske Krig under Navneskjulet Schartenmeyer udgivet et *Heltedigt* om Krigen, der har gjort megen Lykke og har opnaaet fire Oplag. Nu har han forfattet et stort skin-poetisk Værk i to Bind med Titlen *Auch Einer.* En stor Del af Bogen foregaar i Norge og indeholder Beskrivelser af norske Egne, der synes udførte paa Grundlag af gamle Rejseoptegnelser. Bogens kvindelige Hovedperson er ogsaa norsk, skønt saameget er vist, at af alle literære Umuligheder gives der neppe nogen mere afgjort end den, som dette Kvindemenneske udgør som norsk og overhovedet nordisk Type.

Helten, en tysk Kraftkarl, hegelianiseret Filosof og Refleksionspoet, der elsker Tyskhed, Kyskhed, Sandhed, Retfærdighed og Dyrene, træffer paa en Rejse i Norge en ægte nordisk *Racekvinde*, Goldrun (vel sagtens Gudrun), der ved sin Skønhed — metallisk guldgult Haar, kraftfuld Vækst, store Former — aldeles betager ham. Denne Dame rejser ene om i Landet med sin Lærer i platonisk Filosofi Hr. Dyring og med en ung lyrisk Digter Hr. Arnhelm. Hun synger Kæmpeviser meget smukt, danser saa bedaarende som Pepita, og læser og skriver Græsk bedre end

nogen lærd engelsk Dame kan — en temmelig usandsynlig Blanding af Egenskaber og Færdigheder hos en Dame i «Kæmpers Fødeland». Vor Tysker bliver meget forelsket og desværre samtidigt meget forkølet. Hans tragiske Skæbne er nemlig den, altid at lide af Katarrh; han har alt i umindelige Tider befundet sig i en Tilstand af stadig Forkølelse, der er ham til største Hinder. Naar han vil tale, svigter bestandig hans Stemme ham; naar han vil vise sig elskværdig mod en indtagende Naboerske ved Fællesbordet i et Hotel, kommer han saa uventet til at nyse, at det er ham umuligt at faa Lommetørklædet op i rette Tid, og en Udstraaling fra hans Næse dumper ned i hans skønne Udkaarnes Tallerken (dette smagfulde Motiv er bogstavelig udført). Kort sagt, han er en Helt, men en forsnuet, og anskueliggør efter den tyske Professors System saaledes paa en slaaende og anskuelig Maade, hvorledes det Ophøjede og det Smaa i Menneskelivet tragikomisk er knyttet sammen. Dette siges udtrykkeligt i en Efterskrift, Professoren har medgivet Værket. Han lyder Benævnelsen A. E., rimeligvis Alter Ego, skønt Navnet Albert Eginhard er antydet.

A. E. lærer Goldrun at kende paa Tindsøen, besøger i hendes Nærhed Vestfjorddalen og Rjukanfos og ser hende danse ved et Bondebryllup i Sandven ved Vikør. Der smeltes hendes haarde Hjerte, og hun giver det forkølede Menneske et hemmeligt og dybtfortroligt Stævnemøde — hvor tror man? i en Grotte, der skildres som liggende beskyttet af Vandet, hvor Øvsthusfos springer ned fra Fjældet i en Bue:

O hvælv dig med din brede Bue omkring os to, du tause Fos,
og lad de vrede Vande tjene som Værn for Elskov og for os!

I denne Grotte forenes den forsnuede tyske Æneas med den norsk-græsk-bakkantiske Dido. Herefter fortsættes Rejsen.

Goldrun studerer Græsk i Bergen, oversætter dèr Nausikaa-Sangen i *Odysseen* meget godt paa — Svensk, (efter Forfatterens Mening øjensynligt Nordmændenes poetiske Sprog) og danser Solo med en Vildhed som en pompejansk Danserinde. Hendes Adfærd mod A. E. er afvekslende Ømhed og Spotteri over ham som forkølet. A. E. studerer i Bergen Schellings Afhandling om den menneskelige Frihed for at befri sig fra det overvældende Indtryk af hendes dæmoniske Væsen. Hun forekommer ham

som en Heks, en Havfrue. En indre Stemme raader ham til at styrte hende i Havet hellere end at elske hende. Men han er elverskudt, indtil han en Dag finder hende i den lyriske Digter, Hr. Arnhelms Arme. Han *prygler* hende i sit plumpe Raseri og forlader hende, fortæret af Skinsyge, rejser til Trondhjem og bestiger Jøtunfjeld, vil ikke mere vide af den Troløse. Da kalder et paa rigtigt Græsk skrevet ydmygt Brev ham atter tilbage i hendes Arme. Rigtigt Græsk kan han ikke modstaa. Men denne Tilbagevenden bliver en Ulykke for alle Parter; thi da Goldrun efter Forsoningen en skøn Dag eller en stille Aften med megen Frimodighed tilstaar sin forkølede Ven, at hun har staaet paa lige saa fortrolig en Fod med sin nys afdøde Plato-Lærer Hr. Dyring, bliver den moralske A. E. som rasende. Han iler — snydende Næsen og nysende — ud paa Kirkegaarden, hvor Dyring ligger begravet, roder med en Dolk al Jorden op, slaar Kistelaaget itu og gennemborer og sønderflænger med samme sin Dolk Liget paa det Frygteligste. Ingen forstyrrer ham i denne vilde Handling, kun Venner af ham slutter siden af den uophørlige Nysen, som de i Frastand fornam, at det er ham, som har begaaet den. I sin sædelige Harme slynger derpaa A. E., som er styrtet ind i Goldruns Hus, denne den nys benyttede Dolk i Panden, og ridser hende derved let, men dog dybt nok til at hun faa Dage efter dør af Liggift.

Saa falder A. E. i Sygdom, bliver plejet af kærlige svenske Venner og gaar efter sin Helbredelse som tapper Slesvigholstener med i Krigen mod Danmark.

Man tænke sig nu alt dette ovenikøbet skrevet i den ulideligste Telegramstil med sammentrængte Kraftudtryk og Udeladelse af Stedord, da det meddeles os gennem Dagbogs-Optegnelser, saa vil man kunne danne sig en Forestilling om Indtrykket.

Naar man véd, at denne Bog er forfattet af Tysklands ubetinget første filosofiske Æstetiker, der Aar ud, Aar ind i en Menneskealder har doceret det Skønne, det Skønnes Metafysik, det Skønnes Naturlære o. s. v. fra tyske og schweiziske Lærestole, saa opdager man vel, at denne mangeaarige Sysselsættelse ikke har gjort Tænkeren doktrinær eller ængstelig, men man kan vel ogsaa uden Urimelighed slutte, at det tyske Folk som saadant ikke udmærker sig ved nogen fin, oprindelig Skønhedssans.

Saa underligt det lyder, er Værket ikke desmindre rigt paa

gode Indfald, fuldt af ejendommelige Tanker og Udtryk. En *Pælelandsby-Novelle,* en digterisk Frembringelse af Helten, der til et vist Punkt parodierer de i vore Dage saa yndede arkæologiske Romaner, men dog tildels er alvorligt om end humoristisk ment, er skreven med Aand og Indbildningskraft. Dog er det især de talrige Strøtanker, der giver Bogen Værd og Betydning. Disse Strøtanker røber stor Forstand og rig Kundskab; de udtaler en panteistisk religiøs Følelse og sædelige Domme, hvis Klang er ægte. En virksom, kraftig Kærlighed til alle, som undertrykkes og behandles ilde, hvad enten de er Mennesker eller Dyr, fylder Heltens Sind, og hans dygtige Filosofi gør med samme Iver og Besluttethed Front mod Pessimismen som mod Rettroenheden.

Blandt nyere digteriske Frembringelser indtager *Züricher-Noveller* af *Gottfried Keller* en fremragende Plads. Keller er en Digter, som, skønt ikke mere ung (født 1819), først i de senere Aar har opnaaet fuld Anerkendelse hos det tyske Folk; de Skrivendes Anerkendelse har han længe besiddet; man behøver ikke at have færdedes meget i tyske literære Krese for at vide, i hvilken ganske særdeles Agtelse denne dog halvvejs fremmede Forfatter holdes.

Kellers Noveller foregaar alle i Schweiz. Hidtil har de mest behandlet Nutiden. Digteren har en satirisk Aare, der flyder rigeligt nok og ikke hæmmes af den varme Fædrelandskærlighed, man sporer overalt hos ham og som undertiden faar et kraftigt Udtryk i Skildringen af djærve, med Varme gengivne Mennesker. Af de to nye Bind Noveller foregaar imidlertid kun en eneste i vore Dage; de øvrige er Fortællinger af en særegen historisk-biografisk Art; de strækker sig over et stort Tidsrum; en foregaar ved Aaret 1300, en ved Aar 1400, en paa Reformationstiden og en i Slutningen af det 18de Aarhundrede. *Hadlaub*, der spiller i den tidlige Middelalder, skildrer den Tid, da Minnesangernes Viser blev samlede i malerisk udsmykkede Skindbøger, og opfrisker en af de sidste blandt disse Sangeres Levned. Den er gennemaandet af en bibliografisk Begejstring, der minder om Charles Nodier, og Hovedpersonens Skæbne er knyttet til et Haandskrifts paa en Maade, der erindrer om den bogelskende franske Digter. *Ursula* giver et mørkt og uhyggeligt Billede af de religiøse Forvildelser, der var gængse paa Reformationstiden. Overfor den fanatiserede og sygelige unge Pige, om hvis Religionssværmeri Novellen drejer sig, er stillet en tapper Schweizer-

landsknægts sunde og kraftige Skikkelse. I en af sine tidligere Fortællinger, en af de bedste, *Das verlorene Lächeln*, har Digteren behandlet et lignende Sammenstød mellem kvindeligt Hovedhængeri og mandigt Frisind i et moderne Ægteskab: den nye Novelle virker mere nedslaaende, da Udgangen er tragisk. Den smukkeste af alle disse Fortællinger er sikkert den største af dem *Der Landvogt von Greifensee,* som foregaar paa Gessners og Bodmers Tid, og hvori disse literærhistoriske Personligheder glimtvis forekommer som Baggrundsfigurer. Det er et af den originale Digters mest grundegne Indfald. Det er Historien om den smukke og højhjertede Oberst Salomon Landolts Kærligheds-æventyr (der i Kraft af den barnligst tænkelige Komposition opregnes et efter et), hvilke Æventyr har den Ejendommelighed, at de, stik modsatte en Don Juans, alle ender med at den ridderlige Tilbeder afvises og at han, uden at Venskabet derfor brydes, af sin Dames Haand modtager en velformet Kurv. Straks efter at Læseren har lært den iøvrigt historiske Samuel Landolts statelige Skikkelse at kende, føres altsaa fem nydelige, tugtige, halvt skelmske, halvt rørende Forelskelseshistorier ham forbi, indtil Levnedsløbet udmunder i en munter og snurrig Fest, som den 40aarige Oberst faar det Indfald at foranstalte, for engang at se sine fem endnu bestandig beundrede Troløse forsamlede ved et og samme Bord. Det er umuligt, ikke at skimte en Stump humoristisk Selvbiografi bag Novellen.

Keller er ikke stærk i Fortællingens Førelse; han var det aldrig og er med Aarene tilmed gaaet tilbage heri. En Del historisk og biografisk Stof tages med paa Slæbetov og kan stundom trætte. Men alle Figurerne staar hos ham med en ejendommelig firskaaren Selvstændighed. Han er mindre Idealist end de egenlige tyske Forfattere; thi disses Særkende er det, at naar de skal beskrive en almindelig tysk Petroleumslampe, bliver den under deres Haand til en græsk Lampe i den reneste attiske Stil. Keller tegner Lampen, som den ser ud.

Med Opmærksomhed følger man en Digter, der har skrevet en Snes Aar uden at vinde Yndest, og af hvem først nu et Par Bøger har naaet et knebent andet Oplag, det er *Hans Hopfen*. Hans Egenhed er, at i ham stikker der Side om Side (som i et Futeral) en mesterlig Novelledigter og en bred, middelmaadig Romanforfatter. Han har Farve, sanselig Kraft og Fantasi; han er en god Iagttager. I sine *Bajerske Landsbyhistorier* naaer han meget

højt. En nydelig ældre Fortælling af ham er *Juschu*, en fin og sanddru Skildring af Wiener Ungdomsliv, udmærket ved sin Fremstilling af en elskværdig Grisettenatur.

I Aar har Hopfen udgivet *Der alte Praktikant*, en fordringsløs og velskreven Fortælling. Det er en bajersk Landsbyhistorie, som har et Tilknytningspunkt til Virkeligheden i sin Skildring af, hvorledes en udannet, men forfaren Bondekone, der har ført et stærkt bevæget og langtfra dadelfrit Liv, opnaar at blive saa anset som Læge og saa berømt for Underkure, at hun kan opføre et helt Indbegreb af Bygninger, med eget Kapel, ja endog med eget Fyrstehus, i den lille By, hun har lyksaliggjort med der at slaa sig ned. En Kone, der havde gennemgaaet en saadan Løbebane og som viste saa megen Forstand og saadant Maadehold, at hun neppe med Rette kunde betegnes som ren Bedragerske, er netop i Aar død i Bajern, hvor hun gik under Navnet *Die Doctor-Bäuerin*. Vi lærer det lille bajerske Hul at kende, endnu før Jernbanen er naaet dertil, og paa et Tidspunkt, da Fortællingens Helt, en vakker midaldrende Jurist, er paa Nippet til at blive rent bondsk. Hans jævne, uvirksomme, men dygtige Natur er stillet i en meget vellykket Modsætning til den foretagsomme Underdoktorindes klogt-selvkærlige Karakter. En fornem Dame, der er udslidt af indbildt Sygelighed, ankommer til Stedets Kurhus med to nydelige Tvillingdøtre, der fængsler Helten og udriver ham af hans landlige Døs. Det lykkes ham som Jurist ved klog Optræden at forhindre den overspændte Dame fra at testamentere sin hele Formue til det katolske Kapel — da Damen med Et slaar alle Dødstanker af Hovedet, idet en pludselig Skræk gengiver hende den kun i egen Indbildning tabte Brug af hendes Ben. Den tilsyneladende Helbredelse udskriges for et Mirakel, omtrent som et lignende fabrikeres og udnyttes i Gustave Droz's Roman *Autour d'une source*. Den lille Fortælling udmærker sig ved sand sydtysk Stedfarve.

Et lidet bekendt Ungdomsdigt af Hopfen ved Navn *Der Pinsel Mings* indeholder en vittig Spøg. En Søn af det himmelske Rige, af Fag uheldig Literat, erholder af en mægtig Aand som Naadegave en Pensel af den Beskaffenhed, at Alt, som skrives med den, bliver godt, ja mesterligt, saa at stort Ry og høje Indtægter for Fremtiden vilde være ham sikrede, dersom ikke Aanden til sin Gave knyttede den Betingelse, at Penselen om ti Aar skal leveres ham tilbage. Hvad nytter den mig saa? ud-

bryder den skuffede Skribent, efter ti Aars Forløb er saa Bedraget opdaget, og alle kaster sig paany over hvad jeg forfatter! Trøst dig, svarer Aanden, er dit Ry først ti Aar gammelt, saa kan du skrive hvad du vil og saa daarligt du vil; man finder det godt alligevel. Der er meget træffende i denne Spøg; men det synes dog som om Autoritetstroen er større i Hopfens Kina end i Tyskland.

Man mærker det f. Eks. naar Talen falder paa Berthold Auerbach. Auerbach er nu en Patriark g bedømmes officielt som saadan, privat saa pietetsløst som store Mænd gerne bedømmes i store Byer. Man taler mere om hans Svagheder end om hans Bøger, omtrent som man i H. C. Andersens sidste Leveaar talte om denne i Kjøbenhavn. Kenderne skatter hans første Landsbyhistorier, om man end sætter den første tyske Fortælling af den Art, et Indskud i Immermanns *Münchhausen*, højt over disse. Hans senere Arbejder, hans større Romaner, hvor saa aandrige Grublerier er lagte i saa troskyldige Mænds og Kvinders Mund, regnes ikke med. I de faa Aar, jeg har fulgt med de literære Stemninger i Tyskland, er Dommen over den gamle Auerbach stadig bleven strengere og koldere, saa streng og kold, at den er uretfærdig. Det er jo naturligt, at den 70aarige Mands senere Arbejder staar tilbage for hans første, men der er altid Fortrin, Kræfter, Ideer i dem, som man overser, fordi de skæmmes af Maneren. Der gives intet Folk, hvem Pietet mod store Aander (der intet andet er end store Aander) ligger fjernere end Tyskerne; de har intet Hang til hvad Carlyle kaldte Heltedyrkelse; Æresbevisninger som de, Franskmændene har ydet Voltaire og Victor Hugo, var utænkelige i Tyskland. Den Smule private Hyldest, Goethe modtog, gjaldt Gehejmeraaden og Eksministeren fuldt saa meget som Digteren, offenlig er Goethe aldrig bleven hyldet før mange Aar efter sin Død, og han blev dog mer end 80 Aar gammel. Man kan da ikke undre sig over den ringe Grad af offenlig Anerkendelse, der er bleven Auerbach til Del.

Mindst Held har han dog havt med sig paa Teatret. Det er ejendommeligt for Tyskland, at naar de bedste Skribenter (Romanforfattere som Auerbach og Spielhagen) nu og da nærmer sig Skuepladsen, er det med lette og underordnede Arbejder, hvis Udførelse de selv nærmest betragter som Forfriskning, og som ikke paa nogen Maade i Værdi kan sammenstilles med

deres fortællende Digtning. Naar Mænd med udpræget Evne for Verset som Paul Heyse, der har forsøgt sig med Held i næsten alle Digtekunstens Afarter, atter og atter føler sig dragne til Skuepladsen, da mangler deres Værker, hvor højt de end iøvrigt staar, gerne Nutidslivets fængslende Egenskaber. Et moderne Drama som det, Augier og Dumas har skænket Frankrig, savner Tyskland endnu ganske. Dertil har dels den tyske Aand for liden Virkelighedssans, dels fattes i Tyskland et Samfundsliv, der er støbt i saadanne store faste Former, som Dramaet behøver og forefinder i Frankrigs eneste Midtpunkt, Paris. Digterne gaar da gerne tilbage til Sagnverdenen, som Heyse nylig har gjort i *Elfride*, eller som Wilbrandt endnu senere har gjort det i *Kriemhild.*

Kriemhild er en af de mange moderne Dramatiseringer af de Æmner, Nibelungensagnet rummer. Hebbels storartede Forsøg er bekendt, Ibsens *Hærmændene* har i de sidste Aar gjort Lykke paa tyske Skuepladse. Men det har overrasket Mange at se Wilbrandt netop paa dette Tidspunkt af sin Udviklingsgang gribe saa strengt et Æmne. Han har jo i sin Wienertid senest leveret stærkt krydrede Skuespil fra Roms Forfald i det andet franske Kejserdømmes Stil. Hans nye Drama har ikke mere dette tunge og dumpe Luftlag; det fremstiller Helteliv i en barnlig Tid.

Wilbrandt har givet Afkald paa den Modsætning, som Stoffet naturligt frembyder mellem Brynhild og Kriemhild, den vilde og den milde Kvindelighed. Brynhild forekommer slet ikke. Hans Heltinde er Kriemhild og Brynhild i én Person, den hengivne, elskende Kvinde før Siegfrieds Drab og efter hans Død Hævnerinden, som kun aander Had. Det var ikke let at give Læser og Tilskuer det tilbørlige Indtryk af det Store hos Helten Siegfried, som i Stykket ikke udfører nogen Daad og falder ved første Akts Slutning. Og dog er det lykkedes Wilbrandt. Siegfried har det Præg, som findes hos den, der altid er den første i enhver Kres af Mænd. Hagens Skinsyge, Kriemhilds sværmeriske Elskov, Hunnerkongen Etzels troskyldige Beundring og Brynhilds Had, der kun er en af Kærlighedens Ytringsformer, alle disse Følelser peger hen paa det Uimodstaaelige hos Siegfried. Ypperligt har Digteren særmærket det Selvstændige hos ham, ved bestandig at fremhæve hans højsindede Sorgløshed. Han véd ret vel, at hans Avindsmænd er ham fjendske:

Dog skal jeg ængstes? Dreje mine Øjne
alt efter hvad de tænker, vil og føler?
Saa lever Andre, ikke jeg, jo i mig.

og et andet Sted:

Skal jeg vel leve i de Andres Tanker,
hvor faar jeg Tid da til at tænke mine?

Ved dette Karaktertræk danner han den polære Modsætning til sin Drabsmand Hagen, der uafladeligt er sysselsat med Tanken om, hvad Siegfried vilde gøre eller sige i hans Sted.

Paa en fin, skønt noget vel kunstlet Maade har Digteren ved alle disse Figurer ladet deres mytiske Oprindelse ane og derved ladet dem fremtræde i overnaturlig Størrelse eller rettere netop store som Naturen. Man skimter Solguden i denne nederlandske Kong Siegfried, naar Hagen siger:

Med denne Hunner, der sig *soler* i dig
blev du nu enig om at fare mod os
og brænde bort os fra din høje *Solvogn*,

og man føler Naturmagterne i Brynhild og hendes Medbejlerske, naar Siegfried udbryder til Kriemhild:

Jeg elsker ikke Brynhild, Vintrens Stormdag
dig elsker jeg, min klare Sommer-Soldag
den saligt varme; dog i Solens Dis
der slumrer ogsaa Uvejrsstormens Kraft.

Næsten allegorisk bliver Handlingen, naar Siegfried endelig anklages og dræbes for at have kaldt Brynhild «et Nattens Barn».

Det smukkeste Optrin i Stykket er af rent lyrisk Art. Det er det store Maaneskins-Optrin, i hvilket Kriemhild udaander sin hele Kærlighed til Siegfried, det, som gaar umiddelbart forud for hans Død.

Som Novellist og Versifikator er Wilbrandt Lærling af *Paul Heyse*. Af ham er nys udkommet to usædvanlig nydeligt udstyrede Bind, en med poetisk og videnskabelig Indledning forsynet fuldstændig Oversættelse af *Giacomo Leopardi*, hvilken ved sprogligt Mesterskab staar i Rang med et Originalværk. Det Bind, der indeholder Leopardis Poesier, er indledet med Heyse's

noget ældre Novelle *Nerina*, i hvilken den syge Leopardi er Helten. Det er en højst sjælfuld Fortælling, men den lider under Usandsynligheden af, at en ganske udannet lille Landsbypige her forelsker sig i Leopardis vanskelige og virkeligheds-fjerne Digte, hvoraf hun neppe kan forstaa mere end Klangen, og hvis Poesi maa være og blive hende utilgængelig. I Indledningen til Prosa-Arbejderne forsøger Tysklands mest afgjort erotiske og optimistiske Poet at føre hele Leopardis mørke Verdensanskuelse tilbage til hans tragiske Livsskæbner og at fastslaa den (for Heyse selv saa betegnende) Sætning, at Leopardi, ifald han blot havde ejet en Kvindes Kærlighed, aldrig vilde have været Pessimist. Vist er kun det, at Leopardi, der ikke blev træt af at lovprise Døden som den store Frelser fra al Livets Kval, foretog en Rejse for at undgaa en Kolera-Farsot og indbildte sig at have endnu mange Aar for sig, da hans Død var nær; man tror vel i slige Tilfælde hyppigst, hvad man ønsker. Hans Digte og Dialoger er i lige høj Grad ensformige og storladne; hans Minde holdes ganske særdeles i Ære blandt det nye Tysklands Pessimister.

Ogsaa Lyriken tæller nogle saadanne, der synger i en med Leopardis beslægtet Tonart.

En af de bedste blandt dem er den i Østerrig levende, blinde og syge Digter *Hieronymus Lorm*, der har fundet en ivrig og stadig Lovpriser i den bekendte Berliner-Journalist Oscar Blumenthal. Som Prøve paa Lorms Maner giver jeg disse fire Linier:

Der Glaube, tief von Nacht umstellt,
Kann eine bess're Welt nur hoffen,
Der Geist, die hellen Augen offen,
Ist selbst schon eine bess're Welt.

Dog betydeligere, friskere og lidenskabeligere end Lorm er *Dranmor*. Dranmor er det Navneskjul, hvorunder en som Yngling til Sydamerika udvandret Schweizer har vundet Digterry i Tyskland. Han har, uden at være nogen rig Natur, tilført den tyske Lyrik to i den temmelig ny Elementer: Noget af Verdenshavets brede Poesi, et Pust fra dette Hav, han tidt har befaret, og Noget af Tropernes Farve og Glød, hvorunder han lever. Et Digt med Titlen *Febre amarella* gengiver saaledes paa en slaaende Maade den gule Febers Rugen over Rio de Janeiro en dejlig Sommeraften. Digtet *En Nattevagt* indeholder bitre og

dybe Nattetanker under Farten forbi St. Helena, mens Oceanet hviler i ophøjet Stilhed. Samlingen udmunder i Digtet *Requiem*, syv alvorsfulde Sange til Døden. Man sporer Mindelser af *Childe Harold* og *Buch der Lieder* hist og her, men der findes en ny Grundtone.

Alt i Alt maa det dog siges, at den skønne Literatur kun udøver ringe Tiltrækningskraft paa den opvakte og ærgerrige Ungdom. Den var en Gang, var længe Tysklands Stolthed; men de saglige Opgavers Vægt har i den sidste Menneskealder saa fuldstændigt opvejet de aandeliges, at Sansen for den højere Literatur er yderst svag i Forhold til Befolkningens Antal. Den literære Efterspørgsel tilfredsstilles saa at sige fuldstændigt ved Aviser og Tidsskrifter. Bøger købes næsten ikke eller rettere: de købes næsten kun af Lejebibliotekerne, der spiller en Rolle som i intet andet mig bekendt Land. I velhavende borgerlige Huse skammer man sig ikke ved at sluge den ene Bog fra Lejebiblioteket efter den anden. I adelige Familier køber man kun undtagelsesvis en Bog. Selv Fyrstinde Bismarck laaner stadigt i Nicolais store Lejebibliotek; ja, saa utroligt det klinger, Kejserinden af Tyskland køber aldrig de Bøger, hun lader sig forelæse af sin *Lecteur*. Han laaner dem ved Hoffet eller blandt sine borgerlige Bekendte.

Deraf Oplagenes ringe Størrelse og ringe Antal trods Befolkningens Talrighed og boglige Dannelse. For Bøger, der tilhører Skønliteraturen, er et Oplag paa 1000 Eksemplarer det almindelige, og et Oplag udsælges ikke oftere her end i Norden, snarere mindre hyppigt. Honorarerne er følgelig heller ikke større end i Danmark for Bøger. Men herpaa beror det ogsaa, at næsten aldrig nogen Roman eller Novelle offenliggøres for første Gang i Bogform. Aviserne og Tidsskrifterne med deres Tusinder af Abonnenter gør det muligt for Skribenterne at leve. Højest honorerer naturligvis de almenfattelige Tidsskrifter, særligt *Gartenlaube*. Skribentinden Frk. Marlitt (egenlig John) faar af det sidst nævnte Blad mindst 3000 Mark for Arket. De Forfattere, der tilhører den egenlige Literatur, lønnes naturligvis langt ringere; det højeste Honorar, som Nationens mest bekendte Novellister faar i de store Maanedsskrifter, er 500 Mark for Arket; Bladene betaler en Novelle af de samme Digtere med 1000 Mark. For en enkelt Føljeton faar en Forfatter, der regnes til første Rangklasse, i de største Blade 120 Mark, de fleste langt

mindre. Men i egenligt Bogsalg har kun følgende Forfattere en større Afsætning: først og fremmest Gustav Freytag, hvis nationale Romaner straks sælges i en 30,000 Eksemplarer, dernæst Georg Ebers, hvis ærkæologiske Fortællinger er i høj Grad paa Mode, fremdeles Paul Heyse, Auerbach og Spielhagen (hvilken sidste er sin egen Forlægger), endelig Victor v. Scheffel, hvis større episke Digte og Studenterdrikkeviser er meget yndede, og Julius Wolff, et lyrisk Talent, hvis Romance-Ringe udkommer i mange Oplag. (*Der Rattenfänger von Hameln* er den bekendteste.)

Det større eller mindre Salg har stor Betydning, forsaavidt det viser Folkets Smags- og Udviklingsstandpunkt som Folk. Men det forstaar sig, gaar man fra denne udvortes Betragtningsmaade af Skønliteraturen over til Spørgsmaalet om den Anseelse, i hvilken Forfatterne staar hos det Mindretal *(the happy few)*, hvis Dom er den afgørende og som efter længere eller kortere Tids Forløb altid ender med at trænge igennem, saa kommer en helt anden Rækkefølge frem.

Gustav Freytag, som saa at sige officielt, blandt de almindeligt og ikke særligt kunstnerisk Dannede, gælder for Tysklands store nationale Digter, læses og skattes meget lidt af de Faa. Man paaskønner hans historiske Arbejder, man har en kølig Agtelse for hans forgudede moderne eller historiske Romaner; man vurderer hans fornemme Tilbageholdenhed fra det literære Hverdagsliv — det er Alt.

Hvad *Georg Ebers* angaar, saa staar hans literære Anseelse ikke i noget Forhold til hans Romaners Udbredelse. Man har al Ærbødighed for Mandens Indsigter som Ægyptolog; man føler Medlidenhed med den haarde Sygdom, som tvang ham til at opgive sit Fag, og man beundrer den aandelige Smidighed, som lod Forskeren skyde Ham som Fortæller, men man tror ikke paa hans Romaner, man forlanger en Genskabelse af Fortidens Følelses- og Tankeliv, som aldrig findes hos Ebers. Han er tro nok i alt det Udvortes, i Dragter og Sædvaner, men hans Sjælemaleri af Ægypten og Oldtiden overhovedet indgyder ingen Tillid; man genfinder sine Samtidige i de gamle Drapperier, og der fattes i altfor høj Grad Stil.

Scheffel betragtes af den mest kræsne Kenderklasse ikke som nogen Digter af Rang. Man indrømmer, at hans Roman *Ekkehardt* bærer Præget af et samvittighedsfuldt og aandfuldt historisk Studium.

Hans Efterligner *Wolff* gælder i de indsigtsfuldeste Krese ikke for mere end en behændig metrisk Ordgyder. Og med Rette; thi hvad Tankeindholdet angaar, synes hans middelalderligt nationale Digtning med dens mange Hei! og Ha!-Raab og anden uartikulerede Velklang nærmest en Affødning af Omkvædet i Goethes *Zigeunerlied:*

Wille wau wau wau!
Wille wo wo wo!
Wito hu!

Tilbage staar af det tyske Riges Forfattere *Spielhagen* og *Heyse*, yndede hver i sin yderst forskellige Kres, den første som Forfatteren af det nyere tyske Samfunds Historie i Romanform, den sidste som udadlelig Kunstner. Men ingen af dem staar i Øjeblikket paa Højden af sit Ry. Størst Anerkendelse nyder hos de forfinede Læsere i dette Øjeblik rimeligvis Østerrigs og Schweiz's to knortede Originalforfattere Anzengruber og Keller.

XXVIII

Borgerskabets politiske Svingning

16de Januar 1879

Det Bismarckske Forslag om den Straffemyndighed, der bør gives Rigsdagen over dens Medlemmer, har i sin nærværende Form ikke megen Udsigt til at gaa igennem; det siges at møde stærk Modstand allerede i Forbundsraadet, og de Nationalliberale erklærer det som alle slige Forslag paa Forhaand for uantageligt. Man véd jo imidlertid, hvad de National-Liberales eller Guvernementales Modstand har at betyde; deres Blade sikrer sig allerede Tilbagetoget ved et *zwar*, dette kostbare *zwar*, som Albert i Goethes *Werther* saa kendemærkende altid fører i Munden, Filistermundheldet: *paa den anden Side.* Det indrømmes, at Noget maa der gøres for at forhindre Udskejelser, Noget, der kan forhindre Socialdemokraterne, forsaavidt de undtagelsesvis

ikke nyder Fængselslivets Glæder, fra at holde ophidsende Taler i Rigsdagen, kun maa dette Noget indrettes saaledes, at det ikke tillige kan binde Munden paa Partiets egen Lasker, og paa Richter og Hänel af Fremskridtspartiet. Hvis det derimod kunde lykkes at opfinde en Bestemmelse, der vilde udskille Socialdemokraterne i Rigsdagen paa samme Maade, som Socialistloven har udsondret dem udenfor Rigsdagen, da var der Intet i Vejen for, at man gav sit Minde, ti «Soeialistloven behøver unegtelig et Tillæg».

Paa dette Punkt holder den saakaldte liberale Tankegang i Tyskland, og derfor kan man neppe tvivle paa, at Bismarck, som ikke gerne opgiver Noget, vil forstaa under en eller anden lidt ændret Form at sætte sit Forslag igennem. Og han maa have det sat igennem ved de National-Liberales Hjælp, ikke blot fordi han paa Grund af Talforholdene i Rigsdagen behøver dem som Forbundsfæller, men fordi han vil og maa stemple dem som Medskyldige, fordi det er hans faste Forsæt at gøre Bruddet mellem dem og det forsvindende Mindretal af frisindede Intelligente, men fremfor Alt mellem dem og det store menige Folk, ulægeligt og uigenkaldeligt. Og de lader sig trække med. Ti de har allerede tabt de Bedstes Agtelse; de føler, at de er Intet uden Bismarck, og de vil ikke undvære Skinnet af at samarbejde med ham, selv naar det i Virkeligheden kun er ham, som bearbejder dem.

Kortest udtrykt er det afgørende Træk i Tysklands nye politiske Tilstand det, at *Kronen* staar i Begreb med at tabe sin Selvstændighed Medens det i forrige Aarhundrede forstod sig af sig selv, at Kronen havde at værge sig paa det aller kraftigste mod de begunstigede Klassers Fordringer til den og havde at søge sin Styrke i sin Hvilen paa det brede Folkegrundlag, er denne Tilstand ikke blot forbi, men man har i de højeste og allerhøjeste Krese glemt, at dette nogensinde har været saaledes; man forstaar end ikke mere, at det kan eller kunde være saadan. Kronens sande Tarv antages for — selvfølgelig — at maatte falde sammen med Adelens, Junkernes, de store Grundejeres og store Industrielles Klasse-Tarv. Dette er nøjagtigt det stik Modsatte af Frederik den Stores Statstanke, det er det fuldstændigste Frafald fra den Arveskik, der har gjort Prøjsens Kongemagt stor og sikker og elsket. Hvor længe vil det vare, inden Kongemagten, haandhævet som nu, ikke mere er hverken

stor eller sikker eller elsket? De Titusindes Konge er nødvendigvis en meget mindre Magt end de tyve Millioners Konge. Og med det ene vigtige Frederik'ske Arvestykke lader man nu ogsaa det andet falde. Det prøjsiske Hof var i dets store Tid det evropæiske Hovedsæde for Kampen mod Kirkevælde og præstelig Fordummelse overhovedet. Nu fremtvinger Kongen rettroende Kirkeforstanderes Kald til vigtige Embeder, hvorfra Kronens egne Ministre (som Falk) anser det for nødvendigt at holde dem borte.

I 1848 og det følgende Tiaar stod endnu det tyske Borgerskab som en Mur imod Junkerpartiet; det sværmede for grundlovsbunden Forfatning, kaldte sig frisindet, var det tildels, og der fandtes i ethvert Tilfælde en svælgende Kløft mellem dets og Junkerpartiets Standpunkt. I Begyndelsen af 60'erne viste sig de første Spor til socialistisk Opæggelse, fra 62—64 blomstrede den, og Bismarck lod den trives, opelskede den tildels endog, fordi den undergravede det store borgerlige Fremskridtsparti, der gjorde Modstand imod ham. Naar man nu ser tilbage paa hin Tid, kan man ikke holde den Tanke borte, at en Statsmand af Bismarcks Genialitet allerede da har forudset, hvorledes det liberale Parti nødvendigvis maatte udvikle sig, saasnart Arbejderstanden begyndte at drive selvstændig Politik. Han har sikkert nok begrebet, at han ved at pleje Socialismen ikke blot i Øjeblikket skabte Fremskridtspartiet en Fjende, men ogsaa i Fremtiden skabte sig og Sine en Forbundsfælle deri, idet Frygten for Socialdemokratiet nødvendigvis vilde drive Borgerskabet over i Junkerpartiets Arme. For Tiden er der i Tyskland (saa lidt som i Danmark) nogen virkelig Forskel paa de store adelige Godsejeres og Borgerskabets politiske, ɔ: frihedsfjendske Synsmaade, og, vel at mærke, det er Middelklassen, ikke Adelen, der har skiftet Holdning og Grundtanke. Den pommerske Junker staar i alt Væsenligt endnu der, hvor han 1848 stod; han er bleven lidt tidlempet, han er rigstro istedenfor blot prøjsisk, har godkendt den nationale Idé og den Bismarckske Omvæltning fra oven, men i Nærings- og Forfatnings-Spørgsmaal er han nøjagtigt den gamle. Det er Borgermanden i Berlin og Magdeburg og Krähwinkel, som er forvandlet. Det er den Bismarckske Statskunsts utvivlsomme Udbytte og tvivlsomme Triumf, at have slaaet Borgerskabets Frisind i Smadder, saa de Nationalliberale og det gamle Højre i Forening nu i det nye Rige danner det ene store konservative Parti, som et saaledes styret Rige be-

høver. Ja *konservativ* er endog et afskaffet Ord, man siger nu paa sin Tysk *staatserhaltend* og lader saaledes paa den virksomste Maade forstaa, at hele den tidligere Fremskridtspolitik nu maa holdes for ikke mindre stats-nedbrydende end Socialismen, Den Rest af det oprindelige Fremskridtsparti, som dengang, da et Flertal udsondrede sig deraf under Navnet Nationalliberale, endnu beholdt det gamle Partinavn og under dette fortsætter Modstanden, er i sit Manchestervæsen saa magtesløs, at Partiet som Lod i den politiske Vægtskaal stedse vejer mindre. I den politiske *Fremskridtsklub* i Berlin findes ingen Unge; *to*, siger *to*, Studenter. Og saaledes øjnes der ingen anden Løsning af den politiske Knude end den, som gives, naar den hugges over. Den sociale Revolution staar truende i Baggrunden; i hvor lang Tid den endnu vil kunne besværges, kan Ingen sige; den vil sikkert endnu længe, meget længe kun være til som det røde Spøgelse. Men den eneste Mulighed, der kunde forhindre, at dette Spøgelse en Dag om mange Aar faar Liv og Blod, det var, hvis det var muligt, at der fødtes en tysk Eneherre, som virkelig formaaede at tænke paa egen Haand, som kunde løsrive sig fra sine Omgivelsers Indflydelse og havde Vilje og Evne til at tage den Samfundsomvæltning, der maa komme, i sin Haand. Men da det tyske Kejserdømme er og bliver en Militærmagt og da det sociale Fremskridts Betingelse er Bruddet med Militarismen, er Tilfældet ikke tænkeligt.

Der var en Tid, da den tyske Borgerstand endnu forstod sine Tænkere og Digtere; det var, da den ogsaa politisk var berørt og bevæget af Ideer. Man behøver kun at iagttage den raadende Middelklasses Forhold til Poesien og Videnskaben for at se, hvor den aandeligt holder. Allerede Lassalle skrev med Vemod: «Saavidt er det da kommet, at de Store og Gode i vort Folk, vore Tænkere og Digtere, flyver hen over Hovederne paa vor Borgerstand som en Flok Traner, og intet Andet af dem har naaet ned til denne Masse end en tom Navnelyd. Borgeren fejrer Fester for vore Tænkere — fordi han *aldrig* har læst deres Værker! Han vilde brænde dem, hvis han havde læst dem. Han sværmer for vore Digtere, fordi han kan noget af dem udenad og har set og læst et eller andet af deres Skuespil, men aldrig har tænkt sig ind i deres Verdensanskuelse.» For Enhver, der forstaar at iagttage, er det et betydningsfuldt Syn, hvorledes de store tyske Forfattere nutildags opdækkes for

Folket. Det er allerede kommet saa vidt, at Middelstanden ikke mere læser Klassikerne ligefrem; Borgeren læser hvad den højt ansete Gehejmeraad eller Professor skriver om dem eller anfører af dem, Indlæg, af hvilke det paa det Klareste fremgaar, at den store Afdøde var netop saadan en Art Mand som den højtærede Hr. Gehejmeraad eller Professor, en viis Mand, en rolig Mand og en kongetro Mand. Fortolkerens Forhold til den store afdøde Digter er ganske det samme som Højærværdighedens (efter Søren Kierkegaards Yndlingsfremstilling) er til den længst afdøde Martyr. Af Højærværdighedens Skildring fremgaar det, at den døde Martyr var et Sandhedsvidne netop af den Art, som Højærværdigheden selv; af Fortolkerens Fremstilling ses det, at den store afdøde Skribent var ganske som den ærbare skrivende Professor og ganske som Spidsborgeren altid har tænkt sig, at de sande store Mænd maatte være. I Danmark, der frembyder saa mange Sammenligningspunkter med Tyskland, er Forholdet til Literaturen et ganske beslægtet. Man behøver til Bevis kun at henpege paa de to Billedstøtter af Oehlenschläger og Holberg, som den nulevende Slægt har rejst udenfor det kongelige Teater i Kjøbenhavn. Der ses de to store Afdøde — som man i vore Dage tænker sig dem: for det Første begge gamle, dernæst begge siddende og satte, den ene fed, den anden svækket af Alder. Af Oehlenschlägers oprørske Ungdomsild, af Holbergs overlegne og udæskende Vid intet Spor. Ganske saa sløv og stump er vel ikke Opfattelsen af den store Poesi i Tyskland, men noget tilsvarende spores.

Gaar man fra Poesien til Videnskaben, saa vil man snart se, at en stor Del af Undervisningen paa de tyske Universiteter har faaet Side-Øjemed, er bleven taget i det herskende Klasse-Tarvs Sold. Det opfattes, selv om det ikke siges altfor højt, som Professorens Opgave at *tilraade* og at *advare*, først i anden Række at forske efter Sandheden og fremstille den. De samme juridiske Professorer, der for femten Aar siden i deres Foredrag hævdede Uretfærdigheden af Undtagelseslove, holder nu hele Forelæsninger for at bevise disses Retshjemmel, ja Nødvendighed. Den filosofiske Professor, der ikke sejler i sine Kaldsfællers Kølvand, bliver staaende som *extraordinarius* og forfremmes ikke, selv om han bliver 60 Aar gammel, til ordinær Professor. Lad ham gøre sin Pligt og f. Eks. fremstille Fichte som den store Fædrelandsven, men i Tavshed forbigaa visse andre, mindre gerne

hørte Partier af Fichtes Lære. Ogsaa Fichte skal gøres til en Gehejmeraad som vore Dages; lægger man lidt til ham og trækker man lidt fra ham, kan man godt faa en saadan ud. Den naturvidenskabelige Professor maa helst som Virchow udtale sig mod, at man foredrager Darwinismen for de Udannede. Er han derimod meget ivrig Darwinist, bør han som Professor Oscar Schmidt skrive store Artikler for at bevise, at Darwinismen og Socialismen intet har med hinanden at gøre. Et dannet Menneske rødmer maaske over Taabeligheden af en saadan Afhandling. Ti hvem Djævlen uden en Forrykt kan det falde ind, at en naturvidenskabelig Ætføringslære og en Stræben for Sameje som Samfundsvelfærd har Grundtanker tilfælles. Men det er bedre at synes dum og at skrive for de Dumme, end at synes uloyal og lægges for Had, og saa sætter den lærde Professor sig ned og skriver Afhandlinger, som synes beregnede paa Skoledrenges Vid. Men saa taabeligt Sligt end er, det er lærerigt som et blandt mange Kendetegn paa en skræmmet Stands-Egennyttes Krampetræk.

XXIX

Tyske Kvindetyper

11. Januar 1879

Mest oprindeligt, mest elementært træder Stammens værdifulde Ejendommeligheder frem hos enkelte Kvinder, der i Dannelse ikke hæver sig stort over det menige Folk, men som dog har Hjertets Kulturpræg. Jeg har fundet saadanne paa Landet i Nordtyskland og blandt de fra Amerika tilbagevendte Emigranters tyskfødte Hustruer, der har levet i Udlandet uden Berøring med det fremmede Liv, i uafbrudt om end snevert Forhold til Hjemlandets Aand.

Hvad der hos dem overrasker er Hjertets Blødhed og grænseløse Godhed. Deres Livs Enfoldighed bestaar i en uafbrudt Ofren sig for Andre, det vil sige for Mand og Børn, for Familien, som udgør deres Verden. Der gives i Grunden hverken Land eller

Stat for dem. Deres Godhed er ikke djærv og forstandig som Almuens Godhed hos de romanske Folk, har ikke det praktiske Sving som hos Englænderinderne, heller ikke den tindrende Inderlighed, som er Særkendet for Godhed hos den jødiske Stamme; det er en bred, dyb Følelse, som gerne ytrer sig i Ord, dvæler ved sig selv, ja nu og da svælger i Fornemmelsen af sit Tilvær. Den tyske Kvinde nøjes ikke med at føle, men finder Behag i at føle, er i sit Væsen følsom. Den Tilbageholdenhed i Følelsens Udtryk, som har gammel Hævd paa sig i Norden, er lige saa sjælden her som den moderne dansk-norske Frygt for at gøre sig latterlig ved at lægge Følelsen for Dagen. Man frygter i Tyskland ikke synderligt at gøre sig latterlig; man frygter endog kun i ringe Grad at blive vammel. Der er faa, som ler, og mange, der paa Følelsesomraadet ikke let faar for meget af Tilskuestillen.

Hvor nu denne Hjertensgodhed er forenet med Forstand og Forstandsdannelse, er den sikkert meget tiltrækkende, endog i Længden, hvor den blotte Følelsesfylde vilde trætte og kede. Jeg har set nogle Eksempler eller rettere nogle Glimt, som har overrasket mig. Et Aasyn, jeg i dette Øjeblik ser for mig, er en Dames paa henved 60 Aar, Enke efter en af Tysklands berømteste Retslærde og det en Mand, der var ligesaa ædel af Tænkemaade som udmærket af Forstand. Hendes Væsen er en englelig Blidhed og hendes Smil ligesaa klogt som mildt, Skikkelsen saa smuk, fin og værdig, at man dvæler ved den med ikke ringere Glæde end ved en ungdommelig Skønheds. Denne Bedstemoder har en formeligt jomfruelig Ynde. Iøvrigt mere Dannelse end egenlig Opfattelsesevne.

Samme Grundpræg, men stærkere og forbundet med mere øvet Forstand, har jeg truffet hos en ugift Pige midt i Trediverne, sydtysk Ministerdatter, der tidligt mistede sine Forældre og har gjort sig til Skolebestyrerinde. Hun har været kendt med Strauss og har tvunget sig selv til at beundre Vischers *Auch Einer*. Fuldendt kvindelig og simpel af Væsen. Det Gammeljomfruagtige giver saa skyldfri Kvinder en Ynde mere. Faderen har ladet hende lære Græsk og alle de romanske Sprog. Det kommer hende nu til Gode. I al sin Blidhed er hun vidtgaaende radikal, saavel i politisk som i religiøs Henseende. Et fremtrædende og i høj Grad nationalt Træk hos hende er hendes Videbegærlighed og Lærelyst. De tyske Kvinder læser gerne,

tænker og drømmer meget over det Læste. Derimod har de sjældent Selvstændighed nok til paa egen Haand at vælge deres Læsning.

I høj Grad tillempet, næsten uigenkendelig, møder nu den germanske Grundtype En hos de Kvinder, som har et overvejende prøjsisk Præg.

Jeg har et Par Stykker i min fjernere Bekendtskabskres.

Den ene, en fyrretyveaarig Frue, fører meget stort Hus og ejer selv det Sted, Familien bebor; det ligger i Byens fineste Kvarter med vidtstrakt Have. Manden er en anset liberal Politiker, i det offenlige Liv en Karakter, skønt altfor ordrig, i Privatlivet godmodig, principløs, med en spredt og forældet Begavelse; der finder slet intet aandeligt Samkvem Sted mellem Konen og ham. Hun er et Skelet med rynket Ansigtshud og slavisk-prøjsiske Ansigtstræk, Salondame med et Skær af literær Dannelse, politisk radikalere end Manden. Hendes Stemme er klar, noget skarp, hun taler gerne og ret godt for sig. Hun er energisk, hensynsløs og sværmer for Hensynsløshed og Energi, indbilder sig at være fuldstændigt fordomsfri, og gør aldrig noget, som keder hende. Hun giver store Selskaber for Rigsdagens Medlemmer af Mandens Parti, men forsvinder ofte efter en Times Forløb, taler kun med sine Yndlinge, behandler de fleste fra oven nedefter. Hun gør sig aldeles ingen Umag for at være Værtinde, men hendes bryske Væsen tiltrækker og tiltaler mange. Hendes Dannelse bestaar lagvis af det Forskellige, hun har lært af de evnerige Mænd, med hvem hun har været fortrolig; der er i hende formelige geologiske Dannelseslag; man siger til sig selv, medens man taler med hende: Ah! det skriver sig fra den bekendte T.; det stammer fra den berømte L. osv. Langt fra at ville skjule disse Forhold, stræber hun snarere at stille dem til Skue. Hendes Forbindelse med Manden har aldrig været lykkelig, og hun har ladet sig trøste, som hun kunde og vilde. Men hendes Fripostighed og Djærvhed er saa stor; der er en saadan Kommandotone i hendes Væsen, at hun trods Alt hævder sin Plads i Selskabet med oprejst Hoved. En Dag kort efter Fredsslutningen var der flere franske Damer til Bords hos hende. Samtalen førtes paa Fransk, som hun taler godt, men haardt. Der blev budt Haresteg omkring, og en af Herrerne, en Senator fra en af Hansestæderne, tillod sig i Anledning af Haren overfor en af de franske Damer den plumpe Vittighed:

«om hun vilde modtage et lille Stykke af denne hendes Landsmand». Med den tørreste Tone bad Husets Dame ham tage sine Ord tilbage og gøre Undskyldninger, og da han forgæves havde stræbt at slaa Sagen hen i Spøg, bad hun ham efter Maaltidet koldt og bestemt, men i de nærmest staaende Gæsters Overværelse, om at tage sin Hat og gaa sin Vej for ikke oftere at vende tilbage. Det er det eneste Eksempel paa selskabelig Justits, jeg i mit Liv erindrer at have set udøvet af en Dame. Indtrykket var pinligt, det følger af sig selv, men det Djærve i Fruens Adfærd tog sig godt ud. Hun skaffede sine franske Gæster den mest iøjnefaldende Oprejsning — paa sin Prøjsisk.

En anden Variant af samme Type er en mærkværdig Dame i Trediveaarene, rank, klarøjet, kold og dog forfængelig, i Smug noget behagelysten, men for stolt til at være ved det. Lutter Vilje; saare lidt Evne har hun faaet som Skænk af Naturen. Hun har rejst meget, set det Meste af den civiliserede Verden, ikke blot næsten hele Europa, men Asien og Avstralien. Hun kan mange Sprog og udtaler dem alle daarligt, læser dem, også deres Poesi, stadigt og haardnakket, men uden at have Fornøjelse deraf, kun for at overvinde de sproglige Vanskeligheder og kunne sige, at hun har læst det eller det. Hun er altfor hovmodig til ikke at være sanddru, og vilde aldrig sige, at hun kendte en Bog, hun ikke havde læst. Udbyttet af alle hendes Rejser er det, at Tyskland er det kærnesundeste Land paa Jordkloden og Tyskerne de første, ja eneste egenlige Mennesker. Da en Englænder kort efter den fransk-tyske Krig sagde til hende: «Nu, Frue, er Deres Folk jo blevet *la grande nation*», svarte hun paa sin korte Maade: «Blevet? Det har vi altid været». Hun læser jævnlig franske Blade for at finde Dumheder og Uvidenhedsfejl deri om Tyskland og lever i otte Dage af hver saadan Dumhed, hun finder. Hun hader Professor Reulaux, fordi han satte Ordene: *billig und schlecht* i Omløb om den tyske Industri paa Filadelfia-Udstillingen. Hun betragter det som det mest fremspringende Træk og det sørgeligste hos Tyskerne, at de finder en Fornøjelse i at nedsætte deres Eget og rose alt Fremmed — noget, jeg efter Ophold mellem en hel Del af Europas Folkeslag har fundet, at de alle siger om sig selv. Endog i Frankrig er dette en fast Talemaade om Franskmændene, der af Andre anses for saa selvgode; i Tyskland er dette nu den staaende Vending, hvorunder det tyske Nationalskryderi frem-

hæver det store Fædrelands Storhed. Denne Frue kan spille Klaver, som alle tyske Damer kan det, men hun er uden oprindeligt Øre for Musik; ved Jernflid har hun lært sig det, hun kan. Hun tegner og maler Akvareller, men uden oprindelig kunstnerisk Evne; hun har villet kunne male Akvarel og hun kan det. Hun er en Natur, som kun aander i Modsigelseslyst; hun fortvivler, naar hun maa give en Anden Ret i en Ordstrid, og indrømmer aldrig, at hun selv har Uret. Hvad der er i hende af Forstand, er en af for megen Vilje fordærvet Forstand. Hun er en snorlige, aldeles revolutionær Natur, oprørsk til det Yderste, kritisk overfor enhver Regel og Norm; men uden Gnist af Frisind. Ligesaa oprørsk som hun er, ligesaa tvangssindet er hun; hun ønsker kun Frihed for sig selv. For Tiden er hun strengt konservativ, Tilhængerinde af Værnetold, Socialistlove og Bismarck. Ikke at hun beundrer den sidste — Beundring er overhovedet ikke hendes Fag eller Sag — men hun anerkender ham, som det ene gode Hoved anerkender det andet.

Det er paafaldende, saa Følelseslivet hos disse Kvinder er trængt tilbage, paafaldende saa · fjernt det prøjsiske Væsen hos dem staar det midgermanske hos andre. De svarer til den haarde Pol af Kvindernes Sjæleliv som hine til den følsomme.

Mellem disse Yderligheder finder nu talrige Overgange Sted.

Der er f. Eks. den stive, rolige Westfalerinde. Jeg tænker i dette Øjeblik paa en halvtresindstyveaarig, men endnu ganske smuk Frue, Thusnelda-Typen, urimeligt stolt, med en stilfærdig Værdighed i alle Bevægelser. Har sin ældgamle Moder boende hos sig og er en god Datter for hende, er en varmtfølende Hustru for sin ejendommeligt og sært begavede, men ligesaa stolte Mand. Hun har en Søn, der er Uhlan, og kalder ham altid «min Søn Uhlanen». Temmeligt stort Hus, arvet og erhvervet Rigdom, men den største Tarvelighed og Simpelhed i Levevis. Hun ser ud som en Statue, saa fuld af Holdning er hun; lidt stiv er en saadan Statue, hvor smuk den ogsaa er. Hun synes at højagte sit eget Hoved, saa højt bærer hun det. Politisk Sans og en hel Del Indsigt, flersidig Dannelse, af fremmed Paavirkning engelsk tydelig, men svag. Det er alt i alt øjensynligt, at engelske Indtryk er de eneste, der hos dem af de tyske Kvinder, der er i høj Grad tyske, villigt forbinder sig med det oprindelige Præg.

En fængslende Sammensmeltning fremkommer derfor hos de

mange i Amerika fødte eller opdragne unge Kvinder, der som Døtre af Emigranter er vendte tilbage til Tyskland efter Aaret 1870. Hos dem er noget af den amerikanske Uafhængighed og det amerikanske Storsyn forenet med det tyske Inderlighedsliv. En ung Frue, der er gift med en højtstillet Embedsmand, er et Eksempel. En slank Brunette med sjælfulde Øjne og et varmt, stort, noget nærsynet Blik; raadyragtigt bygget med et Ansigt, som er for udtryksfuldt til at kunne kaldes regelbundent smukt. En fin Natur, et sørgmodigt Sind i et svagt Legem, et Sind, der kan opglødes og sværme. En dyb, ægte germansk Ømtaalighed; lidenskabelig Ærgerrighed; overordenlig og hurtig Opfattelsesevne; slet ingen selskabelige Talenter, men mange og grundige Kundskaber. Hun er god uden i mindste Maade at være naiv; et Schillersk Sindelag; havde Schiller kunnet skildre unge Kvinder, havde han skildret en som hende. Hun kan gaa op i en Bog, som hun læser, fyldes af den, saa hendes Bryst er ved at sprænges. — Dette er hos hende det oprindelige tyske Naturel, og hertil har saa den amerikanske Opdragelse føjet en levende Selvstændighedsdrift, Lysten til at være noget ved sig selv, gøre sig gældende som Personlighed ogsaa udenfor den snevre Familiekres. Men ved Forældrenes Tilbagevenden til Tyskland blev disse Spirer brudte eller dog hæmmede i Væksten. Hun blev gift med den første Mand, der forelskede sig i hende, og i hvem hun blev forelsket, og ophørte nødvendigvis fra da af at leve som selvstændig Personlighed, skønt hun har en Art skolepigeagtig Morskab af hans Embedspedanteri og det Filisteri hos ham, som en kejserlig tysk Embedsstilling bibringer sine Indehavere. Ved det tyske Ægteskab blev hun indfanget i de tyske Forestillinger om Nødvendigheden af Kvindens ubetingede Opgaaen i Familielivet, og Ærgerrigheden i hende indskrænkedes til saadan noget som Ønsket om at se Manden stige rask op ad Embedsstigen. Hun havde oprindeligt en stor Videlyst; den har i Tyskland slaaet sig paa Læsning udelukkende; ti den angelsachsiske Evne til at lære af Livet sløves i Tyskland. Her træffer man netop blandt de bedste yngre Kvinder mange som hende: De har set meget og dog næsten intet oplevet, fordi de ikke forstaar at gøre Erfaringer. Skønt seksogtyveaarig uddrager hun endnu slet intet almindeligt Resultat af hvad hun i sin Nærhed ser, end mindre af hvad hun i Afstand øjner; hun er for renligt opdraget til at forstaa det Slette og altfor vingestækket og tæmmet til at

kunne bekæmpe det. Det, som under andre Forhold kunde være blevet et haardere eller dog kraftigere Element i hendes Væsen, er blevet til en vis ydre Stivhed. Saa blid hun end er, antager derfor Fremmede hende for overordenlig stolt.

For tredive Aar siden fik den Art Kvinder en dygtigere, betydeligere Karakterudvikling, skønt de ganske vist blev mindre fordomsfrie og mindre indsigtsfulde. En stor majestætisk Blondine mellem halvtresindstyve og tresindstyve Aar er et Eksempel. Hun er gift med en af Mændene fra 48. Hun er Datter af en strengt konservativ General, trodsede sin Fader for at ægte sin Mand og gjorde Bevægelsen 1848 med. Da hendes Mand og Svoger blev dømte til Døden, reddede hun ved Aandsnærværelse begges Liv; den sidste, en den Gang spinkel ung Mand, førte hun med sig til Schweiz forklædt som hendes Kammerpige. Derpaa flygtede hun med sin Mand til England og vendte for ti Aar siden tilbage til Tyskland. En af de værdigste og alvorligste Kvindeskikkelser, jeg har truffet, med et Præg af stille Fornemhed, som er velgørende. Selv adelig har hun ægtet en borgerlig født Mand, der er hende værdig, en af de smukkeste Mænd, noget Øje kan se. Hun er ikke bleven engelsk i England, men hun er bleven endnu mere forbeholden, endnu mindre hjertelig og gemytlig end hun var. Hun er fuldstændigt fri for Fædrelanderi, meget utilgængelig for Fremmede, men alvorlig, meddelsom mod dem, hun kender. Kun én Gang har jeg set hende uhøflig. Det var mod en gammel Garibaldisk General af ungarsk Herkomst, der i sin Ungdom har været en Hugaf, men i den senere Tid er udartet til et højst selvtilfreds Vrøvl, der ikke aner, at han kan kede, en Æventyrer, hvem Dampen er gaaet af, en Condottiere, i hvem der vel en Gang var Krudt, men hvis Krudt nu er sørgelig vaadt. Hun traf ham paa tredje Sted, og da han fortabte sig i en endeløs Fortælling om egne Bedrifter, rejste hun sig op midt i en af hans længste Sætningskæder og bød Selskabet Farvel. Han spurgte fuldstændig forvirret: Hvem var den Dame, der gik?

I høj Grad tysk er hos denne dog ikke smaaborgerligt anlagte Kvinde den ivrige Hængen over Manden og Hægen om ham, der er mere pinlig end velgørende for Kærlighedens Genstand. Hun er skinsyg paa sine egne Døtre, naar Manden benytter deres istedenfor hendes Hjælp til sine literære Arbejder. I Tyskland er som Regel Hustruen mindre opfyldt af Børnene

end af Manden; hun betragter ham i endnu langt højere Grad end dem som en Ejendom, hun ved Ægteskabet har erhvervet.

Skønt meget forskellig fra det prøjsiske Præg staar Racekarakteren i det nordvestlige Tyskland dog i Grunden nærmere ved den brandenburgske end ved den schwabiske. Man træffer her hos Kvinden den samme noget stive Korrekthed, noget tørre Ordenssans, som længere mod Øst. Tyskens korrekte, skriftsprogagtige Klang i det Hannoveranske er ogsaa meget forskellig fra de sydtyske, troskyldige Mundartlyde og fra Wienerindernes yndefulde Skødesløshed i Udtalen. I Nordvesten er selve Sprogets Tone *gesittet* og ærbar; Friskheden er uden Sværmeri, Sundheden er uden Poesi, Poesien uden Romantik. Og dog er her Friskhed, Sundhed og Poesi i Kvindesjælene. De er ikke forstandige og viljeskraftige som den slavisk-prøjsiske Type er bleven.

En Dame, jeg kender, er et Eksempel. Manden er et uroligt Hoved, ikke meget begavet, men meget energisk; en Natur med Hang til pludselige vulkanske Udbrud og vanskelig at forstaa. Hun er et ganske elementært nordgermansk Naturel; en kraftig Sjæl i et kraftigt, harmonisk Legeme. Hun er blond som Kornet, gaar paa sine Fødder saa smukt (skønt ikke saa frit) som en romersk Model, danser gerne, synger med en rig, fuld Stemme. Megen Følelse og slet ingen Romantik. Der er i Typen noget af Goethe's Dorothea med en Tilsætning af barnlig Overgivenhed og lattermildt Skelmeri. Som Barn gik hun paa Grund af sin Haandkraft under Navnet *die Eisenbrecherin*; da hun en Dag ved Overgangen over en meget stærkt befærdet Gade nær var kommet under Hesten paa en fremfarende Enspændervogn, svarede hun højtleende paa sin bedagede Ledsagers Angstraab: «Ja, jeg havde nær løbet en Skimmel omkuld!» Hun er udgaaet fra et velhavende Hjem, men har tidlig selv villet fortjene sit Brød; fra den korte Tid, hvor hun har gjort det, har hun bevaret en Tilbøjelighed til Regnskabsvæsen, til økonomiske Anliggender og Købmandsforhold, som man i Almindelighed altfor udelukkende tillægger franske Kvinder. Goethe har skildret denne Ordenssans og denne Tilbøjelighed til forstandig Beregning i sin Therese (*Wilhelm Meister*). En ganske praktisk anlagt Natur, hvis Forstandsanlæg gaar i rent udvortes Retning. Hendes Lyst er at beregne, undersøge og udforske praktiske Anliggender. Hun vil vide Besked og regere. I den Art Kvindekarakterer ses i Spiren

den Evne til at forvalte, som er kommen til Gennembrud hos Nordtysklands Mænd.

Dog endnu mere har det vakt min Opmærksomhed at se, hvorledes det sydtyske Naturel hos en Kvinde omformes under den nordtyske Indflydelse. Jeg tror at have sporet det hos en kvindelig Ekscellence af en navnkundig Familie, gift med en af de større tyske Staters Ministre i Berlin. Trediveaarig. Ret smuk, meget rolig, maa mindst hveranden Aften i sit Liv gaa nedringet i Selskab i «stort Toilette». Hendes Hals og Skuldre er ulastelige, endog smukke; hun bærer dem saa koldt til Skue, som om hun ikke vidste, at de var nøgne; men hun ser ud, som om hun trods en hel Del Behagelyst tænkte paa alt andet end Koketteri. Faderen har, som det ikke er sjældent i adelige Familier i Sydtyskland, ladet hende lære de gamle Sprog fra Barn af; der er en vis Uerfarenhed over hende, som over en Student, i hvor høj Grad hun end er Verdensdame. Hendes Mand besidder Bismarcks Velvilje, og man siger, at hun er en af de Damer, han helst ser hos sig, da hun besidder politisk Indsigt. Hun er yderst aaben, frimodig og sikker, et klart Hoved og et fast Hjerte; den slæbende, næsten kælne sydtyske Betoning klæder fortræffeligt dertil.

En vis tæt Styrke er der i alle disse Kvindekarakterer, hvorledes de end forøvrigt arter sig. Det maa rigtignok tilføjes, at i Reglen faar denne Kraft intet nyttigt Afløb. Den opslider mest sig selv indenfor fire Vægge, lige saa hyppigt til Plage som til Gavn for Omgivelserne. Den nordtyske unge Piges Virksomhedsdrift, hendes forskellige Tilbøjeligheder udadtil falder bort, saasnart hun træder ind i Ægteskabet; og saasnart Børnene er fødte og de første byrdefulde Aar af deres Opvækst overstaaede, vender Virketrangen tilbage som en Tilbøjelighed til at raade, styre og føre Tilsyn, en Evne til at gøre sig Regnskab og kræve til Regnskab, der hos Mændene faar sit naturlige Udslag i deres Virksomhed og Dygtighed som Kontormænd, Købmænd, Embedsmænd, Politimænd, men der hos Kvinderne altfor let kommer til at dreje sig om sig selv som et Egern i et Bur og derfor udmunder i pinlig Smaalighed.

Jeg tænker paa en ganske ung Pige, udgaaet fra et godt Hjem. Livfulde, men meget alvorlige Træk. Dyb Basstemme. Fortæret af Virksomhedstrang og Lyst til at udrette Noget gav hun gratis Undervisning i Skoler, syede, skar til, forærede bort

til Fattige, læste meget og lod sig med jomfruelig Vildhed gøre Kur til uden at værdige et Svar. Haanede, pryglede og foragtede sine lange forelskede Brødre, der løb om med en elsket Genstands Billede i Brystlommen. Der var i hende en stor Grundsum af opsparet Livs-Energi, som endnu ikke var bleven taget i Brug; skønt pur ung talte hun altid som den ældste i Familien. Nu er hun bleven gift og anvender hele sin Tid til at holde Opsyn med sin Mand og sine Tjenestepiger.

Og som nu Kvindernes praktiske Anlæg ikke kan vinde nogen ret Tumleplads i et Land, hvor man med Hensyn til Kvindens Samfundsstilling, trods Alt hvad der siges og skrives, næsten er længere tilbage end i noget andet civiliseret Land, saaledes kan Kvindernes teoretiske, videnskabelige Evner heller ingen virkelig Udvikling faa.

Ganske vist vil man i Reglen i det bedre Selskab finde flere Kundskaber hos Kvinderne end i Norden. Men dermed skal ikke være sagt, at Dannelsens Vandspejl overhovedet ligger højere. Snarere kunde man sige, at det, Kvinderne i Norden virkelig véd eller tror paa, staar i et langt nærmere, inderligere Forhold til deres Personlighed end i Tyskland. I Danmark tager Kvinderne i langt højere Grad Parti, føler sig langt mere betagne af deres aandelige Indhold. Hvad der kan skuffe, er at Kvinden i Tyskland har en helt forskelligartet og rumligt større Erfaring; særligt i Berlin har hendes Aand selvfølgelig sjældent det Stempel af smaa Forhold, det Provinspræg, som er saa hyppigt i Norden. Inskrænketheden har her andre Former.

Men finder man end i det bedste Selskab Kvinder, som virkelig staar paa Højden af Europas Kultur i vor Tidsalder, saa træffer man dog ulige hyppigere Damer, hvis mangeartede Viden er af den ufrugtbareste Art og hvis Videbegærlighed nærmest ytrer sig i en rastløs Spørgelyst, som overhører Svarene for at kunne spørge paany. De Damer, hvis Samfundsstilling medfører, at de uophørligt gnider sig op ad Lærdommen, uden dog nogensinde at kunne tilegne sig den ved metodisk Studium, svarer til denne Type. Den regulære Professorfrue eller Professorenke, den ugifte, halvgamle Datter i et Professorhus er ikke sjældent i høj Grad afskrækkende Dannelsesdamer. Et Eksempel er en gammel Frue, en sand Fedtgaas, hvis Mand er en sødlig, meget tam, nationalliberal, filosofisk Professor. Hun taler altid, som om Mandens Frisind en Gang maa og vil føre ham

i de største Farer: «Jeg ser altid Baalet i Baggrunden», siger hun. Hun forstaar ikke en eneste af Mandens Tanker, men gør ham efter, lægger Fingeren paa Panden som han og taler sort. En fransk Kvinde vilde være sin Uvidenhed i lærde Sager bekendt; hun affekterer saa længe videnskabelig Dannelse, til hun selv tror, hun kan noget. Ligesaa fordringsfuld som plump og dum. Hun tyranniserer hele sin Kres.

Forholdsvis langt sjældnere er hos Kvindekønnet Karikaturen af en rent moderne, nærmest fransk Kultur. Dog kender jeg ogsaa Eksempler herpaa. Et saadant er en svær trediveaarig Frue af aristokratisk Afstamning med smukke, glasagtige, brune Øjne og kortklippet, barnligt krøllet Haar. Manden er meget rig, Officer i Garden, godmodig, har Ordenen *pour le mérite*, fordi han har været den første i en Skanse. Han er virkelig dannet, særligt fransk dannet, har tilegnet sig den franske Dannelses Formfuldkommenhed, er ved Siden deraf ivrig Goethe-Dyrker og lidenskabeligt musikalsk, en af Wagners mest beundrende Tilhængere. Ægteparret forsømmer derfor ingen Forestilling af nogen Wagnersk Opera, ikke blot ingen i Berlin, men ingen andensteds. Saasnart der er en god Forestilling i Stettin, Leipzig eller München, ikke at tale om Baireuth, kører de hen og overværer den. Denne Musikinteresse er ægte hos Manden, paataget hos Konen. Ligesaa er hendes franske Dannelse aldeles hul. En massiv Sanselighed skjuler sig under den; hun læser alle mulige franske Romaner, ser alle franske Skuespil (der er fransk Teater i Berlin) og har en Elsker, som hun er virkelig forelsket i — den eneste ægte Følelse hos hende. Hun har megen Karakter, skønt der lurer en Del Fejghed under den, regerer sit Hus med fast Haand; Tjenestefolkene skælver for hende. Energien i disse Kvindekarakterer fornegter sig under ingen Omstændigheder. Denne Dame har en Kærlighedsforbindelse; men hun er ikke desto mindre ligesaa fri for Koketteri som alle de andre, jeg har nævnet. Hun læser kun fremmede Bøger, men er ikke desmindre ligesaa grundtysk som nogen af dem, der kun nærer deres Aand ved den indenlandske Bogavl.

Man behøver for at Fællespræget skal fornemmes paa en slaaende Maade kun at have levet længe nok i det Berlinske Selskabsliv til hyppigt at have set fremmede Damer bevæge sig mellem de indfødte. Det bliver da paafaldende, i hvor ringe Grad disse sidste lægger Behagelyst for Dagen. De synes sjældent

eller aldrig erotisk anlagte, ja yderst sjældent træder de En i Møde med en dybere Kønsbestemthed. Kun undtagelsesvis tænker man overfor dem paa det Seksuelle; de er ikke i den Forstand Evadøtre.

Selv deres Skønhed er ofte kølig. De faa, idealt skønne, ganske unge Kvinder, jeg i Berlin har set, er ikke af rent tysk Race, og deres Skønhed beror paa Formernes plastiske Dejlighed, ikke paa Aasynets Liv eller Ild.

Jeg husker en Aften, hvor i godt Selskab i Berlin, et Selskab, rigt paa smukke og ærbare Damer, en russisk Dame paa et Par og tredive Aar, gift med en Godsejer fra Østersøprovinserne, traadte ind. Det var som en Aabenbaring fra en anden Verden. Ikke at hun var særligt smuk — langtfra; men hun var særligt Kvinde. Evadatterens Trolddom var over hende; der var i denne slanke Gratie, i Maaden, hvorpaa Legemet bøjede sig, naar hun gik, satte sig ned, henvendte Talen til nogen — der var i Smil og Blik dette Særegne, som fornemmes af Mænds Nervesystem. Hun sang, og der var formelig noget Dæmonisk ved Maaden, hvorpaa hun meddelte sin Personlighed. Denne slaviske Kvinde stod dèr mellem de tyske Damer som en Sfinks mellem Husmødre.

Jeg har iagttaget noget Lignende med Kvinder af andre, sydlandske Folkeslag. Dette Forhold har vel ogsaa været af Betydning for den Rolle, som smukke eller aandfulde Jødinder ved Aarhundredets Begyndelse spillede i Berlin, skønt de iøvrigt alle var blevne i høj Grad tyske og ingen af dem virkede ved Koketteri. Men de har havt et fremmedartet Element, en Gnist i Blodet, som Mændene havde savnet og lokkedes af. I de Familier, som er udgaaede af blandede Ægteskaber mellem Kristne og Jøder, har de unge Piger den Dag idag en Ynde, jeg ingen andensteds har fundet. Jeg mindes en ganske ung talentfuld Malerinde, musikalsk, med Skuespiller-Anlæg, sart og blond med mørke Øjne og lille fin Næse, hvis Aasyn minder om en fransk Pastel fra Ludvig XV's Tid. Jomfruelig Uskyld, opfattet af Boucher. Jeg kender et Par Søstre med Mestitsers hemmelighedsfulde Ynde, en Hud som blege Rosenblade, tungsindigt talende Øjne, som ikke atten Aar gamle maler fortræffelige Portræter, spiller flere Instrumenter og allerede har det Kunstnerinde-Præg, som i Tyskland er saa sjældent.

Dog naar jeg saa stærkt, som det her er sket, betoner den

fuldstændige Frihed for Koketteri hos de tyske Kvinder, tager det sig maaske ud, som mente jeg, der i de højere Stænder ingen Letfærdighed fandtes. Det forholder sig selvfølgelig ikke saaledes, og jo højere man kommer op i de militære Krese eller Hofkresene, des hyppigere staar, som det var at vente, Kvindernes Dyd paa svage Fødder. Man er i de højeste Krese nødtvungent overbærende; man udelukker ingen Dame, saa længe hun blot nogenlunde holder Skinnet af gode Sæder vedlige, og dette *nogenlunde* forstaas paa en rummelig Maade. Bekendt i hele Berlin er et greveligt Par med et stort Adelsnavn, der stikker saa dybt i Gæld, at hvert Møbel, det besidder, er lejet, hver Klædedragt taget paa Kredit; om Grevinden, der endnu tager sig ud, men er begyndt at afblomstre, vides det, at hun som ung Pige har født et Barn og efter sit Giftermaal ikke har taget flere Hensyn end før det. Ikke desmindre er Parret stadig Gæst ved Hoffet og i de højeste Krese. Manden er Officer ved de hvide Kyradserer, en køn, elskværdig Levemand med et vindende Gamin-Smil, som spiller højt og ikke gør sig unødige Sorger.

Det Ejendommelige ved Letfærdigheden i Samfundets højere Egne er imidlertid den samme Ligefremhed og Ukunstlethed som udgør Ærbarhedens Særkende i Tyskland. Hvad der kan blive til Ufinhed eller Taktløshed i Omgang, det bliver paa dette Omraade til overraskende Raahed. En ung Kaptejnsfrue forelskede sig i Mandens Fraværelse i en yngre Officer. Hun modtog ham daglig. Saasnart han kom, gik hun ud i Køkkenet og satte Nøglen i Spisekammerdøren, som hun ellers plejede at holde omhyggeligt aflaaset. Det var hendes Maade at sysselsætte Tjeneren og Tjenestepigen paa saalænge. Derefter gik hun tilbage og laasede Dagligstuedøren efter sig. — En anden Dame i samme sociale Stilling, en Oberst unge Frue, en udmærket smuk Brunette med et Ynglingehoved, en af Berlins dristigste Ryttersker, som havde en yderst fin og beskeden Mand, men var ked af ham, underholdt Dag ud, Dag ind sin Tjenestepige, en nylig antagen lille Tøs fra Berlin, om sit Ægteskabs Skuffelser; da hun kom i velsignede Omstændigheder — Omstændigheder, der nødede hende til for en Tid at opgive sine Rideture og Parforcejagter — lod hun sit Raseri derover gaa ligeligt ud over Tjenestepigen og Manden. Under Oberstens Ophold i en Lejr paa Grund af Høst-Øvelserne, spiste en Ven af ham daglig ved hendes Bord. For

ham læste hun stadig ved Bordet med den kaadeste Latter Mandens Breve højt. Er der noget Sted, hvor den ulovlige Lidenskab ingen Storhed eller Skønhed har, da er det her. Er der noget Sted, hvor Lasten i det højere Selskab ikke har nogen Ynde eller nogen besnærende Kraft, da er det Berlin. Kan Dyden her som andensteds undertiden være indskrænket, saa bliver Lidenskaben straks her til Last og Lasten til Raahed.

Disse Typer, jeg har skitseret, er grebne ud af et meget stort Antal Personligheder. De turde være virkeligt typiske, fordi jeg har forkastet alle de mindre udprægede, der vilde komme mig i Pennen. De er selvfølgelig dumme og kloge, fordomsfulde og fordomsfri, elskværdige og uelskværdige som alle Landes Kvinder. Men jeg tror, det er lykkedes mig at paavise gennemgaaende Fællestræk, ikke af den mere udvortes Art, som dem, der plejer at slaa den Fremmede, der kommer fra England eller Norden: at disse Kvinder af det højere Samfundslag gennemgaaende er helt bekendelsesløse, i Hjemmet kun har modtaget en Opdragelse af rent human Natur osv., ikke heller saadanne Nutids-Træk, som det Præg af en stor Stads og et stort Lands Liv, de i Reglen har antaget; men Egenskaber, som udstrømmer fra Personlighedens medfødte Væsen, fra Kraften og Soliditeten af selve det germanske Grundstof. Man føler Racens faste Dygtighed paa alle disse Punkter.

XXX

Ballhaus

20. Januar 1879

Et Danselokale efter at Dansen er sluttet. Ved et lille Marmorbord paa et Sted for Salens Ende, hvorfra den helt kan overses og hvor man kan ses fra alle Punkter, sidder efter Dansens Ophør seks, syv Kvinder og venter. Naar Indtrædende nærmer sig, søger de paa forskellige Maader ved Blikke, høj Latter, muntre Udbrud at hendrage Opmærksomheden paa sig. Eller

de rejser sig uden videre, tager Balgæsternes Arm og vandrer omkring med dem. Dog de slipper dem igen; ti en lille Gruppe selskabsklædte Herrer er traadt ind, der ved første Blik røber sig som Fremmede. Det er Russere, men de taler tysk som Tyskere. De er komne for at se Stadens Mærkværdigheder og vil ikke nøjes med blot at kende det overjordiske Berlin. Pigebørnene gaar dem med livligt sødladen, professionel Elskværdighed i Møde. Efter liden Betænkning vælger hver af dem sin Kavaler. Selskabet tager saa Plads om et Bord. Paa et Vink bringes Champagne, der staar parat, af Opvarterne — ualmindeligt slappe Fjæs med den Art Øjne, der har set saa meget, at de ser og ikke ser paa én Gang, ligegyldigt frække og ydmyge Øjne, der glider hen over de Besøgende uden at spejde efter andet end Drikkepenge. En Samtale begynder.

Der er blandt Pigerne en høj, kraftig og ypperligt bygget, med et svært, sort Haar, der dækker en Del af Panden i en Bue. Hun har store, mørke Øjne; de blottede Arme og Skuldre er hvide og fulde. Hun har Holdning. Hendes Baldragt af hvid Silke med langt Slæb er smagfuld; hun bærer nogle Smykker, ikke for mange. Hun ser ud som den første Elskerinde paa et fransk Provinsteater. Ved Siden af hende hendes Veninde, en lille tynd, knoklet Figur med et lastefuldt Drenge-Ansigt, højhalset klædt i en tynd, skrigende højrød Silkekjole, gennem hvilken hendes Skulderben ses. En uhyggelig Skikkelse, lidet fristende for sund Smag eller Sans. Saa følger et ganske intetsigende Ansigt, blond med en flov Blondhed; Skikkelsen kedeligt skabt, det hele Væsen sløvet, slappet, medtaget, uden en Tanke i Panden eller en Følelse i Hjertet, en stakkels nedværdiget, mekanisk fungerende menneskelig Maskine. Overfor hende har en kraftig og yppig Blondine paa en fem eller seks og tyve Aar taget Plads, Typen paa drøj tysk Sanselighed. Hun er klædt som en Operadanserinde, er meget blottet, meget lystig, fuld af Indfald, det ene kaadere og vildere end det andet. Hun har i Haanden en meget kostbar Vifte og bruger den til at hviske sin Kavaler Ting i Øret, de andre ikke kan høre, først Smigrerier og varme Ord, sagte med kold, falsk Betoning, saa efter en Pavse uden Overgang: *Can you give me a little money.*

Hvis Herrerne ikke af al Magt havde bestræbt sig for at holde Forholdet mellem Damerne og dem indenfor Sømmelighedens Grænser, var der fra første Færd af ingen Yderlighed,

disse vilde have skyet. Tidligere fandtes der paa dette som paa andre offenlige Danselokaler i Berlin lukkede Loger. Et Politiforbud imod disse har kun havt den Virkning at forøge Skamløsheden paa disse Steder. Uden ringeste Hensyn til Opvarterflokken, end sige til hinanden indbyrdes bærer de stakkels Mænader sig ad som var de selvanden med den, der for en Aften er deres Kavaler.

Hvad de siger er imidlertid, saa plumpt det end er, i Grunden at betragte som ren Remse. De taler saadan, fordi de tror, det hører sig til og elektriserer Herrerne. De gaar ogsaa bestandig ud paa at være morsomme, sige Pudsigheder, vække Latter. Naar de nu og da i det, de fortæller, kommer til at bruge sjældnere fremmede Ord eller til at bevæge sig ind paa fjernere liggende Dannelsesomraader, stanser de et Øjeblik med et spørgende Udtryk, urolige for at komme til at røbe en uklædelig Uvidenhed. Som de ikke har det mindste af den virkelige Lystighed, i hvilken de franske Pigebørn i *Closerie des lilas* under Dansen hvirvler sig, saaledes har de intet af deres Holdning.

De drikker megen Champagne, men den virker ikke paa dem, eller rettere, det er, som gjorde den dem ædru, naturlige og oprigtige, som kastede de under Vinens Indflydelse deres paatagne og stormende Væsen bort. De begynder at tale som rolige Mennesker.

En af de russiske Herrer, der har tilbragt sin tidlige Ungdom ved Universitetet i Berlin, spørger, hvad der er bleven af Husets tidligere Ejer. Den høje, mørke Piges Ansigt bliver pludselig alvorligt. Han er død for et Aar siden; det er tungt, for han var saa god en Mand. Da hun for to Aar siden var syg, sendte han hver Dag Bud at spørge til hende: en Gang sendte han hende endogsaa en smuk Buket Blomster. — Hun er bleven en helt anden, idet hun siger disse Ord; hun har glemt Situationen, Champagnen, sin Kavaler, det Hele. Hun taler med menneskelig Følelse, med Taknemmelighed for at være bleven behandlet som Menneske, som Kvinde. Paa disse Læber, over hvilke der nylig kun kom tvetydig Spøg og skamløse Hentydninger, kommer med Et den Attraa, der ligger dybest i alle slige Kvinders Sjæl, Attraaen efter at agtes som andre.

Den yppige Blondine, hvem denne Samtale bliver for højtidelig, søger at give den en anden Vending ved i uforfalsket Wienermundart at fortælle en pudsig Historie. Hun triumferer,

da en af Herrerne spørger hende: «De er fra Østerrig?» Det Hele var Kunst; hun er fra Potsdam, men har allerede narret mangfoldige ved sin Dialekt.

Dog Lystigheden varer ikke længe. Den russiske Herre spørger, om nogen af Pigebørnene skulde have kendt Anna Thouvenel. De husker sig om, véd ikke rigtigt; jo de har hørt hende meget omtale; saadan en smuk, livsglad Pige, og som havde saa dejlige Dragter. Jo vel — det var hende som døde af Kræft; nej! det er sandt; det var hendes Veninde, Mathilde, som døde af Kræft. Nej Anna! rigtigt, hun døde af Brystsyge, af galopperende Svindsot — men var vild og lystig ogsaa under Sygdommen; dog led hun forfærdeligt til sidst.

En ældre Pige med smukke blottede Arme, med et blødt, godmodigt Ansigt, runde Øjne og et vist Præg af Dannelse over sit Væsen, har nærmet sig Gruppen, da hun har hørt Anna Thouvenels Navn. Efterat have forestillet sig selv, faaet et Glas af den tililende Opvarter og nippet en Smule til Champagnen, siger hun: Jeg hørte Selskabet tale om «die Anna». Ingen har kendt «die Anna» bedre end jeg. Man kunde ikke se en smukkere Pige, saa fin som en adelig Frøken. Det kan nu være en femten Aar siden, saa var der en Russer — jeg husker ikke mere saa nøje hans Udseende, men han kunde ligne Herren der — som forelskede sig i hende. Han lod hende lære en hel Del; levede sammen med hende, rejste om Sommeren med hende til Badesteder, kort, han vilde gøre hende til en ordenlig Pige (*sie ordentlich machen*). Men det gik ikke; det gik nogle Maaneder, saa løb hun fra ham, letsindig som hun var. Hun brød sig i Grunden ikke stort om Mændene; hun havde en Veninde, hun holdt mere af end af dem; men hun kunde ikke modstaa et Liv med megen Dans og megen Afveksling. Hun kom her en Aften, mens hun boede sammen med den russiske Herre, og alle stormede om hende, da hun traadte ind ad Døren. Hun havde en Vifte, som var den smukkeste Vifte, Nogen havde set, og en Baldragt som en Prinsesse. Det kan nok være, at Viften gik fra Haand til Haand og blev beundret. — Atter og atter tog hendes Russer hende til Naade igen, men tilsidst opgav han hende. Han havde tabt Taalmodigheden. Saa fik hun nogen Tid efter Hoste og spyttede bestandig Blod. Hun kom dog herhen om Aftenerne og sad med Sminke paa sine blege, hule

Kinder og saa paa Dansen, dansede ogsaa selv med. Saa døde hun i stor Elendighed paa et Loft. —

Der blev en Pavse. Saa sagde den smukke mørke Pige: «Saadan ender vi jo alle; lad os more os, saalænge vi er unge og friske», og tømte sit Glas og lagde sin Arm om sin Sidemands Hals og hviskede ham i Øret. Men den spinkle, lastefuldt udseende Pige i den højrøde, højhalsede Dragt mindedes en anden Sygehistorie; den intetsigende huskede et pludseligt Dødsfald, og den godmodige med det bløde Ansigt et Selvmord, udført under snurrige Forhold. En og Anden søgte endnu af og til ved et Par tvungent lystige eller voldsomt usømmelige Ord at afbøde Samtalens stadigt fremherskende Strømgang mod det Sørgmodige, det Uhyggelige; men efter slige Ord fulgte bestandig Pavser. Først naar Talen faldt paa mørke Erindringer, fremmanede af den altid lurende Angst for Fremtiden, kom Tungerne i Gang, og Samtalen flød utvungen.

Det var som saa Pigebørnene med legemlige Øjne deres Ungdom svinde og Glæden rinde fra dem, og som var Champagnen, de drak, selve Ungdommens og Glædens Gravøl. I den sildige Nattetime, under Træthedens og Ophidselsens Indflydelse, aabnede Livets Rædsel sig for deres Blik.

Saa sagde En en Kaadhed; der blev lét dygtigt af den Hængehovedvending, Samtalen havde taget, og endnu en Flaske af den stærke Drik spredte Skyerne og slukte for en kort Tid Sorgen. —

Det er paafaldende, hvorledes der hos disse udenfor Samfundet levende Kvinder findes mange af de samme Grundbestemmelser som hos de højtstillede og ulastelige, kun neddragne i en anden Form, Karikaturens og det sædelige Forfalds.

Det var forbavsende, med hvilken naturlig god Tone Anna Thouvenels Veninde undgik enhver Antydning af hvad hun meget godt saa, at det nemlig øjensynlig var netop den russiske Herre, hvis Ungdomsforhold hun omtalte, hvem hun her havde for sig. Efter den første flygtige Bemærkning om Ligheden fulgte intet Ord, ikke den ringeste Hentydning.

Næst dette Glimt af virkelig Kvindelighed, hvorved man erindredes om en helt anden Art Selskab og en helt anden Art af tyske Kvinder, var ogsaa hos disse stakkels Skabninger Mangelen paa alt naturligt, finere Koketteri, al Evne til at vinde andet Behag end det groveste, lærerig for den, der har set, hvilket

medfødt Anlæg unge Kvinder af Almuen i Frankrig, i Sydtyskland eller i Italien, de ærbare ikke mindre end de letfærdige, besidder til at lade deres Fortrin glimre uden at anvende plumpe Midler. Den nordtyske Kvinde har, selv naar hun er sunket under Skammens Jævnhøjde, intet af Frækhedens gode Lune eller vilde Lystighed. Letsindigheden er kunstlet; ved den svageste aandelige Rystelse springer den som en let Glasur, og Stammens tunge Alvor, dens vemodige Følsomhed, dens Hang til Dødstanker, det hele germanske Tungsind aabenbarer sig under Dækket.

XXXI

Pragerfredens Artikel V

8. Februar 1879

Ophævelsen af Pragerfredens Artikel V, Ugens betydeligste politiske Begivenhed, har, som det kunde ventes, vakt megen Henrykkelse, og har tillige givet Anledning til Udbrud af en Bitterhed mod Danmark, som man skulde troet for længe siden slukt. Rimeligvis stammer alle Artiklerne om dette Punkt i de tyske Blade ligefrem eller ad en Omvej fra Bismarcks Pressebureau. Desværre kunde Øjeblikket til Offenliggørelsen ikke være gunstigere eller klogere valgt. Under almindelige Omstændigheder vilde maaske endog i den tyske Presse enkelte Stemmer have hævet sig til Fordel for de prisgivne Nordslesvigere; men nu da det kjøbenhavnske Hofs ukloge Adfærd ved den hannoveranske Formæling og det af lutter Kongetroskab politisk umyndige Kjøbenhavns vilde Festfryd i samme Anledning havde vakt en heftig Forbitrelse i Tyskland, har man i det gamle Løftes Inddragning kun set et berettiget og kraftigt Svar paa en Udæskning fra dansk Side; og paa Nordslesvigernes skuffede Forhaabninger og sørgelige Stilling har ingen Tysker, selv ingen af de humaneste, spildt et Suk eller et Ord; man gaar ud fra den Anskuelse, at det er en Lykke at være tysk, hvordan man saa bliver det. Selv de Bismarck fjendtlige Blade tiljubler ham en Tak for dette nye Vidnesbyrd om hans energiske Udenrigspolitik, og det eneste

Spørgsmaal, der i Anledning af den ny Overenskomst mellem de to Stormagter er blevet opkastet, er det, hvad vel Prøjsen har lovet Østerrig til Gengæld for den Tjeneste, dette nu har udvist mod sin fordums Fjende. Vi vidste alle, at den vidtberømte Artikel V kun var Ord, Ord, Ord, men den stod dog altid som en fjern og usikker Mulighed for Danmark; det Løfte, den gav, holdt dog Udsigten til en Strimmel blaa Himmel aaben; den var en Seddel i Lotteriet, som trøstede den forarmede og plyndrede danske Nation. Hvad der falder bort med den er kun noget rent Ideelt, et Folkehaab, en Pagt med Fremtiden; men Tabet vil føles og svie; thi hvad der brast, var en af det danske Folks kæreste og agtværdigste Illusioner.

I velunderrettede Krese her er der Ingen, som tror paa, at Kundgørelsen om Paragrafens Ophævelse har ligget hen uoffenliggjort siden Oktober 1878. Det hedder sig med største Bestemthed, at den paa Maa og Faa er bleven dagfæstet en Slump Maaneder tilbage. Det siges nemlig, at man i Østerrig, hvor man paa ingen Maade vilde have Skin af Utilfredshed med en Formæling, til hvilken man oprigtigt havde lykønsket, som Betingelse for sin Underskrift satte Dagens Tilbageflytning. Det blev da overladt en tilfældig Ministerialembedsmand at give Dokumentet en hvilkensomhelst, noget ældre Dato. Han valgte den første, den bedste i Oktober, men er derved kommen til at krænke og ærgre Kronprinsen, den daværende Regent, paa det Føleligste. Ti det skal træffe sig saa besynderligt, at denne netop paa den Dag, paa hvilken Paragrafens Ophævelse siges underskrevet, har sendt Kongen af Danmark nogle hjertelige Linjer, hvori han erklærede, at den tyske Regering ikke havde det ringeste mod Prinsesse Thyras Forlovelse, men blot ønskede til Lykke.

Det er de welfiske Adelsmænds Dekorering med danske Ordener, som er Skyld i Alt, idet den har givet Bismarck det Paaskud og den Anledning, han i Aaringer havde ventet paa til at slibe hint Skaar ud af sit politiske Slagsværd. Det siges endda, at det danske Ministerium først af Aviserne erfarede hine Udnævnelser, og da Spot og Skade følges ad, staar det stakkels Danmark i Tyskernes Øjne paa én Gang i et sørgeligt og latterligt Lys.

Det er Fyrstepolitikens Tidsalder, hvori vi lever, eller rettere, saa tit man end har troet den var tilende, det viser sig dog stadigt paany, at den ikke er forbi. De almindelige Dødelige,

der engang forfremmedes fra Undersaatter til Borgere, er paany blevne fornedrede fra Borgere til Undersaatter, og afhændes, trods alle Talemaader om at Erobringens Tidsalder er omme, ligesaa uadspurgte som Faar eller Køer. Og slige Handeler foretages samtidigt med at enkelte Nationaliteter (som Italienere og Tyskere) har ordnet sig om et naturligt Midtpunkt, uden at den ene Foreteelse forekommer Mængden at staa i Strid med den anden — og dog hører de rent forskellige Systemer til. Men som der i Naturen mellem de Dyr, der udelukkende aander ved Gæller og dem, der udelukkende aander ved Lunger, findes indskudt Overgangsformer, der drager Aande ved Hjælp af begge disse Organer, saaledes forekommer der ogsaa Tidsrum i Menneskeslægtens Historie, hvor Slægten saa at sige aander baade ved Gæller og ved Lunger, og det nærværende er et saadant.

XXXII

En tysk Fyrste

9. Februar 1879

Jeg traf forleden i et Selskab af Udlændinge, hvor Talen faldt friere om tyske Forhold, en Ven af Kong Ludvig af Bayerns mest betroede Kammerherre, og erfor af denne en Del friske Anekdoter fra Kong Ludvigs Hof. For en Maaneds Tid siden lod Kongen denne sin Kammerherre vække Kl. 3 om Natten, med den Befaling, at han straks med næste Tog skulde afrejse til Paris for at købe Kongen et Miniatyrbillede af Marie Antoinette, der havde staaet omtalt i tyske Aviser som tilfals i en parisisk Kunsthandel. Billedet skulde købes for enhver Pris; Hans Majestæt vilde ikke lade sig afskrække selv af nogle hundrede tusind Francs; til alt Held viste det sig, at det kunde faas for sekstusind, hvad endda var godt betalt, da det ikke var tusind værd; men Kunsthandleren havde faaet en Anelse om, at den nævnte fremmede Køber var meget rig og meget lidt kunstforstandig.

Det mærkeligste Træk i Kong Ludvigs Karakter er næst

efter hans bekendte Kvindehad hans ejendommelige Mangel paa Begreb om Penge. Efter hans Hofmænds Sigende slutter han sig ligesom Smaabørn kun af Betoningen til Betydningen af en eller anden Sum. Dersom han kræver Noget købt, men først spørger om dets sandsynlige Pris, og man svarer ham — med betænkelig Mine og Stemme —: «Ja, Deres Majestæt, det turde let koste sine fulde hundrede eller hundrede og halvtredsindstyve Mark», saa bliver han forskrækket og svarer: «Nej, nej, saa lader vi det heller helt være»; hvis en Minister derimod ønsker hans Samtykke til en eller anden omfattende Foranstaltning og paa Kongens Spørgsmaal om Beløbet sætter sin lyseste Mine op og med frejdig Stemme svarer: «Aa, Deres Majestæt, den hele Sag kan højst beløbe sig til en tre eller fire Hundredetusind Mark», svarer Kong Ludvig: «Naa ikke mere, ja, saa har De med Fornøjelse mit Samtykke.»

Det Værste for hans Omgivelser er de rent taabelige Ønsker og Lyster hos ham, der udspringer af hans Forestilling om en Konges Værdighed. Saaledes havde han i Fjor faaet et pragtfuldt udstyret, kostbart stort fransk Værk om Ægypten. Den første Dag var han meget tilfreds dermed, bladede deri og erklærede Værket for godt. Den næste Dag lod han sin Yndlingskammerherre kalde: «Denne Bog er god, men den er mig for stor, hvorledes jeg end holder den, generer den mine Arme, vær saa god at lade den trykke i mindre Format til mig!» — «Undskyld, Deres Majestæt, det gaar ikke an», lød Svaret, «vi har Overenskomst med Frankrig, Eftertryk af franske Bøger i Bayern er forbudt.» — «Det véd jeg, men det er mig ganske ligegyldigt; det gælder for Bøger, naar Talen er om Køb og Salg, men at trykke et eneste, enkelt Eksemplar om for Bayerns Konge, det kan ingen literær Overenskomst forbyde, ti derved taber hverken Forfatter eller Forlægger noget.» — «Deres Majestæt har vistnok Ret, men det vil blive et meget kostbart Foretagende, ogsaa Illustrationerne maa skæres mindre, og Alt for et eneste Eksemplar.» — «Jeg har ikke ladet Dem kalde for at høre Indvendinger», udbrød Majestæten utaalmodigt, og det sindrige Foretagende blev bogstaveligt udført. Kong Ludvig fik sin Bog.

Som bekendt, ynder Kongen at lade Skuespil og Musik opføre for sig alene og lønner da de Opførende af sine private Midler. Han har gjort Digteren Ludwig Schneegans til sin Hofpoet paa de Vilkaar, at Hs. Maj. opgiver Digteren Æmnerne

(altid af Ludvig XIV's eller Ludvig XV's Historie), som da skal udføres til Skuespil; Schneegans maa love aldrig at give disse Dramer i Trykken, og de spilles af det kongelige Teaters Personale, medens Teatret er bælmørkt og Kong Ludvig sidder i én Loge, Schneegans i en anden og ser derpaa. Til Sligt kan smaa Formuesomstændigheder drive en virkelig Digter. — De Spillende faar dels Penge, dels Smykker, dels andre Foræringer som Honorar. Men ogsaa paa dette Punkt fører Kong Ludvigs høje Forestillinger om en halvvejs afhængiggjort Konges Fyrsteværdighed ham til at begaa besynderlige Handlinger. Det kan hænde, at han, naar to forskellige Sangerinder har sunget for ham, rækker den ene et pragtfuldt Diamanthalsbaand, den anden den smudsige Chokoladekop, hvoraf han lige har drukket, og hvis Nogen senere vover et Spørgsmaal, om Sangerinderne har behaget ham i saa forskellig Grad, som man af Gavernes Værd maatte slutte, svarer han, som han nylig gjorde: «De sang lige godt og fik derfor begge en Gave af deres Konges Haand; den Haand, som rakte Foræringen, giver den dens Værdi». Til denne Selvfølelse svarer saa streng en Hævden af gammeldags Hofetikette, at han f. Eks. ikke blot forbyder sine Ministre at sætte sig i hans Nærværelse, men kræver, at de skal tale med ham staaende i militær Retstilling. Da en af dem nylig af Træthed satte Foden lidt frem og støttede sig til et Møbel, udbrød Kong Ludvig strengt: «Er De syg?» «Jeg føler mig ikke ganske vel», lød Svaret. Ministeren gik hjem og, klog af tidligere Erfaringer, erklærede han sig straks syg og gik i Seng. Samme Eftermiddag kom en Lakaj fra Slottet at spørge til hans Befindende, og Forespørgslerne gentoges to Gange om Dagen i hele den næste Uge. — Men er Kong Ludvig streng mod sine Ministre, saa er han til Gengæld mild mod sin Hest. Naar han holder sit ensomme Maaltid og er kommet til Efterretten, føres hans Yndlingshest op ad Trapperne til ham og faar Havre af en Guldtallerken, hvorpaa Kong Ludvig og hans Hest træder ud paa Slottets Altan og under fire Øjne meddeler hinanden deres Eftermiddagstanker, medens de foretager en seksbenet Spaseregang frem og tilbage paa Altanen. Caligulas Aand smiler ned til dem fra sit Elysium.

XXXIII

Værdien af Menneskeliv — Kasteadskillelsen

15. Februar 1879

For en Uges Tid siden fandt en af de sædvanlige Kriminalforbrydelser, som Bladene meddeler, sin Dom her i Berlin. Det var et Mord udført paa en enligt boende gammel Kone — den her almindeligste Art af Mord — og Forbrydelsen var som sædvanlig udført for at tilvende sig den Afdødes Penge. Sagen fortjente forsaavidt ingen videre Opmærksomhed; men en enkelt Omstændighed ved den bringer mig til at berøre den. Først var en Uskyldig mistænkt, en ung Karl paa nogle og tyve Aar, om hvem det vidstes at han gentagne Gange havde faaet Penge af Fru Hall (det var Konens Navn) og om hvem Husbeboerne paastod, at han stod i Kærlighedsforhold til hende, en Omstændighed, der lød besynderligt, eftersom den Dræbte var noget over 82 Aar gammel. Senere blev de rette Mordere fundne, og det viste sig, at det første Spor havde været misvisende, om saa blot af den Grund, at den Afdøde havde havt saa mange Elskere, der alle havde faaet Foræringer af hende, at selve det nævnte Forhold ikke gav gyldig Grund til Mistanke. Det var en anden af disse Elskere, der i Forening med sin Kone havde slaaet Fru Hall ihjel. Denne samme Enkefrue havde havt en meget bevæget Ungdom og indtil for faa Aar siden været Ejerinde af en Dansebod; hun havde endnu ikke opgivet Ungdommens Lidenskaber, pyntede sig, trods sin Gerrighed, og lod daglig sit Haar sætte af en Frisørdame.

Derom kan der vel kun være én Mening, at det var et gammelt Uhyre, som paa hin blodige Maade blev ryddet af Vejen. Samfundet led intet ved hendes Død. Ikke desmindre kom ved Budskabet om den det hele Samfund paa Benene; der forhørtes, spejdedes, arresteredes i det Uendelige, til Forbryderne blev udfundne og modtog deres Straf. Jeg tilføjer skyndsomt, at jeg selvfølgelig finder det aldeles fornuftigt og rigtigt, at Morderne opsøgtes og krævedes til Regnskab.

Undersøger man nu den Opfattelse af Menneskelivet, der ligger bagved Samfundets Færd ved denne Lejlighed, saa finder man, at Samfundet her antager Menneskeliv — af hvad Art det

end er, hvor usselt, hvor foragteligt det end er — for noget ubetinget værdifuldt. Det er denne samme Betragtningsmaade, der i alle Lande har medført de overdrevne og barbariske Straffe, som rammer den Moder, der dræber sit spæde Barn. Uden i nogen synderlig Grad at bekymre sig om den halvt utilregnelige Tilstand, hvori en saadan Moder er, uden Hensyn til at hun oftest af Frygt for Skammen, eller under Indtrykket af Vanskeligheden ved at ernære det lille Væsen, tilføjer sig selv en langt større Smerte og et langt større Tab, end hun tilføjer Samfundet, betragter dette Barnets Liv som værende af ubetinget Værdi. Selv om Moderens Bevæggrund har været den, at unddrage Barnet al den Elendighed, som venter det i denne Verden, det nytter Intet; Samfundet kræver, at den hele fulde Kalk af jordiske Ubehageligheder skal udgydes over det spæde Væsens Hoved og Moderen dømmes, mere eller mindre strengt, men altid med stor Haardhed. Ogsaa den blotte Fosterfordrivelse straffes barbarisk. Ti Samfundet hegner og freder ubetinget om Menneskeliv.

Tag nu det Eksempel, at En indfører en ny Art Fabrikation, som leverer en brugbar og indbringende Vare, maaske ikke engang en nyttig Vare, men en Luksusartikel. Den er imidlertid saaledes beskaffen, at dens Tilvirkning er yderst skadelig for Sundheden. Erfaringen lærer eller har lært, at Arbejderne bliver syge deraf, at de, hvis de vedbliver med denne Gerning, ufravigelig dør meget unge, at de, hvis de arbejder med Maske for Ansigtet, og ikke bliver ved denne Næringsvej mer end 4—5 Aar, kan leve noget længere, dog aldrig saa længe som andre Arbejdere, end mindre som de velstaaende Klasser. Vil det da falde Samfundet ind at anlægge den samme Maalestok for Værdien af Menneskeliv? Aldrig i Verden. Med megen Koldsindighed fastslaas det da, at i det eller det Fag dør Arbejderne i Gennemsnit 25 Aar gamle og hvad der spørges om er kun, om Varen er indbringende og er brugbar, ja, Samfundet betragter endog den Fabrikant som en Velgører, der nedsætter sig med saadan en Fabrik i en industriløs Egn. At Menneskeliv kun har en højst betinget Værdi, er i dette Tilfælde Samfundet saa øjensynligt, at det vilde betragte det som en latterlig Følsomhed (som hvad *Kreuzzeitung* kalder *Humanitätsgedusel*), om En eller Anden af den Grund vilde kræve Fabrikationen forbudt.

Det civiliserede Samfund indespærrer med drakonisk Strenghed en fortvivlet Tjenestepige, der har fordrevet et Foster eller

myrdet sit nyfødte Barn, i et 10—20-aarigt Fængsel, hvorfra hun vel neppe gaar legemligt kraftigere eller aandeligt forbedret ud, og samtidigt ofres med kold Ligegyldighed Tusinder af Arbejderes Velfærd eller Liv paa Tilvirkningen af en Vare. At Samfundet her har dobbelt Maal og dobbelt Synspunkt, lader sig ikke negte. Og hvorledes Synspunktet først forrykkes, naar Talen er om Militærvæsen og Krig, behøver kun at antydes. I Krigen bliver Tilintetgørelsen af det størst mulige Antal fjendtlige Menneskeliv til Pligt, dog saaledes at heller ikke dèr det dobbelte Synspunkt, den dobbelte Vægt og det dobbelte Maal opgives. Kun ligger det officielle Hykleri her andensteds.

Medens i Fredstid den uendelige Staahej over Mordet paa et gammelt Utyske som Enkefru Hall og den Rhadamantiske Strenghed overfor Barnefødsel i Dølgsmaal og Barnemord udsletter Indtrykket af den Koldsindighed, hvormed Menneskeliv udsættes og tilintetgøres ved en fredelig, men sikkert dræbende Dont, og medens Samfundet paa dette Punkt lever i et roligt Selvbedrag, hvori det ikke holder af at forstyres ved Socialismen, saa har Evropas Monarker, med Hs. Maj. Kejseren af Rusland i Spidsen, sørget for at holde det dobbelte, forvirrende Synspunkt oppe for Krigens Vedkommende. Det gaar ikke an, at Krigen staar for Evropas Nationer som den rene Menneskeslagtning. Derfor foreslaar selve Ruslands Kejser Kongresser, hvor Skydning med glødende Kugler forbydes, hvor man aftaler kun at ville bruge visse enkelte Arter af Sprængskyts osv., kort, hvor man paa det Ømmeste tager sig af Folkenes Vel og fabrikerer en mellemrigs Folkeret ɔ: et mellemfolkeligt Bind til at lægge om Folkenes Øjne. Drev man Krigen af yderste Evne med Brøndforgiftning, med al Slags Sprængskyts, med alle Midler, da var det mere end sandsynligt, at Folkene hurtigt udbrød: «Vi har nok deraf». Men naar Kejsere og Fyrster selv staar i Spidsen for det røde Kors's Selskaber og holder Kongresser til at mildne Krigens Rædsler, saa kan Tilstanden, som den er, vare uoverskuelige Tider endnu, og Socialdemokratiet slaas paa Munden.

De sidste Valg i Breslau har aflagt Vidnesbyrd om, hvor stærkt det indre Sammenhold i Socialdemokratiet trods al Forfølgelse er. Henved 6000 Stemmer afgaves for Partiets Kandidat, og det skønt ikke alene ethvert Valgmøde og enhver Henvendelse til Vælgerne til Bedste for ham var ubetinget forbudt, men endog de smaa røde Sedler, der paa Valgdagens Morgen fandtes op-

klæbede paa alle Gadehjørner og Huse, straks blev besørgede nedrevne af Politi. Det er og bliver dog et stærkt Stykke at forbyde et Folk, man har givet almindelig Stemmeret, i nok saa uskyldig en Form at foreslaa en bestemt uberygtet Medborgers Valg. Det er den rene Brutalitets Styremaade.

Urigtigt vilde det imidlertid være, som det nu bestandig sker med Hensyn til Stillingen overfor Socialdemokratiet, at hæve Frankrig paa Tysklands Bekostning. Man maa dog ikke lade, som havde man glemt, ved hvilke Midler Frankrig i 1871 bragte sine Socialister til Tavshed, hvilket frygteligt Blodbad, frygteligt som Bartholomæusnattens, hvilke grusomme Domfældelser, Dødsdomme og Forvisningsdomme der i Frankrig er gaaede forud for den tilsyneladende Overensstemmelse mellem Samfundsklasserne nu. Man kan let rose sig af ingen Socialister at have, naar man har nedskudt dem, man havde, i Tusindvis. Den nysoprettede blaa Republik i Frankrig er en stor og glædelig Ting; men det vilde være en barnagtig Tro, at den skulde have Løsningen af den sociale Opgave bag sig og ikke foran sig.

I ét Punkt har Frankrig dog et upaatvivleligt Forspring. Lighedstanken har dèr engang været forkyndt og har dèr gennemtrængt Samfundet, medens den neppe kan siges at have berørt det tyske. Man behøver kun at se en tysk Soldat holde Stigbøjlen for sin Officer for at føle den Afstand mellem Stænderne, som den store Revolution har udslettet i Frankrig.

I Tyskland gives der to ubetinget adskilte Kaster, som intet har tilfælles, ingen Interesser, intet *Connubium* (ɔ: de ophæver ikke Standsadskillelsen ved noget indbyrdes Ægteskab). For nylig meddelte Aviserne, at der hos den store Bankier Hr. v. Bleichröder havde været et Middagsselskab paa 50 Personer; der anrettedes paa Guld og Sølv; bag hver Gæsts Stol stod til personlig Opvartning en Lakaj. Hvis man nu spurgte dem, der sad paa Stolene, hvad der udgør Forskellen mellem dem og dem, der stod bag dem, vilde de svare: Dannelsen. Hvis man spurgte dem, der stod bag Stolene, hvad der udgør Forskellen mellem dem og de siddende, vilde de svare: Pengene. Og de sidste vilde have Ret. Ti Dannelsen købes for Penge. Det er Pengene, som spalter Samfundet i to Kaster, og Kløften udvider sig, jo højere man stiger op. Men her indtræder nu det Komiske, at de allerhøjeste Samfundslag i Tyskland, de Mænd og Kvinder, for hvem Lakajen ganske er en Brugsgenstand, intet Menneske,

kalder sig Kristne og anser sig derfor. De tror at sværme for den kristelige Lighed, ivrer mod de Ugudelige, der ikke vil forstaa det Skønne og Store i den Tanke, at alle Mennesker er Brødre og Søstre; de gaar til Alters og udtrykker ved den sindbilledlige Handling, at alle Mennesker bør spise af samme Brød og drikke samme Drik og saaledes være lige. Og saa gaar de hjem eller ud til Middag, og ikke blot sætter de sig paa Stolene, medens Lakajerne staar bag dem, men man tænke sig, hvilket Ansigt de vilde sætte op, hvis det Utænkelige indtraadte, at deres Broder i Kristo bag Stolen vovede at blande sig i Samtalen eller henvende andre Spørgsmaal til dem end det, om de ønsker Scharlachberger eller Château la rose.

En af Hovedaarsagerne til Kasteadskillelsens Styrke i Tyskland maa søges i Literaturens, særlig i Filosofiens Ejendommelighed. Det er et Lands Filosofer, som bryder de Fordomme, hvorpaa Kaster beror, og i Tyskland har næsten alle Filosoferne været Embedsmænd, været Professorer. Naar man undtager Schopenhauer, der levede som Privatmand, og Fichte, der havde utallige Bryderier med sit Professorat, har de alle drevet Filosofien paa Embedsvegne. Det samme gælder om de store Retslærde og de sociale Tænkere. Heri ligger, at de kun sjældent har udviklet Karakter. Den hensynsløse Energi og Fasthed, der udmærker de store engelske Filosofer, den hensynsløse Dristighed, der udmærkede de franske, findes og fandtes ikke i de tyske filosofiske Professorers Systemer. Tyskland havde i Leibniz en Spytslikker in folio; det har ingen Voltaire havt, ingen Locke, ingen Hume, ingen Stuart Mill. Har Tyskland nu og da en enkelt helt uafhængig Tænker, da er han som Schopenhauer lidet tiltalende af Karakter og menneskefjendsk.

Jeg tænkte derpaa, da for nogle Aar siden et tysk Flyveskrift kom ud, der sammenlignede Gneist med Stuart Mill. Hvilken Sammenligning! Den prøjsiske Professor er en udmærket og fejret Retslærd, men der er noget i ham af en Snob. Det synes som om hans Maal er det at blive Minister, et temmelig underordnet Maal. En høj Intelligens og en svag Karakter. Mill derimod er Legemliggørelsen af Alt, hvad det 19de Aarhundrede har frembragt af ubetinget Sanddruhed, glødende Retfærdighedsfølelse og Uafhængighedsaand. Der gaar mange Gneist'er paa en Stuart Mill.

XXXIV

Bismarcks politiske Middag

17. Februar 1879

I *Vossische Zeitung* for i Aften findes følgende Notits:

«Rigskansleren har, som vi erfarer, ved den Middag, han den 15de ds. gav, udtalt sig om Kulturkampen. Fyrst Bismarck mente, at Forhandlingerne med Kurien endnu langtfra var deres Afslutning saa nær, som i Almindelighed antoges. Med Paven lod der sig ikke mere forhandle, da Kardinal-Statssekretæren Nina var ligesaa uoprigtig som Rigskansleren selv; han havde i høj Grad beklaget Kardinal Franchi's Død».

Da jeg netop nyder denne oppositionelt-officielle Vælling, faar jeg Lyst til at optegne, hvad Kansleren virkelig har sagt, noget, hvorom den paagældende Notitsforfatter øjensynlig intet véd. Jeg har min Kundskab fra en Politiker, som ved Middagsmaaltidet sad ved Kanslerens Side, og til hvem han umiddelbart henvendte sine Ord, og denne meddelte mig dem kun en halv Time, efterat Taflet var hævet, saa min Gengivelse er aldeles nøjagtig.

Bismarck talte længe om sin Handelspolitik og om de tvivlsomme Udsigter, som forelaa, til nu at sætte den igennem. «Jeg behøver Centrumspartiets Stemmer dertil», sagde han, «og jeg har tidligt gjort hvad jeg kunde for at sikre mig dem. Jeg forhandlede med Franchi og vi kom hinanden i Møde. Jeg krævede af Rom den Indrømmelse, at Biskopperne altid meldte den tyske Regering, hvem de agtede at ansætte, og forhørte sig om Regeringens Stemning; saasnart dette Punkt var indrømmet, gik jeg ind paa at optage det diplomatiske Samkvem med Vatikanet. Vi nærmede os Enighed, og Franchi sendte derfor Masella til mig til Kissingen. Det var paa Nippet til, at Grundlaget for en Overenskomst var indvundet, da jeg erfór Franchi's pludselige Død. Jeg er personlig fuldstændigt overbevist om, at han er bleven forgivet. Masella vedblev imidlertid roligt at bruge sin Kur. Da han atter kom til mig, saa jeg ved første Blik, at det var Afbud. Han talte, som om slet Ingenting havde været aftalt mellem os forud, sagde, det var nødvendigt først at ophæve

Majlovene osv. Saasnart han havde sagt det, afbrød jeg Underhandlingerne, og de er ikke blevne optagne senere».

Min Hjemmelsmand udtalte til Fyrsten den Formodning, at det vilde være muligt at drive den nye Handelspolitik igennem ogsaa uden Centrums Stemmer, da de Nationalliberale, med Undtagelse af enkelte udpegede Førere, sikkert i sidste Øjeblik vilde falde tilføje. Fyrsten svarte tvivlende.

Det blev bemærket, at ingen af de nationalliberale Førere, end ikke Bennigsen, var til Stede ved Middagen, og ligesaa lidt Windthorst, der endog efterat hele det øvrige Centrum har ophørt at komme til Bismarck, plejer at indfinde sig ved hans politiske Selskaber.

XXXV

Et Digterjubilæum

25. Februar 1879

Igaar fejredes her i Berlin vel privat, men dog paa en halvvejs offenlig Maade en Familiefest. Fr. Spielhagen fyldte sit 50de Aar. I den Anledning gik et Par Dage i Forvejen det hemmelighedsfulde Løsen rundt blandt Spielhagens literære og kunstneriske Bekendte, at man indfandt sig hos ham Kl. 12½ paa Fødselsdagen; han maatte ikke selv faa Nys derom, da han ellers upaatvivlelig vilde forpurre Sagen; men mod en Overraskelse kunde han jo intet indvende, og det var sandsynligt, at en saadan efter hans Sindelag vilde glæde ham endog i høj Grad.

Under et umaadeligt, paa anden Dag varende Snefog, rullede da igaar ved Middagstid fra 80 spredte Punkter i Berlin dobbelt forspændte Drosker til Hohenzollernstrasse, og hurtigt fyldtes de smukke store Rum med Herrer og Damer, Blomster og Træer. Næsten alle Damerne bragte Blomsterbuketter med, og man saa mandlige Gæster ankomme med uhyre Palmetræer i Favnen. Politiken, Industrien, Kunsten og Literaturen var i lige Grad repræsenterede; dog mest det smukke Køn. Der var

alle Arter af Kvinder, de rynkede med falsk Haar i Nakken, der engang havde været unge med deres Yndlingsforfatter, den kønne, let hysteriske Blaastrømpe, der har brevvekslet med et halvt Dusin tyske Skribenter, de svære pudrede Fruer, hvem Medlemmerne af Finansaristokratiet skylder et mere eller mindre lykkeligt Ægteskab, slanke Skønheder af det virkelige Aristokrati, der har sammenlignet deres første Indtryk af Fættere og Kusiner med de adelige Personer i *Problematiske Naturer*, og endelig en hel Gruppe unge skarptskuende og skarpttænkende Berlinerinder, som tilgiver Digteren, at han lader alle sine unge Piger og Koner gøre det første Skridt til at falde Mændene om Halsen, skønt de højtideligt erklærer dette Karaktertræk hos ham for det sorteste i hans Sjæl — «jeg beder Dem, hvad er det for Kvinder, han har kendt!»

Da man havde faaet Damerne bragt til Sæde i en rummelig Sal, blev Fødselsdagsbarnet hentet frem af det Aflukke, hvori man havde indespærret ham, anbragt midt paa første Stolerække, og hørte nu paa en af Højskolens Kor afsunget Hymne til hans Ære. Derpaa holdt Auerbach Festtalen. Han talte simpelt og varmt om Digterens Kald og Lod, om hvorledes han fødtes til Poesien og i Grunden anvendte Alt, hvad han oplevede, i dens Tjeneste, og hvorledes han derfor i Modgang led mindre afgjort, under Nydelser nød mindre og arbejdede mere, end Mængden tror om ham. Han brugte den Slutningsvending, at de Tilstedeværende vel stod her som Venner, men dog tillige som Talsmænd for de mange, Spielhagen ikke kendte; bag hver af de Mænd og Kvinder, som fandtes i denne Sal, stod Tusinde, som igennem dem bragte en Hilsen og Lykønskning. — Et Forhæng gled tilside og Spielhagens ældste, sekstenaarige Datter viste sig klædt i hvidt Tyl med Sivkrans i Haaret og en Murkrone paa Hovedet, med Stralsunds Vaaben paa Brystet, forestillende en Østersønymfe fra den Egn, som Spielhagen kender bedst og helst har skildret; ti skønt født i Magdeburg har han henlevet sin Ungdom i Stralsund. Hun fremsagde et mere velment end vellykket Digt af en Husven til sin Faders Ære og steg derpaa ned af sin Forhøjning for at nærme sig ham med sin Krans; hendes barnlige Sindsbevægelse herved var saa stærk, at hun kun med Møje beholdt sin Fatning, og Fader og Datter gav hinanden under strømmende Taarer et inderligt Kys. Da den hjertegrebne Digter nu paa sin Side rejste sig for at sige

nogle Ord til Tak, var det kun efterat have gjort nogle tapre Forsøg paa at overvinde Graaden, som kvalte hans Stemme. Han takkede sine Venner og Veninder; han vidste ret vel, sagde han, at hvad der nærmest foranledigede deres Møde hos ham i Dag, var den Omstændighed, at han var Skribent og en Skribent, der havde havt Lykken med sig, men han vidste ogsaa, at hvad de holdt af hos ham, det var ikke hans mulige literære Fortjenester, men det rent Menneskelige i ham og især den Omstændighed, at han var — «hvad der jo ogsaa var hans fordømte Skyldighed» — et godt Menneske. Da Ingen af de Tilstedeværende modsagde ham, maa denne Sag altsaa antages for at være almindelig anerkendt.

I de Sange, som Albert Träger, Fremskridtspartiets Digter, havde skrevet til Spielhagens Ære, forekom to for den tyske Smags nærværende Standpunkt meget ejendommelige Steder. Etsteds hed det:

Wer ringet und schafft
Mit des Geistes Kraft
Für das Rechte, Schöne und Wahre
Der trotzet der Zeit . . .

Man ser, at det i Tyskland endnu ikke forbyder sig selv at tillægge en Jubilar de rummelige Lidenskaber for *det Rette, Skønne og Sande.* Siden Cousin i Frankrig skrev sin Bog *Du beau, du bien et du vrai*, er dette ærværdige Trekløver, hvorved aldeles Intet tænkes, gaaet af Brug som fransk Talemaade. I Tyskland taaler man endnu at se sig betegnet som Forkæmper for disse *Idéher* (som Schopenhauer siger), ti det er den rette højtidelige Professorudtale af dette Ord.

I en anden Strofe, som blev afsunget, hed det:

Zu den lichten Sternen droben
Ist dein Name schon erhoben,
Ewig wird er währen.

Ord, som bl. A. lærer, at Hr. Träger ikke er nogen Mester i den Kunst at rose. Det er jo en ret vanskelig Kunst, naar det skal gøres med nogen Takt og Ynde; det at indskrive Godtfolks Navne blandt Stjernerne og give dem sit Ord paa, at samme Navn evigt vil forblive sammesteds, er et astrologisk-oratorisk Kunststykke, som burde overlades til dem, der ikke fører en

Pen, men en Kost. Stjernerne gaar deres stille Gang og tillader højst taalmodigt og godlidende Alverdens smaa Poeter at skrive deres Kæresters, Læreres og Yndlingsforfatteres Navne op imellem dem, hvor de lyster.

XXXVI

Forskellige Bevæggrunde til Værnetold

19. Marts 1879

Naar man taler med Personer, der har tilbragt de sidste Lørdagaftener hos Bismarck, er de enstemmige i deres Meddelelser om, hvor usædvanlig oprømt Rigskansleren ser ud, og hvor tillidsfuldt han taler om Udsigterne for sin Handelspolitik. Ikke at Frihandelsmændene er ledige, tvertimod de holder Foredrag, Møder, bringer Protester tilveje osv., men de er nu engang ikke ved Magten. Hansestædernes unge Repræsentant Dr. *Barth* er den ivrigste af de ivrige, han sidder hele Dagen i Udvalget og viser sig om Aftenen i selskabelige Krese, stedse talende sin Sag med Overbevisningens Varme; men efter hans egen Tilstaaelse lykkes det ham ikke at vinde Tilhængere, og i det store parlamentariske Udvalg falder Stemmerne i Regelen én mod fjorten; saa stort er Beskyttelsesmændenes Flertal. Imidlertid holder den utrættelige *Bamberger* Tale paa Tale, Foredrag efter Foredrag, hans nervøse Ansigt tager sig dobbelt saa nervøst ud som ellers, hans af Flyvegigt medtagne spinkle Legeme, der rummer en saa stridbar Sjæl, ser ud som den fuldstændige Faldefærdighed, men han stræber i Forening med Lasker at holde Stumperne af det nationalliberale Parti til Frihandelsfanen. Den dygtige Statsøkonom Professor *von Neumann-Spallart* er i disse Dage kommen herop fra Wien, og holdt et med stormende Bifald modtaget Frihandelsforedrag i *Den frie økonomiske Forening*, hvor Katedersocialisten Professor *Wagner* var det eneste Medlem, der forfægtede Værnetold. Iøvrigt kan man sige, at hverken Katedersocialisterne eller de egenlige Socialdemokrater

understøtter Bismarcks økonomiske Planer. De vilde uden Tvivl gøre det, hvis de øjnede nogen Sandsynlighed for, at den Merindtægt, Beskyttelsen vil bringe de enkelte Fabrikanter, kom ikke disse alene, men ogsaa deres Arbejdere tilgode; men da de i den Henseende nærer dyb Tvivl, er de uden Velvilje for de Bismarckske Forslag.

Saavidt man kan skønne, har Bismarck først og fremmest et fædrelandskærligt Øjemed med disse sine seneste Planer. Det har forbavset ham, at Frankrig saa hurtig har arbejdet sig op efter Tyskernes Guld-Tapning i Landet, og han tror at finde Aarsagen i den franske Værnetold. Følgelig vil han overføre den paa Tyskland.

Dernæst har han et politisk Øjemed. Det er det, ad denne Vej at sprænge Centrumspartiets Modstand, ja tilintetgøre Partiet som Parti, samtidig med at der bibringes de Nationalliberale et nyt og heftigt Stød. Største Delen af Centrums Medlemmer repræsenterer nemlig Egne, hvor de ledende Mænd af gode Grunde sværmer for Beskyttelsestold; det er da ikke umuligt, at Hensyn til Genvalg kan lede dem til at bryde med Partiets haardnakkede Modstandspolitik, og i saa Fald har Rigskansleren vundet Spil. Uden at gøre Rom den ringeste Indrømmelse har han da sprængt sine Modstanderes «Centrum». Derfor siger alle, der kender Windthorst, at hans Humør er yderligt forstemt, og at han taler som den, der føler Grunden trækkes bort under sine Fødder. Han véd ikke, om han kan stole paa sit Parti; han synes endog overtydet om, at en stor Del deraf ikke vil følge ham mere. Iøvrigt er det Slør, som dækker Centrums Planer, jo endnu ikke løftet (Reichensperger erklærede endnu igaar, at han ikke var berettiget til at hæve nogen Flig deraf); men at Stillingen er truende for det gamle Partistandpunkt, kan Enhver med Lethed se.

Medvirkende til Kanslerens Agitation for Toldsystemet er endelig uden al Tvivl hans personlige Stilling som Godsejer, hans Erfaringer som saadan. Det har forekommet ham, som var Godsejerne ved det nye Riges Lovgivning blevne tilsidesatte til Fordel for andre Stænder eller Klasser; og hans private Tarv har da givet ham et nyt Blik paa de offenlige Forhold. Meningen er selvfølgelig ikke den at tillægge en Mand som Bismarck den Hensigt at ville berige sig privat paa Statens Bekostning; men Meningen er at tillægge ham blandt andre Bevæggrunde et ham

selv maaske ikke ganske klart personligt Motiv. Det er ikke Bagvaskelse at paastaa dette; selv den, der i visse Maader er Bismarcks Beundrer, bør og maa i Sandhedens Navn fremhæve det. Det er ikke af ét, men af hundrede Kendetegn klart, at *den store Mand er et lille Menneske.*

Det er en bekendt Sag, at da han blev Førsteminister, var han dybt i Gæld, og at han, som i sin Ungdom var saa letsindig i Pengesager, med Aarene er bleven i høj Grad pengekær. Han harmes bestandig over, at hans Godser ikke indbringer ham nok, og det er klart, at dersom hans Korn og Brænde beskyttedes ved Korntold og Told paa Træ, vilde han opnaa langt større Indtægter. Han slog jo selv nylig paa denne Streng i Rigsdagen. Man indvende ikke, at en Mand i den Stilling som Bismarck dog umuligt kan lade Sligt spille ind med, naar Talen er om en Forandring i Landets Lovgivning. Ti det har allerede mange Gange vist sig, med hvilken Forbitrelse han stamper mod det, som er Norm eller Lov, naar det kommer hans Interesse paa Tvers. Det er bekendt, hvilke Breve han sendte Bonner-Universitetet i Anledning af, at en af hans Sønner dèr var bleven saaret i Duel, og hvor urimelig haardt han krævede Sønnens uskyldige Modstander straffet, medens denne gik fri — han, som selv i sin Ungdom havde været en saa lidenskabelig Duellant. Men jeg kan nævne yngre, fuldstændigt paalidelige Eksempler. Fyrstinde Bismarck forskrev sig nylig Sukker-Tvebakker fra Bremen og maatte betale en ubetydelig Told derfor. Derover kom Bismarck i største Forbitrelse, skrev til Finansministeriet i Berlin og satte Himmel og Jord i Bevægelse for at blive fritaget fra at erlægge denne Told. Man svarte ham kun med en Henvisning til Tariffen, der var ens for Alle; men han tog det yderst ilde op. Bismarck er dernæst selv Fabrikant, har blandt Andet Krudtfabriker og udfører især meget Krudt til Rusland. Nu findes der en (yderst fornuftig og naturlig) Bestemmelse i Regulativet for de tyske Jernbaner, som i høj Grad vanskeliggør Krudt-Overførslen paa disse. For at indskrænke de store Farer, der knytter sig til denne Førsel, har man udkrævet megen Forsigtighed i Forsendelsesmaaden, og fra én Bane til en anden maa Krudtet desuden kun overføres ved Nattetid, da der saa i Ulykkestilfælde idetmindste kun er meget faa Mennesker til Stede. Man skulde ikke tro det: Siden Bismarck selv er Krudtfabrikant, stræber han rastløst at faa de indskrænkende og naturligvis

fordyrende Bestemmelser for Krudtforsendelsen hævede, plager Jernbanebestyrelserne, gør uafbrudt Kvalm og Besvær, fordrer at betragtes som Undtagelse fra Loven. Det er trist, at en stor Mand er saa smaalig, men det er *sandt*, og det er kun et nyt Udtryk for hans herriske og oprørske Sindelag.

XXXVII

Russisk Luft i Berlin. Kamp mod Utilfredsheden

22. Marts 1879

Det er den 22de Marts, Hans Majestæt Kejserens allerhøjeste Fødselsdag, paa hvilken som paa alle andre kejserlige Festdage det gode Vejr allerunderdanigst plejer at indfinde sig; men i Dag har kun en forrygende Orkan fra Øst, et rigtigt Pust fra Sibirien, en Isvind fygende med alt Berlinersandet, indfundet sig, og den gaar til Marv og Ben. Da de 101 Kanonskud i Middags afbrændtes paa Königsplatz, var Sandhvirvelen sammesteds alt i Forvejen saa stærk, at Krudtrøgen neppe bemærkedes uden som en Fortsættelse af Støvet, og i Aften puster Orkanen med fulde Lunger paa de Tusinder af Gasflammer, hvormed Paladserne i Wilhelmsstrasse er illuminerte. Begblussene foran Bismarcks Palads nejer sig i den kolde Blæst; de galaklædte Officerer slaar Kraverne op om Ørerne, og Befolkningen viser sig sparsomt i Gaderne. Her er russisk Luft i Berlin og Forstemthed, dyb Forstemthed trods det tjenstlige Gladsyn.

Et lærerigt Tidens Tegn er den Mængde Essays og Artikler, der skrives mod «de Utilfredse» og «Utilfredsheden», lærerigt især fordi de for en Fremmed maa synes rettede ud i Luften mod en usynlig Fjende, eftersom den virkelige Utilfredshed jo i Tyskland er stum, slet ikke kommer til Orde eller dog kun har et Par Provinsblade til sin Raadighed. Der føres nu vidtløftigt Bevis for, at et Folk, der har udrettet saa store Ting udad- og indadtil, som besidder saa store Mænd og saa sund en Kærne osv., ingen Aarsag har til Misfornøjelse, at Misfornøjelsen

fremdeles, som Bismarck jo selv har sagt, er en tysk Nationalegenskab («Hvem af os har nogensinde set en Landsmand, som var tilfreds?») og der holdes Nationen alle de Aarsager for Øje, som den har til at være ved godt Mod og frejdig Hu — Utilfredsheden svarer ikke et Ord, holder sig stille, lader sig dømme som udebleven *(in contumaciam)*. Den tænker maaske, at dens Dag ogsaa en Gang vil komme, da den bryder løs som en Stormflod. En af de særeste Anti-Utilfredsheds-Artikler er vel den, som Karl Hillebrand har leveret i sidste Hefte af *Deutsche Rundschau*. Den ellers saa fine og fordomsfri Forfatter spørger her sine Landsmænd, hvorledes et Folk kan være misfornøjet, «der endnu den Dag i Dag har Mænd i sin Midte, som erindrer om Friedrich, om Luther, om Lessing». Jeg har spurgt en halv Snes Mennesker, om hvem i al Verden af ærede Samtidige Hillebrand kan have tænkt paa; men Ingen har formaaet at give mig et Svar. At Bismarck skal være vor Tids Friedrich den Store, er klart, og saa fristende det kunde være, vil jeg ikke gøre Vanskelighed med Hensyn til Sammenstillingen; men den nulevende Lessing? og den nulevende Luther? I Guder! Den gamle Döllinger er vore Dages Luther, og Julian Schmidt vor Lessing. Havde Hillebrand endda nævnt de Par virkelig store Mænd, som Tyskland har, en Helmholtz, en Moltke, og nogle andre, men ingen af dem er religiøs Reformator eller kritisk Digter.

Bekæmpelsen af Misfornøjelsen og Utilfredsheden, det er den nyeste Form, som den tyske Selvtilfredshed har antaget. Man angriber Utilfredsheden som man for fem—seks Aar siden angreb det franske Væsen og Kirkevælden.

Det forekommer ogsaa mig, at det tyske Folk, naar det ser hen til sin Magtstilling imellem Nationerne, har al Aarsag til at være tilfreds; men det tager sig nu engang ikke ud, at et Folk bestandig finder nye Paaskud til at fremhæve sine Dyder.

———

XXXVIII

Stephan og Liebknecht. Borgerstand og Arbejderstand

30 Marts 1879

Det er umuligt at læse Beretningen om det Optrin, der i Forgaars i Rigsdagen fandt Sted imellem Liebknecht og Postdirektør Stephan, uden at modtage et højst pinligt Indtryk. Liebknecht beklager sig over, at hans Breve aabnes, Tryksager borttages, ja selv Pengesendinger beslaglægges — og Postvæsenets Overhoved svarer, uden at indlade sig paa nogen Benegtelse af den Kendsgerning, at han i en Embeds-Rundskrivelse har tilstedt saadant overfor Socialdemokraterne, med at udslynge Sigtelsen: *Calumniare audacter* osv. (Bagvask kun dristigt, Noget hænger altid fast). Han kaldes af Formanden til Orden derfor i de spageste og mest forsigtige Udtryk, og da Liebknecht paa sin Side vil fralægge sig Beskyldningen for Bagvaskelse, afskæres Ordet ham to Gange paa den raaeste Maade under Henvisning til, at Stephan alt har modtaget sin Tilrettevisning fra Formandens Side. Og dog er den Uret, som her paaankes, ligefrem skrigende. Penge, om hvilke Liebknecht giver sit Ord paa, at deres Bestemmelse var at betale Cigarer, er blevne holdte tilbage under Paaskud af, at man ikke kunde vide, om deres Bestemmelse ikke muligt var den at tjene agitatoriske Formaal. Lasker nedlagde bravt og kraftigt Indsigelse mod den af Stephan udviste Holdning; men Rigsdagens hele højre Side og sikkert mangfoldige af de Liberale gav ved Udraab og Støj tilkende, at Liebknechts Anke mødte deres mest utvivlsomme Misbilligelse.

Man maa for at forstaa dette Forhold aldrig tabe den Forblændelse, hvori de herskende Klasser i Tyskland befinder sig, af Syne. De handler med god Samvittighed ud fra den aldrig anfægtede Fordom, at der sker Socialdemokraterne deres Ret, naar de stilles udenfor Retten. Man kan i det selskabelige Samliv jævnlig gøre den Iagttagelse, at en ældre Mand, efter at have taget sine Tilhøreres Opmærksomhed i Beslag med endeløse Fortællinger om alle de Undertrykkelser og Vilkaarligheder, der fandt Sted i Tyskland i hans egen Ungdom, og efter at have latterliggjort Censuren paa Bøger, Fængselsstraffene for Afsyngelsen af en Vise, Landsforvisning for en ubetydelig Tales Skyld osv., fortaber

sig i Betragtninger over, hvor vidunderligt Alt er forandret nu; Alt, hvad man den Gang attraaede, er naaet; hvad det den Gang var Forbrydelse at kæmpe for, ja at tale om: Rigets Enhed, er en Virkelighed, Censuren er hævet, Beretningen om Studenterforfølgelserne klinger nuomstunder som en Myte eller som en Historie fra Rusland; Retsplejen er offenlig og mundtlig osv. Siger man saa forsøgsvis til den Begejstrede: «Med andre Ord, man gik den Gang frem mod den lærde Stand, som nu mod Arbejderstanden», saa bliver den Talende saa forbavset, at man venter, han vil falde ned af Stolen. — «Nej det er sandelig noget andet», siger han. — «Hvorfor andet? Det nuværende Tryk er jo kun meget haardere; istedenfor en ofte mild Censur fuldkommen Forbyden af Bøger og Blade, ja for visse Forfatteres Vedkommende fuldkommen Formening af Retten til at udgive Skrifter; dernæst Majestætsforbrydelsesdomme i tusindvis, Fængslinger, Udvisninger, Krænkelser af Brevhemmeligheden, og det paa Grundlag af Undtagelseslove, det vil sige Love, der fastslaar, at foruden de lovstridige Handlinger gives der andre, ikke lovstridige, som hjemfalder til Lovens Straf, i Fald de begaas af visse Enkeltpersoner eller Grupper». Paa dette Punkt foregaar der da en Forandring med Borgermandens Ansigt: *Er spricht ein grosses Wort gelassen aus*; han siger: «Det er noget ganske Andet; ti det Formaal, som disse Folk attraar, lader sig overhovedet ikke naa uden Revolution». Man tænke sig denne Sætning som den stereotype sidste Bevisgrund i disse Mænds Mund, der maaske ti Minutter før med Bravur har fortalt om, hvorledes de, tyve Aar gamle, brugte deres Rifler nok saa tappert paa Berlins eller Dresdens Barrikader! Som om Borgerskabets Formaal i 1848 ikke var blevet forfægtet ved Revolution! Som om Revolution ikke altid maatte være og blive den sidste Nødhjælp, naar alle fredelige Midler forgæves er forsøgte! Og saa bemærke man endda, at den nu saa forfølgelsessyge tyske Borgerstand i 1848 *virkelig*, *faktisk* gjorde Revolution, medens de tyske Socialdemokrater i Virkeligheden netop slet ingen Revolution har gjort, men forud straffes for den, de muligvis engang kunde ville forsøge. Borgerskabets lovpriste Dannelse er ved at naa sit sidste Stade, det, hvor alt det Lærte og Optagne forbenes til Fordomme.

XXXIX

Renan om Tyskland

10. April 1879

For faa Dage siden saa jeg Bismarck holdende i sin Vogn udenfor Moltkes Dør, medens Tjeneren løb op ad Trappen for at spørge, om Feltmarschallen var hjemme; det var længe siden, jeg havde set ham saa nær, og jeg betragtede ham derfor opmærksomt: meget kraftig og bredskuldret, meget bleg og lidt graa, meget voldsom og aldeles ikke oplagt til at vente, ikke engang paa en Tjener, der udretter et Ærinde; det var Udtrykket. Jeg tænkte paa, at man den første April havde rejst denne Mand en Statue i overnaturlig Størrelse i Köln, og paa, at han allerede i Grunden stod for os Samtidige i overnaturlig Størrelse, allerede i levende Live er bleven en halvt mytisk Figur og efter sin Død vil blive overgroet med forædlende Myter; jeg tænkte paa alle de Oder, der vil blive skrevne til hans Genius, naar efter hans Død hans Efterfølgere begynder paa ved politiske Dumheder at forspilde Frugterne af hans Værk, og paa alle de slette Skuespil og Melodramer, i hvilke en dygtig, tysk Skuespiller i Fremtiden vil høste Bifald som Bismarck ved Hjælp af en hæs Stemme, en tyk Snurbart og et Bulbiderblik. Jeg gik ned ad Gaden og saa i Paraplyhandlernes Vinduer de utallige Stokke og Paraplyer, paa hvilke de bidske Frankfurter-Fabrikanter har anbragt Bulbiderhovedet med Bismarcksk Portrætlighed — den eneste og saare barnagtige Form, under hvilken de vover at lægge deres Uvilje mod den Mægtige for Dagen — og saa gik jeg hjem og læste Ernest Renan's Tale ved hans Optagelse blandt de ærværdige Mumier i *Académie française.*

Hvor sørgelig daarligt er dog ikke det deri, som handler om Tyskland og som skulde være Talens egenlige Snært! «Vi har endnu ikke mistet Verdens Øre. At frembringe en stor Mand, at slaa Mindepenge for Fremtiden er ikke Alle givet». Det skulde dog synes, at Bismarck er en ganske tydelig «Mindepenge for Fremtiden», en ret udpræget Medalje. Mener Renan, at han ikke vil blive staaende i Historien som en stor Mand! Jeg er bange for, at han vil huskes ligesaa længe som der

gives en tysk Stat. Har nogensinde et Aasyn besiddet en mere udpræget Originalitet, har en Statsmand nogensinde havt mere Vilje, mere Kraft, mere Held, mere Behændighed? Er han ikke det menneskevordne Prøjsen, skarp og brutal, plump og fin, berlinerkritisk Menneskeforagter og dog iført den stramme kristelige Uniform, der ligesaa lidet hindrer Bevægelserne, som den militære, han aldrig aflægger, gør det? Er han ikke Magtmennesket, hvis Hoved hver Dag stiller Columbus's Æg paa Spidsen, knuser Spidsen, men faar Ægget til at staa? Er han ikke selve Kendsgerningernes Virkeligheds-Logik i Landeværnsofficers-Uniform? Og om denne Mand tror Renan at han vil glemmes, vil overstraales af Minderne fra Ludvig XIV's Hof.

Og nu den anden for hvis Dør han holdt!

«En i sin Afsondrethed pedantisk Videnskab, en Literatur uden Munterhed, et højere Selskab uden Glans, en Adel uden Aand, Adelsmænd uden Høflighed, *store Feltherrer uden klangfulde Ord*, vil, tror jeg, ikke saa let fortrænge hint gamle, saa glimrende, saa høflige, saa gerne behagende franske Samfund fra Erindringens Trone».

Store Feltherrer uden klangfulde Ord! Ja det er dig, som er ment, du Gamle inde i Generalstabsbygningen. O Daimonie! vilde Sokrates sige til Renan: Det fattedes ikke i sidste Krig Frankrig synderlig paa Feltherrer «med klangfulde Ord». Det havde endog flere. Der var f. Eks. den ædle og mindeværdige General Ducrot, hin «Mindepenge for Fremtiden», hin slagne Medalje, paa hvilken staar at læse: «Jeg vender kun tilbage som Sejrherre eller som Lig» og som efter at have udtalt disse klangfulde Ord før Slaget, efter samme red tilbage til Byen i højst levende og højst banket Tilstand for af en beundrende Befolkning at modtage det stolte Tilnavn *Le général ni l'un ni l'autre.* Saadanne klangfulde Ord som hans har gamle Moltke vistnok aldrig udtalt, men saa har han til Gengæld heller ikke faaet saa talende et Øgenavn. Hvem kunde tro det muligt, at Renan, der dog engang har kendt adskilligt til Tyskland, kunde forfalde til saadant Frasemageri om en Mand som Moltke, blot paa Grund af det Ry for Tavshed, som han har faaet, fordi han ikke taler, uden naar han har noget at sige! og saa træffer det sig endda tilmed saa yderlig uheldigt, at denne «store Feltherre uden klangfulde Ord» er en af vor Tids fineste Prosaister.

Hvor kan endelig det rene Fædrelanderi faa en i gamle

Dage for dum Nationalforfængelighed saa lidet udsat Mand som Renan til at sige Ord som Talens Slutningsord til det franske Akademi, at «til at skabe store Mænd og varigt Ry udkræves Akademiets Medvirkning» . . . «Endnu længe vil De vedblive at være de Eneste, som skænker en Belønning, der giver udødeligt Liv».

Af det franske Akademi har Marmier, Biskop Dupanloup og endnu et halvt Hundrede lignende Stormænd som vel bekendt været Medlemmer; Molière blev det aldrig, ti han var Komediant; George Sand blev det aldrig, ti hun var Kvinde; Balzac blev det aldrig, ti han havde for megen Gæld; Michelet blev det aldrig, han var for genial; Gautier blev det aldrig, hans Bøger var for fri osv. osv. Og saa skulde man dog ogsaa tro, at der i de sidste Par hundrede Aar havde eksisteret en eller anden Englænder, Italiener, Tysker eller Skandinav med nogen Evne, der var bleven hvad man kalder udødelig uden de 39 Udødeliges Hjælp.

Renan havde saa ypperlige Kort paa Haanden og har spillet dem saa slet; han har skadet, hvor han vilde gavne, og gavnet dem, han vilde skade. Hvor mesterligt førte han ikke i sin Tid sin nationale Fejde mod Strauss; hvor overlegen stod han over denne ved Finhed i Udtryksmaaden og ved Gentlemans-Holdning! Hvor bidende var ikke hans Spot over den Plumphed af Strauss, at han uden at have udbedt sig Tilladelse solgte Renans første Brev til Bedste for de tyske Saarede! Man læse særligt hans andet Brev til Strauss om Forholdet mellem Tyskland og Frankrig, og man vil se, med hvilken Sikkerhed han for otte Aar siden førte sin Kaarde. Ogsaa denne Gang begyndte han med en vis Finhed. Der er en vittig Braad i Udfaldet mod «den med saa megen Pomp forkyndte anden Kultur, som vil forstaa at undvære Talentet»; den tyske Flid og det tyske Studium er jo ganske vist ikke baaret af noget synderligt Fremstillingstalent; den tyske Stil har saa lidt deraf, at naar Øjet løber hen over en tysk Avis og støder paa en eller anden Sætning, der er virkeligt *skreven*, et eller andet Udtryk, der er særligt træffende, kan man forud sværge paa, at Artiklen, hvori dette findes, er oversat fra et fremmed Blad. Saadanne Varer fabrikeres ikke i Landet selv. Der var da nok at sige uden at indlade sig paa Bortforklaring af det Monumentale i Bismarcks og Moltkes Personer og uden at henvise til den gamle franske Adels skønheds-

plastrede Yndigheder, som mere tiltalende og indtagende end Nutidens tyske Civilisation. Der var nok at sige: en fin Skribent som Renan burde vel have kunnet finde et Ord, der i Bismarck trods al hans Storhed traf det Brutale i denne Øllets og Jernets Mand, i Moltke, trods Beundringen for hans Evne til at sejre, tale og tie, afslørede Gehejmeraaden, den altid sejrrige Gehejmeraad, hvem Fyrstetroskaben mod hans Kejser Wilhelm har tilmuret foroven, saa han aldrig kan naa den friere Skønhed, der omstraaler Skikkelser som Ney eller Masséna, jeg mener de Generaler, der fra Republikens Dage endnu havde bevaret et vist trohjertet eller kammeratligt Forhold til deres Hersker; men istedenfor dette har han taget Munden fuld, fuld af store Ord og fedt Flæsk, og den, som holder af ham, gider i denne Tid slet ikke aabne en tysk Avis for ikke paa Tysk at maatte læse Alt, hvad han forud kan tænke sig, at *National-Zeitung* og dens Fæller kan finde paa at indvende imod den uforsigtige Franskmand.

Han leder sine Landsmænd vild og betænker ikke, hvor dyrt ethvert Folk bøder for slige Vildfarelser. Hvor dyrt har ikke Danmark maattet bøde! Og Renan har dog i det mindste tidligere staaet i Forbindelse med tyske Lærde, om han end aldrig har opholdt sig i Tyskland; men hvor er de blandt Danmarks politiske Ordførere, der véd endog blot saa meget som han om hvad Tyskland er?

Tror man at vi i 1864 havde staaet som vi stod, i Fald vore «Førere» i Pressen havde havt et Ophold i Tyskland eller et grundigt Studium af Tyskland bag sig? De havde læst nogle tyske Aviser, det var Alt, og de valgte ud af dem, hvad de fandt passende at fortælle deres Landsmænd. Men ikke én af dem følte det som en patriotisk Pligt at lære Tyskland at kende. Hvis en og anden af de Mænd, der altid har skreget og endnu skriger højest mod Tyskland og Tyskhed og altid har forstaaet mindst deraf — hvis en af dem havde begrebet, at han i Stedet for at skælde Aaret rundt, hellere en Gang om Aaret skulde have gjort en Rejse i Tyskland for at studere sin Fjende, kende Stemninger og Tilstande hos ham, og tale med hans betydelige Mænd, saa vilde det neppe være gaaet Danmark, som det gik, og saa vilde hine Skændegæster, i Stedet for med Aarene at blive til gamle Drenge med en uvorn Mund, maaske have udviklet sig til Mænd. De havde lært Virkeligheden at kende.

En dansk Officer, der i Berlin gjorde Studier til den dansk-tyske Krigs Historie, sagde til mig: Underligt nok, vi Danske har studeret alle mulige fremmede Forhold, ogsaa i Militærvæsenet, men det er mit bestemte Indtryk, at om intet Land har vi vidst saa daarlig Besked som om Tyskland, og derpaa er det, vi er strandede.

Det var naturligt at Harmen straks efter Krigen luede op i et heftigt Nationalhad, der omtaagede selv sund Fornuft. Men naar man mindes de mange Forsøg, der fremkom paa at formindske eller endog afskaffe Kendskabet til det tyske Sprog, naar man mindes Hostrups Linjer:

Krig mod Sproget, Mordersproget . . .
Tysk os blive maa som Russisk,
Fjendesproget, Trældomssproget,
Trindt i Danmark dødt og glemt,

saa er det dog værd at erindre om, hvor ganske modsat den franske Nationalforbitrelse efter 1871 ytrede sig gennem Indførelsen af Tysk i alle Skoler. Hvor man nu kommer i Paris, taler i dannede Familier den opvoksende Ungdom Tysk.

Victor Cherbuliez lader jo ogsaa selv sin ideale Polak Tronsko stille den Fordring som den allerførste til Ladislaus Bolski, at han skal lære Russisk til Fuldkommenhed.

Naar jeg imidlertid ser, hvorledes saa mange af Frankrigs bedste Mænd, som Renan og Cherbuliez, lige fuldt vedbliver at skrive i den gamle Dur om Tyskland, saa bliver jeg, som kender den Begærlighed, med hvilken man i Danmark oversætter eller gengiver ethvert nok saa hadsk, nok saa uforstandigt fransk Udbrud mod Tyskland, meget uglad tilmode. Fra Danmark lyder højere og højere kun Raabet paa Fæstningsværker. Paa Indsigt raaber Ingen. Man ser ikke, at den første Betingelse for et grundigt Forsvar mod Tyskland er et grundigt Kendskab til Tyskland, hvormed jeg ikke mener et blot militært, som jo kan være lærerigt nok, men et alsidigt. De Danske, der studerer i Tyskland, lader sig tælle. Ved Berlineruniversitetet var der ved den sidste Opgørelse én. Her studerer mange hundrede Gange saa mange Japanesere, og disse har dog neppe en saadan Livsinteresse som de Danske af at faa at vide, hvad Tyskland er. Antallet af danske Studerende i hele Tyskland er saa lavt, at endog Rumænien og Bulgarien stiller en større Styrke end Dan-

mark. Det er blevet mig sagt af en af de faa Danske, der har opholdt sig nogen Tid her, at det ved Kjøbenhavns Universitet «ikke gerne saas» at yngre Studerende gik til Tyskland. Hvis det forholder sig saaledes, vilde det dog være den rene Molbo-Patriotisme. Men er det ikke kun altfor sandsynligt, at det forholder sig saadan? Det vilde kun være et Udtryk for den herskende Stemning. Et saadant Rædselsstyre har den Haandfuld Mænd, der bærer Hovedansvaret for Danmarks Ulykker, jo udøvet, at det er blevet næsten umuligt for en Dansk at sige noget Sandt om Tyskland til Danmark eller noget Sandt om Danmark til Tyskland uden at udsætte sig for en Beskyldning for Landsforræderi. Ungdommen har ikke Mod til at trodse en saadan Beskyldning; selve Opgaven er desuden altfor utaknemmelig; man skriver derfor langt hellere om hvad som helst andet, om nyplatonisk Filosofi eller om franske Romaner, og den gamle Tilstand varer uforandret ved.

XL

Ministrenes Dumheder — Udenrigspolitik

10. Decbr. 1879

Vi har havt et Par Ugers Sne og Frost med 12—15 Reaumur-Graders Kulde hver Morgen. Man har holdt sig varm ved at løbe paa Skøjter paa Thiergartens Kanaler og Søer og ved en livlig Selskabelighed. Ministrene har, synes det, holdt sig varme ved at sige Ubesindigheder og dække Ubesindigheder, begaaede af deres Underordnede.

Puttkamer sagde sin Dumhed først: den om Kejserens Underordnen af sine Ønsker under sin Pligt, fik en godmodig Næse derfor af Allerhøjstsamme og har siden da forholdt sig nogenlunde rolig. Saa sagde Minister Maybach sin, da han kaldte Børsen det «Gifttræ», som strækker sine Rødder ind under det hele Land, og som han efter Evne vilde beklippe. I en Handelsministers Mund vilde et saadant Udtryk forbavse endnu mere, hvis man ikke vidste, at det var en Opmærksomhed, rettet til

den junkerlige Reaktion, der ogsaa hilste Ordet med lidenskabeligt Bifald. Senere Forsøg paa at forklare det har kun opirret Handelsstanden yderligere ved deres Ubehændighed. Bismarcks «Commis'er» efterligner Mesterens Djærvhed uden at besidde hans sunde Sans og Blik for den rette Grænse. Saa sagde endelig forleden i Abgeordnetenhaus Minister Eulenburg *sin* Dumhed for at bøde paa det kostelige Forbud mod *Marie Antoinette.* Fru Ristori's Ophold her er unegteligt blevet mindeværdigt ved det geniale ministerielle Forbud mod Opførelsen af dette Drama, der i tyve Aar eller mere har hørt til den udmærkede Skuespillerindes staaende Skuespilforraad overalt, et Forbud, der tør anses for et af de skønneste Eksempler paa Regerings-Dybsind, som den senere Tid har at fremvise. Da det i Landdagen (den 3dje Decbr.) blev fremhævet, at Stykket, langt fra at have et oprørsk Øjemed eller endog blot rumme Friheds-Ordbram, omvendt, endog paa den historiske Sandheds Bekostning, forherligede det nedarvede Kongedømme i Frankrig og fremstillede Revolutionen som et Pøbeloprør, henviste Minister Eulenburg med uforlignelig Koldblodighed blot til de enkelte Optrin i Stykket, der fremstiller Folkebevægelsen i dens Vildhed, og gav den Bekymring Luft, at de laveste Folkeklasser her i Berlin vilde have set noget Forbilledligt og Efterlignelsesværdigt heri. Den gode Minister! Om ham gælder det rigtignok som om Hakon Jarl, at «han maa passe paa os Allesammen». Sæt at han ikke havde været paa sin Post! Hvem sikrer os da, at Berlins Socialdemokrater ikke ad denne italienske Snigvej havde faaet at vide, hvad der dog hidtil var en evig Hemmelighed for Verden, jeg mener den stygge Historie med Marie Antoinettes Endeligt. Og ikke btot dette, at de var komne under Vejr med denne saa godt neddyssede Henrettelseshistorie; men sæt, at disse Tusinder af lediggaaende Murer- og Børstenbindersvende — der jo hobevis forstaar Italiensk og hobevis havde givet dobbelte Priser for at faa Fru Ristori at se — sæt disse Tusinder var blevne saa ophidsede af al denne italienske, om ogsaa reaktionære, Deklamation, at de var løbne ud paa Gaden og havde gjort Spektakler! Er det saa ikke godt, at Eulenburg har vaaget over os?

Engang imellem lader det dog til, at Ministrenes Tjenstivrighed selv paa højeste Steder forekommer vel stærk. Saaledes vendte Kejseren ved den sidste Opførelse af *Afrikanerinden* paa det Sted, hvor Gifttræet fremstilles, sig om til Maybach og

sagde leende: «Det Træ er en Opmærksomhed mod Dem.» — Børsen hævnede sig iøvrigt forleden Dag paa den eneste værdige Maade. Da Listerne for Bidragydende til de Nødlidende i Schlesien blev fremlagte, tegnedes paa en eneste Formiddag 40,000 Mark.

Medens den indre Politik, blot med Undtagelse af Regeringens storartede Jernbaneplaner, i Hovedstaden følges med bange Misfornøjelse, staar Bismarck i den ydre Politik glorrigere end nogensinde og med hele Nationen og dens Beundring bag sig. Og denne Beundring er visselig fortjent.

Saasnart han havde Sikkerhed for, at Gortsjakov tilstræbte et Forbund med Frankrig mod Tyskland, og netop da Tonen i den russiske Presse var hovmodigere og mere udæskende end nogensinde, var det, at han med ét Slag ved Rejsen til Wien og Forsvarsforbundet med Østerrig i Øjeblikket lamslog Rusland. Det synes, som om Forbundets Bestemmelser gaar ud paa, at de to Magter skal staa Last og Brast med hinanden, saasnart hvilkensomhelst af dem angribes af mere end én Modstander.

Og nu begyndte den dybe Ydmygelses Tid for Rusland. Først kom de yngre Storfyrster hertil for at dæmpe Vreden og gaa paa Jagt med Hoffet, saa kom Tysklands bitreste Fjende blandt alle Europas Fyrster, Storfyrsttronfølgeren med sin Gemalinde, han, der aldrig havde betraadt Berlin; og det russiske Gesandtskab undsaa sig ikke ved at lade indrykke i alle mulige Blade, at den gamle Tale om den russiske Tronfølgers Tyskfjendtlighed beroede paa den sorteste Bagvaskelse; tværtimod, han havde altid elsket Tyskland — kort sagt, der var ikke Ende paa Underdanigheden og Selvfornegtelsen. Man bankede paa Døren til den med Østerrig afsluttede Alliance og erklærede med rørende Aabenhed, at man ikke begreb, hvorfor den var afsluttet uden Rusland; man vilde saa gerne endnu være Tredjemand i Forbundet osv. Svaret lød fra Varzin kort og fyndigt: *For sent!* Saa blev der gjort Skridt for at bevæge Bismarck til at tage herind, og for at faa Kronprinsen til at vende hjem fra Italien, medens den russiske Storfyrsttronfølger var her, men ingen af dem lod sig bevæge af Pletten. Og for første Gang maaske har det tyske Folk ved denne Lejlighed faaet Følelsen af, at Bismarck og Kronprinsen arbejder sammen og i Enighed. Den russiskfjendske Politik, som Kansleren nu har slaaet ind paa, det er jo nemlig den, som Kronprinsen og især Kronprinsessen,

der i dette Ægteskab vel svarer til de tre Fjerdedele af Viljen, altid har ønsket, og saaledes er nu Broen lagt fra Bismarcks nuværende Udenrigspolitik til den, som Kejserens Efterfølger maa optage. Hertil kommer, at ingen Alliance kunde være saa folkekær i Tyskland, som den med Østerrig.

For at tømme Ydmygelsernes Skaal til Bunden, ankom saa tilsidst i forrige Uge den gamle Gortsjakov selv hertil. Bismarck rørte sig ikke fra Varzin, og da Bladene fortalte om den livlige Veksling af Statsbreve mellem Varzin og Berlin, havde han endog den Grusomhed at lade bekendtgøre i *Norddeutsche Allgemeine*, at der i de Dage, den russiske Kansler havde tilbragt her, ikke var blevet sendt et eneste Statsbrev fra Varzin til Hovedstaden og kun ét herfra derud, nemlig det, der meddelte Mordforsøget paa Kejser Alexander. Hvad mere er, Gortsjakov blev end ikke modtaget af Kejseren; han maatte nøjes med at modtage og gøre private Besøg.

Man véd, at Bismarck ikke gør Noget halvt. Gortsjakov har da ogsaa ved denne Lejlighed faaet hans fulde Kærlighed at føle, selv i de ringeste Smaating. Ellers plejede der, saasnart det vidstes, at Fyrsten var ivente, at komme Ordre fra Udenrigsministeriet til *Reichs-Eisenbahnamt* og derfra til de underordnede Embedsmænd, at der paa hver større Station lige fra Grænsen af skulde, alt efter Dagstiden, staa en Frokost, en Middag eller Aftensmad anrettet for Fyrst Gortsjakov med Følge. Denne Gang var ingen Befaling ankommet til Grænsestationen, men den uskyldige Stationsforstander, som ikke betvivlede, at Ordren blot var bleven forsinket, lod, efterat have afsendt en telegrafisk Forespørgsel, foreløbig paa egen Risiko den samme overdaadige Frokost som ellers anrette. Gortsjakov lod den smage sig. Nu indløb Svar paa Forespørgslen: «Der forelaa ingen Aarsag til særlige Skridt af den omskrevne Art». Vil nu den stakkels Stationsforstander indgive sin Regning til Gortsjakov som de følgende Stationsforstandere gjorde, eller vil han paa egen Bekostning beværte Fyrsten og hans Mænd med den gode Mad og de dyre Vine? — Ligner ikke dette Træk Bismarck paa en Prik? Ingen unødig Ædelmodighed!

Med det spændte Forhold til Rusland staar, hedder det, ogsaa Kronprinsens Tilbagevenden, under den danske Kongefamilies Besøg i Berlin, i nær Forbindelse. Foruden at han naturligvis vilde udtrykke sin Glæde over at se det danske

Kongepar, trods alt hvad der var gaaet forud, gæste den tyske Hovedstad som Venner, nærede han en (sikkert ugrundet) Frygt for, at den danske Konge skulde ville benytte Lejligheden til at omstemme den gamle Kejser med Hensyn til Rusland og saaledes lægge hans og Bismarcks Politik Hindringer i Vejen.

Hvis det danske Kongepars Besøg imidlertid har havt nogen politisk Bevæggrund, (hvad jeg betvivler), da har det sandsynligst været den at prøve Hoffets Stemning med Hensyn til Hertugen af Cumberland, for om muligt at opnaa noget for ham. Det er, set fra et dansk Synspunkt, tungt, at dette Besøg i Berlin saa enstemmigt er blevet udlagt som den danske Konges Slaaen sig til Ro ved Udslettelsen af § 5 i Pragerfreden. Tyskerne og den tyske Presse har gennemgaaende opfattet det som det sidste Segl paa Nordslesvigs Indlemmelse i Tyskland. Man har prist Kongen af Danmark for den Takt, hvormed han lod Nordslesvig aldeles uberørt, og har rost ham for at han foretrak sin Families Interesser for sit Lands. Hvor falsk dette er, véd enhver Dansk. Men det er smerteligt f. Eks. i *Vossische Zeitung* at læse: «Christian IX hat den klügsten Theil gewählt, wenn er die Sorgen für die Familie den politischen vorzog». Man synes ved det danske Hof at nære Haabet om for Hertugen af Cumberland, ifald han frasiger sig Hannover, at opnaa dels de welfiske Millioner, dels Tronfølgen i Brunsvig. I velunderrettede Krese gælder det for afgjort, at Bismarck end ikke vil høre Tale om Hertugen som brunsvigsk Tronfølger (ligesom Brunsvigerne siges ikke at ønske ham til Hersker), og det paastaas, at Hertugen kun da faar Millionerne udbetalt, naar han giver ligesaa fuldstændigt Afkald paa Brunsvig som paa Hannover.

XLI

Goethe-Mindesmærket

2. Juni 1880

I Dag er da Mindesmærket for Goethe blevet afsløret i Frederik den Andens By. Han, som i levende Live skyede Ber-

lin, i hele sit Liv kun var der én Gang, endda kun et Par Dage (i Maj 1778) og som aldrig var at bevæge til at gentage Besøget, skønt han ellers ledsagede sin Hertug overalt, og denne mange Gange vendte tilbage til Berlin — han staar nu her som Byens Ejendom nagelfast og urokkelig i Marmor.

Friedrichs Stad var Goethe imod, som Kongen selv var det. Goethe beundrede ham som Hærfører og Regent; men hverken det stramme Militærstyre, eller den franske, virkelig Poesi saa fjendtlige, Forstandskultur, der udgik fra Kongen, kunde tiltale det unge Geni, i hvem alt det Grundmenneskelige i Tyskheden var legemliggjort.

Goethe var omvendt Friedrich imod. Denne skriver i sin Bog *De la littérature allemande* efter en Hjerteudgydelse mod Shakespeares afskyelige Stykker, disse latterlige Farcer, værdige de Vilde i Canada: *On peut pardonner à Schakespear ces écarts bizarres*; *car la naissance des arts n'est jamais le point de leur maturité. Mais voilà encore un Goetz de Berlichingen qui paraît sur la scène, imitation détestable de ces mauvaises pièces anglaises, et le Parterre applaudit et demande avec enthousiasme la répétition de ces dégoûtantes platitudes.* (Man kan tilgive S. disse sære Vildfarelser; ti Kunsternes Fødsel er aldrig deres Modenhedstid. Men her viser sig nu en Goetz von Berlichingen paa Skuepladsen, en afskyelig Efterligning af disse slette engelske Stykker, og Parterret giver sit Bifald tilkende og forlanger begejstret Gentagelse af disse modbydelige Platheder.)

Han hadede Stykker som dette, fordi de syndede mod alle Teatrets Regler: «Disse Regler er ikke vilkaarlige.»

Goethe og Friedrich: det er den tyske og den franske Idé i Tyskland.

Den tyske Idé er personlig Oprindelighed og Selvstændighed, naturlig Vorden og Groen, Udvikling.

Den franske Idé er forstandig Tænken og Handlen, menneskelig Frembringen, Almenaand, Samfundsorden, optugtet Villen og Gøren, Statstvang.

Det tyske Aandsliv i Poesi, Musik og Filosofi har hvilet paa den første Idé; den tyske Stat hviler paa den anden, der i Aarhundredets Løb har fortrængt den første.

Goethes Tid var den titaniske Selvstændigheds Tidsalder. De store prometheiske Aander boede spredte i de forskellige Smaastater og Smaabyer, formede Mennesker i deres Billede og

agtede ikke paa Zeus i Berlin. Nu er det Zeus, der har sejret, og som i Wilhelmsstrasse eller paa Varzin ved almindelig, ensartet Undervisning, almindelig Værnepligt, Uniformering og Sammendragen af alle Kræfter til et Midtpunkt former Mennesker i Statens Billede, til Statsborgere.

Det Folk, for hvilket Goethe skrev *Faust*, var kun en stor usammenhængende Befolkning, altfor splittet til at være selvbevidst, altfor fattig til at være nydelseskraftig, altfor sløv til at være handlekraftig, uden Erhvervedrift som uden politisk Sammenhold.

Den klassiske tyske Filosofi og Poesi var det eneste forenende; men den var altfor højbaaren, altfor adelig til at kunne gennemtrænge det brede Folk. Den var altfor sand til at være national, altfor storstilet til at være almenyndet; den tjente intet Behov, Landets saa lidt som Døgnets. Den var Menneskehedens Ejendom.

Derfor forhindrede Tyskernes aandelige Triumfer ingenlunde, at Franskmændene erobrede og ydmygede, brandskattede og delte deres Land. Tyskland havde vundet alle Kunstens Blomsterkranse, alle Tankestridens Lavrbærkranse; det havde Statuer og Hymner, men hverken Brød eller Vaaben, det sindrigste Hjernespind, men ingen Industri, de dejligste Luftslotte, men ingen Fæstninger. Tyskland blev den Maatte, paa hvilken Napoleon tørte sine Fødder, og Prøjsen blev det Slæb, som Kejseren af Rusland drog efter sig, hvor han skred frem. Det tyske Navn blev et andet Navn for politisk Afmagt og Usselhed.

Men fra Aarhundredets Begyndelse havde Folkeaanden i al Stilhed samlet sig om et bestemt Ideal, Staten. Staten blev efterhaanden, hvad paa Luthers Tid Religionen, senere Filosofi og Kunst havde været, Genstanden for al Dyrkelse og Stræben. Man havde sét, hvortil den store verdensborgerlige Følelse og altomfattende Dannelse havde ført. I dens Sted traadte Særforskning og Fagkundskab, ædruelig Beregnen og praktisk Stræben mod snevert begrænsede Formaal.

Saaledes gik det til, at da det tyske Rige endelig oprettedes, kom det ikke til at ligne Goethes Verden, men Frederik den Stores senestærke Militærstat.

Og nu saar Goethe i dette Riges Hovedstad mindre som et Tegn paa en allerede foretaget Erobring end som et Udtryk for de Bedstes Forhaabning, Haabet om en Tid, da man i Tysk-

land indser Faren ved at ofre Staten Alt, og da den af Friedrichs Aand nu overvundne Goethe atter sejrer over Friedrich, den større over den store.

Berlin har vel allerede i Frederik den Stores Dage røbet en vis Sans for Goethe; Berlin var den første By, i hvilken (1774) *Götz von Berlichingen* blev opført; det var jo netop denne Opførelse, som gav Anledning til Kongens haanlige Dom. Men Berlin var ogsaa Hovedsædet for den Goethe fjendtlige Kritik, der havde udviklet sig under Lessings Indflydelse. Her tronede Nicolai og bag Nicolai stod Lessing selv med sine indskrænkede Domme om Götz som om Werther.

Tiderne gik og netop i dette forstandstørre Berlin dannede sig den første troende Goethe-Menighed. Den bestod af Reichardt's, Moritz's og de højest dannede jødiske Krese. Rahel, Henriette Herz, Dorothea Mendelssohn var denne Menigheds Præstinder. Til den sluttede saa Romantikerne sig, først Tieck, saa Brødrene Schlegel, som satte Goethe-Dyrkelsen i System i de Aar, der gik hen, indtil de faldt fra Goethe og gik over til hans Fjender. Men i det Store og Hele vedblev Berlin at være Goethe en rent fremmed Stad. Han havde Korrespondenter dèr, som Zelter f. Eks., men han havde intet Forhold til Stadens aandelige Liv.

* * *

Den oprindelige Plan var den at opstille Mindesmærker for Lessing, Goethe og Schiller paa én og samme Plads udenfor Skuespilhuset. Dèr rejstes i Aaret 1871 Reinhold Begas' Schiller-Monument paa Gendarmenmarkt, som i den Anledning blev omdøbt til Schiller-Platz — et djærvt virkelighedssøgende Værk, men i Aand og Stil lidet overensstemmende med sit Æmne, desuden opstillet med de uheldigste arkitektoniske Omgivelser. Man indsaa imidlertid snart, at det vilde indskrænke den kunstneriske Frihed paa en utaalelig Maade, ifald man fordrede Goethe-Monumentet udført som Sidestykke dertil. Saaledes blev det da bestemt, at medens Schiller var kommen til at staa midt i Menneskesværmen og Stadens brogede Liv, omringet af Dagens Torvelarm, skulde Goethe faa sin Plads — en stillere Tilskuer-Plads — anvist ved Thiergartens Rand med Parkens frodige grønne Træer som Baggrund og kun nogle hundrede Skridt fra Brandenburger-Thor.

Det er mere end tyve Aar siden Udvalget for Goethe-Monumentet dannede sig, og ikke mindre end 39 af dens Medlemmer har Døden allerede revet bort, deriblandt Boeckh og Jacob Grimm. I Spidsen for den stod nu den ansete Goethe-Kender Hr. v. Löper, den Mand, der har foranstaltet den bekendte Hempelske Udgave af Goethes samlede Værker.

Himlen var skydækket og det truede stærkt med Regn. Denne brød dog først løs, netop som Festligheden var sluttet, men gennemblødte paa Hjemvejen de fleste, der havde overværet den. Om det tilhyllede Monument havde man bygget en Række Tribuner i Sekskant. Ministrene ankom — Krigsministeren v. Kameke i Spidsen. Overfor dem havde Stadens Tillidsmænd (20 Byraadsmedlemmer og 40 Borgerrepræsentanter) Plads. Til Venstre befandt Udvalgets Medlemmer sig; Kunst og Videnskab var stærkt repræsenterede; blandt Skribenterne og Videnskabsmændene saas Auerbach, Helmholtz, Mommsen, Lepsius, Curtius; blandt Malerne Menzel, Knaus, Werner; der var Billedhuggere som A. Wolff og Komponister som Brahms; men til Rigsdagen var (som ved Afsløringen af Dronning Luises Monument) ingen Indbydelser sendte — selv i et saadant lille Træk spores den Mangel paa Agtelse, man i Tyskland har for Parlamentet — og hvad der er end mere betegnende: Kejser Wilhelm, der aldrig forsømmer nogen Revue, glimrede ved sin Fraværelse. Fra en Forhøjning i den Bismarck'ske Have iagttog han og Hoffet i Afstand Festligheden gennem Operakikkerter. Da Goethe ikke var Militær, mente Kejseren ikke at kunne overvære Afsløringen af Mindesmærket for ham paa nærmere Hold. Hele Militærmonarkiets Aand er i denne lille Kendsgerning, til hvilken det ikke mangler paa Sidestykker. Da Planen til Oprettelsen af Monumenter for Brødrene Humboldt udenfor Universitetet forelagdes Kejseren, gav han sit Minde med Tilføjelsen: «Men ikke saa store som mine Generaler!», det vil sige ikke saa store som Statuerne af prøjsiske Generaler i Universitetets Nærhed overfor det lille Kejserpalads.

Hr. v. Löper betonede i sin Tale, at ligesom Wien i dette Foraar havde rejst Rhinlænderen Beethoven og som Rhinlandet havde rejst Sachseren Robert Schumann en Billedstøtte, saaledes indviede Berlin nu Frankfurteren Goethe et Mindetegn. Man havde længe vaklet mellem de forskellige mulige og passende Ind-

skrifter paa Fodstykket; men endog de skønneste og mest træffende Ord af Digteren selv, som Versene:

Denn ich bin ein Mensch gewesen
Und das heisst ein Kämpfer sein

eller Versene:

Es kann die Spur von meinen Erdentagen
Nicht in Aeonen untergehn

havde efterladt en Følelse af, at de dog ikke indeholdt saa meget som det ene Ord *Goethe.*

Da Sløret faldt for det skønne Værk, og Overborgermesteren v. Forckenbeck i Byens Navn havde takket for det, afsang Medlemmerne af Sing-Akademie disse dybe og sande Stofer af Goethe:

Lasst fahren hin das allzu Flüchtige!
Ihr sucht bei ihm vergebens Rath;
In dem Vergangnen lebt das Tüchtige,
Verewigt sich in schöner That.

Und so gewinnt sich das Lebendige
Durch Folg' aus Folge neue Kraft;
Denn die Gesinnung, die beständige,
Sie macht allein den Menschen dauerhaft.

Billedhuggeren, *Fritz Schaper,* havde i sin Beskedenhed trukket sig saa langt tilbage i Menneskesværmens Baggrund, at man formelig maatte opsøge ham, da Overborgermesteren vilde sige ham personligt sin Tak. Han fortjente den og al Anerkendelse, som blev ham til Del, ti han har frembragt et ædelt Værk. Det er lykkedes ham i Goethe-Figuren at give, hvad han har villet, en Legemliggørelse af skøn og harmonisk Menneskelighed. Sundhed, Kraft og værdig Selvbevidsthed udtaler sig i Skikkelsens frie og smukke Holdning. At fremstille en forklaret Skikkelse, en Olympier eller en ujordisk Genius er ikke faldet Kunstneren ind; i sin Tids Aand har han givet Afkald paa al Romantik i Figurfremstillingen. Til Gengæld har han i de tre Grupper, der omgiver det som Rundstøtte formede Fodstykke og som forestiller Lyriken, den tragiske Digtning og Goethes videnskabelige

Forskning stræbt at særmærke hans Digtnings og Granskings Væsen og Stil. Man sammenligne f. Eks. Schapers Fremstilling af Goethes Lyrik med Begas' Statue af Lyriken paa Schiller-Mindesmærket. Der er ligesaa megen fin Anstand som smeltende Ynde i denne Muses Træk, med hvilken Genien, der holder Amors Pil og Roser i sin Haand, synes at skemte. Der er derimod Patos og Hengivelse i den skønne sanselig-kraftige Piges Aasyn, i hvem Begas har legemliggjort Schillers Lyrik.

Men særligt betegnende for det Tidspunkt, paa hvilket Statuen af Goethe er bleven udført, er det Præg af en Hofmand og Statsmand som Kunstneren har givet Figuren. Det var ikke dette, Bettina saa i Goethe, da hun udkastede den geniale Skitse til et Mindesmærke, som nu findes i Frankfurt; det var ikke det, David d'Angers saa' i ham, da han gengav Oldingens Træk med overjordisk Storhed og Højhed. Her sporer man Tidsaandens ɔ: den alt beherskende Statstankes Indflydelse. Goethe er fremstilt i Hofdragt, i Kjole med Knæbenklæder, Strømper og Sko. Mindesmærket giver os ikke først og fremmest Digteren og Tænkeren, giver ham i alt Fald ikke rent, men med en stærk Bismag af den Weimar'ske Gehejmeraad og Statsmand, af Ekscellencen i en Duodezstat. Da Schiller rejstes i 1871, vidnede Figuren i sin vel drøje Naturtroskab om Øjeblikkets kraftige Virkeligheds-Hang: Alt var her Karakter; det oversaas, om der i dette Karakterfulde var noget Uskønt. Det var Nationens, det tyske Folks store Mand man vilde se og her saa; paa Folket tænkte man dengang, ikke paa Staten. Siden da har Statstanken mere og mere trængt sig frem i Forgrunden paa Folketankens Bekostning. I Fjor rejstes i selve Thiergarten Dronning Luises smukke Mindesmærke overfor hendes Mands. Kejserens ædle Moder, Napoleons Modstanderinde, den officielle Type paa tysk Kvindelighed blev hædret før Goethe. Afsløringen af Dronning Luises Monument var en Hyldest, den prøjsiske Stat bragte sin Konge og sig selv. Det forstaar sig at Kejseren ikke fattedes, da denne Afsløring fandt Sted. Nu er Turen kommen til Goethe, og saa værdigt det Kunstværk, man nu har rejst, er baade Digteren og Byen, saa føles det ogsaa deri ret vel, at Statsmændene og overhovedet de ansatte Genier for Tiden indtager større Plads i den tyske Bevidsthed end de uansatte og uafhængige.

Statuen er smuk — hvem vil negte det? men er dette Goethe eller er det ikke snarere en udmærket Skuespiller, der med skuffende Maske-Lighed spiller Goethe?

XLII

„Et Dukkehjem“ i Berlin

21. November 1880

I Aftes opførtes *Nora* med Fru Hedwig Niemann-Raabe i Titelrollen for første Gang i Residenzteatret. Der var som sædvanlig stor Rift om Billetterne til denne Førsteforestilling, og skønt saa mange blev afviste, var dog det Publikum, der plejer at indfinde sig til Første-Opførelser, fuldtalligt tilstede. Af fremragende Forfattere saa man Spielhagen der, af Bladmænd ikke faa ogsaa udenfor Teaterkritikernes Kres.

Det var dog ikke Ibsen, men Fru Niemann, som havde lokket Hus, og det blev ikke Ibsen, men Fru Niemann, hvem det Bifald, der skænkedes, gjaldt. Første Akt saas med ublandet Fornøjelse, indtil Krogstad — højst middelmaadigt og melodramatisk spilt — aabenbarede sig. Fra dette Øjeblik af viste Tilskuerne stedse stigende Uro, Utilfredshed, Misbilligelse; i tredje Akt lo og spottede man; det var flere Gange vanskeligt at opfatte Replikerne for Latter og spottende Udbrud. Stykket slæbte sig til Ende. Hyssen og Bifald kæmpede. Mishaget gjaldt udelukkende Digterværket, Bifaldet for Mindretallets Vedkommende fortrinsvis Digteren, for Restens Skuespillerinden.

Hvorpaa beror det nu, at dette Drama, der efter de fleste Kyndiges Mening er et Mesterværk, er blevet saa slet modtaget af det samme Publikum, for hvilket det saa langt, langt svagere *Samfundets Støtter* spiltes under Bifald samtidigt paa seks Teatre i en og samme By?

For det Første paa at det berlinske Publikum er kunstnerisk fordærvet. Residenzteatret er vel det bedste — det svarer, som alt berørt, til Gymnase i Paris — men det er ødelagt af Sar-

dou, vil for sine Penge more sig i Ordets bogstaveligste Forstand, og det er det samme Publikum, hvilket Farcerne i Wallnerteatret ved deres golde Lystighed og de moderne Dramer i Schauspielhaus ved deres intetsigende Højtidelighed har givet Afsmag for Alt, hvad der er Alvor. Og Ibsens Stykke er kun Alvor.

For det Andet beroede Stykkets tynde Lykke paa Spillet og Bearbejdelsen. Oversætteren har stedfæstet det ved at udslette alle de fremmede Navne og sætte tyske i Stedet. Intet Spor er bevaret af, at Stykket foregaar i et fremmed Land. Ganske vist har Ibsen selv gjort Alt for at holde sit Drama saa almenmenneskeligt som muligt; men neppe er der gjort fuldt Alvor af at udslette det nationale Præg, før man føler, hvor nordiskstedligt Stykket er, og i hvor smaa Forhold det spiller. Det havde maattet opføres med de fremmede Navne og i den fremmede Aand. Det kunde jo aldrig falde Skuespillere ved et Teater af Residenzteatrets Rang ind at spille et fransk Skuespil uden et Forsøg paa at vise, det var i Frankrig, det foregik. Man vilde lægge an paa at røbe, man vidste, hvad Frankrig, fransk Aand og Tone, fransk Stil og franske Sæder er. Det Samme, der tager sig ud paa fransk Grund, vilde jo mulig mishage paa tysk. Men Skuespillerne véd end ikke det Ringeste om Norge, norsk Væsen og Præg, og udvisker ved Fortyskningen meget Ejendommeligt, især det Tryk af Smaalighed, der ligger i Stykkets Luft.

Og saa tabte de Modet overfor Publikums Kulde. Tredje Akt gik rent i Skuddermudder. Tilskuerne jublede over Krogstads Frieri til Fru Linde eller rettere Fru Lindes til Krogstad, og denne Jubel fik ogsaa Doktorens Afskedsoptrin rykket ind i et komisk Lys og tav først overfor Noras strenge Regnskab med Helmer; saa brød Mishaget — og denne Gang med fuld Ret — atter ud over den af Laube fordrede skrækkelige Omændring af Slutningen: Børnene føres fuldt paaklædte ind i den sene Nattetime; almindelig Teaterhulken fra begge Parters Side over Ordet «moderløse», indtil Nora griber Børnene og Tæppet falder.

Man har maaske i Norden troet, at Ærbødigheden for Ibsens Digterværd vilde forhindre et saadant Overgreb. Men Ærbødigheden for nordisk Literatur ved tyske Teatre er den, som man i denne Verden har for det, man faar gratis, det man kun behøver at bukke sig for at tage op.

Naar et wiensk Teater vil spille et nyt Stykke af Alexandre Dumas, hvorledes tror man saa, at det bærer sig ad? Direktøren skriver et ydmygt Brev til den berømte Forfatter, forhandler med ham om Prisen, for hvilken denne vil overlade ham det endnu uspilte Drama, og før det er opført i Frankrig, før det maaske er skrevet færdigt, i ethvert Tilfælde uden at den fremmede Teaterbestyrer har set en Linje af Haandskriftet, sender han saa paa Forhaand 30—40,000 Francs til Dumas som Antagelseshonorar og lover ham desuden Andel i Spille-Indtægten. For saa at komme til sine Penge igen, anvender han den størst mulige Omhu paa Indstudering, Iscenesættelse og Opførelse, anskaffer nye Dekorationer, nye Dragter, sender Hovedskuespillerne til Paris for at studere Opførelsen i Grundsproget, afholder Prøve efter Prøve og fører saa i Reglen Foretagendet til Sejr. Paa det slette Stykke *Prinsessen af Bagdad* holdt saaledes Wiener Stadtteatret, om jeg ikke fejler, 70 Prøver, og Udfaldet blev en Triumf.

Lad os nu som Modsætning se, hvorledes Residenzteatret har baaret sig ad med et stakkels nordisk Mesterværk som *Et Dukkehjem*. Man har ikke skrevet til Digteren desangaaende, ikke sendt ham Antagelseshonorar, hverken 30,000 Francs eller 30,000 Øre. Hvorfor ikke? Fordi man ikke behøvede det. Bag ham staar jo ingen Regering, der beskytter sit Lands fremragende Mænd. Det fremmede Teaters Udgifter for at komme i Besiddelse af Stykket har ikke været høje. De lader sig nøjagtigt angive. De beløber sig præcist til 20 Pfennig. Ti for denne Pris sælges Stykket i Reclams elendige Udgave, der ikke indbringer Digteren en Øre. Da man nu nærer den Agtelse for Stykket, som man i Reglen har for det, der koster 20 Pfennig, ɔ: 18 Øre, saa har man allerede fra Wien afgjort krævet af Digteren, at han selv skulde lemlæste sit Skuespil, hvis han ikke vilde se det endnu værre lemlæstet; her hentede man kun en gammel Stuedekoration frem og sjoflede saa Stykket med et Antal Prøver, som ingen tysk Forfatter vilde finde sig i at man afspiste hans Arbejde med. Fru Niemann-Raabe var endog bestemt paa at spille Stykket efter tre Prøver. Kun paa Oversætteren Hr. Wilhelm Langes indstændige Bøn lod hun sig bevæge til at afholde fire (!). Man begriber, at Sammenspillet blev derefter.

Man spilte desuden kun i de to første Akter rigtigt. Fru

Niemann-Raabe har flere Naturbetingelser for at fremstille Nora i hendes Barnetid end nogen Skuespillerinde i Norden. Hun har ikke blot trods sine fyrretyve Aar et henrivende Ydre og et uendelig udtryksfuldt Ansigt, men hun er som overladet med elektrisk Kraft. Ungdom, Liv og Livslyst, Friskhed og Skelmeri lyser og gnistrer ud fra hendes Skikkelse, hvor hun gaar. Hun var uimodstaaeligt naturlig, saa længe hun var Barn. Det vanskelige Optrin med Rank spilte hun med sand kvindelig Ynde. Første Gang, hun svigtede, var i Tamburinscenen. Hun havde ikke Mod til at spille den, gjorde kun et Par Dansetrin og faldt tilbage. Hun forsømte at klæde sig om før det lange Slutningsopgør og sagde sin Mand alle de sorte Sandheder i en italiensk Bondepiges spraglede Kostyme, altfor langsomt og uden overbevisende Kraft. Publikum tabte Taalmodigheden.

Hr. Keppler, en fortrinlig Skuespiller, gav Helmer med den rette Værdighed, men faldt helt sammen i tredje Akt. Det uhyggelige sanselige Optrin efter Ballet vovede han, efter at have lagt formeget Eftertryk paa Fuldskaben, ikke engang at antyde, og blev blot rørende. Der var tilsidst slet ingen Stil i hans Spil. Den ironiske Dr. Rank — Hans Majestæt Døden — var gjort modbydeligt følsom og virkede paa Nerverne som Synet af et klynkende Hospitalslem. Man kan da forsaavidt ikke undre sig over, at Dramaets Fortrin ikke kom til deres Ret.

Dog saa Meget blev mig ved denne Opførelse klart, at Publikums Mishag med Stykket her som overalt i Tyskland beroede paa endnu mere sammensatte Forhold.

Man medbringer her selvfølgelig ikke det bedste nordiske Publikums Ærefrygt for Digterens Betydning. Han er de allerfærreste bekendt af Navn, og Tilskuerne ser af Plakaten, at han er fremmed og ikke tilhører nogen af de Nationer, til hvis Kultur man ser op; han er følgelig forud mistænkt for at være en middelmaadig Størrelse. Man aner i Reglen ikke, hvor meget et Stykkes Optagelse beror paa den Tillid til Forfatterens Navn, der medbringes. Hvis Goethe's *Tasso* opførtes paa et nordisk Teater uden at man kendte Digterens Navn, vilde det upaatvivlelig gøre Fiasko. Goethes *Die Geschwister* eller hans *Stella* vilde i Danmark ikke kunne spilles til Ende; man vilde hysse og pibe sig hæs. Dobbeltægteskabet, med hvilket *Stella* i sin oprindelige Form slutter, vilde fremkalde en Storm af sædelig Godtkøbs-Harme eller en Haanlatter, som vilde ryste Huset. Det

vil sige: man maa i Reglen have vundet en Digter, der har Ejendommelighed, kær for ikke at møde hans Ejendommelighed med Uvilje. Hos den, man holder af, elsker man ogsaa Besynderlighederne. Men Ibsen har mange Besynderligheder, og *Et Dukkehjem* er rigt paa saadanne. Man har de to første Akter igennem intet klart Indtryk af, hvad der vil ske. Slutningen overrasker og kan, saa genial den end er, ikke kaldes helt og fuldt grundet. Den er følgestreng nok, men Sjælelivet er ikke saa følgestrengt som Tanken. Vi Nordboere véd imidlertid, at Ibsen elsker Følgestrenghed over Alt. En pietetløs fremmed Tilskuerkres har ikke denne Forudsætning.

Endelig beroede Stykkets Uheld i Berlin som i Tyskland overhovedet vel især paa, at man ikke som i Norden havde læst det, før man saa det. Det maa læses først. Det er for overlagt, for rigt, for knapt, for kunstfærdigt til at det kan forstaas og overskues af et almindeligt Publikum i Løbet af en eneste Forestilling. Der er ikke én Replik overflødig, ikke én Replik, som kan forkortes; men sagt fra Skuepladsen overhøres meget, ikke at tale om, at meget var sløjfet og en Taabelighed føjet til.

Dernæst er Stykket som Drama betragtet for pinligt. Det er, som overværede man et fortsat Plageri af et værgeløst Dyr. Den stakkels Nora lider og spræller i sin Kval. Det er et sørgeligt, intet tragisk Syn.

Jeg har nu nævnet Alt, hvad der paa nogen Maade kan siges til Publikums Undskyldning. Jeg maa lette mit Hjerte ved at sige, at det, som Publikum altfor ofte, viste sig dumt, hjerteløst, sløvt, uden ringeste Sans for virkelig Poesi. Det var betegnende, at overalt hvor der i Stykket forekom noget sandt, noget skærende sandt, der skreg man op og protesterede. Saaledes f. Eks. hvor Nora skildrer sit Udseende som Lig — det opsvulmede Ansigt, det drivvaade Haar — sligt vil man ikke høre fra Skuepladsen, ikke mindes om; man er vant til at høre Alt besmykket og bortløjet eller omløjet eller gjort til uskyldig Spas i den saakaldte Teaterpoesi, og man kommer i Raseri, naar Sandheden viser sit Medusa-Aasyn. Men et Medusa-Hoved vilde være den rette Prydelse for dette Dramas Titelblad.

Dets to Hovedpersoner staar i et mærkværdigt Modsætningsforhold til hinanden. I Nora er det normalt Kvindelige, som vor nordiske Skinkultur har udviklet det (Kærligheden til Huset, Ligegyldigheden for *de fremmede*), i Helmer det normalt Mand-

lige (Fejgheden overfor den offenlige Mening) fremstillet rent og skarpt. Men paa helt forskellig Maade. Ti Nora er med sine Anlæg, sin Opdragelse, sin kvindelige Uvidenhed om Samfundet og dets Love ligefuldt en Undtagelse. Hun oplyser Reglen ved at staa udenfor den. Hun er et yderligt Tilfælde, og det Pligt-sammenstød, i hvilket hendes Væsen stedes, et ganske ualmindeligt, næsten usandsynligt. Hun kan netop endnu bære sig saaledes ad uden at være utrolig; et Hanefjed videre og hun bliver umulig. Men som hun er, er hun i sin Undtagelsesstilling normal. Sagen er jo imidlertid den, at hendes besynderlige tidligere Handling, den Klemme — Faderens og Mandens samtidige Sygdom — der fremkaldte den, og alle denne Handlings ualmindelige Følger kun er til, kun er digtede i den Hensigt at faa Helmers, ham selv og os andre skjulte, Væsen til at aabenbare sig. Hun er og handler saaledes, paa det at Helmer kan blive aabenbar. Og Helmer, det er Normalmanden, ikke som hun er den normale Kvinde trods hundrede Egenheder, men ganske simpelt og ligefrem. Han er den regelrette Hæders- og Ægtemand. Han er det i den Grad, at man neppe begriber, hvorledes de ni Tiendedele af Ægtemændene blandt Tilskuerne kommer hjem med deres Koner under Armen efter at have set *Et Dukkehjem.* Der turde være mangen Kvinde, som ræddes og gyser under Opførelsen, mange Par, der undgaar hinandens Blikke, mangen Mand, for hvem Tungen slaar Sladder i Munden paa Hjemvejen.

Heldigvis er imidlertid Digterens Standpunkt i Stykket saa grundsædeligt, saa idealt, at adskillige Par vel snarere undres over, at der endnu gives en Mand, som tager to Menneskers Samliv saa alvorligt og saa højtideligt, end de føler sig trufne. De fleste har for længe siden tabt det Mønsterbillede af Syne, der har staaet Ibsen for Øje, stiller faa Krav til deres Fælle i Livet, færre til sig selv. Dem forekommer da Ibsen som en Skrue, og disse var ganske sikkert i Flertal i Residenzteatret igaar.

XLIII

Secessionen

15. December 1880

«Gaa du til højre, saa gaar jeg til venstre». Dette Ord, som Abraham i sin Tid sagde til Loth, er i disse Dage blevet tilraabt den Del af Tysklands national-liberale Parti, der endnu ikke har opgivet Haabet om en Forstaaelse med Bismarck, af den omtrent 30 Mand talrige Gruppe, der har skilt sig ud fra Partiet og nu i Forening med det saakaldte *Fremskridtsparti* vil forsøge at forene alle tyske Liberale i en eneste sluttet Trop.

Det store tyske *Fremskridtsparti* delte sig jo første Gang i to Afdelinger i Aaret 1867 under Indtrykket af Bismarcks Sejr over Østerrig og Grundlæggelsen af det *Nordtyske Forbund*. Allerede i 1866 før Krigens Udbrud havde han kaldt Førerne til sig, indviet dem i sin Plan, om muligt at kaste Østerrig ud af den tyske Forbundsstat, og forklaret dem, hvortil han agtede at bruge den store Hær, han trods den prøjsiske Rigsdags Pengenegtelse havde rustet. Man havde hidtil holdt den dristige Mand for en blot og bar Reaktionær, havde tillagt ham meget Hovmod og stakkede Planer; nu saa man, at han havde store Forsætter, ja selve *det* store Forsæt, tyske Fyrster saalænge havde forfulgt som Forbrydelse, det at ville grunde et enigt Tyskland. Overvældelsen af Østerrig og det kloge Maadehold i Benyttelsen af Sejren styrkede Indtrykket af, at de Liberale havde miskendt et Geni.

De, hos hvem Indtrykket var saa levende, at de ikke mere vilde være med til at gøre Modstand mod en Mand, der havde sat sig Folkets Magt og Enhed til Formaal, skilte sig fra Fremskridtspartiet og antog Navnet *Nationalliberale*; de tilbageblevne, hvis Tal skrumpede stedse mere ind, beholdt det gamle Navn og de gamle Idealer og fortsatte den grundsætlige Kamp mod Bismarcks Styremaade.

Efter 1871, da Riget var oprettet og de Nationalliberales Ungdomsdrøm virkeliggjort, om end ad Veje, de aldrig havde tænkt paa, og med Midler, de ikke yndede, ansaa de det for deres Pligt trofast at styrke Regeringen og med fuld Kraft at kaste sig over den Opgave at give Riget frisindede, moderne Ind-

retninger. De udgjorde saa stort et Tal i Rigsdagen, at de, naar Bismarck tog mod deres Bistand, var sikre paa en overvejende parlamentarisk Indflydelse.

Ti Aar (1867—77) har Fornuftægteskabet mellem Bismarck og de Nationalliberale varet, og der har været Tider, hvor det fra Liberalismens Side havde ømmere Grunddrag; det var paa den Tid, da det forekom Førerne, Mænd som Forckenbeck og Lasker, som om den fordums Reaktionære havde afsløret sig som en stor Reformator. Ved de Liberales Hjælp, eller rettere ved deres ivrige og ufortrødne Arbejde, kom de Love i Stand, der gav det tyske Rige dets indre Bygning: Justitslovene, Loven om borgerligt Ægteskab og borgerlig Navnegivning osv. Vel sagde Spottere, at Pagten mellem de Nationalliberale og Bismarck simpelthen bestod i, at de føjede ham i Alt; men det forholdt sig dog ikke saaledes. Ganske vist gjorde de ham talrige og stadige Indrømmelser, men i Begyndelsen kun for at kunne sætte de Fremskridt, de ønskede, igennem. Og Aarsagen var den dobbelte, at de for det første, naar de spurgte sig selv, om det gik an at drive Modstanden mod Bismarck til det yderste, om Vælgerne da i fornødent Tilfælde vilde genvælge dem — maatte besvare disse Spørgsmaal med alt andet end Tillid; ti den uhyre Avtoritet, som den Mand besad, der ene havde virkeliggjort, hvad det tyske Folk saa længe havde drømt om og haabet og forkludret, vejede ude i Folket alle Hensyn op. Man var vant til, at Bismarck i enhver Meningsforskel og deraf udspringende Kamp fik Ret tilsidst, og mod denne gennemgaaende Synsmaade kunde de Liberale ikke i politiske Krigstilfælde hamle op. Spændte de Buen stærkt, vilde den sikkert briste. For det andet havde de af Hensyn til Bismarck selv al Aarsag til at vise sig imødekommende, og benytte den liberale Strømning, der udgik fra oven, til at komme saa langt et Stykke som muligt frem ad Vejen uden at spilde Tid ved at trættes med Regeringen om Enkeltheder. Ti hvor mange Indbildninger end enkelte iblandt dem nærede angaaende Førsteministerens Frisind, saa var der dog ikke faa imellem dem, hvis Erfaring og politiske Iagttagelsesgave sagde dem, at Bismarck aldrig havde drevet Princip-Politik, aldrig havde sluttet sig til de liberale Tanker som Tanker, men kun benyttede dem og deres øjeblikkelige Talsmænd, fordi det netop nu passede i hans Kram og tjente hans Formaal, Rigets Magt, dets Sammensmeltning til Enhed.

Det Omslag, Enkelte havde anet eller frygtet, er jo allerede for flere Aar siden indtraadt i Bismarcks Sind. Der er givet mange Forklaringer af dets Indtræden. Den sletteste er uden Tvivl den, at hele Tilbageslaget beror paa Bismarcks Ærgrelse over, at de Nationalliberale, særligt Bennigsen, i December 1877 vægrede sig ved at overtage de Ministerposter, der tilbødes dem, naar de ingen Betingelser turde stille. Altfor almindelig er den Forklaring, som fremhæver Bismarcks oprindeligt reaktionære Sindelag og Naturligheden af, at han med Alderen vender tilbage til sin Ungdoms Stemninger og Forkærligheder. Den rigtige Forklaring er vistnok den, som i disse Dage er fremsat i et navnløst, men af Bamberger forfattet Flyveskrift *Die Secession* (ɔ: Udtrædelsen af det nationalliberale Parti): Hovedaarsagen til Bismarcks Omslag var Forbavselsen og Skuffelsen over at se den ringe Nytte, Indførelsen af de fem Milliarder gjorde Tyskland, og den ringe Skade, dette Tab tilføjede Frankrigs Velstand. Bismarck synes, som alle ikke særligt finansielt dannede, at have knyttet en overtroisk Forventning til det meget Guld, han med ét Slag havde skaffet sit Land. Han mente for lange Tider at have beriget Tyskland og svækket Frankrig. Han betænkte dels ikke, at et Lands virkelige Rigdom bestaar i dets Frembringelses-Evne, i dets stadige uophørlige Tilvirken og sindrige Forarbejden af Skatte, med et Ord i dets Civilisationsgrad; dels var han ikke forberedt paa, at en saa pludselig Indførelse af uhørte Pengesummer, der faldt sammen med en sikret Fred, vilde føre til Ødselhed, Overspekulation og derigennem til frygtelige Kriser, Stillestaaen i alle Forretninger og økonomisk Nedslaaethed eller ligefrem Ruin. Heller ikke havde han tænkt sig, at Frankrig i sin høje Civilisation og sin nationale Sparsomhed besad Hjælpekilder, der tillod det at udrede den uhyre Skadeserstatning uden synderlig Møje eller Afkræftelse.

Og da han nu søgte om Grunden, troede han, der ikke hidtil havde givet sig af med Statsøkonomi, at finde den i det franske Folks Beskyttelseslove og i den Frihandels-Tilstand, han selv havde været med at skabe for det tyske Folk. Hans private Stilling som Godsejer virkede medbestemmende; han fandt Landbrugets Tarv forsømt. Og med Et slog han om, afskedigede Delbrück, den kloge Minister, der hidtil i Frihandels-Spørgsmaal havde været hans altformaaende Raadgiver, og begyndte

selvstændigt at slaa ind paa en ny og reaktionær økonomisk Politik.

Saasnart dette første Omslag var sket, fulgte med ufravigelig Sammenhæng et tilsvarende Omslag paa alle andre Omraader, Brud med Alt, hvad der havde givet Lovgivningsarbejdet i hint første Aarti (1867—77) moderne Aand og Præg, Tilbagegang paa alle Omraader, Tilbagevenden til tidligere Tiders haarde Straffe-Retspleje, til Indskrænkninger i Samfærdselen med Udlandet, til Indgreb i den personlige Frihed. Attentaterne mod Kejseren, disse taabelige Mordforsøg af et Par usle og forkomne Knegte, der ikke stod i den fjerneste Forbindelse med noget politisk Parti, kom i rette Tid for at give den reaktionære Retning frisk Vind i Sejlene. Modstræbende og holdningsløst fulgte det nationalliberale Parti Regeringen og Højre i Udstedelsen af Undtagelseslove mod Socialismen. Partiets Færd var ved denne Lejlighed i al sin Karakterløshed forklarlig ved Frygten for at komme ud af enhver Forbindelse med Bismarck. Nu da Bismarck aabent støtter sig til Højre og arbejder paa en Forstaaelse med Centrum, har en Udjævningspolitik fra de Nationalliberales Side ikke mere nogen Mening.

Derfor har Partiet i Sommer spaltet sig i to, en Modstandsgruppe under Forckenbeck og Bamberger, og en regeringsvenlig under Bennigsen.

I og for sig har denne Spaltning endnu vel lidet at betyde. Først ved de almindelige Valg næste Aar vil det vise sig, om det lykkes at bringe et større samlet liberalt Parti paa Benene. Men selv om dette skete, vil der endnu være langt frem til Indflydelse paa Bismarcks Handlemaade. Ja saa fjern er denne Udsigt, at den neppe fortjener at tages alvorligt i Betragtning.

En Kendsgerning er uomtvistelig. Vi har i dette Øjeblik trods alle Regeringens Tilløb til Statssocialisme (Opkøb af Jernbaner, Planerne til en almindelig Arbejder-Understøttelseskasse) en egenlig, fuldtudpræget junkerlig Reaktion. Bismarck har Brug for den og giver den Lov til at trives og brede sig. Der er kun ét Haab, og det er det, at Kejseren lever saa længe, til Reaktionen paa alle Omraader — det økonomiske, kirkelige, sociale, politiske — naaer et Højdepunkt og vækker en Afsky i Folket, der kan blive Udgangspunkt for ny Begyndelser. Dør Kejseren derimod om ikke lang Tid, er Alt elendigt. Kronprinsens Tronbestigelse vil da fremkalde en ny Luftning — men

ogsaa kun en Luftning —, en Art Frisind, som intet betyder, en Reformiver, som er uden Alvor, en og anden underordnet Lettelse uden Værd. Saa overplastres alle de dybe Skader, og man er lige nær.

Først og fremmest vil Folket føle Trykket rent udvortes. Det er dybt forarmet. I direkte Skat betaler en Mand med et Par tusind Thalers Indkomst Tiendedel af sin Indtægt, og de indirekte Skatter, der nu endog fordyrer Fødemidlerne, stiger bestandigt. Alene Leje-Skatten her i Berlin er saa høj, at man af en Lejlighed, der koster 450 Thaler, betaler 50 Thaler i Leje-Skat. I Længden kan Folket ikke bære de uhyre Udgifter til Hæren. Saa vil der ogsaa komme den Tid, hvor man i Folket blues ved, at det aandeligt har kunnet komme saavidt i det Tyskland, der engang var Lessings og Goethes — som Europa i de sidste Tider med Undren har set. Hofpræstepartiet vil faa Jord over sig, og Aandsfriheden atter hyldes som en Genstand for religiøse Følelser. Men uden forfærdelige indre Kriser og ydre Sammenstød vil Forandringen ikke kunne ske. Der er Arbejderne, og der er Frankrig.

Hvorledes var det, den gamle Abraham sagde til Loth: Gaar du til højre, saa gaar jeg til venstre! Det er den fjerde Stands Løsen overfor Borgerstanden og Frankrigs overfor Tyskland.

XLIV

Generalstabsbygningens Brand

9. Januar 1881

Som jeg i Aftes Kl. 10 stod i mit Vindue og saa over til Kroll, bemærkede jeg, at Bygningen viste sig i et lyserødt Skær. Bengalsk Belysning! tænkte jeg, da jeg i det samme greb mig i Usandsynligheden af, at man nu ved Vintertid skulde give sig til at oplyse Kroll fra Haven af. Et Blik til venstre opklarede mig Sammenhængen. Fra den mægtige Generalstabsbygning nogle Huse fra mig slog en bred, rød Flamme mangetunget i Vejret,

og over den hvirvledes ud over Pladsen den hvidlige Røg, fuld af stjernelignende, stedse stigende store Gnister. Hvad jeg havde set, var Genskinnet, og smukkere endnu viste dette sig længere borte i en lang Række Fag af et Hus i Alsenstrasse, ti i disse bølgede og viftede Spejlbilledet af Flammerne, saa det saa ud, som tog Vinden i svære guldfrynsede Purpurgardiner, der hang ned for Vinduerne.

Jeg gik ned paa Gaden og hen til Generalstabsbygningen. Intet var endnu afspærret, neppe tyve Mennesker samlede paa Königsplatz; men foran den ene Port, som førte ind til den Fløj, hvorfra Ilden slog op, holdt allerede et Par Sprøjter, og Brandmandskabet arbejdede med Pumper og Slanger. Det var let Frost, Himlen klar og ren; Maanen skinnede, Stjerner glimrede, Sneen laa i et tyndt skært Lag over Pladsen og dens Træer. Vinden var svag; det var friskt Vejr uden at være videre koldt. Det kunde umuligt være synderlig vanskeligt at blive Herre over Ilden i dette saa solid opmurede, afsondrede Palads.

Imidlertid haglede det med Gnister. Da jeg saa op paany, spændte Luerne over den hele Fløj; de slog i Vejret med et godt Humør, en Ildhu, som havde de faaet en rigtig fortræffelig Næring. Der brændte øjensynlig Papir, meget Papir. Og endnu bestandig ikke flere Sprøjter!

Skulde Ilden virkelig kunne tage saaledes til, at den hele Bygning — Generalstabens, Prøjsens allerhelligste — svævede i Fare? Jeg tænkte uvilkaarligt, hvad Franskmændene vel vilde give til, at denne Bygnings-Sammenhæng brændte ned til Grunden, uden at det lykkedes at redde hverken Planer eller Kort eller noget. Og jeg undrede mig over, at Generalstabsbygningen overhovedet kunde brænde, at der ikke var taget uendelige Forsigtighedsregler. Naar man saa op ad den, ad denne Murkolos, syntes den saa tør, saa kold, saa tjenstlig, saa stenhaard og stensat, at man ikke begreb, hvorledes Ild her kunde finde noget at bide i, og nu slog Flammerne raslende op mod Murbrynet, og Bellona med sit brede Stensværd i Haanden viste sig paa en Baggrund af hvidgraa Røg og Damp, med Fødderne omknitrede af Smaaflammer, som stod den foran et Teaters Lamperække, og fra øverst til nederst oversaaet af Gnister. Bag den forkulledes Fanestangen, og Linen, som hang ned fra den, svajede frem og tilbage og endte i en rød, ulmende Tamp.

Jeg saa op til Moltkes Vinduer paa første Sal. Alt var mørkt, selv Lampen i hans Arbejdsstue slukket. Skulde han være ude eller var han allerede gaaet til Sengs? Da opdagede jeg ham gaaende frem og tilbage i sin Uniformskappe foran den brændende Fløj, stilfærdig som sædvanlig, rolig som altid, uden at tiltale eller forstyrre de arbejdende Brandfolk. Men de kendte ham alle, og hver Gang han nærmede sig til Den, der med hævet Fakkel betegnede det Sted, hvor Slangen var bragt i Forbindelse med Gadens Vandledning, rettede den sorte Brandmand sig og førte Haanden til sin mørke Hjelm.

I det samme drejede vi alle uvilkaarligt vore Hoveder; vi hørte den kendte hastige Ringen i det Fjerne. Langt borte, nede ved Brandenburgerthor, og nærmere oppe fra Roonstrasse kom Klokkeringning, rasende Hestegalop og Vognraslen over imod os, et langt Fakkeltog i flyvende Firspring. Og neppe havde vi set dem komme, saa susede de ind imod os og holdt, Sprøjte efter Sprøjte, Vandtønde efter Vandtønde, Bænkvogn efter Bænkvogn med Brandmænd, hver med sin Økse i Bæltet og sin Fakkel i Haanden.

Det var ikke første Gang, jeg sagde mig selv og andre, at af Alt, hvad Berlin besidder, er dets Brandkorps for mig det smukkeste. At se disse Vogne med de unge vælige og smidige Heste for, let og ledigt forspændte i det simple Seletøj af Hamp, fare igennem Berlins lange Gader, bringer En altid i godt Lune for nogle Øjeblikke. Og om Aftenen er Synet skønt. Det følte ogsaa den iøvrigt svagt begavede svenske Maler, der for et Par Aar siden søgte at gengive Indtrykket af en saadan Vogn, som den suser frem i Mørket med sine gloende Fakkeløjne og sin sortklædte Besætning af Blusemænd, der skimtes i det fantastiske Lys.

I et Nu var Mændene klavrede op paa den uhyre Bygnings Tag, og man saa de sorte Skikkelser gaa langs med Murbrynet faa Skridt fra Flammerne, stegte af Ilden paa den ene Side, og i deres lette Dragt angrebne af Vinternattens efterhaanden mere bidende Kulde fra den anden, men uden at ændse hverken Ild eller Kulde, rettende deres Slanger forsigtigt og betænksomt efter Kommando-Ordene, saa de tykke, kvælende, hvide Dampe hvæsede i Vejret overalt. Posthornssignaler og Dampsprøjtens Fløjte blandede sig med de korte, bestemte Befalinger nede fra Gaden af.

En helt militær Mandstugt, et Mod, som adlyder ubetinget, en tænksom Ledelse og en smidig, forstandig Udførelse af den Overordnedes Bud, alt det, som udgør det prøjsiske Væsens bedste Egenskaber, aabenbarer sig ved en saadan Slukning. Og saa er der den Omstændighed, at den militære Tugt her virker i Fredens Tjeneste, ikke i Menneskeslagteriets, at Modet gør Nytte, at den tænksomme Ledelse fører til det Gode, og at Udførelsen ikke blot formelt, som i Krigen, men virkelig er besjælet af Forstand og er Vidnesbyrd om høj Kultur. Derfor er det, at undertiden, naar jeg ser *Berliner-Feuerwehr* suse gennem Gaderne, forekommer det mig, som saa jeg i et flygtigt Sindbillede Fremtidens Hærskarer ført af Fremtidens Aand.

Kl. 12 var Flammerne borte og alene Røg og Damp tilbage. Det var kun et stort Bogbinderi paa tredje Sal, der var brændt . . .

XLV

Bevægelsen mod Jøderne i Tyskland

17. Januar 1881

Skønt saa nær ved Kilden til denne plumrede Bevægelse i Sindene er jeg ikke i Stand til at tale om den af Selvsyn. Om det Hele foregik i Babylon istedenfor i Berlin, kunde jeg i Grunden ikke have mærket mindre til det end nu. Kun af Bladene véd jeg, at her siges en Del Ukvemsord og holdes nogle Forsamlinger mod Jøderne; men det Selskab, jeg søger, eller som søger mig, lever og aander i en Himmelegn, hvorhen dette Skraal fra Gaden ikke naaer. Vel sandt, Hr. Hofpastor Stöcker sagde et Par Taabeligheder imod mig fra Rigsdagens Tribune, men da jeg kort og fyndigt godtgjorde, at han aldrig havde set mine Bøger og at de Citater, han fra et norsk, præsteligt Smædeskrift havde hentet imod mig, var urigtige, har dette lille Mellemspil ingen anden Virkning havt end den, at det maaske har indbragt mig en Smule Velvilje hos nogle jødiske Juvelerere og Bankier'er, som jeg personligt hverken omgaas eller kender.

Dette udelukker jo imidlertid ikke, at der er et stærkt Røre i mange tyske Menneskers Sind.

Man fejler neppe, naar man betragter den tyske Bevægelse mod Jøderne som et blandt mange Kendetegn paa den store tyske sociale og politiske Reaktion. Under Reaktioner forhindrer man samtidige og angrer man tidligere Frigørelsesbestræbelser. Den Omstændighed, at en Del af *Fremskridtspartiets* Organer har jødiske Redaktører og Medarbejdere — dog i langt ringere Tal end det fortælles — og den, at den udtraadte, ikke-regeringsvenlige Del af det nationalliberale Parti i to jødisk fødte Mænd, Bamberger og Lasker (den første en Skribent, den sidste en Taler) har sine betydeligste Førere, har stemt de reaktionære og konservative Partier endnu mere fjendsk mod Jøderne end de til dagligt Brug er. Hr. von Treitschke, der har givet Signalet til den hele Bevægelse, er jo en til den rene Bismarckisme overgaaet gammel Nationalliberal, der efter i mange Aar at have skaaret Tysklands Historie saaledes til, at Arvefjenden Frankrig blev æreløs og Fædrelandet forherliget, nu har kastet sit Had paa Jøderne som paa en indenfor Landets Grænser boende Arvefjende — og det skønt han i 1857 udtalte sig med den dybeste Haan om Forsøgene paa at forhindre Aanden i Lessings *Nathan* fra at blive Virkelighed, ja negtede Tyskland Navn af civiliseret Land i den Anledning.

Hos Treitschke aabenbarer sig imidlertid tydeligt den anden Indflydelse, som i Ly af den herskende Reaktion gør sig gældende mod Jøderne, den indskrænket nationale. Det er ingen Tilfældighed, at som der paa Folkekrigen mod Napoleon 1814, i 1819 fulgte en afskyelig Jødeforfølgelse og det til Trods for at Jøderne havde kæmpet og blødt i Frihedskampene saa godt som deres kristne Medborgere — saaledes er paa den anden store tysk-franske Krig i 1870—71 fulgt en Bestræbelse efter om muligt at berøve Jøderne, der dog ogsaa denne Gang og paa hæderfuld Maade har gjort deres Pligt i Krigen, de kun i saa kort et Tidsrum tilstaaede Borgerrettigheder. Treitschke's egenlige Udgangspunkt finder man, naar man læser hans *Historisch-politische Aufsätze.* Dette er Vreden mod det «upatriotiske» unge Tyskland, særlig Heine og Börne som dets Stamfædre, der jo begge var af jødisk Oprindelse. Det var let at berøve Heine og lettere endnu at berøve Börne en stor Del af den nulevende Slægts Yndest. Begge havde de beundret Frankrig, begge var de ud-

vandrede til Frankrig og, hvad værre var, begge havde de til Trods for den tyske Nationalfølelse, man ikke uden at lyve kunde fraskrive dem, hadet og miskendt Prøjsen.

Det er et stort Uheld for de nulevende tyske Jøder, at Heine, der dog ellers i historisk og politisk Henseende havde saa skarpt og genialt et Blik, ja som paa mange Punkter har vist sig som Profet — han har bl. A. spaaet Kommunen, ja spaaet at den vilde rive Vendômesøjlen ned — det er et stort Uheld, at han ingen Anelse har havt om den Sendelse, der var Prøjsen forbeholdt som Grundlægger af Tysklands Enhed. Hans blodige Spottevers over den store Friedrich og dennes Efterfølgere, hans Foragt for det prøjsiske Militær, som han bestandigt saa i Jena-Belysning, tager sig nuomstunder forældet ud og vækker Uvilje hos alle dem, der ikke formaar at tage den historiske Situation i Betragtning, ud fra hvilken han skrev. Treitschke's Forbitrelse mod hvad han kalder Heines Haanen af sine Landsmænd som «de Dumme og de Fejge» kender ingen Grænser, og de nulevende Jøder skal bøde for Heines Kaadheder. Ud fra dem godtgøres, at Jøderne overhovedet ikke har Fædrelandssind.

Reaktionen og Nationalskryderiet i Forening har da pustet til det i alle ikke fuldt gennemdannede Sind fra Arilds Tid ulmende Racehad. Dette Had har jo overfor denne særlige Stamme en halvandettusindaarig Historie og det er siden Jødernes Frigivelse blevet næret, opdrættet, holdt i Aande og rustet af en brandgul Misundelse, der strækker sig gennem alle Samfundslag, i hvilke der findes Jøder. Overalt, hvorsomhelst en ikke særlig højhjertet Tysker i nok saa aaben, ærlig Kappestrid er bleven fortrængt, slaaet, overstraalet af en Jøde, det være sig nu i Kunst eller Haandværk, i Forretninger eller Industri, i rent videnskabeligt Arbejde eller i Prøveforelæsninger om en Universitetsplads, har den Paagældende trukket sig tilbage med et Skældsord mod «Jøden» i sin Mund. Hvor meget mere da i de Tilfælde, hvor Jødens Handlemaade har været forkastelig eller endog blot snu! En jødisk Aagerkarl bedømmes selvfølgelig hundrede Gange haardere end en kristen, og det skønt Enhver véd, hvilke snedigt grusomme Udespærringslove der har drevet Jøderne ind paa Banen til de faa og foragtede Penge-Erhverv, der alene var dem tilladte.

Men naar saa Reaktion og Fædrelanderi i Forening har

pustet til den simple og fine Pøbels Misundelse og Raahed, da indtræder et Særsyn, der har talrige Sidestykker paa andre Omraader, og der bedst lader sig betegne som en aandelig Farsot. Sindssygdomme er øjensynligt mindst ligesaa smitsomme som Kolera og Pest. Med Et gribes et Folk som af en Galskab; med Et handler hundrede Tusinder af Mennesker som Besatte. Hvor meget sideordnet findes ikke i vor Tid til Selvpisknings-Raseriet og andre lignende Sygdomme i Middelalderen! Det er ikke mere end faa Aar siden at vi her i Berlin havde Angiver-raseriet mod virkelige eller formentlige Socialister. En raa og ødelagt Arbejder havde affyret en Pistol paa Kejseren uden at træffe ham, en taabelig og af Forfængelighed næsten sindssvag Doktor havde efterlignet ham, desværre med bedre Held, og paa én Gang begyndte de rolige Tyskere at udspejde, angive, udlevere, forfølge og beskylde hinanden som var de et Folk af sletbegavede og skådefro Politispioner. Dengang gik det ud over Socialdemokraterne. Paa lignende Maade er for Tiden Jøderne Syndebukke. Og man træffer beslægtede Farsoter hos alle Folk. Her i Tyskland vaander man sig nu under Trykket af Fattigdom, af høje Skatter og Forretningernes Stilstand, søger efter Nogen, der kan bære Skylden derfor, og finder Jøderne; i Frankrig har man fra Krigens Tid vaandet sig under Harmen over Nederlagene, under den uhørte Ydmygelse og under Fjendens overlegne Aandsdannelse og Krigskyndighed, og man opfandt da for at forklare Alt for den paa En selv lempeligste og for Fjenden mest nedværdigende Maade de berømte tyske Spioner, der gaar igen overalt lige fra Sardou's og Dumas's Dramer til de sidste Dages Skandalprocesser.

Men Jøderne var i Tyskland tilmed ved deres saa hurtigt erhvervede Rigdom og saa hurtigt tilkæmpede Indflydelse, endelig ved deres Dyder endnu mere end ved deres Laster, udsete til Forbitrelsens Ofre. Ganske den samme Omstændighed, der gør at man fordrer Kineserne uddrevne af San Francisco og Tyskerne uddrevne af Rusland, foranlediger her Raabet paa Jødernes Berøvelse af Menneskerettigheder: den større Energi, som den Race, der i alle disse Tilfælde er i Mindretallet, lægger for Dagen. Naarsomhelst en Race er mere afholdende, mere flittig, mere sparsom, mindre letsindig end sine Omgivelser, vil disse raabe Død og Fordømmelse over den. Det er indtil Latterlighed paafaldende, i hvilken Grad visse russiske Organers Smæde-

artikler mod Tyskerne i Rusland og visse tyske Organers Udfald mod Jøderne i Tyskland synes skrevne ud af hinanden. Det er et russisk Ordsprog, at enhver Tysker fødes med en Hage i Haanden; med den hager han sig fast i en anden Tysker over ham og hjælper samtidigt en Tysker under ham til at fastgøre sin Hage i hans Bælte. Ganske det samme Æmne varieres her om Jøderne, hvis Sammenhold bestandig gøres gældende som en Fare, skønt de i Virkeligheden kender lidet eller intet til hverandre, ja skønt mange af dem under de friere Ideers Herredømme saa fuldstændig havde glemt, at de var Jøder, at de, som en af dem vittigt udtrykte det paa et Møde, egenligt først nu «er blevne Jøder — af Stöckers Naade». — Beskyldningerne for at tilstræbe og tilsnige sig høje Embeder, Universitetspladser, Leverancer og Gud véd hvad mere, er fremdeles ganske lige saa typiske mod Tyskerne i Rusland som mod Jøderne her. I Rusland gælder Tyskeren for den koldhjertede «Udsuger» fremfor nogen, fordi han i Almindelighed afgiver Mellemleddet mellem Godsejeren og dennes Bønder. I Prøjsens østlige Provinser, hvor Landadelen er forarmet og fordummet og hvor Befolkningen udgør en Almue, er Jøderne i Virkeligheden den eneste økonomiske Kraft, og derfor har Agrarerne, som udgaar fra disse Egne, i Forbindelse med deres Tilhæng i reaktionære Hofkrese gjort Alt for at fremstille Jøden som Landmandens Udsuger i Tyskland.

Jeg berører med Vilje slet ikke den uhyre Literatur af Afhandlinger og Flyveskrifter, der har dannet sig om dette «Jødespørgsmaal», der i Virkeligheden slet intet Spørgsmaal er, siden Ingen for Alvor kan tænke paa at tage de politiske Rettigheder fra Jøderne, men der drejer sig om en ren Brutalitet, den, at man vel ikke retsligt, men praktisk udelukker Jøderne fra saa mange Embeder og Stillinger, som det paa nogen Maade gaar an. Man vil sikkert ikke afsætte nogen, men man vil kunne spare sig denne Skandale, fordi man næsten ikke ansætter nogen. Jeg forbigaar selv Indlæg af saadan Vægt som Schleiden's lille fortræffelige Skrift *Die Romantik des Martyriums bei den Juden* eller Mommsen's overlegne Indlæg.

Jeg vil hellere prøve paa at samle de Anklager, jeg ved at spørge mig for har fundet at være de væsenligste og mindst uberettigede blandt dem, man fra de forskelligste Sider har rettet mod de tyske Jøder.

1) Man beskylder dem for med deres i Regelen temmelig nyerhvervede Rigdom at have givet et daarligt Eksempel ved Hang til overdaadigt Levned og ved en vis Stillen til Skue af aandløs Yppighed. Man anfører saadan Noget som at Bleichröder, der iøvrigt er døbt, har beværtet sine Gæster paa et Guldstel og havt en Lakaj staaende bag hver Gæsts Stol. Det sidste er maaske en Smagløshed, men det er ingen Synd, og selv om Jøderne i Almindelighed undertiden har vist noget af nybagte Stormænds Tilbøjelighed til at glimre, saa er denne Egenskab dog i Grunden undskyldigere hos dem med deres mangelfulde Ogdragelse og Dannelse end hos mangen en fyrstelig eller adelig Rigmand, hvis Sind tidligt har været rettet paa højere Goder og som i ethvert Tilfælde tit ikke selv har tjent en Øre af sin Rigdom.

2) Man beskylder fra katolsk Side Jøderne for at have taget en virksom og upassende Del i Kulturkampen. Jeg betragter denne Anklage som den vægtigste. Det er ikke bevist, men det er sandsynligt, at en Del af de katolskfjendtlige Avisartikler har været skrevne af jødiske Penne. De jødiske Liberales Frisind holdt i Kulturkampen lige saa lidt Stand som de kristnes. Og hvis man vil indvende, at det i saa Fald ikke er Jøderne, men de Liberale, man bør angribe, ligger Svaret nær, at Jøderne, der saa nylig selv var Undertrykte og Forfulgte, burde have vist større Frihedskærlighed. Begejstring fremkaldtes naturligt ved den Tanke, at Staten endelig vilde vriste Skoleundervisningen ud af Gejstlighedens Hænder. Men det var sørgeligt, at man lod sig henrive til at følge Regeringen i saadanne Skridt som Jesuiternes og især de «beslægtede Ordeners» Udvisning. Under «beslægtede Ordener» kunde alt muligt indbefattes. Meget virkede nu ganske vist de af Protestanterne udbredte Fordomme mod Jesuiterne med til denne Jødernes Holdning. Mange af dem betragtede efter protestantisk Vis Jesuiterne simpelthen som slette Mennesker, Hyklere, Folk, der tilraadede Snigmord osv. Men man har ikke Lov at være enfoldig og den Undskyldning «Jeg var dum» er ingen. Man behøver ikke at have rejst meget i Europa for blandt de forskelligste Landes Jesuiter at have fundet saa overbeviste, saa fintdannede og saa opofrende Mænd som man saare sjældent finder blandt protestantiske Gejstlige. Jeg for min Del har omgaaedes en 20-aarig engelsk Jesuit, der var en af de reneste Sværmere, jeg har kendt, og har hos

italienske Jesuiter fundet Sjælsfinhed og Hjertensgodhed. «Jesuiter» i protestantisk Mening ɔ: lumske Hyklere var de ikke. Jesuiterne burde da have samme Ret til at leve i Landene som alle vi andre har. Jeg har personlig, hvor jeg havde Lejlighed dertil, altid hævdet denne Anskuelse, men den blev fornegtet under Kulturkampen. Dog er det værd at mærke, at det eneste Medlem af Fremskridtspartiet, der stemte imod Jesuiternes Fordrivelse, var Franz Duncker, som paa mødrene Side stammer fra Jøder.

3) Jeg har endelig hørt den Anklage mod Jøderne, at de ved deres overdrevne Undersaatlighed og deres Iver mod Socialismen har fortjent deres Lod, den nemlig, at Arbejderstanden er bragt i Harnisk imod dem.

Her er nu først at anbringe et stort Spørgsmaalstegn med Hensyn til Arbejderstandens Stemning i denne Sag. Det sidste store Massemøde af *Lønarbejdere* her i Berlin (hvilke ved Indgangen maatte hjemle sig som saadanne gennem Forevisning af deres Papirer) udtalte sig enstemmigt mod Jødehadet, ytrede sin Afsky for Undtagelseslove, sin Ligegyldighed for de gamle Tros- og Racefjendskaber, og mindedes endelig med dyb Taknemmelighed den Omstændighed, at Johan Jacoby, den store Demokrat, og Ferdinand Lassalle, Socialdemokratiets Stifter, begge havde været Jøder. Den Mand, hvem man egenlig sigter til, naar man gør Jøderne ansvarlige for saadan Noget som Socialistloven, er Bamberger. Selv om man er grundsætligt uenig med denne iøvrigt saa aandfulde og lærerige Forfatter — et af Tysklands fineste Hoveder — i hans Synspunkter for Socialismen; selv om man anser hans Standpunkt, det ubetingede Krav paa Statens Uvirksomhed under den almindelige Kappestrid, for en forældet Ledetanke, der ingen Fremtid har — hans Overbevisning er i ethvert Tilfælde varm og oprigtig, og den Ting, at hans Forældre var Jøder, har ikke det ringeste at gøre med den. Som om kun Jøder var Frihandelsmænd og Socialistforagtere! Desuden — hvis han stemte for Socialistloven, saa stemte hans Ven og Stammefælle Lasker imod den; det gaar lige op. Nogen Grund til Jødehad kan Arbejderne ikke have i Bambergers Optræden; og det er da heller ikke fra dem, men fra den virkelige Pøbel at Skriget hæver sig.

Dette Skrig vil visselig ikke forfærde Nogen, og er mindst af Alt egnet til at fælde en Stamme som den jødiske, der har

udholdt ganske andre Storme og ganske andre Øksehug, en Race, der — som jeg engang har udtrykt det — «gennem Aartusinder splittet og forvist, martret, plyndret og nedværdiget, har holdt ud, holdt sig ublandet, vist sig uudryddelig, uudtømmelig, uundværlig, energisk, genial». Bevægelsen vil desuden ikke vise sig varigere end alle andre af samme Art.

Men hvis den kunde have den Virkning at tvinge Jøderne til en streng og prøvende Selvkritik; hvis den kunde indprente dem, at de mere end Andre bør agte paa deres Liv og paa deres Handlemaade, fordi saa Mange gøres ansvarlige for den Enkeltes Forseelser og Fejl; hvis de vilde sige sig selv, at en jødisk Aagerkarl afstedkommer uendelig meget mere Ulykke end en anden, og at en jødisk Svindler, Vellystning, Nar bringer Skam og Sorg over alle sine Stammefæller; hvis de ud af Skriget imod dem kun vilde høre en mangetunget Opfordring til Arbejdsomhed, Alvor, stilfærdig Optræden, mandig Fasthed, til fornyet og forøget Frihedskærlighed, Velgørenhed, Medfølelse med de Fattige og Fortrykte af alle Racer; hvis de kort sagt vilde sige sig selv og hverandre atter og atter, at de har en Historie og et Ansvar, at en Historie adler, at et Ansvar adler, og at Adel forpligter — saa vil selv denne aandløse og af urene Lidenskaber baarne Bevægelse ikke forsvinde uden at have sat god og blivende Frugt.

XLVI

Udsigt fra mit Vindue

5. Februar 1881

Ser jeg ud af Vinduet, fanges Blikket altid først af den skinnende gyldne Sejrsgudinde paa sin tunge graa Søjle med det tredobbelte Bælte af milliardforgyldte Kanoner. Uhyre, uforholdsmæssig stor. Straalende, hvor Legemet kaster den nedgaaende Sols Straaler tilbage; mattere guldgul paa de store udslagne Vinger, skrider hun frem med Kransen i sin højre fremstrakte

Haand, lige magnetisk for Blikket, om Baggrunden er graalige Skyer eller den lysende blaa Himmel.

I de øverste syv Ottendedele af de høje Vinduers Rum viser kun hun sig og enlige Fugle.

Forneden, Øjet nærmest, et uendeligt Net af Grene og Kviste fra Egetræerne, der rager op til lige foran Ruden, og i Afstand, saa langt Øjet naaer, er bestandig Synskresen delt af Grenene fra de høje Træer, der er fordelte rundt om paa Königsplatz og i den Udkant af Thiergarten, der skiller os fra Pladsen, indtil Synskresen i Syd og Vest helt begrænses af Skov.

Ligeoverfor pranger den stygge store Fornøjelseskasse *Kroll* med sine kinesiske Klokketaarne, og sine græske Templer paa tredje Sal.

Glider Blikket fra Højre til Venstre møder det Kirken i Maurerstrasse og et fjernere smalt Spir, der begge rager op over Parkens Trækroner, saa Victoriaforspandet paa Brandenburger Thor, saa i regelret Halvkres Husene langs Königsplatz, over hvilke de to Kupler fra Gendarmenmarkt løfter sig smukt i Vejret, saa det skønne dødsdømte Raczynski'ske Palads, der om faa Aar skal give Plads for den nye Rigsdagsbygning, saa nogle Træer, en Skorsten, det fjerne røde Raadhustaarn . . .

Tversover Pladsen ganske nær de to lange ventende Droskerækker og rundt om Søjlens blanke Granitfod og kresformige Søjlehal afvekslende Plæner og aabne Gader med Vogne og Fodgængere.

Der er Corso henne i Siegesallé. I nogen Afstand nede paa Gaden ses Attaché'en, den kønne, brunøjede, forelskede, østerrigske Militærattaché, gaa den høje elegante Doctorfrue med det stramme, lukkede Ansigt i Møde. Saa fortsætter de, som dagligt i denne Tid, deres Gang ind imod Stadens Midte.

En Port aabner sig; det er den ugifte Grosserers modbydelige Kassebud, der gaar ud at røre sin Herres fede, gøende Mopper. Den magre, mundrappe Portnerkone veksler i Forbigaaende nogle Ord med ham; jeg tror hvert Ansigt i det hele Kvarter er mig bekendt . . .

Om Sommeren ser man ikke saa vidt omkring; ti Træernes Løv spærrer da Udsigten; heller ikke er her da saa roligt; ti Musiken lyder muntert og forstyrrende herover fra *Kroll* og der er en rastløs Færdsel fra og til de tre Beværtningssteder, de saakaldte *Telte,* for Enden af Gaden *(In den Zelten)*, paa hvis

frie Pladser i 1848 de Folkeforsamlinger holdtes, fra hvilke Revolutionen gik ud. Omme bag dem strækker *Spreefloden* sig, gennemfaret af smalle Baade, op forbi Slottet Bellevue, hvor man taber den af Syne.

Men om Foraaret er hele Luften her fuld af Syringers Duft, om Sommeren af Lindeblomsters eller Jasminers. Og straks paa den anden Side af Gaden aabner Thiergarten sig. Man tror det ikke, at en saadan kunstplejet Park i en stor By kan have sin Romantik ved sig, og dog véd jeg en Sommerformiddag, hvor man ovre ved Guldfiskeparken, ikke 50 Skridt fra Sejrsalleen, havde et Naturskuespil for Øje, som ikke den fjerneste Skovegn kunde have frembudt skønnere. Himlen var skinnende blaa; Solen faldt ned paa Vandet i lysende Sølvblink; der var intet Støv, en svag Duft, men en uendelig Friskhed i den lune Luft, en Stilhed, som om Naturen holdt sin Aande tilbage og kun nu og da lod et neppe hørligt Aandepust glide hen over Parken; men fra det tætte Hegn af høje Kastanjetræer, der omringer den, og som indtil da havde staaet prangende med tusinde Gange Tusinder af røde Blomster, faldt under den sagte Vind i det blinkende Sollys som en ustanseligt dryppende Regn eller som et Snefog af blodrød Sne de fine Kastanje-Blomsters Blade i Millionvis ned i den lille Sø. De dækkede lidt efter lidt næsten dens Flade, men uden at Trækronerne syntes blomsterfattigere for det. Uafbrudt — uafbrudt faldt denne sarte røde Sne, hvivlende, blinkende, med ustanseligt Vemod ned over Parken. Omkring den gik med langsomme Skridt forelskede Par. De stansede af og til og saa ud for sig, slagne af Tungsind ved Blomsternes skæbnebestemte Fald. Der var et af disse Par, ved hvilket man mindedes Underskriften under en Pariser-Tegning, der forestiller to i hinanden ganske Fortabte paa en Altan og to smaa Gadedrenge, der ser op til dem nedenfra og af hvilke den ene spørger: «Mon de er gifte?» — Svaret lyder: «Hvorfor ikke? Men neppe med hinanden.» — De passede besynderligt ind i Dagens og Timens Stemning. Rundt om Venusstatuen for Parkens Ende legede en Snes Smaabørn, medens Mødre og Barnepiger sad paa Bænkene og saa til; af og til stansede de og kastede Brød ned til Guldfiskene, der saasnart en større Brødkrumme faldt, flokkede sig om den i Hundredvis, fra de store af i deres straalende rødgyldne Skælpanser til de ganske smaa mørke af en Hundestejles Omfang, og saa langt man saa ud

over Parken vrimlede de smukke, fremmede Dyr saa tæt som stimende Sild . . .

Man ser langt og drømmer godt fra dette brede Vindu. Uvilkaarligt stanser jeg daglig ved det, støtter min Arm mod det kraftige Vindueshaandtag af sort poleret Træ og Hovedet mod Haanden; saa sér jeg mig som Svend Vonved ud saa vide, indtil jeg Intet mere ser, stirrer ud i det Fjerne og kun længes. Til Danmark kan jeg ikke se; ikke engang ad Danmark til, og dog ser jeg mange i Danmark for mig.

XLVII

Hofbal

18. Februar 1881

Der mødes punktligt Kl. 9. Vognene jager mod Slottet, holder foran den Portal, som den Indbudne har faaet anvist paa det af Fureren overbragte Kort, der *paa Kejserens og Kejserindens Befaling* er udfærdiget af Hofmarschallen Grev Pückler, og i faa Minutter er de lange og rummelige Sale fyldte. Unge Damer med blinkende Diamanter om de blottede Halse gaar med rask Gang gennem Salen for at naa til det Punkt i Slottet, hvor de skal oppebie de kejserlige Herskabers Ankomst, og efterlader et Indtryk af friske Kjoler og en fin, svag Duft; ad alle de Døre, der aabner sig, træder sporeklirrende Officerer ind. Sine Bekendte af Diplomatiet kan man neppe genkende; saa fremmede tager de sig ud i deres røde eller blaa, guldskrammererede Hof-Uniformer. De lange Rum med de prægtige høje Malerier, (blandt hvilke Davids bekendte Bonaparte. der paa en ildfuld Hest rider over Alperne, forbavser paa dette Sted), de brogede Dragter, det stadige Fyrværkeri af ædle Stene, der møder Øjet fra alle Sider, hvor det falder paa en Gruppe af Damer, de statuelignende Slotsgardister, der i Uniformer fra Midten af forrige Aarhundrede parvis holder Vagt ved hver Dør med det blanke Værge i Haanden og præsenterer Værget, som det brugtes

paa Frederik den Stores Tid, — alt dette virker festligt paa Sanserne, om det end ikke stemmer Sindet festligt.

De, der i Aftes skulde forestilles for Kejseren og Kejserinden, førtes ind i den hvide Sal, Slottets største og smukkeste Rum, oplyst ved en Række store, pragtfulde Lysekroner, hvor samtlige fremmede Afsendinge havde taget Plads. Efter en halv Times Tid begyndte Opstillingen i Firkant langs Salens Vægge: Diplomaterne i flere Rækker (Legations-Attachéerne bag deres Minister) i Salens ene Ende; overfor dem de fyrstelige Personligheder; langs Salens ene Side Hoffets Damer, langs den anden Gesandternes Fruer med deres Følge. Iblandt disse sidste var den spanske Afsendings Frue paafaldende dejlig, en fin og moden Frugt af Sollandets Jord. Ved hendes Side tog den kinesiske Gesandts Gemalinde sig mærkværdig ud, et fremmed Særsyn ved Siden af en evropæisk Skønhed. Klædt i sin Nationaldragt, uden Tvivl den kostbareste og rigeste Dragt, nogen Dame bar, lille som et halvvoksent Barn, sart som af et fint Porcellænsstof, med et Ansigt, hvis Udtryk vistnok var talende for hendes Landsmænd, men som var en Europæer for fremmed til at kunne tolkes af ham, stiv i sin Holdning som en pyntet og smykket Infantinde paa et Billed af Velasquez, stod hun der paa sine stakkels smaa Fødder, der ikke var vante til at bære hende, og som i hendes Hjemland aldrig var blevne misbrugte saaledes, og ventede uden at røbe sin Kval strunk og rank paa Kejserparrets Ankomst.

Ublandet latterlig var den kinesiske Militær-Attaché, der i en pudsig Uniform med høje Støvler og lang Slire ved Siden stod bag sin Gesandt. Det er en Herre, man hyppigt har Anledning til at træffe i Selskabslivet. Jeg har hørt to Ytringer af ham. Den ene gik ud paa, at jo federe en Dame var, des smukkere var hun efter hans Smag. Den anden var et Udbrud af Forundring over Evropæernes Malerier. Han stod foran Menzels *Frederik den Anden ved sit Middagsbord i Sanssouci*, hvor Kongen sidder længst tilbage i Billedet, som hans Skikkelse behersker, med Ansigtet mod Tilskueren. Det himmelske Riges Søn var forarget over en saadan Ordning; han forstod ikke Perspektivets Nødvendigheder, begreb ikke, at Maleren ikke havde sat Kongen i første Plan trods Bordets Runding.

Nær ham staar bag den i pragtfuld Purpurdragt straalende østerrigsk-ungarske Afsending en ganske ung, vel tyveaarig Mag-

nat, ligeledes med en Purpurkaabe, der befæstet med en Guldkæde om Halsen falder ned over Skuldrene og halvvejs dækker en hvid Guldbrokades Dragt. Han er foruden en fremmed Doktor den eneste, som den Aften skal forestilles.

Paa én Gang bliver der lydløs Stilhed; de Kejserlige er traadte ind i Salen. Hver for sig begynder først Kejseren, saa Kejserinden deres Rundgang. Kejseren er klædt i Rødt og holder sin Hjelm i Haanden. Hans Holdning er fuldendt rank uden at være stiv. Hans Ansigtsudtryk er venligt, næsten hjerteligt. Hans Stemme har en smuk, behagelig Klang. Den gamle Herre hilser først paa Grevinde v. Schleinitz, saa standser han foran de Damer, han har Lyst at veksle nogle Ord med; han er Skelm nok til aldrig at gaa nogen meget smuk Dame forbi uden at underholde sig nogle Minutter med hende; til de mindre kønne lægger han ikke Mærke. Hans Smil er overordenlig smukt. Det er en vindende Mand. Trods sine 84 er han paa ingen Maade nogen Olding.

Derimod kan det ikke negtes, at hans nærmeste Følge, Hofmarskaller og Generaler, eller hvad de er, har et mærkværdigt gammelt Udseende, et saadant Udseende, at Indtrykket formelig er æventyrligt. Det er som saa man Mænd fra et Æventyr-Rige, hvor Herskeren og hans Omgivelser alle havde naaet Methusalems Alder. De synes Levninger fra et andet Aarhundrede, hvad sikkert ogsaa mange af dem er. De tager sig ud som et lille udsøgt Følge af 90aarige, som de der med smaa stive Skridt gaar forbi med lange Marschalsstave i Haanden og Hjelmene under Armen.

Snart efter at Kejseren er skredet forbi, ankommer Kejserinden. Skønt det, Kejseren siger til en Fremmed, er forstandigt og gerne ikke blot artigt, men virkelig velment, har det dog ikke det personlige Præg, som stempler Kejserindens Ord. Man føler hos ham mere Vanen og Øvelsen. For Personligheder, der er tilstede paa Videnskabens eller Kunstens Vegne, har han ikke paa første Haand Sans. Anderledes Karl Augusts Sønnedatter, som fra sit Weimarske Hjem, fra den Tid af, da hun — til sit 19de Aar — stadigt nød Goethes Omgang og Undervisning, har bevaret Slægtens store literære Overlevering. Er det lykkedes en Skribent at vinde hendes Opmærksomhed, vil hun læse ham; er en Taler saa heldig at vække hendes Videlyst, saa sender hun sin Privatsekretær hen at høre ham og gengive hende hans

Foredrag, og behager Gengivelsen hende, da kommer hun selv for at høre ham og gør derefter hans personlige Bekendtskab. Hun kan da forbavse ham ved at kende indtil smaa, i Reglen oversete, Begivenheder i hans Liv; hun husker Kendsgerninger, som hun selvstændigt har tænkt sig maa have havt Betydning for ham, og hun griber en Lejlighed til at udmærke den, hun sætter Pris paa. Hun kan sent om Aftenen gaa Slottets Sale igennem for at søge en Personlighed, hun første Gang kun har kunnet underholde sig med paa formellere Maade, i den Hensigt eftertrykkeligt at vise, hvor lidet Rang og Titler gælder i hendes Øjne, og at for hende Talentet er en Adel.

Kejserinde Augusta er lidet yndet; man véd, at Forholdet mellem hende og Kejseren aldrig har været lykkeligt, som venteligt var ved et Ægteskab, stiftet uden at Hjerterne spurgtes; man kender fremdeles hendes Uvilje mod Bismarck, hendes Velvilje for Frankrig og hendes Misbilligelse af den plumpe Maade, paa hvilken Kulturkampen blev ført, der blev udlagt som en Art dulgt Katolicisme. Men hendes oprigtige Menneskekærlighed, der har bragt hende til at interessere sig saa levende for alt Hospitalsvæsen og for Forbedring af de kirurgiske Redskaber, hendes hos en saa gammel Dame endnu stedse ungdommelige Sans for Literaturen, maaske især for de fremmede Landes, burde stemme Sindene anderledes imod hende. Man forsømmer hende i hendes eget Palæ, fordi man véd, at hun ikke er vel anskreven hos Kejseren. Der er Dage, hvor den gamle Dame lider haardt under sin Ensomhed og Forladthed.

Virchow var i Aftes aldeles forbavset over at Kejserinden havde sagt til ham: «Hvorfor har De dog aldrig ladet det Foredrag trykke som jeg hørte af Dem i 1859? Det fortjente at blive offenliggjort.» Erindringen om hint Foredrag dukkede først ved hine Ord op for ham selv.

Neppe har de Kejserlige forladt den hvide Sal, før Ballet begynder. Det mægtige Orkester giver Tonen. Nogle Minutter staar Salen tom. Ingen har ret Mod eller Lyst til at gøre Begyndelsen. Saa farer en lang Løjtnant med sin Dame ud paa det bonede Gulv, og da Trolddommen er brudt, følger snart mange Par efter det første. Efter ti Minutters Forløb er der Trængsel i Salen.

Paafaldende er det, hvor sjælden Skønheden er ved det tyske Hof. Ikke én blandt hundrede Damer kan i Ordets strenge

Forstand kaldes smuk. Medens den prøjsiske Adel fostrer en Mængde smukke Mænd, staar Kvinderne langt tilbage. Der er Bærerinder af gamle, højt berømte Navne, der ser ud som Kammerpiger. Jeg ser en Dame, der ligner en Sytøs, og valser som en saadan. Paa mit Spørgsmaal: «Hvem er det?» følger Svaret: «Hertuginden af R.»

I høj Grad trættende er det ved slige Festligheder, at man maa staa hele Tiden. Der er paa Slottet i Berlin ved et Hofbal neppe en Stol eller Sofa i nogen Sal i Nærheden af den, hvor der danses, og oppe paa Galleriet maaske Siddeplads til en Snes Personer. Med Undtagelse af den halve Times Tid, den kejserlige Familie sad til Bords, stod den gamle Kejser lige op og ned vel fra Klokken halvti til Klokken halvét.

De elleve hundrede Indbudne fik staaende deres Aftensmaaltid. I et af de fra den hvide Sal fjernest liggende store Rum havde Kunstnere, Videnskabsmænd og nogle af de fremmede Afsendinge samlet sig. Der fandt livlige Samtaler Sted mellem den amerikanske Afsending Mr. White, der er en begejstret Beundrer af Tysklands Aandsliv, og Auerbach, der kender ham nøje, og snart dannede disse én Gruppe med Hr. von Löper, Goethekenderen i Kammerherre-Uniform, Maleren Menzel, Direktøren for Observatoriet, Professor Förster, Virchow og Tysklands største Matematiker Weierstrass. — Efterat de kejserlige Herskaber havde forladt Slottet, blev Tonen mere fri. De rødklædte Pager, der havde staaet bag Prinsessernes Tronstole, gabede utvungent; man talte højt, placerede sig bekvemt, spaserede op og ned i Salene og der faldt mangt et Ord, som stod i stærk Strid med de officielle Omgivelser. Men med Undtagelse af Den, for hvem dette Skuespil er nyt og som endnu har Friskhed til at gøre Iagttagelser, er der neppe nogen af de Tilstedeværende, hvem en saadan ceremoniel Festlighed morer eller giver det ringeste Udbytte hjem med. De eneste, som syntes at befinde sig fuldstændigt veltilpas, var de af værdig Selvfølelse struttende Lakajer.

XLVIII

Prins Wilhelms Formæling — Studentersold

7. Marts 1881

De tyvetusind Metre Blomsterkæder hisses ned fra Husenes Forsider med Snore; kun hist og her bliver en Stump af en Krans hængende paa et Søm; de flagbehængte, tæppedækkede Tribuner, der foran Brandenburgerthor dannede et rummeligt Amfiteater, brydes ned Brædt for Brædt og køres bort paa Arbejdsvogne; kun høje, sorthvide Stænger med Vimpler rager op midt i Ødelæggelsen. De store brogede Faner, deriblandt nogle med Brudens Vaaben — der skar En i Øjnene, ti det var en Brøkdel af Danmarks Riges gamle Vaaben — glider ned til Jorden; de straalende Tapeter med Indskrifter og Figurer paa Guldgrund rulles sammen med Vrangen udad. De farverige Bygninger og Mindesmærker, endog den smukke Varde paa Charlottenburg-Landevejen *am kleinen Stern*, alle disse flygtigt opførte Festmonumenter, der i faa Dage havde rejst sig, og i hvilke ved Haandværkernes Kunst Brædder, Planker og Gibsblokke var blevne forvandlede til Sten, til Malm, til Jern, til Guld, hamres og vristes fra hverandre. Blændværket brister. Forgyldningen er nær set kun gul Farve, Malmen bliver paa ny til Gibs, Kvaderstenene til malede Brædder, og de taarnhøje, vimpelklædte Master, der hævede sig fra røde Fodstykker med svære Metaludsmykninger, bliver til lange, afkvistede Graner med halvt afskrabet Overmaling, som med Søm og Skruer var befæstede til andet Pindeværk. Freskerne med Brudetog fra det 15de Aarhundrede, Guld-Urnerne, de stolte Trefødder, der hvilede paa Søjler, højere end Huse, og fra hvis Kummer Ilden slog op, alt tages det fra hinanden som Sætstykker af et Teaters Kulisser, alt bæres, trilles, køres, slæbes det bort, mens der rives og slides i Stilladserne, som bar det, indtil ogsaa de er splittede ad og sporløst forsvundne. Naar den sidste Fakkel fra Studenternes Fakkeltog i Aften — der netop i dette Øjeblik snor sig som en uhyre uoverskuelig Slange med glødende Skæl rundt om den mægtige Königsplatz's Plæner, af hvilke hver enkelt er omtrent saa stor som Kongens Nytorv — naar den sidste Fakkel deraf

er slukt, saa er ogsaa det sidste Glimt af Fest og Feststemning i Berlin forbi.

Med Stemningen var det overhovedet ikke stort bevendt. Nordtyskerne har den Alvor og Værdighed og for Mændenes Vedkommende det stive og statelige Ydre, som faar Festskik og Optog til at tage sig ud; men Tilskuerne samler sig ved Lejligheder som denne med koldthøjtidelig Nysgerrighed, ikke med virkelig Deltagelse eller Begejstring. Intet Uvilkaarligt, ingen glade Tilraab; en nysgerrig Tavshed, en avet Holdning. I Berlin foregaar alt efter Programmet. Hvor uberegneligt bærer ikke derimod en italiensk eller fransk Befolkning sig ad ved slige Handlinger, hvor formløst og godlidende kan ikke et dansk Publikum opføre sig!

Midt ad Lindealléen gik før Indtoget Prins Wilhelm i sin Kaptejns-Uniform til Fods i Spidsen for sit Kompagni lige op til Slottet; den militære Tugt taaler ingen Undtagelser, end ikke paa Bryllupsdagen; han fik nogle faa Hurraraab i Ryggen; ti næsten ingen kendte ham, før han var forbi. Han skulde modtage sin Brud og forestille sine Soldater for hende. Først en halv Time efter kom Togets Spidse, Postillonerne til Hest med deres vilde Musik, Slagterlavet paa deres pragtfulde, velnærede Heste, Blikkenslagerne, ligeledes til Hest, klædte som Riddere i blanke Rustninger med Hjelm og Visir. Langt om længe kom efter mange fyrstelige Herskaber i pragtfulde Vogne Guldkareten, hvori Prinsessen med sin Svigermoder sad. Det var et smukt Syn. Det mindede højligt om Dürers bekendte Billede af et kejserligt Indtog: Hestene havde samme prægtige Hovedsmykker af Fjerbuske og var forspændte paa samme Maade. I Skraaningen mellem Buk og Vogn var efter gammel prøjsisk Hofskik paa hver Side en rødklædt Page anbragt i halvt staaende, halvt hvilende Stilling. De stakkels Djævle udførte et Ligevægts-Kunststykke af højst anstrengende Natur, men følte sig vel lønnede ved den almindelige Opmærksomhed. En lignende Anstrengelse havde den unge Prinsesse inde i Vognen, men nød jo ogsaa i endnu rigere Maal hin Løn. Hun maatte nemlig uafbrudt bøje sig hilsende frem og tilbage under en mere end timelang Fart. For at lette hende Anstrengelsen havde man imidlertid bygget Vognen saaledes, at en Fjeder uafbrudt førte Vognryggen, hvorimod hun lænede sig, frem og tilbage. Hun behøvede ikke at gøre nogen Bevægelse; de gratiøse, men byrdefulde Bøjninger

foregik ved Vognens Hjælp af sig selv. For de faa, der var indviede i denne Hemmelighed, havde dette unegtelig et Stænk af noget Komisk; men Mængden, for hvem det var beregnet, var højtideligt tilmode og optog alt som Alvor; ja selve det Viljeløse og Regelrette i den Ynde, som udfoldedes, tiltalte maaske.

Man har i Prøjsen ikke Djævlen i Kroppen og holder ikke af at se ham slaa Volter. Der var ved Indtoget en Fanebærer, der kastede Fanen i Vejret og greb den igen med stor Kunst; men lystigt Lune var der ikke deri: han kastede én Gang som den anden — og han kunde dog være i bedre Lune end de andre, ti han i det mindste kunde ikke fryse. Den militære Aands Punktlighed gennemtrænger alt. Dette bevirker en fortræffelig Forvaltning — sikkert den bedste i Evropa — men det frembringer unegtelig ikke lystige Fester.

Der afholdtes nylig i det store Lokale *Reichshallen* en Fest af de Studenter, der har Universitetsstudierne bag sig; *Commers der alten Herren* hedder den og foregaar én Gang om Aaret. Vel 600 ældre Studiosi mellem 21 og 85 Aar var bænkede ved lange Borde med deres smaa Huer paa Hovedet, deres forskellige Verbindungs-Farver i Baand, anbragte paa Brystet og om Skuldrene, og for alle Delings-Førernes Vedkommende med Huggerter *(Schläger)* i Haanden. Hver Gang der blev drukket — der drikkes kun Øl — skete det med militær Appel; hver Gang et Leve blev udbragt, fulgte under Fanfarer et Slag med Krusene og en dundrende Vaabenklirren af Sablerne mod Bordet, med en Nøjagtighed, som kun lang Øvelse kunde give. Alt, fra det første Ord, der sagdes, indtil Afsyngelsen af *Landesvater* (saaledes kaldes den Sang, der paa en vemodig Melodi til allersidst afsynges til Forherligelse af Burschen-Tidens Skønhed ɔ: af Ungdommen, som svandt), Alt sker efter et fast Program, der følges nøje Aar efter Aar. Ikke et Raab, ikke et Hurra indtræffer udenfor Ordenen.

Et besynderligt Folk, pedantisk i sin Følsomhed, strengt og alvorligt i sine Sæder og Fornøjelser, spartansk i sin Tugt, grundnordisk og grundkrigersk! Paa et givet Tidspunkt af Aftenen rejste man sig op, lagde højtideligt sin højre Haand i sin Genbos og til en slæbende, gammeldags og alvorlig Musik aflagde man under almindelig Kaardeklirren i Takt Løfter om Tapperhed, Ærekærhed, Fædrelandskærlighed og deslige. Det faldt mig ind: Som de sidder her, har allerede deres hedenske Forfædre siddet; i lange Haller som denne sad de, ved lange Borde og paa Bænke

som disse, med Sværd i Hænderne, som de her har dem, og de har tømt Løftets Bæger lige saa troskyldigt og alvorligt. Dette er et Folk, som ikke ler. Det har Manglerne, der knytter sig dertil; det er tungt, dets Genialitet er kun — hvad Buffon bestemmer Geniet ved — en lang Taalmodighed; det er mere planledet end livfuldt, og dets Omgivelser forsøger derfor at gøre det latterligt. Men det er et Folk, som ikke har sat det mindste af sin Kraft til i Grin og Spas — og forgrinte Mennesker rundt omkring det maatte ønske sig dets forbavsende Barnlighed i Følelsen, der er forbundet med saa overlegen en Udvikling af Forstanden. Der er andre Folk, i hvis herskende Lag Formløshed har fortrængt Sæd og Skik, Grinebideri den naturlige, ubrudte Følelse af Ærbødighed, og hvor Intet mere er barnligt undtagen Forstanden. I de højere Samfundsklasser hos disse Folkeslag sætter man mest af alt Pris paa at have Latteren paa sin Side, og man opnaar tit at have den. Men denne Vinding kan være dyrekøbt. Man ender tidt med ikke at have det ringeste paa sin Side undtagen den. Jo stærkere man er, des mindre frygter man at møde Latter; jo svagere En er, des mere betragter han Undgaaen af det at blive latterlig som det højeste Maal. Ingen Folkeslag er saa udsatte for at findes latterlige som Englændere og Tyskere, og ingen er saa stærke.

Og nu styres dette Folk af en folkeforførende Diktator som Bismarck, der paa hundrede Punkter bryder med dets nedarvede Sæd. Han fjerner en Minister af saa gammel prøjsisk Adel som Eulenburg med et Kølleslag; han angriber selve Dommerstanden, Prøjsens gamle Folkeværn, fra sin Talerstol i Rigsdagen; han vender op og ned paa alt, hvad man er vant til at betragte som urokkeligt. Og samtidigt forener han hvad man var vant til at betragte som uforeneligt, politisk og aandelig Reaktion med en faderlig og forvoven Statssocialisme. Han tyranniserer og eksperimenterer.

Alt dette er Gæringselementer i Befolkningens Bevidsthed, og faa Skuespil er fængslende som en saadan Gæring. En Del af Borgerskabet vender sig misfornøjet fra Bismarck uden dog et Øjeblik at tænke sig Muligheden af at styrte den Uundværlige. Liberalismen haaber paa Kronprinsen og især paa Kronprinsessen, der ved Hoffet betragtes som *radikal*, og som har lidenskabelig Velvilje for den borgerlige Liberalisme. Hun indtager politisk Bambergers Standpunkt, ser i denne indskrænkede og fintdannede Forfægter af de Enkeltes Selvstændighed en af Tysklands første

Aander. Ungdommen er for Regeringen, det Bestaaende og alt Fædrelanderi. Den mærkværdige Beskedenhed, der særtegnede Studenter og unge Officerer noget efter Krigen, er svunden. Ti den Slægt, som den Gang havde oplevet de vanskelige Tider for Tyskland, og hvem Ydmygelser og Ulykker havde dannet, er traadt tilbage, og i Stedet er traadt den Slægt, som blev voksen og traadte ud i Livet i Aaret 1870, som altsaa ikke har inddrukket andre Forestillinger end den om Bismarcks Alvisdom og det tyske Riges Uimodstaaelighed, og som af ganske Hjerte ringeagter de øvrige Lande og Folk.

Reaktionen kalder nu det rettroende Præsteskab, Junkerne, Agrarerne frem paany af de Afkroge, hvori de i Aarene 1871—76 havde skjult sig, og disse giver paa larmende Maade deres Besyv med igen — især nu, hvor de føler, at der rundt om i Stæderne er Omslag i Luften. Medens de grunder deres smaa, hidsige Blade, grunder de borgerligt frisindede Partier sig nye Organer.

Saaledes indsamledes der nylig i en Uge iblandt Bambergers Meningsfæller 250,000 Mark til Overtagelse af Bladet *Die Tribüne*, der dog ikke har ringeste Udsigt til under disse Tidsforhold at kunne slaa sig op.

Og saa er der endelig nederst nede Socialdemokratiet, fast ordnet, iagttagende, som ser til og venter.

XLIX

Udflugt til Posen

15. Marts 1881

Jeg er i disse Dage vendt tilbage til Berlin efter et Ophold i Byen Posen. Der vil vistnok i Reglen for en Dansk være noget tiltrækkende ved større Provinsbyer, fordi vi i Danmark ingen saadanne har; vi kender slet ikke dette: en By med Provinslivets Jævnhed, Redelighed, hyggelige og troskyldige Egenskaber og dog uden Smaastadens smaalige Præg.

Da jeg var i Posen efter Indbydelse — jeg holdt nogle

Foredrag der — havde jeg Lejlighed til i faa Dage at lære Byens forstandigste Mænd og Kvinder at kende og danne mig en Mening om dens aandelige Holdning. Borgerstanden er i Posen som i Berlin og adskillige andre tyske Byer frisindet, i Reglen *fortschrittlich* eller *secessionistisch*, hvad i Øjeblikket kommer ud paa et; dèr lever endnu hos de tredive- til fyrretyveaarige Aanden fra 48. Kun Embedsmændene er dèr konservative og regeringsvenlige, hvad langtfra som Regel kan siges om Berlin. Tvertimod. Hovedstadens normale «Gehejmeraad» — det er de højeste ministerielle Embedsmænds Titel — er Feuerbachianer i religiøs, og Bismarckfjendtlig i politisk Henseende; han gør sin Pligt som Embedsmand, men altid med Knurren mod sine Overordnede. I Provinserne derimod opgiver Embedsmanden sin Selvstændighed omtrent som i de smaa Lande, og kun Købmanden er borgerlig Fremskridtsmand.

Ved sine Købmænds livlige og frisindede Holdning minder Posen noget om Bergen, der iøvrigt jo som Havnestad har meget forud for den. Der var den samme smukke Bestræbelse for at sprænge Provinsstadens Skranker, den samme Trang til aandelig Føde og en tilsvarende Livlighed i Tilegnelsen.

Posen (polsk Poznan), en Fæstning af første Rang og en af de stærkeste i Tyskland, har for den Fremmede størst Interesse ved sin dobbelte Befolkning; Halvdelen af dens 60,000 Indbyggere er Polakker, Halvdelen Tyske; som i alle Byer med dobbelt Sprog staar paa Hjørnerne Gadenavnene i begge. Det polske Element er det oprindelige og undertrykte, det tyske det indvandrede og herskende. Undertrykkelsen er dog ikke russisk. Den gælder nærmest de aandelige Goder (at regeres af sine Stammefrænder, i sit Sprog); i udvortes Henseende har den polske Befolknings Masse rimeligvis vundet ved at komme under Tyskland; ti dens tidligere stammebeslægtede Herrer var haarde imod den. Landbefolkningen og den laveste Klasse i Byerne, som er udelukkende polsk, er for uvidende til at være politisk misfornøjet. Den har ved hvert Oprør ladet Adelen i Stikken og betragtet dennes fædrelandske Lidenskab som sig uvedkommende.

Jeg overværede to Markeder i Staden, hvor Bønderbefolkningen falbød sine Varer og Byens Damer gik om og købte; der blev ikke talt et Ord uden Polsk; ti selv de Tyske kan alle gøre sig forstaaelige i Landets Sprog. Det er jo først siden 1815 at

Posen er afgjort tysk. Det var meget koldt i de Dage, og Bønderne var alle indhyllede i lange Faareskindspelse og havde spidse, sortfarvede Faareskindshuer paa Hovedet; Kvindernes Dragt var styg men broget; et mangefarvet Tørklæde var bundet fast om Hoved og Øren, et grovt, rødt eller rødtærnet Slag dækkede Skuldrene. De gjorde alle et stærkt Indtryk af Armod, uafbrudt Kamp mod et haardt, raakoldt Klima, og syntes ligesom at slæbe paa en Arv af Aarhundreders Undertrykkelse.

De bedre, fortrinsvis adelige, polske Familier og de tyske af samme Stand har ganske og aldeles ingen Omgang med hinanden. Der finder ikke en eneste Undtagelse Sted. De to Befolkninger strømmer ved Siden af hinanden som to Floder, der nylig er løbne ud i hinanden. Man kan, saalangt Øjet naar, følge den skarpe Skillelinje. Adskillelsen havde ikke kunnet holde sig saa ubetinget, dersom ikke den politiske Modsætning var bleven styrket, fordoblet ved den religiøse. For den polske Befolknings Masse er Hovedmodsætningen ikke polsk—tysk men katolsk—protestantisk, ja i den Grad overskygger den sidste Modsætning den første, at det er den, som Sprogbrug bestandig fremhæver. «Vi Katolske», siger Bønderne, ikke «vi Polakker», og om de faa protestantiske Polakker, der findes, hedder det: «Det er Tyskere, de har den tyske Religion.» Den hele polske Landbefolkning er behersket af sine Præster og stemmer som én Mand klerikalt-konservativt.

I Staden selv er der ikke mange tiltalende Mindesmærker om den polske Tid. Det mærkværdigste er Raadhuset, opført i slavisk-romansk Stil med tre Rækker aabne Loggia'er over hverandre. Foran det staar den murede Gabestok med sine to Par Halsjern og en lille Malmfigur af Bøddelen øverst oppe, der holder en Pisk i Haanden. Raadhuspladsen er gammel, forfalden, og det hele gør et middelalderligt Iudtryk. Mod et saadant Raadhus som det vidunderlige gammeltyske i Bremen er dette intet.

Der er to Hovedteatre, et polsk og et tysk. Det tyske er nybygget, stort, behersker Byens største Plads; det polske er fattigt, ydmygt; man kommer til det ved at gaa over en Gaard. Men Polakkerne har mere medfødt Skuespillertalent end de Tyske, saa det lønner sig at besøge det polske Teater. Man udførte intet Originalt, kun oversatte tyske og franske Skuespil eller Operetter; men Stykkerne gik med Liv og Lune og adskillige af

de spillende Damer udviste den polske Type i hele dens tiltrækkende Ynde.

Jo mere man taler med Folk i Provinserne og i Berlin, en des bestemtere Følelse har man af, at Bismarck aldrig siden 1866 har været saa lidet yndet som nu af den dannede Borgerstand. Hans seneste parlamentariske Felttog har afskrækket, det ubehændige Udfald mod Lasker paa Grund af den latterlige Vognhistorie — at Lasker en eneste Gang havde kørt til et Valgmøde i samme Vogn som en Landraad, hos hvem han boede, vilde Bismarck gøre til ulovlig liberal Paavirkning af Vælgerne, og meddelte selv, at han to Gange forgæves havde ført Klage derover først til Regeringen saa til Hertugen af Sachsen-Meiningen — fremdeles den besynderlige Tilstaaelse af, at han, udelukkende fordi en Landraad var ham politisk imod, havde faaet Kresordningen i Omegnen af sit Gods forandret ved en Lov, der i sin Tid forelagdes «af rent saglige Grunde» — videre det bistre og aldeles forfejlede Angreb paa Berlins Magistrat, som han beskyldte for af politisk Uvilje at lade ham betale for høj Lejeskat, og det dermed sammenhængende demagogiske Forsøg paa at ophidse Skatteyderne mod en Øvrighed, hvis Hæderlighed ikke blot er hævet over al Tvivl, men som endda kun gennem Mellemmænd, hvis politiske Overbevisning er den ubekendt, fastsætter Lejeskatten — endelig den upassende Beklagelse over, at en Mand, der har faaet saa uhyre Hædersgaver af Staten, er sat i en Skat, hvor Forskellen mellem det fordrede og det af Bismarck for rigtigt ansete beløber sig til den Summa 40 Mark — alle disse Udbrud af Galde og alle disse Kendetegn paa Nervøsitet har skadet den store Mand. Man spørger almindeligt, hvad Aarsagen kan være til disse Vidnesbyrd om slet Lune og Selvforglemmelse hos Kansleren. Forklaringen findes maaske i følgende lille ondskabsfulde Notits, der nylig stod at læse i *Vossische Zeitung*:

«Rigsdagsmedlem, Fyrst Carolath-Beuthen har søgt om en længere Orlov for at trække sig tilbage til sine Godser. — Fyrstinde Carolath er ankommen til Messina paa Sicilien. — Grev Herbert Bismarck har for nogen Tid siden forladt Berlin. Den Efterretning, at han skulde være gaaet i særlig Sendelse til Italien, har endnu ikke stadfæstet sig.»

I ethvert Tilfælde er det sikkert, at Bismarck gaar op og ned i sine Værelser som en brummende Løve, hvem ingen tør

komme nær. Hans ældste Søn, hans højre Haand, hans Herbert har bortført den i Berlins Saloner for sin Ynde, sit Vid og sin stærke Spillesyge vel bekendte Fyrstinde Carolath-Beuthen og er — uden at ansøge om Orlov hverken fra Militærtjenesten eller fra Udenrigsministeriet — forsvunden med hende til Italien. Var Loven ens for Alle, maatte Faderen, naar Sønnen kommer tilbage, lade ham straffe som dobbelt Desertør. Fyrstinde Carolath er en født Hatzfeldt, hun er især bekendt ved Richters Portræt og ved den Omstændighed, at hun paa én Aften bortspillede en Sum af 110,000 Thaler, hun lige havde arvet. Hun er omtrent ti Aar ældre end den unge Grev Herbert, for hvem hun længe har næret en Lidenskab.

I Forbitrelsen over sine huslige Genvordigheder har den vrede Fader ikke vejet sine Ord, og lader sin Harme gaa ud over Uskyldige og Skyldige. Det eneste klare Resultat heraf er det pavelige Partis glimrende Stilling. Det lader sig ikke negte, at «Leo-Windthorst den Trettende» har spillet sine Kort godt. Som Bismarck nu staar med de Liberale, er han henvist til ved de forestaaende Valg at søge sig sin Støtte, sit Flertal hos de klerikalt-konservative Partier, og Følgen er, at de Pavelige kan og vil sælge sig dyrt. Allerede er Regeringen nødt til at fire og lempe sig i alle Kulturkamp-Spørgsmaal. Men det vil komme til endnu langt betydeligere Indrømmelser. Fyrst Bismarck sagde som bekendt en Gang de mindeværdige Ord: «Til Canossa gaar vi ikke», og det bliver vel derved. Paa bare Fødder, i Bodsskjorte begiver han sig sikkert ikke paa Vejen; men man kan jo ogsaa køre til Canossa.

L

Musik, Teater, Kunst

13. Juni 1881

Sæsonens Slutning har været ualmindelig rig paa forskelligartede Adspredelser, Kunstnydelser og stedlige Smaabegivenheder.

Først havde vi Liszt og Lisztfesten. Efter mange Aars Forløb gæstede Franz Liszt, en Mand, som synes os nulevende at gaa med Hovedet i en stedse voksende Straalekrans af Ry, paany Berlin og hyldedes af sine Beundrere med en Formiddagskoncert i Central-Hotellets store Vinterhave, ved hvilken kun hans egen Musik blev udført. Liszt har levet saa længe og saa meget, har virket saa dybt, har alt for 50 Aar siden fortryllet saa mægtigt, han hører saa ganske Historien til, at man uvilkaarligt undrer sig over, han endnu gaar om iblandt os. Han er «ligesom en Afdød, der til alt Held endnu er i Live» (som det allerede for ti Aar siden hed i et Skrift om hans Virtuositet); han er en levende Myte; hans Navn fremkalder for Erindringen som en Farve sin Udfyldningsfarve, store Dødes, Heinrich Heines, George Sands, hans fordums Venners; det har efter sig et Slæb af berømte og uberømte Kvindenavne fra Daniel Stern's til endnu Levendes, hin Fyrstindes f. Eks., som fik Paven til at erklære sit Ægteskab for ugyldigt, og som Liszt lønnede med at gøre sig til Abbed; Sagnene hænger som i Blomsterkæder ned fra dette Navn.

Tre Kvarter før Festens Begyndelse var det mægtige, drivhusagtige Rum med sine kæmpestore Palmer og sine Forhøjninger med vedbendsmykte, blomsterduftende Rækværk fyldt med Tusinder af Tilhørere. Under den uhyre Glashvælving, som danner Taget, var *det* Berlin forsamlet, der tænker og digter, maler og hugger, spiller og synger, pynter sig og gør Opsigt, tager sig ud og beundres, gerne hylder og gerne hyldes. Da Klokken nærmede sig hel, indtraadte en dyb og forventningsfuld Tavshed, som kun afbrødes af Fuglenes lystige Kvidren under Taget. Da Liszt viste sig paa Forhøjningen ved Siden af sin Værtinde, Grevinde v. Schleinitz, fulgt af sin Datterdatter Frøken v. Bülow og et helt lille Følge, rejste alle sig; der lød et kraftigt, fuldttonende Leve, og Musiken faldt ind med en Fanfare. Hvem kender ikke denne Holdning og dette Hoved med den lange hvide Manke, hvis Fald saa mangen musicerende Stymper har stræbt at efterligne. De store Vorter virker i dette mærkværdige Ansigt som Skønhedspletter. Blikket er en Swedenborgs eller Cagliostro's, Smilet paa engang vindende og højtideligt. Liszt er en af de Faa, som formaar at forene det Menneskelige med det Højtidelige i sit Væsen. — Besynderligt nok holder denne Klaverets Genius, denne Mand, der alt som Yngling uden

Overdrivelse kunde have sagt: «Fortepianospillets Kunst, det er *mig*» ikke af at mindes om sine Virtuostriumfer. En af mine Bekendte, der kort forud i Weimar havde udtalt Haabet om at faa ham at høre i Berlin, gav han med pludseligt Omslag fra den elskværdigste Stemning et harmfuldt Svar: Altsaa han mente, den gamle Pudel skulde endnu springe over Stokken, gøre sig til Nar for Publikum, danse paa Bagbenene etc., og nu fulgte en Strøm af Had og Foragt for Publikum, dette Publikum, der har forgudet Liszt, trukket hans Vogne, begravet ham under Blomster, kysset hans Hænder og (for den skønnere Halvdels Vedkommende) ladet sig kysse — paa Panden af ham. «Jeg spiller aldrig offenligt! Aldrig mere!» sagde han med en af Vrede skælvende Stemme, og virkelig lod han sig ikke engang bevæge til at spille ved Hoffet, skønt Koncerten alt havde været omtalt i Aviserne som forestaaende.

Efter Liszt kom Wagner, efter Forløberen Mesteren, hvem Svigerfaderen ligesom havde beredet Vej. De fire sammenhængende Operaer *Die Nibelungen* opførtes paa Victoria-Teatret; fire Gange gentoges de fire Aftener varende Forestillinger, og Wagner med sin Familie overværede den første og fjerde Opførelse af Helheden. Som bekendt er Musik-Autoriteterne her Wagner meget ugunstigt sindede. Operaens og det kongelige Schauspielhaus's Bestyrer Hr. von Hülsen, den forhenværende Gardeløjtnant, vilde ikke opføre *Die Nibelungen* paa Operateatret og tilbød først i sidste Øjeblik, da Aftale omtrent var truffet med det private Victoriateater, at opføre *Die Walküre*, den lettest fattelige af Værkets fire Afdelinger. Wagner svarede saadan noget som at nu kunde Syltetøjet ikke faas uden Stegen. Forestillingerne har havt et overordenlig, uventet godt Udfald for Wagner; der var til alle 16 Forestillinger næsten fuldt, og Mesteren, der hver Gang en af hans Operaer gaar i Tyskland, som Komponist har 10 pCt. og som Digter andre 10 pCt. af Indtægten, fortjente ikke mindre end 75,000 Mark ved Victoriateatrets kække Forsøg. Samtidigt spillede Operaen hans *Flyvende Hollænder*, *Tannhäuser*, *Lohengrin* og *Mestersangerne*. Det var et underligt Syn, i Victoria-Teatret ved de første Opførelser regelmæssigt at se Dynastiet Hohenzollern og Dynastiet Wagner i to Loger overfor hinanden. Hver Aften naar Wagner traadte ind, hilste Orkestret ham med *Tusch*, medens Kronprins og Kejser med deres Omgivelser traadte ind under Tavshed. Tilsidst synes Hæder og Hyldest at være

steget den pirrelige Komponist til Hovedet; ti da Direktør Neumann den sidste Aften traadte frem paa Skuepladsen med den kjoleklædte Wagner ved sin Side og Sangere og Sangerinder om sig for at takke alle dem, hvem det gode Udfald skyldtes, og da han efter Wagners Mening for længe dvælede ved den Tak, der skyldtes Kongehuset, Publikum, Sangerne, Orkestret osv., fór den af Venten forbitrede Halvgud ud af Scenen og kunde, da Turen kom til ham at forherliges og bekranses, og da Fru Vogel ilede søgende rundt med en Laurbærkrans i Haanden, ikke mere findes noget Steds. Der gik fem Minutter, medens Publikum klappede, ventede og spejdede rundt. Saa viste endelig den Krænkede sig i Overfrakke og med Halstørklæde op under Næsen i sin Loge, og Beundrerskarerne kørte beroligede hjem.

Samtidigt med Wagner kom Ernesto Rossi og er her da iøvrigt endnu. Han har spillet Shakespeare — vel et halvt Dusin af hans Tragedier eller mere — moderne franske og italienske Sager, gode og slette Ting. Hans Trup er ikke videre dejlig, men altid fuldt saa god som de fleste berlinske, og man har her fundet dens Ydelser aldeles fyldestgørende. Man er i Berlin ikke altfor streng mod fremmed Skuespilkunst, fordi man grundigt foragter sin egen. Jo mindre Nordtyskeren har af legemlig Ynde og legemlig Fantasi i Optræden og Bevægelser, des mere paaskønner han disse Egenskaber hos Wienere, Bayrere og Italienere. Rossi er en stor Virtuos, men en Kunstner uden den dybe Inderlighed, der er det Værdifuldeste i Kunsten. Han har alt, hvad Tænkning og Overvejelse kan give, og han byder det i en Form, hvis medfødte Herredømme over alle Midler er Sydboens Vuggegave. Hans Othello er et gribende Mesterværk, men den Rolle, hvori han her har gjort mest Lykke, er Dumas's gamle *Kean*, en Bravurrolle af underordnet Art. Overraskende var han i det Optrin, hvor han modtager den fornemme Dames Besøg i sit Paaklædningsværelse paa Teatret. Maaden, hvorpaa han uden at overskride den strengeste Sømmelighed udtrykte Ærbødighed, Attraa, Galanteri, kærtegnede hende med Blikket og beruste hende med sin Stemmes Nattergalemusik, endelig frem for alt Bevægelsen, med hvilken han trykte hundred og atter hundred Kys paa hendes hvide Handskes Fingerspidser, saaledes at ingen Omfavnelse kunde være mere stormende eller overvældende — det var Mesterskab og den store Kunst.

Da jeg er ved Tealrene, vil jeg endnu tilføje et Par Ord

om det bayerske Selskab, der nu har begyndt sine Forestillinger for propfuldt Hus paa Wallnerteatret. Jeg saa der i Aftes Truppens anerkendt bedste Stykke Ganghofers *Der Herrgottschnitzler von Ammergau.* De bayerske Skuespillere, der første Gang besøgte Berlin i Fjor Foraar, glæder sig ved Berlinerbefolkningens Yndest og fortjener den. Det er Dialektskuespillere, der løser de simple Opgaver, de stiller sig, med en kraftig Naturlighed og en virkelighedstro Finhed, der gør godt. Deres Skuespilforraad er i og for sig af ringe Værd, det er Stykker i Anzengrubers Stil, der staar langt tilbage for dennes bedste Skuespil. Det er Idyller, overbayerske Landsbyhistorier for Scenen, med *bildsaubere Dirnen*, *frische Buben*, *kernhafte Männer;* der er Hjertensgodhed og muntert Lune nok, Forstand og Retskaffenhed og Skelmskhed til Overmaal. Sammenligner man dette Skuespilforraad, der stammer fra Dilettanter (deriblandt en af de ypperste Skuespillere, Hans Neuert) med Anzengruber's *Der Meineidsbauer* og *Der Gewissenswurm* eller med Hans Hopfens ypperlige Novelle *Der Böswirth*, saa ser man Afstanden fra Virkelighedens sande Poesi. Men Spillet er dygtigt, selv hvor Stykket er fladt og svagt. Spillet er friskt, djærvt Naturspil; der er et Pust fra Overbayerns Alper deri. Og hele Sceneriet, de bayerske Sæder og Skikke, Tyroler-Sang og Dans, det folkebeskrivende Element, med hvilket disse Stykker er gennemvævede, og som aldrig bliver Operette- eller Ballet-agtigt, angiver en Grundakkord, med hvilken Spillet stemmer. Skikkelsernes Ægthed, Følelsernes friske Varme, den kække og levende Opfattelse af hver enkelt Figur, der minder om Defregger's i Malerkunsten, det fuldendt flydende Sammenspil og fremfor Alt den paa engang kraftige og bløde Mundarts uforfalskede Klang danner et kunstnerisk, stemningsfuldt Hele.

Berlinerne, der er gode Kritikere, et Folk af Kritikere, vel med et udpræget Hang til Afvisning, men med skarpe Sanser for alt Ægte, føler det Ægte ud af dette Sammenspil og tilgiver derover Ufuldkommenhederne. Det berlinske Publikum er i Grunden et taknemmeligt. Det optager alt Fremmed med Velvilje, i hvilket det finder Originalitet, hvis blot denne Originalitet ikke i for høj Grad strider mod hvad der synes det sund Fornuft. Og det er et Publikum, som stadigt, ufortrødent og fra de forskelligste Sider opdrages til at være et Verdensstads-Publikum.

I ingen Retning drives maaske Opdragelsen med mere Iver og mere Talent end paa det kunstneriske Omraade. Det er

Direktionen for Nationalgalleriet, en foretagelseslysten og energisk Direktion, som her gaar i Spidsen, og det er vel nærmest fordi den bestaar af endnu ungdommelige Mænd, der ikke er embedsstivnede, men sætter en Ære i at give et Eksempel. Som Anton von Werner ganske ung blev Direktør for Berliner Kunstakademiet og bragte Elevantallet op fra 50 til 500, saaledes er Max Jordan 37 Aar gammel bleven Direktør for Nationalgalleriet og hans i den senere Tid i Anledning af de Pergamenske Skulpturer og Rubensbilledet hyppigt nævnte Fæller ved Museet, Doktorerne Conze og Bode, er ikke ældre. Man venter, som alt tidligere bemærket, ikke her, til en dygtig Mand er bleven gammel og graa med at give ham en Post, hvor han kan udfolde sin Evne.

Jordan har nu i de sidste Aar i Nationalgalleriets øverste Stokværk foranstaltet en Række højst lærerige Udstillinger, snart af en afdød Malers samlede Værker, snart af Haandtegninger, ordnede efter en bestemt Grundtanke, snart af Fotografier.

I dette Foraar er den trettende Udstilling af denne Art aabnet. Den indeholder Maler-Raderinger af den nyeste Tids franske og engelske Kunstnere og har vakt en aldeles ualmindelig Opsigt. Det store Publikum er først ved denne Udstilling kommet under Vejr med, hvilket uvurderligt Meddelelsesmiddel Radernaalen er mellem Kunstneren og det. Nationalgalleriets Bestyrelse ønskede dog især at paavirke og anspore de tyske Kunstnere. Sagen er, at der raderes yderst lidet af Malerne i Tyskland, næsten slet ikke af Malerne i Berlin. Kun en af de ældste, den gamle, store Mester, Adolph Menzel, leverer Raderinger af allerførste Rang og kun en enkelt af de alleryngste, den uforligneligt opfindsomme, dæmonisk geniale Max Klinger har i Raderekunsten fundet et Organ for sin Sjæls fantastiske Frembringelsesdrift. Men han er den første til at erkende den franske og især den engelske Maler-Raderings Overlegenhed i Benyttelsen af Raaæmnet.

Raderekunstens store maleriske Fortrin forklarer, at dens Blomstring i Reglen svarer til Tidsrum, i hvilke de egenlig maleriske Virkninger i Modsætning til Linjeføringens Strenghed er raadende i Malerkunsten. Rembrandt betegner dens Højdepunkt i Fortiden. De franske Malere i det 18de Aarhundrede fandt i Radernaalen en velkommen Tolk for deres aandrige, men flygtige Maade at tegne paa. Da ved Aarhundredskiftet de klassisk-

sindede og de idealistiske Skoler paany fik Overhaand, gik Raderekunsten tilbage. Romantiken i Frankrig med sin Tilbøjelighed til Genoptagen af ældre Kunstretninger bragte den paany til Ære, og Malerne støttede sig fortrinsvis til Rembrandt. Dog en ny Blomstring opnaaede Raderekunsten først da de moderne Naturalister med deres Farvesans, Tonefylde og tekniske Bravur afløste Romantikerne. Fra Frankrig naaede Bevægelsen England, hvor Raderekunsten fik en stor Udbredelse, og hvor Lægen Seymour-Haden staar i Spidsen for Maler-Radererne, ligesom han er Formand for det nylig stiftede *Society of Painteretchers*.

Den Berlinske Udstilling af franske og engelske Raderinger har mellem syv og otte hundrede fortræffelige Blade at opvise og giver et godt Billed af Kunstens nærværende Udviklingstrin. Nationalejendommeligheden lægger sig skarpt for Dagen. Franskmændene, der iøvrigt tilhører yderst forskellige Retninger, er genialere, dristigere, overrasker mere; Englænderne forstaar med inderligere Fordybelse i det Enkelte at aflokke Raaæmnet en rigeligere Fylde af Virkninger. Mest fængslende af alle Kunstnerne synes mig Tissot, en født Franskmand, der har taget Ophold i London, er bleven Englænder og i den engelske Afdeling har udstillet Blade med Billeder af unge Kvinder af den reneste engelske Type. Han forener begge Folkeslags Fortrin, og har fremfor nogen gjort et mægtigt Indtryk her.

LI

Berlin som Verdensstad

21. Juni 1881

Den, der kender de tyske Forhold, har ikke kunnet andet end undre sig over den Alvor, med hvilke udenlandske, deriblandt ogsaa nordiske Blade, har drøftet Bismarcks svage Vittighed om Rigtigheden af at nedsætte det stridige Berlin til en Provinsby. Det er en Plan af samme Rang som den i sin Tid fremkomne, at straffe Paris for Kommunen ved at udnævne Bordeaux til

Hovedstad, og den fik Satiren over sig, da Beboerne af Hessen-Kassel for fuldt Alvor tilbragte nogle Dage i en vild Glædesrus paa Grund af et i Kassel udbredt Rygte om Regeringens Forlæggelse dertil. Og saa har man i danske og norske Blade for fuldt Alvor anført saadant mod Berlin som, at *Kölnische Zeitung* og *Augsburger Allgemeine* nyder større Anseelse i Udlandet end den berlinske Presse!

Man synes ikke at vide, at de sidste ti Aar har forvandlet Berlins Udseende og givet Staden et nyt aandeligt Præg, Stemplet af at være det tyske Riges og ikke mere blot Prøjsens Hovedstad. Det Tiltrækkende ved det berlinske Selskabsliv f. Eks. er ganske det samme, der udgør Tiltrækningen ved Paris's og Londons aandelige Samkvem, for det første det, at Hovedstaden stedse mere drager de betydeligste Kræfter fra det hele vidtstrakte Rige til sig, dernæst den overordenlige Sammenstrømning af Fremmede, der dels i længere eller kortere Tid er bosatte her, dels befinder sig her i nogen Tid paa Gennemrejse og søger Adgang til de Krese, hvor man mødes frit, og hvor Gæstfriheden drives i stor og anselig Stil. Og her er mange formuende Huse, hvis hele Levevis er indrettet paa en saadan storstilet Selskabelighed. Rigdommen er i det gode Selskab her ikke sjældent stillet i Kunstens og en kunstnerisk Overdaadigheds Tjeneste. Edmond de Goncorut har for kort Tid siden i to anselige Bind med Titlen *La maison d'un artiste* udgivet en Beskrivelse af sit Hus i Paris med alle de Kunstskatte, det rummer. Jeg kender Berlinere, der vilde kunne udgive en næsten lige saa rig Fortegnelse over de Sjældenheder, deres Bolig indeholder, og hvis Hus er mere aabent end nogen Parisers. I en saadan Salons høje, store Sale med Purpurgardiner for Vinduerne, repræsenterer hvert Møbel, hver østerlandsk Pude, hver Vase en Kunstværdi; Gobelin'erne paa Væggene er Pragtværker fra Ludvig XIV's Tid; Rammerne om de forskellige Malerier og Fotografier er udskaarne i Florens under Renæssancen, Bøgerne i det uhyre Bibliotek er næsten lutter Originaludgaver i Bind, som hver for sig er bestilte Maaneder forud hos Paris's mest kunstnerisk arbejdende Bogbindere. De høje Sale staar altid aabne, Huset varmes om Vinteren under ét og om Sommeren sender Thiergartens Træer deres Duft ind ad de aabne Vinduer.

Det lyder, som jeg tænkte paa et enkelt Hus; men det hele Embedsmands-, Bankier-, Forfatter- og Officers-Kvarter ligger om-

kring Thiergarten. Man kalder det *Schriftsteller-* eller *Geheimeraths-Viertel*; det er den fine Del af Byen, der her som i London betegnes med Bogstavet W. I disse Huse samles man stundom til Tetid, stundom endnu senere — Wagnerforestillingerne endte Kl. 11½, og Mange kørte fra dem til Bekendte — og Samlivet er udenfor den egenlige ministerielle Embedsstand utvungent. I de mere lukkede Embedskrese har en af Militarismen præget Festskik sneget sig ind. Der raader endnu en Art Embedstugt i Selskabslivet. Ikke Værtinden, men den i Rangforordningen højest staaende Dame i Selskabet giver Tegn til naar man skal rejse sig fra Bordet. Det gaar endda saa vidt, at naar i en saadan Kres Ministeren selv indfinder sig noget senere paa Aftenen, rejser ikke blot de ham underordnede Gehejmeraader men endog deres Damer sig op for at hilse paa ham, og han skynder sig ikke altfor stærkt med at bede dem sætte sig ned. Dog sligt sker kun, hvor Gehejmeraaderne er ganske for sig selv, og de er i Reglen stærkt blandede mellem andre Dødelige.

Beboerne af Tyskland og det tyske Østerrig er saa langt fra at være et enkelt Folk, at de snarere kan betegnes som en Sammenhobning af Nationer med dybt udprægede Forskelligheder; denne Omstændighed bringer allerede en stor Afveksling til Veje i det selskabelige Samliv, og hertil kommer, at Europa og Amerika stadig viser sig i Berlins Saloner som i Roms Museer og Gader. En dansk Officer, der nylig besøgte Berlin, traf ved det dagligdags Aftensbord hos sin her bosatte Landsmand otte Gæster, der tilhørte syv forskellige Nationaliteter, og Intet er mere almindeligt. Naar man opkaster det Spørgsmaal, om Livet i de største Byer virkelig frembyder saa betydelige Fordele — da dog blot Afstandenes overordenlige Længde forhindrer, at man ser hinanden meget hyppigt — saa synes især den Omstændighed mig at maatte komme i Betragtning, at Indtrykkenes Mangfoldighed og Afveksling udelukker al Smaalighed. Her trives selvfølgelig en Mangfoldighed af Laster, her høres Klager over mange Ulemper, men der er én Klage, som aldrig høres, et Ord, som aldrig nævnes, og det er et, som i Kjøbenhavn og andre halvstore Byer i smaa Lande uafladeligt springer fra Læberne: *Smaat! Smaaligt!*

Det er visselig ikke paa Grund af Berlinernes større Dydighed, at her findes liden Bysladder, og at den Smule, der dukker op i den ene Uge, er sporløst glemt i den næste; men det ligger

i, at Sladderen er umulig. Hvem har Tid eller Lyst til en hel Uge igennem at sysselsætte sig med en andens private Anliggender! End ikke en Dødsfjende af en offenlig Personlighed tør en Uge, efter at denne i sit Privatliv har givet sig en Blottelse, hentyde dertil uden at løbe Fare for at blive kastet til Side som kedsommelig og kællingeagtig. Det er langt vanskeligere at være underholdende i en stor By, end hvor man kan være det ved Aar ud og Aar ind at skrive den samme Avisartikel og holde den samme Præken.

Endelig *kan* Samtalen ikke her synke ned til det Lavmaal af det Hverdags og Ensformige, som i Byer, hvor alle saakaldt Dannede har de samme Erfaringer og de samme politiske Meninger. Man kommer her sammen fra altfor forskellige Krese. Man læser hver sin forskellige Avis til sin Morgenkaffe; man har forskellig Dannelse, En har faaet sin i Leipzig, En sin i Zürich, En sin i Petersborg eller Odessa, mange deres i London, Paris og New York; de har læst forskellige Forfattere, set forskellige Samfund, maaler med forskelligt Maal. Jeg véd derfor her, hvor jeg skal henvende mig, naar jeg vil have en Oplysning om Fredslutningen mellem Italien og Østerrig i 1866 eller om den store nordamerikanske Krig eller om Forholdene i Tunis, af Folk, der har set disse Forhold eller Begivenheder nær ved og fra en god Plads. Jeg kender én Mand, som har været nær forbunden med Garibaldi, én, som har været personlig Elev af Schelling, en Ven af Meissonier, mange Venner af Alexander Herzen, og mangen gammel Ven af Bakunin. Jeg har en Gang været i et (ikke ganske faatalligt) Aftenselskab med lutter Mænd, der havde været dømt til Døden for politiske Forbrydelser — gamle Revolutionære fra Oprøret i Frankfurt og Oprøret i Wien, en østerrigsk Officer, der i 1848 var gaaet over til den italienske Revolution og nu er General i den italienske Hær, en Meksikaner, der var dødsdømt for Deltagelse i Kampen mellem Juarez og Maximilian — og jeg har mangen Gang været i Krese af lutter politisk Konservative. Jeg har i dette Foraar i samme Selskab talt med en Afrikarejsende, der havde spist til Middag med Sultanen af Uadaï, og med en Maler, der vendte tilbage fra Sofia, hvor han havde malet den i den senere Tid saa meget omtalte Fyrste af Bulgarien. «Hvad var det første, som Hans prinselige Højhed sagde til Dem?» spurgte jeg. «Han sagde», lød Svaret: «De kommer fra Berlin. Naa, hvordan ser det ud hos Anthon's?»

— Anthon's er et bekendt Danselokale hersteds. — Man véd i Berlin, hvad Bismarck svarede Prinsen, da han efter Kejserens Opfordring indfandt sig hos denne for at spørge, om han burde modtage den bulgariske Krone eller ikke. «Det er jo altid Avancement for en prøjsisk Sekondløjtnant. Tag De blot imod det; det vil i ethvert Tilfælde være Dem *en behagelig Erindring*».

De politiske Meningsforskelligheder udelukker her i Berlin ikke det selskabelige Samkvem, fordi intet enkelt Parti indbilder sig eller kan indbilde sig at have forpagtet Dannelsen end sige Sædeligheden.

Da her i Vinter stiftedes en stor *Literær Klub,* blev det udtrykkelig fastslaaet i Statuterne, at ingen politisk Afskygning var udelukket. Naar Klubben ligefuldt har faaet en udpræget liberal Karakter, beror dette blot paa de Liberales øjeblikkelige Flertal i Hovedstaden, der hidtil bestandig har tilhørt Fremskridtspartiet. Man har i længere Tid ønsket i Berlin at have en Klub, hvor Skribenterne, Malerne, Politikerne, Universitetslærerne, den højere Købmands- og Embedsstand kunde træffes paa nevtral Grund. Man har mange Gange før gjort beslægtede Forsøg, men de er altid strandede paa manglende Deltagelse. Det beror efter min Opfattelse paa, at det berlinske Selskabsliv saa væsenlig skylder det kvindelige Køn sin Tiltrækning, at man nødig giver en Aften om Ugen til Selskabeligheden, naar man er vis paa at skulle tilbringe den med Mænd alene. Det næste Hensyn, som vanskeliggjorde et saadant Foretagende, var det, at Skribenterne her, skønt i Almindelighed saa godt stillede, at deres Vilkaar i Sammenligning med deres Kaldsfællers i Skandinavien maa betragtes som glimrende, skyr de ikke ringe Udgifter til et smukt møbleret Klublokale med Restauration og Tjenerskab i Hjertet af Staden. Herpaa blev der ved denne Lejlighed raadet Bod. Hvad man plejer at kalde *la jeunesse dorée* (de unge Rigmænd), er her meget begærlige efter at omgaas Forfattere og Politikere personlig. Flere af Berlins rigeste unge Købmænd bidrog derfor straks saa rundeligt til Klubben, at man efter nogle Maaneders Forløb har faaet et elegant Lokale i Byens Midte. Man indbød først en 60 af de mest ansete Forfattere, Købmænd, Politikere, Skuespillere osv. Spielhagen og Hänel var Hovedophavsmænd. Vi samledes nogen Tid i forskellige Lokaler for at træffe de foreløbige Aftaler, og indviede Foretagendet ved en festlig Sammenkomst i *Englisches Haus,* hvor Spielhagen,

Albert Träger o. fl. talte. I Klubben kan man se Paul Lindau spille Skat med den bekendte klerikale Fører, Kapellan Majunke, hvis Bekendtskab han i sin Tid gjorde i Fængslet ved Plötzensee; der savnes ikke Repræsentanter for den gamle Nationalliberalisme som Gneist eller for Fremskridtet som Virchow. Der er Malere som Knaus og Fagvidenskabsmænd af den Anseelse som den gamle Statistiker Engel. Man blev i Begyndelsen i Klubben næsten ikke forestillet for nogen Mand, hvis Navn ikke forud var En bekendt. Hvor længe det livlige Besøg vil holde ud, er et andet Spørgsmaal. Klublivet ligger nu engang ikke for Berlinerne som for Londonnerne.

Der savnes i Klubben nogle enkelte berømte Forfattere, der af forskellige personlige Grunde har holdt sig tilbage, som Auerbach, der ikke vilde være med, fordi enkelte Journalister, som var blevne indstemte, var ham stærkt imod. Enkelte bekendte Journalister som Blumenthal fattes ogsaa, men ikke af anden Grund end den, at hvor Lindau er, der er Blumenthal ikke, og omvendt. Den sidste var engang Paul Lindaus Ven og en Tid lang hans Efterligner, men han har allerede for længere Tid siden slaaet fuldstændigt om og fører i det mest udbredte, om end ikke mest agtede Berlinerblad *Tageblatt* en uafbrudt Guerillakrig imod Lindau. Han er en meget veludrustet Journalist med et epigrammatisk Vid, som er beslægtet med Modpartens.

Den sidstes literære Levnedsløb er i den senere Tid indtraadt i et nyt Skifte, idet han har maattet fratræde Redaktionen af det af ham selv grundede Ugeskrift *Die Gegenwart*, der ligesom det af Lindau stiftede Maanedsskrift *Nord und Süd* i det sidste Aar har været ubetinget Bismarck'sk. Aarsagen er personlig og dobbelt. For det Første kommer Grev Wilhelm Bismarck meget i Lindau's Hus, for det Andet er Rudolph Lindau, den fremragende Novelleforfatter, der tidligere var ansat ved Legationerne i Kina, Japan og Paris, nu Gehejmeraad i Udenrigsministeriet og udøver stor Indflydelse paa den i politisk Henseende temmelig udeltagende Broder. Lindau lod en Dag i Samtale den undvigende Forklaring falde: «Jeg har nu saa mange Gange set, at Bismarck fik Ret tilsidst, hvor det i Begyndelsen forekom mig, at han havde Uret, at jeg aldrig mere skal deltage i nogen Modstand imod ham. Hvorfor skal vi andre Tyskere gaa og fuske i Politik, som vi ikke forstaar os paa, naar vi er

saa lykkelige at have En, der forstaar sig saa udmærket paa den, og som vi saa trygt kan overlade det Hele til!»

Naar man imidlertid nu i Oppositionspressen har betegnet Lindau's Bismarckisme som Aarsagen til, at han fra at være Redaktør af *Die Gegenwart* er bleven Korrespondent til *Kölnische Zeitung*, saa er denne Grund ikke den rette. Vistnok har denne Omstændighed medvirket til at nedbryde Lindau's Almenyndest som Redaktør, men Abonnentantallet var allerede længe gaaet stærkt tilbage. Redaktøren havde for mange Jern i Ilden og lod Redaktionsarbejdet besørge af Underordnede. Hans behændige Arbejden for Teatret, der indbragte mere Ære og flere Penge, gjorde ham ligegyldigere end ønskeligt var. Vistnok har hans Stykker ikke noget med egenlig Poesi at gøre; men sammenligner man dem med de Andres, Hugo Bürger's og Fællers, saa har de altid et relativt Værd, og de har trængt igennem, især fordi de stadigt bliver opførte paa Berlins kongelige Skueplads. Dette kunde imidlertid ikke ske, uden at Lindau i sin Skuespilkritik tog et stadigt Hensyn til dette Teaters Bestyrelse, og derfor var der i hans Kritik altid et vist Punkt, hvor han ophørte at skrive for Publikum og udelukkende skrev for Hr. von Hülsen. Nu har Lindau *Nord und Süd* tilbage, vistnok det mest underholdende af de fornemmere Maanedsskrifter. Det er meget udbredt.

De folkelige Tidsskrifter som *Die Gartenlaube* og *Ueber Land und Meer* har et uhyre Antal Abonnenter; *Gartenlaube* skal nu have en halv Million. Af de strengere er vedblivende det for Tiden af Spielhagen ledede gamle *Westermanns Monatshefte* det, som har det største Antal Subskribenter (ca. 17,000), og *Deutsche Rundschau* det, som har det fineste Publikum og i literær Henseende indtager den ubetinget første Rang. *Westermanns Monatshefte* er lettere fatteligt, *Deutsche Rundschau* med ca. 9000 Abonnenter mere videnskabeligt og kræver flere Forudsætninger hos sine Læsere. *Nord und Süd* har omtrent halvt saa mange Abonnenter som *Rundschau*. Det fjerde Maanedsskrift *Deutsche Revue*, som den franske Minister Barthélémy St. Hilaire forunderligt nok — vel paa Grund af Forveksling med *Deutsche Rundschau* — har valgt til Offenliggørelsen af sine imbecile Taksigelser til Bismarck, holdes neppe af 1100 Mennesker. Tidsskrifterne bliver med Aarene alle mere konservative.

LII

Militarismen

27de Juni 1881

Hvor et Uvejr gør godt! I Dag var det 30 Grader Celsius i Skyggen, Menneskene gispede, Asfalten brændte, de lyse Huse blændede, og man aandede kun Sand; nu flammer Himlen, Regnen styrter ned, og det tørstige Berlinersand drikker, drikker som haabede det at føle sig læsket for en hel Times Tid. I London Taagen, i Kjøbenhavn Blæsten, i Berlin Sandet; hver Stad har sin Landeplage som hvert Land har sin: Danmark Vrøvlet, England Søndagene. Tyskland Militarismen. Hvor et Uvejr vilde gøre godt!

Jeg optegnede forleden, hvorledes den militære Aand har indsneget sig i de højere Embedskrese, hvorledes selv Damer rejser sig, naar Ministeren træder ind. Et endnu mere slaaende Eksempel paa Militarismens stedse stigende Udbredelse og dens langsomme Omdannen af Folkets Grundbeskaffenhed, har man i dens Prægen af Studenterlivet. Jeg sigter ikke til, at enhver Student, der træder ind i et *Corps* (udtal Kor) eller en *Verbindung* overhovedet underkaster sig en fuldstændig militær Disciplin. Ti saa besynderligt det end er, at Ynglinge, der lige er undslupne fra Skoletugten, ikke raster før de har givet sig ind under en endnu langt nidkærere og smaaligere Ave, der regelbinder endog deres Drikkegilder, saa har dette Forhold dog gammel Hævd paa sig. Men jeg sigter til Duellernes stedse større Hyppighed og stedse mere morderiske Karakter.

Man gør sig i Reglen udenfor Tyskland en ganske urigtig Forestilling om de tyske Studenterdueller. For det første om deres Anledning. Man tror (som det hedder hos Taine) at Studenten duellerer «én Gang i Anledning af en Opvartningspige, imod hvem en af Kammeraterne har ladet det skorte paa Ærbødighed, en anden Gang for at forsvare de medfødte Ideer mod en Tvivler, en tredje Gang i Anledning af det Subjektiv-Objektive og Spørgsmaalet om Guds Personlighed». Hvis disse Løjer nogen Sinde — hvad jeg tvivler om — har svaret til en Virkelighed, saa maa det være 40 Aar siden. Studenterne slaas aldrig af

følsomme, filosofiske eller lignende Grunde. De slaas af Brutalitet, af Kamplyst, paa Grund af en i den Grad kilden Æresfølelse, at den, der under Elisabeth i England eller under Richelieu i Frankrig affødte de uophørlige Dueller, ikke var mere vidtdreven. Man udfordrer, fordi man føler sig fornærmet; men Fornærmelsen bestaar i den ubetydeligste Berøring i Forbigaaende, i et Blik, der anses for krænkende, i et Ord, som kun den, der har den formelle Æreslovbog uafladelig for Øje, kan tage ilde op. Corpsstudenterne søger en Anledning til at slaas, de løber hinanden paa Ærmet for at faa en Duel paa Halsen, ja der fortælles i de mindre Universitetsbyer om Tider, da Stilen var den at raabe til hinanden over Gaden fra ét Fortov til det andet: «Hvorfor løber De mig paa Ærmet? Det er *Tusch*». (Det vil sige Fornærmelse, som kun kan sones ved Duel.) Saaledes ser man, at Studenterduellerne udspringer af de samme Bevæggrunde som de gamle Nordboers idelige Tvekampe, en overstrømmende ungdommelig Kraftfølelse, forenet med Raahed i Sæder og Forfinelse af Æresbegrebet. Man slaas for Ærens Skyld og saa — for den Fornøjelse at slaas.

Man nærer videre i Danmark en ganske urigtig Forestilling om disse Duellers Alvorlighed og Farlighed. Man taler altid, som om de Paagældende ikke gjorde hinanden nogen virkelig Skade, som endte Duellen med en Rift i Kinden, og naar rejsende Danske kommer til Berlin eller Heidelberg og ser Studenter gaa om med Skrammer og Plastre paa Kinderne, saa ser de deri en Bestyrkelse af deres Mening om Duellernes Ufarlighed og Barnagtighed.

Men disse Skrammer, som man ved hvert Skridt ser, skyldes ikke egenlige Dueller, men en ufarligere Mensur. Ved Mensuren forstaas den stadige Huggeøvelse, i hvilken ethvert Corps og enhver Verbindung holder sine Medlemmer. For stadig at holde Corpsbrødrene i Aande, for at sikre sig, at de altid, til ethvert givet Øjeblik er i Stand til at staa modigt overfor en dragen Klinge, faar de af deres Senior Paabud om at møde snart denne, snart hin paa Mensuren. Her træffes da visse Forsigtighedsregler, Øjnene forsynes med Briller, Pulsaarerne sikres, Huggerten er kun skærpet nogle faa Tommer. Man kan paa Mensuren give hinanden dybe Ar, flænge hinandens Ansigter efter størst mulig Maalestok; men man vil ikke gøre hinanden nogen alvorlig Skade, først og fremmest fordi de to kæmpende Parter ikke

har det ringeste udestaaende med hinanden, men kæmper efter Ordre.

Anderledes forholder det sig ved egenlige Dueller. Skønt ogsaa disse stadig udfægtes med Sabler, aldrig med de farligere Kaarder (Hug ikke Stød), er Dueller med dødelig Udgang saare hyppige. End hyppigere er saadanne, hvor den ene af Parterne faar Næsen afhugget — et meget hyppigt Saar — eller modtager et Hug, der trænger igennem Hjerneskallen. For halvhundrede Aar siden udkæmpedes Duellerne — naar ingen virkelig dyb Ærekrænkelse forelaa — under Iagttagelse af visse Forsigtighedsregler, man stræbte at beskytte Øjnene f. Eks.; nu er alt Sligt afskaffet og foragtet som Kvindagtighed. Som Kvindagtighed ringeagtes det dernæst at lade sig forbinde lige straks eller at iagttage Lægens Forskrifter. Den Saarede bør drikke med Kammeraterne, bør ikke kny, naar hans Næse bliver syet paa eller hans Kinder syede sammen, bør tage det humoristisk, hvis en Hund — hvad undertiden sker — snapper Næsetippen og løber af med den. Det er de oldnordiske Synsmaader, der i hele deres Vildhed gaar igen. Og de holdes oppe ved Samfunds- ja ved Familiebetragtningen. Man taler om Saar som om de største Bagateller. Jeg har hørt en Moder sige til sin Søn: «Du skulde lade din Kind sprætte op paany, den er saa daarlig syet sammen, det ser ud, som om Huden var vokset fast paa Kindbenet», og jeg kender Vidner til det Optrin, at en Søn blev baaret ind i Huset med et Hug, der var trængt ind i Hjerneskallen, saa Splinter havde maatte tages ud, og at Moderen — Datter af en prøjsisk General — som iøvrigt tilbad denne sin eneste Søn, ganske roligt sagde: «Det er Skade, Heinrich, for nu frygter jeg for, at de ikke tager dig til Soldat, og det vilde være mig et haardt Stød».

Hvor slemt skamferede de unge Menneskers Ansigter end imidlertid er, saa vokser dog Arrene efterhaanden ud; efter ti Aars Forløb er kun svage Spor tilbage, og efter tyve Aars kan de ikke mere ses. Pistoldueller finder hyppigst Sted mellem Officererne, og naar de vælger Pistolen til Vaaben, er det nærmest af en Art Dovenskab; de gider ikke være over at holde sig i Øvelse med Sabelfægtning, og de fleste af dem staar i denne Kunst langt tilbage for Studenterne. Maaske er dette Skyld i at Dueller mellem Officerer og Civile ofte faar et ugunstigt Udfald for de første. Saaledes faldt to Officerer i Duel med jødiske

Studenter, hvem de havde fornærmet, mens disse aftjente deres Værnepligt, og som udfordrede dem Dagen efter at de var traadte ud af Tjenesten. Officererne vægrede sig først ved at duellere med Underordnede, men Æresretten bestemte, at de skulde slaas.

Disse Æresretter svarer for Officerernes Vedkommende til, hvad Corps'ernes Seniorater er for Studenterne; men i alle Tilfælde, hvor Afgørelsen er tvivlsom, forelægges denne for Kejseren selv. Der forekom nylig en Begivenhed, som oplyser det Begreb af Standsære i Modsætning til almenmenneskelig Æresfølelse, der undertiden lægges til Grund. Der sad fem Officerer i et Telt; en Underofficer traadte ind for at overbringe den ene en Melding, blev heftigt dadlet af en eller anden Grund, svarte og modtog et Slag i Ansigtet. Underofficeren indgav Klage; men Officeren negtede at have slaaet ham; af de fire andre Officerer, der sad i Teltet, vidnede de tre, at Underofficeren intet Slag havde modtaget; den fjerde derimod, en Ven af en af mine Bekendte, følte sig forpligtet til uden Hensyn til kammeratlige Følelser at sige Sandheden og afgav det Vidnesbyrd, at han havde set Slaget. Følgen var, at de fire andre Officerer udfordrede ham. Han negtede at indlade sig paa en for ham saa udsigtsløs Række af Dueller, tilmed da han ikke havde havt nogen fornærmende Hensigt. Sagen kom for Æresretten, og fra den for Kejseren, der bestemte, at Officeren maatte slaas. I den første Duel saarede han sin Modstander, i den anden faldt han.

De gamle Beskyldninger mod den tyske Officersstand for junkeragtigt Hovmod, for Brutalitet mod Borgerne holder vel ikke mere Stik; men ikke desmindre har Officersstandens Dyder lige saa fuldt som dens Fejl bevirket, at den danner en særegen, og det den ubetinget højeste Kaste i det tyske Samfund.

Man ser det ved første Blik; man ser det, blot et Regiment marscherer gennem Gaderne; det gaar aldrig af Vejen, det indsnevrer aldrig sine Rækker; Alt maa vige til Side og holde stille paa dets Vej, selv naar det gaar ad de mest befærdede Gader. Ja findes der endog dybe Mellemrum mellem Rækkerne, som naar f. Eks. et Batteri drager forbi, tilstedes det ikke, at Nogen benytter sig af disse og gaar over Gaden.

Har allerede Soldaten som Soldat Forrettigheder, saa har Officeren langt flere. Hans Stilling aabner ham overalt Adgang og giver ham, ogsaa overfor andre end sine ligefrem Under-

ordnede, en Myndighed, der stiltiende indrømmes ham. Er f. Eks. en Gade afspærret for alle, der ikke har Kort — som nylig i Anledning af Prinsessens Formæling — saa viser Politiet dog aldrig en Officer tilbage. Han er stiltiende undtagen fra Regelen. Det er Skik, at naar Officererne tager sig deres daglige Ridetur i Thiergarten, saa venter deres Oppasser *(Bursch)* for at tage mod Hesten paa det Sted, hvorfra de red ud. Igaar saa jeg en Officer komme tilbage fra sit Ridt, han søgte med Øjnene sin Bursch, der ikke var paa Pletten, og vinkede, da han ikke saa ham, med Hovedet hen, hvor en Række Drosker af første Klasse holdt. Kuskene, der dog næsten alle selv ejer deres Vogne, forlod dem straks; den, der kom først, holdt Officerens Hest i nogle Minutter, indtil Officersoppasseren kom løbende. Jeg iagttog det lille Optrin meget nøje. Officeren sagde ikke en Stavelse til Kusken, saa end ikke paa ham, sagde ikke Tak, gav ham end mindre en Drikkeskilling, som dog enhver Civil, der modtog en saadan Tjeneste, vilde have gjort, især i denne By, hvor man aldrig drikker en Kop Te hos en Bekendt uden at give Pigen eller Tjeneren, der følger En til Døren, Drikkepenge; men den tyske Officer betragter overhovedet den menige Mand som han betragter sine Rekrutter og Soldater, der heller ingen Drikkepenge faar. Naar Officersfamilien skal flytte, lader Husets Herre simpelthen nogle Mand af Kompagniet flytte hele Bohavet for ham istedenfor at give Penge ud til en Flyttevogn, og Regimentsmusiken spiller uden en Skillings Vederlag under Kaptejnens Frues Vinduer paa hendes Fødselsdag. De faar et Glas Øl derfor.

Har Officererne forholdsvis end kun ringe Løn, saa nyder de Forrettigheder, der forhøjer den. De betaler kun Skat til Staten, ikke til Byen, de faar Vin og andet fra Officers-Kasinoet langt billigere end Andre kan købe det. De er forpligtede til aldrig at vise sig offenligt eller i Selskab anderledes end i Uniform med Sabel; men man ser igennem Fingre med, at de yngre og fattigere nu og da gaar civilklædte i et Teater, hvor de ikke kan betale den dyreste Plads; ti de vilde ikke i Uniform kunne vise sig paa en Staaplads hos Kroll. Man ser imidlertid kun yderst sjældent en civilklædt Officer, og man ser aldrig en civilklædt Prins. Fra Kejseren af, «den øverste Krigsherre», til den mindste tyske suveræne eller ikke suveræne Fyrste, viser de fyrstelige Personer sig kun i Uniform. De er Feltmarschaller

eller Generaler, Oberster, Majorer, Kaptejner og Løjtnanter i Hobetal, men Officerer er de alle, og sætter deres Ære deri.

Jeg tror, at saaledes som det tyske Monarki er beskaffent, holdes det sammen og maa det holdes sammen af denne Aand. Den gamle Kejser er følgestreng; han betragter sig endnu og har altid betragtet sig som Militærkejser. Jeg har fortalt, at da man søgte hans Samtykke til at rejse Statuer af Brødrene Humboldt foran Universitetet, svarede han: «Men ikke saa store som de af mine Generaler» [Blücher, York osv.], ligeledes, at da Goethe's Statue blev afsløret i Fjor, mente Kejseren ikke, at det stemmede med hans Stilling officielt at overvære Afsløringen af en Statue for en Mand, der ikke engang havde været General. Saa besynderligt Sligt klinger — det lyder i visse Maader som fortaltes det om Frederik den Stores Fader — saa er dog denne Synsmaade den, som har skabt det tyske Kejserdømmes Storhed. Herpaa hviler den; hermed staar og falder den. Hvis Kronprinsen, som det menes, i sine Anskuelser nærmer sig mere til den borgerlige Liberalisme, og hvis han og hans engelske Gemalinde, hvad iøvrigt er lidet sandsynligt, paa Tronen vil fastholde den Statsopfattelse, de for Tiden nærmest synes at hylde, saa turde dette blive skæbnesvangert for det store Monarki, blive Begyndelsen til Enden. Naar man hører, at Kejser Wilhelm, der holdt sig tilbage ved Afsløringen af Goethe's Statue, indfandt sig ved Afsløringen af Wrangels, den gamle bestøvlede Hankats, der altid løb om med Godter i Lommerne og den berlinske Gadeungdom efter sig, og som kun var mærkelig ved sine 90 Aar og sit utroligt barnlige og ugrammatikalske Tysk — saa er det almenmenneskelig talt meget stødende; men fra det tyske Militærmonarki's Standpunkt er det logisk. Goethe gjorde sin Søn ulykkelig og ringeagtet af dennes Kammerater ved at forbyde og forhindre hans Deltagelse i Felttoget mod Napoleon. Men denne gamle Wrangel, der var en Hugaf, ingen Hærfører, havde den Aand i sig, der har gjort Prøjsen stort. Da hans Søn, en ung Officer, letsindigt havde gjort Gæld, tilsidst havde skrevet sin Faders Navn under en Veksel og i sin Fortvivlelse gik til denne og bad om Hjælp, svarede den Gamle: «Du har baaret dig æreløst ad; jeg betragter dig ikke mere som min Søn». Da Sønnen videre spurgte, hvad han skulde gribe til, lød Svaret: «Du har dine Pistoler». Sønnen gik hjem og skød sig. Saadan som det tyske Monarki er indrettet, har faktisk

den gamle Wrangels Aand bidraget mere end Goethes til at tømre det sammen og give det sit ejendommelige Luftlag. Der hviler en jernfarvet Himmel derover. — Hvor et Uvejr vilde gøre godt!

LIII

Konservatismen

11. Juli 1881

I denne Uge beløb efter den tjenstlige Kundgørelse Berlins Befolkning sig til 1,136,378 Personer, ikke medregnet Avtomaten King-Fu, denne misundelsesværdige Medborger, om hvem det paa Plakaterne hedder:

«King-Fu véd Alt, kan Alt, gætter Alt, kender Alt og er selv en uløst og uløselig Gaade».

Hvem der var i hans Sted! Og saa lider han ikke en Gang af Støvet og Varmen og Myggene!

Men naar jeg ser dette høje Tal paa de øvrige, mindre almægtige og alvidende og gaadefulde Berlinere, saa kan jeg ikke lade være at hengive mig til alle Slags Gisninger og Drømme derover. Der er nu først Millionen. Den lever selvfølgelig det rene Trælleliv, i den daglige, stadige Kamp for Brødet. Det er den store Navnløse, som frembringer Værdierne og slaar Slagene, men som med Møje holder sig lige over Sultens Vandspejl. De næste 100,000 lever en Smule sorgløsere om end i daglig Kamp for det sparsomme Udkomme, og der bliver kun de 36,378 tilbage (selv dette er altfor højt regnet) med 3000 Mark og derover om Aaret, der overhovedet har Tid til at tænke og kan drømme om at stige i det bestaaende Samfund, fordi de ingen andre Sorger har end den finere Næringssorg og den Smule Sygdom, Forkrøblethed, Tandpine, Afsind, Alderdom, Savn af kære og Plagethed af ukære Personer, som i Forening med Afhængighed og Værnepligt udgør Livets Kryderi. Alle sammen er vi underkastede «den lille Belejringstilstand», og alle sammen er vi underkastede Socialistloven, men den første er kun hindrende for

Selvmorderne, der, naar de gribes paa ensomme Steder med deres Revolver i Haanden, sættes fast for ulovlig Bæren af Vaaben, og den anden træffer jo kun Millionen, og gør derfor slet ikke Borgerskabet end mindre Aristokratiet noget Afbræk. Rigsdagsflertallet, der efter en længere koket Vægring vedtog denne Lov, var jo saa elskværdig at forudsætte dens «loyale» Udøvelse — den loyale Udøvelse af en Lov, der stillede et uomgrænset Antal Medborgere udenfor Loven — og har selv været saa loyalt at lovprise den afgangne Minister Eulenburg for den «elegante» Maade, hvorpaa han har bragt Loven i Anvendelse og Socialisterne til Tavshed. Det var i Virkeligheden umuligt at kværke elegantere. Ellers er en saadan Operation jo gerne ledsaget af Skrig og Skandaler — man tænke blot paa den klatfingrede Bøddel Frolov i St. Petersborg — her er det gaaet tyst og glat altsammen. Maaske var det dog en Smule overdrevent, da den unge Grev Wilhelm Bismarck nylig i sin Tale mod Fremskridtspartiet gjorde gældende, at Socialistloven, mod hvilken der var skraalet saa meget, føltes mindre trykkende end den nye Hundelov, der (i Anledning af Hundegalskaben) paabyder alle Hundes Indespærring. Den unge Junker tænkte øjensynlig kun paa den Ulempe, det voldte hans Hunde at have Stuearrest og ham selv at maatte føre dem om ved Line — i Sammenligning med det ringe Bryderi, Socialistloven gav ham. Men betegnende er det, at man i disse Dage har kunnet udvise 50 rolige Familier af Leipzig, Familier, som for største Delen først var blevne udviste fra Berlin, udvise Rigsdagsmænd, ja en af Rigsdagens evnestærkeste Personligheder som Bebel og tilintetgøre ham økonomisk ved at lukke hans store Drejerværksted, uden at i dette grundigt avede Land nogen Hane har galet deraf.

Og man vilde tage meget fejl, i Fald man troede, at der rundt om i Borgerskabet fandtes en god Del Harme over det skete. Langtfra. Det rører ikke Borgerskabet. For det er Socialisterne, ɔ: fjerde Stand ikke en anden Klasse, men en anden Race, Zulukaffere, Hottentotter. Klassekrigen har hos de begunstigede Stænder fortrængt enhver Følelse af menneskeligt Samansvar mellem Samfundets forskellige Lag. Af de tre Ord, som udgjorde den franske Revolutions navnkundige Løsen, har «Ligheden» aldrig været synderlig klart bestemt eller ligget Borgerskabet synderlig paa Hjerte. I Grunden betød den kun, at «Banen var aaben for Talenterne», det vil sige, at Borgerstanden fra nu

af skulde kunne have de Embeder og Stillinger, som hidtil havde været Adelen alene forbeholdt. Det var jo klart, at lige rige, lige højtstillede, lige begavede kunde vi ikke alle være eller blive. Saa enedes man da sluttelig om at bestemme «Ligheden» ved den tomme og hykkelske Formel *Lighed for Loven*, det vil, som ovenfor antydet, sige: Lighed for de Love, som de Velhavende gav for de Fattige og Mænd for Kvinder. Jeg vil ikke tale om at Retfærdigheds-Idealet maatte være en efter de Enkeltes Forskellighed afpasset, gennemført Ulighed overfor Loven. Men selve hin «Lighed for Loven» har aldrig i noget Land været hævdet i Praksis. Den har altid været forstaaet saaledes, at naar Grev H. H. begik Ukorrektheder, blev han opfordret til at rejse udenlands, men naar Fabrikarbejder N. N. begik Tyveri, saa kom han i Forbedringshuset. Og dog er det denne sølle teoretiske Rest af Lighed for Loven, som man i Tyskland med det hele nationalliberale Partis Hjælp har ophævet ved en Lov, der fastsætter de haardeste Straffe for dem, der ikke har begaaet nogen som helst strafværdig Handling.

For Bebel, som er Arbejderpartiets bedste Mand, vil dette sidste være et haardt Slag. En af mine Bekendte, en forhenværende prøjsisk Dommer, der i 1848 opgav sit Dommerembede og med væbnet Haand deltog i Revolutionen, en Mand, som længe har siddet fængslet, men som nu er en fremragende og meget velstaaende Advokat i Königsberg, hører til Bebels Omgangsvenner og meddelte mig for et Par Uger siden en Samtale med denne. Han var den Gang ikke nedslaaet, men tilstod dog Vennen, at Udvandringen til Amerika af saa mange Udviste, der alle hørte til Partiets mest overbeviste og energiske Mænd, og af saa mange livskraftige og handlekraftige Arbejderfamilier var en stor Svækkelse for Partiet. Hvor skal han selv nu vende sig hen? Han er udsat for at blive udvist fra enhver By, i hvilken han bosætter sig og forsøger at grunde sin Forretning paany.

Det kan ikke undre, at Utilfredsheden gærer dybt nede i Samfundets laveste Lag. Og det kan endnu mindre undre, at man i de højeste Krese har været betænkt paa at aabne den en Ventil. Denne Ventil er den antisemitiske Ophidselse her nøjagtigt som i Rusland. I Rusland har de ledende Klasser i deres Skræk for Nihilismen med Held forsøgt at benytte sig af Jødehadet til at give de nedbrydende Kræfter en afvigende Retning.

Overfaldet paa den jødiske Befolkning i Kiev var ikke blot taalt, men sat i Scene fra oven af; alle Myndighederne var i denne By Uger i Forvejen underrettede om, hvad der var i Gære, og var anraabte om at yde Bistand — Plakater paa Gadehjørnerne viste desuden tydelig nok, hvad der forestod — men man rørte sig ikke, skønt man i Kiev, som er en af Ruslands stærkeste Fæstninger, og af hvis 116,000 Indbyggere mere end 20,000 er Garnison, i fem Minutter kunde have forhindret det hele. I Tyskland har man i de tilsvarende Krese ikke havt noget imod at benytte Bevægelsen mod Jøderne paa samme Maade. Den opstod fra først af paa to Punkter: som det reaktionære Kreuzzeitungspartis Angreb paa Bismarck for i Forening med Jøderne (Bleichröder og nogle andre store Bankierer) at søge uværdig Berigelse ved Børsspekulationer, og som Hofpræstepartiets kristelig-socialistiske Opæggelse mod Jøderne som Liberale og Fremskridtsmænd. Bevægelsen fandt Tilslutning i de højeste Krese, fordi Adelen i de østlige Provinser, hvor der ingen Borgerstand gives, og hvor Jøderne faktisk er det eneste økonomiske Element, efterhaanden ved sin Uforstand, sit skødesløse og slette Agerbrug, sit letsindige Hang til at rejse Penge for enhver Pris, var kommen ganske i Jødernes Hænder. Nu saa man i visse Regeringskontorer, at denne Bevægelse, der fra først af havde rejst sig med Bagvaskelser mod Bismarck selv, lod sig bruge som Vaaben i én Henseende, som Ventil i en anden. Som Vaaben, for saa vidt man ved den kunde fortrænge jødiske Tillidsmænd fra Rigsdagen; som Ventil, for saa vidt det kunde lykkes at lede Almuens og Arbejderklassens kogende Misfornøjelse og tilbagetrængte Forbitrelse ud over Jøderne som Ofre. Derfor har de offenlige Anklagere faaet Vink om ikke at lægge Sag an mod *Die Wahrheit* og de øvrige mod Jøderne rettede Pøbelorganer, skønt de hver Uge har bragt saadanne Løgne og Bagvaskelser, at Redaktørerne uden denne Magthavernes Seen gennem Fingre allesammen vilde sidde i Fængsel paa ubestemt Tid. Der er heller ikke Tale om, at denne Tilstand ophører, før de almindelige Rigsdagsvalg, der forestaar, er forbi. Og dog er i Tyskland — til Forskel fra i Rusland — alle disse Rænker strandede, og strandede paa en enkelt, af Magthaverne uforudset Omstændighed: Arbejderklassens høje Dannelsestrin og, som alt berørt, paa dens dybe, atter og atter udtalte Taknemmelighed mod Jacoby, Marx og Lassalle. Det er tragikomisk, men det er meget lære-

rigt at betænke — hvad man nu hører uforbeholdent udtalt overalt — at det rige jødiske Borgerskab i Tyskland, der saa længe Lassalle levede, ikke lidenskabeligt nok kunde fordømme hans ophidsende Færd, hans oprørske Lærdomme, hans hele samfundsopløsende Virksomhed, og som ikke kunde skabe sig konservativt nok for at udtrykke sin dybe og dybt begrundede Misbilligelse, nu ene og alene har Lassalle og hans Par jødiske Meningsfæller at takke for, at Jøderne hverken behøver at frygte for Liv eller Lemmer eller Formue, ja at ingen af dem har faaet en Rude slaaet ind. De skylder ganske simpelt den døde Lassalle, hvem de saa ivrigt har fralagt sig alt Forbund med, deres Koners og Døtres Ukrænkelighed, deres egen personlige Sikkerhed og Haandhævelsen af deres Samfundsstilling.

Jeg tror ikke paa, at det socialistiske Parti som Parti indenfor en overskuelig Aarrække kommer til Magten i Tyskland. Dets Indflydelse vil indskrænke sig til den middelbare, det udøver gennem Kanslerens statssocialistiske Planer. Men denne er allerede nu meget stor; vi oplever Højmaalet af det urimelige, at den Anskuelse, der i Kælderne forfølges som statsforbryderisk, samtidig prækes fra Tagene som den eneste statsopholdende. Hvem skulde for blot to Aar siden troet, at denne Vending var saa nær forestaaende! Og dog betyder den intet Nederlag for Konservatismen i Tyskland. Tvertimod den fra alt Maskepi med Selvstyrets Grundtanker udløste Statssocialisme er efter Sagens Natur et rent og purt frihedsfjendtligt Princip. Den bæres videnskabeligt af Mænd som *Adolph Wagner*, der er begyndte som Meningsfæller af Rodbertus og Lassalle, for at ende i Begrebsforvirringen om den kristelige Stat og som Forsvarere af de indirekte Skatter, hvis Hemmelighed er, at de nedbryder den Indflydelse, Rigsdagen har gennem Bevillingsretten. Og man behøver kun at have fulgt Udviklingen i Tyskland paa nært Hold den sidste halve Snes Aar for at iagttage den Omdannelse, den socialistisk sindede Ungdom paa Universiteterne er undergaaet og undergaar. De faa blandt de yngre Professorer, der begyndte som «røde» med Had til det bestaaende Styre, Had til det officielle Hykleri, og Samhu med Menigmand, er efter faa Aars Forløb forvandlede. Deres Ild er slukt, deres Krudt er blevet fugtigt. Af Reformiveren er i Reglen kun en Slags Statssocialisme bleven tilbage, der ikke er væsensforskellig fra Gehejmeraadernes, som sværmer for Statens Opkøb af Jernbanerne, eller fra Hofpræsternes, hvis

Socialisme er et Middel til at ramme de Liberale og et Skalkeskjul for det gamle Bagstræv. Det betyder intet, at de nogle Aar igennem vedbliver at tale i Formerne og Formlerne fra deres tidlige Ungdom. Og med disse faa og tvivlsomme Undtagelser er hele den dannede Ungdom konservativ. Vil man finde politisk Frisindede, maa man gaa til Mændene paa halvtredsindstyve Aar og derover. Det religiøse Frisind eller nøjere den fuldstændige Bekendelsesløshed er vel endnu Reglen i alle Stænder og Aldere, men den rene Panteisme forliges her meget godt med officiel Kristelighed og politisk Konservatisme. Og i politisk Henseende er de Unge gamle og kun de Gamle unge. Frihedskærlighed i Ordets engelske Forstand findes nu for Tiden i Tyskland kun hos den Slægt, der om ti Aar vil være døet ud.

Og naar det er sket, saa vil Tyskland ligge ene, afsondret, forhadt af Nabostaterne midt i Europa som Konservatismens Fæstning. Rundt om dette Land vil man i Italien, i Frankrig, i Rusland, i Norden finde en Slægt, der har verdensborgerlige Idealer for Øje og vil være i fuldt Arbejde med at virkeliggøre dem; men Tyskland vil ligge der gammelt og afblomstret, væbnet til Tænderne, pansret, rustet med alle Videnskabens Mord- og Forsvarsvaaben. Og saa vil der følge store Kampe og Krige. Sejrer Tyskland, saa vil Europa i Sammenligning med Amerika politisk blive hvad Asien nu er i Sammenligning med Europa, men overvindes Tyskland, saa . . . .

Dog det sømmer sig ikke at spille Profet. Det er bedre og sikrere at vende tilbage til Nutiden.

Berlineruniversitetet og mere end det den tyske Videnskab har i denne Tid lidt et stort Tab ved Lotzes pludselige Død. Han var Tysklands mest fremragende Filosof og man havde nylig gjort de største Anstrengelser for at bevæge ham til at overtage det ved Harms' Død ledigblevne Professorat i Berlin. Han vægrede sig længe ved at forlade Göttingen, hvor den gamle Mand efter mange Aars Ophold følte sig veltilpas; han gav efter, da man sikrede ham en aarlig Lønning af 15,000 Mark og desuden stillede ham det dobbelte i Udsigt som Indtægt fra Studenterne, der her betaler langt højere Afgift for private Forelæsninger end i Danmark. I Marts kom han hertil; men Livet, Larmen, Afstandene i den store By, Alt var ham imod og han længtes tilbage til sit stille Göttingen.

Noget tidligere mistede Berlin en Mand, hvis Navn vel langt

fra var saa stort, men som nød en stærk om end stedbunden Anerkendelse, nemlig Friherre Max Maria von Weber, en Søn af den berømte Komponist. Weber var Jernbanetekniker og Skribent i og udenfor dette Fag. Han var en aandrig Forfatter med vidt Blik, talrige Kundskaber, mangesidig Dannelse, og hvad han skrev havde næsten altid et digterisk Sving. Men Weber havde en uhyggelig og pinlig Stilling her. Han passede med sit vidtgaaende Frisind ikke ind i de prøjsiske Embedsforhold. Han havde set det meste af den beboede Jord, fra det høje Norden til Afrika; han havde studeret svenske, engelske og nordamerikanske Jernbaneforhold lige saa nøje som de tyske; han havde under Beust i Wien været Handelsministeriets tekniske Raadgiver og var derfra bleven kaldet til Handelsministeriet her. Men han var en af de skarpeste Tunger i de tyske Riger og Lande; han gav, naar man traf ham, sin Afsky for det prøjsiske Militærvæsen et bidende Udtryk, han paastod at finde Underofficerstypen hos alle de Befalende i dette Land. Han mente, at Militarismen smittede alle Forhold, Skolevæsnet med dets militære Tugt og ensformige Undervisning ikke mindre end Politiet med dets Sabelklirren og unødige Raahed. «Se», hørte jeg ham en Aften sige, «blot paa Officersfruernes høje Skuldre og se paa Mændene med Kappen knappet over Epauletterne; Fruerne er smittede, det er klart, de faar de høje Skuldre ved Darwinisme og den hele Kvindelighed her er snart højskuldret».

For ikke at have ham i Ministeriet sendte man ham bort paa Rejser; man gav ham tilsyneladende ærefulde Hverv, som at undersøge Førselsforholdene snart i et, snart i et andet Land og indsende Meddelelser derom, men Meningen var kun at man vilde være ham kvit.

Som til Gengæld for disse Tab har Berlin i disse Dage faaet en Æresborger, selve den store Millionær Schliemann, et af vor Tids mest iøjnefaldende Eksempler paa hvad ihærdig og storstilet Energi kan drive det til, selv uden virkelig Dannelse. Schliemanns Gætningsevne og Udholdenhed som Udgraver er beundringsværdig og hans Held har været stort, som fortjent. De tyske Lærde, der har set Schliemann ved Arbejdet og har truffet ham i Athen eller Asien, er naturligvis mest opfyldte af hans Barnlighed som Oldforsker og kunstneriske Ukyndighed. Han har taget Homer bogstaveligt, har altid betragtet ham som et godt, paalideligt Firma og har benævnet sine Fund med de bedste

homeriske Navne; det er ogsaa højst betegnende, at han er bleven beskyttet af Gladstone, hvis Videnskabelighed som Oldkyndig er af ganske lignende Rang. Dog dette udelukker jo ikke at hans Fund foruden at have Guldværdi er historisk og kunstnerisk værdifulde, og det er derfor ganske naturligt, at Virchow — for at sikre Berlin det Fundne — har taget sig af Schliemann, rejst med ham til Troja og ved Hjemkomsten skaffet ham Æresborgerbrevet til Tak for de rige Gaver.

LIV

Politikens ringe Tiltrækningskraft

31. Juli 1881

Stuart Mill udleder et Steds de skønne Kunsters Blomstring i Italien under Renæssancen af den Anseelse, en udmærket Maler og Billedhugger den Gang nød, idet han hædredes som nutildags kun en stor Feltherre eller Politiker bliver hædret. Denne Tankegang, som ganske vist er ensidig, forekom mig længe urimelig; nu er jeg tilbøjelig til i den at se en Forklaring af Tysklands Mangel paa en yngre politisk Slægt som af den Stilstand, der hersker i Tysklands Skønliteratur. Det er unegteligt, at et Lands ypperste Begavelser søger hen til de Fag, hvor fremragende Dygtighed indbringer mest Ære og størst social Indflydelse, og den Omstændighed, at Militær- og Embedsstanden i det tyske Rige bogstaveligt som figurligt har den højeste Rang, lokker nødvendigvis den begavede Ungdom fra andre Sysselsættelser til disse Stænder. Evner, som i andre Lande, under andre Forhold vilde kaste sig over Politiken, underkaster sig her Krigsvæsnets eller Embedsvæsnets Ave og Tugt, finder sig i at lyde for at kunne befale, i at have Overordnede for at have den Fornøjelse at kommandere Underordnede. Det er ikke underligt; ti Folket har al Grund til at være fornøjet med sin Hær og sin Forvaltning; de er hver i sin Art de første i Verden; men deres Fortrin er købte med store Ofre af fri Menneskelig-

hed. Allerede den almindelige Værnepligt virker til at udslette Forskellighederne mellem de Enkelte, sætter som en Rust paa den uudviklede Personligheds Særpræg. Der er noget i hvad Renan en Gang skrev, at Rekrutlivet er fordærveligt for Geniet. «Man tænke sig», sagde han, «Goethe i Soldatertrøjen, udsat for Eders Underofficerers Grovheder; tror I, at han ikke havde mistet Blomsten af sin Ynde og sin Aandsfrihed? Dersom Molière og Voltaire havde maattet gennemgaa Militærtjenesten, saa havde de mistet deres fine Smil, deres respektstridige Skemt». Og hvor langt farligere angriber ikke Militærlivet den frie menneskelige Oprindelighed hos den, der vælger det til Stadighed som Stand!

Embedsdisciplinen er i Tyskland i alt Væsenligt lige saa streng som Soldatertugten. Det ses f. Eks. ikke gerne, at en Embedsmand optræder som Skribent *udenfor* sit Fag, og det ses næsten nødigere, at han optræder som Forfatter i dette. For det sidste Tilfælde gælder den Regel, at han da under alle Omstændigheder maa skrive anonymt — ti det sømmer sig ikke, at en Embedsmand i eget Navn, end ikke i underordnede Ting, ytrer Anskuelser i sit Fag, som mulig ikke stemmer med hans Ministers — dernæst, at han i alle væsenlige Punkter kun betragter sig som Organ for den Grundanskuelse, der repræsenteres af hans Foresatte, hvem han derfor ogsaa gerne forelægger sit Skrift, før det udkommer. Dette Forhold er Aarsag til, at i Tidsskrifter og Aviser Oplysninger eller Afhandlinger, der berører offenlige Anliggender og behandler dem med Sagkundskab, næsten uden Undtagelse er anonyme, og det forklarer saadanne Forunderligheder som den, at Anton v. Werner, Kunstakademiets Direktør, nylig modtog en Irettesættelse for den offenlige Udtalelse af sin med Grunde støttede Overbevisning om det af Museumsbestyrelsen anskaffede Rubens-Billedes Uægthed eller idetmindste Ubetydelighed.

Men vil man maaske sige: naar Hæren og Forvaltningen virker saa lammende paa Enkeltmand, og naar hos Germanerne dog nu som før hver Enkelt maa være mere særegen end andensteds (ti en Stamme kan jo ikke forandre sit Væsen i Løbet af en Snes Aar), hvorpaa beror da den ringe Tilgang af betydelige Kræfter til Parlamentet?

Paa forbigaaende Forhold, der har sløvet Befolkningens Interesse.

Politiken afgiver ingen Bane i et Land, hvor Rigsdagen nødvendigvis er næsten indflydelsesløs overfor en Førsteminister, der har skabt Riget og hævet det til Verdens første Stormagt. Ansigt til Ansigt med Forhold, der gjorde et Diktatur nødvendigt, og med et Geni, som man paa det givne Tidspunkt ikke forstod og ikke kunde forstaa, men som agtede ad sine egne Veje at virkeliggøre Landets af ham selv først spottede Ideal, og som virkeliggjorde det — led Parlamentarismen et i lange Tider uopretteligt Tab af Anseelse og Tillid. Man kan beklage, at Tysklands store politiske Opsving er sket ikke ved men trods Parlamentet, og at Begivenhedernes Udfald har stillet Rigsdagens Kamp for Bevillingsretten i Aarene 1862—64 i saa skævt et Lys. Men det er nu en Gang saa, og selv mere politisk udviklede Folk end det tyske vilde, naar de af Skæbnens Haand havde modtaget et saa stort og sejrrigt politisk Geni, have følt Fristelsen til at overlade det Regeringens Tøjler helt.

Paa en Maade kan man endog sige, at det tyske Folk har vist sig selvstændigt overfor Bismarck. I hvilket andet Land end Tyskland med dets Særstatsvæsen og Enkeltmandsvæsen vilde en Regering, hvis Høvding havde Triumfer at opvise som Benyttelsen af Østerrig i 1864, Sejren over Østerrig i 1866 og dets Udstødelse af det tyske Forbund, Hannovers og Hertugdømmernes Indlemmelse i Prøjsen, den diplomatiske Behandling af hele Evropa, som førte til Elsass's og Lothringens Erobring og Rigets Oprettelse — hvor vilde han i Rigsdagen blot tre Aar efter have fundet en mandstærk Modstand, en samlet Hærflok af erklærede Rigsfjender foruden Fremskridtsmænd, Socialister osv. Hvert Aar, som gaar, viser mere Bismarcks Mesterskab i den ydre Politik; han bevarer Freden, slutter Forbund med Østerrig, er Voldgiftsmand i Østen, isolerer Rusland, sender de østerrigsk-ungarske Hære ned i Bosnien og de franske Hære ned i Tunis — Modstanden vokser ligefuldt, og Regeringen har aldrig noget sikkert Flertal. Men da Forholdene nu en Gang er som de er: i Spidsen en Mand, hvem yderst faa af hans Modstandere ønsker at fjerne, fordi hans Fald vilde være Tabet af Tysklands Blændkraft, hvem Ingen tror at *kunne* fjerne og ingen som helst tror at kunne erstatte — saa nærer Folket ingen Livs-Interesse for sin Rigsdag, og Politiken udøver ingen Tiltrækningsevne paa den begavede og ærgerrige Ungdom.

LV

Sand

22. September 1881

Sand! Sand! Sand! Der raabes med Sand under mine Vinduer, saa skingrende og saa haardnakket, at det næsten er umuligt at samle Tankerne under denne Musikledsagelse.

Kejsermødet i Danzig . . . Sand! . . . Revuen i Itzehoe . . . Sand! . . . Kejserforgudelsen . . . Sand! . . . Formælingshøjtidelighederne i Carlsruhe . . . Sand! Sand! Man kan lige saa gerne opgive at skrive.

Raabet med Sand er, lærerigt nok, det eneste Gaderaab, der er tilladt i Berlin. Det maatte være saaledes. Sand, det er Byens Løsen og Vartegn. Den er bygget paa Sand, og der er Sand i dens Luft. Der er for Tiden ogsaa Sand i dens aandelige Luftlag og i dens Herskeres Politik.

Røg! hedder en berømt Roman af Turgenjev, en Roman om Rusland. Alt forekommer tilsidst Bogens Helt som Røg, hans eget Liv, det russiske Folks Liv, alt Menneskeligt, men især alt Russisk. «Røg og Dunst er det Alt», siger han til sig selv, «evig Omskiftelse og evigt det samme, alt farer og stormer et eller andet Sted hen, og al Ting forgaar sporløst; en ny Vind, og Massen kastes over paa den modsatte Side.»

En Roman om det nuværende Tyskland burde hedde *Sand!* Det er kun faa Dage siden, at en af mine Bekendte, en indfødt Tysker, og en af Tysklands fineste Skribenter, uden at ane, i hvilken Grad hans Tanke traf sammen med min, sagde til mig: «Véd De — det er underligt — naar jeg i de sidste Aar taler med Menneskene af Gennemsnittet her, Mænd eller Kvinder, saa har jeg en Følelse, som om jeg aad Sand. Det er en frygtelig indre Tilstand.» Jeg forstod ham kun for godt. Sandet er snart grovt, snart fint, snart begravet under Brosten, snart bedækket med et tyndt Lag Muldjord, men det er goldt, det er tørt, dets knitrende Raslen er en uhyggelig Lyd, og det er en afskyelig Fornemmelse at føle det fylde Ens Lunger.

Goethe kalder et Steds et Menneske uden indre Hold «en Tarm, fuld af Frygt og Haab» — et Udtryk, Mesteren værdigt. Det var umuligt bedre at betegne de arme Stympere, der be-

standig skælver for at støde an og forspilde en Fordel, i Haab om hvilken de lever hen fra Dag til Dag. Jeg vil kalde Nutidens tyske Filister en Tarm fuld af Sand. En saadan Tarm er haard, og man kan med den bibringe frygtelige Slag; Sandet er, naar det fyldes i Sække og stoppes i Murbrud, et lige saa fortræffeligt Forsvarsmiddel; men Sand er og bliver det.

Der *føles* ikke mere af Gennemsnitsmennesket i Tyskland, føles ikke simpelt, menneskeligt. Der føles, naar det kommer højt, nationalt. Disse Mennesker gaar om som med en Blære om Hovedet, der hindrer dem i at indaande den friske Luft. Hvad er der i Blæren? Den er fuld af Formaal, dels private, dels nationale, fuld af Almensætninger, fuld af Hensyn. Formaal og Almensætninger, Hensyn og Formaal, Sand! Den oprindelige, personlige Opfattelse og Følelse er kommen disse Mennesker af Hænde. Det forstaar sig af sig selv, at de elsker deres Forældre og Børn, forelsker sig og har Venner. Men udenfor dette fredede Omraade, hvormed der ikke lader sig føre Tilsyn, giver deres Føleevne sig ikke noget Udslag. Hvad der hersker hos dem er Sneverhjertethed. Naar de føler, saa er Følelsen ikke ægte; ti ægte Følelse er en Magt, en Storm, og lader høre fra sig, men deres Følelse er som en falsk, en uren Tone, hvis den overhovedet giver Lyd og ikke er stum og slukt.

Det er paa Følelsens Omraade, at den rivende hurtige, aandelige Nedgang, der foregaar i Tyskland, finder Sted. Ti Tyskland er iøvrigt i dette Øjeblik dygtigt nok, ja man kan sige, at det er *Dygtighedens* Land, netop Dygtighedens. Naar her bygges — og her bygges i umaadeligt Omfang — naar der, som netop nu, anlægges en uhyre Stadbane med Broer over Gaderne og over Floden, saa er dette vidtstrakte Jætteværk, trods den Hurtighed hvormed det er udført, grundfæstet. Disse svære Broer vil ikke styrte sammen, disse mægtige Buer vil holde. Den tyske Viden og Kunnen er paa alle videnskabelige og tekniske Omraader og som styrende og ordnende endnu den første i sin Art. Ingen Steds gives der et bedre, paalideligere Postvæsen, ingen Steds véd en Filolog eller Historiker saa meget.

Men det er paa Følelsens Omraade, det vigtigste og fineste af alle, at Nedgangen spores. Spores, siger jeg, vel at mærke af dem, der er modtagsomt nok anlagte til at spore sligt. Det lader sig efter Sagens Natur ikke bevise, og man maa have set en hel Del til et Folk, levet længe med iblandt det, for at for-

nemme noget saadant. Hvad jeg mener med denne Nedgang er dette: Jeg er overbevist om, at hvis man kunde faa godtgjort, hvor mange unge Mænd der i Aaret 1840 afholdt sig fra Statstjenesten, fordi de ikke vilde tjene den daværende Regering, altsaa af Overbevisning opgav at komme frem, hvis man gjorde den samme Beregning for 1860's Vedkommende, og saa tilsidst foretog den for 1880's, saa vilde man opdage en forfærdende Aftagen. I 1840 havde man endnu ikke sjældent Overbevisninger og bragte dem Ofre, i 1860 var man allerede betydeligt slappere, i 1880 er man paa dette Omraade fuldstændigt hærdet — det er blevet ligegyldigt, om Ens Overbevisning stemmer eller ikke stemmer med den Regering eller med det Embede, som giver En sit Brød. Brødet gaar forud, og hvad alt det andet angaar, har man taget sit Parti. Eller saadan: Hvis det lod sig udregne, hvor mange af Hundrede Tyskere der i 1840 følte for en Undertrykt, og hvis Tallet lod sig sammenstille med det i 1880, vilde man finde den samme umaadelige Nedgang. Det Menneskelige er kommet det tyske Gennemsnitsmenneske afhænde.

Hvad er der traadt i Stedet? En hidtil savnet politisk Magtglæde og en Virkelighedssans, som kun skønner den umiddelbare, mest haandgribelige Virkelighed. Man føler, at Bismarck varetager Tysklands politiske Interesser fortrinligt overfor Rusland og Frankrig; men man føler ikke, at Vestenvinden blæser. Og forøvrigt trives trods de mest Evneriges dybe Nedslaaethed i Massen af Borger- og Embedsstanden, og trods Enkeltes Selvkritik i Officers- og Junkerstanden, alle de for Fremskridt saa farlige Forestillinger om Tyskernes aandelige og sædelige Overlegenhed over andre Folk, om deres højere Retssans og almindelige Sjæleadel osv., der rimeligvis i dette Øjeblik er historisk nyttige som fremmende en Selvfølelse hos Folket, for hvilken den tyske Stat har Brug. Det er maaske en nyttig Pukkel; men en Pukkel er det. Tyskerne har det fortræffelige Ord *Wahn* for urigtige, falske Meninger, Indbildninger. For den uhildede fremmede Betragter tager det sig ud, som om den tyske Middelstand og hvad der er derover formelig bed sig eller sugede sig fast i hele Klynger af «Wahn»-Forestillinger og «Wahn»-Begreber med samme Lidenskab, hvormed et Barn bider sig ind i en Drueklase. Skuespillet er mig ikke nyt. Jeg har en Gang før set et Folk svælge i den Art Druer; jeg véd, hvor vanskeligt det er at løsrive et

Samfund fra denne Idræt. Og jeg ser, at der her end ikke er gjort en Begyndelse dertil.

Under disse Forhold kan man ikke undre sig over den elendige Tilstand, i hvilken den ikke fagvidenskabelige Del af Literaturen, den, som udtrykker Folkets Følelsesliv, for Tiden befinder sig i Tyskland. Der skrives ikke mere saadanne Bøger som dem, hvori man tidligere nedlagde hele Indholdet af sit Sjæleliv. Man tage f. Eks. en Bog som Gottfried Kellers *Der grüne Heinrich* — et Værk uden virkelig Komposition, men rigt paa Menneskelighed som det er fattigt paa Kunst — saadanne oprindelige og dybsindige Bøger skrives ikke mere i Tyskland. Det sikre Tegn paa Literaturens Forfald har indfundet sig: Forlæggerne har fortrængt Forfatterne som Frembringere. Frembringer i første Linje er i Tyskland nu altfor ofte Forlæggeren gennem Forfattere, ikke omvendt.

Allerede de mange Tidsskrifter virker ved den overvættes Massetilvirkning, som de fremtvinger — hvert af dem har en Novelle i hvert Hefte — og ved deres fuldstændige Idé- og Tendensløshed, som dels er en Følge af Frygten for at afskrække Subskribenter, dels begrundet i Medarbejdernes Talrighed, yderst fordærveligt paa Literaturen. En stærk Selvstændighed passer ikke ind i et Tidsskrift uden Farve. Udgiveren, ɔ: Forlæggeren vrager desuden alt, hvad der er for udpræget eller usædvanligt, og bringer til Gengæld alt muligt underholdende og belærende Stof, Illustrationer i Mængde, endogsaa Noder, som f. Eks. det nye, uhyre billige og prægtigt udstyrede Maanedsskrift *Vom Fels zum Meer*. Originalitet? Gudbevares, allerhelst, men indenfor visse Grænser. Hvem der overskrider dem, skriver *Unmögliches*. Og man tro ikke, at dette Forhold simpelthen stammer fra Lønningsforholdene, fra Formues-Modsætningen mellem den i Reglen mere velhavende Forlægger og mindre velhavende Skribent; ti i den Henseende er Literaturens Vilkaar vel omtrent i alle Lande ensartede om end ikke ens. Men som kun svage, sygelige Fyrretræer overgros og ødelægges af Snylteplanter, saaledes kan en kraftig Literatur slet ikke forvandles til en Forlægger-Industri. Ulykken er, at her findes for Tiden slet ingen Livskraft i den skønne Literatur. I den nytter Dygtighed ikke; der kræves mere og netop det mere, som fattes i Tyskland.

LVI

Statssocialismens Modstandere

6. Oktober 1881

Hvis jeg var Tysker, saa vilde jeg ved de forestaaende Valg give Fyrst Bismarck min Stemme — ikke med Begejstring, ikke med Glæde, men fordi jeg under de forhaandenværende Omstændigheder i Tyskland gjorde mindst Skade derved. Han kan undvære min Stemme, men han skulde faa den tiltrods for den Maade, hvorpaa han har ført Kulturkampen og hvorpaa han har ladet den tabe sig i Sandet, tiltrods for den modbydelige Bande af betalte Skriblere, han benytter i sin Tjeneste, endelig tiltrods for alle de personlige, sociale og politiske Baand, som knytter mig til Fremskridtsmændene og de Liberale. De er og bliver for Nogles Vedkommende altfor karaktersvage, for Andres altfor kortsynede, for Alles Vedkommende altfor politisk ufrugtbare. Dersom Valgene gaar dem imod, har de fortjent deres Skæbne.

Det vilde være stiv Doktrinarisme, hvis man under den nu staaende økonomisk-politiske Strid, blot paa Grund af Regeringens Heldning til den religiøse Reaktion samt dens Benytten sig af de gamle Stamme- og Standsfordomme, vilde betegne den som ubetinget reaktionær, og tro, at Fremskridtsmændene i dette Tilfælde betyder Fremskridtet. Tvertimod! Det er her Bismarck, som betegner det modernere Standpunkt, eller rettere sagt Omvæltningen, fremfor Alt *Initiativet*, det geniale Vovestykke, og det er Fremskridtspartierne, som betegner den tankefattige og ufrugtbare Konservatisme.

Derfor fortjente Bismarck forsaavidt at sejre i Valgkampen, selv om de Midler, han bruger, er forkastelige, stundom oprørende. Men Manden er stor, rig paa politisk Fantasi og Idé, og hans Modstandere repræsenterer i dette Øjeblik overfor ham intet andet end det rene Nejsigeri.

Lad det tjene til deres Undskyldning, at det tyske Folk lader dem i Stikken, at det — i Bund og Grund upolitisk som det er og uden nedarvet Frihedskærlighed — har mistet Deltagelsen for sine tidligere politiske Idealer og Formaal; men det

er bedrøveligt at trænge til Undskyldning. Og man læse blot deres Bevisgrunde! Et af den hele liberale Presse anerkendt politisk Flyveskrift: *Før Valgene* af en «Ikke-Politiker» udvikler, som Bladene billigende fremhæver, «med stort Eftertryk», at det tyske Folk efter de sidste Aars stærke politiske og økonomiske Rystelser fremfor Alt behøver *Ro*, og at det ikke gaar an uophørligt at hjemsøge det med Fremtidsforslag. Et Fremskridtsparti, som behøver Ro og Stilstand — endda «fremfor Alt» behøver dette — hvilket Fremskridtsparti!

Bladet *Tribune*, som roser Flyveskriftet, erklærer sig i Et og Alt enig med det: «Det liberale Parti har intet Lovforslag, hvis Gennemførelse i næste Rigsdagssamling ligger det særligt paa Hjerte (!). Dersom vi kunde opnaa Forkastelsen af Tobaksmonopolet og Alt, hvad der hænger sammen med det, saa kan det liberale Parti for næste Samlings Vedkommende være *fuldkomment tilfreds.*»

Hvilket begejstrende Program, hvilken herlig Fane! Forkastelsen af Loven om Tobaksmonopolet! Man kunde uden Anstrengelse tænke sig en mere overstrømmende politisk Frugtbarhed; men hvis blot dette stakkels Lovforslag bliver forkastet, saa er Partiet fuldkomment tilfreds. Og saa undrer man sig endda over, at et saadant Parti ingen Fremgang har.

Det er i Længden opirrende at læse de stadige Forbitrelsesudbrud fra de Liberales Side, som følger, hver Gang Bismarck foretager et nyt Skridt til Midtsamling af Riget. *Det var jo din egen Vilje, Georges Dandin!* Al denne Forbitrelse stammer fra de samme Mænd, som altid har forbandet den tyske Forbundsdag og opsendt de hedeste Ønsker for Rigets Enhed. Enten — Eller! Enten et Forbund og Smaastats-Selvstændighed, eller en Enhed og Opgaaen i Enheden! Man har jo en Gang for alle valgt den store Militærstat, man vil da ogsaa maatte betale Prisen for den.

Paa Tobaksmonopolet i og for sig ligger mindre Vægt. Jeg tager det kun som Sindbilled paa Bismarcks Stræben. Et Tobaksmonopol er en fortræffelig Ting for en Stat, naar den har det; men det er en meget vanskelig Ting at indføre, naar først den private Fabrikation i lange Tider har været i Gang i stor Stil. Læser man imidlertid nu disse Fremstillinger af, hvorledes det vil være ude med Friheden, Parlamentarismen og Gud véd hvilke flere gode Ting, paa hvilke Tyskland aldrig har havt Overflod, ifald Tobaksfabrikationen overtages af Staten, saa kan

man ikke lade være at undres. Det er jo nemlig ikke ubekendt, at Frankrig, som er en parlamentarisk Republik, har Tobaksmonopol, og mange flere Lande end Frankrig.

Men, hedder det overalt, det vilde være en ren Ødelæggelse for Bremen. Jeg begriber denne Bevisgrund, og den har Vægt, naar den, saaledes som jeg ofte har hørt, fremføres fra Bremens Borgeres Side. Det er naturligt at de værner hvad der er magtpaaliggende for deres By, og hvem der som Fremmed har mere tilovers for en gammel fri Hansestad end for det nye Riges Statstvang, vil ønske dem Held i deres Stræben. Men det er altfor urimeligt at tale, som om Bremen ikke var til for Bismarck eller som om han havde kastet sit Had paa Bremens Brugsdrift. Ikke af Had til nogen enkelt By eller noget enkelt Lav, men af Lidenskab for Rigsenheden gaar han til Værks som han gør. Det er jo nu engang umuligt at lave en Æggekage uden at slaa Æg i Stykker.

Men den store Hovedindvending staar endnu tilbage: alle Kanslerens nye Planer er ren Socialisme. Kansleren har sagt: Jeg vil forsøge at imødekomme de berettigede Ideer og Krav, som findes i Socialismen. De liberale Partier svarer i Kor: Vi anerkender simpelthen ingen berettiget Socialisme. De raabte allerede det samme, da Staten begyndte Opkøbet af Jernbanerne. — Den Sneverhjertethed og Trangsynthed vil hævne sig. Man forstaar fuldtvel, at Bismarck ikke agter saadanne Modstandere for politisk jævnbyrdige med sig.

Jeg for min Del er ganske ude af Stand til at bedømme Enkelthederne i Kanslerens forskellige store Forsikringsforslag. Det er sandsynligt, at Meget i dem vil vise sig upraktisk, uigennemførligt, Andet for dristigt og stort, atter Andet mere egnet til at nedbryde end til at forøge Arbejdernes Selvstændighedsfølelse. Det ligger ikke i store Despoters Natur at meddele Følelsen af Frihed. Hvis de Liberale indskrænkede sig til at møde Forslagene med en skarp og lærerig Kritik, vilde Enhver med Glæde lade sig belære af dem. Men dette Skrig paa Forhaand! Denne Afvisning af Alt, hvad der smager af Socialisme, som hørende hjemme i Drømmeriget, er saa tarvelig og tom, at den kun røber Partiets dybe Fattigdom paa egne Idéer.

Jeg gør mig ingen Illusioner; jeg venter mig intet nyt Tidehverv for Tyskland af Bismarcks statssocialistiske Forslag. Hverken den politiske Frihed eller Enkeltmands Uafhængighed vilde umid-

delbart vinde ved deres Gennemførelse. Men jeg beundrer oprigtigt Mandens Nybegynderevne, hans Planrigdom, hans Mod til at foretage uhyre Omvæltninger i det Indre, selv nu, da han staar i en fremrykket Alder og hver Dag kan risikere at se alle sine Cirkler forstyrrede ved Kejserens Død. Han betragter jo selv Forsikringen i Ulykkes- og Alderdoms-Tilfælde kun som det første Skridt paa en ny Bane, en Bane, som Tyskland tidligst af alle Stater betræder. Hvor længe kan det ikke vare, før Tyskland igen faar en Kansler, der tør vove at tage det sociale Spørgsmaal op eller at gøre Socialisterne en Indrømmelse! Bismarck kan det, fordi den stille tyske Spidsborger siger til sig selv: Denne Mand vokser de ikke over Hovedet.

Derfor: trods Alt, hvad der kan indvendes mod Tysklands Kansler, trods hans politiske Brutalitet — for ikke at tale om hans ofte saa stødende personlige Smaalighed — først og sidst, tiltrods for Afskyeligheden af det journalistiske Hundekobbel, han slipper løs paa Enhver, der er ham i Vejen, og trods hans Modstanderes relative Frisind, trods de flestes Hæderlighed og manges Elskværdighed — hvis jeg var tysk, saa gav jeg ved de forestaaende Valg Bismarck min Stemme.*)

LVII

Stadbanen

8. Februar 1882

Det er og bliver et forunderligt Skue, det allerførste Blik paa en Verdensstad, naar man efter lang Tids Fraværelse eller første Gang kører ind imod den i et Jernbanetog. Alt som

*) Denne Artikel er af Alt, hvad jeg i mit Liv har skrevet, det, som har faaet størst Udbredelse. Med Udeladelse af Begyndelses- og Slutningsordene lod Bismarcks Pressebureau den indrykke i alle de Blade i Indland og Udland, der stod til dets Raadighed. Og Forfatteren fik for én Gangs Skyld megen Ros. Artiklen blev sikkert trykt i en Million Eksemplarer. Senere Anm.

Toget nærmer sig Byen, fyldes Sindet af Forventning: dèr, langt borte udstrækker sig det uhyre Dyr med lange Følehorn og Fangarme. Det summer, brummer, larmer dumpt ud fra det. Det glimter, lyser, flammer op mod Himlen henover det. Saa er man der; Opholdet paa Stationen er overstaaet, og afsted gaar det gennem lange Gader, forbi Hundreder af Vogne og Tusinder af Fodgængere i deres daglige Dont, der ikke aner, hvor fængslende Skuet af dem er for den, der for første Gang ser eller genser disse Typer.

Er det London, man kører henimod, saa er det Træk, som griber En mest, det uhyre Omfangsrige, dette, at Byen begynder saa uendeligt længe før man er i den; at disse Forstæder ingen Ende tager. Man skuer ud over et formeligt Hav af Hustage, kører langs med Huse, over Huse; hverken Synets Skønhed eller de enkelte Bygningers Form og Art, men Umaadeligheden af Sten-Oceanet slaar En.

Anderledes, naar man ankommer til Paris, til *Gare du Nord* f. Eks., og ved Aftentid i en Fiacre kører ind i Byen. Selve Ankomsten overvælder ikke. Det er Turen i Drosken, som sætter En i Sindsbevægelse. Hurtigt er Forstadsgaderne gennemfarede og saa først føler man, at man er der. Dèr er Bulevarden, dèr Operaen. Straalende af mægtig Overdaadighed, fra alle Sider belyst af elektriske Lamper, staar dette Pragtbjerg dèr i dette Lyshav, omgivet af Broncestatuer, smykket med Marmorgrupper, forgyldt foroven, omraslet af krydsende Omnibusser og Fiacrer for neden. Og festklædte Mennesker strømmer op ad disse brede, smukke Trapper og forsvinder bag disse Mure af mangefarvet Marmor, Granit og Porfyr. *L'Avenue de l'Opéra* lyser med sin Dobbeltrække af elektriske Flammer! *Rue du quatre Septembre* gaar ud fra den med sin rivaliserende Dobbeltrække af kunstigt forstærkede Gasblus, der næsten fordunkler de elektriske Lamper med deres tindrende Glans. Man skimter i Forbikørslen blandt disse Tusinder af Skikkelser skønne Kvinder af den rene keltiske Type, Ansigter uden megen Farve, men med megen Karakter, Næsen fint krummet, fuldendt skøn i Profil, den hele Figur elegant og slank, baaret af en selvsikker Ynde; alt fra de lange Handsker til den klædelige Hat og fra Hatten til Spidsen af Slæbet, ét, helt og sluttet som et vandrende Digt. Man genser Mændenes kraftige og livfulde Skikkelser, simple og fine mellem hverandre, Blusemænd og Frakkeklædte, men alle vel-

klædte, forsaavidt deres Dragt sidder passende og ledigt paa dem; man føler, at de ikke kender til noget Tryk af Forbigaaendes satiriske Iagttagelse, som den fostres i Smaabyer.

I Paris er det de enkelte Bygninger, ganske enkelte Gader og Ansigter, som, naar man kører ind i Byen, gør det stærkeste Indtryk. Man kan ikke køre ad Jernbane gennem Byen; man ser den ikke heller i Fugleperspektiv uden naar man netop stiger op paa Taarne. Kun tilnærmelsesvis har man et Overblik over den, naar man gaar langs Seine-Bredderne.

Fra disse Dage af har nu Berlin et storartet arkitektonisk Værk og et mægtigt Samfærdselsmiddel, som Paris ikke besidder, og det et Værk, som allerede har omformet Byens hele Udseende, afgjort har givet den Verdensstadspræget. Londons usynlige *Underground-railway* kan, saa ejendommeligt den end virker, naar man er stegen ned til den, ikke sammenlignes med dette kolossale Værk, som ændrer Stadens ved første Blik iøjnefaldende Aasyn.

Den oprindelige Idé til *Stadbanen* stammer fra en Bygmester ved Navn Orth og den blev i 1871 optaget og kraftigt fremmet af en Gehejmeraad Hartwich, som stod i Spidsen for et Aktie-Foretagende, «det tyske Jernbanebygnings-Selskab». Planer og Overslag blev i 1872 indgivne til Ministeriet for de offenlige Arbejder for at opnaa Bevilling; men allerede det næste Aar maatte Selskabet i Følge den da udbrydende almindelige Finansnød opgive Sagen. I 1874 dannedes af alle de i Berlin udmundende Jernbaners Forstanderskaber et nyt Selskab for at gennemføre Værket; dog ogsaa dettes Plan gjorde kun ringe Fremskridt, indtil Staten for faa Aar siden tog Sagen helt i sin Haand og med Opbyden af alle Kræfter i kort Tid fuldendte det mægtige Foretagende.

Banens Formaal er et dobbelt: for det Første skal den iværksætte en umiddelbar Forbindelse mellem de i østlig og vestlig Retning gaaende store Banelinjer, for det Andet skal den tjene den stedlige Færdsel og Omsætning. Men det er tydeligt, og meget ejendommeligt for det prøjsiske Militærmonarki, at dersom Regeringen ikke ved Banen havde opnaaet en Besparelse af en halv Snes Timer i Tilfælde af en Troppe-Mobilisering, saa kunde de gode Berlinere endnu vente mangt Aarti paa deres Stadbane. For deres smukke Øjnes Skyld har de ikke faaet den; for at de kan pleje deres Magelighed og spare Droskepenge

lige saa lidt. Den borgerlige Nytte er ved Planens Udførelse, ægte prøjsisk, kun i anden Række kommet i Betragtning, Hovedsagen har det militære Formaal været.

Imidlertid er begge Formaal nu fyldestgjorte ved to skilte Baner med to Par Skinner hver, af hvilke det nordlige Par er bestemt for den stedlige Færdsel, det sydlige for den gennemgaaende Trafik. Skinnerne ligger i Reglen 8 Meter over Brolægningen og hviler paa omtrent 800 murede Viadukter, som har en Spænding af mellem 8 og 15 Meter, og som, hvor Banen gaar hen over Gader eller over Floden, afbrydes af Jernkonstruktioner, der undertiden har en ganske overordenlig Udstrækning. Den hele Bane har, forsaavidt den hviler paa Viadukter, en Længde af 13 Kilometer.

Dens østlige Udgangspunkt er den nu udvidede, ellers kun en halv Snes Aar gamle, Schlesiske Banegaard, som allerede forud, 208 Meter lang og 37 Meter bred, gjorde et Indtryk af Vælde, men gør det end mer med sin paa 26 Viadukter hvilende Sidebygning. Saasnart Toget gaar ud af denne Banegaard, overskrider det paa en Jernkonstruktion af 30 Meters Bredde Koppenstrasse, senere Andreasstrasse, Krautstrasse, Holtzmarktstrasse, det yderste Østens sørgelige og skumle Gader og naaer i tre Minutter Jannowitzbroen, den første Station; dennes Banegaard hviler paa Spreeflodens Leje og skænker derfor en vid Udsigt over Floden og dens Kyst.

Efter andre tre Minutters Forløb holder man ved Banegaarden *Alexanderplatz*, den smukkeste af Stadbanens samtlige Bygninger. Den store frie Hal, der med en Højde af 19 Meter spænder over en Bredde af 30, er opført af farvede Sten i italiensk Renæssancestil; den selv hviler paa 18 Buer, dens palæagtige Forbygning med sin store Vestibule paa 7. Denne Hal faar Lys fra oven og fra kæmpestore, højtliggende Vinduer af Jern, der er anbragte i dens enkelte Buers Akse. Den hele Bygning er ligesaa let og elegant som kolossal.

I 5 Minutter naaer man den mindre, men kønne Banegaard *Børsen*, fra hvilken Banen gaar bort over begge Spreeflodens Arme og Museums-Øen. Her har man en vid Udsigt over Hovedbygningerne i Stadens Midte, Nationalgalleriet, der trods sin meningsløse Fortrappe virker pompøst, det nye Museum og Slottet.

Over Kupfergraben, hvor de aarlige Maleri-Udstillinger af-

holdes, gaar saa Banen langs Georgenstrasse til den ved sit Omfang overvældende Hovedbanegaard *Friedrichsstrasse*, der flankeret af to hæslige Taarne hæver sig til en Højde af 27 Meter over Brolægningen. Dens Perronhal, der spænder over fulde 40 Meter, er næst Hallen i den nys opførte Anhalter-Banegaard den bredeste i Berlin, og overtræffes med Hensyn til Højde ikke af nogen paa Jorden. Den faar dels sit Lys fra oven, dels fra Sidevinduer i Rundbuestil. Bygningens Indre udmærker sig ved en klar og hensigtstjenlig Ordning; man er, naar man træder ind, intet Øjeblik i Tvivl om til hvilket af de forskellige Billetudsalgs-Steder man skal henvende sig. De brede lave Rum med deres Hvælvings-Systemer og middelalderlige Arkitekturformer minder om Korsgangene i gamle Klostre. Des stærkere er Virkningen paa Sindet derfor, naar man ad den brede Granittrappe stiger op til Perronhallen; ti til en formelig svimlende Højde løfter uden nogensomhelst Understøttelse Buen sig over det lyse Rum, i hvilket Menneskene tager sig smaabitte ud.

Fra *Friedrichsstrasse* gaar Banen saa over en vældig Brobue af Jern, der er den største i Berlin og en af de største i Tyskland, henover Spreefloden. Denne Bue spænder over 50 Meter. Snart naaer man det lille Holdested, som er bygget opad den nysopførte Pragtbygning *Lehrter Banegaard* og derfra gaar Vejen videre bort fra den gamle Stad ud mod de smilende Egne med herskabelige Villaer og smukke Landskabsformer, som betegnes ved Stations-Navnene Bellevue, Zoologisk Have, Charlottenburg og Westend

At nu dette Kæmpeværk efter sin egenlige Hensigt kun er et storartet Befordringsmiddel for Tropper, det gaar hurtigt i Glemme, naar man dagligt har Anledning til at iagttage det i Virksomhed; ti det fornemmes som et af den store Bys uundværligste Organer. Neppe er det der, før det forekommer En, som hørte det nødvendigt med og ikke kunde tænkes borte. Sætter man sig i Vinter-Eftermiddagens Mørke paa en Bænk i Thiergarten i Nærheden af et af de Steder, hvorfra Stadbanetogene ses, saa virker den regelmæssigt hver tiende Minut tilbagevendende Susen af Toget og Glimten fra Lokomotivet forunderlig mægtigt. Det er som hørte man Verdensstadens dybe stærke Aandedræt, som saa' man den med Ildcifre paa den mørke Himmel markere hver lille Tidsenhed af sit Liv.

Det er som et uhyre Urværk, hvis Sikkerhed aldrig svigter.

Det er som en stadig Paaminder om at bruge den saa hurtigt flygtende Tid, hvis Hast ligesom legemliggøres i Togenes uophørlige Forbisusen, og det er som en stor praktisk Skole i Punktlighed. Der er desuden det Tiltalende ved Stadbanen, at for dens Vedkommende er det prøjsiske Formynderskab over de Rejsende afskaffet. Ingen Jernbane-Embedsmand raaber Station-Navnene; man overlader Passagererne selv at passe paa. Ingen aabner Dørene for En eller lukker dem efter En; det er En selv overladt at sørge for, man kommer med og kommer ud.

Trafiken er endnu forholdsvis ikke stor; der har ikke endnu kunnet udvikle sig Vaner hos Befolkningen til at benytte den nye Bane, og for Menigmand af Arbejderstanden er Priserne, saa lave de end er, endnu vel høje. Om Dagen er der imidlertid selvfølgelig paa alle disse nye Banegaarde det urolige Liv, som udfolder sig om Samfærdslens Knudepunkter. Men om Aftenen er der stille. Træder man en sildig Aften ind paa Alexanderplatz's uhyre Banegaard for med det sidste Tog at køre til sit Hjem, saa er Indtrykket æventyrligt, feagtigt. Dagklart oplyst ved det hvide, med overjordisk Styrke og Mildhed straalende elektriske Lys ligger den umaadelige Hvælving dèr i stille, ensom Majestæt som et fortryllet Rum, ubetraadt af nogen Menneskefod.

Det elektriske Lys hører aandeligt sammen med den nye Stadbanes monumentale Bygningsværker. Det peger ind i Fremtiden som de. Medens man i Paris begyndte med at oplyse Fornøjelsernes Midtpunkt, Operapladsen, elektrisk, har man her begyndt med at oplyse Stadbanens Stationer og det alvorlige, stærkt befærdede Parti omkring Potsdamerpladsen. Træder man ind, hvor dette Lys hersker, saa er det En i Grunden, som traadte man ind ikke i en ny Bydel, men i en helt ny Tidsalder, og staar man om Aftenen paa Potsdamerplatz og lader Blikket først glide ned ad Leipzigerstrasses dobbelte Lysflod, saa søge ind i den lange Potsdamerstrasse, som med sine sædvanlige, for tyve Aar siden saa blændende Gaslygter nu ved Sammenligningen tager sig ud som den mørke Hovedgade i en Købstad fra forrige Aarhundrede, da er det En som var man fra Barbariets mørke og henfarne eller henfarende Tider rykket ind i en ny Tidsalder, hvis Væsen er Lys og Glæde over Lyset.

LVIII

Det gamle Museum

20. Marts 1882

Det skulde synes, som opfattede man i Berlin Kunsten ikke mindre end Kongemagten som tæmmende og avende Magt. Stiller man sig paa Pladsen mellem Slot og Museum, ser man lutter Hestetæmmergrupper omkring sig. Ovenpaa Museets Tag ikke mindre end fire Tæmmere, der bakses med vældige Gangere højt oppe i Luften. Og udenfor Slottet de to kolossale Grupper, som Kejser Nicolaj i sin Tid forærede Friedrich Wilhelm IV, og som Berliner-Vittigheden gav Navnene *Den hæmmede Fremgang* og *Den fremmede Tilbagegang (Der gehinderte Fortschritt* og *Der geförderte Rückschritt)*. Det er et Tilfælde, der ser ud som en Tanke. Forædling er i det nye Tyskland næsten blevet enstydig med Tugt.

Dog det være som det vil: det gamle Museum vil meget hyppigt være det Første, den Fremmede besøger i Berlin, og mangen En siger til sig selv, at naar han engang forlader denne By, da skal Museet og dets Omgivelser være det sidste, han siger Farvel til. Ti dette er det hyggeligste, det lærerigste Sted i hele Staden. Og ingensteds føler man maaske som her, hvorledes Berlin vokser. Ti med rivende Hast tager dette Museum til, medens de andre tyske Byers (som Dresdens, Münchens, Cassels) nødtvungent staar stille, eller rettere kun anskaffer moderne Sager, der snarere forringer end forøger deres Værdi.

Det Berlinske Galleri er et forholdsvis sildigt stiftet. Verdens berømteste Kunstværker var fordelte paa faste Hænder, da det dukkede op. Man har været des mere opmærksom paa enhver Lejlighed, der tilbød sig til Erhvervelse af noget Udmærket og man har stræbt at bøde paa de Savn, der blev, ved en mønsterværdig Anordning, der lader hvert Billede komme til sin Ret. De bedste har nu et Lys og en Plads, som de for en Snes Aar siden ikke drømte om at opnaa. Der var en Tid, da Velasquez's legemsstore, tykke *General Borro* næsten oversaas paa Grund af Pladsens Ugunst, og der var en Tid, da man kun med Møje kunde se Museets mærkeligste Billed, van Eycks Underværk *Lammets Tilbedelse*, der nu er saa sindrigt anbragt i en

Væg, at man i to forskellige Sale kan betragte dets to bemalte Sider. Nu breder det Hele sig ud for Ens Øjne, en lille Verden af Portrætkunst og Landskabskunst.

Hurtigere endnu end Antallet af Originalværker vokser Afstøbningernes Tal. I den Afdeling af Billedhuggerarbejderne, som omfatter italiensk og tysk Renæssance og som næsten helt er skabt i den sidste halve Snes Aar, har man Lejlighed til at studere en Række af de ypperste Værker fra Venedig, Florents, Rom og Nürnberg i umiddelbar Nærhed af hverandre, sammenligne den nyere Kunsts to banebrydende Heststatuer, Donatello's Fremstilling af Gattamelata og Verocchio's af Colleoni, lige overfor hinanden eller jævnføre de forskellige Varianter af en og samme Kunstners Behandling af et Motiv. Alle de Bedste er samlede her fra Donatello til Peter Vischer.

Mest Opsigt har i den senere Tid som bekendt Museets Forøgelse med de mærkværdige Pergameniske Marmorfund vakt. De ordnes og opstilles i Stue-Etagen, og Behandlingsmaaden oplyses ved Side-Ordning af Basrelieffer og Grupper, som fremstiller samme eller beslægtede Situationer. Disse Fund er skete i rette Tid til at give den nye Rigshovedstad en nødvendig og forønsket arkæologisk Tiltrækning. De er komne saa meget mere tilpas som den tyske Regerings store Foretagende at udgrave det under Sand og Jord i Aarhundreder begravne Olympia netop nu var ført til Ende uden at have tilfredsstillet det store Publikums højt spændte Forventninger dertil.*)

Ogsaa dette første Foretagende blev imidlertid sat i Værk netop paa det rette Tidspunkt. Det skulde ligesom forsone de mod Tyskland uvenligt sindede Lande i Evropa med det nye Riges blodige Tilblivelseshistorie og vise, det var dets Agt ikke blot at leve for sine egne men for Menneskehedens Interesser. Det var det nye Riges første (og for lange Tider eneste) rent idealistiske Gerning. Man vilde dog tage fejl, ifald man troede, det var Bismarcks eller et Bismarcksk Ministeriums Idé at fastslaa de høje videnskabelige og kunstneriske Opgaver, det nye Rige stillede sig, ved denne Bedrift, hvis storstilede Uegennyttighed er almindelig anerkendt. Ideen udgik fra *Ernst Curtius*,

*) Siden dette skreves, er Museet omordnet og mægtigt forøget, de pergameniske Fund udskilte og opstillede i en særegen Bygning.

Professor ved Universitetet i Berlin, Grækenlands idealistiske (og altfor idealistiske) Historieskriver, og traadte kun ud i Virkeligheden, fordi det lykkedes ham som Kronprinsens gamle Opdrager at vinde denne for sin Plan. Det er til Kronprinsens mægtige Indflydelse, at Foretagendet udelukkende maa føres tilbage. Og hvad Uegennyttigheden angaar, som røbede sig i den Kontrakt, ved hvilken Tyskland, der paatog sig Udgravningsarbejdet, nøjedes med Afstøbninger af de mulige Fund og overlod Grækenland alle Originalerne, da er den for Bismarcks Vedkommende ufrivillig; den er visselig ikke indgaaet i hans Aand og hyppigt nok — med Rette iøvrigt — bleven dadlet paa det Strengeste af ham.

Formaalet med Olympia-Togtet blev fuldstændig naaet: at lægge det hele indviede Omraade med Grundmure og alle Levninger af de Templer, der engang bedækkede det, saaledes for Dagen, at man fik klart Indblik i Enkelthedernes Ejendommelighed og Gruppering og samlede Alt, hvad der endnu var tilovers af hine mangfoldige Kunstværker og Indskrifter. Man har lært meget gammelgræsk Kulturhistorie derved, men de, der havde haabet, at man vilde finde en Mængde af den hellenske Kunsts fuldendteste Frembringelser næsten ubeskadigede under Gruset, har lidt en Skuffelse. Kun Praxiteles's *Hermes* og Paionios's *Nike* har vakt kunstnerisk Begejstring. Den sidste, der mangler Forhoved, Arme og Vinger, har dog lidt for megen Overlast til at kunne sætte Lægfolks Hjerter i Bevægelse; men Hermes er, som et af de faa næsten helt bevarede Originalværker af stor græsk Kunst, bleven hilset med Henrykkelse. Det er naturligt nok, at en virkelig Praxiteles modtages med Jubel, efterat i Aarhundreder Kopier af ubekendte Kunstnere efter ubekendte Originaler har været tilstrækkelige til at vedligeholde Begejstringen for den antike Plastik. I høj Grad indtagende er især det Udtryk af mild Elskværdighed, der paa Fotografier efter Originalen ligger som Solskin over Trækkene. Men iøvrigt tilhører denne Hermes trods sin store Skønhed allerede en Forfaldstid. Betegnende nok er Kappen over Træstammen det i teknisk Henseende mest Fuldendte, hvormed hverken Hudens Beskaffenhed eller Haarets Behandling kan sammenlignes.

Efter min Opfattelse fortjener de to Statue-Grupper fra Zeustemplets vestlige og østlige Gavle, som man nu har udstillet i to kolossale Gavl-Trekanter af Træ i Camposanto-Ruinens store Hal i Museets umiddelbare Nærhed endnu større Opmærksomhed end

den saa almenyndede Hermes-Figur. Begge disse Grupper, saavel den, der forestiller Kamp mellem Lapither og Kentaurer, som den, der fremstiller Begyndelsen af Væddekampen mellem Theseus og Oinomaos er udstillede to Gange — øverst i Gavlrammen for at man omtrentlig kan bedømme deres Virkning, sete nedenfra, og nedenunder uden Ramme. Hvad Østgavlen angaar, er Anordningen af Brudstykkerne helt forskellig foroven og forneden. Flere Fortolkninger med Hensyn til Kompositionen er nemlig mulige. Den ene Ordning skyldes *Curtius*, hvis almindelige Indsigt i Grækenlands Oldtidsliv ingenlunde understøttes af nogen kunstnerisk Finsans, den anden, som slaar ved sin øjensynlige Rigtighed, skyldes *Georg Treu*, der personligt en Tid lang har ledet Udgravningen paa Stedet.

Selv de faa, der har været saa heldige at kunne studere de i Olympia fundne hellenske Tempel-Billedhuggerarbejder i Originalerne, har Møje med at forestille sig, hvorledes de har set ud og virket, dengang deres Marmor endnu prangede i Farvepragt og med rige og mangeartede Prydelser af Bronce og Guld. Men det forstaar sig, at Afstanden er endnu engang saa stor mellem de farve- og smykkeløse Marmor-Originaler og de herværende døde og tørre Gibs-Afstøbninger. Er end Dragterne ogsaa i Marmoret raat og haandværksmæssigt behandlede, saa har dog det Nøgne, som i Originalen staar saa højt, her mistet alt for meget af sit Liv og sin Varme.

Derpaa beror det for en stor Del, at den offenlige Mening med en langt større Inderlighed har erklæret sig for Pergamon-Fundene. Her var i det Mindste Møjen ikke bortødslet til Bedste for en fremmed Stat. Her høstede man dog selv Frugten af sit Tiltag og sit Arbejd. Og langt raskere og langt billigere havde man gennemført Udgravningen af det gamle Pergamons Akropolis, der indbragte en Hærskare af overraskende Originalværker, hvis Tilværelse Ingen havde anet, end man havde bragt de fem Olympiske Felttog tilende, som ikke skænkede Besiddelsen af en en eneste græsk Original.

Allerede Massen af det Fundne var overvældende; alt dette gamle Marmor med store besynderlige og vilde Skikkelser i Kamp glædede blot som saadant Schulzes og Müllers Hjerte. Men hertil kom for de Mange, der medbragte den almindelige højere Dannelses gængse Indtryk af det Oldgræske, Fornøjelsen og Forbavselsen ved at føle deres Forestilling om dette ændret og ud-

videt paa nogle faa Timer og ligesom se Grænseskellet mellem antik og nyere Kunst forrykkes i Samtidens Menneskers Bevidsthed. Det var for dem, som sank det Winckelmannske Begreb om Antiken i Jorden for deres Øjne. De havde været vante til at betragte den græske Antik og Michelangelo som Modpoler i Billedhuggerkunst, og den Thorvaldsenske Genfrembringelse af Antiken havde bestyrket dem i denne Opfattelse. Her stod nu Antiker i Hobetal med saa heftigt bevægede, saa vildt patetiske Figurer, at de i deres Ilsind og det kunstfærdigt Tvungne i Udførelsen nærmest mindede om Michelangelo's Efterlignere, Baccio Bandinelli f. Eks., ja nu og da i det overspændt naturtro Udtryk for Lidelse og Kraftanstrengelse kunde erindre om en Franskmand som Puget.

Yderst lærerigt i kulturhistorisk og kunsthistorisk Henseende er dette Fund; den rent kunstneriske Glæde, det volder, er af ringere Art. Det er helt igennem Kunst af anden Rang, grov Kunst og Virtuos-Kunst i Et. Det dybere Personlige, en finere Inderlighed mangler i Udførelsen gennemgaaende. Værkerne har alle en rent dekorativ Billedhuggerkunsts Fortrin og Svagheder.

Ikke desmindre er det uomtvisteligt, at det Pergameniske Alters Relieffer i væsenligt Mon forøger Berlins Betydning som et Samlingssted for Kunstskatte, og det er let forstaaeligt, at det især i første Øjeblik har forekommet Indfødte og Udlændinge som stod man her foran en Række af genfundne Oldtidsværker, der ikke blot var af højeste Interesse men af højeste Rang. Det er øjensynligt under dette Indtryk, at den store Russer Turgenjev umiddelbart efter sit sidste Besøg i Berlin i et Blad lod indrykke en formelig Lovsang over de Pergameniske Marmorer, ja priste sig lykkelig over at han havde faaet dette at se før sin Død. Men der forekom i hans Artikel en Ytring, som ramte det Rette paa en slaaende Maade. Den lød omtrent saaledes, at naar Tyskerne var komne i Besiddelse af denne store Skat, saa kunde man misunde dem den, om man vilde, men de havde *fortjent* den, fortjent den ved deres grundige Lærdom og deres videnskabelige Stræben; de havde fortjent den, fordi de havde forstaaet at søge netop der, hvor Fundet laa.

Dette er sandt; det er kun billigt, at de fundne Oldtidslevninger i vore Dage gaar til Berlin; ti intetsteds forstaar man som der at vurdere og bestemme dem; intetsteds er den sprog-

lige og historiske Indsigt i Oldtiden saa stor og saa kritisk. Men at antike Kunstværker i stort Tal i vore Dage bringes fra Grækenland og Lilleasien til Berlin, det er desuden ligesom et Sindbilled paa den Forandring, der ved det nye tyske Riges Oprettelse er foregaaet med den tyske Aand.

I gamle Dage nøjedes Tyskerne med at studere Oldtiden filologisk og med at skrive den antike Kunsts Historie og Teori; Historien blev under deres Hænder fuld af Gætninger, og Kunstlæren opførtes uden tilbørligt Erfaringsgrundlag. Nutildags er det Tyskerne, som begiver sig til Kunstens Hjemsteder, foretager Udgravningerne og fører det Erhvervede tilbage med sig til deres Hovedstad. I gamle Dage var det Englænderen alene, der drog til Arabien for at studere Kamelen. Tyskeren ulejligede sig ikke saa langt. Ogsaa paa dette Område spores det nu, at den Tid er forbi, da Tyskeren «konstruerede Kamelen ud af sin sædelige Bevidsthed».

LIX

Bremen

9. April 1882

Man kender visselig ikke Tyskland, fordi man har levet sig ind i Berliner Luften. Man behøver ikke, som jeg, at have opholdt sig i henved 40 tyske Byer, for at være paa sin Post mod at forveksle Tyskland og Hovedstaden. Ganske vist midtsamles Tyskland for Ens Øjne og med forbavsende Hast; af Hessere, Frankfurtere, Hannoveranere, der ikke vil være Prøjsere, gøres saakaldte *Muss-Preussen*, og efterhaanden vil den ene store By suge al midtpunktdannende Evne ud af de mindre Hovedstæder, indtil engang Wien, optaget i Riget, kommer til at udgøre en Modvægt imod den som den, Moskvá danner mod St. Petersborg.

Men endnu har dog hver af de større Stæder i Tyskland sit særegne Aasyn. Rigets Enhed er saa ny, at den endnu intet

Steds har kunnet udslette Særpræget. Dresden er en By, der sover om et yndigt Slot og et uvurderligt Museum, Leipzig er en ganske moderne og livlig Handelsstad med et mellemfolkeligt Universitet, München er en stor Kunst-Landsby, hvor den bavujariske Snegl lever i et skrøbeligt græsk Kalk-Hylster, Braunschweig en lille Skat af Levninger fra Henrik Løves Tid, Nürnberg et ærværdigt, forfaldent Stykke Renæssance osv. Frankfurt am Main virker ved sine store Fortidsminder, sit Goethehus og sine Beboeres Rigdom, Heidelberg ved sin Beliggenhed og sin dejlige Ruin, Lübeck ved sine gamle Huse og Gavle, Weimar ved de store Erindringer, der knytter sig til hver Gade og hver Plads; Schwerin har sit Pragtslot, Mannheim sine Kvadrater, Karlsruhe sit Palæ, fra hvilket alle Stadens Gader straaler ud. Hver har sit, og tit er Forskellen i Aand og Tone forbavsende stor mellem Byer, der ligger hinanden ganske nær: Darmstadt er en spidsborgerlig, Mainz en livslysten By; Darmstadterinderne er den stive Ærbarhed selv, Mainzerinderne fordomsfri og utvungne. Saaledes er ogsaa Hamborg og Bremen meget forskellige, saa nær de ligger hinanden og saa jævnsides de end som Købstæder og Hansestæder i mange Maader staar. Hamborg er med sit rent europæiske Præg og sin uhyre Virksomhed den moderne Stad, en Verdensstad med stor Overdaadighed, uden megen Karakter. Bremen er i Sammenligning med Hamborg Provinsby; men ingen tysk Provinsby gør paa én Gang det Indtryk af Velvære og af Stræben som den. Den ser formelig ud som en lykkelig By, og det er allerede værd at rejse nogle Mile for at se en saadan i vore Dage.

Bremen er en af de Stæder, som har bevaret mest af sin gamle Oprindelighed paa samme Tid som den helt lever med i Nutiden. I de øvrige Hansestæder er enten som i Hamborg det gammeldags Præg forsvundet eller som i Lübeck det moderne Liv kun svagt pulserende. Her er meget gammelt og meget nyt, et herligt gammelt Raadhus, et af de skønneste i Tyskland, skraas overfor et af de bekendte Stephan'ske Postpaladser, en gammeldags Regeringsform forenet med Iver for at tilegne sig alle Fremskridt, en meget udpræget Konservatisme i Religion og Moral, i Bevaringen af gamle Skikke og stedlige Moder, forbunden med politisk Liberalisme af vidtgaaende Art. Saadan noget som Bremen, en lille, næsten selvstændig Republik, var i Grunden det Ideal, der foresvævede de Mænd, der vilde grunde *Kommunen* i

Paris, en Stad, der regerede sig selv, en Stad uden Proletariat, en Stad, der tillige var Staten. Fejltagelsen var bl. A., at Sligt lod sig indføre paa én Gang med Vold i Hovedstaden for en moderne Stormagt. Desværre, det er i Tyskland i Færd med at forgaa. Det bringes som Offer for Rigsenheden. I disse Dage er Bremens Tillidsmand her i Berlin for at forhandle om Told-Tilslutningen ɔ: for at skaffe Staden saa taalelige Betingelser som muligt, og som vel bekendt ligger Tobaks-Monopolet, i hvilket enhver Bremer ser sin Fødebys visse Undergang, som en truende Sky i Synskresen. Man tvivler vel ikke i Bremen om at kunne forhindre dets Gennemførelse i denne Rigsdag, men hvem indestaar for en følgende, og Bismarck har den Vane atter og atter at komme igen. Hvem sikrer desuden, at han ikke giver Katolikerne Forrettigheder mod at faa Tobak af dem. Hvem indestaar for, at den hellige Fader, der selv ikke røger, og hvis Underordnede heller ikke er forfaldne til Cigarens Tillokkelser, ikke en skøn Dag giver Centrum et Vink om at stemme for Monopolet! Det moderne Canossa er ikke en By, hvori Kejsere gaar barfodede om i Gaardene; det er en Stad, hvor der drives Tuskhandel.

Følgen er, at Bremen, der efter Sigende indfører en Fjerdedel af al den Tobak, Amerika frembringer, og som forsyner ikke blot Tyskland, men hele Norden og det meste af Rusland med Tobak, for Tiden er febrilsk. Der er ganske sikkert ingen tysk By, hvor Bismarck er mindre yndet. Man har kaldt Tyskerne et Folk af Tænkere, og det er vel tvivlsomt, om de er det; men et Folk af Røgere er de ganske bestemt, og det er ikke at undres over, om den By, der ved Planen om Statens Overtagelse af Fabrikationen føler sig truet i sine Livskilder, spørger sig selv om dette er Alt, hvad det nye Rige bringer en gammel Hanse- og Frihandelsstad.

Foreløbig truer dog Faren kun fjernt, og Bremen har endnu sit Grundpræg af fredelig Lykke. Til at give den dette bidrager maaske mest den Omstændighed, at hele Byen over hver Familie bebor sit lille Hus for sig. I Hamborg og London har kun de Velhavende et helt Hus til deres Raadighed, her er Forholdet gennemgaaende. Gaderne med disse lave og hollandsk renlige Huse med en lille Forhave ud imod Fortovet gør et hyggeligt Indtryk. Paa Byens gamle Dômplatz (foran det ærværdige Raadhus) pranger en kæmpehøj middelalderlig Statue af Roland, Byens

Skytsaand, og ser man denne Plads i den fantastiske Belysning, i hvilken jeg selv for et Par Aar siden saa den første Gang en Sommernat i Maaneskin, saa har man den middelalderlige Idyl lige op ad den moderne.

Man faar et stærkt Indtryk af gammel Overlevering i Bremen. En Gang aarlig fejres her, under lignende Former som i London Lord Mayors *Dinner*, en Fest til Stadens og dens Søfarts Ære. Det er et Middagsmaaltid, som afholdes nøjagtigt i de Former, under hvilket det indstiftedes Aar 1665. Huset *Seefahrt*, hvori det finder Sted, er en stor Stiftelse med pragtfulde Rum, i hvilke gamle veltjente Sømænd tilbringer deres sidste Leveaar. Maaltidet kaldes *Schaffer-Mahlzeit*, og gives Bremens Redere og Skippere af tre blandt de yngste Medlemmer, som aarlig vælges dertil. Man er «Schaffer» (Ordet er det samme som vort danske «skaffe») paa Omgang, og der er dem, som lever længe nok til to Gange at give Maaltidet. At give det anses for en Ære og Fornøjelse omtrent som i det gamle Grækenland at udruste et Skib eller bekoste Koret i en Tragedie. Det koster hver af de tre Schaffere omtrent 1500 Mark. Ingen indfødt Bremer, der ikke enten som stor Købmand eller som Skibsfører er Medlem af Kresen, faar nogensinde Festen at se; men Fremmede kan indbydes, og da jeg i Aar var indbudt Gæst, kan jeg som Øjenvidne berette om dette Middagsmaaltids gammeldags Hemmeligheder.

I Forværelset, hvor hele Selskabet er samlet, raabes gentagne Gange gennem de hule Hænder: *Schaffen*, *schaffen*, *boven und unten*, og man drager ind i den store Hal, hvor tre lange Borde gaar ud fra et Tverbord i den Indgangsdøren modsatte Ende. Der var vel dækket til en 250 Personer. Man ordner sig parvis, en Købmand, en Skipper, en Købmand, en Skipper og hist og her en Fremmed. Morsomt var det, at se Købmændenes blege, civiliserede, slappe eller forfinede Ansigter alle Bordene rundt skifte med Sømændenes rødmussede og vejrhaarde, djærve og udannede Aasyn. Det var to forskellige Menneskekaster, der her sad blandede mellem hinanden i broget Række, den Kaste, der lever i fri Luft, og den, der bor i lukkede Rum, den Kaste, der har 2000 Mark, og den, der mindst har 30,000 Mark om Aaret. Bordet var dækket i gammel Stil. Ved hver Opdækning laa Salt og Peber i Kræmmerhuse af Sølv- og Guldpapir, da man paa Indstiftelsestiden ikke havde Saltkar og Peberbøsser;

et Stykke Trykpapir gjorde Tjeneste som Serviet; dog laa for ogsaa at varetage Nutidens Tarv en Serviet af almindeligt Lærred over den gamle Tids. Foran hver anden Tallerken stod en Karaffe med Øl, brygget efter den gamle Opskrift. Det havde en mjødlignende Smag og var ganske tykt; Sagnet gaar, at dets Beskaffenhed blev prøvet af den gamle Hansestads Skippere paa følgende ukunstlede Maade: Man heldte noget deraf ud paa Bænken, saa satte man sig derpaa med sine Læderbukser, forsøgte lidt efter at rejse sig, og — hvis Bænken fulgte med, saa var Øllet godt, ellers ikke. Ved Maaltidets Begyndelse gik ved hvert Bord to store Sølvdobbelthorn med dette Øl rundt blandt Gæsterne, og staaende nippede man gentagne Gange dertil under ceremonielle Hilsener og Klinken med sin Genbo. Retterne var alle højst umoderne, underlige Retter af Pølse og Kaal, drøje Spiser, ingen andre Stege end Oksesteg og Kalvesteg, intet Fjerkræ, ingen Efterret; ved hver Opdækning laa et Cigarfoderal med Bremer-Cigarer af udsøgt Beskaffenhed.

Der holdes ikke mindre end elleve Taler, før Ordet gives frit, og de holdes allesammen af de tre Schaffere; to af dem holder fire, og den ene tre Taler, og alle disse Taler holdes i ét Træk; en mere særegen end morsom Skik. Saa snart Schafferen staar op for at tale, rejser samtidigt de to Skibskaptejner paa hver sin Side af ham sig som hans Sekundanter og bliver staaende saa længe som han. Talerne gælder Bremen, dens Skibsfart, dens Sømænd, dens Handelsstand osv.; siden Rigets Oprettelse er Skaalen for Kejser og Rige kommet til. Man vilde imidlertid fejle meget, hvis man fra Bevarelsen af alle disse gammeldags Skikke vilde slutte sig til et politisk konservativt Sindelag hos Bremens Befolkning. En fornem Mand, der var til Stede som Gæst og der i en Tale drog denne Slutning, blev hilset med Hyssen og Hujen, uden at en Stemme hævede sig derimod.

Fra Synet af de mange prægtige gamle Ulke, af hvilke enkelte har udstaaet saa haarde Genvordigheder paa fjerne Have, at der er gaaet Ry deraf ogsaa udenfor deres Hjemstavn, hævede Blikket sig med Fornøjelse mod Salens Dekoration. Dens vigtigste Prydelser var ni store Vægmalerier, forestillende de fem Verdensdele og de fire Vinde, udførte af Arthur Fitger.

Byrons berømte Oversætter, *Otto Gildemeister*, næst Paul Heyse eller ved Siden af ham Tysklands største Sprogkunstner, er en

af Byens Senatorer og dens Repræsentant i det tyske Riges Forbundsraad. Efter længe at have været Bremens Borgermester, deler han nu sin Tid mellem den politiske og den literære Virksomhed. Han var i en Aarrække den ledende Redaktør af *Weser Zeitung*, der under hans Redaktion hævede sig til at blive, hvad den endnu er, et af Tysklands bedste Blade; han skriver endnu bestandig deri, og man kan vel sige, at skarpere formede og fornemmere følte Artikler end hans frembringes ikke i den tyske Presse. Der er et stort Stykke af en Digter i Gildemeister; en Føljeton, et Foredrag af ham er en Lækkerbidsken, hvortil man glæder sig forud og som man nyder i Erindringen. Men han er en saa kritisk Natur, at han kun sjældent offenliggør et Essay og neppe nogensinde kommer til at lade Digte trykke. Han vil intet udgive, som ikke bærer Fuldkommenhedens Stempel. Det véd han, at hans Oversættelser af Digterværker gør. Han har nu fuldendt en Oversættelse af Ariosts *Den rasende Roland*, der prises som den bedste af alle tyske, som bedre endog end Hermann Kurz's af Paul Heyse nylig udgivne og gennemsete Oversættelse. Man maa beundre Taalmodigheden og Begejstringen, der fører et saadant Værk til Ende; men man kan ikke lade være at føle et vist Mismod ved at se saa sjældne Evner anvendte paa Opgaver, der ikke tager dem helt i Beslag. Den Ufrugtbarhed, som den strenge og stolte Selvkritik avler, er visselig at foretrække for de Selvbehageliges uafbrudte og skvaldrende Frembringelseslyst, men den er trist som al unødig Goldhed. I hvad Gildemeister selv skriver er en fin, halvt angribende, halvt afværgende Ironi Grundtrækket.

LX

Paa den Schlesiske Banegaard

12. Juni 1882

For ikke at komme aldeles tomhændede, pakkede vi en lille Byldt Barnetøj sammen, før vi i Morges kørte med Stadbanen til Schlesischer Bahnhof. Der skulde komme 400 jødiske Flygt-

ninge fra Rusland; de skulde som sædvanlig tilbringe tre Timer paa Banegaarden, før de besørgedes videre over Hamborg til Amerika. De, der kom idag, hører til de begunstigede, som befordres af Komiteen; Centralbestyrelsen her i Berlin staar i Forbindelse med Komiteen i Brody, med den i New York og alle de andre Komiteer. Den besørger Udvalget, et Udvalg, som det tit er vanskeligt nok at gøre. De sygelige, de altfor muskelsvage, de, der har altfor mange Smaabørn og om hvem det er at forudse, at de ikke duer til Udvandring, nødes man til at holde tilbage, hvor bittert de end klager deres Nød. De græder let, naar de tænker paa, hvad de har udstaaet, og hvad der venter dem, hvis de tvinges til atter at gaa over Grænsen. De fleste svarer, at de heller vil dø af Sult end vende tilbage til Rusland. De, der kan fremhjælpes, udstyres i Brody med Klæder, saa godt det lader sig gøre, bespises nogenlunde rigeligt, til de kan afsendes, og forsynes saa med Tredje-Klasses Billetter til Jernbanerejsen og med Mellemdæksbilletter til Overfarten. En eller to Gange ugenlig ankommer en saadan Horde, sendt af Komiteen; daglig ankommer Flokke, der udvandrer paa egen Haand, og af hvilke mange endnu herfra maa sendes tilbage.

Det er vel halvandet Aar siden, at det første Hold russiske Jøder kom her igennem. Det var unge kraftige Mænd, vel egnede til Nybyggere, og som nu allerede har faaet Jord i Amerika, har dannet en Koloni og trives. Senere har alle Flokkene havt Kvinder og Børn i stort Antal med sig. De Rædsler, disse Mennesker har lidt og set, gav snart den begyndende Udflytning Præget af en Folkevandring. Der var Børn iblandt disse Udvandrere, som havde set begge deres Forældre blive ihjelslagne og som fortalte derom. Der var Mænd fra Balta, i hvis Huse Pøbelen med Politiets Samtykke havde brudt ind, plyndrende, hærjende og skændende. En Mand fortalte, at man, efter at hans Hus var blevet stormet af Pøbelen, havde skændet hans Datter for hans Øjne, og da Moderen var styrtet ud paa Gaden og havde hentet Soldater ind til Beskyttelse, havde Soldaterne skændet ogsaa hende. Alle har de kun reddet det nøgne Liv. En Cigararbejder fra Kiev, med hvem jeg talte i Dag, sagde kort uden Klage: Først har man plyndret os, saa har man drevet os ud.

Mærkværdig er Maaden, paa hvilken disse Udvandrergrupper har ordnet deres Rejse og deres Fremtid. Hver Gruppe har en

Fører, i Regelen en Student, der har Opsynet, og som lydes, og alle Gruppens Medlemmer har afgivet et Løfte om at dele Vilkaar med hverandre. Og dette er saaledes at forstaa, at de har sammensvoret sig om en fuldstændigt socialistisk Ordning. De har lovet at ville opdyrke den Jord, der i Amerika indrømmes hver ankommende Flok, saaledes at Grunden og Arbejdsredskaberne er ganske fælles, ja saaledes at ogsaa hele Indtægten tilfalder Gruppen som saadan. De har afgivet det Løfte, at ingen enkelt vil drive nogen Handel, men at kun Forstanderskabet skal afsætte, hvad der frembringes, for fælles Regning. Der er heri en Blanding af gammelrussiske og nutidssocialistiske Tanker med en forunderlig Tilsætning af national Ærekærhed. Naar man taler med en af de fattige og aandskraftige Studenter, der fører en saadan Gruppe over Verdenshavet, saa sporer man hos ham tre forskelligartede Bevæggrunde. Han gaar mere eller mindre bevidst ud fra Forestillingen om den russiske Kommunes Fælleseje af Jorden som den rette og naturlige Form for Grundejendom. Han er gennemtrængt af mere eller mindre velfordøjede socialistiske Ideer, som de især gennem Oversættelser af Lassalle's Flyveskrifter findes spredte rundt omkring i Rusland. Han er endelig ivrig optaget af den Tanke at ville gøre Sit til at udslette den gamle Beskyldning mod Jøderne, at de kun forstaar at drive Handel og kun vil erhverve sig Kapital. Han og de, der følger ham, er Sværmere og Idealister. Lidelserne har ikke knækket deres Mod, ikke en Gang dræbt deres lyse Livssyn. De gaar med Tillid til den ny Verden. Vil deres Socialisme kunne trives i den? Vil de i et Samfund, hvor alt beror paa Enkeltmands Stræben, kunne opretholde deres Fællesejendom? Vil ikke med Nødvendighed de Enkeltes Evner, alt som de udvikler sig, sprænge Ringen? Den overvejende Sandsynlighed er sikkert for, at Grupperne om ikke altfor lang Tid opløser sig. Men den socialistiske Ordning synes fortræffeligt egnet for det første Slægtled af agerdyrkende Nybyggere.

* * *

Naar man, efter at et saadant Tog er løbet ind paa den schlesiske Banegaard, fordyber sig i Betragtning af Ansigterne, som møder En i de Ventesale, der er indrømmede Udvandrer-

flokken, saa udkræves der et skærpet og øvet Blik til at se, de alle tilhører den jødiske Stamme. For Mændenes Vedkommende er det i Reglen muligt at se det, skønt Typerne er højst forskelligartede. Enkelte ældre ligner i deres lange Kaftaner Østerlændere, mange ser ud som Spaniere, andre som Italienere, andre har udpræget russiske Ansigter; der er lige saa mange blonde som mørke iblandt dem. I Reglen ser Mændene temmelig ringe ud, magre, smalskuldrede, uden synderlig Muskelkraft, ofte lange, hulkindede, hulbrystede; man ser de har sultet og døjet. De tager sig besluttede, men ikke snilde ud; det er Haandværkere, ikke Handelsmænd. De er høflige, taknemmelige, uden Spor af den Mistænksomhed, som betegner de lavere Klasser i andre Stammer, rede til at give enhver Oplysning. De fortæller villigt, godt, uden at beklage sig synderligt. De ligesom bekræfter, hvad de forudsætter bekendt. De fleste taler to Sprog, dels russisk, dels en Art Tysk med mange hebraiske Ord og med russisk Ordstilling, russiske Bøjningsformer og Endelser, som det ikke er let for en Fremmed at forstaa.

Synet af Kvinderne overrasker En. Kun ganske enkelte svarer ved første Blik til de Forestillinger, man i Europas øvrige Lande nærer om Jødinder. Mange ser ud som Zigøjnersker, mange som russiske Bønderpiger, mange som Neapolitanerinder. De fleste har et lille Barn ved Brystet og et ved Haanden. Det er et vemodigt Syn at se disse Kvinders Dragt, helt sammenstykket som den er af milde Gaver, de har faaet i Brody. Mangen En har til at dække Bryst og Ryg kun en Nattrøje. En og Anden har faaet en tynd Barèges-Kjole; forleden havde En en blaa Atlaskes-Kjole paa som eneste Klædningsstykke, der var bleven hende skænket — hverken Nattrøjen eller Barèges-Kjolen eller Baldragten er synderlig heldige Kostymer at rejse til Amerika i. Paa Hovedet bærer de næsten alle hvide Tørklæder, som de anbringer paa en yderst klædelig Maade. Selv i denne Elendighed forlader Skønhedssansen og Behagedriften ikke de unge Kvinder. Enkelte er nygifte, gifte for otte eller fjorten Dage siden, ti mange gifter sig nu for at udvandre i Fællesskab. Der hersker den Skik iblandt dem at gifte sig meget tidligt. Vi saa et Par paa 23 Aar, der havde seksaarige Børn. Sekstenaarsalderen anses for passende til Giftermaal for begge Køn.

Kvindernes Holdning var smuk at se i dens stille Værdighed. De syntes i Reglen fortrøstningsfulde. Kun Enkeltes Væsen

var præget af en dyb Sørgmodighed. Der var en Forpagterfamilie fra Lillerusland; de havde været velstaaende Folk, men man havde taget Alt fra dem; Manden, halvhundredaarig, sortøjet, kraftig, med lokket Haar, med en Stav i Haanden som Ahasverus paa Vandring, stod rank og patriarkalsk i sin Families Midte med en lille sølvbeslagen Pibe i Munden; Moderen, der saa ud som en Afrikanerinde, holdt sig tæt ind til ham; ved Siden stod to voksne, ganske lyse Sønner, foran dem i nogen Afstand Datteren, en femtenaarig Pige, et Sorgens Billede, som man sjældent ser det. Hun var klædt med Omhu i en godt siddende brun Kattundragt; hun var den eneste i den hele Flok, som bar Hat, en simpel Straahat, men hvis Baand i deres Farve svarede til Kjolens; hun syntes skabt til Dame, stolt, forpint ved at være i Flok med saa mange, sky ved Tanken om den lange Sørejse og den uigennemtrængelige Fremtid, med Angsten over de oplevede Rædselsoptrin gemt i sit Blik. Der er blandt disse Kvinder enkelte, hvis Stolthed krymper sig under den Medlidenhed, der vises dem, og som helst afviste enhver Gave. Der var forleden en — en Skrædders Kone fra Balta, en fuldendt Skønhed, høj, slank, 24aarig, med en Holdning som en Lady (jeg vilde sige «som en Fyrstinde», hvis jeg ikke havde set Fyrstinder med en Holdning som Grisetter). Der gik Damer omkring i Skaren og tilbød Forfriskninger. Hun afslog: «Vi har faaet Brød, det er nok, vi ønsker ikke at modtage mere». Saaledes kunde en Kvinde af Makkabæernes Æt have set ud; hun var som skabt til at befale og at hyldes, og hun var en forarmet, hjemløs Skrædders Kone. Mange blandt disse Ulykkelige vil af Frygt for at overtræde de jødiske Spiseregler ikke modtage andet end bart Brød. Der var en elendigt udseende Mand; hans hele Klædning var en — ikke til ham syet — gammel hullet Vinterfrakke, som afslog at modtage en Pølse, skønt en jødisk Dame forsikrede ham, at den var *kôsjer*; han erklærede at kunne leve af Brød.

Smerteligt var Synet af de mange Smaabørn. Det er trist at se sunde, kraftige, blomstrende Toaarsbørn, der løber barfodede om paa Perronen og rejser til Amerika uden Strømper og Sko. Endnu mere nedslaaende er det at se de syge Børn. Der sidder en saadan ung Moder i Skørt og hvid Nattrøje, med et fint italiensk Ansigt, et hvidt Tørklæde over de brune Haar og holder en femaars Dreng paa Skødet, der bleg med blaa

Læber hverken kan spise eller drikke eller sove, men lider tavs. Nu og da nærmer Faderen sig ham — han er Snedker og fra de polske Provinser og ser ud, som var han akkurat bleven voksen — og stryger med vemodig og afmægtig Medlidenhed Barnet over Hovedet. Fra Moderens Øjne glider den ene tunge Taare efter den anden ned ad Kinderne.

Straks efter et Togs Ankomst lader Komiteen alle Børnene bade og deres Sundhedstilstand undersøge af jødiske Læger, der frivillig har meldt sig dertil. Kl. $10^1/_2$ anrettes for alle et Maaltid. Da Udvandrerne jo ikke har Raad til at drikke Øl paa Stationerne, forsyner de sig til Rejsens Fortsættelse med Vand; de har de mærkværdigste gammeldags Kedler i Haanden, som de iler bort med for at fylde. Disse Kedler, nu og da en Kaffekande, nu og da et Tæppe til at vikle Barnet i, det er i Reglen Alt, hvad de fører med sig. Kun Føreren havde i Dag en Rejsetaske og en lille beskeden Haandkuffert. Det var en rank, ganske smuk, tavs og ensom ung Mand. Han havde kastet sin luvslidte Overfrakke — han alene havde to Frakker — frit over Skuldrene og mønstrede stadig med aarvaagen Opmærksomhed sin Skare, passede paa, at Familierne kom i Vogn sammen, og at de ugifte først steg ind, da de gifte havde faaet Plads. Man er jo vant nok til at se Udvandrere, naar man er bosat i Berlin. Man behøver kun ved Middagstid at gaa hen paa Lehrter eller Hamborger Banegaard for at se de schlesiske og polske Bønderfamilier med deres Smaabørn, deres tykke Dyner og deres (*New York* eller *Chicago* mærkede) Trækasser sidde ventende paa Toget, der skal bringe dem over Hamborg eller Bremen paa Vej til den nye Verden. Men saa fattige disse Udvandrere end er, deres Armod er intet mod de jødiske Udvandreres fra Rusland.

Maaltidet i Ventesalen var til Ende — undtagen for de Smaabørns Vedkommende, der laa ved Brystet; de drak endnu. Vort Børnetøj kom til god Anvendelse; kun fik vi desværre en langt større Flok af unge Mødre om os, end det var os muligt at hjælpe. Der var en, som end ikke havde Svøb til sit Barn, men bar det viklet ind i et gammelt Shawl. Hist og her prøvede en ung Kvinde med glædestraalende Øjne en ny, ren Bluse paa sin Purk, stillede ham op for sig og kunde ikke blive træt af at beskue ham i hans nye Pragt.

Der var nogen Tid til at Toget skulde gaa. Vi benyttede

den til at gaa over i Fristedet i Frucht-Strasse; den unge Rabbiner, som forestaar det, og som, skønt ikke velhavende, daglig paa egen Bekostning bespiser 20 til 50 Flygtninge, ledsagede os. Det er en stor Bygning, som Komiteen har lejet til foreløbigt Ophold for de «vilde», det vil sige de paa egen Haand Udvandrede. De faar her Natteleje og to Maaltider. Fristedet er kommet ud over sit første Udviklingstrin, da man endnu ikke havde Sengklæder, men Udvandrerne maatte ligge i deres Klæder paa Gulvet. Nu er der lagt Madratser og Tæpper paa Gulvet i to store Loftsrum, et for Mænd og et for Kvinder. Der havde igaar været ikke mindre end 135 at bespise. Opvartningen og Opsynet udføres uden Vederlag af unge jødiske Damer. Det er meget vanskeligt for Komiteen at gøre noget for disse uforudsete Emigranter. De har i Reglen ingen Ret til dens Omsorg. Mange er flygtede uden foregaaende Forfølgelse blot for at komme ud af Rusland; mange unge Familier er udvandrede, blot fordi Faderen har villet unddrage sig Militærtjenesten. Begejstringen for Fædreland og Kejser kan jo ikke være synderlig stor hos dem. Naar det ikke er muligt at faa dem til at vende tilbage, skillinger gode Mennesker undertiden sammen for at sende dem herfra til et frit Land, Holland eller England.

Der var tomt i Sovesalene; kun hist og her sad en Moder ved sit sovende Barn; i den store Gaard gik Flygtninge omkring, Mænd og Kvinder; de nærmede sig den unge Rabbiner med den bedende Ydmyghed i Blik og Holdning, der findes hos dem, som véd, at deres Skæbne kan afhænge af, hvad Indtryk de gør. Uvisheden knugede dem alle.

Vi gik tilbage til Perronen. Alle stod militært opstillede for at stige ind i det snart afgaaende Tog. Bag Rækkerne havde en Gruppe af Jernbanebetjente og Komitémedlemmer — kendelige paa det røde Salomonssegl paa det hvide Bind om Ærmet — sluttet Kres om noget, der laa paa Jorden. Det var det syge femaars Barn, der havde lagt sig ned og syntes at sove. Moderen vilde afgjort med Toget, hun frygtede for ellers overhovedet at blive ladt i Stikken. Det var vanskeligt at trøste hende og tale hende til Rette; endelig førtes hun, Barnet og Manden over til Fristedet. — Man stiger ind i Vognene. Nogle Herrer og Damer gaar omkring og fordeler Cigaretter og Pebermyntekager til de Siddende. Man beder dem skrive fra Amerika

til Komiteen om, hvordan det gaar dem. De lover det og takker. Et Fløjt, en Prusten, og langsomt begynder de at rulle deres uvisse Fremtid i Møde.

* * *

13. Jun

Det syge Barn er død i Fristedet i Nat. Moderen løb omkring og vred sine Hænder. — I Dag et endnu større og langt sørgeligere Tog. Den hele Skare halvnøgen, halvt hyllet i de usleste Pjalter. Den syntes mig mere nedslaaet. Jeg talte først med unge Mænd og Kvinder fra Kiev. De havde maattet efterlade deres Forældre dèr, fortalte om Afskeden. For at sige noget, sagde jeg: «Naar det gaar jer godt, kan I lade dem komme efter jer derover». De svarede med et Smil, jeg ikke glemmer. To ældgamle Folk i lange Kaftaner havde deres Svigerdatter med og hendes fire smaa Børn. Sønnen manglede. Han var bleven ihjelslaaet i Balta. Hvorledes døde han? spurgte jeg. «Han blev stenet». — Der var en ung Kone, som rejste alene; hendes Mand var først rejst over og havde nu skrevet efter hende. Men hun naaer neppe derover; hun faldt fra en Afmagt i en anden. De havde havt et Barn sammen, en smuk Dreng, Faderen havde skrevet efter dem begge; nu kom hun alene, Barnet var omkommet under Urolighederne; hun syntes at ængstes for Gensynet.

LXI

Rudolf Siemering

17. Juni 1882

Trods Alt hvad der i Øjeblikket hviler trykkende, virker indskrænkende og formindskende paa den tyske Aands frie Udfoldelse i Statsliv og Kunst, finder stadig ikke blot politiske, men ogsaa kunstneriske Forsøg og Vovestykker Sted, som er

utænkelige i smaa og fattige Lande. Hvor stærkt end Militarismen og Rigskanslerens mægtige Personlighed trænger Individualiteterne i deres Forskellighed tilbage, Landet er for stort, for forskelligartet og for rigt paa Hjælpekilder til ikke at frembyde talrige Eksempler paa videnskabelige og kunstneriske Nyforsøg. Her findes paa én Gang den overordenlige Foretagsomhed i Rigets Midtpunkt, som er en Følge af Kræfternes Sammendragning her, og rundt om i Landet den spredte Energi, som endnu er mulig ud fra de mange nogenlunde selvstændige Smaastaters Kræfter.

Det faldt mig ind forleden ved Afsløringen af Siemerings Mindesmærke over Øjenlægen Gräfe. Hvor meget nyt og dristigt var ikke her forsøgt! Den smukke Broncestatue rustnet, for fra først af at have den mørke Farve, som ellers kun en længere Udsathed for Vejr og Vind giver Broncen; den lette Guldtone — en yderst svag Forgyldning — over Ansigt og Hænder for at forøge Skikkelsens Naturlighed og Liv; Blankslibning af Øjespejlet, som Gräfe holder i Haanden; endelig de vakre farvede Basreliefer til højre og venstre for Billedstøtten, det første Forsøg paa farvet Formkunst i noget offenligt Mindesmærke i Berlin, og sluttelig den af Gropius opførte arkitektoniske Baggrund, som her i Byen heller ingen Billedstøtte endnu har havt. Jeg er ikke overbevist om, at de talrige nye Forsøg, som det smukke Monument indeholder, alle er lykkedes. Man kan mene, at de to iøvrigt saa talentfulde farvede Basreliefer, forestillende de Blindes Ankomst og deres Bortgang som helbredte, splitter Indtrykket. Man kan finde Murfordybningen og den i den anbragte Stol, fra hvilken Gräfe har rejst sig, for lidet dyb til at Skikkelsen bekvemt kan tage Plads; man kan tvivle, om den svage Guldtone over Ansigtet og Hænderne vil holde sig osv.; men man føler uvilkaarligt Glæde over det Mod og den Genialitet, hvormed her er vovet.

Faa Mænd har saa tiltrækkende et Væsen som Siemering og Hemmeligheden ved den Magt, med hvilken hans Kunst og hans Personlighed virker, turde findes i en Forening af disse to sjældent sammensmeltede Egenskaber: Siemering er paa én Gang i høj Grad troskyldig og i høj Grad moderne.

Troskyldig som Ærligheden og Uvidenheden, som Barnet og Haandværkeren, og dog en ægte Kõnigsberger, skønt Beboerne af «den rene Fornufts» Stad ellers har større Ry for Tænkeevne end for Troskyldighed. Men han er Kõnigsberger ved sin

Ædruelighed og Klarhed, sin Bravhed og sit Frisind; et Pust af Johann Jacoby's Aand er gaaet hen over hans Hoved som Dreng, og der er noget i hans Sind af Præsident Simsons frimodige Fasthed.

Han fødtes i 1835 og opdroges til Haandværker. Derfor er han trods al sin kunstneriske Dannelse en ulærd Mand, har ikke faaet, og vil neppe nogensinde kunne faa en mere omfattende boglig Dannelse, men han savner den ikke og den savnes aldrig i hans Kunst. Den findes desuden i fuldt Maal i hans Hjem. Dygtige Folk i Königsberg opdagede Talentet hos den smukke, bredskuldrede unge Haandværkssvend, og han begyndte forholdsvis sent sine Læreaar som Billedhugger. Han blev Elev af Bläser (den Kunstner, hvem Berlin skylder den skønneste af Marmorgrupperne paa Slotsbroen: den unge Kriger, som falder ud til Kamp, beskyttet af Minerva med Skjoldet), og hans Fødeby overdrog ham det første Arbejde, som det blev ham forundt at udføre selvstændigt, nemlig den plastiske Udsmykning af dens Universitet. Saa fulgte et Par Bestillinger — paa en Statue af Kong Wilhelm til Børsen i Berlin, en Statue af Leibniz til Budapest — Bestillinger, der ikke indbragte ham stort hverken af Penge eller af Ry. I 1863 besøgte Siemering for første Gang Paris og Rom, men maatte snøre sit Belte stramt paa Vejen; ti han var uformuende og endnu ubekendt.

Det var først den nu i hele Tyskland velbekendte Gibsfrise, som han ved Hærens Indtog i Berlin i 1871 udførte om Fodstykket til en i den Anledning opført kæmpestor Germania-Statue, der gjorde hans Navn berømt. Man nøjedes imidlertid med at købe forskelligartede Afbildninger af Frisen; ingen følte Drift til at bestille den udført i Marmor. Andre — af Omstændighederne, af Venskabsforbindelser eller af Publikum — mere begunstigede Kunstnere, som den lidt ældre, vel ogsaa betydeligere Reinhold Begas, optog alt for stærkt Pladsen og levnede den nyankomne kun Skyggesiden. Siemering konkurrerede forgæves om Schiller-Statuen paa Gendarmenmarkt. Begas' Skitse blev foretrukket.

Det var de strenge Tider i hans Liv. Han havde været dristig nok til at gifte sig. Hans unge Hustru havde et Hoved, der alene ved Maaden, hvorpaa det sad paa den slanke Hals, ved Udtrykkets Tænksomhed og sjælfulde Finhed nok kunde fortrylle en Billedhugger; han har da ogsaa gjort sin bedste Byste efter hende; hun medbragte desuden alle aandelige Be-

tingelser for at skabe et lykkeligt Hjem; men den nygifte Mand blev alvorligt syg; han havde ingen Hjælpekilder uden sit daglige Arbejde, og Fattigdommen traadte over hans Tærskel: uden Venners Hjælp var han den Gang gaaet til Grunde. Men saa vendte Lykken sig. Der kom Bestilling fra Byen Leipzig paa det store Sejrsmonument med Rytterstatuer af Kejseren, Kongen af Sachsen, Bismarck og Moltke, og saa fulgte for to Aar siden Bestillingen fra Nordamerika paa det kolossale Mindesmærke over Washington, efter at Siemering havde sejret i den for alle Europas og Amerikas Kunstnere aabnede Kappestrid. Byen Cincinnati forpligtede sig til at betale Kunstneren i aarlige Rater en Sum af 594,000 Mark for det færdige Monument, der skal være afleveret til 1891. Skitsen dertil, der staar færdig i Siemerings Atelier, borger, beundringsværdig som den er, for at Værket vil blive det mest storladne, der er udgaaet fra Mesterens Haand. Det var med en glad Følelse, han da kunde betale de Forskud tilbage, som Venner havde forstrakt ham med i hans Trængselstid. Han har nu Opsynet over Rauch-Museet, fri Bolig i det gamle, ejendommelige Hus med de udskaarne Trapper, det samme prægtige Atelier, hvor han som ungt Menneske gik i Lære hos Bläser, Bestillinger paa Portrætbyster for mange Aar og en stor Virksomhed.

Og Professor er han blevet og Senator og Ridder, og den store Udstillingsmedalje har han vundet i Aar i Berlin; men det var heldigvis umuligt at faa ham gjort til Filister.

I hans Værksted staar nu fuldendt i Gibs det Mindesmærke over Luther, som næste Aar skal rejses i Eisleben.

Luther var en fortræffelig Opgave for Siemering. Han elsker Luther, han har sin egen selvstændige Opfattelse af ham. Han forstaar ham helt, fordi Luther er et Folkets Barn som han selv. Den store Djærvhed, den drøje Folkelighed og Fastheden, det overlegne Frisind hos Luther ligger for Siemering; han ser kun hvad der findes hos Luther af rolig, halv hedensk Højhed, har intet Blik for Trosivreren og Bonde-Udrydderen i ham — og derfor er der den Troskyldighedens Friskhed over Skikkelsen, som altid vil fattes i hans Medbejler Begas' Værker. Den eneste Gang, jeg har set Siemering heftig, var da i Berlin en Fremmed udtalte sig nedsættende om visse af Luthers Egenskaber; ti Siemering ser i Luther ikke den Gudfrygtige, men Protestanten, og i Protestanten en ny stor Frihedstids Bebuder.

Luther er da hans Helt, men for øvrigt bliver let enhver Personlighed, i hvem han fordyber sig for at fremstille den, Helt for ham. Han holdt af Moltke, før han modellerede ham — det morede ham, at Feltmarschallen, der er bekendt for sine skønne Hænder og lidt stolt af dem, først ikke fandt Haanden fin nok — men det var Bismarck, som i hine Dage tog ham med Storm. Fremskridtsmanden fra Königsberg rejste til Friedrichsruhe med forholdsvis kølige Følelser for den store Kansler; men han var sandelig ikke kold, da han vendte hjem. Det maa have været et Syn at se dette store, klartskuende men letbevægede Barn vandre Arm i Arm med Kæmpen fra Varzin i Friedrichsruhes Slotshave, medens Fyrsten udøste sit Hjerte for Kunstneren, klagede over sin Sygdom, forklarede ham sine Genvordigheder, sin skændige Miskendelse, de Forfølgelser, for hvilke han var udsat af Modstanderes Had — nylig havde man jo endog forgivet hans Yndlingshund — kort sagt aabenhjertigt skildrede sig selv som den plagede og forpinte, sandhedskærlige og ligefremme i Kampen mod lutter Løgn og Bedrag *(lauter Lug und Trug)* fra Diplomaternes Side. Og nu det idylliske Familie-Optrin, da Bismarck til Bedste for Mindesmærket lod sig fotografere i Slotsgaarden til Hest i fuld Rustning med Hjelm, og da Fyrstinden sagde: «Hvor Hjelmen klæder dig, Otto!» og Kansleren kyssede sin Hustru paa Panden og rørt svarte: «Det finder du, fordi du er min Kone.»

Til sine kvindelige Skikkelser har Siemering med et ualmindeligt Blik fundet passende Modeller. Han ser en smuk Skikkelse, et dejligt Hoved; Kunstnerhjertet banker let; han gør Bekendtskab og raster ikke, før den smukke Dame har staaet for ham til en Germania, eller en Genius, en Gudinde, lige meget hvad, for hvilket han netop nu søger et vist bestemt Udtryk. Hvad han i slige Tilfælde attraar, er ganske sikkert det Særegne; han vilde aldrig betænke sig paa at kalde sig selv Realist; men lige fuldt er han en erklæret Skønhedsdyrker. Kun vil han gengive Skønheden saa virkelighedstro og gennemført, at han end ikke jasker med det lille skjulte Parti bag Ørene (Stedet, hvor Skelmen sidder), men giver alt sin Form.

Det var morsomt, ved et Besøg, Siemering aflagde i Kjøbenhavn, at gaa med ham i Thorvaldsens Museum. Synderlig slaaende eller dybt kunde efter den moderne Kunsts hele Retning det Indtryk, han modtog, ikke være. Men man havde Nydelse

og høstede Belæring af Maaden, hvorpaa han saa. Ikke at han sagde stort — det gør Billedhuggere sjældent — men hvad han sagde, var i al dets Simpelhed betegnende.

«Ja, det er jo den gamle Maade . . . Om det Særegne har han jo ikke brudt sig videre . . . Det dèr er meget smukt i Linjerne . . . Jeg synes, der mangler Liv, Liv og Ild . . . Han kan blive lidt vel akademisk . . . Men Merkur og den triumferende Amor og de ganske smaa Relieffer, det er jo overordenligt.»

Ved *Natten* plagede det ham, at Uglen var saa daarligt, saa lidet naturtro gjort. Heller ikke led han Katten paa Relieffet *Vinteren*. Fyrstinde Barjátinska henrykte ham, men især betoges han i Skitsesalen af et ganske lille Arbejde, Skitsen til en siddende Kvindefigur, i Virkeligheden et henrivende Kunstværk. — «Det er det Bedste af det Hele», sagde han. Han vilde gerne have en Afstøbning, men der fandtes naturligvis ingen. Ved Statuerne savnede han i Regelen Gennemførthed; han fandt sjældent Haand og Fod ømt nok behandlet. Paa det Relief, der forestiller Priamos paa Knæ for Achilles, undrede og stødte det ham, at Thorvaldsen har ladet Oldingens Haand staa ligesaa ung som Ynglingens. Bysterne kunde han nok lide, men kiggede dem bag Ørene og rystede paa Hovedet. Han fik Tegningerne i Mapperne frem, gennemsaa dem med Omhu, glædede sig over meget, men mente dog, at man havde opbevaret adskilligt Værdiløst.

Centauren, der omfavner den modstræbende Nymfe henne i den halvmørke Krog ved Indgangen til Afstøbningerne efter Antiken, fandt han trods dens Uhøviskhed altfor spag. Naar man allerede vilde gøre Sligt, sagde han, saa holdt han af det vildere, langt fyrigere endnu. Og han vendte paa ny tilbage til den lille Figur af en siddende Kvinde i Skitse-Salen.

Han traadte tilsidst ind i den Stue, der gengiver Thorvaldsens eget Værelse. Siemering, der netop da var sysselsat med sin Lutherstatue, standsede foran den ufuldendte Luther-Byste under Glas, der som bekendt er Thorvaldsens sidste Arbejde, og betragtede den længe med stor Opmærksomhed. Ved dette halvfærdige kunde han jo komme under Vejr med Kunstnerens Fremgangsmaade. En gammel Kustode, der nu og da havde ulejliget en Smule med sine Forklaringer, nærmede sig her paany og gav sig til yderst omhyggeligt paa sin Tysk at forklare Siemering, hvorledes Billedhuggerarbejder bliver til: «Sehen Sie, das

erste ist, dass man Thon hat; dann wird der Thon, wenn er nass ist, geknetet mit den Fingern osv. osv. . . .» Siemering nikkede og henkastede halvhøjt en kritisk Bemærkning om Lutherhovedets Anlæg. Da udbrød den gamle Kustode krænket: «Was? meinen Sie, dass es nicht ähnlich ist? Das ist es, darauf können Sie Gift nehmen. Er hat die besten Kupferstiche gehabt. Darauf können Sie Gift nehmen.»

«Wir wollen aber gar kein Gift nehmen, wir wollen leben,» svarte Siemering sagtmodigt. «Herren er Billedhugger», sagde hans Ledsager lige saa stilfærdigt paa Dansk.

LXII

Schiller spilt af Meiningerne

18. Juni 1882

Atter maatte jeg tænke paa det sørgelige Tryk, de smaa Forhold udøver, da jeg forleden saa Schillers *Wallenstein* opført af Meiningerne paa *Friederich Wilhelmstädtisches Theater.* Det er ikke den højeste, bedste Kunst, langtfra; men det er noget i sin Art Ejendommeligt og Fuldendt, som man aldrig ser Mage til i Norden. Man har der liden Foretagsomhed, fordi der er saa ringe Mulighed til at faa sine Udgifter erstattede. Her er det en enkelt Mand, en Hertug over et Land, som ikke er større end en af de store engelske Lorders Ejendomme, der har en fornem Tilbøjelighed, og med en Viljeskraft, der ikke agter nogen Hindring, har virkeliggjort hvad der for ham stod som det Mønsterværdige i Udstyrelsen af scenisk Kunst. Hertugen er Maler, har gjort Bygnings-Studier, er Kostymekender og Fortidsforsker, og han har stillet alle sine Kundskaber i Teaterlidenskabens Tjeneste; ti han er først og sidst og fremfor alt Dramaturg.

Jeg kender alle Indvendingerne mod Ledetanken i den Meiningen'ske Kunst; men jeg for min Del tillægger dem ringe Vægt. Det er klart som Dagen, at Dragternes og Teatermaleriernes Ægthed ikke er Hovedsagen, at det er bedre at se Genier spille

mellem Skærmbrædter end jævnt begavede Skuespillere i Omgivelser, hvis historiske Nøjagtighed er ubestridelig; men Spørgsmaalet er slet ikke dette; ti det staar ikke i Hertugens Magt at udruste den Meiningenske Trup med Genier. Vil man paa tysk Grund se Skuespilkunst af første Rang, maa man rejse til Wien og gaa i Burgteatret. Men paa den anden Side kan der ikke herske Tvivl om, at naar man allerede *har* Dekorationer, Kostymer osv., naar man med andre Ord ikke som paa Ludvig XIV's Tid i Frankrig lægger sit eget Lands og sin egen Tids Farve over ethvert som helst Stof, saa er den fuldkomne historiske Troskab et Gode, beviser Kærlighed til Skuespildigtningen og understøtter dens Virkning.

Meiningerne har i Aar for første Gang opført *Wallenstein* her i Berlin. Man spiller Dramaets tre Afdelinger to Aftener i Træk, først *Lejren* og *Piccolomini*, saa *Wallensteins Død.* Udstyrelsen er saa rigtig, at den i og for sig er lærerig at iagttage. Det tilfredsstiller naturligvis blot en rent historisk Nysgerrighed at erfare, hvorledes Slottet i Eger, i hvilket Wallenstein blev myrdet, saa ud, hvilket Livré hans Tjenere eller Grev Terzky's Pager bar, hvilken Form Vinkølere og Glas den Gang havde, og man har gjort gældende, at det virker kunstnerisk stødende, naar Hertuginden af Friedland og Grevinde Terzky optræder i Datidens besynderlige Kvindedragter med Puffer og Slæb; En og anden føler sig fristet til at trække paa Smilebaandet. Men hvad er der at le af? Det er Skuespillerindens Sag at bevæge sig frit i det gamle Klædebon — Frøken Haverland spilte Grevinden med udmærket Virkning — og der er intet latterligt ved en Aarhundreder gammel Mode. Man kunde lige saa gerne give sig til at le af et gammelt Portræt.

Jeg tilstaar min Svaghed, i Fald det skal være en Svaghed: det morer mig, naar Pappenheims Kyradserere træder ind, da at vide, at de er klædte nøjagtig som hine berømte Kyradserere var det, og hvor den svenske Afsending træder op — der iøvrigt blev meget dygtigt spillet af den unge Bjørnson, Digterens Søn —, at vide, han nøjagtig bærer en svensk Obersts Uniform under Gustav Adolf. Det er selvfølgelig en af Digterens og Skuespillerens Kunst uafhængig Morskab, men den smelter naturligt og harmonisk sammen med den Fornøjelse man har af Stykket. Sætter man slet ingen Pris paa ydre Prang, saa er det rigtigst at blive hjemme og læse Schiller i Stedet for at se

ham. «Det er den heraldiske Udstilling endnu en Gang», sagde en aandrig Landsmand, der besøgte mig. Lad saa være; men jeg holder af i Piccolominis Modtagelsesværelse at se dette store ægte gotiske Vindve og disse Døre, der ikke falder i med en Lyd som af Pap, men der kunstigt beslagne med udhugne Jernforsiringer og af forsvarligt Egetræ lukker sig til som en ordenlig solid Dør bliver lukket. Efter at nu i al Verdens Tider Teaterværelser har været store regelrette Firkanter, er man falden paa at prøve Virkningen af et trekantet Rum, og det meddeler Skuepladsen et overraskende Præg af Hyggelighed; den kommer til at gøre Indtryk af et virkeligt Udsnit af et datidigt Arbejdsværelse. Selve Rummet medfører en Stemning.

Det er en bekendt Sag, at Meiningerne især stræber at virke ved Massegrupperinger og ved Sammenspil. Det er Skyggesiden af deres Stræben, at der herved kommer til at ligge mindre Vægt paa den Enkeltes Særevne. Sammenspillet er i den Grad Hovedsagen, at den, der spiller godt, ikke kan gøre sin Personlighed tilstrækkeligt gældende, medens for øvrigt til Gengæld den, der spiller daarligt, gør mindre Skade end ellers. Man kunde paa Forhaand vide, at saadanne Optrin som Lejr-Indretningen, som Krigsraadet og Terzky's Banket i *Piccolomini,* Pappenheimernes Optræden og senere Opstand i *Wallensteins Død* vilde være dem, paa hvilke Meiningerne særlig lagde an. Men Udstyrelsen som et Hele er mønsterværdig og sikkert mest stemningsvækkende, hvor den virker mest stilfærdigt som i det Præg af det Rædselsslagne der er meddelt Skuepladsen umiddelbart efter Wallensteins Død. Den hele Iscenesættelse har kostet Hertugen 80,000 Mark; men saa stor Lykke har den gjort, at Summen længst er kommen ind.

Denne Opførelse af *Wallenstein* har i høj Grad levendegjort mit Indtryk af Stykket. Den gør det indlysende, at denne Dramagruppe er det Ypperste, Schiller har skrevet for Teatret, og vil i ethvert modtageligt Sind vække eller forøge Beundringen for hans Genius. Hvilket Dybsind og hvilken Sandhed i dette Skuespil! Næsten overalt, hvor man lodder, forbavses man over, hvor dybt der er til Bunden. Som altid hos Schiller blander det Belærende sig altfor ofte og hos alle Personer ind i det Dramatiske, — de omsætter ved alle Lejligheder hvad der hænder dem til en almindelig Leveregel — men der er en Skat af Menneskekundskab og af rigtig fortolket Erfaring i dette Belærende.

Et stort dramatisk Pust gennemfarer jo dog den hele Trilogi, og man maa være en kunstlærd Pedant for ikke at kunne taale en Standsning i den saakaldte Handling, medens der udtales saadanne Tanker som f. Eks. Wallensteins Svar paa Max's Anklage for Forræderi:

Eng ist die Welt und das Gehirn ist weit,
Leicht bei einander wohnen die Gedanken,
Doch hart im Raume stossen sich die Sachen.

Der er saa sand og dyb en Filosofi i Wallensteins Vægring ved at betragte sig som Forbryder, at den overhovedet i Grundrids indeholder enhver stor Handlings Filosofi. Man elsker Schiller i hans Ungdomsværker for hans Ildhu, for hans Friheds- og Menneskekærligheds Skyld; mig synes han endnu elskværdigere i dette sit Manddomsværk, fordi der her i hans Opfattelse af Menneskehandling og Menneskeskæbne ligger en dybere, mægtigere Indsigelse mod Spidsborgernes Dydslære end i noget nok saa varmblodigt af hans Ungdoms Digte. Blandt Schillers Breve til Goethe, i hvilke man fire Aar igennem kan følge hans Kamp med Stoffet til *Wallenstein*, findes et fra Februar 1798, hvor han udtaler sin Glæde over nu at have en Situation bag sig, «i hvilken det gjaldt om at lade den gemene moralske Dom over Wallensteins Forbrydelse blive udtalt». Jeg véd ikke ret, om han herved har tænkt paa Querstenbergs Udtalelser, eller om Stedet hører til de senere strøgne, men vist er det, at Schillers Dom over Wallenstein hæver sig saa højt over hvad han kalder «den gemene moralske», at den turde være uden Appel, fordi den er en stor og med den sjældne Sans for Handling udrustet Aands Anskuelse af Menneskelivet. Hvor er den følt og gennemtænkt, denne Nødvendighedstro hos Schiller! hvor synes den moderne, jeg mener, hvor uafhængig er den af hans Tidsalder!

Det er forbavsende, saa fortræffeligt de haardeste Naturer, de, der øjensynligt har fængslet Schiller personlig mindst, er lykkedes ham. Først og fremmest Grevinde Terzky. Det er Kvinden, der som en Søster har knyttet sin Skæbne og sit Liv til en stor Mands. Hun siger det aldrig, men man føler det: hun ser ned paa sin Mand, han er god til at tjene Wallenstein; hun foragter af hele sit Hjerte de to unges Elskovskurren; hun er — ægte kvindeligt — tusinde Gange mere raadsnar og frem-

fusende end sin Helt, fordi hans Modgrunde, hans Betænkeligheder ikke er til for hende, da han for hende som Kvinde er Retten og Moralen i egen Person: lad ham blot tage sit Parti, saa bliver det, han vælger, straks Ret. Mesterligt er hendes Forsøg paa at opflamme ham ved bestandige Henvisninger til Begivenheder i hans Fortid, i hans eget Liv — dets Synskres er hendes Synskres — medens han paa sin Side, saa snart han bliver ene, ikke skænker hendes Grunde en Tanke, derimod straks griber en stor historisk Jævnførelse: Hvad værre gør jeg, end Cæsar gjorde, da han førte Roms Legioner mod Rom!

Was thu' ich Schlimmres
Als jener Cäsar that, dess Name noch
Bis heut das Höchste in der Welt benennet?
Er führte wider Rom die Legionen,
Die Rom ihm zur Beschützung anvertraut.
Warf er das Schwert von sich, er war verloren,
Wie ich es wär, wenn ich entwaffnete.

Dog i endnu højere Grad end Grevinde Terzky vækker Butler Beundring. Denne Karakter, der er af ét Stykke og netop derfor i Stand til uberegnelige Omslag, er den mest slaaende sande i Dramet. Det er Manden, hvis Hjerne kun rummer én Tanke, det vil sige én Tanke ad Gangen, det er det snevre Hoved, Fanatikeren — han følger Wallenstein som en Slave, til han pludselig, da han føler sig ramt paa én Gang i sin Forfængelighed og i sin Tillid, slaar om og bliver hans Hader og Morder. Hvem har levet Livet med aabne Øjne og har ikke truffet Butler!

Næsten modstræbende har Schiller formet disse fortræffelige Skikkelser; han har ligesom aftrodset sin bløde Digter-Medfølelse dem. I November 1796 skriver han til Goethe, at Æmnet slet ikke fængsler ham, at han aldrig har følt en saadan Kulde for Genstanden forenet med en saadan Varme for Arbejdet; han har «kun en Kunstners rene Kærlighed» til disse Skikkelser; alene for den unge Piccolomini er han, som han udtrykker sig, «interesseret ved sin egen Tilbøjelighed». Havde han blot ikke været det! Havde han blot nøjedes med ogsaa at have «en Kunstners rene Kærlighed» til Max og Thekla; saa havde de ikke staaet udenfor Stykkets Luft, saa havde vi ikke bestandig hørt Schillers Talekunst igennem dem?

Jeg har aldrig kunnet lide disse to Figurer. Hos Meiningerne blev de endda begge spillet usselt og højtravende; men alligevel er der — for den, der ret fordyber sig i Schillers Væsen og som rigtig fatter, hvad han har ment — noget smukt endog ved dette Par. For Schiller var Max-Thekla Mellemspillet det Egenlige, det Poetiske i *Wallenstein*, han kalder det i Nov. 98 i Brev til Goethe «den digterisk vigtigste Del af *Wallenstein*», den er, siger han, helliget Kærligheden, som ved sin frie, menneskelige Natur fuldkomment skiller sig fra den øvrige Stats-Handling, ja efter sin Aand er den modsat. Alt det øvrige har han først «skaffet sig fra Halsen», før han begynder Udarbejdelsen af dette indskudte Parti. Man ser allerede heraf, paa hvor svigefuld en Grundvold han stillede sig. Han gik ud fra, at Kærlighedens Væsen til alle Tider var det samme, han holdt Fremstillingen af det Erotiske for den poetiske Hovedsag endog i *Wallenstein*. Han gav da her sin personlige Stemning Tøjlen, gav i den følsomme, grundmenneskelige, pligtkære, højsindede Ryttergeneral sit Ideal af aaben Sandhedskærlighed og ødelagde ved denne ligefremme Meddelelse af et formentligt Ideal paa flere Punkter sit Stykkes Virkning. Max er der for at gaa tilgrunde, for at røre Tilskueren ved Synet af det Ideales nødvendige Undergang her paa Jorden. Han er hvad Theodor Kőrner, en anden Søn af den Schillerske Genius, blev i den virkelige Verden.

Max maa spilles, saa man føler, at Schiller selv stikker i hans Hud; men hvad der skal betegne den djærve Rytteroberst, maa Skuespilleren lægge til af sit Eget og saaledes fuldstændiggøre Digteren. Thekla bør spilles saadan, at man alt i Barnet føler Prinsessen dæmre, der kan beherske sig, tie, elske Æren mere end Lykken og gaa til Grunde med sin Elskede. Men uden en Rollen overlegen Kunst vil den som Helhed ikke være til at redde. Det gælder om at lade Tilskueren føle det ejendommelige Schillerske Sortsyn gennem Skikkelsen. Den maa anlægges paa de sidste Ord i Theklas Enetale om Skæbnen, der raa og kold kaster den Elskedes Skikkelse under hans Hestes Hove — «det er det Skønnes Lod paa Jorden».

Det hele Stykke drejer sig om Schillers Skæbnetro, der halvvejs var den græske Oldtids i Tragedierne udtalte, halvvejs hans Samtids Blik for den Nødvendighed, Aarsagssammenhængen avler. Denne Skæbnetro gennemløber i hans Dramer mange Udviklingstrin, men i *Wallenstein* er den sandest og størst. Her

har han med mest Held forsøgt selv at levendegøre hvad han i det samtidigt skrevne Spottedigt *Shakespeares Skygge* har kaldt «den store, kæmpestærke Skæbne, der opløfter Mennesket, naar den knuser Mennesket.»

* * *

Shakespeares Skygge — hvor ofte er ikke i den senere Tid i Norden denne Skygge bleven manet i Vejret til Skræk og Beskæmmelse for alle dem, der haaber og stræber at hidføre en sandere og mere levende Form af dramatisk Kunst. Allerede da Bjørnsons *En Fallit* kom ud, summede det En om Ørene med Verset:

> Aber das habt Ihr ja Alles bequemer und besser zu Hause

og der er ingen anonym Journalist af den gamle Tro saa lille, at han ikke i Anledning af det moderne Skuespil udtaler sit Savn af kæmpestore Skæbner med Ordene:

> Woher nehmt Ihr denn aber das grosse, gigantische Schicksal?

Saaledes forsøger man at gøre Schiller til den plumpe Knippel, man har Brug for, i sin Kamp for den gamle, deklamerende Tragedie paa Vers mod Forsøgene paa at afvinde Samtidens Liv en dramatisk Interesse.

Stakkels Schiller! Han maa som alle store Mænd døje uforstandig Ros og uforstandige Angreb efter Døden.

Her i Berlin gives der en lille Kres af fintdannede unge Mænd, kritisk begavede, Hedsporer for den moderne Kunstretning, Beundrere af Bismarck og Henrik Ibsen, af Realpolitik og Realpoesi, for hvem Schiller er en Gru. De holder ham for en Digter af lav Rang, finder Dialogen i hans senere Dramer ligesaa usand som den i hans tidligste er unaturlig og tvungen og betragter det høje Sving i hans Tale for Folkefrihed og Menneskevel som barnagtigt. Marquis Posa er deres Rædsel; de paastaar at Lasker stammer ned i lige Linje fra ham. De gør Schiller ansvarlig for det senere højtidelige Dramas Unatur i Tyskland, for Wildenbruch osv. De ser paa Schiller med samme Øjne, med hvilke adskillige unge, hidsige Nordboer ser paa Oehlen-

schläger. Deres Kritik staar paa svage Fødder, fordi den ikke maaler Schiller med hans eget Maal, ikke heller med Tidsalderens, og fordi de ikke formaar at se den Sum af Sandhed, den Skat af Sjælekyndighed og Livserfaring, der hos ham dølger sig bag en højt stemt Talekunst og en forældet dramatisk Form.

Dog urimeligere endnu end de, der søger at nedkanonere Schiller ved Hjælp af det moderne Skuespil, bærer de sig ad, der søger at slaa dette ned ved at anføre Steder af *Shakespeares Skygge.*

Først maa det bemærkes, at Shakespeare dog nok har sagt adskilligt andet end det, Schiller lægger ham i Munden, og som han, der i *Timon* og *Othello* har leveret saa storladne borgerlige Skuespil, aldrig kunde have sagt. Han har f. Eks. gennem sin *Hamlet* mindet os om, at Skuespillet bør holde Spejlet op for Tidsalderen, hvad de Moderne jo netop bestræber sig for at gøre. Dernæst burde man dog begribe, at Schillers Digt er skrevet i en bestemt historisk Situation og at man maa sætte sig ind i den for at komme paa det Rene med, hvad han egenlig mener, hvad Ret han har og hvorvidt det, han udtaler, passer paa os.

Det var det saakaldt begrædelige, borgerlige Drama paa Schillers Tid, som han med sit Spottedigt (forfattet i August 1796) vilde ramme. Det var særlig Kotzebue, han gik ud paa at ærgre. Ikke fordi Ifflands Stykker i og for sig var ham kærere, men ganske simpelt — som han meget aabenhjertig tilstaar Goethe — fordi han netop i Øjeblikket havde Brug for Iffland som Skuespiller og for ingen Pris vilde støde ham for Hovedet. Han lader sig derfor fra Teatret i Weimar give en Fortegnelse over Personerne i fem til seks af Kotzebues Stykker og passer omhyggelig paa, at der i hans Skildring ikke indløber noget Træk, der kan synes at passe paa Iffland. Han skriver: «For ikke at tilføje Iffland Ærgrelse, vil jeg hentyde til lutter Kotzebueske og Schrøderske Stykker».

Shakespeares Skygge er altsaa møntet paa det klynkende, borgerlige Skuespil i dettes Kotzebueske Form.

Det borgerlige Skuespil er af saare gammel Dato. Ganske bortset fra Oldtidens dramatiske Skoler, har det alt i den nyere Tid et langt Stamtræ. Det opstaar i England efter den engelske Revolution, der ligesom berøvede den romantiske Poesi dens Grundlag, forplantede sig derfra til Frankrig og Tyskland og sank i

begge disse Lande dybt, indtil i Frankrig Diderot, i Tyskland Lessing bragte det paa Fode igen. Ejendommeligt for det er, at det alt fra først af i England har Tilskuernes sædelige Forbedring til Formaal; i Frankrig lægger det endnu stærkere an paa den dydige Rørelse, og i Tyskland bliver det under Gottsched helt og fuldstændig begrædeligt. Vinder det nu end under Diderots og Lessings Behandling fastere, kunstnerisk Form, saa klæber dog ogsaa hos disse Mestre nogen Plathed ved det.

Og det fordi det borgerlige Drama er en formanende Oplysningstids Barn og længe har beholdt et Modermærke.

Spørgsmaalet er nu: Ligger den Plathed, som det borgerlige Drama ofte har lidt af, i Kunstarten eller ikke? Lader det sig ikke godtgøre, at de Mangler, det historisk har fremvist, har været Digternes eller Tidsalderens? Og lader dette Skuespil sig ikke bygge op paa en ny, sædelig og kunstnerisk Grundvold? Man maa, før man gaar til Besvarelsen af Spørgsmaalet, mindes, hvorledes det borgerlige Drama i Tyskland udviklede sig efter Lessing, og hvad Skikkelse det havde antaget, da Schiller rettede sine Pile imod det.

Det havde under Schröders, Ifflands, Kotzebues, Claurens Hænder bredt sig utroligt som flovt formanende Underholdningsskuespil, det vil sige som Skuespil uden Stil.

Der var den Gang og har siden altid været en dybere Kløft mellem den egenlige Kunstpoesi og Underholdningspoesien i Tyskland end i andre Lande. Det beror paa den Vanskelighed, de tyske Kunstdigtere har havt ved at opfatte og gengive Virkeligheden, deres Samtids Liv og Formaal; de har nødtvungent maattet overlade dette rige Felt til de ukunstneriske Underholdningsskribenter, der har vundet Publikum ved at tale til det om dets Hverdagsliv, og som til Gengæld er blevne forfulgte med Spotteglоser af de fornemme Forfattere, de egenlige Digtere, hvem Masserne lod i Stikken.

Paa den Tid, da Shakespeares Skygge fremmanedes, var hin Kløft mellem to Grupper af Teaterdigtere og den ene Gruppes saare lille, fornemme Publikum, den andens lidet kræsne, men talløse, bleven uoverskridelig. Tidens to store Digtere, Goethe og Schiller, havde begge løbet sig fast i en falsk Idealisme, og Underholdningsliteratorerne var sunkne ned i en formløs, stilløs Naturefterligning uden kunstnerisk Værd, men hvori der dog

stak Evner og Kræfter, som de store Digtere ikke besad og fuldstændig underkendte.

Goethe og Schiller var begge to begyndte som ubændige Naturalister, Goethe med *Götz*, Schiller med *Cabale und Liebe;* det sidste endda et borgerligt Drama. Men til de store Mænds Ulykke fandt de intet i deres Samtid, der kunde begejstre en Digter. Tysklands over al Beskrivelse elendige Statsliv og kummerlige Samfundsliv afskrækkede dem fra samtidige Æmner. Der var ingen Opgaver i Virkeligheden for den Enkelte; derfor ingen Plads for Geniet. Teatret var det eneste Sted, hvor den, som ikke var fyrstelig født, kunde gennemleve Menneskelivet. Da der intet Samfund var at virke i, fik al Virksomhed nødvendigvis Form af Kamp mod Virkeligheden eller Flugt fra Virkeligheden.

De to store Digtere undflyede Virkeligheden. De saa bort fra deres Omgivelser, deres Samtid, tænkte aldrig paa at vælge deres Skuespilstoffer ud af den, men tænkte fremfor Alt paa Kunsten. Medens Hjemmets Grund gled bort under Fødderne paa deres Skuespillere, fortabte de sig i rent formelle Spørgsmaal. De forkyndte formelig Kunstens fuldkomne Uafhængighed af Naturen. Goethe skrev Studier i Oldtidens Stil, sindbilledlige Skuespil, Allegorier som dem, der fylder anden Del af *Faust,* Schiller beundrede denne hans Bestræbelse, beundrede endog *Den naturlige Datter,* skrev selv *Polykrates's Ring* og *Dykkeren* for at genoplive den antike Skæbnetro, ja taler i sine Breve til Goethe om, at man i Grunden burde indføre sindbilledlige Begreber istedenfor Personer i sin Skuespildigtning.

Det tyske Publikum vendte de to høje Kunstnere Ryggen. Og medens disse sad sysselsatte med den græske Oldtids Tankesæt, tilfredsstillede de halvdannede, almenfattelige, formanende, «kristelig-moralske» Naturefterlignere Publikums Læse- og Skuelyst med Fremstillingen af en Hverdagsvirkelighed. Kotzebues *Menneskehad og Anger* blev et evropæisk Yndlingsstykke, Goethes *Tasso* og *Iphigenia* kunde man i Weimar selv kun opføre én Gang hvert tredje, fjerde Aar. Under disse Forhold var det, at Schiller lod Shakespeare's Skygge spørge sig for om de tyske Teatres Tilstand og til sin Forundring erfare, hvilke Hverdagsmennesker og Hverdagshændelser der fyldte Skuepladsen her.

Digtet er ganske sikkert noget af det Vittigste, Schiller i sit Liv har skrevet. Lige fra Udfaldet mod dem, der kun kan

røres af det «Kristelig-moralske» i Kunsten — til Slutningslinjen, der særmærker sidste Akt i de rørende borgerlige Skuespil med de djærve Ord: «Naar Lasten brækker sig, sætter Dyden sig til Bords», er Vrængedigtet baaret af en overlegen, stridbar Haan, den sande Kunstners Haan over den stilløse Halvdannelse i Poesien, den store Tænkers Haan over dem, der kræver Spidsborgerlighedens Moral med dens udvortes Straf for Lasten og udvortes Løn for Dyden af den dramatiske Kunst.

Findes der nu i dette Øjeblik i Norden kunstneriske Tilstande, som dem, der giver dette Digt dets Hjemmel og alene gør det begribeligt, findes der ogsaa her samme Spaltning mellem en Gruppe af virkelige Digtere, der skyr Virkelighedsæmner, og en Gruppe Underholdningsliteratorer, der udnytter dem paa Skuepladsen? Ingenlunde. Lige modsat. Den Spot, som Schiller og efter ham den hele romantiske Skole i Tyskland retter mod Datidens Naturefterlignere for Stilløshed, for Mangel paa kunstnerisk Dannelse, kunstnerisk Vilje lader sig af den simple Grund ikke overføre paa vore Forhold, fordi det nutildags er paa det borgerlige Dramas Side at de kunstneriske Anlæg findes. Den nuværende dansk-norske Literatur har mange Genvordigheder at kæmpe med, men den har én Lykke, og det er den, at hin Kløft mellem en Kunstpoesi uden Forhold til Livet og en Underholdningspoesi uden Værdighed hverken er opstaaet i den eller mere kan opstaa, fordi de virkelige Kunstnere blandt Nordens Digtere omsider har faaet Øjnene op for det rige Stof, Samtidens Liv frembyder dem. Det er hos os paa den stik modsatte Side, at Fladheden og Ideløsheden findes.

Tilbage staar da kun det Hovedspørgsmaal, om Manglerne klæber ved Kunstarten, saa at de endog under den største Digters Behandling af den ikke lader sig fjerne. I saa Fald kunde man tænke sig, at Schillers Ord rammede Bjørnsons og Ibsens nye Skuespil ikke mindre sikkert end Kotzebues og Schröders.

Det borgerlige Dramas historiske Mangel er Prosa, Formanen, Rørelse, nøgen Fremstilling af den dagligdags Jammer og udvortes Elendighed eller af det lavstammet Forbryderiske.

Er der i Ibsens, Bjørnsons og enkelte evnerige Yngres borgerlige Skuespil Glimt af denne historiske Mangel?

Der er Glimt deraf, men heller ikke mere. Denne Mangel glimter frem, fordi det borgerlige Drama hos os endnu bevarer

Præget af de Omstændigheder, hvorunder det historisk blev til. Manglen har holdt sig, fordi Digterne ikke besluttet og kraftigt nok har bygget Skuespillet op paa en ny sædelig Grundvold. De har selv befundet sig i Gæring og Udvikling med Hensyn til deres Livsanskuelse og har derved nu og da gjort sig skyldige i en vis Halvhed, der har hævnet sig.

En strander nu og da paa *det* Rørende, der har en Grænse tilfælles med det Vamle (Bjørnsons *En Fallit*). Det beror ikke paa Stoffets Art, men paa den bløde Behandling af Stoffet, paa en Følsomhed, der fordrer at se det gaa de gode Mennesker godt til sidst. Andre strander paa den overleverede Forestilling om en «Omvendelses» Mulighed (Ibsens *Samfundets Støtter*, Edvard Brandes' *Lægemidler*). De overser dens Utroværdighed for at opnaa en forsonende og beroligende Virkning, har ikke formaaet helt at løsrive sig fra den Opfattelse, at et Stykke bør munde ud i en Præken. Hvad Gudeligheden er for En, er Hanget til at formane for en anden. Dette Hang er en Arv fra Oplysningstiden; hvor det raader, fastslaas i Regelen Sandheder, der vel er altfor lidet anerkendte, men ligger noget lavt.

Dette betyder jo imidlertid ingenlunde, at det moderne Skuespil som saadant er paa Vildspor, men kun at Digterne helt maa lade sig gennemtrænge af den Livsanskuelse, de i Strid med Omgivelserne har tilkæmpet sig, for at kunne gennemtrænge deres Skuespil med den; da skal det nok vise sig, at den Kunstart, de dyrker, lader sig behandle i poetisk Aand.

Det hedder hos Schiller: «Hvorledes? Ingen Cæsar tør vise sig paa Eders Skuepladse, ingen Achilles, ingen Orestes, ingen Andromache?» Og paa Svaret, at man dèr kun ser Præster, Kommersraader, Fændriker, Sekretærer og Husarmajorer, følger Udraabet: «Hvad Stort kan da hændes denne Jammerlighed osv.!» Skal dette opfattes som bogstavelig Alvor, som endelig Dom, saa vilde Schillers Blik være endnu mere indskrænket end hans Forkærlighed for det Højtidelige nødvendig fører med sig. Saa vilde for Eksempel hans eget Ungdomsdrama *Cabale und Liebe*, hvori der forekommer en Major, en Sekretær, en Stadsmusikant osv. være det første til at falde under Fordømmelsen.

Men derom kan selvfølgelig ikke være Tale. Den Mening, at Konger og Dronninger, Fyrster og Fyrstinder alene har en mindeværdig Skæbne, er saa aflægs, at den ingen Gendrivelse

behøver. Der gives fyrstelige Personer, hvis Karakterer og Skæbner er i lige Grad kedsommelige, og der kan forekomme «store, gigantiske Skæbner» i den ringeste Families, i den mest borgerlige Enkeltmands Liv. «Det Store» afhænger ikke af Standen og Samfundsstillingen. Det er ingen Kunst at stille en Dukke op, fylde den med Klid eller Blaar, give den Navn af en eller anden gammel Konge, en Sagnhelt eller Æventyrhelt, og derved bilde nogle Ukyndige ind, at man har frembragt «det Store». Det vanskelige er at tage det tilsyneladende Simple, Dagligdags, Smaa og gøre det *stort*. Det har f. Eks. Ibsen gjort i *Gengangere*. I dette Stykke optræder en Præst, en Snedker, en Kammerherreinde og en Tjenestepige, men mellem dem, over dem gaar «den store, gigantiske Skæbne». Paa den Tid, da Schiller skrev *Shakespeares Skygge*, vilde han endnu ikke have billiget denne Skæbne, fordi den virker mere knusende end opløftende. Men i de følgende Aar, da Sofokles's *Kong Oedipus* stedse bestemtere bliver hans Ideal, da han stedse stærkere fremhæver som det Fortrinlige, Efterlignelsesværdige ved denne Tragedie, at den nøjes med af en given Situation at uddrage alt det Tragiske, den bærer i sig, og da han selv først i *Maria Stuart*, saa i *Bruden fra Messina*, stræber at opnaa samme Fordel og især en lignende Skæbnevirkning, vilde Skæbnen i Ibsens *Gengangere* højligt have imponeret ham.

Ligesaa sikkert som det er, at de Modernes Stræben lader Ærbødigheden for Schiller ganske uskadt, ligesaa sikkert er det, at der i dennes dybeste Stræben som Tragiker er noget med den moderne beslægtet. Han er om ikke i Form, saa dog i Aand paa mange Maader i Slægt med den senere Tids Livsopfattelse. Der er intet Svælg mellem ham og de Bedste i vor Samtid. De virkelig Store forliges altid godt.

— ---

LXIII

Hettner og Hillebrand

5. Juli 1882

I disse Dage er Dr. *Georg Treu* bleven ansat i den afdøde Hettners Sted som Museumsdirektør og Professor ved Polytechnicum og Kunstakademiet i Dresden. Saa ukær denne Udnævnelse end er for Dr. Treus mange Venner her, der havde vænnet sig til Tanken om et uforstyrret Samliv med ham, saa egnet er han paa den anden Side til at indtage den ledige Post. Valget kunde sikkert ikke falde paa nogen bedre. Treu er en af de Skikkelser, som vinder Hjerter, og en af de Intelligenser, hvis Arbejde ved en Forening af punktlig Undersøgelse og dristig Slutningsevne fører til overraskende og rigtige Resultater. Han er født i Rusland, han har studeret i Dorpat, og hans første Ansættelse var ved Eremitagen i St. Petersborg, men da hans tyske Afstamning og Kærligheden til tysk Aandsliv drog ham til hans egenlige Fædreland, udvandrede han, begyndte som Privatdocent i Göttingen, blev, da Olympia-Udgravningerne begyndte, sendt til Grækenland som Foretagendets Leder, og har tilbragt flere Aar paa den klassiske Grund. Han har fundet de to eneste Hoveder af Skopas, vi besidder. Alt i en Aarrække har han været sysselsat med Bearbejdelsen af sine græske Fund, og forhaabentlig vil han nu i Dresden faa Fritid til at udgive en Række Arbejder om Olympia-Sagerne.

Den Mand, han skal afløse, passede mindre godt til Posten end han, skønt han, iøvrigt med Rette, havde vundet et langt større Navn. Men han havde vundet sit egenlige Ry som Literaturhistoriker. Enhver, der har kendt *Hermann Hettner* og havt ham kær, har sikkert med en blandet, vemodig Følelse læst Efterretningen om hans Død. Jeg sigter ikke til, at hans sidste Sygdom var kvalfuld, saa man maatte ønske ham Døden, men til den Tanke, der naturligt opstod, at saa Lidt havde kunnet gøre denne Mand lykkelig, og at dette Lidet til hans Død blev ham negtet. Han forsmægtede i Dresden, han ønskede sig stedse heftigere bort derfra, han følte sig tilsidesat og glemt, og efterhaanden sløvedes under denne Følelse hans Evner. Hettner var

Familiefader med et stort, smukt Hus, en elskværdig Hustru og mange Børn, men, skønt legemlig kraftig, rig og anset, efter mit personlige Indtryk ulykkelig som en Fisk paa Landjorden, som et Væsen, der i et fjendtligt Element forgæves snapper efter Næring, spræller sig træt og langsomt tørres ind.

Hettner var en halvhundrede Aar gammel, da jeg lærte ham at kende. Han mindede, skønt langt smukkere, i Skikkelse og Holdning om Renan; iøvrigt var han lige saa imødekommende som denne tilbageholdende, den naturlige Følge af, at hin boede i en Verdensstad og var overløbet af Fremmede, som han med Møje holdt sig fra Halsen, medens den anden var fordømt til at tilbringe sit Liv i en By, hvis Lidenhed og Smaalighed var ham en evig Pine. Det sachsiske Smaastats-Fædrelandssind var paa sin Post mod ham, den fødte Prøjser. «O disse Sachsere!» sagde han en Dag, «Gellert er deres store Mand, og de er nær ved at anse ham for Tysklands største Digter, blot fordi han er en af deres». Det var Hettners hede Ønske at opnaa en Ansættelse ved Berliner-Universitetet og hans faste Tro, at dette Ønskes Opfyldelse bestandig strandede paa det Frisind, han havde lagt for Dagen i sine Bøger, især i sit Hovedværk *Det attende Aarhundredes Literaturhistorie.* Han havde udarbejdet denne Bog ikke af en blot videnskabelig Interesse for Stoffet, men i den Hensigt at udbrede sine Synsmaader og paavirke sine Læsere ogsaa praktisk. Han betragtede den som den store Anstødssten paa hans Bane. Rimeligvis har han taget fejl heri. Hans Frisind, der deles af adskillige blandt Tysklands Universitetsprofessorer, har sikkert langt mindre været ham i Vejen, end den filosofiske Aand, i hvilken han drev sin Forskning. I Tyskland er for Tiden den rene Filologi ovenpaa; den har med en Reaktions hele Kraft fortrængt den tidligere filosofiske Behandling af Aandsvidenskaberne, og Hettner bød ingen Sikkerhed som Germanist eller Filolog. Han følte smerteligt den unge Slægts Overseen af de Ældres rent menneskelige Sans og Stræben.

Hettner var en af de tyske Mænd, hvis aandelige Grundpræg betegnes ved Aaret 1848. Han havde delt det «førmartslige» Tysklands Tro, Ideer og Forhaabninger og blev til sin Død trofast mod sin Ungdoms Idealer. Den, der havde Lejlighed til at se ham i de Uger, der fulgte paa Ludwig Feuerbachs Død, følte, at endnu mere end selve Dødsfaldet gik den Maade, paa hvilken Begravelsen fandt Sted, ham til Hjerte. «Hvilken Skænd-

sel!» sagde han, «hvor frygteligt er vi ikke gaaet tilbage i den sidste Menneskealder! man skammer sig ikke ved at overlade en Hob socialistiske Arbejdere Æren af at følge Ludwig Feuerbach til Jorden! Alle tyske Universiteter burde have sendt udvalgte Mænd til Begravelsen; de Bedste burde have kappedes om den Ære, at tale ved denne Grav.» Hettner plejede at betegne Studiet af Feuerbachs Filosofi som afgørende for hans egen Udvikling, og jeg tror, at Bekendtskabet med den hele Feuerbach'ske Familie hørte til hans kæreste og lyseste Minder. Ikke meget havde gjort et saadant Indtryk paa Hettner som den forbavsende Sum af Begavelse, der havde ophobet sig i denne ene Slægt. Faderen, Tysklands berømteste Lærde i Strafferet — Sønnen Anselm, den udmærkede Kender af Oldtidskunst, Forfatter af Værket om den vatikanske Apollo — dennes Søn af samme Navn, den sære Maler, hvis efterladte Papirer, *Ein Vermächtniss*, der i disse Dage er blevne offenliggjorte, giver et saa rørende Indblik i en sand og miskendt Kunstnersjæl — Søsteren Henriette, efter Hettners Sigende den mest sprudlende af dem alle — Brødrene Karl og Eduard, der døde unge, hin fremragende som matematisk, denne som juridisk Forfatter; saa den fjerde Broder, Ludwig, hvis Navns Glans har fordunklet alle de andres — lutter Genier *(lauter Genies)*, som Hettner plejede at sige. Han har selv udgivet Anselm Feuerbachs efterladte Værker (kun første Bind, indeholdende Levned, Breve og Digte, er udgivet af Henriette F.), og han fandt i dem nogle af Spirerne til en fremtidig Æstetik paa Erfaringsgrundlag — ti paa den filosofiske troede han ikke. Men det var dog især Ludwig Feuerbach, der var Genstand for hans ildfulde Beundring, og han led aldeles ikke den Maade, paa hvilken Strauss plejede at tale om denne Kampfælle — omtrent som en Tilhænger af det konstitutionelle Monarki om en Republikaner — da han dog selv endte med at laane hans væsenligste Ideer. Hettner stillede Feuerbach himmelhøjt over Strauss baade som Tænker og som Karakter. Ikke sjældent talte han om de skændige, af den kirkelige Presse udbredte Rygter om Aarsagerne til Feuerbachs elendige legemlige Tilstand i Slutningen af hans Liv. Da Brøchner i sine *Erindringer om S. Kierkegaard* har berørt, at ogsaa Kierkegaard, rigtignok af en højst latterlig Grund (Feuerbachs Lovprisning af Vandet og dets styrkende Kraft) troede paa Fabelen om Feuerbachs «Svækkethed ved Sanselighed», bør det med faa Ord

siges, at Snakken herom er Bagvaskelse uden ringeste Sandhedsgrundlag. Feuerbach havde aldrig skejet ud, da han forelskede sig i sin Hustru, og efter hans Ægteskab oplevede han erotisk kun det, at en ung, højt begavet Pige, en Datter af hans bedste Ven, forelskede sig heftigt i ham. Man kan finde hendes Navn i den 1876 udgivne Brevveksling mellem Ludwig Feuerbach og Christian Kapp. Feuerbach gengældte hendes Kærlighed, men betvang ethvert Udbrud af den. De ophørte efter fælles Aftale at ses. Mange Aar derefter blev Feuerbach sindssyg. Det er dette, der er blevet gjort til Eftervirkning af en udsvævende Ungdom, som Feuerbach aldrig har havt.

I Sammenligning med den store Mængdes Liv maa Hettners kaldes begunstiget og rigt. Selv udvortes talt manglede det hverken Afveksling eller Medgang. Herman Hettner (født 1821) var velhavende Forældres Barn og gav i sin Ungdom som kærlig Søn kun Gengæld for den varme og forstandige Kærlighed, der fra Hjemmet af stadig bragtes ham imøde. Man undte ham al mulig Frihed, lod ham efter hans Ønske studere afvekslende i Berlin, i Heidelberg, i Halle, i Breslau, lod ham allerede som Student se Schweiz og Norditalien, endelig kun 23 Aar gammel foretage en Rejse til Italien, der varede halvtredje Aar, paa hvilken han lagde Grunden til sin kunsthistoriske Dannelse og vandt sin første Hustrus Hjerte, den nittenaarige Datter af den for sin diplomatiske Klogskab og Indflydelse berømte Friherre von Stockmar.

Hettners Studenteraar faldt i den bevægede Tid, da Hegelianernes venstre Fløj ved Hjælp af deres Organ *Hallische Jahrbücher* bestemte Ungdommens Synsmaader. Hettner tænkte og følte ganske i dette Tidsskrifts Aand. Fra først af havde han været ren Hegelianer, abstrakt Metafysiker; saa blev han, endnu bestandig sysselsat med den rene Filosofi, erklæret Tilhænger af Ludwig Feuerbach og optraadte som Forfatter første Gang med et lidenskabeligt Forsvar for Mesteren mod en nu forglemt Angriber. Snart gik det ham imidlertid som det skulde gaa hele hans eget Slægtled i Tyskland og det senere i Norden, han arbejdede sig kraftigt ud af den filosofiske og ind i den historiske Betragtningsmaade af de Æmner, han især var kaldet til at fordybe sig i, for hans Vedkommende de literære og kunstneriske. Lidt efter lidt udvikledes hos ham en dyb Mistro til den spekulative Æstetik, og snart bød han Vischer Stangen.

Og som det ikke skortede ham paa sund og kraftig Udvikling, saaledes heller ikke paa ypperlige og lærerige Venskabsforbindelser. Hettner var nøje Ven af ikke faa blandt de Bedste af hans Samtidige. Han var alt som Yngling nær forbunden med *Friedrich Hebbel*, og modtog vel dybere Indtryk af denne sære og stærke Aand end han kunde bibringe; han var nøje Ven af *Heinrich Brunn*, nøje kendt med *Mommsen*, med *Liszt*, med *Adolf Stahr* og *Fanny Lewald*, med Filosofen *Christian Kapp*, med *Karl Gutzkow* og *Otto Ludwig* og en Tid lang med *Auerbach*. Dog det inderligste Venskab, et Broderforbund, der varede Livet ud, sluttede han allerede som Student med *Jacob Moleschott*, den berømte materialistiske Naturforsker; næst ham stod *Gottfried Keller* ham nærmest, allerede fra den Tid af da Keller i 1848 hørte Hettners første Forelæsninger over Spinoza, og i senere Aar forbandt det varmeste gensidige Venskab Hettner med den udmærkede Billedhugger *Rietschel*, i hvis Nærhed han i mange Aar levede i Dresden og til hvis Minde han siden fik det smukke Rietschel-Museum oprettet.

Hettner var hele sit Liv igennem i sit Hjem en fuldkomment lykkelig Mand. Hans første Ægteskab (1848—55) med Marie von Stockmar synes at have tilfredsstillet ham helt, og efterat Sorgen over hendes Død i et Par Aar havde nedslaaet og lammet hans Kræfter, indgik han i 1858 et nyt, ligesaa lykkeligt og skyfrit Ægteskab med Anna Grahl, Datter af en dygtig Maler og udmærket Kunstkender. Begge hans Hustruer stod ualmindelig højt ved Dannelse og Samfundsstilling, begge delte hans Interesser; begge fødte ham Børn, der artede sig vel. Ingen af dem lagde Baand paa ham, de lod ham gøre sine store Kunst- og Forfriskningsrejser alene (til Grækenland, til Italien, til England, til Holland og Frankrig); begge var vel egnede til Værtinder i et Hus, hvor Mange, og det ikke de Ringeste, søgte hen. Saaledes havde han tilsyneladende Alt, hvad der kræves til et rigt Liv: Fred og Frihed og Kærlighed i sit Hjem, Venskabs- og Kendskabs-Forhold til en ikke ringe Kres af Tysklands allerførste Kunstnere og Tænkere, rigelig Lejlighed til at se fremmede Lande og Forhold, endelig som Professor i Jena (fra sit 29de Aar af) og som Professor og Direktør i Dresden (fra sit 34te Aar af) en Virkekres, han altid havde ønsket og som svarede til hans Evner.

Hans Samtale var da ogsaa righoldig; han talte let og meget

og han var fuld af morsomme og lærerige Anekdoter om de Mange, han havde kendt; han havde ikke Stænk af Hovmod eller Pedanteri. Ikke desmindre havde man det pinlige Indtryk: Denne Mand har intet Liv ført, der kunde udvikle Forfatterpersonligheden frit og fuldstændigt. Var han for tidligt bleven Embedsmand? Var hans Anlæg for usammensatte? Eller var disse Anlæg kun blevne dragne gennem et altfor jævnt Dagligliv? Lige meget, han var som Forfatter for lidt — hvad skal man kalde det? *dæmonisk* sagde man, tror jeg, dengang han var ung.

Hettners Væsen var en Blanding af klar, ædru Forstand og idealistisk Begejstring, en Forening af solid Dømmekraft og sangvinske Sving. Han var i mange Maader forud selv for de bedste blandt sine Samtidige; han var af de faa, der allerede i 1848 indsaa det sociale Spørgsmaals uhyre Betydning og Rækkevidde og som derfor allerede da kom paa Kant med Gothaer-Partiets doktrinære Liberalisme. Tit kom han i sine Samtaler tilbage til dette Punkt.

Og dog øvede han i politisk-social Henseende aldrig ringeste Indflydelse paa Forholdenes Gang i Tyskland; han var for meget en blot Lærd til at træde praktisk op. Men end ikke i kunstnerisk og literær Henseende var hans Indflydelse paa de Frembringende af synderlig Betydning. Det var hans Haab at levere *produktiv Kritik*. Men Literaturen og Kunsten gik bestandig ad andre Veje end dem, han holdt for de rette, og han havde kun den hjertelige Deltagelse i de enkelte nære Venners Virksomhed og Held tilbage. Han lærte meget af udmærkede Mænd; men lærte neppe dem meget; hans Selvegenhed var ikke stærk nok til at gøre ham til et Midtpunkt, og Embedsstillingen som tysk Professor arbejdede, ham selv ubevidst, i mere end en Menneskealder paa at afslibe og udviske den. Det blev mig dobbelt klart, da jeg i disse Dage fik de to Bind Livserindringer af den gamle franske Literaturhistoriker Philarète Chasles i Haanden. Chasles var som Personlighed paa langt nær ikke Hettners Lige; han var forfængelig, han var paradoks og dilettantisk, hvor Hettner var jævn, sund og gennemdannet. Men han har havt den uvurderlige Fordel at være Franskmand og at tilbringe den største Del af sit Liv i Paris. Man tænke sig et Øjeblik Hettner efterladende Livserindringer — eller rettere man kan ikke tænke sig det. En tysk Professor lever et altfor regelret og beskedent Liv til at have noget Lærerigt at fortælle. Han er for vant til

at betragte sig som blot Led i et Hele, som blot Medarbejder i en Videnskab til at ville eller kunne gøre sin Personlighed til Midtpunkt i «Erindringer», og det tyske Liv gaar overhovedet i Sammenligning med det parisiske ud paa at undertrykke Personligheden. Jeg véd vel, at Tyskerne tror og paastaar det Modsatte, og der er den Sandhed deri, at man finder flere Særlinge og mere provinsiel Oprindelighed i Tyskland end i Frankrig. Men hos dem, der er trængte igennem og har opnaaet Navnkundighed, er Personlighedens Særpræg uomtvisteligt i Reglen dybere i Frankrig. Det store Samkvem i Paris lærer dem langt flere Sider af Menneskelivet og langt mere forskelligartede Mennesker at kende. Det umuliggør Barnligheden, det aabner Iagttagerblikket, det meddeler den fine Tvivl. Hettner mindede som sagt, udvortes set, om Renan. Men hvilken Forskel paa de to Menneskers Erfaringer og Levevis! Renan havde hans gode Skæbne anbragt i Midtpunktet af Nutidens Liv; han havde rejst i Grækenland og Lilleasien, men havde iøvrigt set Europa og Amerika i Paris; af alle Lande, alle Civilisationer og Stænder var der blevet budt ham et Kraftuddrag. Han kendte Landenes Adel, Rigmænd, Genier, skønne Damer, og havde saa rigelig Adgang til det gode, fornemme og slette Selskab, at han uafbrudt maatte stræbe at undgaa Bekendtskaber. Naar jeg nu som Modsætning mindes Hettner, som han ved Sommertid efter Middag laa og sov i sin Have, træt af Dresdenerlivets Intethed, mere og mere ligegyldig for Omverdenen, glad, naar man kom, over at se et Menneske, over at finde En, med hvem han kunde udveksle Tanker — saa fornemmer jeg Modsætningen. Og nu at tænke, at Kløften i den Henseende mellem Tyskland og Danmark er godt og vel dobbelt saa stor som den mellem Frankrig og Tyskland! Naar man overvejer det, begriber man kun altfor let saa mange nordiske Talenters tidlige Goldhed og Stillestaaen.

Ingen fransk Forfatter var mere gæstfri, mere indladende, en livligere Fortæller end Philarète Chasles. Hans *Erindringer* giver endda kun en svækket Forestilling om hvad han som Fortæller var. Hans mundtlige Skildring af Benjamin Constant som Olding var f. Eks. endnu langt mere glimrende og pirrende end det iøvrigt udmærket udførte Portræt i hans Bog. Men han var med Aarene bleven lidt af en gammel Nar. Han havde sine fikse Ideer, f. Eks. det Skændige i at han ikke var Medlem af det franske Akademi; han roste sig af Kundskaber, han ikke

besad; han talte om Ting, han ikke forstod. Charlataneri var ham ikke fremmed. Hans Foredrag i *Collège de France* var Underholdning af den lettest mulige Art. Nu og da en stilistisk Vending, der gjorde Indtryk, et Taler-Kunstgreb, en livfuld Udmaling af en Situation, en hul men velberegnet Patos, en behændig anbragt Selvros for at vinde Bifaldsklap! Forfatteren var tilsidst næsten helt gaaet op i Skuespilleren. Paris havde strøet sit Peber og Salt ud over denne ikke rige, men haardnakkede Individualitet og hidset dens Virksomhedsdrift til det yderste.

Hvor simpel og ædel var ikke Hettner i Sammenligning! En Kaldsfælle, der paa Gennemrejse kom ind paa en af hans Forelæsninger i Dresden, saa ham rødme over den uventede Ankomst; Professoren tabte Traaden af Forlegenhed og løb efter Foredragets Slutning med aabne Arme mod den Paagældende, beklagende at denne havde faaet noget saa daarligt at høre; det var jo kun beregnet paa Studenter osv.

Hans store Værk *(Det 18de Aarhundredes Literaturhistorie)* er et Mønster paa Grundighed i Forarbejdet og samvittighedsfuld Elegance i Udførelsen; vel sandt, det er ikke den Elegance, der er den fødte Ynde, men den gode og sikre Smags, den rigtige Takts. Han er aldrig pedantisk, aldrig slap, aldrig paradoks, stundom lidt overfladisk; aldrig effektjagende, men rigtignok heller aldrig saa stærkt personlig, at han bliver genial. Han maatte skrive for sit Publikum, og det søgte i Værket kun Belæring, kun Stoffet, ikke Forfatteren, eller dersom det brød sig om Forfatteren, kun én tysk Professor mere, ikke en ny Aand. Tyve Aar af sit Liv betragtede han, denne fine, sikre, oplyste, filosofisk dannede Skribent, en Julian Schmidt som sin Medbejler, ja som sin heldige Medbejler. Denne grove og plumpe, alt andet end kundskabsrige Skolemester havde hos det grove og plumpe, alt andet end kundskabsrige Publikum et langt større Navn. Han havde udgivet Tidsskrifter, han havde Kammerater, han baksede det unge Tyskland; Hettner maatte for Alvor regne med ham som Rival. Schmidts daarlige Bøger udkom i Oplag efter Oplag; det varede evige Tider, inden der kunde tænkes paa et andet Oplag af Hettners Literaturhistorie, og endda ikke af den hele, men kun af den Del, der handler om Tyskland.

Han blev mere og mere ked af at sysle med Literaturhistorien. Efter at han havde endt sin store Bog, gik han fra

den tilbage til Kunsthistorien, som havde været hans første Kærlighed og som han behandlede mere fra Idé-Siden end fra Form-Siden. Han skrev sine *Italienske Studier,* syslede i de sidste Aar kun med mindre Ting, som f. Eks. den Udlægning af det bekendte Vægmaleri med Hundene i det spanske Kapel i *Santa Maria Novella* i Florents, som han støttede paa et Sted i Thomas fra Aquino. Og ikke blot Literaturhistorien opgav han, men selve Literaturen. Af hvad der skreves i tysk Skønliteratur efter 1848 kendte han yderst lidt. Han havde, da jeg sidst saa ham, endnu ikke læst en Linje af Paul Heyse, end mindre en Linje af Eduard von Hartmann. Han var udenfor den moderne Bevægelse i tysk Literatur, den berørte ham ikke, interesserede ham ikke. Han var end ikke Medlem af Dresdens literære Forening. Det var som om den lille døde Hovedstad, «denne By, der sover som et Museum», dette Dresden, der tiltaler de Danske saa meget og minder dem om Kjøbenhavn — en anden By med et Museum — det var, som om al denne Stillestaaen uden om ham efterhaanden lagde sig kvælende op om ham. Han gjorde lidet eller intet ud af sin Stilling som Museumsdirektør; hans Kataloger var almindelige Museumskataloger, han holdt sine Forelæsninger beskedent, stilfældigt uden Lapseri og uden Krydder. Han levede op i Kresen af gode gamle Venner, skrev nu og da en lærd, vel gennemformet Afhandling, men blev stedse ufrugtbarere af Mismod og Forladthedsfølelse, indtil haarde Lidelser nu gjorde Ende paa hans Liv.

* * *

Der findes i Tyskland en enkelt Skribent, som i Hettners Fag besidder netop den Evne, der fattedes eller svigtede ham, Evnen til at give sig hen i sine Skrifter, Evnen til at træde Læseren imøde som Personlighed. Denne Skribent er *Karl Hillebrand.* Men da i Fjor en frygtelig Nerverystelse har slaaet ham saaledes til Jorden, at der er liden Udsigt til, han nogensinde kan komme til at fortsætte sin Livsgerning, maa desværre ogsaa han allerede henregnes til Fortiden.

Medens Hettner først og fremmest er *Fortæller,* hans Fremstilling episk, hans Stil glat og uden Fordybelse i Enkeltheder, er Hillebrand af Anlæg *Essayist* og har altid kun dvælet ved det

Enkelte, der fænglede ham. Medens Hettner, naar han skildrer Tyskere, fremstiller dem saaledes, at man ikke føler, de er Tyskere, idet det tyske Væsen for ham er Menneskevæsenet i Almindelighed, og medens han, naar Talen er om Franskmænd, sjældent forstaar dem ud fra deres egne Forudsætninger, men ser dem med den dannede Fremmedes Blik, vil Hillebrand slet ikke være andet end en sammenlignende Sjælegransker. Derpaa beror det, at hans Portræter, skønt de sjældent naaer den højeste Rang, er langt skarpere skaarne end Hettners.

Han er Verdensmanden blandt Tysklands lærde Forfattere, den blandt dem alle, der har lært mest af Mennesker, mindst af Bøger, skønt han kender Bøger nok. Derfor er han heller aldrig bleven taget helt for fulde af Professorerne; man mærkede det paa hans Skrifter, at han var ingen Professor. Derfor er han heller ikke forstaaet af det store Publikum i Tyskland. Ti dette søger i Bogen en Lærebog, i Frembringelsen ikke Forfatteren, men Indholdet. Det tyske Publikum er, som det danske, menneskeligt og kunstnerisk altfor uudviklet til at se mere paa Fremstillingens end paa Stoffets Storhed. Det søger den groveste og mest masseagtige Belæring i Bogen. Der vil gaa hundrede Aar, før det begriber, at der kan være mere sand Kundskab og Vækkelse at hente i en kort Artikel om en enkelt Personlighed end i et Værk om en Tidsalder, eller at man kan erfare langt mere af en Bog om tyve Aars Historie end af en Udsigt over et helt Folks Literaturhistorie gennem alle Tider. Verdenshistorie og Verdens-Literaturhistorie i kort Begreb det er hvad de Uudviklede vil have; de tror at de da gennem en enkelt Bog erobrer Indsigten i det Hele.

Det er for at tilkæmpe sig den Agtelse, man i den tyske Borgerstand og Tysklands lærde Verden kun vinder ved «et større Værk», at Hillebrand i de senere Aar har imødekommet en Opfordring, der blev rettet til ham, og har udarbejdet to Bind af det grundlærde Værk *Frankrigs Historie fra 1830—1870*, som desværre neppe rykker videre frem. Men i Virkeligheden aabenbarer hans ypperste Egenskaber sig ikke her, men i de korte, brogede Essays, han har samlet under Titlen *Zeiten, Völker und Menschen* i en seks, syv Bind. I sit større Historieværk har han været nødt til at gaa ind paa den saakaldt videnskabelige, det vil sige skematiske Fremstillingsmaade, som i sit inderste Væsen er ukunstnerisk. Her, hvor han ikke optræder som Fag-

mand, men giver det videnskabeligt Erkendte fri kunstnerisk Form, kan han bruge alle sine Evner. Her viser han sig ogsaa som en dygtig Kritiker, maaske Tysklands bedste.

Der findes i dette Øjeblik i Tyskland en hel Skole af yngre Literaturforskere, som driver Literaturhistoriens Studium strengt videnskabeligt paa filologisk Grundlag. De nøjes ikke med at studere og samle alle Kulturbetingelserne og de personlige Betingelser for de literære Kunstværkers Opstaaen, men de fordyber sig med Forkærlighed i deres Teknik. I Spidsen for dem staar den kundskabsrige, fintdannede Professor *Wilhelm Scherer* i Berlin, Forfatter til den nyeste tyske Literaturhistorie, en født Wiener, med Wiener-Elskværdighed og Veltalenhed, indsigtsfuld som faa og indflydelsesrig som i dette Øjeblik endnu færre tyske Professorer. Denne Mands og hans Elevers Metode har naaet betydelige Resultater, men overfor Skolens eksakte Kritik har Hillebrand følt Driften til at stille en kunstnerisk Kritik. Han er Intuitionist, han tror i Literaturkritiken til syvende og sidst kun paa Anskuelsen; Anskuelse er hans Yndlingsord. Det er ogsaa den, som giver hans Essays deres Tiltrækning.

Hillebrand er en Skribent af en ganske ny Type, som først vore Dage har set opstaa. Han tilhører Verdensliteraturen; han tilhører, skønt varmt følende Fædrelandsven, ikke noget enkelt Folk. Han skriver med tilsyneladende lige sikker Dygtighed Tysk, Fransk, Engelsk og Italiensk. Han optraadte først som Forfatter med en lille Række fortræffelige Afhandlinger i *Revue des deux mondes*, var længe stadig Medarbejder af de ypperste engelske Tidsskrifter og har i de senere Aar været Udgiver af det store, nu indgaaede, i Florents heftevis udkomne Værk *Italia*, hvis Opgave var gennem Bidrag af tyske og italienske Forfattere at gøre Tyskland bekendt med Italien og omvendt. Kort sagt, Hillebrand er en Forfatter af den Art, som Goethe ventede der vilde opstaa i den nærmeste Fremtid efter hans Død. Ingen tysk Skribent i vore Dage har en saa mangesidig europæisk Dannelse som han.

Han fødtes i 1829 i Giessen som Søn af en fremragende historisk og filosofisk Forfatter, hvis Anlæg han synes at have arvet og forfinet. Han studerede Jurisprudens i Giessen og Heidelberg. Men som ung nittenaarig Student reves han med af Revolutionsbevægelsen 1848, deltog i Opstanden i Baden, blev i Rastadt 1849 tagen til Fange og sat i Fængsel i denne Fæst-

nings underjordiske Hvælvinger. Efter tre Maaneders Fængsling undveg han og levede nu som Flygtning i Strassburg, Paris og Bordeaux, tog de forskellige Grader ved det franske Universitet og blev 1863 først en kort Tid Lærer i Tysk ved Militærskolen i Saint-Cyr, saa endnu i samme Aar udnævnt til Professor i fremmed Literatur ved det filosofiske Fakultet i Douai.

Da han skulde udtrykke sig i det franske Sprog fra Lærestolen, var han nødt til at beherske det til Fuldkommenhed.

De Aar, som nu fulgte, har vistnok været de indtryksrigeste i hans Liv. Det var netop det Tidsrum, da i Frankrig Opmærksomheden og Modtageligheden for tysk Aand og Lærdom var størst. Den videnskabelige Literatur indførte og bearbejdede tyske Tanker; i Skønliteraturen havde Tyskeren eller dog Elsasseren som tysk den smukke Rolle. Det var blevet en fransk Trossætning, at i Tyskland foregik de aandelige Opdagelser og at der alene havde Hjertets Renhed og Alvor sit Hjem. De tyske Doktorer var vel grimme, men uskyldige og barnlige, o saa barnlige. De tyske Professorer var skrækkelig pedantiske, men saa lærde, saa umaadeligt lærde.

Der kom nu Hillebrand, udmærket smuk, meget elskværdig, end ikke den mindste Kende pedantisk, overordenligt og mangesidigt kundskabsrig, en Verdensmand, hvis Uskyld indskrænkede sig til, at han var en brav Mand; han talte Fransk som en Engel eller en Russer; han skrev Fransk som en Indfødt, det vil sige som en Franskmand, der ikke var Literator af Fag, rigtigt og klart, men uden at der ellers var Stads ved det — desbedre — saa nød man sin Overlegenhed. Saa blev han da modtaget i Frankrigs bedste Selskab, som sikkert sjældent en Fremmed er bleven modtaget der. Paa vid Gab sloges Dørene op for ham. Man kom ham i Møde, man gav ham Raad med Hensyn til Stil og Fremstilling. Man anbefalede ham videre. Følgen var, at han i Virkeligheden var bosat i Paris og kun, naar han skulde holde sine Foredrag, tog med Jernbanen til Douai. Han indførtes overalt hos de bedste, og Buloz, *Revue des deux mondes'* bekendte Udgiver, hvis Sans for Klarhed og Logik var skarpere end den for literære Finheder, erklærede til Enhver, der vilde høre det, at ingen af hans franske Skribenter skrev et Fransk som Hillebrand. Der var i Tredserne et Tidspunkt, paa hvilket Hillebrand vistnok næstefter Turgenjev var den mest ansete og afholdte fremmede Skribent i Paris. Han

kom til Thiers, til Renan, til Sainte-Beuve og var optaget som Ligemand i de mest kræsne Forfatterkrese. Der var for de parisiske Aristokrater bl. A. den Tiltrækning ved ham, at han var en Mand med en revolutionært bevæget Fortid, desuden fuldstændigt aandsfri, religiøst endog radikal, men ikke desmindre en udpræget Modstander af Demokratiet.

Saa kom Krigen i 1870. Som tysk Fædrelandsven (og stor Bismarckbeundrer) tog Hillebrand straks efter Krigserklæringen sin Afsked som Professor, skrev tysksindede Artikler i tyske Blade, og nu fulgte i Frankrig Omslaget. Man havde troet i Hillebrand at have en indlemmet Franskmand, en Ven under alle Forhold, mere endnu: en Beundrer. Og nu dette. Han var da altsaa en Fjende, ja værre: han var en Spion, selve Spionen, Typen paa den saa meget omtalte og omskrevne tyske Spejder i det gæstfri og umistænksomme Frankrig. Alt, hvad der var blevet sagt i de parisiske Dagligstuer og Selskabssale, havde han gengivet til Bismarck. Og da han efter Krigen skrev sin gode, lærerige og næsten upartiske Bog *Frankreich und die Franzosen*, vistnok den indsigtsfuldeste Studie, en Tysker har givet af fransk Sjæleliv, og da Rygtet udbredte sig i Paris om alle de forskrækkelige Ting, der skulde staa i den, men som var utilgængelige for de allerfleste, da næsten ingen forstod Tysk, saa blev Hillebrand til Gavns forhadt og foragtet. Selv Taine samlede alle Hillebrands Bøger, som denne efterhaanden havde foræret ham, i en stor Pakke og sendte ham dem tilbage.

Hillebrand vendte ikke hjem til Tyskland; maaske har hans huslige Forhold gjort ham Opholdet der mindre ønskeligt. Han bosatte sig i Florents og udfoldede der den utrolige literære Frembringelseskraft paa fire Sprog, der nu har lammet og tilintetgjort ham.

Han har visse Grundstemninger, som vender tilbage hos ham, deriblandt Afskyen for Demokratiet. Da Gabriel Monod i *Academy* betegnede det som følgestridigt af ham, at han med sin Fortid var saa haardnakket en Modstander af Folkevælde, svarede Hillebrand, at det Følgestridige i det mindste ikke fandtes i hans Bøger; ti havde han end som nittenaarig Yngling kæmpet paa Barrikaderne, saa havde han fra det Øjeblik, da hans Tankeliv blev vakt, aldrig følt sig usikker og saaledes aldrig skrevet en Linje i demokratisk Retning.

Med Uviljen mod Demokratiet hænger en anden Uvilje sam-

men, den, som Hillebrand gerne formulerer i Vendingen *Politiken fordærver Karakteren*. Dette har været et stadigt Stridspunkt mellem ham og hans fortrolige Ven, men politiske Modstander *Bamberger*. I en literær Strid desangaaende gjorde Bamberger meget rigtigt gældende, at nøjagtig det samme kan siges om Handelsvirksomheden, om Advokatstanden, om Digtekunsten, Skuespilkunsten osv., og endte med den vittige Sætning: «Kort sagt, *Livet* fordærver Karakteren».

I sin Tagen Afstand fra Demokraterne og sin Sky for Politiken er Hillebrand ikke lidet paavirket af Renan, hvem han i højeste Grad beundrer som Skribent.

Han er ligesom Renan dybt paavirket af Herder, og fordi han elsker det alsidigt Modtagelige, alsidigt Forstaaende, er der ingen moderne Forfatter, hvem han saa lidenskabeligt anerkender som Sainte-Beuve. Hvor forbavsede han de tyske Bedsteborgere, da det af ham for første Gang i Tyskland paa Prent udtaltes, at Sainte-Beuve var en langt større Historiker end Macaulay! Hans Beundring for Sainte-Beuve er gaaet til Efterligning, undertiden til Optagen af Sætninger og Vendinger. Saaledes er Hillebrands *Metternich* nøjagtig støbt over Sainte-Beuve's *Talleyrand*.

Selv har han en rumligt videre Synskres end Sainte-Beuve, hvad allerede Æmnerne for hans Skrifter viser, men det skorter ham i Sammenligning med denne paa personligt Talent, paa kritisk Geni.

Et Par Sætninger af det lidet kendte, navnløse Skrift af ham *Zwölf Briefe eines ästhetischen Ketzers* giver et Begreb om hans Aandsform og Udtryksmaade:

«Det er det Ejendommelige for den tyske Nation og dens Udvikling, at den er bleven fremmet langt mere ved Enkeltpersoner end ved Massebevægelser, og Intet er mindre hjemlet end den tyske Nationalstolthed, naar den bryster sig med Mænd som Luther og Bismarck, Lessing og Goethe. Mod Nationens Vilje og bekæmpede af den i Stedet for at bæres oppe af den, er de alle, mere ved deres ikke-tyske end ved deres tyske Karakter- og Aands-Egenskaber trængte igennem, endskønt de ganske vist kun havde kunnet opstaa i Tyskland.»

I denne Sætning siger han sine Landsmænd de hvasseste Ord, som vel nogen Tysk har sagt dem. Af den følgende ser man, hvor højt han ligefuldt skatter dem paa de øvrige Folkeslags Bekostning:

«Naturligvis er ogsaa i Tyskland Løgnerne og Misunderne Flertallet. Men der gives dog endnu hos os Folk, der ærer Sandheden og med Glæde anerkender fremmed Fortjeneste, hvad der udenfor England vel ellers neppe turde være at finde i Europa».

Overdrivelsen er klar, men ligefuldt er det sandsynligt, at intet tysk Blik er saa lidet omtaaget af den tyske Dunstkres som hans.

LXIV

Japansk og impressionistisk Kunst

30. Oktober 1882

Det er og bliver uomtvisteligt, at for den, der mest er anlagt til Erkendelsesglæde, særlig til den Art deraf, som opstaar, naar vidt forskellige Kulturer indbyder Øjet til Sammenligning, er intet Opholdssted at sammenligne med en Verdensstad. I de sidste Uger har man her havt Anledning til skiftevis at fordybe sig i et sammenhængende Studium af det japanske Maleri og til at gøre Bekendtskab med den mest moderne parisiske Kunst.

De japanske Malerier er udstillede i det nye *Kunstgewerbemuseum,* en Bygning, der vil blive af stor Betydning for den tyske Industri. Her vil Haandværk og Fabrikvirksomhed i de bestandigt aabne Rum stadigt kunne finde ypperlige Mønstre paa de forskellige Tidsalderes Stil og Smag til Efterligning og Videre-Udvikling. Rummene er ikke som vort Rosenborgs til dagligt Brug aflukkede og kun tilgængelige for en Menneske-Horde, der drives uden Ophold fra Værelse til Værelse af en Forklarer; men enhver kan dvæle hvor han vil og eftertegne hvad han vil.

En Professor *Gierke,* der i en Aarrække har levet i Japan, har her udstillet sin i Tyskland enestaaende Samling af japanske Malerier, der giver en Oversigt over Japans Malerkunst fra Aaret 600 indtil vore Dage. Man kan ikke let tænke sig en for et moderne Menneske mere fængslende Udstilling end denne, som

aabner Indblik i en Kultur og Kunst, der ikke paa et eneste Punkt af tolv hundrede Aars Udviklingstrin hænger sammen med eller blot staar i Berøring med Europas, og dog nødvendigvis frembyder Overenstemmelser med Europas Kultur og visse Lighedspunkter med dets Kunst. At lære Sligt at kende, er for en videbegærlig Aand en Lykke.

I høj Grad lærerigt er det allerede at møde Begreberne *Skole* og *Skole-Stil* paa japansk Grund og se deres Gyldighed bekræftet og udvidet som den bliver det i et Land, hvor indtil den nyeste Tid den Enkeltes Stil helt er bestemt ud fra Skolens, skønt Kenderne med ubetinget Bestemthed formaar at tilbageføre ethvert gammelt Kunstværk til den enkelte Maler, hvem det skyldes.

Dernæst er det lærerigt at se, hvorledes det religiøse Forestillingsliv i Østasien og Sydevropa har fremkaldt beslægtede kunstneriske Fremstillinger. Af en af Japans største Mestere, en Maler fra det 11te Aarhundrede *Kasuga Motomitsu* findes et Buddha Billed, i hvilket der raader en med den kristelige nærbeslægtet Fromhed. Buddha er fremstilt i en noget ældre Alder end Kristus, med fyldigere, skægløst Ansigt; Udtrykket er stille Værdighed og Højhed; men det gudmenneskelige Præg er det samme. Der er ogsaa meget i den symmetriske Anordning af Gude- og Helgenbilleder, der levende minder om gammel-italienske Malerier; etsteds tager to ungdommelige (rigtignok vingeløse) Figurer i lange Klæder, der er anbragt i nogen Afstand paa hver sin Side af Buddha, sig ganske ud som Engle i ældre kristelig Kunst. Der findes en Forsamling af buddhistiske Helgene af Maleren *Schiubun* fra det 15de Aarhundrede, der synes at stamme fra Japans *Fiesole.* Og endelig giver fem store Dobbelt-Skærme, der indeholder Kopier af et af Japans allerberømteste gamle Malerier, et mærkværdigt Indblik i Overensstemmelsen mellem europæiske og østasiatiske Fantasier over Tilstanden efter Døden. Billederne forestiller det buddhistiske Helvede og Paradis i jævnsides løbende Fremstillinger paa en og samme Flade, og er udførte af Maleren *Kose no Hierotaka*, som levede omtrent Aar 1000. I Helvede undersøger Overdommeren Ema og hans Underordnede de Afdødes Liv. I et Spejl ses de slette Handlinger, de i deres Levetid begik. Andensteds falder et spøgelseagtigt Lys paa dem og gør dem helt gennemsigtige. I stort Omfang og med megen Vidtløftighed er de Straffe udmalte, som de Onde bliver idømte.

sig paa én Gang indbildske, flove, raa og tyranniske ud. Blot ved det ydmyge og ængstelige Blik, hvormed deres Negerslaver sér op paa dem, er de betegnede som grusomme Barbarer. Den talentfulde Maler (*Roban* var hans Navn) som har malt dette Billed, anede ikke, at 200 Aar efter skulde hans Landsmænd paa én Gang vrage deres egen gamle Kultur for at tilegne sig disse forhadte Fremmedes, og maaske endnu mindre, at netop samtidigt vilde disse indbildske Udlændinge give sig til med andagtsfuld Beundring at studere den da af Landets egne Sønner vragede Kunst.

Blandt det opvoksende Slægtled af Kunstnere i Berlin som i Paris er der neppe nogen af de bedre, som ikke villigt tilstaar, hvor meget han har lært af Japanernes Natursans og dekorative Blik.

* * *

Det er morsomt, at man nu netop samtidigt med at man lærer ældgamle Kunstskoler fra Østasien at kende har Lejlighed til her at faa et Indtryk af vore Dages senest fremtraadte, europæiske Kunstretning.

En rig russisk Privatmand, der er bosat her, købte for et Par Maaneder siden i Paris en halv Snes Malerier og nogle Akvareller af franske Impressionister og lod dem hænge op i sine Værelser, der forinden rummede Kunstsager af mangehaande Art. Disse Billeder er de første i sin Slags, der er komne til Berlin, og da den Fremgangsmaade, efter hvilken de er malte, ikke blot er ganske ukendt her, men staar i den stærkeste Strid med den tyske Skoles Overleveringer, har Maleriernes Besidder og hans Venner gjort sig en Fornøjelse af at føre tyske Malere hen foran dem og iagttage Indtrykket. Den Bemærkning maa forudskikkes, at Billederne rimeligvis ikke er udmærkede Repræsentanter for den nye Retning, skønt flere af dem bærer berømte Navne, men at de dog meddeler en nogenlunde mangesidig Forestilling om den. Retningen gaar som bekendt ud paa at gengive Øjebliksindtrykket, som Omverdenen gør paa os; Billederne fremstiller Tingene saaledes som de sete i Afstand tager sig ud, ikke som de viser sig, naar man underkaster dem en nærsynet Betragtning og derpaa overskuende dem i Afstand maler sin Erindring om det i Nærheden Sete. Det er altsaa en Retning,

der lader en Masse Enkeltheder ligge, fremfor alt søger at gengive Helheden, Stemningen, og erklærer Maleriet for «færdigt», saa snart denne Gengivelse formentlig er lykkedes, ganske uansét, hvor ufærdigt det efter almindelige Forestillinger tager sig ud. Ny er Retningen kun i den Forstand, at den hæver til Grundregel, hvad der alt for lange Tider siden har eksisteret spredt og anvendt af Enkeltmand; det viser noksom Rembrandts hele Kunst og et Ord som hans bekendte, at et Maleri bør man se paa, ikke lugte til.

Efter de faa Prøver, man her har set af den nye Kunstskoles Frembringelser, forekommer det En, at den er mere egnet til at afgive et nyttigt Gæringselement end til ubetinget at sejre. De Malere synes at have Fremtiden for sig, der som *de Nittis* uden helt at gaa med Impressionisterne har ladet sig paavirke af dem og lært meget af dem, men det er neppe sandsynligt, at den rene Impressionisme som saadan vil kunne blive herskende Stil. Dertil synes den at ligge altfor nær op til Dilettanteri. Selve dens Princip aabner paa vid Gab Porten for Søgthed og Skødesløshed; man maa frygte for, at dens Mesteres Billeder drukner i Mængden af dens Fuskeres.

Den kunstneriske Afstand mellem Paris og Berlin er saa stor, at ikke en blandt fyrre af de herværende Malere havde set et impressionistisk Billede før. Det første Indtryk selv paa de yngste og modtageligste var Forbavselse, næsten Forfærdelse; en og anden vidste ikke ret, om dette skulde være Alvor; en spurgte troskyldigt Ejermanden, om han virkelig havde givet Penge ud for dette Smøreri. Dog selv de, der fra først af havde været mest forundrede eller afskrækkede, kom efter nogle Dages Forløb igen og bad om at maatte se Malerierne endnu en Gang. Indtrykket havde alligevel ikke undt dem Ro, og de vil, tror jeg, ende med at optage noget af den nye Synsmaade i deres Arbejder. Anderledes gik det — som det var at vente — med *Menzel.* Den tyske Kunsts Mester viste sig ude af Stand til at paaskønne saa at sige noget som helst hos de impressionistiske Vovehalse. Menzel er som bekendt en af de første nulevende Tegnere og var som saadan nødvendigvis ikke synderligt modtagelig for en Kunst, hvor der tegnes saa lidet. Han har som Maler udviklet sig til en meget betydelige Kolorist. Medens han i sin første Manér endnu var noget ængstelig og smaalig, har han paa sit nuværende Stadium et overordenligt Liv i Opfattelsen

og en sjælden Bredde i Udførelsen. Impressionisterne beundrer dog ingenlunde hans Teknik. Da man spurgte deres Høvding *Manet*, hvad han syntes om Menzel, svarede han: Det er en stor Kunstner, men han maler daarligt *(C'est un grand artiste, mais c'est de la mauvaise peinture)*. Hvem der omvendt har hørt Menzel udtale sig om Manet, kan vidne, at Udtrykkene var endnu mindre smigrende.

Om enkelte Billeder blandt de impressionistiske fandt han, sikkert med Rette, at de var en dygtig Undermaling; om et af Damernes Arbejder ytrede han, at naar hun fik lært noget, kunde der maaske nok blive noget af hende, især hvis hun kunde lægge sine grove og forskrækkelige Tegnefejl af — Fejl, som de øvrige tyske Kunstnere ogsaa straks havde bemærket. Af Manet betragtede han først længe nogle Blomster — Roser og Tulipaner — i et Glas, et grovt Billede, som man havde Møje ved at finde det tilstrækkeligt fjerne Synspunkt for, men som dog var udført med en Bredde og Kækhed, der slog os andre. Han bedømte det med Strenghed og med skarpsindig Kritik. Nogen Velvilje kunde han ikke nære for det. Han fandt Opstillingen forsætligt hæslig, han undrede sig over, hvorfor Glasset var skævt; han saa i det hele Billede kun et Vidnesbyrd om Kunstnerens Mangel paa Kærlighed til sin Genstand og om hans redelige Vilje til at forbause ved at stemple det Ufærdige som færdigt. Mere Indtryk gjorde et andet Maleri af Manet paa ham. Det forestiller et Dampskib, der har lagt til ved en Flodbred; der er Trængsel af Mennesker foran Skibet i Forgrunden, og paa Agterdækket ses ligeledes et Menneskemylr. Dette Mylr, der nær beset kun er Farveklatter og Farveklumpler, anerkendte Menzel som dygtigt gjort, fordi det set i Afstand gav et Indtryk af bevæget Liv. Ligeledes anerkendte han, endog med nogen Varme, den friske slaaende Maade, paa hvilken den anden Kyst og Himlen over den var givne. Men Forgrundsfigurerne var ham — og det forekommer mig med Rette — ufattelige, modbydelige. Den Tilskueren nærmeste Mandsperson, der øjensynlig har et langt Skæg, er saadan malet, at det er umuligt at se, om det er Ansigtet eller Nakken han vender til. Nær beset er dette Parti kun en formløs graa Farvestribe af en halv Tommes Bredde. Man maa — hedder det — gaa længer bort for at iagttage Virkningen. Men om man ogsaa med Udholdenhed gaar baglæns og mere baglæns som i Heibergs *Nej*, hvor alle gaar tilbage for at se,

hvad der staar paa Papiret — saa nytter, hvis man har gode, skarpe Øjne, selv Baglænsgaaen gennem en rummelig Sal ikke noget. Man vedbliver haardnakket at se den graa Stribe, og den bliver hverken til Ansigt eller Nakke. Lige saa lidt lykkedes det at komme til fuld Klarhed over, om Noget i Forgrunden er en Dame med en hvid Parasol eller maaske et Par Mandspersoner. Manet er rimeligvis dalet stærkt fra sin tidligere Højde. Han er sikkert gaaet tilbage, siden han malte de Billeder, Zola priser saa stærkt i *Mes Haines*.

Flere impressionistiske Landskaber er derimod i høj Grad indtagende. Et af *Monet* (ikke at forveksle med Manet) gengiver Sollysets fulde Virkning ved Middagstid en Sommerdag paa en saftrig Eng, over hvilken en ung Dame skrider hen, med en pludselig Kraft, hvortil jeg aldrig har set Mage. Et andet Maleri af *Sisley*, der forestillede en Kystlinje med Villaer ud mod Havet, var saa skælvende fint, saa henaandet lyst, saa sammenstemt, at man intet savnede. Der var ikke her gjort Forsøg paa at udmale Nogetsomhelst, som Øjet i det paakommende Tilfælde ikke vilde kunne skelne. Men Billedet virkede ved sin Luftfylde, sin Lysglans og sin mægtige Enhed.

Det er, synes det, en staaende Grille hos Impressionisterne at hensætte en Figurgruppe, der vilde gøre godt som enkelt Led i Kompositionen af et større Billede, med det Krav, at denne Gruppe skal udgøre et helt Maleri for sig alene. Der er heri mere Trods end virkelig Kraft og Evne. Man undgaar vel det kunstlet Ordnede, men strander paa det Tilfældige og Tomme. Den nye Retning har efter de udstillede Prøver at dømme en Styrke i Portrætet. Navnlig gjorde et Barneportræt af Fru *Gonzalès* et betydeligt Indtryk; saa mesterligt var Haaret, Kinden, det talende Øje malte; og skønt ogsaa her de tyske Kunstnere havde den Indvending beredt, at Billedet ikke var færdigt, indrømmede de dog efter nogen Betragtning, at hvad det paa sin skitserede Maade gav, var nok.

LXV

Berlin

4. December 1882

Den almindelige Rejsende spørger, naar han kommer til en stor By, han ikke kender, sig selv og Andre: Kan jeg more mig i denne By? Den nysankomne Virtuos, Skuespiller, Taler, Skribent spørger sig: Kan jeg vinde, erobre denne By? Forskeren, Sjælegranskeren siger til sig selv: Kan jeg forstaa denne By? og hvis det lykkes den Rejsende at nyde, Virtuosen at vinde, Forskeren at begribe Staden, saa har de Glæde af deres Ophold.

Det er allerede en Nydelse at føle, hvorledes en stor Stad, der fra først af var En fremmed, lidt efter lidt bliver hjemlig for En. En Gade, i hvilken man ikke har Adgang til noget Hus, hvor man ikke kender nogen Enkelt eller nogen Familie, er som en død Gade for En; levende bliver den først, naar man har sin Gang i den, og véd, hvor den rummer Væsener, der er En kære; slige Huse bliver da som Lyspunkter, der oplyser Gaden eller hele Kvarteret for En.

Jeg véd Den, som for adskillige Aar siden en stille Oktoberaften i tæt fin Regn for første Gang efter sin Bosættelse i Berlin gik ned ad Unter den Linden og saa' en lukket By ligge for sig og om sig. Butikkernes Lys var slukte og der var Jernskodder for alle Vindver; Husene syntes ham fremmede og tillaaste; han trøstede sig med det Ord af en eller anden Romanhelt, som faldt ham ind: «Har Du i denne By end neppe nogen Ven, saa heller ikke en eneste Fjende». Siden da har Husene i stort Antal aabnet sig for ham, saa det nu er ham, som saa' han Byen lige ind i Hjertet.

Man maa her være paa sin Post mod en Skuffelse. Ti det er utrolig vanskeligt at trænge ind i et fremmed Folks Sjæleliv (i Regelen oplyser det ufuldstændigt Iagttagne eller Forstaaede den Paagældende egenlig tilgavns kun om hans eget Folks Ejendommeligheder) og særligt vanskeligt er det at forene Blikket for det Blivende i den fremmede Folkekarakter med Sansen for den Udvikling, den i Øjeblikket undergaar. Selv de ypperste, de finest konstruerede Iagttagere tilfredsstiller sjældent helt: naar man læser Heines tre Bind *Franske Tilstande*, forbavser

kun Forfatterens dybe Indblik i den tyske Sjæl; Frankrig forstaar han ikke i samme Grad; naar man læser Taines *Optegnelser om England* synes Alt, hvad der berører det i Aarhundreder Uforandrede i det engelske Samfund slaaende rigtigt, men der savnes Blik for det Strømmende i Sindene og Staten; og saaledes næsten altid.

Imidlertid gives der jo Midler til at prøve Indtryks, Iagttagelsers og Almensætningers Rigtighed, nemlig deres Svaren til andre Enkeltheder end dem, af hvilke de blev udledede, og deres indbyrdes Overensstemmelse og Sammenhæng. Saa tit jeg har underkastet mine Indtryk af Berlin en Prøve gennem Indtrykkene af den samtidige tyske Literatur, føler jeg mig bestyrket i den Tro, at jeg kender en væsenlig Del af Byen og dens Aandsliv, og allerede dette er en vis Fornøjelse; ti som Enhver, der er et Stykke af en Kunstner, vil have det ærgerrige Ønske at være kendt af den Stad, hvori han lever, saaledes vil Enhver, der er et Stykke af en Sjælegransker, have det beskednere Ønske at kende den.

* * *

Men til denne almindeligere Erkendelsesglæde kommer den besynderligt vækkende og ansporende Følelse af at leve i en Stad, som befinder sig i mægtigt svulmende Vækst, i rivende hurtig og dog fuldstændigt grundig og paalidelig Udvikling. Ligesom man i Danmark, selv uden at vide det, behøver et vist Overskud af Kraft eller Mod til det jævneste Dagværk for at modarbejde Trykket af Bevidstheden om at tilhøre en Stat, der stadigt er blevet mindre og magtesløsere, stadigt er gaaet tilbage i Omfang og Indflydelse, saaledes behøver Beboeren af Berlin omvendt ikke at udfolde nogen stor Kraftanstrengelse for at udføre et Overskud af Arbejde, idet han bæres oppe og ligesom tvinges frem ved Synet af alle de Vanskeligheder, han daglig ser overvindes som i Leg, ved Indtrykket af alle de Kæmpeforetagender, til hvis Iværksættelse og Udførelse han stadigt er Vidne. Han er tilmode som den enkelte Soldat i en stor og sejrrig Hær, der bliver heltemodig ved den almindelige Fremgang over hele Linjen, selv om han af Naturen er forsagt, og som i Sejrens Hede udholder Strabadser og udretter Bedrifter til hvilke han aldrig tilforn vidste sig istand.

Naar man efter at have ladet Blikket falde paa et gammelt Stik af Berlins Hovedgade, som den var i Aaret 1690, lader det glide hen over de prægtige Rækker af paladsagtige Bygninger, hvoraf den nu bestaar, faar man ikke Indtrykket af en synderligt større Afstand end naar man sammenligner Berlins politiske og industrielle Forhold som de var i 1850 med dem som de er nutildags. En enkelt Menneskealder har i flere Henseender frembragt ligesaa store Forandringer som ellers to hundrede Aar.

Det er især Industriens Opsving i Berlin, som er fabelagtigt. Og man tro ikke, at det er købt paa de øvrige tyske Stæders Bekostning, saa at Berlin skulde have overvundet og blodsuget dem. Nej, det er med Wien og Paris og London, at Berlin er begyndt at kappes paa alle de Omraader, paa hvilke disse Byer hidtil overstraalede den, og hvor Byen med en Art Begejstring, der ytrer sig som rastløs Flid, som haardnakket og stedse mere afgjort sejrrig Foretagsomhed, er gaaet frem i Stormskridt fra Aar til Aar.

Efter at Tyskland i politisk Henseende er blevet Verdens afgørende Magt, er den Ærgerrighed faret i den tyske Handelsmand og den tyske Fabrikant, at heller ikke han mere vil staa tilbage for Nogen. Hører han, at en fremmed Industridrivende til en vis billig Pris kan levere en Vare, der har skaffet den Paagældende Bestillinger, bryder han sit Hoved, indtil han finder, hvorledes han selv kan levere den fuldt saa billigt; ser han et Wiensk eller Parisisk Produkt, hvis Lethed og Elegance synes at maatte staa som uopnaaeligt Mønster for den nordtyske Industri, saa raster han ikke, før han kommer den fremmede Fabrikant paa Siden. I det store Væddeløb anstrenger i dette Øjeblik Berlin hver Fiber og ikke feberagtigt, men med den Tillid til Sejren, som tidligere Sejre skænker. Og hvis man undtager et ganske lille Omraade, visse Luksusgenstandes, hvor det kommer an paa en medfødt Kunstsans og kunstnerisk Smag, som den Berlinske Fabrikherre saa lidt som den Berlinske Arbejder kan give sig — saa staar i dette Øjeblik Berlins Industri paa alle de Omraader, hvor den forhen laa under, lige saa højt som eller højere end den østerrigske, engelske, franske. Den tager Næringen fra dem. Man er paa det industrielle Omraade fuldt tilfreds i Berlin, medens man fra andre Hovedstæder hører stadige Klager. Selv den franske Fabrikant taber Modet. Naar man i vore Dage viser ham en i Berlin tilvirket Genstand og opfordrer

ham til at gøre den billigere eller bedre for at tilrive sig Afsætningen paany, vil han i Regelen ryste paa Hovedet og forud opgive Kappestriden. Det er endda kun et Tidsspørgsmaal, naar den tyske Industri slaar den engelske af Marken.

* * *

Og som det er paa det industrielle Omraade, saaledes paa en Mængde videnskabelige. I Medicin, i Oldforskning, i Religionsvidenskab, i Sprogvidenskab, i historisk Studium, i filologisk Kritik staar Tyskerne ved deres ypperlige Skole som de første. Derom kan ingen Tvivl være, at de tyske Universiteter er de bedste i Verden. Og naar en Udlænding, en Amerikaner eller Russer eller Nordbo, vil vide udtømmende Besked om et historisk eller medicinsk eller sprogvidenskabeligt Æmne, hvor det kommer ham an paa at se en streng Metode anvendt, saa er det i Regelen en tysk Bog, efter hvilken han først vil gribe. Intetsteds er det i højere Grad end i Tyskland en Sandhed, at det videnskabelige Arbejde er Fællesgerning. Selv med et Lavmaal af Talent hos de Enkelte opnaas dèr ved Kræfternes Forening nyttige og værdifulde Resultater.

Og nu er det, som var Alt siden Rigets Stiftelse blevet sat i ny og stærkere Svingning. I industriel som i militær, i videnskabelig som i industriel Henseende er det metodiske Arbejde blevet gennemordnet og samlet om Midtpunkter. Paa alle Omraader virkes her ved Massebevægelser, fortræffeligt ledede under anspændt Flid.

Man tage en Pakke gamle politiske Karikaturer fra Fyrrerne eller Halvtredserne for sig og man vil da maaske skarpest spore Afstanden mellem før og nu. Paa hine Billeder evigt og altid den tyske Michel med sin sløve Kraft, Nathuen over Ørene, liggende paa alle fire, redet og pryglet af mere end tredive suveræne Ryttere paa én Gang. Hvad betyder nutildags de mange Suveræner? Hvor er nutildags den tyske Michel? Selve Sindbilledet, selve Navnet er som sunket i Jorden; Ingen kender det mere.

Naturligvis var de store Kræfter der allerede da, men de var ikke overtagne, ikke samlede og brugte. Som det ikke nytter det enkelte Menneske noget, om han sidder inde med store Evner, før der kommer en Vilje til, der tager disse Evner

i sin Haand og anvender dem ufortrødent i et Formaals Tjeneste — da først stiger Manden i Magt og Ry — saaledes nytter splittede og indbyrdes stridige Kræfter et Folk ikke noget, men Folket og dets Hovedstad føler ligesom Kræfterne fordobles, saasnart de sammenspændes og Alt med ét Slag bliver sat i Gang og Fart. Og hvem kan maale hvad det allerede rent nervøst har at betyde, at den jævne Berliner Borger, naar han gaar forbi Bismarcks Palæ i Wilhelmsstrasse, med Rette siger til sig selv: Her er i Øjeblikket Tyngdepunktet for den hele Verdenspolitik. Han føler sig som levende i Europas politiske Centrum, ser sin Stad blomstre op omkring sig og forvandles, ser Gaderne fyldes med Mennesker, Museerne med Kunstværker, og føler sig dunkelt opdraget til større Skæbner og ægget til større Virksomhed.

* * *

Ogsaa den i Berlin bosatte Fremmede har om end paa anden Maade den velgørende Fornemmelse af at leve med i et Samfund, som er i uafbrudt Fremgang og som Følelsen af egen Kraft, ny og ung Kraft, bærer oppe. Dog for ham, der staar udenfor Helheden, beror Følelsen af Velvære naturligvis i højere Grad end for den Indfødte paa hans Forhold til de Enkelte af Befolkningen, paa hvilke han særligt sætter Pris. De bliver ham ligesom Lyspunkter i Staden; deres Væsen er som en Bivuak, ved hvilken han i den store kolde By finder Varme. I Regelen vil man finde at en hvilkensomhelst Stad i Europa, i hvilken man har opholdt sig, for En uvilkaarligt er personliggjort i en Snes enkelte Mennesker.

For enhver Udlænding er det Berlin, han skatter højest, levende i en lille Gruppe Personligheder, af hvilke mange hører Privatlivet til og ikke egner sig til Omtale. Om En har et Guldhjerte, bliver han jo ikke navnkundig derved, selv om han fortjente det i langt højere Grad end mangen smidig Gøgler paa Livets Skueplads. Men der er ogsaa Mænd, hvis Navne tilhører Offenligheden, som udøver særlig Tiltrækning paa den Fremmede. En af de mest søgte er det bekendte Rigsdagsmedlem Dr. *Loewe* (ikke at forveksle med Symaskinefabrikanten af samme Navn, der ogsaa spiller en Rolle i Rigsdagen). Faa tyske Politikere har set saa meget, opfattet saa skarpt og samlet en saadan Erfaringsskat som han. Han forener Lægens Menneskekærlighed

med Verdensmandens vide Blik, og er i høj Grad national. I sit Livs Aften staar han som et Indbegreb af tysk Levevisdom med det Præg, at man ikke let kan tænke sig ham helt ungdommelig, da han var ung.

Det stik modsatte, men ligesaa tysk-ejendommelige Præg har en anden Politiker, ligeledes Medlem af Rigsdagen, den tysk-amerikanske Historieskriver *Friedrich Kapp*. Kærnen i hans Sind er trods hans 58 Aar noget uforgængeligt Ungt, Ynglingemandigt. En Maler vilde kunne bruge ham til Model for en Siegfried. Hans Væsen er dannet af den ariske Stammes fineste Marv. Den høje smukt byggede Figur med det prægtige, aflange Hoved, det aabne Ansigt og det rige, blonde Haar og Skæg, der gør et strengt Indtryk, naar Ansigtet er alvorligt, men opklares af det ungdommeligste og dog samtidigt mest overlegne Lune, naar Smilet bryder frem, virker som en Lysskikkelse. Det Hele, hans Aasyn, hans Aand, hans Vid, hans Frisind, forgyldt med Straaler af Germanismens blondeste Blondhed.

Kapp er ingen Begavelse af første Rang, hvis man ved Begavelse forstaar Talent, den næsten massive Evne til at yde. Men hans Væsens Ejendommelighed og Ypperlighed er af en finere, flygtigere, mere personlig og mundtlig Natur end Talentets. Han har denne allerfineste Art af Begavelse, der endog hos den mandigste Mand er i Slægt med Kvindens Skønhed og Barnets Ynde, den der føles dybt uden at efterlade sig haandgribelige Spor. Han er af de Mennesker, om hvilke Goethe siger, at de virker mere ved hvad de *er* end ved hvad de *gør*.

Han har drevet det historiske Studium i de Fritimer, hans Virksomhed som Advokat i New York og senere som aktiv Politiker i Berlin har levnet ham, har bl. A. skrevet de amerikanske Generaler von Steuben's og von Kalbs Levnedsløb, to Biografier, der fortæller Uafhængighedskrigens hele Gang under Washingtons Kommando, en Slaveriets og en Soldaterhandelens Historie, en historisk Fremstilling af den tyske Indvandring i de amerikanske Fristater, det morsomme, lærerige Værk *Aus und über Amerika*, en Bog om Frederik den Stores Forhold til de forenede Stater osv. Imidlertid er hans Væsens evige, uopslidelige Ungdom i disse Skrifter veget for en koldere og roligere, men fattigere Mands-Alvor. Han har ikke naaet den første Rang som Historieskriver, ti, som alt tidligere berørt, hans Væsens fineste Blomst forsvinder, naar han skriver. Maaske fordi han mundt-

lig er saa humoristisk original i alle Udtryk og Vendinger, mener han, at hans mundtlige Væsen ikke passer for Historieskrivningens Stil, og lægger i Reglen, naar han skriver, sit Ansigt i altfor alvorlige Folder. Historien er ham den strengeste af alle Muser. Hans Samvittighedsfuldhed i Kildestudiet vilde gøre den største Historiker Ære, men Behandlingen er under hans Hænder kun klar og mandig, uden en mere udpræget Oprindelighed. Han stræber ud fra Læren om Historiens Saglighed af al Magt at trænge sin egen Personlighed tilbage, og det lykkes ham saa godt, at faa af dem, der kun lærer ham at kende gennem hans Skrifter, kan ane, hvad han som Menneske er. Slige Mænd maa ikke blot læses, men kendes personligt. Det i Tyskland saa sjældne Præg af *en fri Mand*, som Friedrich Kapp har over sig, er paa én Gang medfødt som Slægtarv — Christian Kapp, Feuerbachs broderlige Ven, og Ernst Kapp, Forfatteren til det udmærkede Værk *Philosophie der Technik*, er hans Farbrødre — og erhvervet under Omgangen med nogle af Europas og Amerikas fordomsfrieste Mænd.

Som et virkeligt Arnested for Tankeavl maa i Berlin *Lazarus's* og *Steinthals* Kres betragtes. Deres Tidsskrift *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* har grundet og fremmet Studiet af en helt ny Videnskabsgren, som Lazarus har givet Navnet Folkepsykologi. Hans eget Hovedskrift er et tre Binds Værk *Das Leben der Seele.*

Lazarus er en meget rig Mand (han ejer vist henved en Tiendedel af Byen Leipzig) og Bestyrelsen af hans store Formue optager nødvendigvis en Del af hans Tid; men han forstaar i Berlin at gaa op i en Universitetsprofessors Stilling. Som Taler er han en af Tysklands formfuldendte; som Verdensmand ligeledes i Besiddelse af sikker Form; som Menneske er han paa én Gang fast og blid, den menneskevordne Takt. Uden selv at være en frugtbar Natur, har han samlet en lille Skare om sig, der arbejder paa at lægge og tilslibe Grundstenene til en Lære om Folkeslagenes forskelligartede Sjæleliv.

Hans Ven og Medarbejder Sprogfilosofen *Steinthal* er en Tænker af helt modsat Type, en genial Særling, en ensom Arbejder, en verdensfremmed og stridbar Lærd. Man kan nævne ham som Forsker ved Siden af Navne som Mommsens, Helmholtz's og Dubois-Reymonds. Hans Værker over Sprogets Historie og Væsen er epokegørende. Der er i hans Tanke noget af den

sønderdelende Skarphed, som udmærker Lessings Kritik. Han er en Sjæleforsker af høj Rang.

Den, der ikke har Tid eller Evne til at læse hans store Værker over Sprogets Oprindelse eller Sprogvidenskaben, kan lære ham at kende gennem de smaa, fine og dybe, bibelkritiske Afhandlinger, som hans Tidsskrift indeholder af ham. Disse Afhandlinger er Mønstre; man finder sjældent saa indtrængende literær Kritik. Man tage f. Eks. den Afhandling, i hvilken Steinthal begrunder den Anskuelse, at femte Mosebog tvertimod den almindelige Antagelse er den ældste af de fem Mosebøger; den røber en psykologisk Evne, som gør et ikke mindre overlegent Indtryk end den historiske og filologiske Lærdom, hvortil den støtter sig.

Disse Mænd er kendte nok ogsaa udenfor Berlins og Tysklands Grænser, men der er mange andre, hvis Væsens Oprindelighed eller hvis Dannelses Selvstændighed ikke blot gør Bekendtskabet med dem værdifuldt, men som skønt de er lidet kendte udenfor Berlin, staar saa højt, at de gør Opholdet i Byen tiltrækkende. Jeg vil eksempelvis nævne en Personlighed som Filosofen *Friedrich Paulsen*, en frisisk Bondesøn med et Luther-Ansigt, en af de yngre Mænd, som lover meget, og som allerede har holdt mange Løfter. Den store Almenhed er han kun bekendt ved sine Afhandlinger om Kant og sin Bekæmpen af Latin-Undervisningen i Skolerne (se hans store Værk *Geschichte des gelehrten Unterrichts*); men han er en Type paa den noget sædeligbarske Dygtighed, der arbejder sig frem i den yngre lærde Slægt. Eller jeg kunde nævne en Forfatter som *Heinrich Homberger*, den polære Modsætning til Paulsen, Verdensborger som denne national, fin og kræsen i sin Stil, som denne djærv og behersket, maaske den Mand af alle Yngre i Tyskland, som skriver det smukkeste og mest udsøgte Tysk. Hans Bind *Italienische Novellen* udmærker sig ved at indeholde de eneste helt ægte italienske Noveller, der er skrevne udenfor Italien; end ikke Paul de Mussets fortræffelige *Nouvelles siciliennes* er ganske saa ægte, skønt de kommer dem nærmest. Da Hombergers Noveller blev oversatte paa Italiensk, var det som vendte de tilbage til deres Modersmaal. En Afhandling eller Kritik af ham er altid et Kunstværk.

* * *

Det Indtryk, den Fremmede længst vil bevare af Berlin, er et Indtryk af Duft og Klang, ved Sommertid af Byens Duft, ved Vintertid af Musiken i dens Gader. I dette Aars Juli stod der en Duft af blomstrende Linde vel en Uge i Træk lige nede fra Slottet og ud til det yderste Vesten. Saadan dufter Lindene ellers kun i Heines *Buch der Lieder.* Og som der dengang var Duft i Luften, er der nu og iøvrigt til alle Tider Klang. Krigsministeriet lader Aaret rundt Tropperne marchere; man vækkes hver Morgen tidlig af Regimentsmusik, og paa hvert andet Gadehjørne maa man om Dagen vente for at lade en Bataljon eller Eskadron passere forbi med sit brusende Orkester. Det klinger saa fuldt, saa taktfast, saa sejrrigt og sejrforjættende, at man kan blive ganske vemodig af at høre derpaa, og Tropperne ser saa mandhaftige. smukke, velplejede ud, at det er en Lyst for Øjet at se dem. Mon der gives smukkere Tropper i Europa end den prøjsiske Garde, som udgør Berlins Garnison?

Det slog selv mange Ikke-Tyskere, hvor kummerligt paa Manøvrernes Tid de fremmede Militær-Attachéer, der dog var udvalgte Folk fra de forskellige Lande, tog sig ud ved Siden af de indfødte Officerer. Ikke én af dem havde en Holdning som de tyske Befalingsmænd, ingen bar Præget af deres rolige Selvfølelse.

Berlin oplevede for et Par Uger siden et i al sin Lidenhed ret mærkeligt militært Skuespil. Efter at i Fjor den engelske Skytte Dr. *Carver* havde vakt den højeste Forbavselse endog i militære Krese og i Hofkresene ved sin Skydekunst, indfandt i Vinter en amerikansk Medbejler af ham sig her i Berlin, Mr. *Ira Paine,* og gav Forestillinger paa Walhalla Teatret. Mr. Paine havde sin Hustru med sig, der gik ham til Haande ved alle hans Skyde-Øvelser, og denne amerikanske Dames fuldendte Dejlighed lokkede maaske vel saa mange Tilskuere som Mandens Kunst. Det var ogsaa nok værd at se Fru Paine. Klædt som sin Mand i en sort Fløjlsbluse med langskygget Kasket (som Værn mod Skaarene af de Glaskugler, hun kastede op i Luften for at Manden kunde skyde efter dem) indfandt hun sig hver Aften paa Scenen under det skarpe elektriske Lys. Langt nede paa Tilskuerpladsen var der en Forhøjning for Mr. Paine, der med en Pistol uden Visér, ja med en Pistol, der over Mundingen bar en tre Tommers Ramme af sort Pap, som dækkede Genstandene for Skytten, skød Esset ud af et Kortblad, hans Frue holdt i

Haanden, ja skød alle Hjerterne ud af en Hjerter Fem uden en eneste Gang at fejle, endsige beskadige de fine Fingre, der holdt Bladet. Palnatoke og Wilhelm Tell skød dog kun et Æble af Hovedet paa deres Søn, Mr. Paine skød tredive eller fyrretyve Aftener i Træk en Valnød af Hovedet paa sin unge Hustru, indtil Politiet lagde sig imellem og forbød det. Mærkværdigt var det at iagttage Fruen nærved. Ikke en Skælven i de faste, regelmæssige Træk; aldrig en nok saa svag nervøs Dirren af Haanden, naar Kuglen slog ind en Tomme fra Fingerspidserne.

En Dag faldt nu Mr. Paine paa at foranstalte en Kapskydning i Teatret. Han opfordrede tyske Mænd, der ikke stod i aktiv Tjeneste, til fire Aftener i Træk at skyde til Maals i Walhallateatret med Mauser-Geværer. Den bedste Skytte vilde han hver Aften give en Guldmedalje; selv vilde han derpaa vise Skytterne og Publikum hvad der lod sig gøre med dette Vaaben. Hver Skytte turde skyde ét Minut og ingen turde deltage, der ikke forud godtgjorde sin Evne til at skyde mindst 27 Skud i Minuttet. Det var oprindelig Mr. Paines Hensigt at tillade hvem som helst at konkurrere, men da enkelte af Teatrets Velyndere forestillede ham, at han neppe gjorde sig Rede for den Færdighed, de tjenstgørende tyske Underofficerer besad i Brugen af deres Gevær eller for den Iver, hvormed Skydekunsten dyrkedes i Hæren, indskrænkede han sin Indbydelse til Folk, der ikke stod i aktiv Tjeneste. Nu vel! Mr. Paine blev ligefuldt overvundet alle fire Aftener i Træk og ikke af én Skytte, men af næsten alle de afdankede Underofficerer, der havde meldt sig. Det viste sig, at han hver Aften skød omtrent daarligst saavel med Hensyn til Antallet af de i et Minut affyrede Skud som med Hensyn til Antallet af Træffere. Overrasket og beskæmmet forlod han hurtigt Berlin. Han var vant til at gøre Underværker med sit eget saa langt vanskeligere Vaaben; han anede ikke, hvilken Grad af Fortrolighed det prøjsiske Militær har opnaaet med det saa mange Gange lettere Vaaben, det er vant til at tumle.

Det sidste Indtryk af Berlin er det, at det er Byen, hvor den afskedigede Underofficer skyder tredive Skud i Minuttet paa en Prik.

XLVI

Efterskrift

(1903)

Den 1. Februar 1883 blev der givet en Afskedsfest for mig i Kaiserhofs store Sal i Berlin. Der var Videnskabsmænd, Politikere, Forfattere og Kritikere tilstede, deriblandt Mænd som Gneist, Spielhagen, Heinrich Kruse, Paul og Rudolf Lindau, Ludwig Geiger, Hans Hopfen, Siemering og v. Gleichen-Russwurm, Schillers Barnebarn. Friedrich Kapp indtog Forsædet, Wilhelm Scherer, Professoren i Literaturhistorie ved Berlins Universitet, holdt Festtalen. Efter ham talte Julius Rodenberg, Loewe-Bochum og Lazarus, der oplæste et Digt, Paul Heyse havde sendt. Jeg havde kun modtaget Festen paa den Betingelse, at jeg i min Svartale nævnte Forholdene i Nordslesvig, og skønt jeg blev anmodet om at undlade dette, satte jeg det igennem.*)

Faa Dage efter brød jeg op fra Berlin og forlod Byen, i hvilken jeg i de forløbne mere end tyve Aar ikke har tilbragt ret mange Uger, om jeg end har besøgt den næsten hvert Aar.

Det nuværende Berlin er udvortes noget forskelligt fra det ovenfor beskrevne. Den nye Rigsdagsbygning er for længe siden opført, de pergameniske Billedhuggerarbejder har faaet deres eget Museum osv.

Større og betydningsfuldere er de Forandringer, der er foregaaede i det tyske Rige siden da.

Kejser Wilhelm I og Kejserinde Augusta, Kronprins, senere Kejser Friedrich, Kronprinsesse Victoria, senere Kejserinde Friedrich, Bismarck og Moltke er ikke mere i de Levendes Tal; og med dem de Politikere, hvis Navne dengang var paa Alles Læber: Bennigsen og Windthorst, Camphausen og Delbrück, Lasker og Bamberger, Treitschke, Friedrich Kapp og Loewe-Bochum, Stephan og Liebknecht. Musikens Stormænd, Richard Wagner og Liszt, er begge døde. De store Videnskabsmænd er gaaede bort, Helmholtz, Virchow og Mommsen, Gneist og Dubois-Reymond, og med dem Lazarus og Steinthal, Scherer og Nachtigal og saa mange andre Forskere og Opdagere, der omtales paa disse Blade. Mel-

*) Se Saml. Skrifter XII, 263.

lem Digtere og Forfattere har Tiden ryddet op, Auerbach er borte og Gottfried Keller og Friedrich Vischer, Hamerling og Hillebrand, Homberger og Gildemeister. Yngre Mænd er traadte i disses Sted uden at naa dem i Betydning eller Ry. Der er i den Henseende som i Mere stor Forskel paa Bismarcks Tyskland og Wilhelm den Andens.

Paa den Tid, hvorom jeg har skrevet, talte det tyske Socialdemokrati 500,000 Vælgere. Nu er dets Vælgertal tre Millioner.

I Literatur og Kunst er siden da nye Navne dukkede op; blandt dem har for Literaturens Vedkommende kun ét Navn faaet Verdensbetydning, Friedrich Nietzsche's.

Tydeligst er Teatrets Fremgang. Siden hin Aften, da et Berlinsk Publikum udhyssede *Et Dukkehjem*, er Henrik Ibsen blevet lyst i Kuld og Køn af den tyske Læser- og Tilskuerverden, og han har været medvirkende til den dramatiske Literaturs nye Blomstring. Blandt den tyske Scenes store nyere Talenter staar Gerhart Hauptmann, Hermann Sudermann, Arthur Schnitzler vel som de ypperste. Den skønne Literatur staar overhovedet ret højt; men trods den Rigdom af Evne, der er lagt for Dagen i Roman, Novelle og Lyrik, er det i de forløbne tyve Aar ikke lykkedes Tyskland i disse Fag at frembringe en Aand, der interesserer Europa, som samtidigt saa mange franske Forfattere har gjort det. Tysklands umaadelige Opsving i Handel og Værkflid har ikke været ledsaget af et tilsvarende i Digtning eller i Kunst, hvor Max Klinger nu som da er det ypperste Navn.

Den Personlighed i det tyske Rige, som for Tiden mest sysselsætter den civiliserede Verden, er vistnok Kejseren selv, der paa næsten alle Omraader har stillet sig i Forgrunden, og som især fængsler Opmærksomheden ved sin ualmindelige Meddelsomhed.

JULIUS LANGE

BREVE FRA HANS UNGDOM

MED EN INDLEDNING OG EN RAMME

(1898)

Det er sjældent, at en Kunstner kendes, som han saa ud, da han var ganske ung og indtagende; han faar først Ry senerehen, naar allerede Livets Slid, Lidenskabernes Kampe og Pinsler har omdannet hans oprindelige Aasyn. Han efterlader sig kun en medtaget, visnet Maske, hvor hver Kval har levnet som Ar et Mærke eller en Rynke. Det er dette sidste Billede, der iøvrigt ogsaa har sin Skønhed, som Efterverdenen mindes.

Théophile Gautier.

I

Du sysselsætter dig altsaa for Alvor med disse Sager, læser *Edda* og *Nibelungenlied* med Nutzhorn, og Sagaer og den Slags. Hvad skal det til? Hvad kommer det os ved, at vi har saadan en gammel Oldemoer siddende paa Island? Der er jo ingen Form i de Guder. I al bildende Kunst stod de desuden paa Hottentotternes Standpunkt ... De rager mig ikke ... *Jeg har engang til uvis Tid og paa uvist Sted faaet et Kys af den græske Muse ...*

Ordene faldt en smuk Søndagaften i Slutningen af Maj 1861 paa en af Amagervolds Bastioner. Vi havde paa Galleriet studeret hollandsk Kunst om Formiddagen, samt hver for sig arbejdet med vort Pensum Græsk, dernæst sent paa Eftermiddagen i Fællesskab læst en god Del af Plautus' *Amphitruo* og paa Julius Lange's Værelse set paa Stik efter Teniers.

Landskabet rundtomkring var yndigt. Det var ganske stille, ingen Vind; Alt laa i Halvmørke. Kun en Række Lygter langs Søen kastede seks store blanke Ildsøjler ned i Vandet. Saa blev Stilheden forstyrret af den ilde lydende og larmende Musik fra Tivoli. Til den anden Side ned over Vandet var Alt mere dæmpet og tyst, og Havet tabte sig ude i det hemmelighedsfulde Fjerne. Der var en uendelig Mængde svage Lyd i Luften.

Vi gik et langt Stykke rundt om Volden. Det var blevet ganske mørkt; en Stjerne hist og her. Da skingrede pludseligt, dog forunderligt hørende med til det Hele, et Lokomotivs Piben gennem Luften, og kort efter knaldede fra to Sider, fra Tivoli og Alhambra, Fyrværkeriet løs; det skrattede og sprudede; Raketter

og Sværmere susede i Vejret og faldt ned i en broget Ildregn. Efter et Kvarters Forløb standsede Spektaklet, de sidste Gnister var slukte, og Alt blev meget stillere end før. Paa den anden Side laa nu Masserne af Træer og Huse og spejlede sig i Vandet saa klart, at Skygge- og Legem-Verden syntes lige legemlige og lige meget Taagebilleder. Det Tiltrækkende ved Skuet beroede imidlertid paa Bevidstheden om, at disse luftige Omrids af jordiske Ting ikke var hvad de lignede, Laternamagica-Billeder, men lutter Virkelighed, og at Skumringen her dækkede over noget saa tilforladeligt og hemmelighedsrigt som hele Christianshavns By, der laa dèr forædlet og forvandlet.

Men Julius Lange havde endnu Fyrværkeriernes Knitren i sine Øren og deres Raketters Fald for Øje. Hvor forunderligt, sagde han, at dette er en ganske almindelig Søndag, under hvilken Kjøbenhavn udfolder saa megen Festlighed; man skulde tro, det var en Kroningsdag. — Det glæder mig, lød Svaret, at der er Sans nok for det Uvirkelige tilbage til at Folk kan more sig med Fyrværkeriers Glans og Knald eller staa tidligt op første Pintsedag for at se Solen danse. Dette sidste kan endda neppe kaldes Øjenlyst. Menigmand har den grovere Øjenlyst, vi den finere.

Han betragtede Landskabet, nød Freden i Naturen og udbrød: Føler du dig ikke under saadanne Omstændigheder opfordret til at opgive Omgangen med dine interessante, farlige Venner og din altfor redebonne Latter og Søren Kierkegaard?

Jeg blev forundret, dels fordi Søren Kierkegaard slet ikke kom den Sag ved, dels fordi jeg ikke havde ventet en saa personligt nærgaaende Udtalelse; men jeg følte mig desuden ikke ramt; de Bekendte, som Ytringen sigtede til, havde aldrig havt nogensomhelst Indflydelse paa mig, og den mig selv ret pinlige, næsten Ørvaroddsagtige Lattermildhed kunde jeg ikke ved et Forsæt lægge af. Jeg gav da et afbøjende Svar. Men han vendte tilbage til mine Ord om den finere Øjenlyst, vi i Aften og i Reglen nød, og sagde: Føler du ikke, at det er pinegalt, som vi to her og ellers stadigt bærer os ad, at se paa Alt fra den æstetiske Side, kun agte paa, hvordan det tager sig ud? — Jeg følte det ikke, og det ramte mig ikke, fordi jeg netop havde mange andre Synsmaader til daglig Brug; jeg bøjede atter af. Men han kom igen tilbage til, hvor ugudelig vor Livsbetragtning var, denne blotte Skønhedssøgen og Skønhedsglæde.

«Jeg staar jo ikke i den; jeg stræber dog imod Sandhed; vil gøre den og tale den.»

Han: Aa, kunde jeg blot gøre et Fnug Sandhed! Hvor let kunde jeg f. Eks. blive en rigtig god Lærer, hvor meget mere tilfredsstillende var det ikke for mig selv; men jeg gør det ikke.

Jeg svarte: Opgaven er vel at tale Sandhed og derved lide for Sandhed.

Han: Er da virkelig al Sandhed ilde hørt? Kan man ikke sige Sandheden, hvor den er vel hørt?

«Den gaar da vist bort over de Enkeltes Hoveder. Den, der ikke vover, vinder heller intet. At præke i Ornat er ingen Kunst.»

Han: Hvem siger, det skal være en Kunst? Man skal ikke tale, men gøre det Sande.

«Undertiden er den allernærmeste Maade til at gøre det Sande den at tale Sandhed. Det er mig selv vanskeligt nok; jeg ligger i stadig Konflikt med mine Omgivelser og har slet ingen Berøringspunkter med dem.»

Han leende: Og jeg kan ikke røre mig for lutter Berøringspunkter. Det kan være godt nok; men det gaar ud over hvad man kalder Sommerfuglestøvet. Jeg føler forøvrigt ingen Trang til at isolere mig gennem Kritik.

«Jeg har nu engang givet mig Tanken i Vold; jeg maa ad den Vej, ad hvilken den fører mig, hvor den saa fører mig hen; jeg vil helt igennem Refleksionens Skærsild og ud paa den anden Side; som Sigurd, da han red igennem Ilden.»

Han: Det er vistnok den højeste Fordring, maaske en uafviselig, at man skal have organisk Sammenhæng og Enhed i sit Væsen. Men jeg føler, at saavidt kan jeg ikke komme. Mit Hoveds Verden og mit Hjertes Verden er i indbyrdes Splid. Jeg vil ikke give mig Tanken i Vold for ikke at tabe Alt. Hvis en Forsoning af Tro og Viden er umulig, som Rasmus Nielsen siger, saa begriber jeg ikke, hvorledes man kan være paa én Gang en Tænker og et kristent Menneske. Det at holde sin Kristendom borte fra sin Filosofi og omvendt, er jo dog et latterligt Husraad. Bedst var det ogsaa for dig, om du opgav Kierkegaard og al den lede tyske Filosofi, overhovedet alle de Bøger. Jeg *hader* alle Bøger. O gid, o gid jeg havde et Fag! Véd du hvad jeg allerhelst vilde studere? *Kunsthistorie*; nu er det sagt. Og véd du hvorfor? For at blive fri for at stirre

mig blind paa alle de Bogstaver. — — Jeg kan ikke lade mig spalte af Grubleri. Den Student Bødtcher, der skød sig for nylig, efterlod sig et Papir, hvorpaa der stod, at han havde følt, et Menneske maatte være enten en eller tre, men han var to og derfor skød han sig. Det at have nok saa mange Jeg'er, som Poul Møllers Licentiat, gør slet ikke noget, men at være to, det er sandelig en tilstrækkelig Dødsaarsag. Folk finder Ideen i Heibergs *De Nygifte* saa rædselsfuld; den er netop uendeligt human og den Tanke dybsindig, at den, hvis Skyld og Straf vejer op mod hinanden, maa leve sit Liv om igen. Det Forfærdelige er ikke den Fornemmelse, at man havde levet *før* paa Jorden eller kunde komme til at leve *igen* f. Eks. paa en anden Klode; det eneste sande Rædselsfulde er Dobbeltgængeri. Derfor har Greven i *Wilhelm Meister*, der tror at se sig selv, en lovlig Grund til at blive vanvittig.

Da vi omtrent var ved hans Hjem, sagde han: Aarsagen til at vi saa daarligt forstaar hinanden, eller at vi angaaende dette Punkt egenlig kun hver for sig kan fortælle eller tale, men ikke samtale, er dog den, at vi begge er saa ganske blottede for Erfaring og Menneskekundskab. Hertil kom nu den smukke Aften, der har forledt os til at gaa ind paa Omraader, man maaske aldrig burde berøre, og dog hvem véd, maaske er det godt, engang at faa talt ud og fejet ud.

II

Der fremtræder i denne tilfældige Samtale, gengivet blandt hundreder, nogle betegnende Egenskaber ved Julius Lange's Væsen som Yngling. Han er sig den græske Kærne i sit Naturel bevidst; han betoner under sin Ligegyldighed for oldnordisk Arkæologi med en vis stolt Selvfølelse, at hans Liv har faaet sin Indvielse af den græske Muse. Men det er dog saare langt fra, at hans Hellenisme er fuldstændig eller følgerigtig. Lige op ad den ligger — uden at han ret selv føler den Dobbelthed, hvori han under sin Angst for at spaltes lever — en kristelig Skrupuløsitet, der atter og atter opkaster Spørgsmaalet om den kunstneriske Livsopfattelses Retsgrund, atter og atter underkender og miskender den, og en Sky for Tanken som kritisk opløsende

Element, for Tvivlen, Grubleriet, Selvransagelsen, som momentvis afføder Had til alt Bogligt, Afsky for Bogstavernes døde Sort paa Hvidt, der ingen Tilfredsstillelse volder Synet, og en Tyen ind til den bildende Kunst som det Farverige, Fyldige, Uopløste, det som skues paa én Gang og virker med ét Slag. Det var først mange Aar senere, at det hellenske Element i hans Væsen virkelig naaede til at gennemtrænge det helt, saa han blev den klare og helstøbte Aand, han var anlagt til at være.

Men som han i hine Aar var — ufærdig og i mange Maader paa Vildspor — var han for den adskilligt yngre Ven, der aldrig lod sig forvirre af hans Ufuldkommenheder, men havde den mest levende Følelse for hans Væsens Ejendommelighed og Sundhed, en Genstand for Beundring og en stadigt rindende Kilde til Glæde.

For en syttenaarig Yngling, der kommer til et Universitet og skal begynde sit selvstændige Liv, er Intet vigtigere end de Tilskyndelser og Paavirkninger, han modtager fra tilnærmelsesvis jævnaldrende Studiefæller. Han slutter sig i Regelen let og hurtigt til ikke faa; han søger ubevidst eller bevidst efter Væsener, der kan virke fremmende paa ham. Jo stærkere Livet pulserer i ham, jo lidenskabeligere han føler Kundskabstrang, Lærelyst, Længselen efter at forstaa sig selv og Andre, med des større Iver og Forventning vil han kaste sig ind i det aandelige Samliv og Tanke-Udvekslingen med Kammerater. Uerfaren som han er, vil han i Begyndelsen ikke sjældent tro at have fundet hvad han søger. Hvor han møder nysgerrig Høflighed, vil han indbilde sig at møde Forstaaelse og Velvilje. Hvor han møder Velvilje, vil han tro ogsaa at møde Intelligens. Hvor han træffer Intelligens, forstandstør, ufrugtbar Intelligens, vil han maaske juble i Troen paa at have mødt den virkelige, lærerige Overlegenhed. Og imedens trænger de sig om ham, de ganske tomme, hvem hans Indfald morer og fylder for nogle Øjeblikke, de kloge og lade, som pumper ham for hvad han véd og har tænkt, de forfængelige, som er paa Jagt efter en Beundrer og hvem det lykkes at blænde og indfange ham en Stund for atter at slippe ham, ør af Skuffelse og Lede, og de i alskens Daarlighed Forfarne, der vil hverve en Rekrut, og den livlige Vrøvler, der attraar en Tilhører, og Pahlen-Typen, der søger sig sin Adam, og Mefisto-Typen, den smittende, der vil gøre ogsaa ham til *et Misfoster af Skarn og Ild*, alle disse, som udsuger, keder, fordummer, fordærver, forvirrer den Uerfarne, de som spilder hans

Tid, de som stjæler hans Mod, de som pletter hans Sind, de som raner hans Friskhed, de som slaar Vand paa hans Varme, de som saarer ham ved Raahed, de som sløver ham ved Pedanteri eller Spidsborgerlighed, de som smitter hans Tanker med deres Vrangtænkning, de som hidser hans Drifter ved deres Eksempel, de som leder hans famlende Jeg ind paa Veje, der ikke fører nogensteds hen. De møder ham en for en eller i Flok, hele denne Hærskare af Individer, mod hvem denne Yngling, der træder ud i Livet med en spirende Mandsvilje og en Forstandsevne, der trænger til des mere Næring, jo flersidigere og stærkere den er anlagt, har at værge sig paa Liv og Død, alle disse, han maa ryste af sig og kaste fra sig for at blive sig selv. Hvor mange er der ikke af dem, og hvor faa, hvor sjældne er de berigende Individualiteter!

Julius Lange var allerede som 22-23-24-aarig ung Mand en saadan berigende Individualitet. Det blotte Samkvem med ham berigede. Der var saa megen Fylde og Kærne i hans Væsen. I Sammenligning med ham syntes andre Mennesker hvad hvislende Seddelpenge er i Sammenligning med en klangfuld Gulddaler. De andre unge Studerende var ufriske af den megen Sysselsættelse med det Skrevne og Skriveri. Hans Væsen var Mundtlighed. Selv de bedste blandt Kammeraterne var der slidt paa ved den megen Sysselsættelse med Læsning og Bøger. Hans Væsen var Anskuelse, Syn.

Han sad inde med den fineste nedarvede Dannelse. Hans Fader var en stille, gennemdannet Tænker, en Tænker for Livet som Sibbern. Hans Moder tilhørte og ikke blot ved Fødselen men ved det hele Anlæg en af Danmarks aller ypperste Slægter, og Forældrene, «den blinde Mand og den døve Kone», der saa rørende understøttede hinanden i et Ægteskab, der kunde kaldes idealt, udmærkede sig ikke mindre ved sjælelig Finhed end ved aandelig Kultur. Hans Morfader, den gamle Biskop, hans to ypperlige Morbrødre, Digteren Paludan-Müller og Historikeren, alle havde de meddelt ham nogle Gran af deres Væsen. Men skønt han saaledes havde en Dannelsesarv som faa eller ingen af hans Jævnaldrende kunde rose sig af, var han en ganske oprindelig Natur. Uden nogensomhelst Selvtilfredshed var han tilfreds. Aldrig kunde han som misfornøjede Kammerater jamre over Mangel paa Sans eller Mangel paa Evne. Han havde Sans og Evne nok og savnede ikke synderligt hvad der fattedes ham.

Han havde bl. A. dette de sært Ejendommeliges Kendemærke, at hans Dannelses Kilder var faa, undertiden pudsigt tilfældige eller dog besynderligt valgte, men saa grundigt udnyttede, at de traadte istedenfor andre rigere Kilder til Kundskab eller Udvikling. Selv oprindelig opsøgte han og fastholdt han det Individuelt-Oprindelige hos Enhver, der interesserede ham, brugte gerne f. Eks. Udtrykket: «saaledes som *han* saa udmærket kan» og søgte af Instinkt, saasnart det gjaldt Opdragelse eller Paavirkning, altid til de Ypperste, til Menneskehedens allerstørste Aander. Han omgikkes, kan man sige, alt som tyveaarig, stadigt og uden at lade sig forvirre, de største Aander som Æschylos, Shakespeare, Goethe, Fidias, Praxiteles, Raffael, Michelangelo, Rembrandt, omgikkes dem naturligvis ikke som Ligemand, men i al Ydmyghed uden sygelig Selvringeagt som en langt ude Beslægtet, og under hans Forhold til dem udviklede der sig den Humor, som var og blev hans Naturs Eksistensform. Det var en Humor, der beroede paa den medfødte Ligevægt i hans Væsen og paa den Sikkerhed i Optræden, der var en Følge af den, paa en fuldkommen Frihed for Selvbespejling og Forfængelighed, paa den selvsikre Naturs Egenskab, tilgavns at turde samle sig til Angreb, paa det Blik for det Karakteristiske, der bragte ham til i Grunden at elske Menneskene og i Virkeligheden at se det Tomme og Dumme hos dem, paa hans eget Menneskevæsens Sundhed, Vittighed, Langsomhed og Ro. Da jeg første Gang saa Julius Lange — det var om Aftenen den 29. November 1859 paa Ehlers' Kollegium — efterlod han det ene Indtryk paa mig, at han var en Humorist.

III

Skønt da kun 21aarig saa han lidt ældre ud end sine Aar; han var stærk og skulderbred; Udtrykket i Hovedet med den kraftige, betydelige, meget smukke Profil, de skønne blaa Øjne, det mørke tætte Haar og det yppige brune Fuldskæg var en Mands. Ret høj som han var og uden nogensomhelst Tilbøjelighed til Fedme syntes hans Skikkelse dog snarere svær end let. Soliditeten i hans Væsen afprægede sig i den. Han gik den Gang klædt i tykke, grove Stoffer, ved hvilke man sparede paa Overfrakken. Han havde nylig været i Murerlære (det var

Meningen, derefter at lade ham blive Arkitekt), han var fuld af humoristiske Historier om hans tidligere Fæller, Murersvendene og Lærlingene, og havde maaske, saa kortvarig hans Haandværkertid havde været og saa distingveret han i alle Henseender var, en Smule af Haandværkerens Holdning over sig endnu. Ingen af os Unge dengang lagde Vægt paa ydre Elegance; vi gik i Regelen tarvelig klædte. Julius Lange, der helt maatte sørge for sig selv, ernærede sig som Lærer i Borgerdydskolen paa Christianshavn og i den Spang'ske Pigeskole i Kjøbenhavn, gav desuden private Undervisningstimer, og maatte beflitte sig paa en streng Økonomi. Men endog paaklædt uden al Elegance gjorde hans Skikkelse det fordelagtigste Indtryk. Han stod fast paa sine Ben; hans smukke Smil var hjertevindende; hans Stemme havde varm, fuld Klang, og hans Aande var ikke blot altid fuldstændig ren — en sjælden og herlig Ting — men den havde en egen, tiltrækkende Duft, en endnu langt sjældnere Ting, saa det var En fysisk som aandeligt kært at være i hans Nærhed.

Han boede dengang saare beskedent, havde et Værelse i det grimme Baghus ved Nørrevold Nr. 28. (Det staar endnu.) Men til en Kammerat, der beklagede ham, at han boede saa knapt, sagde han muntert: «Har du set min Udenomslejlighed?» gik til Vinduet og viste ham den frie Udsigt til Træerne paa Volden og et stort Stykke Himmel.

Under Forsæde af Frederik Nutzhorn, en ung filologisk Kandidat, dengang Inspektør paa Ehlers' Kollegium, var der blevet stiftet et lille Selskab af neppe en halv Snes unge Studerende, der kom sammen hver anden Tirsdag Aften, læste et og andet højt og samtalede. Man stillede ikke store Fordringer til Underholdningen og man forlangte ikke Nyhed af det, der læstes højt. Vistnok henledes Opmærksomheden en enkelt Gang paa det Nye af Aaret, som Bjørnsons *Arne* f. Eks., der hørtes med Bifald, men ellers læstes mest gamle Ting. Nutzhorn oplæste f. Eks. en Del gamle plattyske, højst komiske Prækener, han havde oversat. Man læste *Don Quijote,* Reisers *Ildebrandshistorie*, Ewalds *Balders Død*, Bødtchers *Digte*, som var ny for Tilhørerne; saa liden Opsigt havde de ved deres Fremkomst vakt. En enkelt Gang læste et af Medlemmerne noget højt, han selv havde skrevet; jeg husker dog kun ét Tilfælde af den Art, hvor jeg selv meget genert foredrog en Afhandling om Symbol og Allegori med to i

den indflettede poetiske Forsøg, der fik megen Ros, mens Afhandlingen selv blev gjort til Genstand for voldsom Kritik. Ikke sjældent, især ved alle festlige Lejligheder, afløstes Læsningen af et *Sold,* det vil sige et Drikkegilde med Taler og Sange, hvilke Medlemmerne medbragte skrevne i 6, 7 Eksemplarer, for at de kunde blive sungne af alle de Tilstedeværende. Her som Prøve en af disse Sange, der vistnok skriver sig fra Julius Lange's Haand. Vore Viser var nemlig ikke undertegnede:

Gæve Venner! Tager Sæde
her om dette brede Bord!
Nok af Æde, nok af Væde,
nok af Vrøvl og Gammensord!
Aabner Munden! Lader glide
Punschen gennem Halsens Tragt!
Aabn den atter, lad os vide
hvad til Live den har vakt!

Ak! hvormangen Tirsdag Aften
sad vi her med Bog i Haand!
Hvor var Glæden, hvor var Kraften,
hvad gav Vinger til vor Aand?
Nogle læste, Andre skændtes,
Somme sov i Sofakrog —
Ak, hvad Trøst kan der vel hentes
af en gammel, skimlet Bog!

Ja, hvor skændigt spildtes Tiden
her paa dette Værelse!
Véd vi ikke, megen Viden
er kun Aandsfortærelse.
Men vor Aand vil ej fortæres,
ikke visne, bleg og gold.
Den skal styrkes, den skal næres,
den skal gødes ved et Sold.

Dristigt vi vort Maal forfægter,
stærk i Arm og fast paa Ben,
Kast Filisteriets Vægter
i hans Prosas Rendesten!
Løftet vil vi trofast holde,
til vi fra en søvnig Old
ned i Evighedens Bolle
glider gennem Tidens Sold.

I denne Kres var Julius Lange vel tilpas. Stor Agtelse og et oprigtigt Venskab forbandt ham med vor Chef, den livfulde,

snaksomme, tænksomme, selvstændige og grundigt lærde Frederik Nutzhorn. Fra Barndommen af havde han dernæst staaet i et nært og frugtbart Venskabsforhold til sin Fætter, den sære, dybt-originale Jens Paludan-Müller, og i et hjerteligt Kammeratskab mødtes han med unge Mænd som Harald Paulsen (den nuværende Højesteretsassessor), Troels Lund (Historikeren, dengang en ung teologisk Student) og den stille Sværmer Emil Petersen (død i 1890 som Afdelingschef ved Statsbanerne)*). Her var han skemtsom, kritisk, vittig, overgiven. Saa modne adskillige Medlemmer af Kresen end var, saa stak der dog meget af Drengen i adskillige af os endnu, og vi kunde more os med rene Drengestreger. Skulde vi en Formiddag ordne en Spaseretur til Søndermarken og blev Jens Paludan-Müller sendt ud for at hente flere Medlemmer end der forud var forsamlede, fandt han, naar han kom tilbage, ingen; alle havde skjult sig og kom først frem, naar Ævred var opgivet. Julius Lange, der havde den gammeldags Vane jævnlig at opfriske sine Livsaander med en Pris, betragtede det i hine Dage som en Art Kald at faa Andre til at snuse, stak sin Snustobaksdaase frem til enhver Nyankommende og nød det, naar den Paagældende maatte nyse paa det Frygteligste. Med sin usædvanligt stærke Hukommelse kunde han næsten alt Morsomt eller Mærkeligt, han havde læst, udenad og havde derfor altid Citater ved Haanden, der stod paa den snurrigste Maade til Samtalens Genstand eller til Situationen; en Myg, der sugede hans Blod, tiltalte han med lange Citater af Shakespeare til Mordere eller af Bredahl til Blodsugere. En ubetydelig Spøg, som man aldrig vilde agte paa, hvis den var bleven sagt af en Anden, fik i hans Mund en Vægt, saa den indprentede sig i Ens Sind for de næste 35 Aar. Det var et Intet, og det blev uforglemmeligt. Vi sad en Aften hos Nutzhorn og havde læst Græsk saa ivrigt, at vi glemte Tiden og forsømte at skaffe os Aftensmad. Værtens Madkasse blev taget frem. Den er som Pandora's Æske, udbrød Julius, ikke mindste Bid Ost; kun Haabet er tilbage. Da en af Selskabet, en fortræffelig Filolog ved Navn Gedde, som dengang endnu var Barnagtigheden selv, udbrød: Der er da intet andet end Selvmord tilovers, udbrød Julius hurtigt: Du vilde for dit Vedkommende dog kun begaa Fostermord, Gedde! — Slige Indfald, af hvilke ethvert godt Hoved

---

*) Se ovenfor *Saml. Skrifter* II, 491 og 499.

har en Mængde hver Dag, lød som ualmindelige Vittigheder ved den overlegne, enhver Modsigelse afvisende Maade, hvorpaa de blev sagte. Ved Alt, hvad han udtalte, var der en vis Nyhed. Han paatrykte det et Præg, saa det var som hørte man det første Gang, selv om han havde fortalt det før. Anførte han et Vers, forekom det En, at man havde aldrig hørt saa dejlig Poesi. En Dag sagde han f. Eks.: Balder var dog egenlig Oehlenschlägers Gud. Han er jo i Grunden kun det abstrakte Gode, derfor den vanskeligste at træffe af alle Guderne, og hvor ypperligt har Oehlenschläger ikke karakteriseret ham:

Han lignte den, som gemmer en Hemmelighed stor,
Hvortil ej Støvet har Øre og ikke Verden Ord.

Havde han anført to saadanne Linjer, glemte hans Tilhører dem aldrig. Det er om Poul Møller blevet skrevet, at selv saa ubetydelig en Ytring som den: «Det er smukt Vejr i Dag» i hans Mund klang, saa det var En, som fik man ved denne Sætning et ganske nyt Syn paa Sagen. Dette gjaldt nøjagtigt om Julius Lange, der i meget minder om ham. Han havde især i Skemt en Maade at meddele sig paa, som gjorde, at man ikke glemte hans Ord. Vi havde oftere havt Disputer om højere og lavere Gejstlige, for hvem han i det Hele nærede Velvilje eller endog Pietet, og vi var navnlig tit uenige om Martensen, mod hvem Kierkegaard havde bibragt mig megen Uvilje. En Aften, da jeg skulde i Selskab og klædte mig om, udbad Julius sig en af mine nye lakerede Støvler og skrev med Kridt under Fodsaalen: «Ovenstaaende hylder under Aandsfrihedens Maske betydelige Fordomme, endog Stands dito, f. Eks. Præstehad». Jeg har aldrig glemt dette *Ovenstaaende*.

I Vinteren 1860—61 drejede hans Tanker sig mest om Billedhugger-Kunst. Han kom og hentede En til en Vandring mellem Antikerne paa Charlottenborg eller i Antikkabinettet eller i Thorvaldsens Museums Kælder, og allerede i denne unge Alder var Antiken i Kunst ikke mindre end i Poesi gaaet op for ham i dens Herlighed; han havde Blik for mange af dens Sider, dens Skønhedsverden, dens Virkelighedstroskab, dens Portrætkunst (Demosthenes), dens Benyttelse af det Stygge (Æsopskikkelsen). Al hans Sympati gik nu til det Storladne og Simple; han var indtil Uretfærdighed kold overfor det Elegante, det Glimrende

Ovidiske (Apollo fra Belvedere, den medicæiske Venus, de Skikkelser, i hvilke Winckelmann endnu havde set Kunstens Fuldendelse). Det var dengang en Art Trosartikel i Æstetiken, at en blomstrende Kunst gennemløb tre Tidehverv, Storhedens, Skønhedens og Finhedens. Æschylos, Sofokles, Euripides, dorisk, ionisk og korinthisk Søjleform, Corneille, Racine og Voltaire var Eksempler. Julius Lange troede ikke paa denne Inddeling: Er Ovid da virkelig finere end Æschylos? spurgte han. Er det ikke et vrøvlevornt Udtryk for at han er mindre?

Overfor Hegels og Heibergs Opfattelse af Billedhuggerkunsten hævdede han først, at Skulpturens Medium ikke, som det sagdes, var Sten, men Farve, dernæst bekæmpede han Paastanden, at Billedhuggerkunsten i Modsætning til Malerkunsten ikke forholdt sig til Illusion. Han vilde hævde, at Illusionen ogsaa her havde afgørende Betydning. Man forstaar bedst, hvad han mente, naar man i *Fædrelandet* opsøger en gammel Afhandling af ham om Thorvaldsens Christus, der skønt skrevet med dybeste Beundring for Kunstværket er et Angreb paa det som gaaende udover Kunstens Grænser, fordi Statuen umiddelbart henvender sig til Tilskueren med sit «Kommer til mig, alle I osv.», da den dog som blot Sten ikke er i Stand til at holde, hvad den lover. Ogsaa den Paastand af Hegel, at den antike Billedhuggerkunst havde givet Afkald paa Gengivelse af Blikket, saa Statuen var blikløs, var Genstand for heftige Angreb fra hans Side. Han henviste træffende til Parthenons-Gavlen, hvor Athene viser sig for Guderne og alle retter Blikket mod et eneste Punkt. Han mente, den hele Paastand beroede paa Uvidenhed om de mange Tilfælde, hvor en indsat Øjesten er udfalden.

Efter sit Anlæg tog han aldrig Kunsten fra den rent artistiske Side alene, men ligesaa fuldt fra Indholdssiden. Et saadant Spørgsmaal sysselsatte ham, som om Astrologerne paa Thorvaldsens Alexandertogs-Frise ikke snarere spaaede Alexanders Død dèr i Babylon end, som det almindeligt opfattedes, hans tilkommende Storhed. Saa stærk hans Kærlighed til Thorvaldsen end var, havde han dog allerede da opdaget hans Grænser, dels hans Sneverhed i Sammenligning med Antiken — han kom oftere tilbage til, hvor pyntelige de fire Christiansborgske Reliefer var i Sammenligning med Parthenonsmetoperne —, dels hans Mangel paa Idéfylde, der var tydelig, hvis man f. Eks. sammenlignede hans Gratier med Raffaels. Disse Gratier blev af os Unge dyrkede

med en egen Andagt. Det Spørgsmaal blev drøftet, om de Kugler, de har i Hænderne, er Tryllekugler eller Æbler, indtil vi naaede det Resultat, at Kuglerne her har sindbilledlig Betydning. Kuglen blev paa Raffaels Tid anset for det fuldkomneste Legeme, og Meningen med dens Anbringelse er denne: Kuglen har ingen Kanter og det har Gratierne ikke heller. En af de Thorvaldsen'ske Figurer, Lange tidligt beundrede mest, var *Haabet,* især det saa overordenlig geniale Blik hos Kunstneren, der havde evnet at skue denne Skikkelse ud af de to smaa pudserlige Figurer paa Parthenons-Gavlen. Lange elskede denne Statue. Han sagde: Det er, naar man længe har siddet og arbejdet, saa kommer hun med de højtidelige, stille Skridt, med Frugtblomsten i Haanden, og siger: Nu skal du bare se!

IV

En Novemberaften, da jeg under Vægterpibernes Hvinen var gaaet ud for at se paa en Ildløs — hvad dengang hørte til Folkeforlystelserne — traf jeg i Flammernes Skær Julius Lange, der opfordrede mig til at læse Ovids *Metamorphoser* sammen med ham, eller rettere brugte den diplomatiske Vending, at det forekom ham, jeg havde udtalt det Ønske at have En, i Forening med hvem jeg kunde læse Ovid. Det havde jeg vel ikke; men jeg greb med Glæde en Lejlighed til hyppigere Samkvem.

Disse Timer førte saa til et Fællesskab i Studier, der i de nærmest følgende Aar strakte sig over en ikke ganske ringe Del af den latinske og græske Literatur. Ikke sjældent endte hin første Vinter Timerne med at Julius Lange fik sin Studiefælle med sig paa en umaadelig Spaseretur til Charlottenlund i Maaneskin og høj Sne, under hvilken han efter sin Sædvane mest talte om Kunst og Poesi. Han omgikkes af Malerne især Roed og Marstrand, af Digterne især Christian Winther og Paludan-Müller og fik en Mængde Indtryk og Tilskyndelser fra disse Kunstnerhjem. Det var mit Ønske som attenaarig, at alt saakaldt «Venskab», hvorved jeg forstod al daarlig Fortrolighed og al Trivialitet, skulde holdes ude fra vort Forhold, og Julius, som var ældre og visere, havde lige saa ringe Trang til uskøn eller vammel Fortrolighed; han plejede at indtage en meget satirisk Holdning

overfor dem af vore grundtvigianske Bekendte, der efter hans Udtryk bar deres Hjerter dinglende i Knaphullet som Dekoration. Efterhaanden kom det dog i Kraft af selve vor Ungdom til, at vi ikke havde nogen Hemmelighed for hinanden.

Kort efterat vi var begyndt paa i Fællesskab at læse Oldtidsliteratur, fik Lange den Idé, at vi burde forene os nogle Stykker og spille Sofokles's *Filoktetes* paa Græsk for om muligt ad denne Vej ret at trænge ind i den antike Tragedies Aand. Rollerne blev fordelte, Julius spillede Helten, Neoptolemos blev mig overdraget, Nutzhorn var Koret, Tritagonistens Rolle blev delt mellem forskellige, deriblandt en norsk Filolog. Der blev hele Vinteren igennem holdt først en Række Læseprøver, saa en temmelig lang Række virkelige Prøver, og naar det lykkedes at faa Bugt med de ungdommelige Latteranfald, der undertiden forstyrrede Andagten, lærte Deltagerne virkelig ikke lidet af disse Forsøg. Der prøvedes uden Sufflør, uden Kulisser, uden Kostymer og uden Teater hos den af os, der havde det største Værelse, indtil i Marts Maaned alle kunde deres Roller paa Fingrene. Om at indbyde Tilskuere var der ikke Tale. De Optrædende spillede af rent Sværmeri for Antiken og for deres egen Skyld alene. Sidst i Marts fandt den endelige Opførelse Sted. Julius Lange var den eneste, der virkelig spillede. Men han gjorde det saa mesterligt, saa overbevisende, at Illusionen indfandt sig og alle var lidt betagne. Naar Filoktetes sad alene og klagede over sin syge Fod, mens Koret forgæves vilde trøste ham, var Virkningen gribende. Paa Tragedien fulgte et overmaade lystigt Gilde, der varede til langt ud paa Morgenstunden og til hvilket jeg havde skrevet en Vise, hvis første Strofer lød:

Vi midt paa Scenen os satte kækt
paa Lemnos' Strand, paa vor Bag i Sandet,
og hilse dig, Punsch, som en Støvleknægt
mod Kothurnen, der trykker vor Fod forbandet.
Saa ville vi solde
og glemme vor Rolle.
Forresten tænker jeg, vi beholde
Kostymet paa.

Nu den, som er edderspændt Mester for os,
og den, som en Brøk af en Tritagonist er,
og Halvgude-Ætlingen Nôptolemos

og den i hvis Krop tre, fire Korister
Tilværelsen frister,
sin Værdighed mister.
Dionys Melpomene af Haanden vrister
den blanke Dolk.

V

Lange var endnu paa dette Tidspunkt filologisk Student og skønt han mere studerede Oldtiden fra den kunstneriske end fra den sproglige, særligt grammatiske, Side, som Sæd og Skik var i Madvigs Skole, havde han ingenlunde endnu taget nogen Beslutning om at vælge Studiet af Kunstens Historie som egenligt Fag. Overhovedet var selve Begrebet Fagstudium ham fremmed og imod. En Genstand for hans stadige Forundring var de Mennesker, som uden nogen aldeles udpræget Kaldelse næsten paa Slump griber et vist Fag og med Overseen af det almindeligt Menneskelige arbejder løs deri. Humanist, som han var, saa han med en Art Medynk paa deres Færd. Han plejede at sige: Der gives sikkert mange dygtige Fagmænd, som skylder den Omstændighed deres Navn og Anseelse, at de har solgt deres Ungdom for Arbejdsaar. Disse første Ungdomsaar er rimeligvis ypperlige Arbejdsaar; men den Pris er for dyr. Han var vel ikke sjældent urolig over, at han selv arbejdede saa helt uden Hensyn til Eksamensfordringer og Sligt, men ogsaa stolt deraf; han talte med Lune og uden Vemod om sin Mangel paa Evne til at blive et nævenyttigt Medlem af Samfundet.

Naar han saaledes protesterede mod at gøre Ungdomstid til Arbejdstid, saa var det først og fremmest hans Væsens sunde Flegma, der protesterede mod al ufrugtbar Gransken. Han vilde ikke spænde sig for Arbejdsvognen.

J. L. Heiberg har et Sted (*Pros. Skr.* X, 520) skrevet de fortræffelige Ord, at *som bekendt* inddeles Menneskene i Soldater, Barnepiger og Skorstensfejere, en Sætning, der jo lader sig fortolke paa mange Maader. Den blev hyppigt anvendt i Langes nærmeste Kres. Han selv regnede sig til Barnepigernes godmodige og pædagogiske Klasse, og man var i Kresen slem imod Skorstensfejerne, de rastløse, støjende, der rumsterer og renser og kaster en Mængde Snavs ned oppe fra deres Højde. De

betegnede for os de egenlige Arbejdsføre, der aldrig kom ud over Arbejdet. Jul. Lange vilde ikke være nogen Skorstensfejer. Og naar Menneskeslægten — ved en Frokost paa Holte Kro — ikke uden Henblik til Retterne paa Bordet inddeltes i Kalvesteg, Ræddiker og Portvin, saa vilde han heller ikke være nogen Ræddike. Han hørte ikke til de pirrende, men til de nærende Aander.

Arbejdets Slid laa ikke for ham. Hans Energi røbede sig ikke i Slid. Den røbede sig derimod bl. A. i den Magt, hvormed han tvang alle sine Omgangsfæller til at interessere sig for det, som netop i Øjeblikket sysselsatte ham. Man kom sjældent til at raadspørge ham med Hensyn til Ens egne Studier. Han tog Ens Opmærksomhed fangen ved sin fuldstændige Hengivelse i den Sag, han nu havde for; man sad som Tilhører næsten overflødig, men sjældent eller aldrig uden Udbytte.

Han hørte f. Eks. i den Vinter Hauchs Forelæsninger over *Hamlet*. De var følte og varme, men ikke gode. Hauch kunde komme med Spidsfindigheder som den, at Polonius, hvor han giver Sønnen Raad før Bortrejsen, ingenlunde vil advare ham mod almindelige Ungdomsgalskaber, men med overlegen Forstand har gennemskuet den Slethed hos ham, der i Stykkets Slutning lægger sig for Dagen ved Mordet paa Hamlet. Hovedtiltrækningen ved Hauchs Foredrag var for mig de dybsindige og originale Betragtninger, som de gav Lange Anledning til at anstille over Hamlet. Han talte her som altid om det Enkelte, Konkrete; han trængte maaske sjældnere ind i det, som var fælles for mange Fænomener; men han dømte stadigt ud fra sit eget Naturel, sit hele Naturel.

Som han elskede *Hamlet*, saaledes afskyede han f. Eks. af hele sit Sind *Forførerens Dagbog*, hvilken han paa mange Steder fandt ligefrem modbydelig. Den oprørte ham moralsk, medens «Forføreren» nutildags ved sin Unatur og sine Pralerier nærmest forekommer En komisk. («Mit Sideblik glemmer man ikke saa let.»)

Kort sagt Langes Selvstændighed beroede ikke paa Arbejde, var uafhængig af Arbejdet.

Hans Indsigelse mod at anvende Ungdomsaarene som rene Arbejdsaar beroede dernæst paa, at hans Drift til Forskning, til fri videnskabelig Tænkning og især til Kundskabsindsamling, forsaavidt Talen var om boglig Kundskab, dengang var ringe. Han satte Pris paa Indsigt, men endnu slet ingen, eller en alt

for ringe, paa Oversigt. Han kendte ikke til sin daglige Omgangsvens glubende, aandelige Appetit, nærede ikke hans lidenskabelige Attraa efter Kundskaber og Tanker, hørte til med Forundring og Misbilligelse, naar han talte om sin formelige Hungersnød efter Filosofi, efter en Grundanskuelse af Livet, efter Klarhed over det Religiøse. Substantiel og sky for Selvoptrævling som han var, kunde han overfor saadanne Udbrud ivre mod at «den Principløshed at kritisere Alting igennem skulde kunne betragtes som et forstandigt Princip.»

Fra først af havde hverken han eller jeg følt nogen synderlig Forskel i vort Grundsyn paa Mennesker og Ting. Man brugte dengang med Forkærlighed det filosofiske Udtryk *Livsanskuelse*, troede nøjagtigt at vide, hvad man mente dermed, og den (maaske fra Kierkegaard stammende) Sætning, at Enhed i Livsanskuelse var den afgørende Betingelse for Venskab, var gaaet over i en stor Del af Ungdommens Sind som en utvivlsom Sandhed. Saavel Lange som jeg fandt oprindeligt denne Sætning bekræftet ved vort gode Forhold. Men efter mindre end et Aars Tids nærmere Bekendtskab blev det klart, at Livsanskuelserne — for at bruge det gængse Udtryk — var højst uensartede, og der dukkede nu hos Lange af og til en vis Uro op overfor den haardnakkede Spørgetrang, den stadige Tagen Afstand fra enhver Autoritetstro, den Selvhengivelse til den ubundne Tanke, som han saaledes havde faaet lige opad sig ved sin Side og som han ikke ret kunde forklare sig. Det at ville bruge sin Forstand til at ransage og prøve Alt, selv det Helligste, stod for ham som Udslag af en hedensk Drift, et udøbt Instinkt, hvis Berettigelse forekom ham dunkel. Fin og hensynsfuld som han var, sparede han ikke i Venskab paa anerkendende og hjertelige Ord; han kunde humoristisk udbryde: Hvad var jeg uden G. B.! Men det generede ham undertiden ikke desmindre at have en Repræsentant for Tvivlen saa nær sig, og han kunde, naar en eller anden Aftale skulde træffes, paa sin lunefulde, men heftige Maade udbryde: ifald jeg ellers ikke myrder dig forinden. Saa lidet han endnu havde oplevet og saa lidet man skulde tro, at han følte sig hindret i Selvfordybelse ved de faa og ikke nærgaaende verdslige Forhold, hvori han befandt sig, saa led han dog under dem og havde ikke sjældent det Ønske, helt at kunne trække sig tilbage fra Verden. Han sværmede for Oprettelsen af protestantiske Klostre, hvortil man skulde kunne ty en Tid lang,

en tre eller fire Aar igennem, for at bevare sig mod Forfjamskning — og det mens mange af hans Venner kun længtes ud efter Indtryk af Livet og fordybede sig i verdslig Visdoms Grublerier over Livet. Dog den, der stod ham nærmest, havde i sin Følelse noget med hans Beslægtet, idet han led af Trang til Ensomhed og gerne havde aflagt Taushedsløfte af Lede ved de Folk, der forstaar at lokke alt Usandfærdigt frem af de Unge, og saa at sige spinde dem ind i Løgn. Men Vennen vidste af tidlig Erfaring, at man kunde leve ensomt endog under Samkvem med Mange, og at hvad man i Ensomhed erhvervede sig af Aandens ægte Guld, det vilde de, der levede i det verdslige Samliv med Andre, dog ikke modtage som lødig Mynt; det betegnedes i Reglen af dem som falsk. Det var da ingen Nytte til i sine Læreaar at drage bort fra Bylivet og menneskeligt Samkvem anderledes end til kortvarig Forfriskning. Man kunde endog meget godt foretage Rejser i Fællesskab uden at forstyrre hinanden med megen Tale og behøvede ingenlunde at bære sig ad som de ti Konferensraader og elleve Kancelliraader, der rejste sammen udenlands og var saaledes i Snak med hverandre paa hele Turen, at det Eneste, de af Omgivelserne iagttog, var hvormange Tallerkener en Opvarter i Berlin paa én Gang kunde bære paa sine Fingre.

Vi foretog stadigt større og mindre Ture sammen. Lange havde Ungdommens Trang til stærk og megen Motion, og hans Originalitet viste sig ogsaa i Maaden, hvorpaa han ordnede sine Spadsereture. Han tog intet Hensyn til Dagstiden og lidet til Føret. En sildig Vinteraften foreslog han en rask Gang til Slukefter eller Ordrup Kro. Han drog En med sig paa en Spadseretur over Lyngby til Frederiksdal og tilbage over Charlottenlund. Efter en Formiddag tilbragt i Moltkes Malerisamling og en Eftermiddag optaget af trættende Veje maatte jeg en Aften i Maj følge ham paa en Vandring til og gennem Dyrehaven, der varede fra Kl. 7 Aften til Kl. 9 næste Morgen.*) Der gaves jo dengang ikke Cycler, ikke engang Jernbane, og til Vogne havde vi sjældent Raad. Om Sommeren foretoges større Fodvandringer i Nord- eller Sydsjælland, paa Møen osv. Lange gik gerne sine syv, otte Mil om Dagen.

*) Se om denne Tur ovenfor Saml. Skrifter II, 516.

I Juli 1861 foreslog han mig en Tur gennem Sjælland til Møen, der som alle de andre foretoges i fuld Harmoni, men paa hvilken den berørte Modsætning mellem Livsanskuelserne tilsidst foranledigede et fra hans Side overraskende Udbrud. Vi gennemgik Roskilde Domkirke, stod i Ringsted Kirke ved Dagmars og Berengaria's Grave, overnattede i Holmekro, saa Gisselfeldt og Bregentved, var til Bondegilde i Allerslev i Anledning af en Aftægtsmands Død, gik fra det smukke Præstø ned til Nysø, hvor vi beskuede Thorvaldsens Værksted med enkelte Arbejder, der fattedes i Museet, gik saa til Kallehave og løb med et lille Dampskib, der gjorde sin Prøvetur og tog os gratis med, ind i Stege Havn. I Kirken gjorde Bissens Frihedsgudinde over Johannes Hage et mægtigt Indtryk. Vi gik i Vandet og Jul. Lange var efter sin Vane ret ængstelig for mig, saasnart jeg blot svømmede lidt længere ud, følte ganske samme Uro, som naar jeg aandeligt gjorde det. Dagen derefter gik vi til Budsene, hvor vi søgte en Bondemand op, ved Navn Jørgen Thisted, om hvem vi havde erfaret, at han skulde være villig til at give rejsende Folk uden store Midler et billigt Herberg. Vi fik en Stue med Lergulv og god, landlig Kost, saa' dernæst i de følgende Dage for første Gang Møens skønne Natur. Da vi fra store Klint skuede ud over det umaadelige dejlige Hav med Skumstænk paa dets Flade over hele dets Bredde, følte vi os meget lykkelige. Skoven paa Klinten, hvis Løv holder sig saa lysegrønt endog sent paa Sommeren, gjorde det mest forfriskende Indtryk. Og det lyse Løv tog sig, set nede fra, saa dejligt ud mod den hvide Klint. Den anden Dag gik vi til Korsbjerg, besteg det højeste Punkt paa Møen, hvorfra der var en Udsigt, som var os ny: det aldeles bølgeformede Land, Havet til alle Sider, Markerne, der saa ud som det bløde Filt paa en Hat, strøget mod Haarene. Vi steg op paa en Sten, der stod deroppe, og mindedes Billedet af Kongesønnen og den fattige Dreng i Andersens Æventyr og spurgte hinanden, hvem af os der var Kongesønnen og hvem den fattige Dreng eller om vi hver for sig var begge. Den følgende Dag gik vi til Lilleklint og derpaa ad en meget anstrengende men smuk Vej til Liselund, derfra op paa Aborrebjerget og om Aftenen til en af Langes Bekendte, der for Sommeren var bosat paa Øen i en smuk Bondegaard.

Da vi ud paa Natten var komne hjem, skete der noget, som berørte mig saa pinligt, at Ubehaget derved er levende hos

mig, næsten som da det hændte. Uden at nogen indledende Samtale var gaaet forud, kom Julius Lange pludselig frem med den Fordring til mig, at jeg maatte og skulde blive en Kristen, skulde dele hans Tro. Hans Udbrud rørte mig, og jeg forstod, at dette for ham var en Sag af saadan Vigtighed, at han mente sig berettiget til at sætte sig ud over alle Hensyn. Derimod følte jeg mig saaret af den Begrundelse, han straks derefter gav sin Opfordring: jeg dyrkede ingen anden Gud end Intelligensen, savnede det ene Fornødne, vilde tænke mig til Troen osv. Det var min stolte Heltener. Hele hans teologiske Opfostring var kommet op i ham, steget ham til Hovedet, og han talte som en Missionær. Jeg svarede intet, men harmedes. Vi pakkede vort Tøj sammen til Opbrud næste Morgen og gik i Seng. Der var ikke Tale om at sove. Ud paa Natten hørte jeg Julius Lange's Stemme. Han bad med høj Røst sit Fadervor. Det var højtideligt og pinligt. Kl. 4 stod vi op og gik til Stege, begge tause og ilde tilpas.

VI

«Et Engagement som Valkyrje kan faas Kronprinsensgade Nr. 9, første Sal. Det bemærkes, at der ikke ses saa meget paa gode Anbefalinger som paa at den Paagældende ikke er af nogen blid Karakter og har en passende Bredde over Vingerne.» — I disse Udtryk fremsatte jeg i Julius Lange's Værelse min Længsel efter et ualmindeligt Eksemplar af det kvindelige Køn. Og jeg udviklede mit Sværmeri for den unge Dronning af Neapel i Gaeta. Som et Slags Svar fremtog Lange en Tegning, han havde udført efter en ung norsk Dame, han i nogen Tid forgæves havde dyrket, og opfordrede mig til at konstruere den unge Piges Karakter efter hendes Aasyn. Han nævnte hendes Navn, skildrede ildfuldt hendes Væsen, og nogle Dage efter, da vi om Aftenen stod nede paa Kastelsbroen og saa Stjernerne spejle sig i Kastelsgravens Vand, sagde han: Saadan var hun; som naar man ser Stjerner spejle sig dybt nede i en Brønd.

Iøvrigt stillede han sig kun sjældent og i ringe Grad i Forhold til Kvinder og tilregnede sig som en Selvplager den ringeste Tilnærmelse som Brøde. En Tid lang led han af stærke Samvittighedsnag, fordi han som Tegnelærer i et Institut for unge

Piger havde set langt og ømt til en enkelt ung Pige, der, skønt fuldvoksen, var bleven i Skolen for at lære Tegning til Fuldkommenhed og for at opnaa større Dygtighed i enkelte andre Fag. Hendes sky, undselige Væsen fængslede ham. Skønt han i Skolen aldrig tiltalte hende, havde han dog ikke kunnet lade være en Tid lang næsten daglig at møde og hilse hende paa Gaden. Ud over dette var aldeles Intet sket. Men da den unge Pige en Dag gik fra Skolen før hans Time og derefter blev nogen Tid borte, frygtede han for at have jaget en saadan Angst i Pigebarnet, at hun hovedkulds havde trukket sig tilbage.

Jeg var længe om at forstaa, hvad det drejede sig om, forstod bestandig fejl. Han gjorde sig de heftigste Bebrejdelser, kaldte sig for en Slyngel og en ussel Karl, dels fordi han havde forvirret og forskrækket Pigen ved sin Holdning, dels fordi han som Lærer havde forsyndet sig mod Skolens Bestyrerinder og, som han udtrykte sig, sprængt dens moralske Baand. Det Hele var paa en Maade saa fint, at det forsvandt mellem Hænderne, naar man vilde tage paa det; men det var betegnende for Langes Skrupuløsitet.

I August 1861 udførte han under flere Dages Arbejde en Tegning af mig, som han fandt lignende og under hvilken han skrev Heines skelmske Vers:

O wie ist es hoch erfreulich,
Solchen Jüngling noch zu finden,
Jetzt in unsrer Zeit, wo täglich
Mehr und mehr die Bessern schwinden

En stor Del af vort Samliv bestod i at se paa Kunstværker og Afbildninger efter Kunstværker sammen. Dels besøgte vi uafladeligt vore Samlinger, dels saa vi Kobberstik i Forening, og endelig aabenbaredes en Fylde af de ypperste arkitektoniske og andre Mesterværker for os ved Opdagelsen af Fotografien og dens Anvendelighed til Genfrembringelse af Kunst. Hvilket Indtryk gjorde det ikke, da Gengivelser af alle de ypperste Maleres Billeder kunde faas og studeres for en ringe Penge! For to unge Kunstelskere i en fjern nordisk By var Indtrykket rent ud overvældende. Lange brugte om visse ypperlige, Fantasien sysselsættende Kunstværker, han erhvervede sig, det Udtryk, at han næsten ikke kunde være i sin Stue; saadant et Spektakel gjorde de derinde. Jeg har andensteds berørt, med hvilket Sværmeri

Raffaels *Skolen i Athen* og de herlige Mosaikbilleder af Planeterne i Capella Chigi's Loft i Kirken Santa Maria del Popolo første Gang blev beskuede og tilegnede af os. Men over alt det Sete og meget Andet byggede Julius Lange Lærdomme.

Naar han som tre og tyveaarig skulde betegne et af sin tidligere Ungdoms nu forladte Standpunkter, sagde han gerne: «Dengang havde jeg Teorier om alt Muligt». Han havde det endnu. Som tænkende Ungdom i Reglen gør, tumlede han stadigt med de vanskelige filosofiske Grundspørgsmaal: Frihed, Nødvendighed, Vilkaarlighed, om hvilke der i dette Aarhundrede havde staaet en Tankestrid i dansk Literatur og som var blevne behandlede satirisk og paa den overleverede Maade i *Adam Homo.* Han betegnede Viljens Frihed som et Paradoks, men et uundværligt.

Han behandlede dernæst gerne rent æstetiske Begreber, og altid oprindeligt. Han søgte f. Eks. at redegøre sig Modsætningen Klassisk—Romantisk. Klassicitet beroede for ham paa Enhed i Kultur. Kun Enhed i Kultur skabte det Formfuldendte. Den klassiske Kunst saa ogsaa det Fremmede i hjemlig Belysning, medens den romantiske omvendt saa endog det Hjemlige i fremmed Belysning. Alexander og Aristoteles var de sidste Klassikere; Aristoteles var den sidste, der i sig indbefattede den hele Kultur. Efter begge deltes Riget. Hjemveen var en saa romantisk Følelse, fordi i den Hjemmet sættes som det Fjerne (Oehlenschlägers *Hjemve,* Poul Møllers *Glæde over Danmark*), men ogsaa Længselen efter det Fremmede var romantisk (*Kennst du das Land? Over de høje Fjælde*). — Eller han søgte at forklare sig Modsætningen mellem det Kolossale og det Storstilede. Det Kolossale fremkom efter hans Begrebsbestemmelse ved en planlagt, Enkelthederne udprægende Optaarnen, der stræbte at udtrykke noget Aandeligt; Udtrykket kunde derfor ikke godt bruges uden om det Uorganiske, f. Eks. Kirken i Rouen. Det Storstilede fremkom ved Forbigaaen og Overspringen af Enkelthederne, tilkom derfor det Organiske, der fra først af havde et aandeligt Indhold. Man kunde gøre en Bordplade kolossal ved Inddeling; Kolossen paa Rhodos var slet ikke kolossal.

Trods ikke ringe Beundring for Heiberg som Digter og Aand var han en heftig Modstander og Bekæmper af Heibergs Formalisme. Han studsede over Heibergs Tro paa det blot Formelles Frugtbarhed, over at Heiberg kunde mene f. Eks. at vi

nu fik et versificeret Lystspil, blot fordi Hertz skrev *Amors Genistreger;* han betragtede ogsaa hans Ægteskab med Fru Heiberg som Formalisme. Og han smilte over Heibergs Don-Quijoteri, hans Forsøg paa at indføre Dyrkelsen af Calderon, hans Tog til Hveen med hvidklædte Damer for at fejre Mindet om Tycho Brahe.

Den Hegelske Æstetik, som Heiberg havde indført, var ham i sin Grundanskuelse højligt imod. Hegels Fornegtelse af Individualiteten saarede ham. Hegel udelukkede jo i Virkeligheden Begrebet Originalitet. Ti hvad Gud skaber ved Mennesket var for ham guddommelig Skabning; Menneskets Selvegenhed var som udbrændt. Det var da Julius Langes staaende Anke ogsaa mod Heiberg og hans Kritik, denne dens Overseen af at hvad der skal virke frugtbart kræver en rig menneskelig Personlighed ikke blot som Gennemgangspunkt, men som Værksted. Lange kunde stille Sagen saaledes paa Spidsen, at han paastod, Literaturen var et Galleri ikke af Kunstværker, men af Kunstnere.

Ogsaa mere praktiske kunstnerisk-sociale Spørgsmaal sysselsatte ham. Han var f. Eks. meget opfyldt af det Problem, for hvem Mindesmærker skulde rejses og for hvem ikke, hvor de skulde rejses og hvorledes de skulde gøres, og han udarbejdede sig efterhaanden en hel Lære derom.

Alt, hvad han tænkte og udtalte, var frembragt paa første Haand, og Intet deraf var søgt eller villet. Han gik ikke frem, han dreves frem, saa at sige uden selv at gøre en Bevægelse dertil; hans Fremskridt beroede paa, at hans Drømme- og Tankeliv bar ham.

Et enkelt humant Omraade var der, paa hvilket han ikke lagde nogen Selvstændighed for Dagen; det var det politiske. Det eneste politiske Spørgsmaal, der i hine Aar sysselsatte Hovedstadsungdommen, var det, naar den Krig, man betragtede som uundgaaeligt forestaaende, vilde komme. Man ventede den 1861 som 1862 til næste Aar; og man ansøgte Regeringen om Rifler for at øve sig i Skydning. Iøvrigt fulgte man Strømmen, betragtede med større eller mindre Utaalmodighed overfor de i Pressen ledende Personligheder den nationalliberale Politik som den af Forholdene dikterede, og havde kun det nationale Formaal for Øje. I høj Grad følte den bedre Ungdom sig frastødt af de fede Ord og den gængse Svælgen i Talemaader paa Grundlovsfester; men i Almindelighed betragtede Ungdommen den Smule

indre Politik som noget den ret Uvedkommende. Lange, der mest havde levet i nationalliberale Krese, og som var hjemme i Martin Hammerichs Hus, velset Gæst i Christian Winthers og Halls, indtaget i Hall og Beundrer af Monrad, saa paa vor Stilling til Udlandet og paa de Nationalliberales Stilling til Bondevennerne som det i den Verden, hvori han levede, var foreskrevet. At han fjorten Aar senere naaede til et selvstændigt politisk Syn, viser hans fine Lystspil *Højere Politik*.

Kort før Jul 1861 indtraadte saa den Begivenhed i hans Liv, der blev afgørende for hans Udvikling som Studerende; han modtog et Tilbud fra den gamle rige Grosserer Puggaard om at ledsage ham paa en Rejse til Italien og blive fem Maaneder borte. Skønt den gamle Herre var kendt som en saare vanskelig Mand og skønt Hvervet at være hans Ledsager ingenlunde vilde medføre lutter Fornøjelse, bragte dette Tilbud dog Lange Opfyldelsen af hans Sjæls lidenskabeligste Ønske. Den 19. December holdt hans Venner et Afskedsgilde for ham hos den fra Hostrups Lystspil bekendte Lars Mathiesen. Det var i høj Grad stemningsfuldt; Taler og Sange havde et inderligt Præg. Jeg havde skrevet en Vise, som med Hentydning til Poul Møllers Studentersang begyndte: «Hvad er mod Julius Langes Kaar St. Peders Hat?» En Strofe lød:

Held ham, som uden Kamp og Kval
til Lykken kom,
skal Sydens Piger se, og skal
blandt Underværker uden Tal
staa midt i Kunstens lyse Hal
og se sig om!
Ti Puggaard med sin Pengesæk
ham lister over Elben væk
til Rom.

VII

Fra Tiden før Rejsen foreligger en Del Breve og Smaabilletter, der bedre end en Andens Ord kan gøre det, giver en Forestilling om Julius Langes Væsen i denne tidligste Ungdomstid.

Det første, meget lange, her stærkt forkortede Brev drejer sig mest om Heibergs *Nye Digte*, Eksemplaret og Indholdet, særligt om *En Sjæl efter Døden*.

Kjøbenhavn d. 2den Juli [1861] Nørrevold 28.

Hvis Du tror, der er noget egenligt Dydigt eller moralsk Fortjenstligt ved at ligge ude i Rungsted med det ene Ben i det blaa Sund og det andet i den grønne Skov, med det ene Øje stivt heftet paa Odysseen og det andet paa Fiskerpigerne, med Næsen indsugende Blomsterduften, med Hjertet engageret paa Strandvejen og Hjernen i Videnskaben, med Munden indtagende Jordbær og med Maven fordøjende samme — saa er du hildet i en beklagelig Vildfarelse. Jeg kunde nævne dig efterlignelsesværdige Eksemplarer paa en anden Levevis, en ufortrøden Arbejden *i* og Tjenen *for* Livets betydningsfulde Opgaver, som vilde bringe dig til at rødme over din egen Uvirksomhed og din jegiske Beskæftigelse, og jeg kunde navnlig fremhæve dig ét *(quidam)*, som dog Beskedenheden forbyder mig nærmere at betegne. Forestil dig et ungt Menneske i sine bedste Aar, med et ungdommeligt Skæg paa sin Hage, som allerede har givet Afkald paa Livets Nydelser for med mandig Alvor at hellige sig til den opvoksende Slægts Optugtelse i latinsk Grammatik, som hver Morgen ses med en Paraply under den ene Arm — det er ogsaa et grusomt Regnvejr vi har, nu skyller det ned igen — og en Pakke Stilebøger under den anden, at ile ud til det, som Filosoferne kalder den rette Frihed, den glade Pligtopfyldelse. Om ikke den urette Frihed, den glade Ikke-Pligtopfyldelse muligen kunde være at foretrække — et saadant Spørgsmaal opkaster denne ædle Yngling aldrig. Hvis en ny Malling eller Diogenes Laertius skulde faa isinde at rejse omkring med et Vokskabinet af «store og gode Handelsmænd», da vil han sikkerlig faa en Plads deri, medens Du vil blive staaende udenfor og «glo paa Kassereren og gale.» *)

Du skal ellers have Tak for din Bog. Kaffepletten gør den i mine Øjne endnu interessantere og giver Anledning til forskellige sindrige Gisninger i Lighed med dem, som de Lærde anstiller om den Kugle, der dræbte Karl den Tolvte. Jeg antager nemlig, at den, som vælter sin Kaffekop under Læsningen af en Bog, maa faa et Indtryk af denne Bog, som forbyder ham en rolig Indsugen af Indholdet, der lader sig forene med en

*) Ove Mallings i sin Tid overmaade meget læste Bog hed: Store og gode Handlinger, udførte af Danske, Norske og Holstenere. — Citatet er af Heibergs *Recensenten og Dyret.*

rolig Drikken Kaffe . . . . Hvad som dernæst er interessant, er at undersøge paa hvilket Sted i Læsningen Katastrofen er indtraadt. I saa Henseende er det paafaldende, at Pletten paa nogle Blade er lys med en mørk Rand, paa andre mørk uden nogen mørkere Rand. For at belyse dette Fænomen havde jeg først tænkt paa at gøre vidtløftige Forsøg med mit Biblioteks øvrige Indhold og at anvende en Fridag paa at vælte Kaffe over hvert Bind af mine Bøger. Men jeg indsaa desværre, at et saadant Forsøg vilde overstige mine pekuniære Kræfter, og den Karrighed, som i den senere Tid gør sig gældende ved Understøttelser til videnskabelige Formaal fra Statens Side, har afholdt mig fra at søge dens Hjælp. Forsaavidt man for Resten uden slige Eksperimenter kan danne sig en Forestilling om naar Ulykken skete, antager jeg efter alle Kendemærker at dømme, at den er indtraadt ved Læsningen af de Ord:

Kunde Mennesket kun fatte!
Kunde Mennesket forstaa!

Denne Bemærkning har da pludselig med sin hele Vægt væltet sig ind over den grublende Læser, og blandede Følelser af Haabløshed, Længsel efter at «fatte» og Energi for at «forstaa» har udtalt sig i en kraftig mimisk Bevægelse, som har havt Væltningen til Følge. Forøvrigt synes det, som om der ingen Fløde har været i Kaffen.

Gud véd, om ikke den, der giver sig af med at revse Spidsborgerlighed, til en vis Grad selv maa være en Spidsborger. Den, som slet ikke har et lille Anstrøg af Spidsborgerlighed, har vist bedre at gøre end at stille saadan en arm Synder, eller, om du vil, saadan en miserabel Livsretning i Gabestokken. Noget helt Andet er det at le deraf; det kan kun den gøre, som føler sin egen Samvittighed ren, saaledes som Holberg og Shakespeare, især den sidste. Le, det gør man for sin egen Skyld, uden Tanke om at ville skræmme, opdrage og belære andre. Naar man ler, forudsætter man umiddelbart Latterligheden hos det, som man ler af, og man gaar ikke ud paa at vise, endsige deducere, sit Offers Afstand fra Idealet. Det er det som Heiberg her gør, men idet han bruger en hel Bog til at godtgøre sit Offers Intethed, viser denne stakkels Sjæl sig dog umiddelbart som Noget, i alt Fald som Noget der gøres Væsen af. En

Mand af en streng Idealitet havde ikke indladt sig paa denne Opgave, eller man vilde dog hos ham have følt Bruddet, det gabende Svælg mellem den strenge Idealitet og den spidsborgerlige Intethed paa en saadan Maade, at Digtets Ro var bleven forstyrret. Heiberg gør sit Ideal saa nedladende, saa lidet stolt; det gaar ganske ind paa Tidens Fordringer, og han gør stadigt opmærksom paa den fine, men ikke paa den store Forskel imellem Sjælen og Idealet. Men hvad Digtet vinder i Ro derved, det taber Idealet, hvilket fra en anden Side er Aanden i Bogen, i Værdighed. Han ler ikke, han harmes heller ikke, han bevarer hele Tiden det fine Smil, som vi kender fra Bissens Byste; men dette Smil har et lille Anstrøg af Indifferentisme, for saa vidt det antyder, at han kun bryder sig om at *se* Forskellen, der iøvrigt gerne maa faa Lov til at eksistere for ham.

Ja, den maa ikke alene faa Lov til at eksistere for ham, men den er jo endogsaa for ham en Nødvendighed. Hans Helvede, baade det før Døden og det efter Døden, er en logisk Kategori, som vilde efterlade et Hul i Systemet, hvis det kunde tænkes, at Pladsen ved alle Menneskers forenede Dyd kom til at staa tom. . . . Hans Helvede er en begyndende Stat, stivnet i Begyndelsen. Kristelig taget kan Helvede aldrig være Andet end et *Frafald* og Helvedes Tilstand er den Frafaldnes Tilstand. Kristendommen kender intet andet Ondt end Forræderiet mod Gud. Men . . . den Sjæl, som Heiberg skildrer, er egenlig aldrig traadt i noget Forhold til Gud; det er netop det, som han gør Nar ad. . . . Dog *kan* et Menneske nogensinde undlade at sætte sig i Relation til Gud, til Aanden, til Ideen eller hvad Heiberg, der er noget vaklende i hvad han skal benævne det, forøvrigt vil kalde det Højeste?

Den 19. Juli

Saaledes er det da gaaet med dette Brev, som med alle de andre Breve, jeg har skrevet i mine sidste ti Aar, at jeg har vrøvlet mig saaledes ind i det, at jeg ikke har gidet fortsætte, før jeg har glemt hvad der stod i det Foregaaende. Hvis denne Advarsel ikke kommer for silde, saa lad hellere være at læse ovenstaaende Sludder, men tag det som beskrevet Papir, der kan tjene som Bevis paa min gode Vilje til at skrive dig et fornuftigt og filosofisk Brev til. *Nu* har jeg Sommerferie, komplet Sommerferie til engang midt i August. Herregud! Hvad skal

jeg egenlig gøre med den? Ja, du maa da ikke tro, at jeg er et saa utaknemmeligt Skarn, at jeg ønsker den borte, eller at jeg Ingenting har i Sinde — tvertimod, jeg har saa meget i Sinde med den, at jeg er bange for, jeg paa Grund af min sædvanlige Buridanske Asenagtighed ikke faar Noget gjort. Paa Landet vil jeg, men om jeg vil ligge paa Landet eller gaa paa Landet, det véd jeg ikke. Saa vil jeg ogsaa læse Noget — men hvad? . . . .

Mit Galleri er blevet forøget forleden Dag med to rigtig fine Ting. Glæder du dig til at se dem? Det skulde jeg haabe!

Din evigt hengivne
Jul. Lange.

E. S. Hammerich har lavet et Program af nogle tyske Vers til at lære i Skolerne, med nogle velskrevne literaturhistoriske Bemærkninger til. Jeg er bleven i høj Grad forelsket i følgende Vers af Novalis, som du maaske ikke kender.

An einen Freund.

Was passt, das muss sich ründen,
Was sich versteht, sich finden,
Was gut ist, sich verbinden,
Was liebt, zusammen sein.
Was hindert, muss entweichen,
Was krumm ist, muss sich gleichen,
Was fern ist, sich erreichen,
Was keimt, das muss gedeihn.

Gieb treulich mir die Hände,
Sei Bruder mir, und wende
Den Blick vor deinem Ende
Nicht wieder weg von mir.
Ein Tempel wo wir knien,
Ein Ort, wohin wir zichen,
Ein Glück, für das wir glühen,
Ein Himmel mir und dir!

Er det ikke skønt? Tjen mig i at lære det udenad og at tage det som Erstatning for Opskriften paa *Kennst du das Land?* som du aldrig fik. . . . .

Det var da et elendigt Attentat, det paa Kongen af Prøjsen. Saadan noget forstaar Tyskerne aldeles ikke, der maa s'gu en

Italiener eller Franskmand til. Hvis der er nogen Forstand i Hans Majestæt Kong Wilhelm, saa lader han det stakkels Fæ lære at skyde, istedenfor at halshugge ham. Saa naar han næste Gang gør et Attentat, kan det dog i alt Fald have Følger, om det end ikke har Grunde eller Hensigter — nu har det slet ikke Noget paa sig.

Kommer du ikke ind den 28de for at hilse paa Marquis Torrearsa? Jeg antager at enten Høyen eller Ussing skal holde Talen, det er vel de to Eneste i Byen, som kan Italiensk. —

Nu har jeg da fortjent et Brev. Skriv bare til Kongens Nytorv Nr. 6 [Forældrenes Hjem], saa skal jeg nok faa det. —

Om et Angreb paa Heibergs Æstetik drejer sig den følgende lille Billet fra den, der her betegner sig som Spisevært.

Tirsdag d. 26. Novbr. 1861.

Cand. Nutzhorn tager sig herved den Frihed at indbyde Dem til at overvære et Foredrag, som han agter at holde Onsdag Aften Kl. $8^1/_2$ i den mindre Apollosal (Nørrevold 28, 1ste Sal over Gaarden hos Spisevært Lange).

NB. Lokalet bliver opvarmet. Hunde maa ikke medtages, heller ikke gerne Damer, da Etatsraad Heiberg vil blive fremstilt i hele sin Nøgenhed.

VIII

Fire Dage efter at Tilbudet om Rejsen til Rom var bleven gjort Julius Lange, var han allerede undervejs. Hans Breve giver en fyldig Forestilling om, hvad denne Rejse kom til at betyde for ham.

Nizza d. 1ste Januar 1862, Aften Kl. 11.

Kære Georg! Glædeligt Nytaar! Du maa først og fremmest undskylde, at jeg skriver dig til paa dette tykke Papir, hvilket vel vil have til Følge, at du kommer til at betale flere Postpenge; ti i Følge vor Traktat skal jo Modtageren betale disse. Jeg har i dette Øjeblik ikke kunnet skaffe andet. Det skal blive

bedre en anden Gang. Jeg er, som du ser af Overskriften, endnu kun paa Grænsen af det forjættede Land, dog blot i politisk Henseende; ti omendskønt Nizza hører under hans Majestæt Kejser Napoleons Scepter, er det et helt italiensk Land, hvad Naturen angaar. Imorgen Eftermiddag tænker jeg at være paa den rigtige italienske Grænse, og vil blive modtaget af en Deputation af Toldbetjente istedenfor Muser og Gratier. Dog, Muserne og Gratierne ville ogsaa nok underkaste mig en alvorlig Undersøgelse, som jeg maaske ikke slipper saa let fra som fra Toldbetjentenes; ti jeg mærker vel, at jeg fører endnu nogen kjøbenhavnsk Contrabande med mig, som jeg maa skaffe mig af med, inden jeg for Alvor kan indlade mig med Italien. Nizza er ret en By for Nydelser, og den bedste Nydelse af dem alle er den, at jeg her har truffet Syden, det som I andre deroppe ikke véd hvad vil sige. Jeg kan nok vidt og bredt fortælle Jer, at jeg her gaar i Sommerdragt den hele Dag, saa længe Solen er paa Himlen, at Roserne her staar i Blomster og Orangetræerne bærer Frugter, at her vokser Palmer og Oliven, at her er Farver i Luften og over Jorden, som I slet ikke kender deroppe, men hvorledes disse Farver er, og hvori «Syden» egenlig stikker, det er Noget, som jeg maa beholde for mig selv, omendskønt jeg ved Gud gerne vilde sige dig det. Der er noget uendelig Lykkeligt og Glædeligt, Lystigt og Forførende, som svæver i Luften og kaster sit milde Lys over Haverne og Bjergene og som giver Middelhavet, det store, rolige Hav, der bruser lige udenfor mit Vindue, dets dejlige, lyseblaa Farve, som jeg saa gerne vilde beskrive dig og klare for mig selv, nu da jeg i denne Aften-Ensomhed har god Tid dertil. Det er det rigeste og gladeste Syn, Du kan tænke dig, naar man staar f. Eks. ved en engelsk Villa (forøvrigt en Villa, saa vanvittig hvad Bygning angaar, som kun en Englænder kan falde paa at lave den), der ligger lige paa Spidsen af den Halvø, som begrænser Nizzabugten. Neden for dig i Dalen, en bred og mangfoldig Dal, ligger den smukke By i Sollyset; paa Udkanterne opløser den sig i Villaer, med Orangetræer og enkelte Palmetræer, hævende sig frem over Olivenskovene, og det Hele omkranset af en bred Ring af dejlige Bjerge, paa hvis Toppe alle skønne Farver fejrer deres Fester, og mellem hvilke man hist og her øjner fjernere og højere Bjerge, endogsaa enkelte Snetoppe . . . Kommer du om Morgenen derop, faar du noget med, som gør en katolsk

By saa festlig, nemlig den bestandige fine Klokkekimen. Det egenlig Nye ved det Hele, det er dog Farverne. Jeg har tit grebet i Baglommen efter min Tegnebog for i en Fart at tegne et lille Parti, som jeg kunde overkomme, men jeg har næsten altid følt, at det dog ikke vilde nytte noget, naar jeg ikke kunde tage Farverne med. At jeg er en Tramontaner, har jeg mærket tit paa én Ting, nemlig at jeg endnu har den slemme Vane at glæde mig mest over det, som jeg sér mod Solen, i Transparentbelysning, det vil med andre Ord sige, at jeg ikke endnu har lært ret at skønne paa og forstaa Farven ved fuldt Lys, men uvilkaarligt søger til det, som egenlig ikke er Farve. Her er, om jeg saa maa sige, noget saa selvstændigt og substantielt ved Farven, som en Nordbo i Begyndelsen næsten kun kan forundre sig over, men ikke ret nyde. Og saa en Varme og Mildhed i Luften. Jeg forsikrer dig, at her er, naar Solen skinner, vel at mærke, varmere end der var i Sommer paa Møen .... Men jeg er dog ganske glad ved, at vi snart (imorgen Formiddag) skal bortføres af en Vetturin ad Genua til. Det er altfor meget blot Nydelse. Her er ingen Kunst, ikke det mindste; og det længes jeg dog mest efter. Og det, at det er en saadan Nydelsens By, har ogsaa medført adskillige Ulemper og Grimheder, navnlig disse fæle Villaer, opførte af Engelskmænd, og dernæst har det medført Engelskmændene selv; og de maa rigtignok krænke et følende Hjerte. Allesammen uhyre store Næser, Mandfolkene uhyre store Bakkenbarter, Fruentimmerne uhyre store Krinoliner, og begge Køn ganske smaa bitte Hatte. Og saa ligger de bagud i en Karosse og véd neppe, om de gider set paa det Hele af bare Dovenskab; saa er dog Franskmændene meget bedre; mine Rejsekammerater traf en superb ung Mand (Bedstefader til en 14aars Dame) som gjorde myrderlig Kur til vore Damer, og gav os alle Champagne; det var et ældre Bekendtskab. Man spiser og drikker ogsaa altfor godt her; saaledes fik vi idag en fabelagtig Middag — min Gamle holder nok af at spise godt — med Guldfasaner, serverede med Halen paa et Fad.

Kunst! Kunst! Det længes jeg efter; det er dog derfor, jeg er kommet herned. Det kan jeg sige uden Storsnudethed.

Men noget Kunst har jeg da ogsaa faaet, nemlig Kirkerne i Köln, Dijon og fremfor Alt Strassborg. Kære Ven! Sælg din Skjorte og rejs til Strassborg! Vi var der hele første Juledag, og jeg fik den dog set saa meget inden og uden, at jeg indsaa:

hvis jeg skulde se den ordenlig, maatte jeg være et Par Aar derom. Da jeg allerede i et Brev til mit Hjem har sludret op ad Vægge og ned ad Stolper om denne Kirke, det Bedste, jeg endnu har faaet af min Rejse, saa vil jeg ikke mere forfuske det Indtryk, jeg har af den, som dog er mig for dunkelt og mægtigt, ved at tale mere for denne Gang om den Ting. Kun saa meget vil jeg sige, at jeg følte, jeg stod foran Kunst, som ikke alene jeg ikke havde set Magen til, men som der heller ikke kan være Magen til, paa dens Gebet naturligvis; jeg har endnu ikke set Raffaels Stanzer. Jeg haaber rigtignok, at det ikke skal have været sidste Gang, jeg kommer der. Kölner Dom saa jeg saa kort og ufordelagtigt; der var noget overordenlig Dejligt ved den; men jeg tror, at Strassborgeren véd bedre hvad den vil.

Den sidste Kunstnydelse, vi havde sammen i Kjøbenhavn, var nok en rejsende Englænder, som havde den Vane at fare Jorden rundt og kede sig lige meget alle Steder, men som alligevel var en fortræffelig Mand, der fik Fru Heiberg tilsidst*). Han sagde nok mange dybsindige Ting, om Mennesker, der aad hinanden ligesom Fisk o. desl., men jeg tror alligevel, at han har havt en bedærvet Mave, eller ogsaa været et Fæ. Hertz i Ære, men indrøm mig, at det var en letfærdig Skildring af et Menneske. Om Forladelse, jeg tror du sagde det eller noget Lignende straks af dig selv. Men jeg kommer somme Tider til at tænke paa ham, og da staar han for mig som en af de væmmelige Englændere, der findes her. Gud véd om Strassborger-Münster ikke kunde hjælpe ham.

Du sagde, inden jeg rejste hjemmefra, at man skulde gemme sin Sentimentalitet til Breve. Jeg bliver ogsaa undertiden sentimental her i min Fraværelse fra dig og alle jer Andre, men det gaar snart over. Jeg er her kommet under saa forandrede Forhold som det vel er muligt og har netop faaet Mennesker nok til Selskab, til at jeg med mig selv kan opfatte alt dette Nye, jeg ser; ti dertil maa man have lidt Selskabelighed til Afleder. Det Eneste, som er aldeles uforandret, er Vorherre og hans Stjernehimmel, og hvad den sidste angaar, ser jeg dog, at Polarstjernen staar betydelig lavere end den stod i Kjøbenhavn. Men dette eneste uforandrede Samfund er ogsaa nødvendigt til

*) Opførelsen af Hertz's *En Kurmetode*.

virkelig Ensomhed; ti Gud fri mig fra at være ensom i min løsrevne stakkels Menneskelighed. Tilgiv, at jeg havde saa lidt Tro til dig og til jer Andre, at jeg var bange for, I skulde slippe mig, mens jeg var borte. Tro mig, der er ikke en Fiber i mit Hjerte, som ikke kender dig og elsker dig.

Jeg venter sikkert at træffe dig *in effigie* og *in litteris* (s. v. v.) i Rom, adresseret til Consul Bravo . . .

Du maa endelig systematisk lægge dig efter Lokalsans; det er mit ramme Alvor; jeg, som dog har betydelig mere end du, har alt mit Forraad Behov paa Rejse. Jeg tror ikke godt, du vilde kunne rejse med det, som du har. — Læser du og Jens sammen? — Hvordan gaar det med Hegel og Brøchner? — Skidt, haaber jeg, det vil sige mit slette og ondskabsfulde Jeg. — Jeg traf *Dagbladet* idag hos en dansk Mand her i Nizza, og det første jeg saa var en Anmeldelse af Paludan-Müllers *Digte.* Den var yndig. I staar rigtignok paa et højt Kulturtrin i de nordlige Lande. — Min Gamle elsker Bille fremfor alle Mennesker; jeg tilstaar, at jeg kender ham kun af Person, men finder samme uanselig; han svarer mig kort: Napoleon var ogsaa en lille Mand. — Med min ældre Dame skændes jeg tappert; vi lider hinanden ellers godt. Min yngre Dame er meget rar, en rigtig god Pige. Naar hun sover i Diligencen, lægger hun, uden at ane det Ømme i Situationen, sit Hoved mod min Skulder. Omendskønt jeg vel indser, at Situationen *kunde have været (esse potuisset)* øm, saa føler jeg dog slet ikke nogen Ømhed, undtagen lidt legemlig i Skulderen. Alle tre er de i Grunden meget ærlige og aldeles uaffekterede Mennesker, rene og renlige. At den Gamle har været en fiffig Købmand i sin Tid, kommer slet ikke den Ting ved. Vi staar os godt sammen. Han generer mig naturligvis lidt engang imellem, dog meget mindre end jeg havde ventet . . .

Det er langt ud paa Natten. Middelhavet bruser bestandig derude. En ensom Hane galer.

Rom d. 8de Januar. [Samme Brev.]

Nu er jeg da i Rom!! siden Kl. 2 Middag. Paa den sidste Del af min Rejse fra Nizza langs Kysten til Genua og derfra med Dampskib til Livorno Civita vecchia og hertil har jeg længtes meget efter dig og navnlig din Latter. Jeg har trængt saa inderlig meget til en ret opløsende Latter, der virker paa Sjælen som

— tilgiv mig — engelsk Salt paa Legemet. Jeg véd meget vel, at du er i Besiddelse af meget attisk Salt, men det er ikke *det*, som jeg saa meget har trængt til som det engelske; ti jeg har lidt af aandelig Forstoppelse; min legemlige Mave befinder sig Gud ske Lov meget vel. Køreturen med Vetturin til Genua var overordenlig dejlig langs med det evig brusende Hav og de store Klipper, ofte gennem yndige Dale, i det Hele højst vidunderlig. Jeg sad paa Bukken hos Vetturinen og gik undertiden meget langt forud for Vognen og var saaledes temmelig ensom med den tause Natur i de tre Dage. Tilsidst virkede Naturen i sin Taushed saa sympatetisk paa mig, at det var mig næsten en Umulighed at sige et eneste Ord til mit Rejseselskab, hvis samtlige Medlemmer jeg i Grunden paaskønner meget, men med hvem der dog naturligvis ingen Fortrolighed og Frihed kan eksistere. Saa kom jeg til Genua, en dejlig, mægtig og barok By, og tog saa megen Kunst ind, som jeg paa én Dag kunde — det staar for mig som en uhyre Mængde — men ogsaa næsten hele Tiden i Ensomhed. I Palazzo Brignole gjorde jeg for første Gang Bekendtskab med Tizian, Paul Veronese, Guercino, Guido Reni, Palma og saa desuden herlige Billeder af Rubens, Van Dyck, Albrecht Dürer, Holbein o. m. a. Af Kirkerne er Domkirkens Ydre meget skønt. Jeg var ogsaa inde i en Mængde Paladser med deres rolige, fornemme, af Søjler omgivne Gaarde. Det var mig næsten for Meget til én Dag. Paa Dampskibet vegeterede og spiste jeg; og i Livorno, hvor vi var i en halv Dag *for at vente*, hvilket i og for sig er en kedsommelig Ting, kedede jeg mig meget. Det er ogsaa en meget kedelig By i og for sig. I Rom har jeg allerede truffet nogle Danske; først Richardt paa en Restauration; det var meget morsomt. Saa Ph. Weilbach og Henr. Scharling. Med Carl Bloch, Maleren, har jeg gjort Bekendtskab allerede. Min Mund er kommet lidt paa Gang. Alting, Mennesker, Huse, Gader er vældigt stort, stille og værdigt her i Rom.

Det, som jeg skrev i Nizza og har gemt, er vist noget Sludder. Jeg vil ikke forsikre mig om dets Beskaffenhed. Men jeg sender det alligevel, for at det kan staa for dig som et Faktum, at jeg har skrevet dig et *langt* Brev fra Rom, som fortjener et *langt* Svar. Skriv *mere* til mig end jeg skriver til dig. Lev vel, bedste Ven. Bare jeg havde dig!

Man vil have bemærket, at Lange allerede i dette sit første Brev griber en Lejlighed til at fremhæve de gode Sider hos den gamle Rigmand, han ledsagede. Det Samme gentog sig i alle hans Breve, netop fordi han hos sin Læser forudsatte en Tvivl og fordi han var for stolt til at hjemsende Beklagelser. Alligevel kunde Stillingen til sine Tider være vanskelig nok. Den gamle Herre var en stædig og sær Karakter, stærk nok til at kunne kaldes en Original, men ogsaa smaalig i sin Paaholdenhed og ingenlunde utilbøjelig til at lade sin unge Rejseledsager føle dennes underordnede Stilling. Han havde det for hans Ledsagere ubekvemme Princip aldrig at give Drikkepenge i noget Hotel, saa de stadig forlod ethvert Stoppested paa Rejsen under en Skylle af fremmumlede Forbandelser fra Tjenerskabets Side. Han lærte sig aldrig Italiensk, talte det ikke desmindre bestandig paa den umuligste Maade, og dette i Forening med hans Sparsomhed afstedkom højst pudsige Optrin. Saaledes gik han fra Haarskærer til Haarskærer i Rom, stak Hovedet ind ad Døren og spurgte: *Volete tagliarmi la testa per mezzo franco?* (Vil De skære Hovedet af mig for en halv Franc?) Mere generende var det naar han gav Selskab, i Forvejen talte de Cigarer, han ombød, en til hver Indbuden, og sørgede for, at der ingen blev tilovers til Lange, til hvem Rækken kom sidst.

Det følgende Brevfragment viser, at Smaavanskelighederne ikke tog paa Langes Humør.

Rom d. 27de Januar 1862

Min rare Dreng! Jeg er dybt bedrøvet over din mentale Tilstand. Jeg skænder ikke, jeg farer ikke voldsomt frem imod dig, men jeg er dybt bedrøvet; og jeg sætter mig til at skrive det andet Brev fra Rom til dig uden at have modtaget det første fra Kjøbenhavn fra dig. Jeg overlader til dig selv at sige, at det er ædelt handlet af mig. Maaske vil du finde det og sige det, maaske ikke! Jeg er resigneret. Hvis du nu engang skulde gaa i dig selv og skrive, tør jeg maaske haabe (jeg véd ikke om du mærker, jeg er bitter), at du vil opfylde dit Løfte og sende mig dit Fotografi. Det skal du nu vide, at jeg vil have og ikke lade mig spise af med Sludder. Havde jeg dig saasandt i Maaneskin paa Smedelinjen, saa fik du Bank. Forresten kan det nok være, at den Kardinal, som modtager Brevene paa Post-

huset og skal bringe dem om i Byen, konfiskerer et Brev, adresseret til Mr. Lange og som indeslutter et Fotografi, menende, at det er Cavour. Du husker nok mit lille Fotografi af Cavour. Det blev mig frataget i Civita vecchia, og mit Navn blev omhyggeligt opskrevet. Dog antager jeg, at det hellige Concilium, naar de ser, at det ikke er andre end dig, hvis de lukker Brevet op, alligevel lader mig faa dig. Jeg har tænkt at skrive adskilligt til dig om de Ting, som findes i min Mappe, for at du kan lære noget af mine Breve*). Jeg vilde helst begynde med det højst elskelige Kapel Chigi i Maria del Popolo, som ligger temmelig nær ved min Bolig og hvor jeg har været et Par Gange, men da jeg først i Forgaars har anskaffet mig en Kikkert (et meget nødvendigt Apparat hernede), vil jeg vente, til jeg endnu en Gang faar det omhyggelig efterset. Stanzerne og Loggierne opsætter jeg af samme Grund og desuden fordi der er altfor forfærdelig meget at se der. Jeg har kun været der én Gang, og trods mine højtidelige Følelser ved at være i disse Rum, blev jeg dog tantaliseret saa meget, at jeg gik ganske ærgerlig derfra. Det var en mørk Dag, og der er ogsaa et daarligt Lys i Værelserne. Gud véd, hvad Raffael har tænkt paa, da han dekorerede saa lidet fremragende Rum paa en saadan Maade. Han har vel havt til Hensigt at blive saaledes ved med hele Vatikanet og hele Verden udenfor. Han har været gal. Det var virkelig godt, at Vorherre tog ham i Tide, inden han fik Alverden bedækket med Malerier. Det sixtinske Kapel vil jeg ikke skrive om, da der ikke findes noget derfra i min Mappe. I Vatikanets Museum har jeg truffet min Demosthenes og Euripides og naturligvis Apollo fra Belvedere, Kandelaberen, og meget mere, som jeg desværre ikke har. Jeg gik forleden med den gamle Bissen og fik ham ved at sige Ja og Amen til Alt, hvad han sagde, til at kritisere lystigt fra Leveren. Euripides fandt slet ingen Naade for hans Øjne. Da jeg ytrede, at jeg dog fandt en vis imponerende Storhed i denne Statue, sagde han, at han ikke kunde lide den højre Arms Stilling ind mod Brystet. Deri har han nok forresten Ret, hvad vi ogsaa før har været enige om. Demosthenes var han derimod højlig tilfreds med. Jeg tror, at jeg vil skrive dig Noget til om mit Fotografi af Vestatemplet

*) Lange havde givet mig sine Afbildninger af Kunstværker til Opbevaring under Rejsen.

med Tilbehør. Det kan være ganske gavnligt. [Her følger en fortræffelig men vel omstændelig Skildring af hele den Egn, hvori Templet ligger, hvilken optager flere Sider.]

Jeg har gjort Bekendtskab med Bjørnstjerne Bjørnson, dog ikke for meget. Maleren Bloch er den ubetinget bedste af de nye, jeg har truffet her. Det er en udmærket En og virkelig en udmærket Kunstner.

Rom d. 12te Februar (meget koldt, men klart)

Kære Ven! jeg vil begynde paa et Brev, som formodenlig først vil blive færdigt om et Par Maaneder. Jeg vil nemlig skrive et meget langt Brev, eftersom jeg har meget at meddele dig; men jeg vil ikke forskrive mine Øjne til Daarlighed, saaledes som jeg gjorde sidst, da jeg skrev hjem (hvilket du, omendskønt du ikke er vant til at lystre, nok er saa god at beholde for dig selv, da Moder, hvis hun fik Nys derom, om ikke paa anden Maade saa ad diplomatisk Vej, vilde faa mig til at gaa med blaa Briller eller grøn Skærm, hvilket jeg ikke vil). Jeg vil for det Første skrive om dig og dit, for det Andet om mig og mit. — Altsaa: Hjertelig Tak for dit Brev, som var langt og godt. Dog var der Et og Andet at udsætte. 1) At dit Fotografi ikke fulgte med, 2) at det var skrevet paa Rhinocerosskind og følgelig var vel dyrt, 3) at du hist og her talte om den Mulighed, at jeg ikke skulde have Lyst til at læse det paa Grund af dets Længde, hvilken Sort Bemærkninger ikke er andet end Fyldekalk .... Det som var mig saa kært ved dit Brev var din fuldstændige og ubeskaarne Tillid og Fortrolighed, som var mig til megen Gavn ved at holde et helt Gebet vaagent hos mig, som ingen anden end du er delagtig med mig i .... Dine Ord lød for mig som kom de fra en dyb, underjordisk Grotte, fra hvis Vægge det spottende Ekko bestandig kastede Lyden tilbage til dit eget Øre, og det var som et Mirakel af en eller anden venlig Flyvepost, at jeg, der lever de hundrede Mile borte og færdes i den klare Dag, fik din Røst at høre ....

Nogle Enkeltheder vil jeg endnu berøre. For det Første Nutzhorn og hans Afhandling*). Jeg finder din Følelse ligeover-

*) Er den antike Tragedies Charakteertegning væsenlig forskellig fra Charakteertegningen i den moderne Tragedie? (*Tidsskrift for Philologi og Pædagogik*. 3. Bind.)

for denne meget naturlig og ideelt taget ganske berettiget; men praktisk og historisk tror jeg rigtignok, at alle Tiders Literatur vil give dig Uret. Den, som holder sig paa Fagvidenskabens Grund, er fuldt berettiget til hvert Øjeblik at vise den spekulative Filosofi tilbage, naar denne grovt forsynder sig mod Fagvidenskabens Sandheder. Det forekommer mig rigtignok heller ikke, at det kan være «Teorien i dens abstrakte Højhed» saa ganske ligegyldigt, naar en Fagmand med uomstødelige Beviser belyser dens Fejltagelser (at dens Resultater ikke «stemmer»), især ikke, naar Spørgsmaalet har stort Omfang og behandles med Forkærlighed af Filosofien (dette siger du jo selv om *Antigone*) . . . . Saalænge Nutzhorn staar paa sin Fagvidenskabs Grund og søger sin Kompetence i sin Begejstring for Oldtiden og dens rette Forstaaelse, saa har han Ret, objektivt og subjektivt. Men nu skal det villigt indrømmes, at Nutzhorn er noget af en Kvaksalver-Natur, der har en vis Lyst til at give sig af med Ting, som han ikke forstaar tilgavns, og hans smaa Flankeangreb paa Hegels indvendige Dele kan vistnok gøre En gal i Hovedet, som har en Livsinteresse for Hegel og i det Hele forholder sig noget inderligere til disse Spørgsmaal. — Men jeg tror, at — (d. 13. Februar), at — at — (jeg blev afbrudt igaar ved et mageløst Besøg i Villa Pamphili, som ligger lidt udenfor Byen paa Højden af Janiculus. Nej, hvor der var dejligt!). Jeg tror, du selv vil indrømme mig, at du har (og du maatte næsten være et Bæst, om du ikke havde det) en Interesse for Hegels Subjektivitet, for ham, som den Herkules, han var, og ikke alene for hans Arbejder, det Tankeindhold, som han repræsenterer. Ikke sandt? Derfor ærgrer det dig, at se ham undergaa alle Kæmpers sørgelige Lod, at blive overvældet af Dværge (som Poul Møller siger). Nutzhorns Afhandling vil — og vilde endnu mere, hvis den helt igennem var godt skrevet — tjene til at mistænkeliggøre Hegel (du synes maaske, at det er en lav og nedrig Tanke, og det er det paa en Maade ogsaa) og netop Nutzhorn med sin Lettilbenshed og — naar Talen er om Filosofi — vistnok store Overfladiskhed og Letsindighed maa til for at recognoscere Terrænet, og for at andre Folk kan blive varede om, hvor Beviserne plumper igennem eller glider af, og hvor de staar fast paa Benene. Slige halsbrækkende og paa en vis Maade naragtige Foretagender indlader ingen General sig paa uden en meget stor Letsindighed, en dygtig Portion Selvtillid, en vis Tapperhed, og endelig en

overordenlig *Mængde* af Tanketropper, som han ikke bryder sig videre om, om de falder eller staar sig. Men saadan er jo Nutzhorn. At han tillige er en trofast og mandig og nobel Karakter, det kommer jo ikke det Smør ved.

. . . .

Jeg fik dit Brev desværre først Dagen efter din Fødselsdag, men dette forhindrede mig ikke i ved Middagsbordet at tømme et Glas Vin til din Ære og raabe et Hurra, det vil sige indvendigt. Men naar man indvendigt raaber Hurra og drikker Vin paa én Gang, saa faar man Vinen i den gale Hals, og saaledes blev den eneste kendelige Hyldest, jeg bragte dig, en lidenskabelig Hoste. Dog haaber jeg ikke, at den skal være noget ondt Omen. — Den Ytring i dit Brev, som jeg vil tage mest fat paa, og som jeg herved sender dig tilbage for at du kan tage den i dig igen, var, at «i Bibelen findes Teisme og Panteisme sammenblandede». At jeg, hvad Indholdet af denne Sætning angaar, aldeles ikke indser dens Sandhed . . . det vil jeg lade være, hvad det er, den stod jo kun som en henkastet Parentes (men derfor ikke ubetydelig). Jeg vil blot sige saa meget, at for at Sætningen skal betyde noget, maa man have ordenlig klaret sig, hvad denne Sammenblanden eller Løben-i-hinanden (som der nok egenlig stod) vil sige. Saaledes som du taler, skulde man tro, det var din Mening, at Bibelen bestod af to daarlig forbundne (sammenløbne) *filosofiske* Elementer. Men nu troede jeg rigtignok, at du var enig med dig selv og med mig om, at Filosofien vel kan anlægge saa mange af sine Bestemmelser, som den behager, paa Bibelen og Kristendommen, men at dens Domme om disse kun havde nogen Værdi og Gyldighed, naar det var *in confesso*, at dens Standpunkt var Bibelens overlegent, det vil sige havde overtaget Bibelens eget Standpunkt og ført dette videre til en højere, videre og dybere anskuende Sandhedserkendelse. Men da dette Spørgsmaal ikke kan afgøres af Filosofien, da det netop ligger udenfor den og har dens egen Realitet til Genstand, og da det i alt Fald for de fleste tænkende Hoveder i vor Tid netop er Eksistentialspørgsmaalet, Totalitetsspørgsmaalet, altsaa ikke længer er noget egenligt Spørgsmaal, som kan besvares, men rettere er en Livs-Overgang, et Livsspring . . . . saa bliver man, saalænge man udelukkende holder sig til den filosofiske Side af Sagen, nødt til at lade Afgørelsen staa hen, indtil man

oplever denne Afgørelse, oplever, hvilket af de to Elementer der kan magte det andet. Alt naturligvis under Forudsætning af, at man ikke paa Forhaand har erklæret sig for Filosof i al Evighed.

Hvad mig selv angaar, saa lever jeg egenlig et overordenlig lykkeligt Liv. Jeg er kommet til at elske Rom over al Maade. Dertil hører der nogen Øvelse, og nogen god Vejledning er heller ikke at forsmaa, men jeg føler med mig selv, at jeg er kommet godt paa Gled, og rører mig i det Hele ret dygtigt for at se saa Meget som muligt og det saa godt som muligt. Dertil hører nu, foruden meget Geni og Udholdenhed, egenlig talt lige saa lang Tid, som der er gaaet til at bygge Rom. Det, som jeg holder mest af, er og bliver Forum med dets Ruiner. Naar jeg engang imellem er gal i Hovedet, saa er det altid det sikreste Middel derimod at gaa ud paa Forum. Min Levemaade er her, som du ved lidt Eftertanke vil indse, saa forskellig fra min tidligere derhjemme, at jeg somme Tider har ondt ved at tro, det var mig, som boede ved Nørrevold, informerede paa Christianshavn osv. Jeg har min Nød med ikke somme Tider at geraade ind i Fantasterier over, hvor meget bedre man kunde have det, hvis man var sin egen Herre. Saa vilde jeg blive et Aar endnu i Rom og blive fuldkommen, aldeles fuldkommen, ikke alene som Romer, men ogsaa som Menneske. Saa skulde du komme herned, og saa skulde vi bo sammen om Vinteren nede i Nærheden af Forum og om Sommeren i Forpagtergaarden i Villa Pamphili. Da vilde du, Barbar som du er, ogsaa efterhaanden blive næsten lige saa fuldkommen som jeg, og saa kunde vi af sær Naade tænke paa at meddele Medmenneskene lidt af vor Fuldkommenhed. Tro nu ikke, at min Glæde over Rom er bare Fantasteri.

Om Italienerinderne er der det at mærke, at der er mange meget skønne. Naar jeg gaar ned ad Corsoen henad Solnedgang, tænker jeg paa dig, at det er godt, jeg ikke har dig med, da du, inden vi havde naaet *piazza del popolo,* vilde være geraadet fuldstændig i Brand. Dog kunde du gaa ind i en Sidegade og faa en Potte over Hovedet for at slukke. Det risikerer man virkelig at faa; det var forleden Dag nær hændt mig.

Jeg sender dig det, jeg har skrevet, ubeset. Det er vist noget væmmeligt Sludder. Jeg fraskriver mig alt Ansvar derfor.

P. S. Tjen mig i, ikke at forelske dig formeget i den Sæt-

ning, at man skal gennemleve sine Kriser med Energi. Husk paa, hvad der bliver En *givet* og hvad man maa opleve.

Netop som Julius Lange stærkest og i den bedste Sindsligevægt nød Lykken ved at være i Rom og tilegne sig de Kunstskatte, til hvilke hans Hu altid havde staaet, blev han ramt af den nedslaaende Efterretning om sin udmærkede Faders Død. Selv den, der kun har opnaaet et flygtigt Indblik i den gamle Lærdes Hjem, ser det for sig i et Lys af ualmindelig Skønhed. Julius Langes Forældre beboede en Etage i Baghuset til det Sted paa Kongens Nytorv, hvor nu *Standard*-Bygningen ligger, og deres Dagligstue var et stort lyst Rum med høje Træer. Fugle fløj frit omkring i Stuen og sad i Træernes Grene. I disse Omgivelser tog de to fine Gamle sig dobbelt værdige og smukke ud. Da den Ulykke ramte Prof. Lange, at han ikke mere kunde se at læse, havde hans Hustru lært sig saa meget Græsk, at hun kunde læse højt for ham af de græske Bøger. Som i Reglen Paludan-Müllerne var hun i høj Grad tunghør. Julius fik med Aarene denne Svaghed efter hende. I aandelig Udvikling var hun sin Mands Jævnbyrdige. Hun fulgte snart efter ham i Døden.

Som de følgende Breve viser, blev Sønnen straks som han erfor Faderens Død, greben af en besynderlig Angst for at Moderens og Søsterens Kaar skulde være saa vanskelige, at de trængte til en øjeblikkelig Hjælp, og under denne Uro pinte han sig med Tanken om hvorledes han hurtigst muligt skulde kunne tjene noget. Han grublede over literært Erhverv og ønskede at frugtbargøre sin Fremstillingsgave, men nagedes saa umiddelbart derefter af Sky for Offenligheden og af en Uvilje mod alt Skriveri i Aviser, som var dybt grundfæstet i de bedre blandt de Unge dengang, men som maa forekomme højst besynderlig nutildags. Hans Angst for at se sit Navn røbet gaar til det yderste.

Rom. Udateret (Poststempel fra Marseille 25. Februar 1862)

Kære Georg! Jeg havde begyndt et langt Brev til dig som Svar paa det mig højst kærkomne lange Brev, du sendte mig; men du faar det vist ikke, eller i alt Fald ikke for det Første. Det er godt gemt, men sandelig ikke glemt. Min Faders Død gør mig det imidlertid umuligt at fortsætte det nu, eller at have

andre Tanker end om ham og mit Hjem. . . . . . Nu har dette ramt mig, som var i en saadan Grad uforberedt. I denne bagbundne Tilstand hvori jeg er, med Hensyn paa at kunne tjene mit Hjem i Noget, har jeg udklækket besynderlige Tanker. Du har jo mit *Figentræ* i Forvaring. Kunde du ikke gøre det frugtbart ved at indlevere det til *Ill. Tidende* f. Eks., hvis de vil have det, eller et andet Sted (strengt anonymt naturligvis). Formaalet er alene det at tjene et Par Dalere, som du, hvis du kan naa Maalet, vil levere til min Broder Carl eller til Frits, efter at have fradraget Afskriverløn, som jeg, hvis Forsøget mislykkes, vil bede dig lægge ud til jeg kommer hjem. Du maa ikke sige Noget til Moder om Planen og forbyde de Andre at sige det. Hvis det gaar godt, saa tilbyd dem ogsaa paa Kontoret fra samme Pen at erholde højst interessante Breve fra Rom, straks, om det forlanges. Gider du paatage dig en saadan Tiggerforretning? Jo, jeg véd at du gør det. Læs først *Figentræet* igennem, og ret Skødesløsheder og Smagløsheder og hvad der ellers kan være at rette. Du har *carte blanche.* Vær blot rolig; da det Hele jo er en Ubetydelighed, kan jeg, som er kommet godt over den Dag igaar, nok taale et Afslag.

Jeg har skrevet til Carl og sagt ham, at du (og Nutzhorn og Jens) gerne vilde være ham behjælpelige med at sørge for mit Tarv, hvad Stipendier og alt Sligt angaar. Det véd jeg ogsaa, at I vil. Farvel, kære, kære Ven! Det glæder mig højligt, at du har gjort Faders Bekendtskab inden han døde, han lod mig hilse sidst og sige, at han saa meget i dig.

Rom d. 12. Marts 1862.

Kære Georg! Tak for dit gode lange Brev, som jeg rigtignok ikke havde fortjent, da jeg, som du skriver, endnu ikke har skrevet dig et egenlig udførligt Brev til. Ogsaa Tak for Portrætet, som var godt, et af de bedste Fotografier, jeg har set. Du respekterer da min Dom. Jeg, Kenderen, Jul. Lange, siger det. Jeg forsikrer dig til, at det var mig en stor Glæde at faa det. Din dyrebare Person stod aldeles lyslevende for mig, saa levende, at jeg gav mig øjeblikkelig til at skændes med dig over alt det bizarre Indhold af dit Brev. Der er dog ingen Menneske, som jeg kan tale med som med dig. Jeg har dig meget Mere at takke for. Tak fordi du mødte ved Faders Begravelse; jeg betragter dig som min Stedfortræder, og Tak fordi

du har læst hans Bog og læst den godt. Ja var det ikke en Mand, som kunde tænke, selv om han ikke havde fundet de Vises Sten — hvem har det? Endelig ogsaa Tak for dit Renderi for den dumme Kommission, som jeg gav dig. Du maa ikke negte det: Du har faaet en god Latter over mig og min komiske Ilfærdighed. Tjen mig i for Guds Skyld ikke at tale til et Menneske om Tingen. Det var dog for galt, om min Faders Søn en Maaned efter hans Død skulde prostituere sig paa Tryk for Verdens Øjne. Havde jeg, da jeg gav dig Kommissionen, blot nogenlunde havt mit Hoveds Brug, saa vilde jeg jo have kunnet indse, hvad jeg nu véd, at Hjemmets Fremtid er fornuftig organiseret om end i meget knappe Kaar, og at vi ikke behøver at søge tilfældigt literært Sjov, men kan leve sømmeligt ved anstændigt Erhverv. Det gør mig ordenlig ondt, at jeg i mit febrilske Hastværk for at arbejde Noget for dem derhjemme (en Følelse, som jeg forresten i min Afmægtighedstilstand hernede endnu et Par Gange om Dagen betages af) ikke gav mig Tid til, som du siger, at sørge mig ud, men greb til saadanne Midler. Komisk bliver det formeligt, naar det Hele slipper ud til en 5—6 Daler. Behold dem endelig hos dig selv til jeg kommer, hvis du ikke i Forvejen vil gøre dig en glad Aften for dem og drikke min Skaal. Er Redaktionen diskret? Du har dog slaaet den et ordenligt Begplaster for Munden*). Har du givet noget bestemt *Løfte* om Breve? Det kan nok være, jeg skriver nogle. men jeg vil dog nødig være bundet. Jeg havde gjort mig nogle taagede Forestillinger om Redaktionens Splendiditet og havde ventet en Snes Daler eller mere. —

Men nok om disse gamle Skader. — Jeg deler din Bekymring med Hensyn paa at «vi arbejder fra hinanden», som du siger (dog kan det kun uegenlig siges om mig, at jeg arbejder). I ethvert Fald faar vi helt forskellige Gebeter . . . Men det kan være det samme. Jeg glæder mig over at du heller ikke ser nogen Fare for vort nære og fortrolige Venskab deri, at vi har forskelligt Gebet. Og at du udfordrer mig til at bakses dygtigt med dig, glæder mig ogsaa. Jeg optager Handsken, men giver dig Haandslag før Haandgemænget; vi kan jo forny det, naar jeg aldeles har overvundet dig. Min Dialektik sover fuldstændig Vintersøvn. Som i Drømme bemægtiger den sig al den Dialektik,

*) Artiklen blev offenliggjort i *Ill. Tid.* 30. Marts 1862.

der findes i bunden Tilstand i Raffaels og Michelangelos Billeder. Men den skal rejse sig i sin Vælde og ødelægge alle sine Modstandere.

Jeg kan gribe mig selv i at have gaaet og talt en hel Dag med dig. Bare du var hernede og kendte mit Gebet, Pavens Rom. Bare du kendte Raffael og Michelangelo; du havde fortjent det. Endnu kan jeg ikke tale om dem uden at jeg forekommer mig selv at bagvaske dem smaaligt. Men jeg haaber, at jeg lærer det. Den førraffaeliske Tid interesserer mig meget mere end den efter-dito. Du skulde kende Fiesole, Masaccio, Mantegna, Perugino, Pinturicchio og alle disse Folk, især Mantegna, af hvem her dog kun er sørgelig lidt. Han er en ren Æschylos i kristelig Kunst. Men de to store Erkeengle fremfor Alle. Jeg priser rigtignok min Lykke, at jeg har lært dem at kende. — Epigonerne gør jeg med alle deres virkelig glimrende og fortryllende Egenskaber meget mindre ud af. Domenichino holder jeg mest af. Han er især som Landskabsmaler virkelig mageløs. Jeg tror, jeg holder mere af hans Billeder end af Claude Lorrains. Guercino og Guido Reni keder mig for det meste. Guercino maler den persiske Sibylle som en Blaastrømpe med Pen og Blæk og Papir, staaende i en Fru Heibergsk Stilling med Haanden under Kinden, men *maler* hende rigtignok dejligt.

Roccocostil er paa Arkitekturens Gebet ikke andet end Arkitekturløshed — Arkitekturens Bankerot; paa Skulpturens fuldstændig Grænseoverskridelse; Malerkunsten har ingen Roccocostil. En af de Kunstnere, som interesserer mig mest, er Neapolitaneren Bernini, en gal Mand, Roccocos egenlige Repræsentant og Kulminationspunkt. Spillende, lynende Liv og Sanselighed, en fræk Træden under Fødder af alle Love, men en fabelagtig Virtuositet. Mellem sit 15.—18. Aar gør han tre Marmorgrupper (Æneas, Anchises og Ascanius — Apollo og Dafne — David med Slyngen), der ubetinget slaar alt andet af Marken i Henseende til Behandling af Marmoret. Laurbærtræ, flagrende Klædebon og Haar, Alting faar han Noget ud af, saa man forbavses og oplives derover. Hans Apollo og Dafne er saa ovidisk, at de er næsten mere ovidiske end Ovid selv. Den er over Æmnet, som staar hugget paa Piedestalen:

Mollia cinguntur tenui præcordia libro,
In frondes crines, in ramos bracchia crescunt
Pes modo tam velox pigris radicibus hæret,

altsaa over selve Metamorfosen. Og med et saadant momentant, pludseligt Liv, at man taber Næse og Mund derover. Men ligesaa idéløst og i højere Forstand aandløst som Ovid selv. — Bernini interesserer mig meget mere end Canova, der rigtignok mangler altfor meget naturlig menneskelig Friskhed og bevæger sig imellem en vammel Sødhed og en slagteragtig Raahed. Smukkest er han, naar han bliver elegisk (hans Pavemonument i Peterskirken og øvrige Gravmæler). Thorvaldsens Pavemonument i Peterskirken tager sig rigtignok forbandet uheldigt ud i Omgivelserne — man maa næsten gøre Vold paa sig selv for at se paa det. Hans Stil passer aldeles ikke til Peterskirken, der i Enkelthederne er den fedeste og bredeste Roccoco. Om Peterskirkens Æstetik har jeg for Resten meget at meddele dig. Det er et forunderligt Værk. Jeg kender intet Værk, hvor Helheden har saa lidt at gøre med Enkelthederne. Som Helhed er den omtrent (indvendig) den dejligste Bygning, jeg har set (paa sin Maade). Det er virkelig en Fornemmelse af Salighed at staa under Kuplen og se op. Men kommer man til at se paa Enkelthederne, kunde man som oftest le og græde paa en Gang. Nogle gad man knap røre ved med en Ildtang. Hvad mener Du om et saadant Vinduesmotiv? Er det ikke over al Maade uforskammet? [Her Tegning af et tarveligt Vinduesmotiv.] Der bliver meget at fortælle dig om den. — Jeg haaber, du gaar lige saa tit hen og ser paa Michelangelos Moses i Gipsen, som jeg ser paa Marmoret. Vi har jo faaet den til Skulpturmuseet. Er den ikke —? Se paa det Udtryk i Hovedet og paa den højre Arm. Hovedet er forøvrigt omtrent Portræt af M. A. selv. Jeg har meget nøje sammenlignet det med hans eget Portræt paa Capitol. Trækkene er de selv samme, især er Munden slaaende lig. Udtrykket i Moses er ogsaa Genialitet, men er det ikke ogsaa genialt at give ham det Udtryk? —

Forleden Dag saa jeg af en Hændelse i min gode Bog (Buntzen's *Beschreibung Roms*) . . . at der i Palazzo Spada skulde findes i en Stue i Kælderetagen den virkelige Portrætstatue af Aristoteles (der staar paa Fodstykket *ΑΡΙΣΤ.*), hvilket i Forbindelse med Statuens Tid gør Sagen meget rimelig (B. er en meget kritisk forsigtig Mand). Jeg ilede naturligvis derhen og kom med

nogen Besvær derned. Der sad han foroverbøjet, krummet af Tankernes Vægt, med et saadant Udtryk i Hovedet og hele Bevægelsen af anstrengt, energisk, tæt Tænkning, at jeg straks tog min Hat af for Oldtidens største Logiker. Hovedet var smukt og ædelt formet, Trækkene fine og tørre, Panden furet og den tørre Mund næsten lidt barokt forvansket af aandelig Anstrengelse. Jeg bad Portnerkonen, der var med mig, om jeg en anden Gang maatte tegne efter ham, hvilket hun gav mig Lov til, naar jeg vilde love, hverken at litografere eller fotografere efter ham. Men da jeg næste Dag gik derned for at tegne, vilde Konens Mand end ikke indlade mig i Stuen, fordi der var Haandværkere. Jeg vil dog gøre endnu et Forsøg.

Stanzerne er mig det Allerkæreste tilligemed det sixtinske Kapel. Om Skolen i Athen mærke du dig Følgende: 1) Figurerne har meget mere Plads end paa Fotografiet, der med sine kedelige sværtede Skygger trænger dem for tæt sammen og trækker Baggrunden for meget frem. 2) De ser for største Parten adskilligt anderledes ud, især hvad Hovederne angaar (det andet husker man jo ikke saa nøjagtigt). Plato's og Sokrates's Udtryk paa Maleriet var mig virkelig helt nyt. Paa Fotografiet ser jo Plato ud som en gammel Gnavpotte, paa Maleriet som en herlig Blanding af profetisk Kraft og filosofisk Klarhed. — Sokrates's dæmoniske Dialektik paa Maleriet synes mig, saa vidt jeg husker, oversat til tevandsagtig Ferskhed paa Fotografiet. Men jeg var dog glad over, at jeg kendte det. Malerierne er paa Grund af daarligt Lys (paa enkelte meget klare Dage nær) og fordi de saa ofte for en Del er skjulte af Stilladser med kopierende Skurke, tit ikke til at faa fat paa straks som Helheder. Tænk dig i dette ene Rum, i Fladeindhold ikke større end vor Dagligstue paa Kongens Nytorv: paa den ene Væg Disputa, paa den anden Parnasset, paa den tredje Skolen i Athen, paa den fjerde det allegoriske Billede; Klogskab, Maadehold og Tapperhed, tilligemed to historiske Billeder (Lovgivninger), alle med Figurer i naturlig Størrelse. I Loftet de fire Medailloner, som du nok kender: Poesi, Teologi, Jurisprudens og Filosofi, ligeledes i naturlig Størrelse, tilligemed fire mindre, udmærkede Malerier: Apollo og Marsyas, Syndefaldet (se min Mappe), Salomons Dom og en mageløs Allegori over Filosofien: en Kvinde svævende paa og betragtende Himmelkuglen, omgivet af to Genier; endelig Graat i-graat-Billeder under Parnasset: Alexander, der lader Homers

Skrifter gemme, og August, som forhindrer, at *Æneiden* bliver brændt — alt af Raffaels egen, høje Haand; foruden nogle Sokkelfigurer og mindre Billeder efter hans Skitser. Det er blot den ene af disse fire uhyrlige Stuer, men ogsaa den rigeste, om ikke ubetinget den bedste. Hvad Disputaen, Heliodor, Attila, Messen i Bolsena og næsten fremfor Alt: Moses og Jehova i den brændende Busk er for Billeder — det skal jeg vel vogte mig for at *beskrive*. Roed har bragt en Mængde Billeder hjem med sig, hvoraf jeg haaber at kunne give dig en Forestilling om disse Vidundere.

Jeg tænker, at jeg kommer hjem om to Maaneder. I Maj er jeg allenfals hjemme. Du maa ikke sikkert vente langt Brev fra mig mere; husk paa, at jeg har bogstavelig talt elleve Korrespondenter (naturligvis er der nogle, som kun faar Hindbæreddike og Smørrebrød), og jeg forsikrer, at jeg tit, hvor meget jeg end længes efter Eder alle, kan være ked af den megen Skriven. Men skriv du! Du har det jo ogsaa lettere end jeg. Skriv snart, saa at det kan træffe mig.

Rom d. 24de Marts.

Kære Georg! Er det rent pinegalt, at jeg ikke skriver til *Illustreret Tidende*? Jeg gaar i lige saa gruelige Samvittighedsnag som han paa Dommedagsbilledet, der knytter Hænderne over sit tilhyllede Hoved, fordi jeg har ladet dig løbe med Limstangen til den højtærede Redaktion. Er du kommet i nogen Ulejlighed derfor? Det haaber jeg dog ikke. Jeg fik i Forgaars Brev fra min Broder Frits, som fortalte mig, at du havde meddelt ham den myrderlige Nyhed med *Figentræet*, hvilken han — det skikkelige Menneske — naturligvis havde optaget *in bonam partem*. Det er jeg ikke saa sikker paa at Broder Carl, som er noget ældre og fornuftigere, gør. Det er ret kedeligt, at mit Forbudsbrev ikke naaede dig forinden, men, Herregud! Gjort er gjort! Bare det nu ikke gaar videre. Jeg haaber ikke, Fader ser ned fra sin Himmel paa mine Dumheder. De er sandelig af den Slags, at de netop vilde ærgre ham. Temporær Hovedløshed i Forbindelse med løsagtig Omgang med Trykkersværte hører sandelig ikke til de Ting, han yndede. Du skrev i et Brev, som jeg ikke har sagt dig Tak for, men for hvilket jeg nu siger dig Tak, at du huskede næsten Ord til andet den Samtale, du havde havt med Fader. Hvorfor meddelte du mig den ikke? Du maa

endelig skrive mig den til, eller i alt Fald sørge for, at du ikke har glemt den, til jeg kommer hjem. Jeg vil aldeles bestemt kende den; det vil du heller ikke formene mig. Skriv mig den til i det Brev, hvori du fortæller mig, om det er nødvendigt, at jeg skriver til *Illustreret Tidende*. Fra min og min Families Side er det aldeles ikke nødvendigt, efter hvad jeg hører hjemmefra; desuden har jeg ikke Lyst og meget vanskeligt Tid. Imidlertid skal du — det maa du love mig — ikke have den mindste Barmhjertighed med mig, hvis det virkelig ikke uden Uanstændighed eller Prostitution af dig eller mig selv kan undgaas.

Det glæder mig højlig, at du har fundet Slutningen paa min Faders Biografi «fædum». Jeg sympatiserer ganske med dig deri og vil tilføje, at jeg finder den uforskammet hensynsløs. Det er aldeles uberettiget at sætte tre sagesløse Ynglinge i Gabestokken som lovende .... Jeg haaber, hele Sludderen er glemt af Alle, der har læst den*).

Nu skal jeg da snart fra Rom. I næste Uge engang gaar vi en skøn Morgen med Dampskibet til Neapel, hvor vi dog ikke opholder os mere end højst fornødent, men gaar straks til Sorrent, et lille Paradis ved den neapolitanske Havbugt, hvor vi ligger og driver en Ugestid, gaar derfra med Dampskibet over til Palermo, straks tilbage, opholder os maaske en otte Dage i Rom, videre maaske til Florents, og saa hjem. Skal jeg træffe dig med mere Skæg paa Hagen end dengang, jeg forlod dig? Skulde vi ikke engang i Vinter læse noget Græsk sammen? Jeg vil saa gerne arbejde Noget sammen med dig. Nu har jeg rigtignok aldeles glemt at læse. Jeg har ikke set et græsk Bogstav, siden jeg tog fra Danmark. Det er egenlig noget stærkt af en filologisk Student. Lidt Livius har jeg læst hernede i Omgivelserne, dog ikke før jeg blev tvunget dertil for min aandelige Diæts Skyld.

Jeg har i den sidste Tid set lidt for meget paa Naturen og lidt for lidt paa Kunsten. Dog har jeg virkelig faaet mit Ønske opfyldt at gøre ordenlig Bekendtskab med Raffael og Michelangelo hernede — forsaavidt som de er i Rom. Rigtignok mangler jeg

*) Den anonyme Biografi af Faderen i *Ill. Tid.* (forfattet af Fr. Algreen-Ussing) sluttede med den uskyldige og velmente Ytring: «Af hans Sønner tør Fremtiden vente sig meget», hvad i hine Dage oprørte os som et Indgreb i Privatlivets Fred. (*Ill. Tid.* 23de Februar 1862.)

endnu vel meget Raffaels Loggiabilleder, men det lader sig vel nok indhente. Den antike Kunst har jeg ikke dyrket saa meget som jeg skulde. Jeg kender nok de fleste af Statuerne i Vatikanet saaledes, at jeg kender dem igen, naar jeg ser dem; men det er ikke saa meget, jeg har ordenlig inde som min aandelige Ejendom. Endnu mindre er det Tilfældet med Sagerne paa Capitol; i Lateranmuseet har jeg end ikke været, og hvad Villaerne angaar, kender jeg flygtigt Villa Borghese og Ludovisi, men i den vigtigste, Albani, har jeg heller ikke været endnu. Hernede finder man om ikke det bedste af den græske Kunst, altsaa ikke Kærnen i det Hele, dog i en umaadelig Rigdom hele den faste Stok af den antike Kunst som den var Grundlag for Renæssancen. Saaledes træffer man uafladelig paa Ting, som Raffael har benyttet. I Palazzo Doria fandt jeg forleden den lille Apollostatue, som staar i Nichen paa Skolen i Athen, tilligemed Marsyas fra hans *Apollo og Marsyas*. Paa Capitol findes et Relief af den nu forsvundne Marc-Aurels-Triumfbue, der ved første Øjekast præsenterer sig som benyttet i hans Tapet, Paulus og Barrabas i Lystra. Paa Constantinsbuen findes Ting, som næsten er gaaede lige over i Constantinsslaget. I Rom finder man Motiver i de nye Bygninger, som er tagne, enten ligefrem eller med en let Forandring, fra de gamle. Alle disse Ting vilde blive En meget klarere ved fortroligere Omgang. Arkitektur kan jeg egenlig først sige, at jeg har set paa denne Rejse, ligefra Köln og Strassborg af. Hjemme har vi virkelig Intet deraf, undtagen vore gamle Kirker, f. Eks. Roskilde. Thorvaldsens Museum er jo et meget udmærket Værk, men jeg tror egenlig ikke, at det kan kaldes Arkitektur. Christian IV's Bygninger staar i et forfærdelig barbarisk Lys for mig.

Af Maleri-Gallerierne har jeg faaet set en halv Snes Stykker og faaet set noget af det meget godt. De bedste er Vatikanets, Palazzo Borghese og Palazzo Doria. Det har især glædet mig at gøre Bekendtskab med Tizian og de andre Venetianere og med deres vidunderlige Farver. I Palazzo Borghese findes et Billede af Tizian, der med sædvanlig Katalog-Dumhed forklares at være *l'amour éternel* og *l'amour temporel.* (Fordi jeg kalder Forklaringen dum, lover jeg ikke at give nogen mere fyldestgørende.) Paa en antiksmykket Marmorrand af et Vandbassin sidder paa hver sin Side to dejlige Fruentimmer, den ene til højre nøgen, kun med et rødt Silkegevandt flagrende om sig. Hun rejser sig

op i Sædet og svinger med den venstre Haand et Kar med Røgelse. Hun ser ned mod den anden, der sidder fuldt paaklædt i en matfarvet Dragt med Blomster i Haanden. Hendes Stilling er meget decent. En lille Amor ligger bagved og plasker med Hænderne i Vandet. Men du skulde se, hvorledes dette nøgne Fruentimmer er malet. Farven, der hæves af det røde Gevandt — det er nu noget, som Tizian maa forstaa — er saa glødende, at man næsten faar Indtrykket af, at den lyser. Og saa dejlig som hun er fra Top til Taa — det mest straalende glade Billede af jordisk Lyksalighed. Tegningen saa vidunderlig fin og dog yppig og svulmende. Det er nok sanseligt, men aldeles ikke paa nogen lav eller ækel Maade; tvertimod er der over dette Billede, som over Tizians andre, ved Siden af det glødende Sydlandske tillige som en frisk Luft fra Adriaterhavet. Jeg tror, at de to Fruentimmer er en og den samme Person, og at Billedes Moral er den: Ser hun nu ikke meget bedre ud nøgen! — Ogsaa i Doria er der dejlige Billeder af ham, navnlig ét, et lille Dameportræt, blot Hoved og Bryst. Det er malet som om ingen dødelig Haand havde rørt det, men som om Eros blot havde aandet varmt paa Lærredet, saa lyst og luftigt. (Jeg haaber ikke, at du af Mangel paa Analogier tyer til Fru Jerichau's massive, meningsløse Transparentbelysning.) Af Landskaber er der ogsaa mange skønne, især i Doria og Sciarra. Forøvrigt kan jeg ikke se paa dem med fuld Interesse, maaske jeg kender for lidt til Naturen hernede endnu. Claude Lorrain er jo fin, gratiøs og harmonisk baade i Tegning og Farve, men mig forekommer han lidt pyntelig. Det er mig ikke saa aldeles rigtig Natur, det som han maler (undtagen somme Tider; hans Luft og Baggrunde er rigtignok fortryllende); jeg har næsten mere Sympati med det, som jeg kender af hans Elev Svanevelt. De to Poussin'er er mig med al deres imponerende Dygtighed og Storartethed, Friskhed og Djærvhed, lidt vel kolde. De er mig lidt for «historiske» og akademiske til at jeg rigtig kender Naturen i dem. Man føler i det Hele let ved den italienske og franske Skole af Landskabsmalere, at denne Retning er affødt af Historiemaleriet — de bevarer jo altid som Tradition en historisk eller mytologisk Staffage — og ikke rigtig er begyndt med Naturen, saaledes som den hollandske og som vor, der derfor virkelig har mere umiddelbart Samkvem med den. Er der fra Malerkunstens *eget* Standpunkt mere end én Art af Maleri?

— Jeg spørger ikke som den, der mener at have Svaret i Lommen. — Det første Fornødne for den danske Malerkunst herefter er at give sig af med *Kultur*æmner (hvorunder jeg regner religiøse). Den har snart gjort Naturstudier nok og faaet et vist Greb paa at fortælle smaa Hverdagshistorier; den maa give sig i Kast med vor Kultur. Men derfor beror ogsaa vor Malerkunsts Skæbne ikke saa meget eller ikke alene paa vore Malere, men paa vort Folks Kultur, paa hvor mange Skønhedselementer den har. Kan den ikke mødes med vor Kultur, saa gaar den i Hundene; en hel Skole af Naturmalere (som den hollandske) kommer der vel kun én Gang i Historien. Ti vel har vi en forskellig Natur fra den hollandske, men den historiske Fart, som er i hele Kunstens Udvikling, vil ikke kunne fordrage blot geografiske Forskelle. Maaske skal den dog først faa sig en endnu grundigere Dukkert i vor Natur end den har faaet gennem Vermehren og slige Folk. Bare Carl Bloch, som i denne Tid maler paa et større (og virkelig fortrinligt) Billede af Lazari Opvækkelse, vilde blive ved, om ikke uafbrudt, saa dog i Hovedsagen med slige Æmner; jeg tror nok, han var Mand for at føre os et Skridt fremad mod noget Større end Novellerne. Men han skulde bruges, og ikke have Lov til at være Maler for sig selv alene, hvilket han har en stor Tilbøjelighed til. Ha, var jeg Kultusminister! — Jeg skal fortælle dig adskilligt, naar vi ses, om Bloch, hvem jeg holder mest af af alle Folk hernede, og som ogsaa godt kan lide mig. Hans *Historie*, som jeg for Resten kun kender af Billeder, i det sidste Aar betyder virkelig en interessant kunstnerisk Udvikling. Husk mig paa, at jeg fortæller dig noget desangaaende. Om ham selv taler jeg gerne uopfordret.

Jeg skulde egenlig sende dig nogle Vers. Kvantiteten er ikke stor, men Kvaliteten des fortrinligere. [Her følger et Digt om hans Forældre.] Jeg véd godt, at Versene er daarlige; der er noget kedeligt, slæbende ved dem; de ligner noget de «Martellianervers», som Prinsen hos Gozzi blev melankolsk af, da han tog dem ind i Piller; men jeg vilde dog ønske, at jeg kunde ved det give dig en Forestilling om den Glorie af Hæder og Skønhed, hvori mine Forældres Samliv staar for mig.

Jeg elsker alle de unge Træer,
Som Vaaren grønner i Skoven,
Jeg elsker Blomsterne fjernt og nær,

Jeg elsker Glansen i Voven,
Jeg elsker hele den Fuglehær,
Som kvidrer saa glad foroven.

Jeg vandrer gerne, naar Dagen flyr
Og rødner Bølgernes Flade,
Jeg vandrer heller, naar Solen gryr
Og Duggen perler paa Blade,
Naar Lærker synge mod hvide Skyr
Og prise Dagen saa glade.

Jeg synger ud over grønne Vang,
Hvor Solen spreder sin Lykke,
Jeg synger op mod det Bladehang,
Som breder om mig sin Skygge,
Jeg priser Himmelens Blaa med Sang,
Hvor alle Englene bygge.

«Lauter Affektation!» som den gamle Bruun sagde, da man bragte ham det Bud, at hans Kone, Fru Frederikke B., geborene Münter, var død. Det er væsenlig forfattet under Indtryk af det dejlige Foraarsvejr, det var en Dag da jeg gik og drev paa Kejserpaladsernes Ruiner. At Tonen er faldet dansk ud, er dog ikke Affektation. Forresten laver jeg en hel Del *Lieder ohne Worte* (og uden Noder) aldeles tause. Den skønneste af dem handler om to antike Statuer af fangne Barbarer, der staar ude under Orange- og Laurbærtræerne i Villa Ludovisi. De staar med Lænker om Fødderne og de korslagte Arme. Det tykke stride Haar falder dem ned over de nordiske Ansigter; den ene staar i resigneret Vemod, den anden i mørk Fortvivlelse og stirrer ud over Roms Herligheder. — Jeg tror i det Hele taget, at Syden væver sine skønneste Billeder paa en mørk Grund af Hjemve. Jeg har gjort den store (og som alt det Store tillige meget simple) psykologisk-æstetiske Opdagelse hernede, at det modsatte af Hjemve er *Udve*, et Ord, hvorpaa jeg tager Patent i Henhold til Forordningen af . . . . . . Kan du huske, at vi engang talte om denne Modsætning ude mellem Ladegaardsaaen og Runddelen ved Frederiksberg, men fandt den ikke. Jeg fandt den paa det Hjørne af Palazzo Braschi, som vender ud imod Piazza Navona. Sikke Ideer man kan finde paa en Rejse! —

Kan du begribe, hvorledes det maa være for mig at omgaas, Dag ud og Dag ind, med Folk, som af Alting mindst forstaar sig paa en Halvironi, hvortil jeg før næsten var forfalden.

De tager saa forskrækkelig massivt paa en luftig Bemærkning, at jeg har maattet vænne mig til en for mig og Andre højst kedelig Direkthed og Tydelighed, hvortil jeg forøvrigt slet ikke er vant. End ikke Skoledrenge behøver den, men gamle livserfarne Folk trænger til den. De er overhovedet forfaldne til Positiviteter. Ræsonnement er aldeles ubrugbar Vare her. Dialektik kendes aldeles ikke, jeg vil ikke sige «end ikke af Navn», men den kendes ikke engang af dagligt Brug. Derfor betragter jeg det som en Vederkvægelse at tale med Philip Weilbach, der er saa forgabet i Dialektik som en Rotte i sød Ost. Dog tror jeg ikke, at han nyder Genkærlighed. —

Du skrev nogle Ubehageligheder om mit *Figentræs* Stil. Det kan ved Gud gerne være muligt, at du har Ret, men jeg véd af Erfaring, at Stil tager sig forfærdelig slæbende ud for den, som skriver en Andens Arbejder af. Jeg havde virkelig en vis Angst for Faders Stil i lang Tid, fordi jeg kendte hans Ting deraf, at jeg havde skrevet dem af. Da jeg senere læste hans Bøger, fandt jeg Stilen ingenlunde udtværet, men fast, *gedrungen* og kontinuerlig. Du finder den jo ogsaa god. — Spørgsmaalet har in casu virkelig Interesse for mig, ikke fordi jeg sætter nogen Ære i at kunne skrive moralske Historier i Andersens Manér, men det er mig ikke ligegyldigt, om jeg kan skrive en god Stil eller ikke.

Du skulde se en Freskodreng med en Krans paa, som hænger henne i Akademiet S. Luca, hvor jeg var i Formiddag, og som Raffael havde malet et Sted i Vatikanet, hvorfra den senere er afsavet og skænket til S. Luca. Han stikker næsten de smaa Engle under den sixtinske Madonna ud, saa yndig er han. Tizians Billede, som jeg før skrev dig om, er vist fremstaaet af Bestræbelsen for *at hæve ved Modsætningen*, som saa meget karakteriserer hele den venetianske Skole, og hvori saameget af Hemmeligheden ved dens Farvevirkning (skønt ikke hele Hemmeligheden) bestaar. Paul Veronese, der har de specielt venetianske Egenskaber saa stærkt udviklede, at han næsten ikke tager sig ud som Landsmand af de øvrige Italienere, skal ikke gerne male en Venus uden at anbringe en ækel Satyr ved Siden af hende eller en skøn bibelsk Kvinde uden at faa en Negerinde klods op af hende. Den Trafik har jeg da flere Eksempler paa. Tizian staar jo den store italienske Kunst

meget nærmere, og hos ham spiller den karakteristiske, mandige Energi i det Digteriske og det Fysiognomiske (du skulde se hans Portræter!!) saa meget Hovedrollen, at man ikke mærker Effekten for sig. Det omtalte Billede er dog — tror jeg — et rigtigt Effektbillede; men Effekten er pinedød god. Naar man i Palazzo Borghese kommer ind fra dette Billede og fra Venetianernes Værelse overhovedet til Hollændernes og Flandrernes — der er flere aldeles udmærkede Billeder af dem der — saa ser disse ud som om de var tegnede med én Farve, ikke malede med flere. Endogsaa for en Del Van Dyck — hans fortræffelige Portræt af Maria af Medici, som er stukket af Poul Pontius paa Kobberstiksamlingen — bliver farveløst, og han er da en Kolorist af Rang og Betydning, der ellers i enhver Henseende hævder en glimrende Plads blandt Malerne som findes hernede. Rubens tager sig nok kraftig og glimrende, men Pokkers kølig ud. Det er naturligvis ikke fordi Hollænderne egenlig ikke skulde være udmærkede Kolorister — men de har langt mere lagt Eftertrykket paa den fine Nuance (husk Artus v. der Neer's smaa Maaneskinsstykker paa Christiansborg) end paa den brede Virkning af Lokalfarverne . . . . .

Sorrent, d. 30. April 1862

Befrielse

End i mit Øje Taaren brænder,
End hænger Graaden i min Røst,
End synke slappe mine Hænder
Og Aandedraget i mit Bryst.
Min Sang, som ud sig skulde svinge
Med Jubelbud mod Himlens Blaa,
Endnu med tung, afmægtig Vinge
Forsøger flagrende derpaa.

Dog er jeg fri! Mit Fængsels Mure
Blev sprængt af en almægtig Aand,
Og Lænken brast; men Jernets Fure
End værker i min Fod og Haand.
Paa Fængslets Tærskel end jeg sidder,
Ombølget af den friske Luft,
Forvirret fast af Fuglekvidder,
Bedøvet fast af Blomsterduft.

Hvor gaar min Vej? Til Dalens Skygge,
Til Lunden hist ved Aaens Bred?
Der kan en Hytte jeg mig bygge,
Hvor stille Sysler byde Fred.
Der Skyggen kvæge vil mit Øje,
Som skuer mod den mørke Jord.
Der passer Plantens Vækst jeg nøje,
Imens jeg selv som Planten gror.

Jeg hører Stadens fjerne Vrimlen,
Jeg øjner hist dens Røg og Sod,
Dens Aandedrag formørker Himlen,
Den plumrer Havet med sin Fod.
Dog vinker den: «Lad Ryggen krummes,
I evig Travlhed strid og taal!
Mens Kinden falmer, Sansen dummes,
Din Tanke slibes som en Naal.»

Se Havet hist, det lokker, vinker
Med underlige Æventyr.
Her Bølgen bruser, se, den blinker,
Det fjerne Sejl for Øjet flyr.
Se, Skæbnen bor i dine Vande,
Hvad lover du mig, store Hav?
Det rige Guld fra fjerne Strande —
I Bølgens Favn en ukendt Grav?

Men før min trætte Fod mig bærer
Til ukendt Maal den Vej saa lang,
Til Stav en Oliegren jeg skærer
Og vandrer fromt en Pilgrimsgang.
Hver Aftenstund, naar Klokken ringer,
Jeg stamme vil min Tak til Gud,
Da vil min Fod og Sang faa Vinger
Og bære mig i Verden ud.

IX

Ovenstaaende, hvori det Ejendommeligste maaske er Frygten for under et Byliv at faa Tanken slebet naalespids og Sanserne fordummede, var det sidste Brev, jeg modtog fra Italien. Den 21de Maj vendte Lange tilbage, sprudlende af Aand og Indfald, gennemtrængt af Skønhedsglæde og af en saadan Sandhedskærlighed, at det under de lange, udmærkede Samtaler, det da var hans Lyst at indlede og føre, var En, som saa man ned i

et Sandhedens Dyb. Dog neppe hjemvendt blev han meget alvorligt syg af den Sygdom, som Italien stadigt paafører Nordboer og især i hine Dage næsten regelbundent fremkaldte, en heftig Tyfusfeber. Den medtog ham saa haardt, at han var ude af Stand til endog blot nogle Minutter at føre en Blyant. Paa en Lap Papir, hvorpaa han med Blyant har skrevet de første Linjer og dikteret Resten, finder jeg udtalt en Frygt for, hvilke Følger et Besøg hos ham kan have havt; Lægen har skændt paa hans Moder og ham, fordi de har ladet mig komme ind til ham.*)

Sygdommen varede til ind i Juli. Den gav for nogen Tid hans Væsen større Blødhed end det før havde havt. Sin Helbredelsestid tilbragte han paa Gaarden Iselingen i Sydsjælland, hvor han da som altid senere følte sig meget lykkelig. Det var der, han lærte sin Hustru at kende.

Derfra skrev han følgende interessante og morsomme Brev, der indeholder ligesom det første Udkast til hans Afhandling *Fotografiens Æstetik* (først trykt i 1865).

Iselingen, Mandag d. 11te August 1862

Gør mig den Tjeneste, naar du kommer til Byen — Du er der maaske — at forhøre dig hos Portneren paa Ehlers' Kollegium, om han har faaet Brev fra Jespersen, og overhovedet om, hvornaar jeg kan flytte ind. Skriv saa snart som muligt et Par Ord derom, saa er du god.

Kæreste Georg!

Jeg fik dit Brev for fem Minutter siden, kvitterer for Modtagelsen og svarer: a) med Nødder at knække (du skal gemme baade Kærnerne — dine egne Tanker — og Skallerne, mit Brev.)

Ved ethvert Værk er at tage Hensyn til 1) *Stof,* 2) *Fremgangsmaade* og 3) *Resultat,* ɔ: ethvert Værk skal ses som et Resultat af et Stofs Behandling. Kunstværkets Stof er (naturligvis æstetisk taget) den fænomenale Natur. Svarende til Kunstværkets tre Stadier er der tre Stadier hos Beskueren, nemlig:

---

*) Kære Ven! Prof. Lehmann har gjort Moder og mig Bebrejdelser fordi vi har ført dig ind til mig, fordi det maaske kunde have skadelige Følger for dig. Vil du derfor underrette mig (snarest muligt) om hvorvidt hans Frygt er begrundet.

Din Julius Lange.

til Kunstværket som Stof	det illusoriske (illuderede) Standpunkt
til Kunstværket som Fremgangsmaade . .	det kritiske Standpunkt
til Kunstværket som Resultat	Nydelsen (ɔ: Illusionen i den, som saadan, ophævede Kritiks Belysning.)

Nu kommer Humlen. Det er jo ikke Kunstværket som Stof, der umiddelbart træder Betragteren imøde, men derimod Kunstværket som Resultat. For Betragteren bliver altsaa dette det Umiddelbare. Betragteren begynder nedenfra ovenstaaende Række og gaar opad. Medens Kunstneren syntetisk har bevæget sig frem ad Fremgangsmaadens Vej, gaar Betragteren analytisk-kritisk den samme Vej tilbage. Dette er Betragterens Produktivitet, og denne Produktivitets Resultat er atter en Betragtning af det Objektive, af Billedets Stof, af Naturen, en «Verdensbetragtning», bestemt og begrænset ved den dialektiske Udviklingsvej, som Kunstværkets Skabelse og Betragterens Tilegnelse har gaaet. Grundforskellen mellem Kunst og Fotografi ligger egenlig deri, at medens Kunsten gennem Negation gaar over fra det rene Billed af Naturen til Fremgangsmaade og atter til Resultat, bliver Fotografien staaende paa Billedets Standpunkt og optager ikke nogen Negation af dette i sig. Æstetisk taget er Fotograferen ikke nogen Fremgangsmaade — hele Billedet i alle dets Enkeltheder opstaar samtidigt — og Fotografien (Billedet) altsaa ikke noget Resultat. Enhver Bestemmelse, som Kunsten har forud for Fotografien, er en saadan, som har Negationen i sig, naar man gaar ud fra en objektiv Betragtning, og gaar man ud fra en subjektiv, naaer man aldrig ad æstetisk Vej til Fotografi.

b) Det Begreb, som for den simple Betragtning, for det æstetisk udviklede Øje, straks viser sig som det, Kunsten har forud for Fotografien, er Begrebet *Stil.* Men det ligger ogsaa deri, at Stilen er Mellembegrebet mellem Fremgangsmaade og Resultat.

Stil er nemlig at definere — syntetisk — som den kunstnerisk bestemte Maade, hvorpaa Behandlingen reflekterer sig i Resultatet, og — analytisk — som den kunstnerisk bestemte Maade, hvorpaa Kunstværket (Billedkunstværket) afviger fra Naturen, «ikke ligner» Naturen. «Kunstnerisk bestemt» vil sige bestemt

— objektivt — ved den Maade, hvorpaa Kunstværket er et Led i et større kunstnerisk Hele, — subjektivt — ved Kunstnerens Individualitet.

Lyv nu ikke, kære Georg! men indrøm, at dette er grundigt. Kan du stikke mig den sidste, den om Stilen, saa skal du have Tak. Den er Frugten af mange Aars vedholdende Transpiration, som nu, da jeg har udskilt de sveddrivende Bestanddele af min Aand, forhaabenlig vil høre op. Tjen mig i at læse Ovenstaaende meget nøjagtigt igennem, og græm dig ikke over, at du har hørt noget af det før. Nu skal du paa den næste Side faa noget Sukkergodt at trøste dig med . . . .

Stærke Brødre, Kirkepiller!
Alle med den samme Vilje
Rejse Jer fra Gulvets Tilje
Række højt hverandre Haand.
Medens Orgelpiben spiller,
Under Hvælvingen, I slynge,
Trygt kan Menigheden synge,
Synge lydt i Broderaand —
Stærke Brødre, Kirkepiller!

Milde Søstre, Orgeltriller!
Haand i Haand I nedad dale,
Spredes atter som den svale
Foraarsregn i frugtbar Jord.
Langs med ranke Kirkepiller
Slynge de sig op som Ranker.
Rene Toner, fromme Tanker
Samles højt med Jer i Kor,
Milde Søstre, Orgeltriller!

Dit Vaasehoved, som engang sagde, at der kunde være flere end to Vers. Saa maatte man jo tage Fætterne og Kusinerne og Næstsøskendebørn og den hele Familie med, foruden Brødre og Søstre! Verset er forøvrigt meget hullet i Tanken.

Véd du, hvordan jeg læser dine Breve. For det Første læser jeg, i hvad Humør du var, da du skrev. Da dette for det Meste er skidt (jeg fik desværre ikke Brev fra dig paa din Falstertur), saa gaar jeg over til at se, hvordan det har sig med dit Personlige, og da din Person er mig forhadt, gaar jeg over til at udforske dine Tanker, i hvilke jeg endeligen bliver stikkende ligesom Licentiaten i Mosen. Dette er et Eksempel paa en rigtig

Fremgangsmaade, som fører til et daarligt Resultat. Ved at se Brevet igennem, opdager jeg, at jeg har tilegnet mig en vis udfordrende Tone. Deri har jeg gjort vel. Med Humørsmennesker maa man være bevæbnet i fuld Plade, da man ikke véd, hvordan man finder dem.

Dette Brev har bl. A. Interesse, fordi det viser, hvilken Magt her i Danmark Hegelianismen paa dette Tidspunkt havde ikke blot over de Filosoferende, men over en Aand som Lange, der afskyede virkelighedsfjernt Grubleri og nærede den stærkeste Mistro ikke blot til Filosofien i al Almindelighed, men særligt til dens Metode. Hele hans Tankegang bevæger sig i Hegelske Baner og Formler; han anvender her stadigt Ord og Vendinger, der i vore Dage er gaaede af Brug. Det lille Digt, som Brevet efter mit Ønske meddeler mig, da jeg troede at have bortkastet en Afskrift deraf, forekommer mig paa en meget smuk Maade at gengive Langes Sjæleliv som det i denne hans tidlige Ungdomstid var. Man sporer ogsaa her det dybe Indtryk som Strassburger Münsteren havde gjort paa ham.

Her følger et udateret Brev fra det Tidspunkt, da han var flyttet ind paa Ehlers' Kollegium, skrevet fra én Gade i Kjøbenhavn til en anden, formodenlig som Fortsættelse af en Samtale — Lange skrev hyppigt den Art Breve. I dette fornemmes Eftervirkningen af de Studier over Michelangelo, han paa Rejsen havde foretaget.

Fredag Aften

Kære Georg! Der er den Vanskelighed — Ubekvemmelighed vilde Madvig kalde det — ved Michelangelo, at han paa den ene Side er den aldeles ensomme Mand og paa den anden Side vel af alle Kunstnere har øvet den stærkeste, mest paaviselige og soleklare Indflydelse paa sin Samtid og Eftertid.

Han var, som Raffael kaldte ham, ensom som Bøddelen. Han er saa ensom, som Delaroche har malt ham i Hemicyclen. Ikke alene de ydre Omstændigheder og Kendsgerninger viser det: at han ingen Skole i egenlig Forstand dannede; at han, da han indlod sig paa at bygge Peterskirken, forlangte og fik en pavelig Bulle for, at hans Vilje til evig Tid skulde være den ene herskende ved Bygningen; at han kastede Florentinerne ned af Stilladset i det sixtinske Kapel, stak Nøglen i Lommen og ganske alene der-

inde skabte Verden i 22 Maaneder (hvilket menneskelig talt næsten er et større Mirakel end at Vorherre skabte den i seks Dage); men selve hans Kunst, selve de Figurer, han har skabt, bærer Ensomhedens Stempel: hans allerbedste Værker, Profeterne og Sibyllerne er, om man vil, Portræter af ham selv, af den ensomme Fordybelse i sig selv, som er saa uendelig forud for hans Tid, fordi den er ude af al Tid.

Han omfattede begge Ensomhedens Sider, baade den positive, at han helt inde var sig selv, og den negative, at han var helt løsrevet fra det Udenómværende ..... Ensomhedens Særkender er paa Retten Uforstyrrethed, Storhed, Helhed; paa Vrangen Vilkaarlighed, Egensindighed, Særhed. Han viser os vel tydeligere end nogen Anden baade dens Ret- og dens Vrangside.

Forholdet til hans Fortid ligger deri, at Forstaaelsen og Benyttelsen af det Objektive i naturalistisk Retning maatte være mere mangesidigt og fuldstændigt gennemarbejdet end ét Menneske kunde gøre det. Forholdet til hans Samtid ligger i den forunderlige Tiltrækningskraft, som netop den ensomme Aand udøver over Aanderne af anden Rang. Forholdet til hans Eftertid beror paa, at denne Eftertid — den moderne Tid — netop er Ensomhedens — det Løsrevnes, det Enkeltes Tid. Men det almindelige Slægtmærke for Ensomhedens Tid kan, da Slægt og Tid netop er Modsætningerne til den ensomme Individualitet, kun fremvise Ensomhedens Vrangside, Egenvilje og Mangel paa Sammenhold. Derfor har Michelangelo paadraget sig den stadige Beskyldning, at hans Eksempel virkede uheldigt paa Kunsten; derfor blev han Roccocoens Fader.

Nu véd du det.

Hvorefter alle Vedkommende sig allerunderdanigst have at rette.

Givet paa Nr. 4 paa Ehlers' Kollegium.

Julius Henrik Lange.

Michel-Angelo Buonaroti.

Til
Georg Brandes.

Det her følgende Brudstykke af et Brev er, som Indholdet viser, nedskrevet efter Læsningen af en Artikel, betitlet *Hyrdedrengen* (Ill. Tid. 21. December 1862, men skrevet to Aar før), under hvilken Redaktionen havde sat Mærket *Sj.*, hvad skulde

betyde *studiosus juris*, en Benævnelse. jeg dengang førte.*) Brevet er afbrudt midt i og Teksten giver Plads for et stort Hovede af en Mand med Cigar i Munden og Hatten paa Snur.

Gode Sj.! (?)

Jeg er i dette Øjeblik ankommet fra Himmerig — du anser mig vel ikke for gal. Jeg mener naturligvis ikke det rigtige Himmerig, men kun det foreløbige, hvor jeg søger den timelige og ikke den evige Hvile — og der paa Himmerig fandt jeg Illustreret Tidende, hvori jeg læste en Historie, som umulig kan være mere end en 5 Dalers Penge værd. Det glædede mig, at du dog har forregnet dig lidt, idet du har solgt din og din Muses Førstefødte som Slave til Magnus og Delbanco. Da jeg havde læst den, følte jeg en blid Længsel efter at tale med dens Forfatter, en Længsel, som du og andre tænksomme Læsere vist tit kan føle Magen til ved Læsningen af Shakespeare, Sofokles og Andre. Hvis jeg havde troet paa Heibergs berygtede Paradoks, at naar Digterens Værker er i Himmerige, maa han selv være i Helvede, saa havde jeg bare behøvet at gaa tvers over Skindergade og søge dig i Kafeen ligeoverfor; men jeg har aldrig troet paa det, og jeg antager, at du ved at bevise dit Alibi iaften, vil kunne levere et glimrende faktisk Bevis imod dette Paradoks og derved — maaske ligesaa meget som ved din sidste Afhandling om Romeo og Julie — gøre Epoke udi Æstetiken. At gaa ned i Laksegade forekom mig for umageligt — derimod at skrive dig et Brev til, det var baade mageligt og originalt. Siden Brevet paa en Maade kommer fra Himmerig, kan du jo betragte det som et Slags «Gengangerbrev». Jeg maa først og fremmest tilbagekalde . . . .

Man vil have agtet paa, hvor hyppigt Heibergs Navn og Værker forekommer i Langes skriftlige som mundtlige Udtalelser i hint Tidsrum. Vi elskede og beundrede ham begge to; men naar Lange dog var til en vis Grad stridbart stemt imod ham, laa det i, at Heiberg, der i levende Live saa længe havde været Smagens Diktator i Danmark og i denne Egenskab var bleven

*) Smlgn. ovenfor *Samlede Skrifter XII*, 163.

ubetinget anerkendt endog af dem, der som Kierkegaard paa andre Omraader undergravede hans Autoritet ved deres Angreb, nu umiddelbart efter sin Død havde naaet en højere og mere udbredt Anseelse, end han maaske nogensinde havde nydt. Navnlig havde Professor Rasmus Nielsen da sat sin hele mægtige Indflydelse ind paa at faa fastslaaet den Opfattelse, at Heiberg som Tænker ikke mindre end som Digter var «en Stjerne af første Rang».

Det var ikke altid, at vore Meningsforskelligheder blev drøftede i en let og spøgende Tone. Saasnart det religiøse eller religiøst filosofiske Omraade berørtes, forstod ingen af os Spøg. Og Forskellen mellem vore Standpunkter traadte i disse Aar stadigt tydeligere frem. Lange holdt vedblivende energisk fast ved Rettroenheden. Jeg selv stred en meget haard Kamp for at naa til Klarhed og Ro. Hvad jeg mod Lange gjorde gældende var omtrent denne Tankegang: De fleste aandeligt Udviklede, der anser sig for troende, er blevne overbeviste igennem en Tankebevægelse, nemlig den, at Grubleriet som saadant er uendeligt, den filosofiske Vej umulig, saa det er en Nødvendighed at tro. Deres Hoved overbeviser deres Hjerte, som Young tilstaar det om sig selv. Men dette er ikke Tro; ti det er ingen Grebethed. Resten af dem sætter, efter at have arbejdet sig træt i Grubleri, og af Frygt for den Følelse af Ubeskyttethed og Forladthed, som Panteismen medfører, Viljen ind og vil tro. Men dette er ingen Tro; ti det er ingen Grebethed. Troen er noget, Ingen kan give sig selv hverken gennem Overvejelse eller gennem Vilje. Og ligesaa lidt kan Nogen naa til den gennem en ubevidst Fornemmelse af Sandheden (f. Eks. i det Nye Testamentes Ord); ti det sømmer sig ikke for en fri Aand at adlyde uvisse Rørelser. Troen kan kun gives mirakuløst; det er ogsaa det sande kristelige Standpunkt. Mennesket kan sædeligt optugte sig selv; men religiøst maa det vente, til det faar et Kald, der tydeligt viser sig at være gudsendt; ja det er udtrykkeligt Menneskets Pligt her at stampe mod Braadden og ikke af Træthed eller halv Tænkning lade sig drive ind i en Usandhed.

Naar nu Julius Lange overfor denne Tankegang stadigt hævdede, at han umiddelbart fornam Kristendommens Sandhed, idet han kendte til en indre Guds-Understøttelse — saa kunde det fremkalde meget heftig Modsigelse fra min Side, ja en Harme, som jeg dog ikke gav Luft. Ti jeg var fuldt og fast overbevist om, at han var hildet i pur Illusion, og jeg hævdede jævnligt

overfor ham, at det kun for en Personlighed af aldeles overlegen Tænke-Evne kunde have nogen Betydning, om han bad til Gud rent teistisk eller til Christus tillige. Jeg hadede hans Grundopfattelse, skønt jeg elskede ham selv. Undertiden brugte vi skarpe Udtryk mod hinanden, naar han lod mig forstaa, at jeg gik ad Fortabelsens Vej, medens jeg bebrejdede ham «haardnakket Trods mod den soleklare Sandhed i Kraft af en Fruentimmer-Tænkning, der fører til det argeste Nonsens». I Reglen førte dog hver af os sin Sag mod den anden med alle de Hensyn, som vort stærke og ualmindelige Venskab indgav os. Jeg for min Del var aldrig den Angribende, og min Sandhedssøgen kunde rent i Almindelighed ikke indgyde Lange nogen Uvilje. Vi var desuden begge lige overbeviste om Jeg'ets indre Uendelighed og forstod derfor i den egenlige Grundanskuelse fuldstændigt hinanden. Jeg stillede mig f. Eks. ved Siden af en Stol og spurgte Lange, om han som jeg følte det Vanvittige i, at Jeg, denne Uendelighed, tillige saaledes er noget Endeligt, at Stolen og jeg, *vi to* er to Genstande. — Med ingen Følelse er jeg mere fortrolig, svarte han, hvilken Komik er der ikke i den Forestilling, at *jeg*, der omspænder Tid og Rum, for Tiden befinder mig en halv Mil fra Præstø! Det rørte ham, da jeg en Dag sagde til ham, at Nødvendigheden af Søvn var min Sorg, og talte om «det Fortvivlede i, at Mennesket maa afbryde sin Klarhedsstræben for at sove.» Han studsede ved dette, at Livet for mig var Klarhedsstræben — uden iøvrigt at nære nogen Sympati for denne Livsopfattelse.

Vistnok allerede i 1862, i ethvert Tilfælde i 1863, var vi begge blevne Medlemmer af en større Diskussionsforening af Studerende, i hvilken der en Gang ugenlig eller en Gang hver fjortende Dag holdtes Foredrag, som underkastedes Drøftelse. En Mængde af senere bekendte Personligheder var Medlemmer af den. Octavius Hansen plejede at dirigere vore Møder. Vilhelm Thomsen, Filologen, Brødrene Scharling, de senere Professorer, Nørregaard, den senere Folkehøjskoleforstander, Brødrene Zeuthen, Matematikeren og Præsten, og en halvhundrede andre var Medlemmer. Julius Lange plejede satirisk at kalde dette Selskab *Intelligensens Aroma.* Han holdt her et morsomt Foredrag om *Monumenter*, hvis Resultat imidlertid af en Tilstedeværende spøgende sammenfattedes saaledes, at efter Langes Opfattelse havde Manden enten fortjent sit Mindesmærke, og da

var det overflødigt, da han sagtens vilde huskes uden det, eller han havde ikke fortjent det, og da var det endnu mere overflødigt.

Vi saa i Sommeren 1863 megen Kunst i Forening. Et mægtigt Indtryk paa os gjorde især den ældre Bissens atten smukke Statuer paa Dronningens Trappe. Efter Sædvane foretog vi en Fodtur, denne Gang i Nordsjælland, og tilbragte en Dag hos Digteren Frederik Paludan-Müller i Fredensborg, i hvis skemtsomme og lunerige Samtale mangt et Træk og Glimt var beslægtet med den Humor, som fortryllede mig hos hans Søstersøn. Da vi forlod Digterens Hus efter en Dag tilbragt i den fineste Harmoni og under den saa sjældne Følelse af Lykke, svarte Lange paa mit Udbrud om Frederik Paludan-Müllers Elskværdighed disse Ord, hvis Tonefald er blevet liggende i mit Øre: «Ja, Jorden er blød i Danmark.»

Den Sommer dvælede vi hyppigt ved en Plan, vi havde lagt, til Julen 1863 at debutere i Fællesskab med en Bog, der skulde indeholde en Række Afhandlinger af os begge. Det blev først ganske nøje overvejet hvad hver af os skulde bidrage til Værket, og Lange var temmelig ked af, at jeg ønskede Indledningen til en Afhandling om Den tragiske Skæbne, der nylig havde indbragt mig Universitetets Guldmedalje, optaget deri — han fandt den altfor lærd og upopulær — tilsidst blev vi enige om et Indhold; men saa opstod Spørgsmaalet, hvorledes vi skulde faa Bogen ud. Jeg tvivlede højligt paa, at vi vilde finde en Forlægger. Men Lange sagde: Hvad! tror Du ikke, at Forlæggeren straks vil se, at han har to *angehende* Forfattere for sig! Da Alt var aftalt, gik Planen i Glemme hos os begge. Lange forlovede sig i November 1863, og samme Maaned bragte Frederik den Syvendes Død og truende Udsigter for Land og Rige. Snart blev han indkaldt til Soldat og kom som Aspirant til Reserve-Officers Skolen i Kastellet.

X

Jeg har aldrig set et Menneske saa smukt af Glæde som Lange i de første Uger efter at han var bleven forlovet. Hans Ansigt formelig straalede under en rosenrød Filthat, som han i

sit lykkelige Overmod havde anskaffet sig, Naturligvis maatte han i sin af Glæden forklarede Tilstand fotograferes, og da hans Venner naturligvis vilde eje hans Portræt, men han, for Alvor fattig som han var, umuligt havde Raad til at skænke os sine Billeder, gav han ædelmodigt Tilladelse til at købe Portræterne hos Fotografen. I den Anledning følgende Vidnesbyrd:

Jeg giver herved Stud. mag. Georg Brandes Bemyndigelse til at opkøbe et uendeligt Antal af Portræter forestillende mig.

20. Dec. 1863. Julius Lange.

Langes Forlovelse gjorde naturligvis Ende paa hans ubetingede Fortrolighedsforhold til mig. Han kunde ikke mere give saa meget af sin Tid og sine Tanker til en Venskabsforbindelse. Der var nu en Anden, som stod ham nærmere end Vennerne og som fik en Fortrolighed, der ikke lod sig dele. I den Anledning skrev han ved Aarsskiftet det følgende smukke, kloge, fintfølende Brev:

Iselingen d. 30. December 1863

Kæreste Georg! Vi er nok kommet adskilligt bort fra hinanden i den sidste Tid. Det er jo en Gang for alle blevet saaledes, at jeg ikke kan være personlig meddelende overfor dig paa samme Maade og i samme Omfang som før; ja endogsaa hele det bedste Distrikt i mig er jo paa en vis Maade aflukket for dig. Jeg overvurderer nu ikke det «grusomme Tab», som du derved maa have lidt, men jeg kan dog ikke forestille mig andet end at du derved maa føle et vist Tab; ti hvad havde ellers vort stærke Venskab at betyde. Imidlertid, skønt jeg ikke kan dele med dig paa samme Maade som før, og skønt jeg alligevel altid beholder det Bedste for mig selv, føler jeg dog, at jeg skylder dig noget af min Lykke, saa Meget af den, som jeg kan afvinde for en Tredje. Vi har altfor længe og altfor godt været indbyrdes Medinteressenter, til at jeg saaledes uden videre kunde trække mit bedste Gods ud af Forretningen uden at betale dig den skyldige Afgift.

Jeg kunde jo som den Ældre og Visere give dig Formaninger og Raad. Imidlertid vilde de være lidet gavnlige, eftersom jeg

egenlig kun kunde formane dig til at opleve Noget, at blive Noget, at Noget skulde begive sig for dig, og en saadan Formaning vilde jo i Grunden være en *contradictio in adjecto*. Jeg kunde ikke heller opfordre dig til at blive forelsket, selv om jeg vilde være saa smagløs at berøre dette Gebet; som Opfordring vilde det være Nonsens. Jeg vil ikke engang fornye den Opfordring — om du vil kalde det saa — som jeg gjorde dig den sidste Aften vi var sammen paa Møen, ikke fordi jeg tror, at den var fejl gjort, eller fordi jeg nogensinde har opgivet Haabet om, at du alligevel vil havne der, hvor vi alle skal havne; men fordi jeg tror, at Tiden ikke er kommen; det er i alt Fald Noget, som jeg ingen Mening kan have om, og som jeg maa overgive til højere Magter. Det Eneste, som jeg til syvende og sidst kunde haabe paa — jeg vil nødigt sige opfordre dig til, fordi det lugter af Pedanteri — er, at du vil huske, hvor du er. «Hvor jeg er?» vil du svare. «Jeg er i Laksegade Nr. 8.» — Nej, saa smaat mente jeg det heller ikke, skønt det Hele, om du vil, gaar ud paa noget temmelig Jordisk og Prosaisk. Husk paa, i hvilket Land du er og med hvilket Folk du har at gøre. Husk paa, at det ikke alene gælder om Vittighed, men om al Tale og al Virken, at der vel hører En til, som siger og handler, men en Anden, om det saa kun er én, som forstaar. Du maa ikke betragte mig som en Skolemester; du véd, jeg er meget bange derfor og at det i Grunden er min Natur imod; og du véd, at jeg altid af et godt Hjerte har set i dig større aandelige Kræfter end jeg har set i mig selv eller i nogen anden af mine nærmeste Jævnaldrende. Men alligevel har du staaet og staar endnu, som mig synes, i Grunden længst tilbage af os Alle i det, som det i menneskelig Forstand mest kommer an paa, med al din større Dygtighed og din renere og stærkere Vilje. Du maa erkende den Samfundsdrift, der er i dig, og ikke mindre i dig end i nogen Anden. Jeg beder dig ikke om at *have* en Drift, ti hvis du ikke havde den, vilde jeg kunne bede dig forgæves i tusind Aar, og naar du har den, er al Beden overflødig; men jeg beder dig om at vedkende dig den og ære den paa sin rette Plads, som er inderst inde i dig. Jeg kender den hos dig, og *enfin* er det dog den, som har knyttet os to sammen; men jeg kender den ogsaa bedre end du selv kender den. Tro nu ikke, at jeg vil paatvinge dig Noget, som hører mig og ikke dig til; tiltro mig ikke det Formastelige at ville overskue dine

Baner, som i alle Maader kan være lige saa gode som mine; jeg har lært at elske og at bøje mig for en Andens Natur, og haaber, at jeg skal lære det mere og mere. Jo mere man lærer et Menneske at kende, desmere lærer man, at ingen Forskel i Verden er saa dyb som den mellem Menneske og Menneske indbyrdes, og at den Ene ikke kan paatage sig eller usurpere eller bilde sig ind at have usurperet nogen egenlig Indflydelse paa den Anden — undtagen i alt Fald i visse Forhold. Men, som sagt, husk hvor du er! Det er den endelige og praktiske Side af Sagen, og den vil jeg mest holde mig til, for den anden nærer jeg en vis *σέβας* (hedder det ikke saa?).*) De Tider, som vi har, er for Resten gunstige nok til at minde derom; og i lige Maade ønsker jeg dig af Hjertet til Lykke med snart at være din egen Mand med Hensyn paa dine Studeringer. Du maa nu ikke tro, jeg er saa barnagtig, at jeg skulde ønske, du kastede alle de tyske Bøger — og allermindst dem, som tilhører det kongelige Bibliotek — paa Ilden; jeg forstaar ret vel, at Rom ikke blev bygget paa én Dag; jeg skal nemlig sige dig, hvis du har glemt det, at jeg har selv været i Rom. — — Der er et dunkelt Ord af dig i min Erindring. I det første Brev, som du skrev til mig efter Faders Død, sagde du, at jeg jo, som en Troende, maatte kunne bære det. Var det rent Mundsvejr?

Se, det er nu det vigtigste af, hvad jeg har tænkt paa om dig henad Nytaar. Tag det *in bonam partem* . . . . . Jeg ser, at den brave, altopofrende Monrad, der ligesom en duelig Enepige «er villig til Alt», ogsaa er villig til at lave et Ministerium, efterat det forrige, som han ogsaa havde lavet, er røget af. Glædeligt Nytaar nok engang.

I Kastellet følte Lange sig just ikke synderligt vel og han medbragte stadigt pudsige Historier om Underofficerernes Undervisning. En havde f. Eks. forklaret Forskellen mellem Teori og Praksis paa denne Maade: «Teori er Ord og Ordlyd, Praksis er Legemet og dets Dele». Fra dette hans nye Opholdssted er de følgende Smaabreve skrevne:

Kære Ven! Da du i paakommende og ikke paakommende

*) Hellig Sky.

Tilfælde ikke plejer at lade det komme an paa en Tjeneste mere eller mindre, saa gaa, hvis du kan, i Formiddag inden 2 op i Livsforsikringsanstalten og forhør dig for mig, hvorledes man bærer sig ad med at faa sit Liv forsikret, om man skal henvende sig til en Læge, og da hvilken, hvor mange Procent man har at betale, naar man lige skal i Krig og hvad der ellers maatte være at iagttage. Paa Grund af Krigsministeriets eller Majorens Vrøvl er vi i Formiddag alle 150 arresterede i Kastellet uden at have nogen Verdens Ting at bestille, ellers havde jeg sikkert ikke gjort dig den megen Ulejlighed. — Paa muligt Spørgsmaal om hvor stor en Sum Forsikringen gælder, kan du svare 245 Rd. Mit Navn kender du, min Stilling ligesaa; hvad Alderen angaar, er jeg født 19de Juni 1838.

Ret betegnende er Lidenheden af den Sum, Forsikringen skulde gælde.

Den stærke Lykkefølelse, som paa dette Tidspunkt fyldte den unge Officersaspirant, kunde undertiden give hans Væsen et næsten udfordrende Præg. Svimmel af Lykke, som han var, forundrede han af og til Fremmede ved den Maade, paa hvilken han kort affærdigede dem. Naturligvis blandede der sig i Glæden over hvad han havde vundet en stærk Vemod ved Tanken om, at han om kort Tid skulde forlade Kjøbenhavn uden sikkert at kunne bygge paa et Gensyn. Det her følgende Brev gengiver hans Stemning.

Generalstokken 6,6, Fredag Aften

Kære G. B.! Hvis du vil gaa udenfor din Gadedør og give et kraftigt Ryk i den Indretning, som søger at indbilde lettroende Vandringsmænd, at den staar i Forbindelse med en Klokkestreng, saa vil du rimeligvis falde paa din Podex og der kunne gætte Grunden til, at jeg ikke formaaede at finde dig i din Bopæl i Aftes Kl. 10,5!

Har du set iaften i *Fædrelandet*, at en af de Faldne ved Helgolandsslaget hed Sokrates Plato M. Snitzer (sic!). Anser du det ikke for sandsynligt, at denne Mand, hvis den Heibergske Teori holder Stik, maa komme paa det Himmerig Nr. 2, hvor «Hedningskarer fromme» findes og hvor man vel desuden nok kan taale en Snitzer.

Angaaende Visen, saa er jeg kommen fire Linjer langt i den. Dette vil jeg ikke undskylde for dig og Emil Petersen, men derimod, at jeg, overvurderende mig selv, var saa flot til at love. Mine Tanker — og min Person — gaar i denne Tid, naar der ikke øves brutal Vold og Overlast imod dem af Løjtnanter og Underofficerer, kun én Vej, man véd jo ikke, om man gaar paa Falderebet. Var det — i al Hemmelighed — det, som du mente med min ‹Fornemhed›, der vel ikke kan gaa paa min Aspirant-Uniform, saa indrømmer jeg, at jeg er om ikke fornem, saa dog stolt, frygtelig stolt i mit Hjerte ligeoverfor Jer Stakler. Tilgiv mig nu dette.

Skønt Lange i Foraaret 64 af forskellige Grunde ikke mere hentede mig til de lange Spadsereture, vi plejede at foretage, saas vi dog to til tre Gange hver Uge og levede i Grunden hele vort aandelige Liv i Fællesskab. Hver Søndag Formiddag tilbragte han desuden i mine Forældres Hus.

Vi nød i Forening en Del Kunst. Den noget akademiske Stil i enkelte af Thorvaldsens Arbejder gik paa dette Tidspunkt op for os; vi følte os da mere tiltrukne af Bissens Statuer paa Dronningens Trappe; især var Nanna vor Yndling. Lange gjorde i dette Foraar Studier til den Afhandling om *Nyere dansk Genremaleri*, som han først offenliggjorde i den sidste Halvdel af 1865 og hvormed han slog igennem som Forfatter. Navnlig sysselsatte han sig med Marstand og Dalsgaard. Det slog ham, at saavel Bissen som Dalsgaard med Hensyn til Indholdets Dybde stod langt over det foregaaende Tidsrums Kunst, ogsaa over Thorvaldsens.

Paa vor ved Sankelmark faldne Vens Jens Paludan-Müllers Fødselsdag den 10de Marts var en ikke lille Kres af Slægtninge og Venner samlede hos Julius Lange om Aftenen. Den 14de Maj deltog han i et Gilde, som vi holdt i Anledning af Sejren ved Helgoland og til hvilken han maa have lovet den Vise, hvorom der tales i hans nysanførte Brev. Den 7de Juni afgik han til Hæren. Dagen derpaa sendte han fra Korsør nogle Linjer;

Bedste Ven! Jeg sidder her selv tyvende Aspirant — nemlig alle vi. som skal til Jylland — i Korsør. Major Schädtler fecit. Det kommer over hans Hoved Altsammen. Det skal visse-

lig blive ham betalt i det næste Liv om ikke i dette. Da jeg har bidt Hovedet af al Skam i Retning af at bede dig om Tjenester, saa minder jeg dig herved om dit Løfte at besørge de sidste Bøger .... Nu skriver jeg alligevel uden paa dette Brev Magister; og du kan ikke hævne dig ved at skrive Løjtnant til mig, da Brevet saa gaar fejl af mig. Tænk paa mig og skriv snart et godt langt Brev. Jeg svarer.

Henimod Maanedens Slutning fulgte dette Brev:

23de Juni 1864

Mit uovervundne Standpunkt!

I Sandhed en besynderlig Tiltale, men den eneste mulige, naar du kommer med slige Beskyldninger mod mig, som at du skulde være et overvundet Standpunkt for mig. Hjertelig Tak for dine to Breve og for alle de Tjenester, Du har bevist mig. Du er i det Hele taget et af de faa tjenstvillige Mennesker, som er tilbage her paa Jorden. Jeg gør andre Folk yderst sjældent Tjenester og kun naar jeg ikke kan Andet for Skams Skyld. — Du kunde gerne have skrevet nogen Æstetik og Filosofi og desl. i dine Breve. Jeg bliver efterhaanden i videnskabelig Henseende ligesom den gamle Læge ude paa Valløe, som engang imellem maatte spørge sin Nevø, en ung Dr. med. fra Hovedstaden, naar han besøgte ham: «Naa, Frants, sig mig nu det nyeste af Videnskaben.» Jeg bliver temmelig bange, naar jeg tænker paa, hvorhen de faa Kundskaber er fløjne, som jeg lidt efter lidt havde samlet i mit Fag, og hvad værre er: det lange Militærvæsen har gjort, at jeg efterhaanden savner Fermenter i min Erkendelseskres. Hvis jeg havde *megen* Kunst frisk i min Hukommelse, som da jeg kom fra min Rejse, saa var der slet Intet i Vejen for en ensom Kabinets- og Landevejsspekulation; men det, som jeg har frisk, er saa lidet og saa ensidigt. Jeg flikker paa det lange Brev om F. Paludan-Müller, som jeg har lovet Hammerich, somme Tider gaar det ganske godt. Det har glædet mig meget at se, at du, som er en udi æstetisk Læsning forfaren Mand, har nogen Agtelse for hvad Smaat jeg har skrevet. Nogle af Afhandlingerne har dog ogsaa kostet mig adskilligt Hovedbrud. Den, som hedder «Fotografi og Kunst» er den, som har havt størst Betydning for mig selv, da den har ført mig til

at tænke alvorligt over Grænselinjen imellem Natur og Kunst. Men forøvrigt oversteg Opgaven mine Kræfter: jeg befandt mig som i en Skov, hvor jeg huggede lyst frem for mig uden noget Kompas eller nogen Ledestjerne. Jeg fortryder ikke, at den ikke blev færdig; jeg kunde ikke være kommet til Enden uden at det Hele var gaaet midt over. Det, som jeg længes mest efter at komme tilbage til, er mine Opskrifter om vore Malere.

Det er ikke alene Pascal, som af store Mænd er født den 19de Juni, men ogsaa Karl XII. Jeg burde jo som Krigsmand sætte mest Pris paa det sidste; men da jeg meget mere er Magister Stygotius end Jacob von Tyboe, foretrækker jeg dog det første.

. . . .

Jeg befinder mig omtrent som paa et Skib midt ude i Havet og ligger for Øjeblikket bi for Vindstille, ventende paa, at Politiken paa en eller anden Maade skal blæse noget Vind i Sejlene. Den eneste Forskel er, at jeg engang imellem kan faa Breve. Nørre Sundby betragtes heroppe i 3dje Kompagnies Kantonnement, der ligger lige paa Hjørnet af den store Vildmose, som et af Civilisationens Centralpunkter, hvilket man, naar man er heldig, kan komme til at gøre en Rejse til, ligesom man fra Kjøbenhavn kan komme til Paris, London eller Rom. Det er sandt, du véd vel slet ikke, hvor jeg er: Jeg bor i Nørre Haldne, $1^3/_4$ Mil Nord (Vest?) for Nørre Sundby. Her er en meget kedelig Natur, saa kedelig, som jeg ikke havde troet, at Naturen kunde være. Jeg bor med min Kompagnikommandør, Løjtnant Gjørup (en Broder til «Digteren») og en anden Løjtnant, Lindberg, paa Gaarden Nordkjær hos Forpagter Lundbye, en Broder til Ex-Krigsministeren og Maleren. Alle Folkene her er meget flinke, og lader fornuftigvis virkelig Intet tilbage at ønske. Men Løjtnant Gjørup, som forøvrigt er en særdeles dygtig og behagelig og retskaffen Mand, er Æstetiker (derefter). Han spørger mig, om jeg vil regne Heiberg for en dansk Digter eller en romantisk Digter (sic!); men saa kan man dog snakke med ham om Andet end «Højre om» og «Venstre om».

Her har du Sludder nok om mig selv. Nu skal du sandelig skrive Noget om dig selv, om din Læsning og dit Soldatervæsen osv. . . . .

Folkene kommer jeg meget godt ud af det med — endnu!

Officersaspirant Lange, 1ste Inf. Regiment, 3dje Comp. (*ikke* Nørrejylland, maaske snart derfra).

Rund (eller Rueme) ved Lillebælt d. 20de Juli

Kære Ven! Hjertelig Tak for dit Brev. Den Side fuld af Skænd, som det begyndte med, havde ikke den fjerneste moralske Virkning paa mig. Sligt kan ikke fremkalde Ruelse eller Bluelse i Barmen paa den, som véd med sig selv, at han har en ren Samvittighed. Du har vel paa en Maade Ret i, at jeg har *Tid* nok til at skrive, naar du netop vil urgere Ordet *Tid*, da jeg strengt taget aldeles Intet har at bestille, men kun har at opholde mig paa de bestemte Steder, hvor Forsynet og mine Foresatte vil, og saa engang imellem at sige «Højre om» og «Venstre om» og «Gevær i Hvil» og «Gevær ved Foden» til min Deling. Men vil du erstatte Ordet med det nærliggende Begreb: Lejlighed, endsige «Belejlighed», saa fejler du meget og gør mig virkelig Uret. Desuden svækkes min Skrivelyst lidt ved at det at skrive (Breve) snart er min eneste Aandsbeskæftigelse, og den saavel som enhver anden trænger til en Modvægt. Endelig véd du, at der er Den, som det i disse Tider ikke alene er min største Lyst, men min hellige Pligt at skrive meget og ofte til . . . . .

Jeg er ikke enig med dig i din Politik; det forekommer mig, at det sidste Ministerskifte er en Opgivelse af det, som Danmark havde sat sin faste Beslutning ind paa; det er et politisk-apoplektisk Tilfælde, som maaske kan fremkalde nogen Lindring for de haarde Smerter, men som i Virkeligheden utvivlsomt er en Tilbagegang i Patientens Helbred. «Manden», den nye Mand, som vi har faaet til at afløse Monrad, er naturligvis ikke Bluhme, men Grev Moltke, som vel maa være en respektabel Mand, siden Alverden har Respekt for ham, men som der dog er tre Hager ved. 1) har han grebet Roret i Kraft af en Hofrevolution eller Hofintrige eller i alt Fald en Pression udenfra (fra Rusland), 2) er han indtraadt som Minister uden Portefølje ɔ: at han, der dog er Viljen i Regeringen, begraver sig i et Kabinet uden at værdiges at ville vise sit Ansigt i et Kammer, unddrager sig Offenlighed og Mundtlighed, 3) tror jeg ikke, at der vides Andet om ham, end at han vel er en kraftig og klog og dygtig *Stats*tjener, men at han har lige saa lidt Respekt for det, som fylder Staten, Nationaliteten og dens Liv, som den

Cirkel, der har sat ham ved Roret. Det er fejl at sige, at Øjeblikkets Spørgsmaal er det: Hvad *kan* vi opnaa? Uden den muligst bestemte Forestilling om, eller Vilje til, hvad vi *vil* opnaa, kan der slet ikke tales om, hvad vi *kan* opnaa; og du maa dog ogsaa indrømme mig, at det er den yderste Grad af Modløshed at opgive Talen om, hvad vi *vil*. Og hvad kan Ministeriet ville opnaa Andet end en loyal Helstat — som det vel ikke engang faar, og som vilde være den fordærveligste Løsning af alle, den som *jeg* mest vilde hade og afsky. Har Bluhme og David, hvis Anskuelser man vel kender bedst, ikke altid været Helstatsmænd, ikke af Nød og Tvang — som Monrad, Hall og Krieger — men af Lyst og Princip? For Resten har jeg faaet Respekt for David ved det Sidste, som man faar for en Mand, hvem man hidtil har betragtet med et skadefro Smil som en Lykkens Nar, men som med Et ses alligevel at faa Ringen. Hvad faar vi ved en Helstat andet end en uselig, historisk Gentagelse af den gamle Holstenskvals i forværret Skikkelse, vildere fra vore Fjenders og tammere fra vor Side? At Monrad ikke har havt nogen Plan, deri har du vist Ret — det er jo næsten blevet en Doktrin hos ham, at man ingen Plan maa have, da Erfaringen har lært ham, at alle Planer alligevel kommer tilkort; han har naturligvis Uret i deraf at slutte, at man ingen Plan skal have. Den, som jeg næsten syntes, det var kærest at faa til hans Afløser, var den rigtige, gamle Hall, fordi han vist har Lykken med sig, og desuden er Louises Onkel.

Kære Ven! Gaa en Gang ved Lejlighed ud til Tante paa Nørrebro og hjælp hende med at læse et blyantskrevet Brev fra mig, som hendes gamle Øjne vist ellers ikke kan læse. Gud véd, om I virkelig kommer til Session eller om den bliver standset. Jeg ønsker, at du ikke maa blive Soldat, da jeg har Erfaring for, at en Menigs Liv kan være *meget* anstrengende; jeg tror for Resten, at det kommer mere an paa, ikke at være tilbøjelig til Forkølelse o. desl. end paa Muskel- og Nervekraft . . .

Af Nyt herovre fra er der Intet (ↄ: Intet og Alt er nyt for mig). Jeg har været den uskyldige Aarsag til, at en Mand lider den uhyggelige Straf at blive bunden til en Pæl. Jeg maatte melde ham til Kaptejnen for anden Gang udvist Ulydighed imod mig og blev meget ubehagelig overrasket ved at se et Par Dage efter i Regimentsbefalingen, at han i den Anledning var dømt til at bindes til en Pæl. Farvel, og skriv nu snart om Sessionen!

Julius Lange kom, som disse Breve viser, aldrig til at deltage i noget Slag og lærte af Feltlivet kun Felttjenesten at kende. Efter Fredslutningen blev hans Bataillon liggende paa Fyen, og de to følgende Breve er daterede derfra.

8. Sept. 64

Tandem aliquando, Catilina! — Har du ikke havt Lyst til at skrive, eller vilde du eksperimentere med mig, hvor længe det kunde vare, inden jeg begik den Heltedaad at sætte en Pen til Papiret? Skønt jeg ikke synes, det er meget kønt af dig at gøre mig til Genstand for Eksperimenter, saa vil jeg dog haabe, at det Sidste er Tilfældet, da du jo ikke er af dem, for hvem det somme Tider kan være en «Gerning» (kategorisk forstaaet) at gøre det, som man har Lyst til. Jeg bor nu i Odense og omgiver mig efter Evne med Bøger, Faget vedrørende, ja, hvad Mere er, jeg læser endogsaa i dem, nok saa flittigt som i Kjøbenhavn, og i disse Dage har jeg god Tid — Gud véd, hvor længe det skal vare. Jeg er yderst spændt paa at vide, hvad Ekscellensen egenlig vil gøre med os Aspiranter; her gaar de vidunderligste Rygter; nogle ikke ubehagelige; hvis du nogensinde paa din Vej træffer nogen lidt paalidelig Efterretning, saa send mig den straks. Jeg længes naturligvis umaadelig efter Kjøbenhavn, de skjulte Skatte paa Thorvaldsens Museum, Kongens og Akademiets Bibliotek, Sonne og Exner osv. osv. for ikke at tale om dig som foruden at være et godt Hoved og et godt Hjerte har den Dyd ikke at være Aspirant eller Løjtnant. Før jeg kom herind og fik fat paa Filostrat, fik jeg dog fat paa et Bind af Schiller og desuden Runebergs *Kungarne på Salamis*, som Richardt havde foræret mig, da jeg rejste fra Iselingen. Har du læst den? Ti den fortjener det virkeligt, eftersom den er rigtig ægte Kunst og — hvad man ikke venter af en efter-græsk Tragedie — slet ikke kedelig. Mig forekommer den egenlig at være meget mere Poesi end Schillers *Braut von Messina*, som med al sin dybe dramatiske Beregning og med sine glimrende Sentenser dog er et noget vel kunstigt, ja forskruet Stykke, saa subtilt destilleret for at faa det rene poetiske Væsen ud, at man næsten ikke mindes om noget virkeligt Menneskeliv. Jeg læste ogsaa *Jungfrau von Orleans* og *Wilhelm Tell*, og af det Hele fik jeg rigtignok uden Sammenligning størst Kærlighed til *Jungfrau v. O.*

Der er et Liv, en Ild og en Flugt, som man aldeles bliver revet med af. Hvad siger I kloge Folk om Slutningen? Er den ikke rent gal — foruden at være uhistorisk? Skulde han ikke have gjort meget mere ud af det Blik, som smelter hendes Menneskehjerte ligeoverfor Lionel? Jeg faar engang imellem næsten Lyst til at lave en anden Slutning paa den, hvor Johanne skulde blive ordenlig brændt. — Forresten har jeg skrevet et langt Vers, som efterligner Grundtvig, Welhaven og Paludan Müller (tildels ogsaa Poul Møller) kan du saa slutte dig til, hvordan det er? Jeg havde nok Lyst til at lade det trykke; men da jeg ikke véd, om Folk maaske vil tro, at det er skrevet af en gal Mand, saa lader jeg det hellere være. Du skal se det ved Lejlighed, da jeg ikke gider skrive det nok en Gang af . . . . . . Da jeg formodentlig, om jeg saa bliver 80 Aar gammel, alligevel lige til min Dødsdag vil vedblive at skrive Vers ɔ: ét hvert andet Aar, da jeg i alt Fald har det af en Digter, at jeg somme Tider føler en aldeles uimodstaaelig Lyst til det, saa vilde jeg ønske, at jeg havde noget mere Færdighed og Behændighed i Retning af Rytmus og Rim. Det er jo for saa vidt ligegyldigt, hvordan de bliver, da de ikke er bestemte for noget Publikum; men det er mig selv en Modbydelighed at gøre dem slette og berlingske; at gøre dem gode og fuldkomne koster mig en Sved, som gør mig selv vaad og Versene tørre. Der er for Resten intet gavnligere for at faa Agtelse for og Kærlighed til Livets kunstneriske Side end at faa en Dukkert i den haandværksmæssige, f. Eks. at blive Underofficer. Man kommer undertiden saa bittert til at savne Livets Skønhed, at kaste saa langlige Blikke til den og at misunde dem, som er dens Profeter og faar Lov til i Ro at være det, at man aldeles glemmer de blaserede Tvivl, man før har næret om en saadan Eksistens'es Berettigelse, og gerne vilde unde dem «militære Honnørs lige med en Generalløjtnant». Dog, det er maaske ikke fordi jeg er bleven Underofficer — det vilde da ogsaa være en daarlig og forhaabenlig for mig forbigaaende Grund — at jeg tror, vi allesammen er kaldede til at tale Gudernes Tungemaal, i alt Fald indvendigt. Jeg vilde ønske, at Vorherre havde givet mig til Ledsager her i Livet, til Slave og Skopudser og Træl, en lille pukkelrygget, kløgtig Dverg med et meget stort Hoved. Han skulde være yderst flittig, lydig og tro. Men hans Hoveddyder skulde være en meget stor Forstand, saaledes, at han forstod mig bedre end jeg forstaar mig selv, og

en stor kunstnerisk Fuldkommenhed, saaledes at jeg blot behøvede at se ud af Vinduet for at han kunde sætte i de yndigste Vers hvad jeg saa, eller at udstøde et lille Aftensuk, idet jeg trak mine Strømper af, for at han straks kunde sætte det i en smeltende Melodi. Han skulde have en saadan Arbejdsomhed, at jeg blot behøvede at tænke paa en Bog for at han straks havde læst den, og en saadan Jernhukommelse, at han altid kunde sufflere mig Alt, hvad jeg behøvede. Altid være yderst diskret, altid have Penge paa Lommen, banke mine Klæder og gaa Byærinder og anstille sig yderst dum. Naar jeg havde saadan En, saa kunde der være Haab om, at jeg endnu kunde gøre Karrière her i Verden. Uden en saadan kunde jeg nok blive et lykkeligt Menneske, men altfor langsom til at udrette Noget.

Hils dine Forældre og Brødre og skriv dog snart, meget snart! Jeg tror, at jeg skylder dig Penge. Skriv hvor meget, og undskyld, at jeg har glemt det.

18. Oktober 1864

Kære Georg! Jeg haaber ikke, at du nogensinde i den temmelig lange Tid, som kan gaa hen imellem det ene Brev og det andet, glemmer, at vi er trofaste Venner, og ikke omgaas med den Tanke at lade mig sejle min egen Sø her i Odense Kanal. Det tror jeg nu ikke, at du gør; men jeg kan dog somme Tider ikke lade være at finde, at du, som har saa megen Tid til din Raadighed — som du selv sidst skrev — nok kunde en Gang imellem ofre lidt mere paa at skrive et lille Brev til mig end du i den sidste Tid gør. Du maa virkelig — hvad den nødvendige Gensidighed angaar — gøre dig fortrolig med den Tanke, at jeg er saa belæsset med den kedsommeligste Tjeneste, som nogen militær Kamel nogensinde har været; og at der kun levnes mig ubetydelige Brokker af Tid til min Raadighed, som jeg, alene for min psykiske Diæts Skyld — mest maa anvende til at skaffe «de militære Discipliner» en gavnlig Modvægt ved at tilegne mig Noget, hvori der dog er nogen Aand . . . .

Forresten har jeg her i min næsten fuldstændige Ensomhed faaet mine Tanker godt paa Gled — dog er derved egenlig sagt for meget; jeg lever mere i hvad jeg kunde kalde Refleksionsanelser end i Tanker, som har virkeligt Liv og Skikkelse. Men

jeg er dermed ikke utilfreds, da jeg bryder mig mere om at modtage end om at producere for Øjeblikket. Det Sidste, jeg har læst, er fem Stykker af (Wilsters) Euripides, og Gud forlade mig min Synd! men de forekommer mig fortræffelige, især *Ifigeneia i Tauroi*, som jeg for et Øjeblik siden kom til Ende med. Da jeg blev færdig med Tjenesten i Eftermiddag, gik jeg ud i Byen for at faa fat paa Goethes do., som jeg vel har læst for længe siden, men som jeg nu gerne gad læse igen, da jeg antager, at Differensen imellem de to Stykker vil være Noget af det mest oplysende med Hensyn paa Differensen imellem Antiken og det Moderne; og hvis man kunde faa den Differens regnet rigtig ud, saa havde man dog gjort Noget. Men jeg fik for Resten ikke fat i Bogen og maa vel altsaa lede om Differensen en anden Gang. Der er Noget i min Natur, som gør, at Dramer er min kæreste Læsning; der er Noget ved at læse Dramer, som ligner at se Billeder; det er en snartfærdig, indholdsrig, sluttet Nydelse og Belæring, man faar af dem. En saadan kraftig Pille at tage hver eller hver anden Dag kan nogenlunde holde mig fra at hentæres af Garnisonstjeneste. Du aner virkelig ikke, hvad der bydes Folk af Kedsommelighed herovre.

Apropos! Ved at læse Euripides kom jeg til at tænke paa en Ytring af dig, at den græske Tragedie ikke kendte «den afsides Tale». Du har ikke gennemgaaende Ret; hvis ikke W. oversætter galt, saa kan *Ifigeneia i T.*, Vers 1164, ikke forstaas paa anden Maade end som afsides Tale. Der er ogsaa et Sted i *Medeia*; men jeg har glemt at sætte Mærke derved. Det er svært, hvor Schiller og Runeberg anstrenger sig i deres «græske Tragedier» for at gøre den Dialog, som bestaar i Vekslen af enkelte Vers (man kunde maaske kalde den; den monostrofiske) til Knudetov af Spidsfindigheder og Sentenser. Noget saadant findes slet ikke hos Grækerne. Hvor Dialogen faar sit hurtigste Skifte sker det selvfølgelig fordi der indtræder en stærk dramatisk Spænding; men hos de Gamle indeholder Replikerne hverken mere eller mindre Dialektik end der ligger i Situationen. Det at Replikerne er lige lange, er naturligvis slet ikke gjort af indre dramatiske Hensyn (det kan allerede ses deraf, at en enkelt Gang er en lille Tanke tværet ud ved Epitheta og Omskrivninger for at give et helt Vers) men af rent arkitektonisk stilistiske. Den græske Tragedie har jo i det Hele en lige saa fast udpræget institutionsmæssig Form som den græske Tempelbygning; f. Eks.

Repliken som saadan har en ganske anden selvstændig Formfuldkommenhed end den har i det moderne Drama.

Jeg har ogsaa repeteret *Tithon* og *Venus*, som jeg næsten rent havde glemt. De er aabenbart begge Variationer over det selvsamme Tema som *Adam Homo*. Der er megen Filosofi i disse Arbejder. *Venus* synes mig at være det mest genisprudlende Arbejde, som Paludan-Müller har leveret, og ædlest og smagfuldest i Behandlingen af det antik-moderne; den er nedskrevet i Italien og turde være paavirket af den italienske Kunst. *Tithon* overflyver den maaske paa et enkelt Punkt, men er i Meget monotonere. — Maa jeg gøre en for dig formodenlig naiv Bemærkning om den græske Skæbne. Den er den uendelige Rest, som Grækerne ikke kunde faa op med i deres specifike Religion. Euripides kalder den «den Gudinde, som ikke har Alter eller Billed»; men det Ejendommelige ved den græske Religion var netop det, at alle Guder skulde have Alter og Billed. Den er kold, død, i sit Væsen ugræsk (hvorved ikke menes ægyptisk eller assyrisk) og Grækernes Fjende. Hvis den nu blot havde været en lille Endelighed, saa havde Grækerne vel været Grækere endnu, men det er de græske Guder, som var smaa Endeligheder, og den ugræske Skæbne, som er den store Uendelighed. Dette er egenlig noget abstrakt Sludder, som Ingenting siger. Jeg har skrevet noget paa Indledningen til min store Bog *Nyere dansk Kunst osv.* Det lader sig ret godt gøre herovre i Odense, hvor der ikke er et Billede eller et Menneske, som forstaar sig paa dem . . . . Vil du adressere dit Brev, som vel kommer snart, ikke til Regiment og Kompagni, men til Professor Henrichsen. Har F. Nutzhorn ikke talt med dig om et Brev fra mig, som indeholdt et Forslag til ham om at lade Solennitetssalen dekorere paa en bestemt angiven Maade. Ideen var slet ikke saa gal . . . .

Umiddelbart til dette Brev slutter sig det følgende udaterede:

Kære Ven! Som Svar paa dit sidste Brevs videnskabelige Indhold vil jeg forsøge paa at klare *mig selv* Forholdet imellem Goethes og Euripides' *Ifigeneia*. Jeg skriver dette til dig, fordi jeg gerne vil have tilsendt hvad du har skrevet derom. Jeg gør ingen Undskyldninger i Forvejen for Mit, dels fordi jeg aldrig holder af at gøre Undskyldninger i Forvejen, dels fordi jeg er

mig bevidst ikke at bilde mig selv ind at skrive noget Udtømmende eller udtale mig i god Orden. Jeg maler ganske *alla prima.*

Først maa jeg forklare mig angaaende min Beundring særlig for Euripides' *Ifigeneia i Tauroi.* Da jeg kun har læst 1/3 af Euripides, har min Fremhævelse af den ganske vist ikke meget at sige. Men af de Tragedier, som jeg har læst, vil jeg dog holde fast ved at den er den fuldkomneste i Henseende til dramatisk Behandling, ligesom der heller ikke godt kan tænkes noget heldigere dramatisk Stof — hvad der vel ogsaa har lokket Goethe til at behandle det. Hvad jeg hidtil mest har savnet hos Euripides har været Alvor, menneskelig Alvor — navnlig i Modsætning til Æschylos og Sofokles. I *Ifigeneia i T.* er han endogsaa paa en besynderlig Maade sejlet udenom, og har ladet ligge ubenyttet eller i alt Fald utilstrækkelig benyttet hele den store Baggrund af Slægtskyld, som en dramatisk Digter i Athen vel maatte være lidt varsom med at gøre altfor fortærsket paa Teatret, men som dog Handlingen kræver for at blive rigtig belyst. Meget gaar saa grumme jævnt og muntert til. Dog har dette stødt mig langt mere ved andre Stykker, navnlig *Alkestis.* Var maaske Euripides som gammel Teaterdigter og Teaterbesøger i det frodige Athen bleven lidt blaseret og ked af idelig at jamre over Tantaliders og Labdakiders og Kadmiders Jammer og Ulykker? Og havde ikke maaske Respekten for den gamle Folketro tabt sig hos ham ogsaa med Hensyn til disse Sagns Indhold og Værd? Vist er det, at Goethe, som jo heller ikke havde en saadan Blaserthed at kæmpe med, har sat Handlingen i en langt alvorligere Belysning som et Led i hele Tantalideslægtens tragiske Historie. De brede — men for Resten udmærkede — episke Skildringer hos Euripides tjener kun til at gøre Handlingen bredere, de episke Repliker hos Goethe tjener til at gøre Handlingen dybere.

Hovedforskellen i de to Dramers Udvikling bliver vel den, at hos Euripides Alt drejer sig om Overvindelsen af ydre, objektive, reelle Hindringer og Vanskeligheder, hos Goethe om Overvindelsen af indre, subjektive, ideelle Vanskeligheder. Fra først til sidst. I Goethes første Akt erklærer Thoas, at der ikke er noget til Hinder for at Ifigenia kan rejse hjem, hvis hun saa grumme gerne vil. Det er hos Goethe et subjektivt Træk hos Kongen, at han vil have de to ofrede, hvad hverken Euripides eller nogen græsk Digter

kunde have saaledes (i det Hele er Goethe meget moderne i sin Skildring af en Artemis-Præstindes tjenstlige Forhold til sin Monark). Hvad der sætter G.s Drama i Bevægelse eller opholder dets Bevægelse, er ideligt det Subjektive ved Motiverne. Han bringer ind i Stoffet en stærk Karakter-Kontrast imellem Orest og Pylades. Han meddeler Orest ogsaa inde i Artemis's Lund et Fysiognomi, hvorpaa Ulykke og Rædsel staar malede, en Tro paa, at han besmitter Alt og bringer Ulykke med sig, hvor han gaar ɔ: hans Ulykke er bleven indvortes, subjektiv. Orests Helbredelse, som er Goethes ypperligste og interessanteste Motiv, foregaar i hele sin psykologiske Udvikling paa Scenen, og er i sit Væsen ligeledes rent subjektiv, idet det er den genvaagnende Familiekærlighed, Broderkærlighed, som jager Eumeniderne bort. Her trækker Goethe en objektiv Opgave fra, som Euripides har, nemlig den at bemægtige sig Artemis's Billedstøtte, hvorimod han skaber en ny subjektiv Opgave, den at bringe Ifigenias rent indre Forhold til den bejlende Konge i Rigtighed (Ifigenia: Allein mein eigen Herz ist nicht befriedigt — O weh der Lüge! Sie befreiet nicht, wie jedes andre wahrgesprochne Wort, die Brust). Hos Euripides lyver Ifigenia som den bedste. Til Slutningen opholder Goethes Drama sig endnu for sidste Gang en lang Replik igennem til Ære for Distinktionen imellem «So geht!» og «Lebt wohl!» (Altsammen det Indvortes, det Subjektive.)

Saa med Hensyn paa Diktionen. Naar jeg skulde skildre Goethes Diktion, vilde jeg sige, at dens Særkende er en egen, skøn Universalitet. Det er ikke som om man hørte et enkelt Individ med sine Særheder og Egenheder og Luner udtale sig; hans Diktion bevæger sig næsten hele Tiden igennem i de fineste og sublimeste Almensætninger, der faar deres dramatiske Betydning og deres ejendommelige Stemning ved den Maade, hvorpaa de benyttes af Personerne i Situationen. Det Karakteristiske for G.s Diktion er det, at han udtaler Almensætninger, underforstaaende deres personlige Anvendelse, medens Eur. — ikke han alene, men overhovedet de antike Dramatikere — udtaler det Personlige ligefrem. Goethes Diktion er i højeste Grad rummelig, de antike Forfatteres slutter ganske snevert om den specielle i Situationen liggende Pointe uden at tage nogetsomhelst Andet med op at køre. Naar Eur. tager Almensætninger i sin Mund er det praktiske Erfaringssætninger, ordsprogagtige Talemaader, eller kuriøst fortvivlede Udbrud over den forbistret uforstaaelige

Skæbne (de smaa rationalistiske Udbrud synes mig ikke at stemple Eur. som staaende paa en anden Grund end Æ. og S., men blot som staaende ved det Gammelgræskes yderste Grænse). Naar man rigtig gør sig det klart, *hvor* i den aandelige Udvikling de græske Digtere stod, saa maa man omtrent opgive at forstaa dem. Det er næsten umuligt for os moderne Folk at sætte os paa et aandeligt Udviklingstrin, paa hvilket det aandelig Almene endnu ikke var opdaget og fremstillet i sin Tankeskikkelse, men hvor alt det Almene endnu var Fantasi, da Alt lærtes praktisk af Livet, da Moral og Logik osv. endnu ikke var traadte frem i selvstændige Skikkelser som Livets og Tankens Rettesnore. I Antiken forholder Personerne sig ganske umiddelbart til hinanden; for den moderne Digter træder der altid Noget imellem. Mellem Broder og Søster træder der det almene Begreb om Broders og Søsters Forhold til hinanden, noget anerkendt Almengyldigt, hvorpaa de begge kan beraabe sig; imellem Konge og Undersaat et alment Begreb om Forholdet mellem Konge og Undersaat osv. Dette Mellemværende tjener nu overordenlig til at udglatte og udjævne Dialogens skarpe Kanter, men rigtignok ogsaa til at berøve den en hel Del af dens Friskhed og Liv (jeg har sandt at sige moret mig meget bedre ved at læse Eur. end Goethe). Man kan somme Tider finde mere Behag i de raske, skarpe Mejselslag, hvormed den antike Diktion er formet, somme Tider mere Behag i den gennemførte Udarbejdelse i den moderne. Dog maa det indrømmes, at den antike Diktion undertiden klinger vel raat. Medens man hos Goethe kan ligesom mærke den fineste Bevægelse i den menneskelige Mund, som taler, mærker man i den antike Replik undertiden den stive, ubevægelige Maske, hvorigennem den skal brøles ud for nogle tusinde Atheniensere.

Mon Goethe ret har forstaaet at forene to Elementer med hinanden, som findes i hans Drama? Det har i sin psykologiske Finhed, især i Forholdet mellem Thoas og Ifigenia, noget af et borgerligt Drama; dette Forhold, som jo heller ikke er laant af Antiken, kunde efter sit Væsen lige saa vel, ja bedre høre hjemme i det 18de Aarhundrede. Og det samme gælder om Forholdet mellem Orest og Pylades, ja overhovedet om alle de psykologiske Forhold. — Men det har et helt andet Element, et lyrisk-metafysisk; en Genklang og tildels en reflekterende Betragtning af den græske Skæbnetanke (Parcesangen o. a. St.). Undertiden gaar disse to Elementer sammen paa det Skønneste, navnlig i tredje

Akt, Orests Vanvid og Helbredelse, der ubetinget er det Dejligste i hele Stykket; undertiden vil de ikke rigtig gaa sammen (Ifigenias Monolog i Slutningen af fjerde Akt). Naturlivis er Goethe nok Mand for at sørge for at det Ene ikke stikker raat og plumpt i Stilen af mod det Andet. Men jeg skulde tro, at det var hans Stykkes Achilleshæl. (Hvad bliver der af det Motiv, der etsteds antydes, at Ifigenia kunde tage Thoas og derved befri Vennerne? Det løber han fra.)

Der findes i Euripides's Drama en Mængde Stof, ikke af poetisk, men af religiøs, mytologisk Natur, som G. naturligvis lader ligge. Han har jo Intet at skaffe med Kandefesten i Athen eller med den brauroniske Artemis, eller den tauriske Artemis's Tempel i Halai osv. osv. Man kan sige, at ved en æstetisk Sammenligning mellem G.s og E.s Stykker maa Sligt lades ude af Betragtning, fordi det slet ikke falder ind under det Æstetiske: Blomstens Stilk er ikke saa skøn som Blomsten selv, og Blomstens Rod er slet ikke skøn og ganske uæstetisk, allerede af den Grund, at den er skjult af Jorden. — Men Blomsten er alligevel skønnest, naar den sidder paa sin Stilk og Stilken paa sin Rod; dens Eksistens er bunden dertil. Saaledes har al sand Kunst sine Rødder i det, som ikke er Kunst, i det uæstetiske Liv. Nu kunde man fristes til at betragte alle moderne Reproduktioner af Antiken som en Buket afplukkede Blomster, hvor man har søgt at rive det, som havde den æstetiske Værdi, løs fra det, som ingen havde, og blot beholde det rene, poetiske Væsen — og man kunde da efter Analogien spaa, at deres Liv kun vilde være kort. Men kan næsten ikke læse Euripides's *Ifigenia* og Goethes uden at denne Sammenligning falder En ind. Rødderne er til alle Sider overskaarne, og Blomsten sat hen i fremmed Luft. Koret er væk, som paa en Maade er den Navlestreng, der betegner det antike Dramas Oprindelse, og som vel netop har sin ejendommelige Betydning ved aldrig helt at være Illusionen undergivet, men for det meste kun at være Tilskueren *κατ' εξοχην* (det er jo ikke Skuespillere, men Borgere). Medens man hos Eur. hele Tiden, om end uklart, aner Teatret og Scenen og ligesom har en dunkel Følelse af den skønne og værdige Gruppering, er Goethe udelukkende aandelig og har kun med en Læser at gøre. Eur. har skrevet for Teatret; Goethe for Bogskabet. — Ja, at udføre denne Tanke videre, vilde være en Trivialitet overfor dig.

Se der har du noget af det, som er faldet mig ind ved en sammenlignende Læsning — hvilken Gerning for Resten ikke er let, men vanskelig. Besvar mig et Par Spørgsmaal: Er Goethes *Ifigenia* skrevet før Schillers *Braut von Messina* (der maaske i Grunden er dybere og betydeligere, men unegtelig mindre skøn)? Har Racines *Phèdre* og Euripides's *Hippolytos* samme Sujet? Vilde en Sammenligning være lærerig? Kan du uden stor Vanskelighed skaffe mig Kleists *Penthesilea* tillaans? — Naar du læser Ovenstaaende, maa du gerne le og gøre Nar af mine mulige Fejl, men ikke hvis det skulde være af den Grund, at det muligvis var sagt Altsammen før. Somme Tider kan jeg næsten sige, at *din* megen Lærdom gør *mig* rasende. — Sig mig ogsaa: Er der flere modern-antike Tragedier af Betydning end Goethes *Ifigenia*, Schillers *Braut*, Kleists *Penthesilea*, Oehlenschlägers *Balder*, *Langbarder* og *Yrsa*, Runebergs *Kungarne*? Foruden alle de franske. Giv mig ellers Anvisning paa de vigtigste .... Vær nu den gamle Dreng imod mig og ikke længere misstemt! Hils dine Forældre og Sødskende meget.

XI

Krigsvæsenet, som rev Lange ud af hans Virksomhed, satte ham nødvendigvis økonomisk tilbage, og uformuende som han var, befandt han sig tit i stor Pengeforlegenhed. Et Vidnesbyrd derom finder jeg i et længere Brev, der humoristisk begynder: «Ven! Istedenfor at betale dig de 5 Rigsdaler, som jeg skylder dig, vil jeg bede dig se, om du kan laane mig 20, eller, rettere sagt, en Sum, som er imellem 20 og en Million?» Han har sikkert maattet nøjes med en Summa, der var beklageligt nærmere ved 20 end ved Millionen, men man vil bemærke, hvilke Smaasummer disse hans Laan i Reglen har drejet sig om. Snart kom han ind paa sin vante Skolevirksomhod, og med Udarbejdelsen af sine Artikler til Steenstrups *Dansk Maanedsskrift* betraadte han netop da Forfatterbanen.

Paa dette Tidspunkt blussede imidlertid hans Forargelse over min Livsbetragtning og hans Trang til at hidføre en Forandring i den heftigt op paany. Man ser det af de to følgende Breve:

Din Fødselsdag 1865. Aften.

Kære Ven!

Da jeg gik fra dig i Middags paa Kongens Nytorv, var det omtrent med den Tanke: Enten er det ham, der er gal, eller mig, der er gal. Du maa ikke blive stødt over denne Skarphed, men i Virkeligheden kan det nok fremkalde nogen Forbavselse hos et tænkende Væsen, at to Mennesker, som kalder hinanden Venner, som af Bekendte anses for at være det, som virkelig personlig taget er det, kan divergere i en saadan Grad i Livsanskuelse, at der end ikke i hele den aandelige Verden vil kunne findes en større Modsætning, en Modsætning, som vilde træde des skarpere frem, jo skarpere vi begge to — og navnlig jeg — var i Stand til at udtale vor Anskuelse. Det er aldeles forbavsende, hvilken Liberalitet der udmærker vor Tid, baade i social og personlig Henseende. Vi kom ikke i Haarene paa hinanden; at faa dig brændt var der aldeles ingen Tale om, selv om jeg havde ønsket det; det er tvertimod rimeligt — og jeg ønsker da heller ikke Andet — at vi vedbliver at være gode Venner.

Tro endelig ikke om mig, at jeg vil forestille den Religiøse, og tro endnu mindre, at jeg *er* det. Men det maa dog være aldeles klart, at En af os er gaaet fejl af Vejen, forudsat at der overhovedet er et fælles Maal for os tobenede Væsener her i Verden. Og sig ikke, at man jo muligvis ikke alene ad forskellige, men ad modsatte Veje kunde naa det samme Maal; ti da «Vej» ikke tages i geometrisk, men i kvalitativ Betydning, saa fører forskellige Veje ikke alene til forskellige Maal, men til forskellige Arter af Maal. Er vi, hver for sig, i sin Ret, da er vi Væsener af forskellig Art, aldeles incommensurable Størrelser, hvor meget vi saa begge gaar paa to Ben og i ét Par Bukser (hver). Enten er Livet en ganske humoristisk Maskerade — eller rettere sagt en kedelig Maskerade — da det jo vilde være Væsener af forskellig Art, som gik med ensartet Maske, medens i Almindelighed paa Maskeraderne Væsener af samme Art gaar med forskellig Maske, eller ogsaa er Maskeringen en Usandhed, en Forvildelse, naturligvis saaledes, at En af os ikke véd af, at han gaar med Maske. Den Trøst, der vilde ligge i, at muligvis største Parten af Verden gaar grassatim uden om hinanden, maskerende de allerforskelligste og urimeligste Standpunkter for hinanden, vilde jo være daarlig og ikke forslaa for nogen af os

— vi har jo nu engang opdaget, at de to Ben og Bukserne og hvad der ellers hører til et Menneske, for den Enes Vedkommende maa være Maske, eller i alt Fald et tilfældigt Arvegods, som egenlig ikke tilkommer ham og som han (foreløbig) har tabt Retten til at bruge.

Jeg vil bare forsvare mig. Finder du det ikke rimeligt, at for den, som *tror* (ikke antager eller formener) at have erfaret Guds Naade i sit Liv, det maa synes helt besynderligt, at en Anden vil saa at sige kræve Gud til Regnskab; først vil se til, hvordan han forvalter Verden, før han kan sætte Lid til ham og unde ham sin Kredit? At En først vil slaa op i Guds Hovedbøger og se efter, om Alt efter hans Begreb er i Rigtighed, før han vil indlade sig paa at sætte sin Sjæl ind i denne Forretning? At han ikke tænker paa, at det er ham, som lige fra sin første Time af er i en evig voksende Gæld til Gud, at han aldeles er i Guds Magt, at hver eneste Skilling, han har, er Guds Ejendom, at det egenlig er Gud, der holder Regnskab med ham, og at hans Regnskab med Gud er en ren Komedie? At han ikke ser, at den eneste reale Bestemmelse for Verden (ɔ: den eneste, som betegner dens Forhold til Gud) er *Fallit*?

(Uden Dato)

Kære Ven! Det er godt at vi kan bruge saa skarpe Ord, som det skal være, fordi vi begge to er forstandige nok til at indse, at vor Ordveksel gælder *Mere* end vort personlige Mellemværende. Er vi enige om, at vi begge er meget smaa i Forhold til Det som vi taler om, saa kan heller ikke vore «empiriske» Personligheder føle sig krænkede ved stærke Ord. Det gør mig ondt, at du har læst mit Ord, at vi «rimeligvis» vil vedblive at være Venner, med et lidt mistænksomt Øje, det har aldrig været ment som en Tvivl. Det var blot kjøbenhavnsk Studentersprog.

«Bedemanden» bliver ikke «Bogholder» som i Komedien; men mener blot at se en anden være og ikke blive «Bogholder». Jeg har alt én Gang sagt dig, at dette Billede af mig refererer sig til en Samtale, du meddelte mig, og ikke til din «Kræven andre Mennesker til Regnskab for deres falske Gudsforestillinger». Det er her dig, der er ganske ulogisk. Hvis jeg ikke havde havt den Evne at sætte mig paa dit Synspunkt (eksperimentalt

naturligvis), men havde forstaaet dig saaledes, som om du anerkendte det Princip at se «din Guds» Regnskab efter og du alligevel betragtede «din Gud» paa samme Maade som jeg betragter min, saa havde jeg bedet dig gaa ud af min Stue, da jeg nødig taler med gale Mennesker. Jeg har aldrig ventet og heller aldrig hørt en saadan Gudsbespottelse af din Mund. Men Sagen er den, hvad du ogsaa kommer til ligefrem at røbe, at du ikke taler om en *Gud*, men om en·Gudsforestilling. Vi dyrker aldeles ikke forskellige Guder; jeg tror paa Gud; og du tænker over Gudsforestillingerne (hvorved jeg slet ikke vil benegte og aldrig har tænkt mig at benegte din subjektive Fromhed. Din Anerkendelse af den har for mig endogsaa overordenligt Værd, skønt jeg ikke kan danne mig nogen klar Forestilling om, hvorpaa den egenlig kan gaa ud). Men hvis du vil behage et Øjeblik at sætte dig (eksperimentalt) paa *mit* Standpunkt, saa tror jeg, du vil anerkende, at jeg maa betragte «min Gud» som den, der ogsaa er din Gud, og komme til den Slutning, at det er Skade for dig, at du ikke selv kan se det. Det kommer derfor ganske korrekt til at se ud for mig som en Fejltagelsernes Komedie og ikke som en Oprørets Tragedie. Jeg indrømmer for Resten, at Lignelsen med Bogholderen ikke passer totalt paa dig, fordi du — saa vidt jeg mærker — ikke gør det til din Bestræbelse saa meget at «se Gud efter» i Historien eller Naturen, som snarere at forstaa *Gudsforestillingerne* i deres indbyrdes Sammenhæng og Begrænsning. Din Parentes: at Gud under Forudsætning af Verdens Fallit vilde have meget ringe Ære af Verden, tager jeg til Indtægt, fordi den klart og tydeligt fornegter Menneskets Frihed (i Parentes, naturligvis). Jeg indrømmer, at jeg maaske ikke anvender de filosofiske Udtryk korrekt, fordi jeg mangler Studium; men mig forekommer det, at det er det panteistiske Blod, der er i dig, som er kommet i Oprør imod mig, og at du hele Tiden vil slaa mig med Panteisme. Du tager ganske fejl, naar du tror, jeg ikke er mig bevidst, at jeg er Fritænker; jeg tror endogsaa, at jeg er mig det klarere bevidst end du, fordi jeg er mig det bevidst gennem en skarpere Modsætning. Det er ikke saaledes at løbe til at blive af med sine gamle Dumheder. Du skal ellers have Tak for den imponerende Mine, hvormed du fortæller mig, at min Kristendom er en ren Illusion; Skade kun, at jeg mangler den tilstrækkelige Respekt for din Sagkundskab, ikke til *mig*,

men til *Kristendommen.* For Resten kender du mig da kun meget begrænset fra den Side, da min Religion dog ikke fuldender sig i engang imellem at tale *om* Religionen. Naar du siger, at vi taler samme Sprog, saa forstaar jeg meget godt det Rigtige og Træffende deri fra en vis Side; men dog maa jeg rigtignok bemærke, at vi ikke kan komme til at tale om religiøse Materier, før jeg straks har en Fornemmelse af, at vi egenlig slet ikke forstaar hinanden. For dig er dit Tankeliv Alt; for mig har mit Tankeliv kun meget ringe Værd. Hvis Heibergs Ord holder Stik: «Hvo ej med Ord kan sige sin Tanke, kommer ej i Himmerige», saa varer det vistnok meget længe — hvad jo ogsaa af andre Grunde er sandsynligt — inden jeg kommer derind. Min Tro er kort sagt, at der her paa Jorden kan begynde et Liv, som er aldeles incommensurabelt med Jorden, med Menneskeben og Menneskebukser, med Tanker, Ord og Sprog, eller som i alt Fald kan underlægge det Altsammen en saa splinterny Betydning, at det skal vare længe og koste en Del inden man faar det Gamle indrettet til Brug for det Nye. Men denne Udtalelse fra mig er maaske for dig lige saa god som et Brækmiddel.

Din Sætning: «Alt er fornødent» er djærv og kæk og forsaavidt rigtig. Men den modsiger blot ikke Christi Ord: «Et er fornødent». Alt er fornødent; ti Alt er begrundet. Men Formaalet er Et. Hvis Alt var Formaal, var Intet Formaal. Hvis Noget ikke var begrundet, var Intet begrundet.

«Bedemanden» skal være dig skænket for Venskabs Skyld, og for alt det uvurderlig Meget, jeg skylder dig. Jeg har selv forskyldt Ordet, fordi jeg gav dig et halvfærdigt og sletskrevet Brev. Desuden ligger det ikke til dig at blive altfor kry af din fornemme Fritænker-Slobrok. Din Ven

Jul. Lange.

Aaret 1865 bragte Lange en tung Sorg, Bekymring for hans Forlovedes Helbredstilstand. — Han havde overtaget en Rolle i en lille Revy-Farce, jeg til en Privatopførelse havde skrevet, og spilte den paa Prøverne med hele sit Lune, men paa den Dag, da Farcen skulde opføres (27. Januar 1866), modtog jeg fra ham følgende Billet, skrevet under Indtrykket af et Sygdomstilfælde, der havde ramt Den, hvem han skænkede alle sine bedste Tanker:

O kære Ven! Vær ikke vred paa mig — jeg vilde gerne forestille Kejseren af Kina, om det skulde være — men det er mig aldeles umuligt at spille i Aften. Du véd, at jeg ikke er hensynsløs eller uforskammet imod Folk, især ikke paa deres Sølvbryllupsdag; men jeg kan ikke komme — det var værst for Komedien. Er du mig en god Ven, saa er du ikke vred og saa dækker du mig med Kærlighedens Kaabe — jeg kan trænge dertil. Sig at jeg har en dundrende Hovedpine.

Om hans lykkelige Stemning, da en betydelig Bedring var indtraadt, taler et Brev af 25. Juli 1866:

Kære Ven! Jeg havde egenlig besluttet at rejse imorgen herfra til Kjøbenhavn; og naar jeg derfor her sætter mig til at skrive til dig, saa ser det for mig selv ud som et Symptom paa, at min Beslutning muligvis kunde blive til Intet. Det bliver dog ikke her Beslutningens medfødte Ungdomsrødme, som kommer til at dø i det gustne, syge Overlæg; det er tvertimod Beslutningen, som selv er et blegt, kjøbenhavnsk, kunsthistorisk Barn af det gustne, syge Overlæg, der omkommer for den medfødte Ungdomsrødme af andre Sjælebevægelser. Men jeg bliver vist lyrisk-uklar, mystisk-overspændt.

Tak for dit lille Brev, min kære Ven! som glædede mig meget. Jeg ønsker dig til Lykke med at være kommet hjem uden Kolera, og jeg er skadefro nok til at sige: uden Vasaordenens Ridderkors*). Herregud! Græd nu ikke for det, det kan jo komme en anden Gang. Jeg nærer det Haab, at jeg endnu skal have megen Glæde af dig her i Livet, selv om det én Gang slaar Klik. Man maa ikke straks tabe Modet. Jeg glæder mig i Sandhed meget til at tale med dig og faa gavnlige Anvisninger af dig for mit forestaaende Besøg i Stockholm. Louise gaar rigtignok og siger, at jeg faar slet ikke Lov at rejse, saalænge som der er Kolera deroppe, og siger, at hun endda ikke skulde være bange, hvis du eller Richardt var deroppe — ret som om I var særdeles præserverende imod Kolera — men jeg antager rigtignok, at jeg rejser alligevel . . . .

*) Spøgen gaar ud paa, at jeg trods min grønne Ungdom i Stockholm var bleven indført i ministerielle Krese.

Nedenstaaende Brev modtog jeg i Slutningen af November i Paris:

Kæreste Georg! Efter at du er kommet vel over den græsselige Orkan, som du rejste ud i, og som sandelig nok kunde indjage dine Venner nogen Skræk for, at du skulde begynde din Rejse med at gaa *ad undas*, og efter at jeg af din Moder har hørt Noget om og af dine Beretninger fra Paris, saa tør jeg vel nok antage, at du er for det Første paa det Tørre og egenlig ikke trænger til at mores af mig eller nogen anden Stakkel — jeg mener for Resten slet ikke det Ord om mig selv — herhjemme. Jeg ønsker dig af Hjertet til Lykke med alt det Nye og Meget og Skønne, som du oplever hist i Centrummet, Krinolinecentrummet — som Tscherning sagde om noget ganske Andet — for den civiliserede Verden. Specielt gratulerer jeg til Fripladsen i *Théâtre français*.

Hvad bryder du dig egenlig om at vide herfra denne Provinsby, du, som vælter dig i centralkulturhistoriske, æstetiske, sociale, teatralske og andre Vellyster? Er her noget Nyt? — Jo, F. Paludan-Müller er da endelig nedkommet med et tykt Bind, første Del af en Nutidsroman — efter hvad jeg selv har kigget mig til — umaadelig bredt og snaksomt skrevet . . . . Hauch har skrevet et meget gravitetisk Universitetsprogram om nogle oldnordiske Spøgelsehistorier; og Henrik Scharling har i samme Program leveret sit *Vita* med en Udsigt over sin righoldige Forfattervirksomhed, som jeg beklager, at jeg ikke har Tid til at skrive helt og holdent af til dig; ti den er instruktiv og grinagtig, men temmelig lang. Han fordølger vel ikke, at han er et sjældent Fænomen; men for at Verden dog ikke skal fortabe sig i en stupid Forbavselse, undlader han ikke at give Læseren et Vink om de forskellige heldige Omstændigheder, som i alt Fald tildels kan forklare et saa *noch nie dagewesenes* Resultat. — Goldschmidt kontinuerer med sin æstetiske Opdyrkelse af de jyske Heder i *Fædrelandet*. Jeg er for lang Tid siden ked af det; jeg kan slet ikke faa Øje paa den store Hede, men altid paa den lille Goldschmidt, som gør sig selv stor og Heden lille. — Richardt lever som æstetisk Jordemoder for alle de skandinaviske Lyrikere og har «umaadelig meget at bestille»; ellers er han, som du véd, elskværdig og rar. — Dette er en kort Udsigt

over den danske Literaturs Historie i sidste Halvdel af November Maaned 1866.

Du har vist af flere Aars Bekendtskab en saa høj Forestilling om min Lyst til at snakke om mit Eget, at du maaske formelig undrer dig over, at jeg endnu ikke har talt et Ord om det. Men trøst dig, min Ven! Det er ogsaa bare Affektation af mig. Du maa jo desuden vide, at der virkelig i denne Tid er en hel Del Opfordring til at tale om mit Eget, siden jeg, hvis ikke Verden forgaar, eller et eller andet Uventet hændes, hvad jeg somme Tider frygter for, holder mit Bryllup den 21de December, paa hvilken Dag det skal være dig tilladt at drikke min Skaal — og min Kones, dog ikke paa en saa eksalteret Maade, at du ikke skulde kunne retirere dig bagefter. Ingen Udskejelser! Hvis du kommer i Fidtefadet med Kejserens Politi, som skal være skrapt, saa frygter jeg for, det ikke kan nytte dig, at du forklarer, du drikker min Skaal . . . .

Nu har jeg saa travlt med tusinde Ting, at jeg næsten er lige saa rørt over at jeg opfylder Venskabets Pligter med at skrive til dig, som du formodenlig er over, at du læser det, jeg skriver. Vi er for Øjeblikket begge to *anderswo engrassirt*; dog skal det ikke være ukært for mig at høre Noget fra dig; tvertimod kært; jeg vil være saa nedladende at læse det, hvis du vil være saa nedladende at skrive det. Mine Idrætter gaar i denne Tid, som du kan begribe, især i den praktiske Retning; dog giver jeg engang imellem Teorien et lille Hib. Jeg kunde skrive dig en hel lille Afhandling til om hvad Kvindelighed vil sige; men jeg gør det ikke, fordi du, hvis du nedlod dig til at læse den, vilde applicere den fejl, og læse i den en Afhandling om en ung Dame af mit Bekendtskab, som holder Bryllup den 21de December og hvem jeg for øvrigt mindst af Alt i Verden vilde skrive Afhandlinger om. Jeg vilde tvertimod tage mit Udgangspunkt fra norsk Poesi og gennem forskellige shakespeareske Mellemtinter føre Begrebet videre til Grækenland og gennem Venus fra Milo endelig ankomme til den æginetiske Minerva. Tilgiv mig! Jeg tror ikke, at man kan bruge noget mildere Ord om mig end at jeg vrøvler. Apropos! Du husker da Plinthen [til Statuen af Venus fra Milo] — ja det er sandt, det skrev du jo til din Moder. Om nogen Kant eller Sideflade af Plinthen er antik; hvis saa er, om det Stykke, hvortil den hører, har været afbrudt? Videre kan du maaske ikke godt komme. Hvis du, i

Tilfælde af, at den (mulige) antike Kant eller Sideflade har været afbrudt, kan faa at vide, om den er paasat med en vis Vilkaarlighed eller om det afbrudte Stykke ligefrem har passet — ti det vilde jo næsten være det Samme, som om den ikke havde været afbrudt — saa var det rart. For Resten maa du saagu ikke plage dig med det. Jeg faar nok Bryllup uden den Oplysning; den skal da Gud ske Lov ikke staa med i Forloverattesten. Jeg faar det nok engang at vide.

. . . .

Hils Kejseren, og bed ham gøre lidt ved Prøjserne, naar han faar sine Geværer i Stand. Hils Gabriel Sibbern ærbødigst. Hils Mona Lisa venligst og sig hende, det gør mig ondt, at hun skal have mistet sin Kulør, men at jeg haaber, hun har beholdt sit Humør. Hils Venus fra Milo, og sig hende, at jeg er en af dem, som endnu ikke er komne paa det Rene med hende (dertil hører alle Mennesker). Hun kan i alt Fald ikke give dig en paa Øret for uærbødig Tiltale. Hils Raffael tusind Millioner Gange. Forsøm endelig ikke at gøre et Besøg i Louvres Haandtegninger; de er vist meget let tilgængelige — ja du har maaske allerede vaaren der. Hils Horace Vernet fra mig med militærisk Aplomb, og Delaroche temmelig koldt, men uendelig høfligt; naar du ser Hemicyclen, saa sig ham fra mig, at Kunsthistorie kan være god, men at Kunst er dog bedre. Naar du ser Paul Mantz, som kalder Thorvaldsen banal, saa sig ham, at det kan han selv være. Sig til den franske Kunst fra mig af: Madame! De er en smuk Kone, men lidt over deres bedste Aar. Hvis man vilde føle Dem paa Tænderne, vilde man vist finde, at nogle af dem var forlorne. Hvis man vilde rykke Dem i Deres Haar, vilde man maaske beholde Parykken i Haanden. Hvis man vilde sætte en vaad Finger paa Deres Kind, vilde den muligvis efterlade et Mærke. Men man gør det ikke, fordi De, som sagt, er en smuk Kone, der bærer Deres Forlorenheder med *grâce*.

Tag nu ikke dette Vrøvl ilde op. Hav det umaadelig godt og pas paa at sove om Natten. As dig ikke altfor træt. Piano! Piano!

Kære Herre! Jeg takker saa meget for dit rigtignok temmelig mikroskopiske Brev, som smagte betydelig efter Mere. Jeg tilstaar, at jeg rimeligvis ikke vilde have skrevet disse Linjer til

dig inden den store Dag, hvis jeg ikke *par hasard* var kommet op til Vilh. Thomsen, som befandtes at sidde midt i Brevskriveri til dig, hvilket gav mig Lyst til at snakke lidt med dig ..... Du gør i det Hele taget Lykke i Kjøbenhavn, og du har i en heldig Stund udgivet din Piece mod R. Nielsen. Derom kunde jeg fortælle dig Mere, hvis det var Noget at byde en Mand, som lever i Paris, at han gør Lykke i Kjøbenhavn. Der er idag udkommet en Pieee af R. Schmidt imod dig, hvilket jeg antager ikke er din mindste Lykke. Ellers intet mærkeligt Nyt endnu. Vi skriver jo idag først den 12te December.

Vend snart Næsen hjem og besøg mig og min Hustru Blaagaardsgade 49. Pas paa at komme hjem i betimelig Tid, hvis du bryder dig om at træffe os, da det ellers kunde hænde, at vi var afsted *über alle Berge*. Men det hviler endnu i Gudernes Knæ og er knap endnu en Diskussionsgenstand.

Blaagaardsgade Nr. 49. Den 26de December 1866.

Kæreste Ven! Hjertelig Tak for din Lykønskningsskrivelse og din Gave. Der er Ingen, som véd bedre end du, hvor megen Lykke det er for mig, som jeg nu har opnaaet. Jeg har gaaet hele det forrige Aar og været kedelig og tvær imod dig, og sat mit Lys under en Skæppe; men herefter skal jeg sætte det paa en af de Stager, som du har givet os. For Øjeblikket staar samme Stager hver paa sin Side af et kolossalt — og kolossalt dejligt — Minervahoved paa vort Bogskab. Venus fra Milo har vi paa Kakkelovnen og Juno i Fotografi paa Væggen, saa du ser, at for dem, som tror paa Auspicier, er der taget Hensyn til højere Magter.

Jeg glæder mig saare til det Øjeblik, da jeg skal lukke min Dør op for Dig og føre dig ind i denne fortryllende lille Æske .... vi fører et lidt robinsonagtigt Liv her endnu og har endnu ikke faaet nogen Pige, men ved din Moders Hjælp en meget fortræffelig Kone .... Der bliver meget at fortælle, naar vi ses. Maa jeg saa bede dig om det lovede *lange* Brev. Det maa virkelig komme lidt snart. Farvel, kære Georg! skaan dig lidt selv i Paris; det maa vist være en anstrengende By.

XII

I Aaret 1867 tiltraadte Julius Lange sin vistnok langvarigste Rejse. Af de første Breve fra denne drejer saa Meget sig om Modtagerens personlige Forhold, at kun enkelte smaa Brudstykker egner sig til Meddelelse.

London, 4 Bernard Street, Russell Scquare, W. C.

Kære Ven! Jeg har den Bøn og Begæring til dig, at du vil huske dig om efter Alt, hvad du véd der er skrevet om *Axel og Valborg* og skrive Henvisninger dertil op paa et Stykke Papir, du sender mig. Jeg har nemlig bragt et Brev fra Fr. Paludan-Müller til Mr. Humphrey Freeland, Oversætteren af *Ungdomskilden*, og samme Mr. F., som er en fin Mand og forhenværende Medlem af Parlamentet, har paa en fin Maade overgydt os med en saa mangfoldig Artighed, at jeg meget ønskede at kunne gøre ham en lille Smule Gengæld. Han har i Sinde — eller er i Færd med — at oversætte *Axel og Valborg*, hvilket ellers i mine Tanker er en sær Idé. Vær snild og tjen mig deri, gode Ven; jeg er vis paa, at du, *sedende podice*, kan skrive en Mængde op . . . .

. . . .

Jeg skulde fortælle dig noget om vort Leben herovre; men jeg tror ikke, at jeg gider. Skulde det være om Kunst, hvoraf jeg jo rigtignok den ene Dag efter den anden lærer meget, og paa en anderledes Maade end i Kjøbenhavn, saa vilde min Pen give sig til at gaa Afhandlingsvejen, hvilket er usømmeligt i et Brev. Jeg lærte meget af Kölnerkirkerne, og endnu mere af Antwerpensamlingerne, hvor jeg bed mig godt fast i Rubens. Jeg skrev, i Dagene efter at jeg havde været der, en hel Del op om Rubens, som sikkert er — ogsaa hvor man som i London ser ham i det største Selskab — den mest forbavsende begavede af alle Malere, skønt ganske vist ikke den største. Men der er Ingen, der som han har *det første Indtryk* i sin Magt; han overrasker, han slaar, han blænder, han griber, han fortryller; der er Intet i Verden, som han ikke kan.

Da jeg saa Raffaels Carton'er *in originali* havde jeg en næsten ærgerlig Følelse af, at jeg kendte dem altfor nøje i For-

vejen; dog er det naturligvis altid godt at se dem i fuld Størrelse og med Farve. Men deres dybe Visdom og store Dejlighed har jeg én Gang for alle lært at kende af Fotografierne. Nationalgalleriet søger jeg, da det ikke er saa umaadelig omfattende, at lære udenad med det samme. Det er uhyre instruktivt i kunstnerisk Henseende, fordi det er noget *doktrinært* samlet. Det er ikke som Antwerpener Galleriet sanket sammen af Landets egen Afgrøde, fyldigt, men ensidigt; det er samlet med Kuglers *Geschichte der Malerei* i Haanden. (Bogstavelig talt tror jeg.) Men det er jo alligevel meget bedre og fyldigere end hin fortræffelige Bog. De har lidt af Alt, men deriblandt yderst fortræffelige Ting; ja man kan egenlig slet ikke springe et eneste Billede over; man bliver saa fortræffelig kunsthistorisk afstivet i det Galleri. Antikerne er naturligvis *instar omnium*; og her er i Sandhed en mageløs Lejlighed til at studere den antike Kunst. Det Bedste findes her i Original og alt det Næstbedste i Afstøbning; deriblandt den drukne sovende Satyr fra München, et Værk, der som faa andre har slaaet mig paa Snuden. Man skulde tro, at en eller anden antik Rubens havde gjort det; men det er bedre end Rubens. Pantheons-Tingene bør jeg ikke tale om for ikke helt at skrive Afhandlinger.

Byen London er somme Tider lidt trættende og sløvende . . . . Det er et fælt Syn at se den i Afstand; f. Eks. forleden Dag, da vi kom hjem fra Krystalpaladset; den laa som i en hel Kappe af graat Mulm; medens den dejlige Foraarssol skinnede over Landet udenfor. Men man faar en umaadelig Respekt for den By; den er saa gammel og saa kultiveret; den har paa alle Kanter saadanne mægtige Traditioner, som rundt omkring lyser En imøde . . . .

Zürich 14de Juni 1867

. . . .

Er det muligt at træffe dig i Paris? Jeg er jo fuldkommen blottet for Forestilling om dine Planer i den Henseende; men jeg vilde forbandet nødigt, at vi skulde gaa fejl af hinanden, hvis vi paa samme Tid var der. Hvis du kommer der og vil træffe mig og vi ikke i Forvejen har kunnet aftale noget *Rencontre*, saa er der i hvert Fald en overvejende Sandsynlighed for at finde mig i Louvre hver Dag, naar der er aabent, helst i de tidligere Timer — det skulde da være, at jeg var i Luxem-

bourg. Udstillingen bryder jeg mig mindre om, skønt jeg naturligvis ikke skal undlade at besøge den ....

Vi lever begge meget godt her og har tilbragt næsten 14 Dage paa en meget forfriskende Maade .... med at ture omkring i større og mindre Afstande og bestige et Par Bjergtoppe. Hvis du ikke véd, hvad du skal gøre med dig selv og er i slet Lune, saa se at komme herned og indlogér dig paa en Alpetop, og sid der og blæs ad Verden. Dertil er de udmærket skikkede. Jeg elsker i alt Fald Bjergtoppe overordenlig højt, siden jeg har været oppe paa dem; det er saa behageligt at se Jordens Skyer ligge under sig i Fugleperspektiv. Her er saa ypperligt at være, at jeg læser Pausanias her som om det var en Roman af Walter Scott — før har jeg kun kunnet døje smaa Stykker af ham ad Gangen ....

....

Paris. Hotel de Londres 29de Juni 1867

Kæreste Ven! Først igaar fik jeg dit Brev inden i et, som Louise sendte mig fra Zürich, og jeg glæder mig umaadelig over, at du virkelig omgaas med den Plan at komme til Paris — naturligvis medens jeg er der; dog *Plan* kan det vel endnu ikke siges at være hos dig, men et Ønske, en Længsel i alt Fald, som den, den unge Kriger i sine natlige Drømme føler efter Sejre og Valplads. Spring over Barrieren, tag en rask Beslutning, stik af — læs den unge Lancelots Monolog i *Købmanden af Venedig*, lær den udenad og kom saa. ....

...... Hvis jeg kan tjene dig her med at udrette Nogetsomhelst for dig, skal det naturligvis være mig glædeligt, men jeg beder dig ikke at overvurdere mine Capaciteter i en fransk Samtale, i hvilken det kom an paa at sige noget med Finhed og Diskretion og være nogenlunde Herre over Situationen — det vilde være en Kommission, som du ikke skal overdrage mig, i alt Fald endnu. Jeg har heller ingen Visitklæder med mig, men er kun kommet til Paris med en lille Sæk. Tøjet staar i Zürich ....

Jeg har ikke endnu været paa Café de la Régence og kommer der maaske heller ikke. Jeg tror, jeg lever friere og nyttigere her uden at give mig for meget af med Landsmænd; har man først én Gang stukket Haanden i Vespereden — *sans com-*

paraison — saa er det maaske vanskeligt at faa den ud igen. . . . . . Den eneste Danske, jeg hidtil har truffet, er Hr. A. Rosenkilde, hvis brægende Stemme forleden Dag anslog min Trommehinde i *Salon carré* i Louvre. Han var der i Selskab med Andre, formodenlig Danske; men jeg aabenbarede mig ikke. Correggio morede mig mere.

Det gør mig ondt at maatte tilstaa, at jeg virkelig finder meget mere Behag i Paris end i London; som Byer betragtede. Jeg tilstaar ogsaa, at jeg ikke har havt nogen Forestilling om Louvres uendelige Rigdom, som jeg for Øjeblikket sidder til Halsen i og som jeg tænker jeg vil hellige en Maaned i det Mindste. Det er blot min Sorg, at jeg ikke kan komme der mere end fire Timer om Dagen; det vilde have Betydning for mig, om jeg kunde komme der to Timer mere. Jeg tænker virkelig paa at sende et taarevædet Brev til *le surintendant des beaux-arts* og klage min Nød til ham. Gud véd, om vort Gesandtskab kunde hjælpe mig. Men fire Timer er dog altid Noget, naar man bruger dem godt. Antikerne er naturligvis langtfra saa betydningsfulde som de i British Museum; dog har jeg her gjort nogle meget vigtige Bekendtskaber baade med Afstøbninger og Originaler. Men Malerisamlingen!!!! Paul Veronese, hvor svage Forestillinger har jeg ikke havt om ham fra Italien og fra London, hvor jeg ikke engang rigtig kunde lide hans Farve. Disse brede Masser af Tizianer, det er Noget, som smager mig. Bare man kunde tage den *Salon carré* med sig til Kjøbenhavn. Og saa alle de andre Samlinger i Louvre! Ja jeg har endnu egenlig ikke set andet end Louvre; naar jeg kommer til Luxembourg, Versailles og Udstillingen, saa tænker jeg, at jeg revner med et Knald.

Forleden Aften kom jeg forbi *Odéon* og gik derind og saa *le testament de César Girodet*, som forekom mig at være et godt Stykke og at blive godt spillet paa Elskeren nær*). Jeg morede mig, skønt jeg egenlig kun meget sporadisk kunde følge Dialogen; jeg kunde dog hele Tiden ane Pointen. Jeg har købt Victor Hugos *Hernani* og læst Halvdelen af den — jeg vilde se den paa *Français*, men først kende den godt i Forvejen. Det, jeg har læst, smager mig virkelig aldeles ikke . . . .

---

*) Stykket er af Adolphe Belot og Edmond Villetard.

10de Juli

Tænk dig, Luxembourg og Versailles har jeg endnu slet ikke set. Resten af min Tid tror jeg, at jeg udelukkende vil bruge til fransk Kunst, som efter det, jeg — løselig — har set af den i Louvre og tildels paa Udstillingen, begynder at interessere mig overmaade. Géricaults *Radeau de la Méduse* — som jeg næsten kun har set i Forbigaaende; ti hidtil er min Vej i Louvre, naar jeg ikke har været hos Antikerne eller Michelangelo, altid gaaet lige ind til de gamle Malere — det er dog et kolossalt Billede, navnlig i aandelig Forstand. Proudhon interesserer mig ogsaa meget.

Paa *Théâtre français* har jeg set *Hernani.* Jeg véd ikke, om du kender M. Delaunay, som spilte Titelrollen. Stykket og hans Spil, som var dets forskrækkelig tro Fortolker, var mig inderlig modbydeligt; jeg kunde til Slutning uden Samvittighedsnag have spyttet ham i Ansigtet. Bressant spilte Carl V — glimrende i mine Tanker, skønt hist og her lidt prosaisk, synes mig. — . . . .

Der laa i Julius Langes Natur den fineste Hensyntagen, en Delikatesse, en Sky for at saare, som var ganske ualmindelig, forenet som den var med et Hang til at opmuntre den anden Part ved at give ham et lysere og lettere eller dog forstandigere Syn paa Vanskeligheder, hvori han var stedt. Han stillede sin bredere Naturs sunde Magelighed mod Lidenskabeligheden, der tog Alting kolerisk eller tragisk, og forsøgte at vejlede ved sit klare Syn, der ikke var den Erfarnes eller Verdenskloges, men den aandelig Udvikledes og Overlegnes rolige Betragtning af forviklede Forhold. I Breve fra Paris, som ikke egner sig til Gengivelse, træder disse Egenskaber frem; han anslog overfor den yngre Ven «en gammel Onkels» velvillige Tone og saa i personlige Spørgsmaal skarpere end han. Til Gengæld havde han vanskeligt ved at se fordomsfrit og uhildet paa moderne Udslag af den fransk-nationale Kunst. Han manglede al Sans for Hugo's Lyrik og følte en ægte germansk Uvilje mod saa god Skuespilkunst som Delaunay's.

Zum Rössle. Appenzell d. 8de Sept. 1867

Kære Ven! At jeg ikke har hørt et levende Ord fra dig siden dine Breve til Paris, véd du, og du kan maaske slutte dig

til, at jeg heller ikke har hørt et eneste Ord *om* dig siden den Tid. Jeg kan naturligvis ikke beklage mig herover, siden jeg ikke engang har skrevet min Adresse til dig; men jeg begynder rigtignok at længes meget efter at høre din Røst igen. Vi har sejlet os en Smule paa Grund her i denne Afkrog af Verden. Jeg kom fra Paris til Zürich omtrent ved den første August, blev der et Par Dage og tog derpaa .... lidt omkring i det høje Schweiz i Berneroberland. Jeg fortryder ikke denne Tur, den var rig paa mange skønne Syner; vi nød denne Naturdejlighed i fulde Skaaler. Efter en otte Dages Omflakken og Stigen op og ned ad Bjerge .... kom vi til Kanton Appenzell, hvor vi indlogerede os i denne meget behagelige og ret billige Kro. Vi søgte hertil for at føre et landligt, stille og ikke for dyrt Liv indtil Vejret og Koleraen vilde tillade os at gaa til Italien. Jeg gav mig saa meget at bestille som muligt med en Afhandling om nogle af de franske Kunstnere paa Verdensudstillingen, hvoraf jeg allerede har sendt et Parti ind til Steenstrup, og venter nu paa hans Svar...
....

I Grunden véd jeg ikke til *hvem* jeg skriver dette Brev; jeg véd ikke saa nøje, hvad Indholdet af G. B. for Øjeblikket er. Det er ikke muligt, at du skulde befinde dig paa samme Punkt i aandelig Henseende, som da du sidst skrev til mig, men hvor du er henne, har jeg ingen Anelse om. I aandelig Henseende, siger jeg — jeg véd jo ikke engang, hvor du i legemlig Henseende er henne, og antager det aldeles ikke for givet, at du nu er i Kjøbenhavn; men der findes vel da i alt Fald dem, som véd det. Du maa ikke i disse Linjer læse nogen Fritten .... der kommer jo Tider, da man har mere Lyst til at meddele sig, og Tider, da man har mindre Lyst dertil, og derefter maa Ens Venner rette sig. Men jeg negter ikke, at jeg vilde ønske, jeg her traf dig i et meddelsomt Øjeblik.

Kanton Appenzell er et meget elskværdigt Land, yderst grønt og idyllisk. Det er tillige det mest umiddelbart demokratiske Land, som er i Verden. Statsforfatningen er omtrent som den atheniensiske paa Aristofanes's Tid; dog har Appenzell ikke hidtil udviklet et saa betydeligt aandeligt Liv som Athen. Jeg har her ..... gjort Bekendtskab med en Doktor, som er en meget elskværdig Mand; han har foræret mig hele Appenzells skrevne Lovgivning, hvilken tilsammentaget godt kunde være trykt paa

atter, var jeg selv temmelig misfornøjet med det. Det var dog ikke andet end en Skovl af Bemærkninger. Jeg kunde vel ikke være forpligtet til at præstere mere om den franske Kunst, som jeg i Grunden kender saa overfladisk — og som jeg her i Florens ser fornemt ned paa —; men naar jeg ikke kunde give mere, skulde jeg maaske have tiet stille, da jeg dog mangler Evnen til at skrive à la Robert Watt eller Erik Bøgh. Men lad nu den Fugl flyve!

Jeg har skrevet et Brev til dig her, som endnu ligger uafsendt i min Tegnebog, men som det maaske er lige saa godt at jeg brænder. At jeg saaledes skriver to Breve istedenfor et, maa du ikke tro kommer af nogen særdeles Lyst til at skrive til dig efter dit sidste Brev; jeg har vel altid Lyst til at snakke med G. B.; men Slutningen af dit Brev har sat mig i en følelig Forlegenhed. Du skriver deri, at jeg om en vis Ting slet Intet maa sige, *hverken* det Ene *eller* det Andet. Den Bemærkning opmuntrer unegtelig ikke til videre Forhandling; men den gør mig det dog næsten nødvendigt i al Beskedenhed at bemærke, at hvad *jeg* vil sige til *dig*, maa du lade *mig* om. Jeg forbeholder mig den fuldkomneste Talefrihed, endog til at «præke Moral» — hvis jeg anser det for gavnligt og hensigtstjenligt — om *du* vil høre paa mig, bliver naturligvis din Sag. Men et Vennebryst er dog ikke en Kule, hvori man kan kaste hvilketsomhelst og saa lukke til. . . . .

. . . .

Jeg bærer paa den Dualisme at være din fuldstændigste Modstander og din Ven. . . . .

Hvad vil du med din hede og tørstige Natur? Tilfredsstillelse, tænker jeg. Men at leve i den rene Logik, at have Ret logiskpolemisk ligeoverfor Andre — hvis du har det — er dog vel en noget tør Tilfredsstillelse i Længden. Og at styrte dig ind i Lidenskaber, er dog formodenlig intet Andet end at hidse Tørsten. Naar hverken det Ene eller det Andet af disse to Ting er Livet, saa er det vel endnu mindre Livet at leve i en Oscillation mellem begge. — Dog Fanden i Vold med Beviser! Uden at vi bliver som Børn igen, kommer vi ingenlunde ind i Himmeriges Rige. Men du vil vel have dig meget frabedt at blive som et Barn igen, og er vel altfor fornem til at bryde dig om Himmeriges Rige.

Florens 8. Dec. 1867

. . . .

Jeg havde tænkt paa, blandt Andet at skrive Noget til dig om Florens, men nu er det blevet silde. Her er en ganske ubegribelig Rigdom, især af Malerkunst, saa jeg af en overstrømmende Masse af Opgaver næsten er bleven doven. Dog er jeg kommet virkelig ind i meget her, som jeg før var udenfor eller kun kendte paa anden Haand. Men jeg er egenlig bleven for stringent, hvilket noget hindrer mig i en let Tilegnelse af Meget, hvad dog er ganske nødvendigt, naar man ikke kan leve hele sit Liv i Florens . . . . .

Hvad skal man gøre med en Stue i Palazzo Pitti, hvor der hænger fem Billeder af Raffael (hvoraf i alt Fald de fire er ægte og fortræffelige, og det femte, som kan vække grundede Tvivl, *eo ipso* ogsaa kræver Studium), desuden Perugino's bedste Billede, meget fremragende Billeder af Andrea del Sarto, Fra Bartolomeo, Sebastian del Piombo, Giorgione osv.? Man skal naturligvis se paa Billederne, svarer du — men inde i den næste og næste og næste osv. osv. Stue i en Evindelighed og i Uffizii's mangfoldige Sale er det akkurat lige saa galt fat. Og saa Kirkerne med deres Hærskarer af Malerier! Det er mig en ren Umulighed, det keder mig til Døde, at gaa med en Rejsebog omkring og se lidt paa det Altsammen; jeg bider mig fast i en halv Snes Centrummer og tager saa det andet som Krese uden om. Vil det med, saa hænge det paa. Nu er det ellers paa Tide, at jeg kommer til Antikerne her; ellers kommer de rent i den sorte Gryde.

Hils dine Forældre og Brødre meget. Ønsk Ernst Held med hans Ønskers Opfyldelse og bed ham om at tænke paa mig, naar han bliver Direktør for Londons Bank, hvilket engang var hans Ærgerrighed. Det er nok dèr, at de tager Sovereignerne op med Ildskuffer.

Din Ven.

I Rom blev Langes Ophold forstyrret og formørket ved en alvorlig Tyfusfeber, der fjorten Dage efter Ankomsten angreb hans Hustru. Nogle Uger gik hen i den største Bekymring, og da denne ved hendes Bedring begyndte at vige, traadte Bekymringer for Fremtiden i Stedet. Hans Breve indeholdt i nogen

Tid mest Anmodninger om Vink eller Bistand med Hensyn til Ansøgninger om mulig Rejseunderstøttelse, om hvad der i hans Navn helst burde siges til Professorerne Ussing og Høyen, osv. I Slutningen af et saadant Brev fra 20. Febr. 1868 hedder det:

Jeg har en udtrykkelig Hilsen til dig fra Henrik Ibsen, med hvem jeg har havt nogle Samtaler og hvem jeg personlig meget godt kan lide. Han taler med særdeles megen Agtelse om din Afhandling om ham i *Dansk Maanedsskrift* og har lovet mig at laane mig den; jeg glæder mig til at læse den. Han har allerede for længere Tid siden laant mig *Peer Gynt*; jeg har den endnu liggende paa mit Bord og er lidt genert for at aflevere ham den; jeg tror ikke, at jeg paa en mulig Forespørgsel kunde overtale mig til at lyve for ham og tale med Kærlighed, knap engang med Agtelse, om denne Bog. Jeg er forud vis paa, at jeg vil sætte meget mere Pris paa din Afhandling om Ibsen end paa hans egne Værker, hvilket endda kun er en tarvelig Kompliment.*) . . . . .

Det er sandt, jeg har at takke dig og adskillige andre Hædersmænd for en skriftlig Hilsen, som jeg modtog fra Eder af Walter Runeberg den første Dag, da jeg kom til Rom. Den glædede mig meget; du maa endelig hilse alle kære Venner igen. En Analyse af Sproget og Stilen viste paa det Klareste og mest Tilfredsstillende, at I alle havde været drukne, da den blev skrevet og underskrevet. Runeberg paastaar rigtignok, at I først blev det bagefter.

Rom. Piazza Barberini 2, d. 10. Juni 1868

Kære Ven! Jeg havde længe tænkt paa at skrive dig til, ja jeg havde engang begyndt paa et Brev — det er, som mine Venner bekendt, et af de skønneste Træk i min Karakter, at jeg somme Tider begynder paa Breve, som aldrig bliver færdige — men saa kasserede jeg det, skønt det maaske kunde være lige saa godt som de andre Breve, man faar fra mig. Saa blev jeg paany manet om mit Forehavende af de danske Aviser. Først tænkte jeg paa at trøste dig i den Sorg, som det maa have forvoldt et følende Hjerte at blive af ingen mindre end Clemens Petersen selv (selve Clemens Petersen!!) erklæret for «en lille

*) Senere blev Lange en varm og oprigtig Beundrer af Ibsens Dramer.

vingeløs Flane, som ikke har Sans for nogen Ting» osv. osv. Det er her i denne «evige» Stad noget af det Lystigste og Fornøjeligste at se i de danske Blades Laterna magica først Bille æde Ploug, dernæst Ploug æde Bille, kære gamle velkendte Skuespil, som vil fortsætte sig om ikke i al Evighed, saa dog saa længe som Ploug og Bille eksisterer og fører deres Pen og deres Ris — til Skade for Ingen og til Gammen og Lyst for enhver gammel Kjøbenhavner. Men at se Clemens Petersen tordne og lyne i det Fjerne, at se ham vugge Mjølnir i sin Haand, at se ham rynke Brynene, hæve sin Højre, sin forfærdelige Højre, udslynge Hammeren og — slaa fejl; o det er et frygtelig-komisk Skuespil. Ellers tænker jeg at «vor Clemens» (som Fru Heiberg kalder ham) befinder sig rigtig i sit Es i denne Tid i Kjøbenhavn mellem sine tre Faddere og Patroner: Bjørnson, Rasmus Nielsen og Ploug.

Saa blev jeg mindet om dig ved et se en Anmeldelse af dig i *Dagbladet* af Brøchners Bog — i hvilken jeg blandt Andet glædede mig over, at du ingen Lynafledere stillede op imod Clemens. Jeg antager, at din Artikel var vel skikket til at slaa noget Vand i den koghede Begejstring, hvori der spekuleres fra den Rasmus Nielsen'ske Side, og det glædede mig meget at se en varm Udtalelse om Brøchner's ædle Person, som er kommet saa utilladelig til at staa i Skyggen i Modsætning til de blændende «Refleksionsfordoblinger», hvori Rasmus Nielsen med kunstig anbragte Spejle er bleven stillet.

Fremdeles saa jeg i *Fædrelandet* og andre Blade averteret *Æstetiske Studier* af G. Brandes, og jeg kan næsten sige, at jeg læste Bogen ved at se Indholdsfortegnelsen. Dette er en liden Finte til dig, fordi det Allermeste af det synes at være over Aar og Dag gammelt. Det undrede mig især, at du ikke havde fortsat din Afhandling om det Komiskes Teori, som du jo tænkte dig engang som Doktordisputats. Jeg véd vel ikke, om du vil fortsætte den; men det er dog et farligt Tegn, at du udgiver to Kapitler af den nu. Bogen meldte sig derfor (som Bog betragtet) ikke som nogen Produktion, i alt Fald ikke i mine Øjne; dog jeg tror, at det er en god Bog, og jeg haaber, at du vil høste Gavn og Ære af den.

Men Pen og Blæk skildrer ikke min Overraskelse, da jeg igaar hændelsesvis fik fat paa det norske *Morgenblad* oppe i den skandinaviske Forening — jeg ser aldrig de norske Blade uden

af en Hændelse — og saa der en literær Korrespondance fra Danmark, hvori fandtes en meget anerkendende Omtale af Bogen med det paafaldende Tilføjende, at den var dediceret til Julius Lange, hvilken Person, da han nøjere bestemtes som Kunstkritiker, rimeligvis er identisk med Undertegnede. Kære Ven! Hvad er nu det for nogen Narrestreger? Jeg synes, at du kunde have ventet med at gøre mig en slig Ære, til jeg var bleven Konferensraad, hvilket jeg maaske nok bliver. Jeg erindrer, at jeg engang havde det Forsæt, der gik samme Vej som adskillige andre menneskelige Forsætter, at udgive en Bog og dedicere den til gamle Puggaard, som havde den ubestridelige Fortjeneste af mig at tage mig med til Rom; men jeg vil tilstaa ærligt, at jeg ikke har havt den Tanke at udgive en Bog for det Første og dedicere den til dig. Jeg vilde vente til du var bleven Konferensraad, og til jeg efter dit Navn paa Dedicationsbladet kunde have tilføjet en Række af ti Linjer: Medlem af osv. osv. osv. osv. (hundrede lærde Selskaber). Da jeg ikke er Medlem af Andet end Samfundet i al Almindelighed, synes jeg, at mit Navn maa staa saa underlig bart, og ikke afgive det tilbørlige Smykke for en pæn Bog paa det Gyldendalske Forlag, Thieles Bogtrykkeri (?). Mit Navn er min Sjæl saa flovt paa mine Vegne, at det gerne, hvis det ikke var godt prentet, hvor det staar, vilde blive ganske magert i Typerne og krybe sammen i et Hjørne eller om paa Bagsiden af Bogen; rødme gør det dog ikke, da røde Bogstaver vilde være endnu mere pralende; det vilde hellere blegne, dog uden at blive ganske hvidt. — Men nu ret Alvor og Spøg til Side! Da jeg læste det, havde jeg naturligvis adskillige blandede Følelser. Jeg blev rørt paa min Side-Forfængelighed, der hvor Kildrepunktet ligger paa den menneskelige Sjæl. Der vilde jeg dog være bleven mere rørt, hvis *Du* havde været Konferensraad; desuden ledsages slige Følelser hos mig altid af et Nag over, at det er Andre, som gør mig Ære, og at jeg gør saa Fandens lidt for det selv. Jeg blev dog endnu mere rørt paa min Venskabsprik, over at du virkelig gør saa meget ud af mig, at du vil have mit Navn sammen med dit paa saadan en Bog. Du er jo ogsaa ikke alene min bedste Ven, men snart den Eneste — Gud bedre det! — af dem, som jeg har levet mit Ungdomsliv med; ja jeg har i Grunden (med Undtagelse af min egen og min Hustrus Slægt) kun meget faa, som bryder sig rigtig personligt om mig hjemme.

Ak havde mit Navn bare en Kaabe paa med et langt Slæb, eller i alt Fald kun en lille Skjorte; jeg føler saadan en frysende Fornemmelse i det ved at det er saa bart.

Jeg har endnu ikke takket dig for dit Besøg hos Ussing og dine *bona officia* med min Ansøgning, som jeg hører skal have baaret de forventede Frugter. Altsaa Tak. Dit sidste Brev indeholdt meget at tænke over i en anden Retning, hvilket dannede Hovedindholdet af de kasserede Sider, som jeg havde skrevet til dig. Skal du ikke snart ud at rejse? ....

....

Jeg arbejder paa en lille kort Afhandling om et Punkt i den antike Plastik. Afhandlingen bliver som sagt kun kort, men Forstudierne er ikke saa korte. Den er egenlig heller ikke saa ganske betydningsløs — naar jeg selv skal sige det — men dens Betydning eller rettere dens Skæbne afhænger af den ganske tvivlsomme Sag, om andre Mennesker vil se (netop se) Tingene ligesom jeg. Jeg maa trøste mig med en meget stærk Overbevisning hos mig selv om at jeg ser rigtigt paa Tilfældet. Den bliver ifølge Sagens Natur ganske ulæselig for Folk, som ikke er vel bevandrede i Tingene hernede og andre Steder.*)

Imorgen skal jeg ud at se Paven bæres i Procession med et Par forlorne Ben. Han skulde nemlig knæle, den gamle Rad, men er for gammel og sidder ned; der bliver da med ægte kirkelig-romersk Opfindsomhed meget net heftet et Par forlorne Ben bag paa ham. Det er det, som man kalder den katolske Religion.

Neapel, d. 15. Juli 1868

Kære Ven! Jeg er kommen til at tænke paa den Ting, at det vist vilde være bedst endnu engang at gøre et Forsøg paa at faa Monumentet over Fr. Nutzhorn sat i Værk. Jeg antager, at jeg om en tre Ugers Tid vil være i Venedig og jeg vil naturligvis af mig selv opsøge den norske Konsul og Fr. N.s Grav. Her er kunstneriske Kræfter i min Nærhed, som vilde kunne give Tegning til Monumentet; min gode Ven, Arkitekten L. Fenger, flakker om i Norditalien, og jeg venter at træffe ham i Venedig eller lidt før vi kommer der; i Bologna maaske. Fra ham vil jeg nok kunne faa en Tegning. Men jeg har glemt, hvor mange

*) Om en Række antike Figurer og Hoveder. Kbhvn. 1869.

Penge der findes, og ganske paa egen Haand kan jeg da heller ikke godt handle uden en Fuldmagt fra de øvrige Indbydere. Kan du ikke tromme dem sammen eller tale enkeltvis med dem? Sagen trænger dog unegtelig til at afgøres engang. Jeg skulde have skrevet dette før til dig, hvis jeg før havde taget Bestemmelse om at rejse til Venedig.*)

. Vi har nu været her i Neapel det meste af en Maaned og bliver her en Maaned endnu, saa tager vi til Pompeji for en 8 Dages Tid, saa ud at ligge paa Landet andre 8 Dage, hvortil vi billigvis kan trænge — og saa vender vi Næsen hjemad. Jeg tager dog alene et Par Maaneder til Holland og England, efter lige akkurat at have fulgt min Kone hjem . . . . .

Lige ved Slutningen af vort Ophold i Rom fik jeg fat i Bjørnsons *Fiskerjente*, som interesserede mig voldsomt og i det Hele glædede mig højligt. Naar han blot havde beskaaret den lidt bedre for alle demonstrerende Elementer. Jeg gjorde ogsaa i Rom Bekendtskab med adskillige Ting af Ibsen, som jeg ikke før havde kendt — foruden med *Peer Gynt* tillige med *Kongsemnerne* og *Kærlighedens Komedie*. Jeg havde lige før jeg læste disse Ting læst din Afhandling om Ibsen, og hvad enten det nu var fordi jeg var paavirket af din Udvikling eller af uafhængig Opfattelse, saa forekom det ogsaa mig, at han maa søge sin væsenlige Ære i *Kongsemnerne*, som unegtelig er noget af det Interessanteste, man kan læse, og at de sidste tre polemiske Dramer egenlig er ganske forfejlede. Ja — du siger det maaske ikke saa stærkt; men jeg synes, at det kan ikke siges stærkt nok. Der gaar en sjælelig Overanspændelse igennem disse Ting, som ikke alene fordærver al kunstnerisk Form, men ogsaa forplumrer Tankeindholdet selv. Han har ikke Kræfter til at spænde den Odysseusbue, som han absolut vil spænde — jo, han har maaske akkurat Kræfter til at *spænde* den, men naar han saa slipper Pilen fra Strengen, overvældes han af Anstrengelsen, hans Syn forvirres og Pilen gaar Fanden i Vold, hvor *han* ikke ventede det. Hvad er ikke *Kærlighedens Komedie* blevet til for

---

*) Frederik Nutzhorn, dansk Filolog, nær Ven af Lange og forlovet med hans Kusine, var død i Venedig i Februar 1866. — Madvig var blandt Indbyderne til det senere rejste Mindesmærke over ham, saa Komiteen lod sig daarlig «tromme sammen» af mig. Se iøvrigt ovenfor *Saml. Skrifter II*, 491.

Nonsens, med alle de glimrende Kræfter, som dog findes deri. Jeg synes, at det maa have været en fristende Opgave for dig som Kritiker, naar du dog havde fat i Ibsen, at reducere den Bog in absurdum. Men du har maaske med Vilje villet holde dig til den lyse eller i alt Fald den nye Side ved Manden.

Jeg gør hernede for første Gang et virkeligt og grundigt Bekendtskab med det antike Maleri, dette meget omtvistede antike Maleri, og jeg haaber, det skal lykkes mig at naa til en virkelig begrundet Opfattelse af det. Mine Tanker er for Øjeblikket delte imellem det antike Maleri og Correggio, af hvem jeg nu har lært det meste og bedste at kende paa min Rejse — ja noget har jeg endnu at indhente i Dresden. Correggio sidder mig som en Braad i Sjælen. Han er en saa umaadelig udpræget Individualitet, saa interessant, saa mærkelig, saa fuld af de største og vanskeligste Modsigelser, og dog altid saa fuldkomment sig selv, at jeg for Øjeblikket ikke kunde finde nogen Opgave, der vilde interessere mig mere end rigtigt at gennemarbejde ham og forstaa ham som han skal forstaas. Og omendskønt jeg kan regne mig til, at der ikke bliver Lejlighed til at gøre det denne Gang, saa kan jeg ikke lade være med at skænke ham en stor Mængde af mine Tanker. Men ellers frygter jeg Gud og ærer Antiken..............................

XIII

Konservativ som Lange ifølge hele sit Anlæg var, saa han i Reglen med Mistillid paa Forslag og Udkast til gennemgribende Forandringer i den overleverede Samfundstilstand. Da jeg i Aaret 1869 havde oversat Stuart Mill's Bog om Kvindesagen, kom det til et af de sædvanlige kortvarige Sammenstød imellem os. I flere Aar havde den Gang Uretfærdigheden i Samfundets Syn paa Kvindernes Rettigheder og Pligter opfyldt mig, og Mill's Bog forekom mig at bringe et forløsende Ord. Det er senere hyppigt blevet fremstilt som fandt denne Bog en god Modtagelse i Danmark, og man har beraabt sig paa en enkelt Avisartikel. I Virkeligheden var Forholdet meget forskelligt. Der herskede almindelig Forundring og Harme over Bogens Indhold, og da man ikke kunde faa Ram paa dens Forfatter, maatte dens Over-

sætter undgælde. Det Blad, hvori jeg dengang skrev, negtede mig ubetinget Tilladelse til deri at tage til Orde i Sagen, og selv om jeg ingen offenlig Overlast led, er dette ikke enstydigt med at jeg overhovedet ikke maatte døje Et og Andet for Bogens Skyld. I en Ravnekrog som Kjøbenhavn dengang var, fandtes saa at sige ingen Forskel paa Offenligt og Privat. Under disse Omstændigheder har jeg rimeligvis gaaet om i en ganske uforstandig Irritation, der synes at have gjort sig saare taabeligt og ubehersket gældende overfor Julius Lange; at dømme efter det følgende Brev idetmindste. Vort Mellemværende da er gaaet mig fuldstændigt af Minde; men det lader til at en Jævnførelse, han har foretaget mellem Hundenes og Kvindernes Afhængighedsforhold, har bragt mig saaledes i Harnisk, at jeg har ladet det skorte paa skyldigt Hensyn.

26. Nov. 69

Jeg tilstaar, jeg ikke havde ventet af dit Hoved, at det skulde ophedes af en muligvis smagløs *Analogi*, som havde til Hensigt at klare, hvad jeg forstod ved en *naturlig* Forskel. Hvis du vil tilgive mig denne nye Forhaanelse mod Kvindekønnet, saa vilde jeg finde det lidt *fruentimmeragtigt*, naar man ved at høre det gyselige Ord «Hund» for Analogiens Skyld brugt i en vis Nærhed af Ordet «Kvinde» og uden at der føjes *salva venia* til, begynder at «rase» over en Sammenblanding af disse to Begreber. Jeg beder om Forladelse for at jeg af gammel Vane regnede paa din Nemhed og Velvilje til at capere Meningen med min Tankegang.

Hvis jeg havde befundet mig i din umiddelbare Nærhed, da jeg læste Fortsættelsen af dit (sidste) Brev, frygter jeg for, at jeg var blevet lidt personligt ubehagelig imod dig. «Du, der hvert Øjeblik vover at foreholde Andre» — hvor vover du et eneste Øjeblik at sige mig Sligt op i mit Ansigt, eftersom du (hvis dit Sind var en Smule i Ro) vilde vide, at det ikke er sandt. Jeg har talt til dig som til min fortroligste Ven — og neppe til nogensomhelst Anden — om min Opfattelse af *mine* Pligter og Tilbøjeligheder; men jeg tror at kunne sige mig fri for at have incommoderet dig med en for hyppig Omtale deraf eller med at applicere dem paa nogensomhelst Anden. Vær vis paa, at det ikke skal ske oftere. Jeg frabeder mig paa det Aller-

utvetydigste og Bestemteste enhver Vrængen af den Maade, hvorpaa jeg taler om mine allerpersonligste Forhold. Det er underligt, at «min hengivne Ven» vil byde mig Sligt.

Hvad Fanden har der fejlet dig, da du har skrevet dette Brev? «Hund» og «Kvinde», «Menneskerettigheder» og «Borgerrettigheder» drejer sig rundt for dig. Har du nogensinde hørt af *mig*, at Sypigen — under Straf af at være «uskøn» — ikke maa være andet end Sypige? Henvend dig paa de rette Steder med din Rasen.

Lad mig — trods den dybe Modsætning, der er imellem vore Karakterer, vort Liv, vore Forudsætninger, vort Temperament, vor Tænkemaade og Tro — kunne tale til dig med Tryghed for ikke at blive Genstand for de rædsomste Misforstaaelser. Er du bleven led ved mig, saa lad os skilles, men lad *mig* vedblive at være *din* hengivne Ven.

Julius Lange.

Svar udbedes.

En af Grundmodsætningerne mellem dig og mig bestaar deri, at min Indignation har vendt sig imod mig selv (hvis deri skulde ligge noget Rigtigt, saa beror det til min Skam derpaa, at min Indignation mod mig selv har været i en skrækkelig Grad berettiget) og at din Indignation har vendt sig imod Verden. Aarsagen, hvorfor jeg ikke kan hjælpe dig i din Indignation imod Verden med personlig Sympati — med Agtelse kan jeg altid følge den — er dels den, at saasnart den udtales, værker det i mine gamle Skavanker, dels den, at jeg siden har faaet min egen lille Kres af Verden, som jeg elsker, og hvor der ingen Plads er for Indignation. Men uagtet der er det Slemme ved min egen Syndsbevidsthed, at den er Bevidsthed om min egen Synd, saa vilde jeg ikke bytte den for din Mangel paa Syndsbevidsthed, skønt jeg ikke hos dig kender nogen Synd af samme Art eller i samme Grad som min. — Du maa tage mig som jeg er, hvis Du vil tage mig: jeg kan ikke til Ære for dig hæve mig over eller gøre mig anderledes end jeg er. Har du forstaaet Noget, jeg har sagt, som Pral, saa har du gjort mig *blodig* Uret.

Jeg har læst Halvdelen af din Oversættelse; den interesserer mig overordenlig. Tak for den og for dit første Brev.

(Dagen efter.)

Kæreste Ven! Tak for dit Brev, som er mig dyrebart. Du behøvede ikke «at bede mig om Forladelse». Du havde nok gjort mig Uret; men det kan vel glemmes uden det. Hvis jeg har misforstaaet dig, saa tilgiv det. Jeg tror heller ikke, at vi er saa forskrækkelig uenige som det synes; adskilligt af hvad du skriver (f. Eks. om Anger og Syndsbevidsthed) ligger mig ikke fjernt. — Naar du nu vil begynde en Polemik (jeg har ikke set Stykket i Berlingske, som vel skal være en Modgift før Giften) saa forsmaa ikke at raadføre dig lidt i formelle Sager med en god Ven. Vi har jo Beviser for at du kan overile dig og skade baade din Sag og dig selv. At du gør det ligeoverfor mig, er Intet; men Publikum har som bekendt mange hundrede Hoveder, af hvilke mange er meget daarlige, og mange hundrede Hjerter, af hvilke mange duer temmelig lidt og som navnlig nok vil dig tillivs...

Jeg længes efter at tale med dig om Mill's Bog, men jeg har travlt «indtil Kvæling». Vær min Ven, jeg er din Ven.

At Lange imidlertid ingenlunde lod sig omvende af det Mill'ske Skrift, viser det følgende, meget senere Brev, der er afsendt 3. April 1870 og som kom mig i Hænde Dagen før jeg tiltraadte en Udenlandsrejse, der efter Bestemmelsen skulde være langvarig og som kom til at vare omtrent 16 Maaneder. Umiddelbart før min Afrejse offenliggjordes nogle Angreb paa mig, hvortil der i Brevets sidste Halvdel sigtes.

Lørdag Eftermiddag.

Kære Ven! Tro ikke at jeg har glemt din Begæring om at købe de Thorvaldsenske Fotografier; men da jeg var i Byen i Formiddags havde jeg næsten ingen Penge i Lommen. Du skal faa dem paa Mandag; det maa vel være tidsnok. Jeg skriver blot dette for at du ikke af Utaalmodighed skal gaa hen og anskaffe dem og saaledes faa «dobbelt Kurage».*)

Det kunde være rart at faa en Illustration af det Kvindelige til Mill; men han vilde maaske ikke være modtagelig for den og mindst i plastisk Form. Hvad vilde fra Mill's Stand-

*) Jeg ønskede at medtage nogle Fotografier som Foræring til Taine; Lange synes at have forstaaet, de skulde være til Mill.

punkt *rent logisk* være i Vejen for følgende Slutning: Børn er siden Verdens Skabelse blevne holdte i en underordnet Stilling i Forhold til Voksne. De Voksne har i Kraft af deres større Legemsstyrke underkuet Børnene, ja de har endog været saa nedrige at prygle dem engang imellem. Vi har hidtil ikke været i Stand til at eksperimentere med et Samfund af lutter Børn under 12 Aar. *Ergo* kan vi aldeles intet vide, om ikke Børn under 12 Aar i Grunden er meget klogere og dygtigere til Livets forskellige Virksomheder inklusive den parlamentariske, end Mænd over 25. *Ergo:* Frihed for Børnene! Lad os se, hvad de kan blive til (NB. før de bliver voksne). Er denne Logik ikke fuldkomment lige saa stiv som det berømte Ræsonnement om Kvinden? Men nu bliver du vist vred og sender mig en Tordenkile med Anklage for, at jeg vil have Kvinder behandlede som Børn.

I meget gamle Dage, da jeg skrev Vers, skrev jeg en lille Samling Dyrevers, som var eller skulde være satiriske; deri indførte jeg en Vaskebjørn talende; han sagde bl. A.:

Jeg vasker hvidt jeg véd ej hvad,
Jeg vasker hvidt det grønne Blad,
Jeg vasker hvid den røde Rose
. . . .
En ærlig Bjørn I her kan se,
Som kæmper for en stor Idé,
Med Vask at reformere Verden.

Jeg véd ikke, hvorledes disse Versebrokker er komne op i mig igen ved at tænke paa Mill's Bog om Kvinden — men hvordan Fanden kommer jeg overhovedet til at tale om den Bog! — Aa, det er sandt, det var Fotograflerne, som bragte mig til at tænke paa ham og Bogen. Hav mig undskyldt; jeg tror, at der ligger i min Natur en vis Antipati imod dem, som forvandler Naturens uregelmæssige krumme Linjer til Cirkler og rette Linjer og smører Sort og Hvidt i Farven.

Det har ellers ærgret mig lidt med disse Rasmus Nielsenske Historier imod dig. Var det ikke ganske forstandigt af dig inden din Afrejse at rykke et Par Ord ind i *Dagbladet*, hvori du erklærede, at det paa Grund af Forholdene ikke godt var dig muligt at lægge dig i en Polemik for Øjeblikket, og at du var nødsaget til at give dit literære Rygte til Pris indtil din Hjemkomst til Fædrelandet. Der var maaske saa meget mere Grund dertil, som du vel ellers havde svaret Rasmus paa Tiltale. Du

vilde maaske derved paa en mærkelig Maade tage Interessen fra Rasmus' Angreb, hvilket du jo med et Par humoristiske Ord kunde stemple som det, det rimeligvis er. En Bortrejsendes Ord har ligervis som en Døendes noget Ophøjet ved sig, som Folk i det Hele har en vis Tilbøjelighed til at respektere. Tænk over det!

Farvel da, min Antipode og kæreste Ven! Jeg vil savne dig meget, mens du er borte. Jeg har altid savnet dig meget, naar vi i længere Tid ikke har set hinanden. Men bliv dog længe borte og kom ny og frisk hjem igen og før et Sankt Georgs Sværd imod Dragerne herhjemme. Professor Schiødtes Tanke at gøre kortere Rejser med Afbrydelser hjemme kan være meget god, hvor Talen er om Studierejser i snevreste Forstand, men ikke om de Rejser, man gør som ung Mand, hvilke har en mere subjektiv end objektiv-videnskabelig Betydning. Du skriver mig nok engang imellem Lidt til fra Rejsen. Jeg kan maaske ogsaa tjene dig med Et og Andet.

XIV

(Uden Dato, vistnok Slutningen af April 1870.)

Jeg sidder her i din Moders Dagligstue og skriver disse Ord til dig. Jeg har netop læst dine seneste Efterretninger om dit Besøg hos Taine og dine Udsigter til at blive introduceret i hele *la haute volée* i den parisiske Literatur. Jeg ønsker dig til Lykke dermed; men jeg blev greben af en pludselig Skræk for at det skulde blive lige saa hedt mellem George Sand og dig som det engang var imellem Magdalene Thoresen og dig — det vilde i ethvert Tilfælde være et Avancement, men dog farefuldt. Nu har jeg advaret dig. Hils Vilh. Thomsen tusinde Gange og omfavn ham fra mig af. Jeg er stolt af at have to Venner, der taler Fransk som vi andre spiser Smørrebrød. Jeg havde *mafoi* nok Lyst til at være lidt sammen med Eder i Paris; saa vilde jeg lade Eder tale Sproget for mig og saaledes slippe for denne Gêne, som er paalagt Menneskene (ↄ: de dovne som mig, for hvem det er en Gêne). Men ak, jeg fik nok Lov til at blive ved Jorden og kom ikke op i Selskabet med de store Løver (— og Løvinder), som færdes oppe paa Samfundets højere Spitser.

Jeg har da læst Edvards Oversættelse af *Lervognen* igennem og sat mine Randgloser til den, som han selv har fundet brugelige og taget *ad notam.* Jeg har sagt ham — hvad jeg tror at Tiden vil stadfæste — at «de itzige Critici» ikke vil anerkende Dramet som virkelig fremragende Digterværk; jeg kan i alt Fald ikke betragte det saaledes; jeg synes at det ikke kan maale sig med *Sakuntala.* For mig bliver dog Hovedsynspunktet det at se det som literærhistorisk og kulturhistorisk Aktstykke i den mest underholdende og tildels tiltrækkende Form. Jeg har raadet Edvard til at udtale sig i denne Retning i sin Indledning og gøre Stykket i det Hele saa frugtbart som muligt som Oplysningsbog om Gammel-Indiens Folkeliv og Kultur. De komiske Partier synes mig at være de bedste; hvad enten Aarsagen nu ligger hos Oversætteren eller i Originalen.

Ellers er her intet sket herhjemme uden at vort Ministerium har tabt sit gode Hoved, Raasløff; man siger, at det hele Ministerium, efter at have lidt et saa føleligt Tab som Tabet af Hovedet, ikke længer vil blive siddende. Meget spændende Situation! Enhver uberygtet Mandsperson over kriminel Lavalder er meget udsat for at blive slæbt til Taburetten. Jeg er i fortvivlede Øjeblikke fristet til at mene, at vi burde erklære Nordamerika Krig og ende vor politiske Tilværelse ved et Slags Selvmord.*)

Jeg vil bede dig om under dit Ophold i Paris at være lidt opmærksom paa Fotografier efter Skulptur, især antik. Du véd, at jeg gerne vil have Fingre i den Slags Ting, og jeg har netop saa godt som Intet fra Paris. Hvad jeg helst vilde have, var Michelangelos Slaver og navnlig de Antiker, som findes i den Stue i Louvre, hvor Stykkerne af Parthenons-Frisen og Olympia-Metoperne er opstillede. Der er en mageløs Krop fra Kreta (med et temmelig ødelagt Hoved); der er den smukke Gruppe (Orest og Pylades) og flere andre Ting, som jeg rædsomt gerne vilde have. Se engang ved god Lejlighed efter paa Steder eller i Vinduer, hvor Sligt turde være tilsalgs. Der er ikke Tale om Hastværk. Har man ikke Visitkort af nogle af de bedste Hoveder i Louvre? Hvis du overhovedet tror uden Gêne at kunne

*) Raasløff havde trukket sig tilbage, da Salget af de vestindiske Øer, for hvilket han havde været virksom, var strandet paa en Afstemning i de nordamerikanske Fristaters Senat.

besørge Sligt og at Sligt er at faa, saa lad mig det vide; jeg forlanger ikke Udlæg. Bliv nu bare ikke fransk med Hud og Haar.

Din Ven.

D. 11. Juli 1870

Kære Georg! Jeg har unegtelig længtes efter at faa Brev fra dig og somme Tider fundet det «lidt løjerligt», at Intet af din megen Brevvirksomhed har kunnet komme mig til Gode. Selv har jeg havt en vis Sky for at skrive, ligesom jeg vilde have havt for at gaa ind til dig i dit Værelse, medens du havde Besøg af saadanne europæiske Folk som Taine, Stuart Mill osv. Jeg har en vis Skræk for disse Løver og ønskede ikke at komme som Repræsentant for den kjøbenhavnske Faaresti i saa farligt Selskab. — Men vær nu takket for dit lille Brev, som jeg blev meget glad over med Undtagelse af den Efterretning, at din Helbred ikke var i Orden. Herregud! kunde du nu ikke i de varme Sommermaaneder rive dig lidt løs fra de store Verdensstæders Gader og Duft og lægge dig ud i en behagelig Egn i Bjerge eller ved Havet og lade Literatur, Kunst, Poesi, Filosofi, alle ier og ismer og ologier skøtte sig selv og drive? Var det slet ikke muligt? Tag ned til et eller andet Badested og brug nogle Søbade i en Maaned eller to og man hin Hær af Djævle med deres Pusterør ned til deres Hjem. Naar du saa har levet et Sælhundeliv i nogen Tid, saa stig op af Havet straalende som en Anadyomenos, hvilken Mytologien eller Historien hidtil endnu ikke har kendt.

Jeg véd ganske vel, som du skriver, at Paris er en meget anstrengende Stad, og den maa jo være det i endnu højere Grad, naar man som du idelig tager Del i Selskabsliv og Samliv med Løver, og jeg véd sandelig ogsaa, at London er en anstrengende By; dog nærer jeg det Haab, at naar du kommer dertil — du er der maaske allerede — saa vil en Søndag i denne By udøve en af Kedsomhed saa bedøvende Virkning paa dig, at det vil være dig meget gavnligt. Men hvorfor rejse til London i Juli Maaned? Entreen i en saadan By og allermest i London med dens skidengule Atmosfære, dens øredøvende Larm og nervetrættende Færdsel er jo altid trættende og angribende — og nu ved Midsommertid og umiddelbart ovenpaa Pariseranstrengelser!

Vær fornuftig og gak til Havet! Jeg er ganske rørt af Medlidenhed med dig.

Hils for Resten det britiske Museum uendelig mange Gange og tak det rørt fra mig for de mest lærerige Dage i mit Liv! Forsøm ikke *Assyrian Basement Room* (Løvejagterne og Æselsjagterne!). Skaf dig Adgang til Magasinet i Kolonnaden tilvenstre for Indgangen; der er alle Levningerne af Mausoleet. Magasinet tilhøjre er ogsaa interessant, men mere undværligt. Vil du have Indblik i de forskellige Oldtidsnationers plastiske Stil, saa forfølg Løvernes Kunsthistorie, den ægyptiske, den assyriske, den lykiske, den græske Løve — den sidste er den mindst interessante. Tilgiv, at jeg er saa belærende, men jeg er saa stolt af at være Elev af British Museum. Der er meget der, som Ingen i Verden kender bedre end jeg. Den gamle Plastiks Historie er ingen Steder som der. Men gaa dog hellere til Havet! Forsøm imidlertid ikke at tage en Formiddag, ikke for sent, ud til Dulwich Galleriet; der er stor Nydelse paa en meget behagelig Maade. Spis Frokost i Forvejen! Forsøm heller ikke Hampton Court, men drukn ikke i Malerisamlingen; concentrer din Opmærksomhed paa Mantegnas Cartons. Sammenlign i British Museum Æginagavlenes og Parthenonsgavlenes Komposition, og sammenlign de mange Frisekompositioner; det er højst lærerigt. Nationalgalleriet er jo dejligt. Men gaa hellere til Havet; der er vist meget bedre og sundere. Hils Westminster Abbediet! Der er skønt og historisk derinde, og en dejlig gotisk Kirke (indeni). Fæld en Taare ved «vor fælles Ven» Dickens' Grav, en fra mig med. Han havde et stort og meget elastisk Hjerte, der kunde rumme hele Menneskeheden og slutte tæt om det Mindste. Kast et Blik paa Kapt. Montagues Monument af Flaxman (fjernest fra Koret tilhøjre), og i St. Paulskirken paa Samuel Johnsons Statue (af Bacon). Den staar tilvenstre for Indgangen, henne paa Hjørnet af Koret og er forbandet dygtig. Og se paa Reynolds Statue omtrent ligeoverfor (af Flaxman). Som sagt tilgiv min Lærerighed, og vær takket for at du sender mig Michelangelos Slaver; de er mig højst vigtige; de er dog hans bedste nøgne Figurer i Skulptur. Læg Mærke til, at naar du lægger et af de store Rum i Kensington sammen med et af Rummene i Krystalpaladset, kan du faa et godt og, saavidt jeg husker, temmelig fuldstændigt Overblik over ham som Billedhugger. Du elsker ham jo i Forvejen.

Du mærker nok, at jeg forbereder dig efter Evne paa den Skæbne, som kan vente dig, engang at skulle holde Forelæsninger ved Universitetet over Kunsthistorie. Da jeg, kort efter Høyens Død, talte med forskellige Folk om hvad man vilde gøre ved Universitetet, fik jeg paa to Steder (af Clausen og af Krieger) den Besked, at *man* (dog naturligvis ikke de selv) tænkte paa at give den Professor, som skulde ansættes efter Hauch, Paalæg om at holde Forelæsninger over Kunsthistorie. Dels af en naturlig Selvopholdelsesdrift og dels af Overbevisning om, at Tanken paa alle Kanter var forkert, opponerede jeg kraftig imod den, ligeoverfor Krieger i alt Fald med noget Held. Nu har jeg en Ansøgning om en Docentplads ved Universitetet liggende et eller andet Sted; Nogle mener, at den vil have Lykken med sig. Det er jo et Held for mig, at Hall er bleven Kultusminister; dog kommer den Sag naturligvis til Syvende og Sidst ikke an paa ham. Det er nu for Resten ikke mit Ideal af et Liv at være Docent paa to Steder i Kjøbenhavn i hele den samlede Kunsthistorie. Du har nogen Ret i at «En, som beskæftiger sig med Kunst, bestandig maa ønske at kunne rejse». Dog maa man heller ikke gøre Kjøbenhavn Uret. Her er ikke saa ringe Lejlighed endda, og Sagens nordiske Side har jo ogsaa sin Ret. Du skulde ikke tro om mig, at jeg er bleven et Stykke af en Arkæolog siden sidst; jeg arbejder somme Tider hele Uger igennem paa Oldnordisk Museum og er slet ikke saa dum paa den yngre Jernalder og Middelalderen. Jeg *maatte* i Egenskab af Docent og Forfatter ind i det, og da jeg ikke godt kan drive Noget alene af Pligtfølelse, har jeg beruset mig noget i gamle Miniaturer. Jeg haaber ikke, at det for Arkæologer ejendommelige, ubegribelig spidsborgerlige Begreb om Kunst skal skade mig synderligt. Naar (eller hvis) jeg engang faar Hænderne lidt fri, saa vil jeg tage større og væsenlige Opgaver for, som kan have nogen almindelig Betydning. Det kan være ganske godt for mig at være *tvungen* til at opgive at være Specialist, foreløbig i alt Fald . . . .

. . . .

Det er saamænd ikke Umagen værd at være rørt over min Virksomhed med Edvards Oversættelse; det morede mig at komme ind i Sagen og «Møjen» var ikke saa forskrækkelig. Jeg fik ogsaa en Skræk for at han skulde takke mig skriftlig eller paa Tryk og bad ham om at lade være. Det var altfor grin-

agtigt at blive takket for sin Virksomhed med Vers. Under vore mærkelige literære Forhold faar han formodenlig ikke Andet ud af sin Oversættelse end (engang) det Smithske Legat — det *kan* de aabenbart ikke negte ham — og en vis Agtelse. Læst vil Oversættelsen neppe blive meget .... Jeg har ikke saa sjældent besøgt din Moder, som altid er tilfreds med at se mig; hun mindedes ogsaa min Fødselsdag ved at sende mig en dejlig Kage. Hun savner vist dig og Samarbejdet med dig meget. Hun burde egenlig have en større Virksomhed; dog vilde jeg ikke foreslaa hende at blive Postekspedient, hvilket Kvinder nu kan blive i Kraft af en eller anden ny Lov, som Fenger, der er Kvinde-Emancipator, har staaet for. Jeg gad nok ved Lejlighed vide lidt om, hvordan Mill er at se i Nærheden ....

Jeg hører af din Moder, hos hvem jeg for Øjeblikket befinder mig, at du vil tage ind hos Joyce's i London. Hvis du bliver ked af Ensomheden der, som man vist føler stærkere i London end i Paris, saa husk at lige i Nærheden .... er et *boarding house*, som neppe er dyrere og i visse Maader behageligere. Men man lever jo der *en famille;* det véd jeg nu ikke, om du har Lyst til. Det Hele er for Resten et gyselig kedeligt Kvarter — bliv bare ked af det og tag ned til Havet; der maa da være bedre end ved Themsen.

Imellem dette Brev og det følgende ligger den tysk-franske Krigs Udbrud. Vor uensartede Opfattelse af Danmarks Forhold til Konflikten fremkaldte paany et Sammenstød mellem os, som iøvrigt denne Gang Lange ikke følte sig pinligt berørt af, men som til Gengæld jeg tog mig saa nær, at vor Brevveksling derved i flere Maaneder ophørte. Den almindelige Stemning i Danmark krævede med Lidenskab Landets Deltagen i Krigen; jeg for min Del blev, da den truede, grebet af en Art Fortvivlelse ved Tanken om hvortil en saadan Deltagen vilde føre. Som sædvanlig følte jeg mig i den dybeste Uoverensstemmelse med hvad der i Danmark gjaldt for fornuftigt og selvindlysende. Jeg forudsaa endnu før noget Sammenstød var sket, i løse Omrids, hvorledes Udfaldet vilde blive, og i min Angst havde jeg gerne sat alle mine Venner i Bevægelse i Danmark for at modarbejde det Vanvid, der havde grebet Befolkningen. Julius Lange derimod delte, om end med en original Begrundelse, den i Hovedstaden herskende Opfattelse.

Da de Breve til mit Hjem, mod hvis politiske Tankegang han udtaler sig, er opbevarede, hidsættes til bedre Forstaaelse af Uenigheden mellem os de paagældende Udtryk i deres hele Umaadeholdenhed.

London 24de Juli

. . . . Gallenga véd fra Prim selv, at han blev himmelfalden ved Napoleons Adfærd nu.*) Kejseren havde i seks Uger vidst alt om Leopold af Hohenzollern og ladet, som det havde hans Bifald. Prim troede det, fordi Prinsen af Hohenzollern er i Familie med Murats og fordi Kejseren intet havde havt mod en Hohenzollern paa Rumæniens Trone. Det Hele er fra N.s Side ren Komedie. Det er en stor Ulykke for den franske Sag, at de fører Krig for et saa usselt og løgnagtigt Paaskud. Allerede nu føles Virkningen deraf. Alt, hvad Kejseren hidtil har gjort, har været elendigt. Han erklærer, blind som han er, at han kommer for at befri de Tyskere, der er blevne indlemmede; men hele Tyskland rejser sig som én Mand imod ham. Selv i Østerrig er Stemningen for Prøjsen blandt alle Tyskere der. Ja selv i Holland har hele Pressen udtalt sig for Neutralitet med Sympati for *Prøjsen*. Det er øjensynligt en stor Dumhed af den franske Politik, at den ikke holdt sig til Pragertraktaten og fordrede *den* gennemført; jeg sigter naturligvis ikke til Paragrafen om Danmark alene. Paaskuddet er nu altfor usselt. Tyskerne, som har saa megen moralsk Uret, har nu den juridiske Ret, og det er en taktisk Fejl af N. efter min Mening. Endelig er hans Proklamation jo fjollet. «Den første Republiks civilisatoriske Idéer»! Har man hørt Magen. Vil han civilisere Tyskland? Vil han indføre Frihed og Broderskab med Mitrailleusen? Vil han, som — trods alle Kunster — er enevældig Monark, give Folk Republiker? Den Proklamation er det sletteste, som han og Ollivier, der nu endelig har demaskeret sig som den Nidding, han er, i Forening har lavet. Her venter alle Folk, at Frankrig vinder de Par første Sejre og at Prøjsen saa tager sin Revanche. Ak! jeg frygter, at de knap en Gang vinder et Par virkelige Sejre. N.s Generaler er efter kyndige Folks Sigende gode *Soldater*. Men hverken Magenta eller Krim eller Mexiko

*) Gallenga, italiensk Flygtning. Medarbejder af *Times* for den udenlandske Politiks Vedkommende, Bladets Krigskorrespondent under den dansk-tyske Krig, lidenskabelig Hader af Napoleon III, nær Ven af Prim.

blev godt kommanderede; det var Soldatersejre trods Generalernes mindre gode Planer. Moltke, der jo er dansk af Fødsel — ak! gid vi havde beholdt ham! — er skønt Stueofficer en uhyre stor Taktiker. Franskmændene siges atter her at have alt for lidt Skoledannelse og Opdragelse. Jeg vedbliver at haabe, at deres Tropper er bedre.

Herved lader jeg Eder vide, at jeg *véd*, et fransk Troppekorps indskibes fra Cherbourg for at gaa til Emden, Jahde og sandsynligvis ogsaa til Slesvig. Frankrig vil forsøge at rive os med. O gid, gid, gid de Pjalte, der regerer os, nu vilde samle saa megen Hønseforstand, at de indser, vor eneste Frelse er ubetinget Neutralitet. Formaaede jeg det blot, vilde jeg skrive Artikler i alle Bladene (jeg véd ikke, hvad disse siger) for at anraabe de Styrende om dog ikke at være Pattebørn. Sejrer Frankrig, faar vi Nordslesvig; Frankrig er nødt til at opfylde hvad det selv før har fordret. Ingen Fare truer os fra Frankrig. Sejrer Prøjsen, er vi knuste, hvis vi begaar den forrykte Handling nu straks at slutte os til Frankrig. Ak! desværre, vi véd jo alle, af hvilke Intelligenser Danmark ledes. Store Himmel! naar jeg betænker, at hele Landets Velfærd ligger i Rosenørn-Lehns(!) Hænder. — Frankrig har begyndt denne Krig under daarlige Auspicier, synes jeg. Det første Offer var den stakkels Prévost-Paradol. Uden Overtro finder jeg, det er et stygt Varsel, at han skød sig en Pistolkugle gennem Hjertet ved det blotte Nys om Krigserklæringen . . . . .

Jeg ræddes, jeg skælver for, hvad Idioter som Bille og Ploug i Øjeblikke som dette kan gøre vort stakkels Land og dets Befolkning for frygtelig og ubodelig Skade. At ogsaa to kundskabsløse Folk som de skal have saadan Magt i vor Ravnekrog. Man burde dog idetmindste have saa megen Omsigt at oppebie, hvorledes Krigslykken drejer sig. Og hvilken Absurditet er saa ikke den Krig! Hvilket Afsind, hvilken Forbrydelse mod Menneskeheden! Naar jeg betænker, at mere end én Million Mennesker i dette Øjeblik samler alle deres Tanker og Kræfter for under allehaande Savn og Strabadser at sønderlemme hverandre, da ser jeg Voltaires Aand for mig i Skyerne og hører ham raabe ud over al Verden, om denne Jord er en Daarekiste eller ej. Ak blot ikke vort Ministeriums Kabinet er saadan Noget! Hvilken Frase vi plejer at skrige ud hjemme: «Lad os blot ikke bilde os ind, vi faar Lov at være neutrale!» Ussel-

hedens og Svaghedens Ord! Man burde sige: «Lad os have den faste Vilje, at vi ikke vil binde os, men ene styres af Tanken paa vor Fordel!» Vi har hjemme gjort Politik til en Instinkt- og Følelses-Sag. Vi havde lige saa godt kunnet opfatte Moderkærlighed som en Pengespekulation . . . .

London 20de Juli

. . . . Idag faldt et *Dagblad* mig i Haanden med nogle ækelt affekterede Ord af Bille: «Han har gjort Tigerspringet, de Franskes Cæsar!» Pascal siger etsteds: «Man kan benævne Paris paa to Maader, dels Paris, dels Hovedstaden i Frankrig; jeg foretrækker at sige Paris» . . . .

London 28de Juli

Meget mumles ogsaa her, rundt om i Blade, om Alliancen mellem Frankrig og Danmark. Jeg for min Part kan trods Alt ikke tro paa en saadan Galskab hos vore Statsmænd. Kommer det imidlertid til Krig ogsaa for os, vender jeg rimeligvis straks tilbage og vil se at være der tidsnok til at komme med. Jeg vil ikke se paa Statuer i Rom, mens man slaas i Danmark. . . .

Det Brev, hvori Lange imødegik min Opfattelse af dansk Neutralitets Nødvendighed, lyder saaledes:

Kjøbenhavn d. 21de Aug. 1870

Kære Ven! Det var kønt af dig at du sendte mig en Hilsen og Lykønskning til mine to smaabitte Drenge; jeg havde i Grunden ikke fortjent det, jeg, som ikke engang har skrevet og takket dig for de to store Knægte, som du sendte mig med Vilh. Thomsen. En meget skøn og for mig virkelig meget værdifuld Gave; en vigtig, ja nødvendig Present, som Vinhandler Wassermanns til Fru Bittermandel. Man kan lære meget ved at sidde i sin Stue og lægge et saadant Fotografi ved Siden af en af de parthenonske Figurer. L. Fenger har nu laant mig gode Fotografier af Skulpturerne fra det 13de Aarhundrede fra Chartres og Rheims, saa at jeg sidder her og kan bukke begge Ender sammen paa Skulpturens Historie *(Menneskets Historie)*. Ja, det vilde være stolt — hvis jeg bare kunde det; men jeg kan det foreløbig ikke bedre end Franskmændene kunde bukke begge Ender sammen paa Prøjserne — Mangel paa Forberedelse! Dog at blive over-

vældet kan foreløbig jo være en ret god Indledning til at vinde en endelig Sejr. Lad os haabe!

Jeg antager, at du er ved Genfersøen og skuer dit eget Billed i forklaret Skikkelse i dens filosofiske Vande. Det maa være underligt nok at komme fra Seinens oprørte Bredder til et saa fuldkomment neutralt Vand som Genfersøen, hvor man formodenlig kunde ligge i al Stilhed en hel Dag i en Baad og mede Aborrer eller Karudser. En Æstetiker maatte kunne faa Lejlighed til at studere Overgangen fra det Tragiske til det Idylliske — det maa for Resten *virkelig* være en mærkelig Overgang.

Jeg er glad ved, at du er ude af Paris; en Fremmed er dèr for Øjeblikket ikke paa sin Plads. Man kan ikke, man er ikke født til at skulle deltage i denne Kamp som en Franskmand, og sin kontemplative Ro kan man dog ikke bevare, især da Kampen føres mod Prøjserne. Fik man en Kugle i Hovedet, var det dog ikke Ens egen, men et Vaadeskud.

Din Moder lod mig læse nogle Breve fra dig fra London. Den Politik, som du deri fremsatte, var jeg saa uenig med dig i, at jeg var ganske fornærmet; det var jo den skære Pengepuger- og City-Politik. Jeg vil nu ikke polemisere imod den, fordi dit Ophold i Paris formodenlig atter har gjort os enige; men jeg vil ærlig sige som min uforgribelige Mening, at jeg meget beklager, at det ikke i Tide blev til Noget med vor Krigserklæring mod Prøjsen. Vi har været lige nær ved at erklære Krig, saa nær, at det med Hensyn paa Tilkendegivelsen af vore Følelser ligeoverfor Prøjsen er akkurat det Samme, som om vi havde erklæret den. Prøjserne er jo, takket være deres udviklede Spioneri og vor Regerings Letsindighed, underrettede om Alt. Lige i det Samme indtræffer Franskmændenes første Nederlag og et Telegram fra Berlin, at vi skulde bare vove osv. *(quos ego)* — og vi stikker Krigserklæringen i Lommen og agerer dydige og fredelige Folk (ɔ: vor Regering). Resultatet af denne kloge Politik er naturligvis, at vi baade har irriteret Frankrig og Prøjsen, og da vi er en aaben Lomme, som Alle kan gaa i og bestjæle, saa kan vi jo nok vide, hvilken Skæbne der venter os. Det er en herlig Grund til at lade være at erklære Krig (og føre Krig), at vore Fjender siger, vi ikke maa; deri kan der dog billigvis intet Overraskende ligge. Og at Krigen begynder med Tab for Frankrig, burde aldrig have afholdt os — hvor stod det skrevet,

at Frankrig ikke skulde lide Tab, haarde Tab, i Krigen? Enden er vel ikke kommen endnu for Frankrig; Prøjsen er vel saa stærkt optaget mod Vest, som det nogensinde kan blive, akkurat lige saa stærkt, som hvis det havde været den tabende Part. Og vel at mærke — Lejligheden var der til Oprejsning for os, en Lejlighed, som aldrig mere vender tilbage. At vi i ethvert Fald maatte vove Noget ved en Krig, det vidste vi jo; man laver ikke Æggekage uden ved at slaa Æg i Stykker. Det havde sikkert ikke været betydningsløst, om vi — selv med en ringe Magt — kunde have ført et vel rettet *Angreb* mod Prøjsen. Vi kunde, og kan jo i dette Øjeblik, være saa sikre paa, at de kun kan undvære Lidet imod os, som paa Noget i Verden. Nu er det næsten, som om vi ikke skyldte Prøjsen Noget for sidst. Aa, bare vi havde en lille bitte stor Mand! Men vi har ikke Konturen, ikke Skyggen af en stor Mand. Det er dog ene og alene i Kraft af en stor Mand, at Prøjsen i dette Øjeblik har et saadant Overtag over Frankrig. Det er forfærdeligt, hvad én stor, sluttet Vilje fra oven kan udrette. En lille rask Dreng med en Kæp i Haanden kan drive en hel Hjord af stort, stærkt, hornet Kvæg foran sig, hvorhen han vil; men et Kvæg faar aldrig ordenlig Kommando over det øvrige Kvæg. Gud give, at Frankrig i en Fart kunde hitte den store Mand, som naturligvis maa findes i en saa stor Nation, eller at han allerede var fundet!

Men ikke mere Politik! Du kan ikke tro, hvor filosofisk Kjøbenhavn er med at anstille Betragtninger over Aarsagerne til Frankrigs Ulykke. For hver En, som man taler med, faar man de samme dybsindige Betragtninger at høre — ja, du har jo paa den foregaaende Side en Prøve paa, hvad vi her i Danmark kan præstere. Fisk nu du noget Bedre i den filosofiske Genfersø!

Vi lever godt herhjemme blandt mine Allernærmeste. Louise er bleven fuldkommen rask igen. De to smaa Bitter er ganske smaa bitte, men gør deres Sager ordenlig i deres Bleer og ser helt eftertænksomme ud over at være komne ind i en saa forkert Verden, som den indeværende .... Jeg kan mærke, at jeg savner dig meget, véd du hvorpaa? (blandt Andet). Jeg er begyndt paa at skrive — hvad skal jeg kalde det? — «Strøtanker» lyder saa pretentiøst, jeg vil hellere sige «smaa Meninger» om «Menneskets fysiske og intellektuelle Natur», og naturligvis især om Kunst, op paa mindre og større Stykker Papir, alt som

de falder mig ind, og at lægge dem i en gammel Cigarkasse. Den gamle Cigarkasse forestiller da *in casu* dig; men endnu har den ikke vist Meget af din Evne til at opløse mine Meninger og gøre dem flydende; der er i alt Fald ganske tørt i Kassen. Det var ikke helt umuligt, at jeg samlede Noget af det til en lille Afhandling *Om Kunstværdi* eller deslige, naar jeg bare vidste, hvad jeg skulde gøre med en saadan Afhandling. Jeg vilde næsten have lige saa vanskeligt ved at sende den til Henrik Scharling som til Rudolf Schmidt og *tertium non datur*, med mindre du vil citere Paril Burmeister med hans «Teori og Praksis».*) Nej, det er ikke indbydende Tider, vi lever i. Hvad skal en stakkels Kavaler under slige Omstændigheder gribe til! Blive taalmodig i sin Cigarkasse.

Jeg glæder mig til at tale med dig om London. Ja, er det ikke en helt indholdsrig By? Du Lykkelige, som skal til Italien! Der er Intet som Italien. Skynd dig at komme til Rom for at du endnu kan finde Paven og hele det katolske (U)Væsen dernede. Det er saa morsomt, og Intet kan erstatte det — allermindst Nutidens sindrigste Opfindelser . . . . .

Bianco Lunos Sidealle Nr. 3. 11. November 1870

Kæreste Ven! Jeg begynder ikke med at undskylde min lange Tavshed; vi herhjemme, som lever et kontemplativt Liv, har jo Intet at fortælle Jer lykkelige Rejsende. Jeg har havt og har meget travlt; jeg har maaske ikke mere at bestille end mange andre Mennesker; jeg har maaske — jeg haaber det i alt Fald — lige saa megen Arbejdskraft som de Fleste; men naar jeg endnu ikke kan komme ud over, at en Forelæsning eller en Draabe Forfatterskab fødes med mange Veer og stort Besvær, saa er Tankerne og Sindet under mine nuværende Forhold saa stærkt optagne hele Ugen igennem, at der formelig hører en Viljesakt til for at bryde Hegnet og gøre en Afstikker pr. Post . . . .

. . . .

Lad mig huske mig lidt om, hvad jeg har at tage Vare paa. 1) Jeg oversætter Lübke (det gaar just ikke for hurtigt med Udgivelsen). 2) Jeg skriver Konversationsleksikon. 3) Jeg holder Forelæsninger to Gange om Ugen, for Øjeblikket over

*) Hver af disse Herrer udgav et Tidsskrift.

vor egen gamle Arkitektur, som jeg efterhaanden, efter meget kedsommeligt Slid, har lært at skønne og forstaa mig paa. 4) Jeg holder Forelæsninger én Gang om Ugen over Antikerne paa Antiksalen — det er naturligvis mit Yndlingsarbejde. 5) Jeg arbejder paa Slutningen af Høyens Værk over Harsdorff — Tankegangen morer mig just ikke. 6) Jeg har givet Løfte paa to Steder (Studenter- og Industriforeningen) om at holde Foredrag over Thorvaldsen, men indfrier dem maaske ikke begge. I hele September Maaned gik jeg og bestilte ikke andet end at studere Thorvaldsen. Jeg tænkte mig nogenlunde hurtig at kunne skrive en lille Piece *Om Thorvaldsens Geni og Stil* eller deslige, men da hele Sagen efterhaanden udfoldede sig for mig i al sin imponerende Bredde, saa blev jeg staaende, med en Mængde Forarbejder og med 3—4 noget udførte Partier, som alligevel trænger til en yderligere Gennemarbejdelse. Intet er dog interessantere end at bakses med en saadan stor Individualitet, som man har set udfolde sig.

Jeg har set af dine Breve hvad du glæder dig over og hvad du tænker paa. Du véd, at jeg deler din Beundring for Correggio — dog maaske med et Men ved. Men ham kan du da ikke gøre synderlig ved i Rom, hvor man kun har hans Danae (der dog er det ringeste af hans liderlige Billeder) og Aquarellen i Palazzo Doria (der rigtignok er vidunderlig fin og glimrende). Det er dog rædsomt ærgerligt for dig og har kostet mig megen Ærgrelse, at Vatikanet er lukket — jeg haaber da, at det nu er lukket op igen. Kan du ikke gøre en Afstikker til Neapel, indtil Paven er blevet fornuftigere igen, det gamle Asen, eller til han er død. Det er dog skrækkeligt at tænke sig, at saadanne Ting som findes derinde skal være afhængige af et halvtosset Menneskes Luner. Men *det* er da saare Meget i Rom. Jeg beklager ogsaa, at du ikke fik Rom at se som pavelig By; men jeg negter for Resten ikke, at jeg selv grumme gerne havde set den som Italiens Hovedstad. Jeg grubler somme Tider over, hvilke Forandringer der vil foregaa med den i Anledning af dens nye Værdighed. Rom med Præget af en *Fremtids*-By er vanskelig at tænke sig, saavelsom Rom uden en rigelig Staffage af Munke og Præster. Den sidste Forandring maa vel allerede kunne mærkes dernede. Ellers er vel Snavset blevet nogenlunde liggende, hvor det laa, da jeg saa det sidst, og Campagnen er vel ikke endnu forvandlet til smilende Maismarker. Hils Torre

de' Schiavi, hvor jeg haaber, at du har været ude, og syng en jublende Hymne af fuldt Bryst — af *mit* med — til Campagnens ensomme og melankolske Majestæt og til de fjerne Bjerge. Jeg har en Slags lidenskabelig Kærlighed til Rom; jeg bliver halv balstyrig af Længsel, naar jeg tænker paa Alting dernede. Hvad skal det betyde, at Victor Emanuel har taget den? Har han dermed smækket Døren i for Europas æstetiske Asyl i Aarhundreder; er der ikke længere noget æstetisk Asyl? Skal vor vanartede Tid straffes med at miste et Sted, hvor Uret staar, hvor det har staaet i Aarhundreder? Ja, vi er jo rigtignok paa mange Maader blevne mindede om, at Tiden ikke staar stille. Det skulde være et overordenlig blaseret Menneske, som endnu vilde paastaa, at der ikke sker Noget her i Verden.

Jeg kommer tit til at tænke paa dig med Hensyn til Begivenhederne i Frankrig. Ligesom jeg vanskelig kan sætte mig ind i, hvorledes de virkelig udmærkede Franskmænd, som jeg kender gennem deres Værker (personlig kender jeg jo ingen af dem), maa være tilmode i denne Tid — jeg kommer især til at tænke paa Meissonier, som jeg virkelig elsker igennem hans Kunst — saa kan jeg heller ikke rigtig forstaa din Stilling. Du kendte jo meget mere til Frankrig og hvad Fransk er end Nogen af os andre; du havde meget mere gaaet i Skole dèr; du havde meget mere Sympati dèr. Det maa jo for dig være som et andet Fædreland. Naar jeg nu mindes, hvilket forskrækkeligt Indtryk en Begivenhed som Metz gjorde paa mig, da jeg læste den, saa forstaar jeg ikke, hvordan du har været tilmode. Jeg kalder denne Begivenhed Forræderi og vil have Beviser for, at den ikke var det, før jeg tror det. Pokker i Vold med kejserlige Marchaller, Kejserpoder og kejserlige Armeer; især de første; de er kun daarlige Bolværker til Beskyttelse af et ulykkeligt Folk. Jeg er fuldkomment paa Favres og Gambettas Side, og haaber endnu i Smug paa, at Tyskerne tilhobe kan finde deres Grav vest for Rhinen. Jeg glæder mig over, at der ingen Kommando er i Frankrig, og jeg frygter ethvert Symptom paa Centralisation mere end noget Andet. Tyskerne falder ikke for en Regering; ti Bismarck tager Alverden ved Næsen. De falder ikke for en Hær; ti det maa indrømmes: Moltke har vist, at en gammel Fælled- og Revy-General i al Hemmelighed kan være en Kæmpe af Jern. Men de kan endnu falde for Elementernes Rasen, for Naturens Magter; jeg mener ikke just i Skikkelse af Vinterkulde

eller Regn og Sne, men for et Folks Raseri. De *kan* dog til Slutningen ikke Punkt for Punkt holde Frankrig nede: dertil strækker deres Kræfter ikke til. Men der er vist sat et stort og uudsletteligt Punktum for mange Ting i Frankrig og i hele Verden.

A. C. Larsen og Vilh. Thomsen er «Pangermanister» (vel at mærke ogsaa for Danmarks Vedkommende); de er det i fuldt Alvor; den første af Affektation —, det er et stærkt Ord, som jeg maaske ikke skulde sige, men det er ikke usandt — og den Anden af megen Sprogvidenskab og Mangel paa Lidenskab. Jeg misunder dem, der naar Søen gaar saa højt, har stærke Maver nok til roligt at se ud i det Aandelige efter nye Tingenes Tilstande. Pas bare paa, at Skibet ikke synker! Men det gør det ikke, ti A. C. Larsen véd — véd ganske bestemt fra den paalideligste Kilde, som han dog er saa diskret ikke at nævne — at Bismarck *vil* give os Slesvig tilbage og begunstige et Skandinavien. Ha! Ha! Ha! Herhjemme regeres vi af Firmaet Christian IX, Hall, J. A. Hansen, saa gaar det vel nok godt. — Bare du nu maa faa nogen god Rejsetid og ikke altfor snart skal tilbage. Det er nu noget siden jeg har besøgt dine Forældre og den samme Tid siden jeg har hørt Noget om Udsigterne for din Rejses Længde. Vi trænger ellers til dig for at sætte nogle Tanker i Bevægelse herhjemme. Her er meget søvnigt. Philip Weilbach har afstedkommet en stor Bog *Kunst og Æstetik. Kritiske og æstetiske Bidrag*. Hillemænd om den Titel stod paa en Sten, kunde man slaa en engelsk Tyr ihjel dermed. — Hvad der somme Tider harmer mig græsseligt er, hvorlidt vor Generation af Ungersvende i det Hele respekteres herhjemme. Jeg taler ikke om mig selv, da jeg er villig til at indrømme, at jeg i det Hele maaske respekteres mere end jeg til enhver Tid har fortjent, og heller ikke om dig, som respekteres mest. Men ellers gælder vi jo *sit venia verbo* for «Børn under 40 Aar», hvem man egenlig ikke kan betro Noget. Naar jeg tænker paa, at f. Eks. Galleriet blev givet til Bestyrelse til en landlig Baron, som kort efter af en Hændelse blev Udenrigsminister — til Sommeren 1870! — saa ærgrer jeg mig.

(Udateret, vistnok 20. Januar 1871)

Kæreste Georg! Tilgiv mig — ikke alene paa samme Maade som Paven giver Absolution — men tilgiv mig rigtig indvendig

den Fejl, jeg har, ikke at være bevægelig nok. Det at jeg kan lade en Lyst, en Vilje, som jeg fuldkommen erkender for at være mit eget Kød og Blod, staa og banke paa Døren i Maaneder for at blive til Handling, uden at jeg lukker op. Jeg har indtil dette Øjeblik endnu ikke skrevet hverken til min Søster eller til dig, heller ikke i flere Uger været oppe at besøge din Moder. Jeg haaber dog ikke, at jeg bliver en Tværdriver; jeg har Meget og Forskelligartet at bestille og med Ting, som optager mit Sind meget stærkt, selv naar jeg ikke ligefrem arbejder; det er mig undertiden, som om jeg levede under Vandet og kun engang imellem dukkede op for at trække frisk Luft. Jeg vil ikke engang sværge paa, at det ikke kunde have varet en Uge endnu inden jeg havde sat Pen til Papir for at skrive til dig, hvis jeg ikke var bleven rørt ved at modtage dit lange Brev med din Sygdom til Pause. Gud ske Lov at du er kommen igennem den som en tapper Mand; jeg har nu oplevet saa Meget med Sygdom paa og i Anledning af italienske Rejser, at jeg ordenlig er bleven lidt skræmt for hvad der kan hænde dernede . . . . Men en Tyfus er en Slags Foryngelsesild, som man ikke er ilde tjent med at have gennemgaaet. Vær nu bare rimelig og forsigtig, spis og drik rigtig godt, og byd dig endnu i nogen Tid ikke legemlig eller aandelig Anstrengelse. Bare du nu kan faa det Hul, som Sygdommen har gjort i dit italienske Ophold, dækket med et længere Ophold. Tag flittig ud i Villa Pamfili . . . . en sand Paradisets Have, hvor Foraaret og Anemonerne vel meget snart maa indfinde sig. Faa fat paa noget god og *ren* romersk Vin (Bravo anviser): den hjælper godt . . . . . .

Øjeblikket indbyder just ikke meget til at skrive om Politik, som dine Breve jo for en stor Del handler om. I disse Dage ser det ud, som om Alt var forbi, som om Kejser Wilhelm med hele Hæren af Tinsoldater og med sin onde Aand skulde trække sig som absolut Sejrherre ud af det Hele, og som — o Ynk! — den anden Kejser virkelig skulde komme igen; det vil sige, at Historien, som for et Par Maaneder virkelig levede i noget Stort, trækker sig tilbage i den gamle Usselhed og spiller Lakaj ved Kejser- og Kongehoffer, og agter at ræsonnere over alle Gambettas «ubegribelige Fadæser», som Lakajerne naturligvis ikke havde begaaet. Nej, det havde de sikkert ikke! Det er næsten ikke til at tænke paa. Hu, ha! Jeg sympatiserer i det Hele

ganske med det, som du skrev i dit forrige Brev. Herhjemme udbringer Biskop Martensen Skaaler for Prøjsen som Civilisationens Bærer; og der er et Lovforslag for Rigsdagen om at gøre Geert Winthers (osv.) Personer hellige og ukrænkelige. Men man skal ikke ærgre en Reconvalescent. Dog det Sidste frembyder jo ogsaa en lystig Side.

Du skriver, Brøchner vil vide, at jeg skal være «Professor ved Universitetet». Jeg tror, at Brøchner med Hensyn paa sine Meninger om hvad ske skal er lidt Larsensk; jeg nævner dem begge to *honoris causa*, naturligvis . . . . . . Jeg tror, at Hall har Noget for med at faa mig gageret fra Universitetets Kasse som Docent, eftersom han ikke er utilgængelig for den Logik, at en Mand ikke i vore Dage kan være Docent i en Videnskab for den Sum 400 Rd. aarlig . . . Det bliver saa formodenlig alligevel til, at den vordende Professor i Æstetik skal holde Forelæsninger over Kunsthistorie, hvilket jeg beder dig i Tide at betænke. Forsøm ikke Arkitekturen. — At jeg for Resten er en stor Mand, vil jeg naturligvis ikke negte . . . .

Jeg ser, at Paven atter i sin Ufejlbarhed har lukket Vatikanet op, hvortil jeg gratulerer dig, naar du kan taale rigtig at færdes derude. Husk paa, at Kulden i Antikmuseet og Maaden, hvorpaa man ser Michelangelo i det sixtinske Kapel, er meget anstrengende og angribende. Ak gid jeg kunde gaa en Tur med dig derude! Jeg skulde ikke forstyrre dig, jeg skulde holde mig meget taus, hvis jeg kunde. Er det endnu ikke muligt at komme ind i Palazzo Farnese, hvor da jeg var derude Ekskongen af Neapel opholdt sig; han maa dog vel nu være fortrukket for det nye Regimente. Jeg har ikke været der siden 1862, men glædede mig dengang meget over Caracciernes Galleri. Ak gid man kunde tage sit Hus paa Nakken og *bo* i Rom; det vilde dog forslaa Noget; desuden gøre Afstikkere til Asien, Konstantinopel, Ægypten, Sicilien og Spanien — kort sagt lære Noget . . .

Igaar gjorde jeg paa en Kafé et Slags Bekendtskab med en kær gammel Hader af dig, Maleren Hr. Habbe, som blev mig forestillet af en fælles Ven . . . Hr. H. greb Lejligheden til at sige mig meget udsøgte Ting og indvie mig i hele sit Liv og Levned med dets glimrende Lys og dybe Skygger og deraf følgende interessante Clair obscur, alt imedens jeg drak en Kop Kaffe og spiste 3 Stykker Surbrøds-Smørrebrød, altsaa afgav en temmelig prosaisk Tilhører til en saa rystende Skildring. Medens han

dvælede ved sin Neddykken i Nydelsernes Malstrøm, der jo havde været hans Livs Ulykke, kom hans Hoved nogle Gange ilfærdigt hen til Vinduet for at han desbedre kunde nyde Skuet af en kvindelig Ryg eller Nakke, og endelig blev Fristelsen ham saa overvældende, at han — gørende en brat Ende paa Eposset — som en Slags oplysende Kommentar foer ud paa Gaden for at lade sit Toilette virke med dets fulde og samlede Magt. Det var ogsaa dejligt. Meget snurrig Fyr! . . . .

Bjørnson har skrevet en *Arnljot Gelline*, som efter Sigende ikke kan læses uden stærk Benyttelse af en Ordbog, der endnu ikke er udgivet. *Kongsemnerne* spilles, som du vel véd; jeg har endnu ikke set den. Det er maaske din Fortjeneste, at den spilles. Hils Roma! Roma! Roma!

Din Ven

Jul. L.

Mit Sygeleje varede et Par Maaneder længere end Lange antog; jeg begav mig først i Midten af Juli paa Tilbagevejen til Danmark og traf Lange i Dresden, hvor jeg gjorde Holdt. Vi tilbragte et Par udmærkede Dage med hinanden. Henrik Ibsen opholdt sig da i Dresden; jeg lærte ham at kende og i Ibsens Hus tilbragte Julius og jeg i Forening en Aften. Ibsen og Lange fortsatte efter min Bortrejse deres Omgang.

XV

Efter min Tilbagekomst hændte der mig med Julius noget højst Ejendommeligt. Uden nogensomhelst Opfordring eller dertil given Anledning fra min Side sendte han mig i et længere Brev (der straks blev tilintetgjort) en Redegørelse for en Sag, han fra sine yngre Dage af lidenskabeligt bebrejdede sig selv. I Aarenes Løb var denne Sag svulmet for hans Fantasi, og med sit samvittighedsfulde, ærekære, fintfølende og grublende Sind havde han ligesom ikke Ro, før han fik en Anden meddelt hvad der trykkede ham. Ingen, hvis Æresfølelse ikke var kilden til det Yderste, vilde have skænket Sagen Tanker. Nu lagde han den aaben for mig i et Brev, da det var ham vanskeligt at tale om den; brugte mig som den Angrende i den katolske Kirke an-

vender Skriftefaderen, og viste mig derved en Tillid, der for mig var en Ære, og som neppe nogen Anden har vist mig.

Af det Brev, jeg modtog efter at have svaret, hidsætter jeg følgende:

Dresden 24. Juli 1871

Kæreste Ven! Hjertelig Tak for dit Brev, som var mig en Velgerning, maaske for hele mit Liv. Vel kunde ingen Andens Opfattelse af mine Sager faa nogen *absolut* Gyldighed for mig, eller, om du vil, Gyldighed i det Absolute; ti dertil véd jeg altfor vel hvad jeg har at rette mig efter; men jeg har i meget lang Tid trængt til en Opfattelse af Sagens Relativitet, netop til en «hedensk» Dom om den, og jeg er dig inderligt taknemmelig for, at du ikke faldt bagover paa din Stol, da du læste mit Brev, som hin Dommer i Israel, men betragter Sagen lettere end jeg gør det...

.... Jeg har egenlig megen Livsglæde og Livslyst; jeg har Meget at leve for. Men lad os nu blot ikke snakke om de Ting! Menneskene har jo bedre Ting at tale om, om det end er godt en Gang imellem at være fuldkommen aabenmundet. Jeg indser egenlig ikke, hvorfor jeg skal brænde dit Brev, men jeg kan jo gerne gøre det. — Det er sandt, forlov dig nu blot ikke lige i det Øjeblik, du er kommet hjem, for saa ser naturligvis enhver Pige saa dejlig ud.

.... Onsdag kom Ibsen og hentede mig ud paa en Knejpe for at vi skulde sidde og føre «alskens urimelig Tale»; det gjorde vi da i Løbet af adskillige Timer og drak dertil en lidt urimelig Mængde Øl ...... Forresten har jeg ikke oplevet Andet end Galleriet. Nu maa jeg snart anskaffe mig min tredje Lommebog, som vel ogsaa snart bliver fuld. — Iaften gaar jeg ud til Ibsen og saa hilser jeg ham fra dig...... Jeg oplevede ogsaa igaar en vis Kammerjunker *, som jeg kender fra Florens og som nu er Legationssekretær i Berlin. Da jeg kender ham som et yderst godmodigt men ikke skarpsindigt Menneske, blev jeg pludselig urolig over, at hans diplomatiske Samkvem med Bismarck kunde være skadeligt for Danmarks politiske Stilling. Paa mit Spørgsmaal om hans Kendskab til Bismarck trøstede han mig med, at han havde aldrig set ham, skønt han havde været et Aar ansat i Berlin. B. modtager hverken Ambassadører eller Ministre, endsige Sekretærer. Det

beroligede mig, paa samme Tid som det indgød mig ny Beundring for Bismarck . . .

I Søndags Aftes var jeg atter paa Sold med Ibsen. Vi drak meget Øl og var meget lystige og gemytlige. Jeg kan godt lide ham. Men man mærker egenlig ikke noget til, at han er saadan en Brand. Han har maaske efterhaanden slukket sig lidt med Øl. Men nu vil jeg ikke være spydig over ham; han er god som han er. —

Det næste, udaterede Brev, jeg besidder fra Lange, stammer fra de første Dage af November Maaned 1871. Af dets Indhold ses, at jeg maa have foreslaaet ham en Forandring i de Timer, hvori han paa Universitetet holdt Forelæsninger, for at vi ikke skulde komme til at tale paa samme Tid. Hvorfor jeg ikke selv har kunnet gøre Forandringen, véd jeg ikke mere, saa lidt som jeg overhovedet mindes noget om Sagen.

Kæreste Ven! Det er mig ikke muligt, ensidig at tage nogen Beslutning i den omhandlede Casus. Jeg maa som konstitutionel Konge spørge mit Folk (mine Tilhørere), som nu har været mig tro i to Maaneder; det er jo dog muligt, at de nu engang kan have belavet sig paa at høre mig i *de* og ikke i *andre* Timer. Overhovedet forekommer det mig ikke uden videre nødvendigt at undgaa et «Sammenstød»; vi er jo gode Venner, og der er dog heller ingen Grund til at tro, at vore «Patienter» vil bide hinanden i Benene.*) Jeg anser det vel for rimeligt, at nogle af mine Tilhørere vil vandre ud til dig, men den Ulykke vil jeg bære med Sindsro. Desuden har jeg allerede glædet mig til at træffe dig og R. Nielsen i Aftrædelsesværelset om Onsdagen; jeg har altid holdt meget af et «delicat gräl», som Svenskeren kaldte det.

Altsaa: Aftalen er, at du averterer, hvad du vil avertere, uden Hensyn til mig. Jeg forelægger mine Tilhørere et Lovforslag om Flytning til Mandag og Fredag. Viser der sig Stemning for de Dage, tager jeg dem; er der mere Stemning for at beholde Onsdag og Lørdag, beholder jeg dem. Jeg kan ikke komme til dig idag før min Forelæsning; jeg har temmelig travlt. —

*) Lægen og Dyrlægen paa Fritz Jürgensens Tegninger.

Slutningen af Aaret 1871, der gik rolig hen for Lange, var stormfuld for mig. De ovenfor berørte første Forelæsninger, jeg holdt, gjorde først heftig Lykke og blev kort derefter lagte lidenskabeligt for Had. Da Digteren Hauch, den daværende Professor i Æstetik, tilbragte dette Halvaar i Italien og overhovedet neppe mere vilde holde Forelæsninger, havde jeg, dertil opfordret af ham, indgivet en Ansøgning til Universitetet — der aldrig er bleven efterfulgt af nogen senere — om Ansættelse som midlertidig Docent med 400 Rd. (800 Kr.) om Aaret. Ingen betvivlede dengang, at dette vilde blive bevilliget, da en af Universitetslærerne, Professoren i slaviske Sprog, C. W. Smith, en nær Ven af Ploug, der havde hørt de fleste af Forelæsningerne, nedlagde den Paastand, at jeg som «Forhaaner af Kristendommen», der opfattede Moralloven «som en Etikette», fornegtede «et evigt Liv» og derfor forsvarede Selvmords Berettigelse, paa ingen Maade kunde komme i Betragtning. Saaledes modtog jeg end ikke et Svar. — Det var nødvendigt at anføre dette til Forstaaelse af det følgende Brev ved Aarsskiftet, vistnok skrevet 9. Januar 1872.

Kære Georg! Tak for din lille Billet. Jeg havde jo rigtignok gaaet i Forventning om engang at se dig hos mig; men jeg har for Resten godt vidst, at du havde meget travlt, og har altsaa ikke været «gal paa dig». I Formiddags læste jeg din Artikel om Stuart Mill; den var smuk og varm.

N. har fortalt mig videre om Universitetsvrøvlet, navnlig om C. Smith's Fremgangsmaade. Jeg havde ikke troet, at den Mand vilde lade sig bruge til Spion og »Angiver».*) Du er berettiget til at være vred paa ham og flere; og dog ønsker jeg Intet indstændigere end at du vil beholde det Maal for Øje at komme ind i denne gamle, mugne Anstalt. Und ikke dine Fjender den rene Glæde, det vilde være dem, om det blev forpurret, og hold vórt kære Fødeland den Dumhed (fra Frederik VI's Tid) til Gode, at det gerne lader sig belære af hvad en ansat Mand siger, og gerne tager Forargelse af hvad en ikke ansat Mand siger. Det kan vel forbedres.

*) Efter hvad der senere er oplyst, synes Rygtet at have gjort C. W. Smith Uret. Han havde ikke indfundet sig paa Forelæsningerne som Spion, men for at høre dem. Hans Bedømmelse af dem, som i 1903 blev offenliggjort, røber en ærlig Fanatikers Mangel paa Evne til at forstaa og hans Opfattelse af et Universitets Opgave som den at værge for Dogmer.

Vil du ikke gøre mig den Tjeneste at sende mig Henrik Ibsens Adresse, hvis du véd den. Jeg har en latterlig Kommission til ham. Min egen Adresse er Frederiksberg Allé *36*; dette siger jeg fordi dit Brev synes at have været en Dags Tid paa Vandring her i Nabolaget før det fandt mig. Skriv mig ogsaa din egen Adresse.

Gid det nye Aar maa blive godt for dig. Ønsk din Moder og de Andre et glædeligt Nytaar . . . . .

Kort Tid derefter hændte en lille Begivenhed, der er betegnende for Langes overlegne Ro og Skelmeri. Afdøde Professor S. Heegaard havde i det Tidsrum, da han var afgjort Tilhænger af Rasmus Nielsen, hørt til mine Modstandere, og vi havde under den langvarige Nielsenske Pennekrig fejdet mod hinanden; Maaden hvorpaa Heegaard i sin Tid brød med Nielsen tiltalte mig alligevel ikke; jeg havde i en Artikel skemtet med den, saa at heller ikke dette Brud bragte os hinanden nærmere.*) Nogle Aar gik hen; Kamptidens Vrede var forlængst svunden ud af begges Sind, og da jeg en Dag paa Strandvejen foreslog Heegaard at glemme det gamle Uvenskab, greb han til med en Inderlighed og Varme, der rørte mig dybt og gjorde mig godt. I flere Aar saas vi hyppigt og omgikkes paa det aller Venskabeligste. Lange, som vidste dette, siger en Dag i 1871 til Heegaard, der med alle sine udmærkede Egenskaber var en pirrelig og lidt mistænksom Mand: Vil De gøre mig den Fornøjelse at spise til Middag med mig og Brandes? — Heegaard: Nej Tak, jeg ønsker ikke at træffe ham. — Hvorfor ikke? — Det er kommet mig for Øre, at han skal have sagt noget meget Krænkende om mig. — Lange: Naar? — I 1867. — For fire Aar siden altsaa, da De laa i Polemik med ham? — Javel. — Maa jeg spørge hvad det er, han skal have sagt? — «Den fjollede Idiot». Ja, De tror naturligvis ikke, det er sandt; men jeg har fra god Kilde, at han har sagt det. — Lange: Hvis det havde været «Idiot» alene, eller «fjollet» alene, saa vilde jeg have havt mine Betænkeligheder. Men «fjollet Idiot», det ligner ham ganske. Jeg frygtede iøvrigt for, at det var noget anderledes Graverende. «Fjollet Idiot», det skal De saamæn ikke tage Dem nær; det siger han hver Dag om sine bedste Venner. Ja, saa kommer De og spiser med ham, ikke

*) Artiklen findes i *Saml. Skrifter* XIII, 106.

sandt? — Jeg maa kun tilføje, at jeg er temmelig sikker paa aldrig at have brugt det paatalte grimme Udtryk om Heegaard.

Det havde altid været mig en Sorg, at Lange saa ganske manglede Forstaaelse af mit religiøse Standpunkt og om muligt havde endnu ringere Sympati derfor. Det var og blev en dyb Uoverensstemmelse imellem os. Til min store Glæde udjævnedes den i Løbet af Aaret 1871. En Dag under en tilfældig Samtale paa Gaden udtalte Lange ligefrem, at han i sit Sind havde sagt sig fuldstændig løs fra al Kirkelighed. Hvor nær han derved var kommen mig personlig, skal jeg lade usagt; vi talte ikke derom; havde nu aabenbart begge samme Ulyst til at stige ned i Schachterne. Lange var desuden da saa lidt som tidligere tilbøjelig til en stridbar Holdning overfor det Bestaaende; men der var fra det Øjeblik af aldrig mere nogen Uenighed eller Uoverensstemmelse mellem os angaaende de religiøse Spørgsmaal. Snart er det rimeligvis ogsaa sivet ud, hvorledes Lange tænkte; ti i de senere Aar hørte man ham oftere regnet til den fritænkerske Side. Hans Skrifter aflægger ret hyppigt, om end neppe anderledes end ganske indirekte, Vidnesbyrd om den Grundforandring, der var foregaaet med hans oprindelige Livsanskuelse. (Se f. Eks. Lægens Repliker i Skuespillet *Den Logerende* S. 188.) Skønt han havde meget at indvende mod min Bog *Emigrantliteraturen* som denne saa ud i dens ældste Skikkelse, gjaldt hans Kritik derfor aldeles ikke Indledningsforedraget, som især var Genstand for Angreb i Datiden, men Enkeltheder rundt om, der i Reglen fortjente hans skarpe Kritik. Bogen var bleven trykt altfor hurtigt, ud fra den naive Opfattelse, at Spektaklet om hine Forelæsninger vilde lægge sig, naar man saa, hvad der var blevet sagt; men den indeholdt adskillige Unøjagtigheder og udtrykte undertiden en rigtig Tanke paa en altfor uforsigtigt udæskende Maade.

Lange skrev om denne Bog straks efter dens Udgivelse:

18/2 72

Kære Ven! Jeg har læst din Bog igennem paa den Maade, som du bad mig om og som jeg ogsaa af mig selv vilde have læst den. Indledningen havde jeg stor Glæde af og betragter den som et af de betydeligste Stykker i nyere dansk Literatur, friskt, originalt og berettiget. Det er en stor Fortjeneste at sige

et Folk ubehagelige Sandheder lige op i dets Øjne. Det meste af det Øvrige, hvis Æmne, sandt at sige, var mig næsten ganske ubekendt, har jeg ladet mig belære af. Der er Ting deri, som jeg aldeles ikke sympatiserer med, f. Eks. dine Bemærkninger om et Hjem, dets Værd og Betydning. *Odysseen* handler ikke om Andet, og jeg antager, at Romerne i deres bedste Tid meget godt kendte Betydningen af Hjemmet, naar de kæmpede *pro aris et focis*. Men det kan nu være det Samme; jeg har ikke læst Bogen for at genfinde mine egne Anskuelser deri. Den megen Sludder om dine Forelæsninger skriver sig vel nok for en stor Del af Vrangvilje mod Den, som purrer op i en Nations Magelighed; en vis praktisk Anledning kan den maaske have ved selve Fremstillingsmaaden, som forekommer mig — ligesom din Disputats — undertiden at tilstede en øjeblikkelig Uklarhed over, hvorvidt du taler i direkte eller indirekte Tale. Og en saadan Uklarhed kan jo forvolde større Fejltagelser under en Forelæsning end ved Gennemlæsningen af en Bog; ti ved Læsningen kan man stadigt korrigere den. Alt dette hastede det nu ikke med at sige, endmindre med at skrive. Men der er Noget ved Bogen, hvorom jeg maa udtrykke mig skriftlig for ikke at forivre mig, og det er en hel Del af din Kunstbetragtning . . . . . .

Vi kan være dig meget taknemmelige for din Bestræbelse for at fjerne al den Obskurantisme, som klæber ved den nye Romantik og Middelalderdyrkelse; men skal vi derfor tilbage til c. 1770? Skal alt det Arbejde spildes og haanes, som det 19de Aarhundrede har anvendt paa Middelalderens Kunst; skal den ikke, saa længe som Udviklingens Continuitet bevares, være sikker paa at have faaet *sin* Ret? Ellers forekommer det mig, at vi befinder os i Tilbageskridt, ikke i Fremskridtet. Og hvad berettiger dig til at brænde Virak for den italienske Gotik, naar den nordiske faar en saadan Behandling; den er dog langt mere arkitektonisk gennemført baade end den og Marcuskirken. Hvilken Respekt skal man faa for din Betragtning af Fiesole, naar du taler saaledes om de andre Malere fra den gotiske Tid i Italien? Der er jo ikke Sammenhæng skabt deri.*)

Hvor staar det skrevet, at en Græker vilde tænke sig Natten

*) Det af Lange her Paaankede er forsvundet allerede af Bogens anden Udgave fra 1877. Hvad han i dette og det følgende Brev forøvrigt angriber, fandt jeg ingen Anledning til at ændre.

som den, hvori der elskes, og den, hvori der myrdes, som skjuler alle Vellyster og alle Forbrydelser etc.? — Videre: Du, som før har haanet Bjørnson og Goldschmidt for det Originalt-Forvredne eller det forvredent Originale, anbefaler det nu, osv. osv. osv. osv.

Jeg synes, at du som Forfatter har faaet en større og større Smag for det Brillante. Jeg synes, at der var en Tid, da du som Forfatter var mindre brillant og mere sand. Nogle af dine tidligere Arbejder, som var friere for maleriske Ornamenter, frembød mere at tænke over, mindre at glo paa.

Du mærker, at jeg vil dig tillivs, at jeg vil slaas med dig. Jeg har ikke Uret i det, som jeg siger; men hvorfor sige det? — Fordi jeg ikke vil gaa og tænke Noget ved mig selv, som jeg ikke vilde sige dig. Du husker, at jeg slet ikke angriber Kærnen i din Bog, i alt Fald kun berører den — med Hensyn til Betragtningen af Middelalderen. Der er Ting i din Bog, som jeg beundrer — hvor det Brillante virkelig er smukt — og som jeg elsker. Og naar jeg her bebrejder dig, at du brillerer med forlorent Stads, saa glemmer jeg ikke, at det, som vilde være en stor Synd, hvis jeg gjorde det, ikke er det af dig, da du paa en Maade er saa uskyldig og har saa lidt Selvkritik — en Vare, som det heller ikke er godt at have for meget af.

Had mig nu ikke længere end en halv Time!

Din hengivne
Julius Lange.

15/3 72

Kæreste Ven! Jeg er dig meget mere taknemmelig for dit Brev, end du var det for mit, og jeg er glad ved, at du ikke har ladet din Følelse forvirre af Noget, som var og vilde være et Angreb. Det eneste Ord, som har saaret mig fra din Side, er Ordet «uvenskabelig»; det er ikke berettiget. Jeg har selv tit undret mig over og været ked af, at der skulde være saa megen Polemik fra min Side eller fra vor (dine Venners) Side imod dig i vort Venskab, og jeg kan virkelig sige, at den er ikke mig til Glæde. *Mais que voulez vous!* Vi er jo ikke nogle Fredens Mænd, som lever i en Afkrog som Skelskør og Lemvig eller spiller vor L'hombre med Sindsro om Aftenen. Vore Samtaler gælder jo meget tit — og jeg skal sandelig ikke beklage det —

de Ting, som gaar dybest i Individualiteten, og som tvinger den til at tage Parti for eller imod. Vi er desuden alle en Smule «offenlige Personligheder», tager i alt Fald offenligt Ordet. Da du nu ubetinget er den hurtigste og aktiveste af os og tillige har en Tilbøjelighed til det Radikale og Ekstreme, saa kommer hint Forhold, hvoraf jeg meget villig indrømmer, at du tit maa kunne blive træt, jo næsten af sig selv, naar ikke vort Venskab skal synke ned til et rent Vaneforhold, hvad der ikke vilde sømme sig for det. Undertiden er vor Modstand en Slags Nødværge fra vor Side, da din livfulde og heftige Overbevisning i flere Ting kan gøre dig — i alt Fald for en Tid — utaalsom mod anderledes Sindede; undertiden udspringer den vel ogsaa af Interesse for dig og for din Stilling i det lille, sluttede Selskab, som man kalder Danmark. Jeg beder dig om ikke at kaste Vrag paa den og først og fremmest ikke at tro, den er uvenskabelig. Vi er virkelig dine Venner — jeg tror ogsaa at kunne svare for de Andre. Jeg vilde gratulere os i høj Grad til, om den Betænksomhed, som du forleden Dag indrømmede at vi havde forud for dig, maatte komme dig og din Virksomhed til Gode: den er virkelig godt ment.

Et Par Ord om nogle af Enkelthederne . . . .

Jeg er en Stymper i Middelalderens Historie, men jeg tror endnu ikke paa Rigtigheden af den Skildring af middelalderlige Tilstande, som findes i din Bog. Man kan ved en Sammenpakning af i og for sig rigtige Fakta faa noget ganske Forkert ud. En saa tyk og ubetinget Sværte passer ikke paa noget Historisk i Verden. Saa overordenlig lidet reguleret som den Tidsalder var: den affødte Gotiken; saa har den jo, som Figura udviser, havt en uhyre Sum af materiel Kraft tilovers. Og man mene nu om den gotiske Kunst, hvad man vil, saa passer din Skildring af dens Tidsalders flæbende Forrykthed virkelig ikke til dens Aand . . . .

Du maa ikke sige, at du «ikke har sagt Andet, end at du beundrer de gotiske Bygmestre og de Kæmpeværker, de udførte». Læs, hvad du har sagt. Er det Beundringens Tungemaal? Det vilde det endog være for meget at kræve, da vor Beundring jo er og skal være betinget; men det er ikke engang Retfærdighedens.

Jeg gør ikke Nar af, hvad du siger om *Natten*. Din Hovedtesis, at Thorvaldsen ingenlunde helt er græsk, er jeg fuldkom-

ment enig med dig i; den kunde nu for Resten lige saa godt vendes til Ros som til Dadel. Det forekommer mig ellers, at du miskender Værdien og Betydningen for en Billedhugger af «at være græsk» eller at ville være det. F. Eks. med Hensyn til Reliefstilen vil det omtrent sige det samme som at være plastisk. Jeg forlanger slet ikke mere Virak for Thorvaldsen end du har givet ham, omendskønt jeg maaske er mere gennemtrængt af Overbevisning om, at han i Sandhed var en stor Kunstner, uagtet den noget overstadige Hæder, han nød i sit Liv, kan gøre En lidt polemisk stemt. Men hvorfor netop tage fat paa *Natten*, naar man ikke der faar Beviset i Hænde og maaske kan have Vanskelighed ved at skaffe det? Thorvaldsen synes mig dog nok at have et virkeligt Aandsfrændskab med Grækerne, mere end nogen anden moderne Aand, jeg kender, uagtet hans Hellenisme, som jo for Resten ikke fylder hele hans Kunst, er ensidig og moderne. Han mangler det græske *δεινόν* [det Forfærdende].

Af Bernini kender jeg næsten kun de romerske Værker. Denne vidunderlige frodige neapolitanske Virtuos synes mig at være lidt tanketom (er det ikke netop hyppigt Tilfældet med det «Forvredne»?), jeg mener tom paa plastiske Tanker. Dog nærer jeg en sand Hengivenhed for hans Triton paa Piazza Barberini.

Med mine Ytringer om det «Originalt-Forvredne» har jeg paa Ære ikke sigtet til Andet end det, at du betingelsesvis *tog det i Forsvar,* hvilket synes mig meget urigtigt af en Æstetiker og i Strid med din tidligere Anskuelse . . . .

Men jeg gider ikke fortsætte dette Pindehuggeri længer. Det Ærgerlige ved den Slags Kritik er, at man paa en Maade paatager sig en Forpligtelse, som man ikke kan udføre, til selv aldrig at gøre fejl her i Livet mere.

Jeg vil bringe dig et Billede til en Fødselsdagsforæring, som for det Første er god og for det Andet er egnet til at overbevise dig om, at de nordiske Folks Sanser ikke er «sløve».*)

Din Ven.

De talrige Angreb, hvortil den mellem os Venner omstridte Bog gav Anledning, gjorde mig det nødvendigt at udarbejde en

*) Det var en Radering af Rembrandt.

Gendrivelse. Lange billigede Planen og skrev i den Anledning følgende Billet, dateret 3. April 1872:

Kære Ven! Jo mere jeg tænker derpaa, des vigtigere forekommer det mig, at du i din Pièce skriver et Svar til Monrad, om hvilket man ikke kan sige, at det er ubetydeligt, eller at det dog ikke er saa betydeligt som hans Artikler. Det vilde sikkert hæve din Anseelse meget, om du kunde vise dig ham fuldkomment voksen i Debatten. Derfor kan du vistnok gerne gøre ham en eller anden Indrømmelse. Hvis du kunde fremtvinge den Situation, at du fik med ham at gøre som Modstander herefter, saa var du sikkert vel tjent dermed. Han er jo selv debatterelysten nok. Jeg mener just ikke, at du skulde lade en saadan Taktik træde aabenlyst frem; men Sagen vilde vist ikke være saa vanskelig. Han er dog nok med alle sine gode Enkeltheder temmelig hullet. Du maa endelig lade dig denne Sag ligge paa Hjerte — tag kun en Uges Tid dertil; du vil vistnok vinde meget derved. Han indbyder jo netop ved hele sin dialektiske Fægtemaade til tilsvarende dialektiske Modangreb. Husk paa, at han i Henseende til Debat næsten betragtes som den første Kraft i Landet.

Da den i Brevet berørte Pièce var skrevet, blev den straks forelæst Lange, som i det Hele var veltilfreds med den. Dog havde han adskilligt at indvende. Han fandt mig overfor *Dagbladets* Holdning imod mig altfor spag. «Her skulde du tordne!» udbrød han. Derimod fandt han mit Svar som Helhed altfor afvisende og udæskende. Og medens jeg følte mig ude af Stand til at tjene ham med nogen tilføjet Torden, lod jeg mig af hans indstændige Anmodning om endelig «at gøre en Indrømmelse» overtale til at udslette adskillige Sider og derfor indsætte andre, hvilke han formelig dikterede mig. Jeg vidste jo, hvor godt han mente mig det; jeg var en saa stor Beundrer af hans Aand og Vid, at jeg betragtede det som en Ære, naar han flettede nogle Sætninger af sine ind i min Prosa, og min Stilling var i ethvert Tilfælde saa ufordelagtig, at den ikke kunde lide noget ved. om jeg stemmede Tonen en Smule ned. En trodsigere Holdning helt igennem havde ligget bedre for mig, og jeg fik da ogsaa «Indrømmelsen» indskrænket til det mindst mulige, det rent formelle; men den var og blev Langes, ikke min. For dem, hvem Sligt

kan interessere, meddeles det altsaa, at i *Forklaring og Forsvar* enkelte Steder (Saml. Skrifter XIII, S. 402 og 432) skyldes Julius Lange.

Et skarpt Øje vil let genkende hans Stil i det følgende Stykke med dets Ro, dets Vid og — dets At-Sætninger:

Man søger at vinde en let Sejr over mig ved at føre alle Nationens gamle og ærværdige Traditioner i Ilden mod mig. At jeg imidlertid har Hjerte for disse Traditioner, det har jeg dog maaske adskillige Gange vist. Jeg tror at have godtgiort, at jeg vel forstaar at vurdere det Udmærkede, som er fremkommet hos os; jeg tror endog at have vist, at jeg kan vurdere det nok saa godt som mine Recensenter kan det. Min Forfattervirksomhed er dog ikke begyndt med min sidste Bog. Men jeg tror paa den anden Side, at der intet Syndigt er i at mene, at der nu er en Pause i vor Literatur, og at vi ikke længere kan leve af de Opkog, som lyriske Poeter og Føljetonister af en ikke videre høj Rang stadig byder os. *Dagbladet* griber i sin Føljeton saa hyppigt til Blomstersamlinger af gamle Adresseaviser og lignende literære Antikviteter; det lever saa godt af Fortidens Smaaligheder, at man ikke kan undre sig over, at Fortidens Storhed forekommer det aldeles blændende og fyldestgørende for et Aartusinde endnu. Men jeg tror dog virkelig ikke at have begaaet nogen Synd mod Fortiden, jeg tror at have truffet Manges stille Tanke, naar jeg spørger: Hvad saa? Jeg anser en vis Utaalmodighed for en Dyd, fordi den er aldeles nødvendig til at holde Fremgangen i Aande. Jeg paastaar, at Enhver, som tilgavns roser sin egen Nation og fortæller den, at Alt er paa det Bedste i den, gør den en daarlig Tjeneste, selv om han meler sin egen Kage derved osv.

Man agte især paa denne Vending: «Det danske Folk har altid havt stor Utilbøjelighed til at komme ud af vante Tilstande og det elsker i høj Grad sin Magelighed. Det er mageligere at blive i de lune Dyner end at staa op og tage en ren og kold Skjorte paa; det kribler i Kroppen, naar man faar et koldt Styrtebad, men det er renligt og styrkende. Især lød *Dagbladets* Recension som et Svar dybt nede fra Dynerne». Her er det Lange, der taler Ord for Ord.

Han havde, som paavist, ikke lidet at indvende mod Adskilligt i det første af mine Skrifter, der vakte større Opsigt. Men med hvor megen Sympati han fulgte min Debut som Foredragsholder i hint Efteraar 1871 og hvor helt den gamle dybe Spaltning mellem vore Grundsynsmaader var udjævnet, det lagde han for Dagen i en lille Fortælling, som han dengang skrev og som (anonymt) blev trykt i *Illustreret Tidende* for 31te December 1871. Paa den sidste Dag af dette Aar, der satte Tidsskel i min

literære Eksistens, bekræftede han, skemtende og overlegent som altid, men med broderlig Aand, det gamle Forhold imellem os, der aldrig senere blev anfægtet, end mindre brudt. Fortællingen, der blev fuldstændig overset, lyder:

HVIRVELVINDEN OG KIRKETAARNET

Kirketaarnet stod oppe paa Bakken for Enden af Landsbyen; Hvirvelvinden susede og fløjtede gennem dets aabne Lydhuller. Tilsidst syntes Kirketaarnet, at det blev for galt, og sagde:

«Naa, naa, saa sagte! Det værker i mit gamle Hoved! Det ender med at du faar mine Klokker til at ringe, saa Folk tror, at de skal i Kirke. Men det gaar ikke an, for det er Mandag.»

«Det skulde more mig,» sagde Hvirvelvinden, «om jeg kunde faa dig til at gøre Spilopper paa dine gamle Dage og ringe Folk til Kirke om Mandagen. Frisk heran, lad os forsøge!»

«Er du gal?» sagde Kirketaarnet. «Saadan en Landstryger, som du, tror nok, at du kan tillade dig hvad det skal være. Du har ikke engang Indfødsret. Men husk paa, at jeg er fast ansat, jeg hører til Folkekirken og beskyttes som saadan af Staten. Jeg er højkirkelig; jeg er et Monument; min Præst er Provst, og min Skolelærer er i Rigsdagen, saa hans Kone maa besørge Ringningen. Det vilde være en net Historie, om jeg for dine Lapseriers Skyld skulde komme i Avisen for Pligtovertrædelse. Jeg har ellers, Gud ske Lov! kun været der én Gang, og det var, naar jeg selv skal sige det, paa en smigrende Maade, for der var to Personer, som disputerede, om jeg var fra Erik Ejegods eller fra Erik Lams Tid.»

«Aa, hvor du er kedelig, din gamle Tverdriver!» sagde Hvirvelvinden. «Jeg er næsten hver evige Dag i Avisen, enten i Indlandets eller i Udlandets. Snart blæser jeg en gammel Skorsten om og snart puster jeg til en Ildebrand; snart blæser jeg op i Pigernes Skørter og snart blæser jeg Hatten af Hovedet paa Kongen.»

«Maa jeg bede dig om at tale med Respekt,» sagde Kirketaarnet.

«Aa, jeg har saamæn ogsaa blæst Kroner af Kongers Hoveder . . . .»

«Nej, nu bliver det virkelig for galt! Skjoldungerne . . . .»

«Ha, ha, ha!» lo Hvirvelvinden. «Stakkels gamle Taarn! Og imedens har du staaet her paa den samme Plet lige fra Erik Ejegods Tid. Jo, det maa være en dejlig Fornøjelse! En elendig stavnsbunden Tilværelse!»

«Hvad kan saadan en vindig Person dømme derom?» sagde Kirketaarnet krænket. «Jeg glæder mig ved i alle mine Dage at have staaet i det smukkeste og fredeligste Forhold til alle mine Kolleger i Omegnen. Der ovre i Vest-Nord-Vest ser jeg i en halv Mils Afstand min yngre Broder, Annekstaarnet i Nidløse; i Nord, tre Fjerdingvej borte paa den anden Side Fjorden, Taarnet i Ondløse, og lidt til Siden for det skimter jeg i klart Vejr min højærværdige Foresatte, Taarnet paa Domkirken; i Syd Taarnet i Smørum, og i Øst Taarnet i Grøderup. Jeg mindes saa levende, hvordan jeg for 87 Aar siden maatte laane min Embedsbroder i Grøderup min Sprøjte, da der var Ild i ham. Mens du har gjort Blæst og Spektakel og Skandale, har der aldrig været et ondt Ord imellem os, kan jeg sige dig.»

«Nej, det vil jeg gerne tro,» lo Hvirvelvinden. «I har staaet og gloet paa hinanden i mange hundrede Aar, altid fra den samme Kant, altid i den samme Retning; det maa jo være til at blive gal over af Kedsommelighed. Nej, da kan du tro, at jeg har gjort Rejser og set alle Ting fra alle Kanter. Jeg oplever Noget; jeg lever med det Land, hvor jeg blæser i. Jeg er glohed i Afrika og iskold ved Nordpolen; jeg fylder mig med Sand i Ørkenen og med Stenkulsrøg i England. I Nat skal jeg ud paa Atlanterhavet og imorgen være i Amerika.»

«Hu, ha!» sagde Kirketaarnet og gøs, saa der faldt Kalk ned af det.

«Ja ikke sandt! Det er et andet Slags Liv; man rører sig dog i Verden, man udretter dog Noget.»

«Udretter Noget! Hvilken forargelig Snak! Hvad gør du Andet end Skade?»

«Kalder du det Skade,» sagde Hvirvelvinden lidt sagtmodigere, «at jeg blæser alt Det overende, som ikke kan staa paa sine egne Ben? At jeg river de visne Blade af Træerne om Efteraaret? Jeg vil sige dig, at skønt det sukker og klager i Skoven, naar jeg farer igennem den, saa takker den mig dog om Foraaret, for at der er Plads til nyt Løv. Træerne er ikke saa stive som du. Kalder du det Skade, at jeg paa mine Rejser tager Blomster, Spirer og Frø med mig fra det ene Land til det andet?»

«Og Snavs,» sagde Kirketaarnet ved sig selv.

«Nej, min gamle Ven,» sagde Hvirvelvinden og blæste atter friskere op, «det er mig, som sørger for Omsætningen; det er mig, som er Fremskridtets Aand. Du er gammel nok, men jeg er dog meget, meget ældre; jeg er lige saa gammel som Verden, og endda er jeg flinkere tilbens og meget rørigere end du er. Jeg er en Magt, jeg er et Princip,» sagde Hvirvelvinden og lo overmodig.

«*Du* et Princip!» udbrød Kirketaarnet forbitret. «*Du*, som er det Principløseste af Alt i Verden; du, som mangler enhver Basis i Livet. Provsten siger selv om dig, at man véd ikke, hvorfra du kommer, og ikke, hvorhen du gaar. Nej, jeg er et Princip, er jeg. Jeg er historisk, jeg er bygget paa Kampesten. Du flakker om uden Plan og Med, bare fordi du ikke er Andet end Vind; jeg staar fast paa min Plads, hvordan saa Vinden blæser, gør jeg. Du gaar dog kun langs hen ad Jorden, ligesom Dyrene; men jeg hæver mig opad mod det Højere som Menneskene. Man skulde tro, at du manglede Sans for det Skønne i at jeg saaledes hæver mig.»

«Ja, ja, Kirketaarn! Nu er jeg ked af at tale med dig. Hæv du dig kun op mod det Højere, saa meget du kan, du kommer dog vist aldrig en Tomme tilvejrs. Tiden gaar umaadeligt hurtig for mig, fordi jeg har saa travlt og idelig er paa Færde. Det vil derfor kun vare en kort Tid for mig, inden jeg skal se dig falde hen, enten du saa er et Princip eller ikke.»

«Tror du det? Det skal vi faa at se.»

«Ja, det skal vi faa at se. Tak mig nu, inden jeg farer bort igen, for at jeg har ryddet lidt op i dig og blæst Spindevævene bort fra Krogene i dit gamle Hoved. Farvel, nu gaar jeg tilsøs.»

Og bort foer Hvirvelvinden med en saadan susende Fart, at Kirketaarnet næsten tabte Vejret og havde ondt ved at holde sig oprejst.

«Gud ske Lov, at han er borte,» sagde Taarnet, da det atter var blevet stille. «Det stille Vejr passer dog bedre for den danske Natur. Det er alligevel ganske morsomt at faa en Passiar engang imellem. Man kan dog snakke med ham!»

XVI

Da henved seks Aar senere den efterhaanden organiserede Modstand mod min Person og mine Bestræbelser foranledigede mig til foreløbig at forlade Danmark og bosætte mig i Udlandet holdt Julius Lange (5. Oktober 1877) ved en lille Afskedsfest, som blev afholdt i Kjøbenhavn, følgende Tale til mig, til hvilken han ved sin Død efterlod mig Manuskriptet:

Det er vel just ikke alene paa mine egne Vegne, at jeg her skal sige Farvel til vor bortdragende Ven; men jeg beder dog venlig erindret, at det er mig umuligt at gøre det, uden at mit personlige Forhold til ham træder med en saadan Styrke frem for min Erindring, at mine Ord formodenlig vil faa en fremherskende Klang af dette Forhold. Det er en Ven blandt mange Venner, som her taler ud af sit eget Hjerte uden foregaaende Forhandling med de andre om hvad der skal siges, uden at have gjort Forsøg paa med Griffel og Blyantspen at udregne, hvad der turde være det for os Alle Fælles i de Følelser, vi nærer for vor Hædersgæst. Der er jo desuden nogle her til Stede, paa hvis Vegne jeg slet ikke kan tale, hans Forældre og nærmeste Slægtninge. Vi, som er komne jævnlig i hans Barndoms- og Ungdoms-Hjem, kan vel have en tydelig Følelse af, hvor meget han har været for det; men vi kan ikke gøre os til Tolke derfor.

Idet jeg tænker paa, hvad du har været for os, Georg Brandes! forbinder mit første og mit sidste Indtryk sig paa en selsom Maade med hinanden.

I den sidste Bog, du har givet ud, anden Udgave af *Emigrantliteraturen,* ser jeg, at du blandt andre gode Ting har beholdt som Motto den lille tyske Fabel om den Hus-Afgud af Voks, der jamrede sig, da den kom for nær til Ilden, hvori Lervaserne hærdedes; og om Ilden, der henviste den til at beklage sig over sin egen skrøbelige Natur; «ti hvad mig angaar, saa er jeg overalt Ild». Jeg antager, at vi, dine Venner, ikke ganske forstaar denne Fabel i den Mening, hvori du har nedskrevet den. Ti *du* har sikkert ved Ilden her først og fremmest tænk paa den frie, filosofiske Tanke, dens Magt og Ret til at fortære allehaande skrøbelige Afgudsbilleder. Muligvis har ogsaa du havt en mer

eller mindre bevidst Følelse af, at Billedet desuden passede paa din egen Personlighed; og det vil neppe undre dig, om dine Venner vender denne Side af Sagen frem og siger: Ja, det forholder sig ganske rigtigt: han er jo selv Ilden. Du er et Natur-Element, «du er overalt Ild». Kommer Noget dig for nær og du brænder det, saa er det ikke din Skyld; du er i den Henseende lige saa lidt ansvarlig, som Elementet, der virker efter sin Natur; du strækker med en Naturlovs Nødvendighed din glødende Tunge ud efter det og forvandler de flygtige Dele af det til en fin og duftende Damp, de haarde Dele deraf til Aske. Det vilde ikke træffe rigtigt, om man kaldte dig vor Prometheus, der hentede Ilden og gav os den. Her har været Ild i Menneskenes Hjerter og Gnister af deres Tanke, før du blev født. Du er overhovedet ikke den, som henter Ilden, som har den, som hersker over den, bruger den. Du er Ilden selv, du er et af de fire Elementer, vandrende omkring iblandt os paa to Ben. Dette store, og i alt Fald her i Landet ikke sete Jertegn, er det, som har givet dig din Berømmelse, og det er vel ogsaa det, som er Skyld i, at vi i Aften fejrer en *Afskeds*fest for dig.

Det er idag saa noget nær 17 Aar siden, jeg rigtigt gjorde dit Bekendtskab. Hvor var jeg ikke fortryllet, imponeret af denne lysende og flammende Natur, i hvilken Alt var i Bevægelse, som uafladelig arbejdede og tumlede sig, som aldrig blev træt og knap syntes at have Trang til at sove. Din Aand havde Ildens storartede Appetit, dens Graadighed; naar vi holdt et aandeligt Fællesmaaltid — og dem holdt vi mange af — havde du ligesom Loke i det gamle nordiske Sagn, medens vi andre endnu tyggede paa Kødet, fortæret baade Kød og Ben og Fadet med. Du havde den lystig knitrende Lues Overstadighed og Kaadhed, dens uforbederlige Ironi ligeoverfor alle respektable og substantielle Former og Stoffer. Jeg griber mig endnu i dette Øjeblik i det Besynderlige i, at jeg staar og holder en forholdsvis lang Tale til dig; der ligger i dette Faktum alene en vis formel Højtidelighed, som i vor Ungdomstid vilde gaaet op i Røg, inden jeg var naaet Halvvejen. Men jeg var ikke ilde tjent med at faa den Smule Lue, som jeg selv havde i mig, til at blusse langt stærkere og højere i dit Selskab; og jeg følte allerede dengang levende, hvad jeg aldrig har mistet Taknemmeligheden for, at det, som der muligvis kan have været i mig af en Træklods, i alt Fald delvis blev fortæret. Og jeg kan tale her lige saa

meget paa de Afdødes, som paa mine egne eller de Tilstedeværendes Vegne; jeg var jo Vidne til, at du blev det Samme for Naturer som den dunkelt glødende Jens Paludan-Müller eller som Frederik Nutzhorn, hvis lyse Tanker flagrede saa lystigt og gemytligt om hinanden i kaotisk Uorden. Vore bortgangne Venners Skygger, som her er tilstede, vil bifalde, at jeg siger, at du for os alle blev et vidunderlig kostbart Fund, at vort aandelige Liv aldrig var kommet til at pulsere nær saa rask, at Forbrændingen aldrig var blevet saa livlig og stærk, hvis vi ikke havde truffet dig paa vor Vej. Det er vel muligt, at vi allerede dengang havde en Fornemmelse af, at din Ild, efterhaanden som den fik mere Næring og blussede stærkere op, skaanselløst vilde angribe Meget, der for os ifølge vore Traditioner var uantasteligt; men dengang var den endnu ikke ret kommen i Nærheden af Genstandene. Der var dengang endnu ikke det mindste Samfunds-Reformatoriske ved dig; Ungdommens Ironi og Naivetet forbød det. Det var i den Periode, at du engang, da vi gjorde en Fodvandring i Sjælland og kom forbi en Landsbykirke, spurgte mig i dit Hjertes Uskyldighed: Sig mig engang, hvad siger Præsterne til Bønderne om Søndagene? Siger de ikke andet end at de skal være gode Mennesker?

Saa kom den Tid, da du først fremtraadte som Forfatter. Det varede kun kort, før du havde taget Publikum med Storm. Hvor var det ikke prægtigt og morsomt at se Ilden lege i din Stil, spillende over et stort Baal af filosofiske Kundskaber, antagende tusind forskellige Farveskær, udaandende den mangfoldigste fine og krydrede Aroma, alt efter det Stof, som den nærede sig ved! Hvor skadefro applauderede man ikke, naar den samme Ild begyndte at vise sine slemme polemiske Egenskaber og sved dygtigt til en eller anden «Hus-Afgud», hvis Dyrkelse for Resten ikke hørte op, fordi Næsen var smeltet af den. Man tænkte ikke rigtig paa den gamle Advarsel: *Tunc tua res agitur, paries quum proxima ardet.* Der var bestandig et stiltiende Forbehold. Du skulde være et Lys, et stort akademisk Lys. Man satte vel ogsaa Pris paa Ildens varmende Egenskaber, navnlig for saa vidt den vilde være saa venlig at koge al den gode Mad, der var blevet noget kold, op for os igen, saa vi kunde fortsætte Menagen indenfor fire Vægge, som vi havde begyndt. Men du maatte tage dig lidt i Agt med dine Flammer, og først og fremmest maatte du ikke svide vore egne Fingre med dem.

Saa forsvandt du fra Scenen og rejste udenlands som Doktor og vordende Professor i det mærkværdige Aar 1870—71. I det sidste af disse Aar blev Europa et forfærdet Vidne til den rædselsfulde Ildebrand i Paris, som nok kunde gøre Folk bange for Ildens Element i al Almindelighed. Du kom hjem, og du var Ild, ganske som da du drog ud — hvor kunde det være andet! Men der var kommet noget af den store europæiske Fart i dine Luer; og det allerførste, de vendte sig imod — se Indledningen til *Emigrantliteraturen* — var den gode, hjemmelavede Mad, som man havde haabet, at du fredelig skulde opvarme. Her hjalp en almindelig Kokkepiges Snildhed ikke længer. Brandvæsenet maatte hentes; og der organiseredes et eget Korps af flinke og behjertede Mænd med Masser af Vand til deres Raadighed for at slukke dig.

Vore teologiske Samtidige udfandt, at saa megen Ild ikke kunde komme noget andet Sted fra end det hede Helvede. De svage Røster, som udtalte sig for, at man skulde samle dig op med Ildskuffer og lægge dig i Kakkelovnen, Universitetet, som nok kunde trænge til nogen Varme, overstemtes af det forsigtige Flertal, som frygtede for, at saa megen Ild skulde forvolde Brand i Kakkelovnsrøret, som unegtelig heller ikke trak synderlig godt og var daarlig renset. Ti nu skulde der ikke længer være Tale om at benytte dine Kræfter til Samfundets Arbejde; du skulde behandles som dets Fjende. Der var Tumult og Spektakel, du blev og forblev til denne Dag den mest bebladartiklede og overpjecede Mand, der fandtes indenfor Landets Grænser. Du var bestandig en lige levende og ivrig og virksom Ild, og svarede først som sidst med udæskende Aabenhjertighed: Hvad mig angaar, er jeg overalt Ild.

Hvad du har udrettet ved din Kamp og hvad du ikke har udrettet, derom vil jeg her slet ikke tale; det kan ikke overskues. Du staar endnu i Kampens første Begyndelse, og den vil strække sig langt ud over den Tid, da du og vi andre er til. Jeg vil her ikke engang tale om Kampens Indhold og Formaal. De fleste, alle de, som kun kender dig paa Tryk, dømmer dig alene efter deres eget Forhold til dette Formaal. For os, som kendte dig og elskede dig, længe før du traadte frem paa Kamppladsen i Trykkersværtens sorte Rustning, forholdt og forholder det sig ganske anderledes. I vore Hjerter havde du, uafhængig af Kampen, din sikre og store Plads. Vi havde des-

uden Nøglen til Forstaaelse af meget, som andre ikke forstod. Vi kendte din elementariske Natur. Selv i de Tilfælde, da vi kunde finde, at dine Brande blev farlige for Noget, der forekom os ikke at fortjene Døden paa Baalet, eller naar det skar os i Hjertet at se Noget, som kunde være uskyldigt, naturligt og neutralt, krympe sig som grønne Kviste og Blade i dine svidende Luer, genkendte vi dig, vor gamle Ven, fuldstændig, og kunde sige til os selv: Hvad ham angaar, saa er han allevegne Ild. Det er det stærke og farlige ved dig, at du som Element er saa ren og ublandet. Naturens store Elementer er til den ene Side farlige, til den anden gavnlige.

Vi kræver Retten til her at hilse dig som dine personlige Venner. Du har uden Tvivl tit været misfornøjet med, at vi ikke i højere Grad traadte frem paa Kamppladsen som dine politiske Venner, navnlig de af os, hos hvem du kunde gøre Regning paa Enighed i Hovedformaalet. Det kan have hundrede forskellige Grunde, at vi holdt os tilbage; men i det Hele tror jeg at kunne sige, at du slet ikke vilde havt ubetinget Glæde af os som Vaabenbrødre. Naturer, i hvem den tempererede Luft, den mørke Jord og det svale Vand har Overhaand, kan umuligt holde Trit og Takt med den luende Ild. Vi hilser det fjerde Element, det glansfuldeste og stærkeste og mest levende blandt dem alle, som en Fest, et Vidunder og et Jertegn; vi priser dets Skønhed og dets Nytte; men i Metoden bliver Elementerne bestandig forskellige. Saa er Naturens Lov.

Men nu er jeg ked af at tale om dig som et Natur-Element. Det har altid været en herlig, uskreven Lov for vore Samtaler, som inderlig altid har ført en vis hensynsløs Sandheds Flag, at det stod Enhver af os frit for lige med Et at sige: Nu tager jeg det Altsammen i mig igen og begynder forfra. Vær rolig, det skal ikke blive saa langt som det Foregaaende. Jo mere jeg stirrer paa al denne Ild, som jeg har omtalt, des mere former den sig for mit Øje til en menneskelig Skikkelse med et stort, fagert, tilbagekastet Haar; Flammerne udstrækker sig som Arme og former sig til en fin, slank Krop og til Ben og Fødder forneden, som Homer vilde sige. Der er i denne Skikkelse en Fart, en Retning, en bestemt, udholdende Vilje, der lige saa vel, ja næsten hellere gaar mod end med Vinden. Skikkelsen er vel Ild — allevegne Ild — den har alle Elementets Egenskaber paa én nær: den flagrer ikke for enhver Vind, ligegyldig fra hvilken

Kant den blæser. Denne Forskel gør den dog til noget uendelig mere end et Natur-Element. Og i denne Ildskikkelses Omrids er der Noget, som ligner en Helt. Der var i din Ungdom en storartet Ærgerrighed. Du sagde dengang. da vi talte om Byrons Ulykker, at du gerne vilde have alle Ulykker over dit Hoved, naar du blot maatte vinde hans Berømmelse. Du har altid hørt til dem, der som Achilles foretrak et kort og berømmeligt Liv for et langt og daadløst. Du har altid elsket den yderste Anstrengelse. Og navnlig har dine senere Aar, da du uafbrudt har levet paa Krigsfod, bragt et mere storartet Arbejde for Dagen, end vi længe har set, et Arbejde, som nok skal bevare dit Navn.

Hvad skal vi nu ønske dig, idet du drager bort? Hvad Fremtiden vil bringe, det staar formodenlig skrevet i Stjernerne, og efter min Astrologi tyder den ikke paa Fred.

Dit Liv tilhører ikke længere dig selv; det er afhængigt af de store Forhold og Begivenheder. Vi kan ikke ønske dig, den udprægede Stridsmand, at du skal lægge dine Vaaben bort, opgive Kampen for dine Ideer og Formaal, at din Ild skal slukkes. Men vi vil alligevel fremfor Alt ønske dig Fred, vederkvægende Fred, nemlig i Alt, hvad det indre, tilbagetrukne Liv angaar. Det er det Bedste og det mest Styrkende.

Lev vel! Tak for det, som du har givet os med din Person og dine Skrifter; de to Ting er os ganske det samme. Det er ikke din største Berømmelse, at du er et meget stort Stykke af os allesammen. Men det er du, og jeg tror, at du sætter Pris paa at være det.

XVII

Julius Lange døde den 20. August 1896. De offenlige Udtalelser dengang viste, hvor stærkt han i det danske Folk, overhovedet i de nordiske Lande, blev paaskønnet. Veltalende Artikler værdsatte og lovpriste ham. De ypperste danske Digtere, ældre og yngre, skrev Vers til hans Ære. Et Digt af Schandorph endte med det smukke og malende Udraab: «Store Hjerte, fuldt af hellig Ild!» Hyppigt vendte det Udtryk tilbage, at han havde mindet om en Oldtidens Græker. I et Digt af Drachmann hed det:

Et Tænker-Hoved med skarp Profil
paa den herligste Mands-Gestalt.
Blikket var dybt og i Talens Strøm
et Havbrus af attisk Salt.

. . . .

I Straaleglans af Hellas' Kultur
som Gudernes hædrede Gæst,
dèr vandrer nu Julius Lange ind
ved det Menneskeliges Fest.

Endelig skrev Sophus Michaëlis disse Linjer:

Hellener i sit Blik, sin Gang, sin Stemme,
hver Tanke mejslet, hvert et Ord som støbt,
i Kunstens frie Herreborge hjemme,
i Renæssancens Purpurfolder svøbt.

Alle betonede stærkt det Grundmenneskelige, derfor ogsaa det Græske i ham.

For de Yngre stod han især som den aandfulde, rolige, altid naturlige Foredragsholder, og man skildrede ham som saadan, som Læreren og Mesteren. De Ældre fremførte hans Egenskaber og Fortrin som Forfatter, hans store Evner som Kunsthistoriker og Kunstfortolker, tegnede Omridset af hans aandelige Krongods med dets Grænser, efterviste, hvorledes hans fremragende Gaver havde deres Rod i hans stærke, sunde, selvsikre Menneskevæsen, i hans lunerige Temperament og hele storladne Personlighed.

Jeg for min Del maatte dengang tie; hans Død berørte mig altfor nær. Et stort, maaske det bedste, Stykke af min Ungdom sank i Graven med ham. Min Røst blev visselig heller ikke savnet i det Kor af Stemmer, som smukt og højlydt forherligede den Afdøde, endda adskillige af dem, der talte og sang til hans Ære, havde kendt forholdsvis lidet til ham.

Havde jeg havt Stemning til at skrive da, saa vilde jeg — overfor den stærke Betoning af det Almenmenneskelige og særlig det Græske ved Lange — have fremhævet den Egenskab, der er mig mest paafaldende hos ham og som neppe tilbørligt blev fremdraget, nemlig hans Væsens ganske overordenlige Danskhed.

Ikke at man i Danmark hyppigt træffer Aander af Julius Langes Art eller Præg; tvertimod. Men det, der udgjorde Hoved-

tiltrækningen ved hans Væsen som Menneske og Aand, var Noget, der vel kan betegnes som Danskhedens ypperste Blomst, Noget, som det er saare vanskeligt at afmærke, Noget, der hænger sammen med vort Sprogs og vort Ideals Karakter og der er som et Kraftuddrag af den danske Alvors og det danske Skelmeris, den danske Vemods og den danske Ironis inderste Ejendommelighed — Noget, som derfor aldrig forekommer udenfor Danmark.

Der findes danske Personligheder af højeste Rang og største Betydning for den nationale Kultur, som ikke forekommer mig særligt danske, Oehlenschläger f. Eks. Men der gives lige ned til den nyere og nyeste Tid Personligheder, hvis Væsen og Stil er det paa den mest særegne Maade. En saadan Personlighed var Johan Thomas Lundbye ved sin linjeskønne og stemningsfulde Gengivelse af Danmarks Natur; en saadan Personlighed var Michael Wiehe ved sin sjældne Forening af Ynglingens Ild med Mandens Kraft, og J. P. Jacobsen med sit Væsens Blanding af stille Humor, kræsent Vid og mægtig Farvepragt; en saadan Personlighed er blandt Nulevende Hørup ved den Stilfærdighed, hvormed hans Væsen finder Udtryk i en Ironi, der er ligesaa tilintetgørende i sin Sprængkraft som sagtmodig i sin Fremtræden. Og en saadan Personlighed var med sit lyse, olympiske Lune Julius Lange.

Jeg har, mens Lange levede, forsøgt en lille Skildring af ham, som han et Par og tyve Aar gammel var (Se ovenfor *Saml. Skrifter II*, 514). Han gjorde mig den Glæde at være veltilfreds med den. Jeg havde deri skildret hans simple Bolig i Baggaarden ved Nørrevold og bl. A. talt om hans Væsens velgørende Ro. Han skrev: «Til Trods for min *velgørende Ro* har dine Ord om vort Ungdoms-Samliv dog bevæget mig. Jeg troede vel aldrig, du havde glemt det; men jeg troede, det var blevet mere distanceret af stærkere Indtryk fra den store Verden udenfor Nørrevold og Kjøbenhavns andre Volde. Du har jo for Resten bidraget mere end nogen anden til, at de aandelig talt er blevne nedrevne; og derfor finder jeg det des mere trofast mod gammelt Venskab, at du med Ære mindes det, uagtet det skriver sig fra Tiden *indenfor Voldene*». — Jeg vover da ogsaa at tro, han fra sit Elysium ikke misbilliger den Maade, hvorpaa jeg her udførligere har skildret ham og ladet ham skildre sig selv som ung.

De, der ikke har kendt Lange personligt, vil efter min Opfattelse ikke kunne finde ham hel og holden i hans Skrifter. Vistnok kunde han i sine Bøger udtale sig baade med Værdighed og med Skelmeri, ogsaa stadigt med den for ham ejendommelige, tiltalende Jævnhed. Men han formaaede dog ikke at overføre hele sit Væsen med dets Styrke og Ynde paa det Blad Papir, han bestemte for Offenligheden. Naar den Sidste er død af dem, der har kendt ham, vil en Del af den Trolddom, hvormed han fængslede sine Omgivelser, staa uforklaret. Men selv de, der har kendt Lange personligt i de senere Aar, vil ikke have noget fyldigt eller fuldstændigt Billede af ham, som han var, naar han var ypperst, ifald de ikke tillige har kendt ham som ung. Det klædte ham meget godt at blive ældre. Det falder mig ikke ind at negte det. Noget Myndigt og Værdigt i hans Væsen kom med Aarene bedst til sin Ret. Han blev sikker og solid som Taarnet i Skakspillet. Men der er nu engang Intet, der erstatter eller overtræffer den Tid, hvor intet Blad paa Livets Træ endnu er bidt af nogen Orm, den første Ungdom med dens Friskhed, Inderlighed, Aabenhed, Varme og Meddelelsestrang.

En halvanden Aar efter Langes Død fremsøgte jeg de Breve af ham, jeg havde bevaret, og fandt et betydeligt Antal. En stor Gruppe af dem (fra Aarene 1861—1872) den, som foreligger her, gav, som jeg til min Overraskelse saa, et mærkværdig levende og slaaende Billede af ham, som han var i de Aar, da hans Karakter blev dannet og hans Aand fik sin Form. Jeg besluttede at udgive disse Breve med en stor Del Udeladelser.

Hans bedste Bøger, som jo mest er Frugten af hans modnere Manddomsalders Arbejde, er frembragte paa et Udviklingstrin, hvis Højde han dengang langtfra havde naaet. Men de har ikke, kunde og skulde ikke have, det Umiddelbare, Henkastede som hans Ungdoms Breve. De viser ham, som han var, naar han, selvbehersket og vejende hvert af sine Ord, satte sig til Rette for at henvende sig til sit Publikum, et Publikum, der vel ikke var meget stort, men udsøgt. Disse Breve derimod, de maler ham, som han var, naar han troskyldigt gav sig hen; i dem — og jeg skulde tro, i dem alene — er han, hvis Natur var Mundtlighed, tilstede med hele sit mundtlige Væsen; det er reddet over i dem uden at det Ringeste deraf er gaaet til Spilde paa Vejen. Man hører ham i disse Breve samtale, spøge, le, vredes

og blive god igen. Man ser hans Minespil skifte fra Alvor til Bekymring, fra kærlig Omhu til dygtig Hidsighed eller fra rolig Spøg til Satire, Humor, Begejstring. Udtrykket veksler i hans smukke Ansigt, er snart muntert, snart ildfuldt, snart hyggelig flegmatisk, snart let melankolsk, snart heftig kolerisk. Af og til siger han sin Kontrapart en lille Ubehagelighed, af og til en hjertelig Kompliment, men næsten altid kun for at sukre den bitre Pille, han vil give ham at sluge.

Med andre Ord: Julius Lange lever og aander i disse Breve, livagtigt og nøjagtigt som han stod og gik i sine unge Dage, livlig, idérig, ømtaalig og pirrelig, kærlig indtil Ømhed, skrupuløs indtil Strenghed, lystig og dyb, frisindet og fordomsfuld, tænksom og vedtægtsbunden, tindrende af den fineste Humor: en blød Sjæl og et mandigt Sind; undertiden urimelig, fordi han er sær, altid skaansom, fordi han er stærk; altid hensyntagende og taktfuld, fordi han er fin; uendeligt simpel, fordi han er overlegen.

Jeg er min afdøde Ven i hans Grav overmaade taknemmelig, fordi han har brændt næsten alle Svarene paa de her offenliggjorte Breve; kun nogle faa fra min tidligste Ungdom, som han havde bevaret, blev givne mig tilbage efter hans Død, og nu er ogsaa de tilintetgjorte. Men jeg begaar ingen Indiskretion ved at udgive disse. Hans Væsen var af den Art, at han kun kan vinde og hans Anseelse kun stige ved at han bliver bedre og fuldere kendt.

Som Bogen er, viser den vel kun Julius Lange i et enkelt Forhold og under en tolv Aar af hans Liv. Men han fremtræder for det Første gennem dette enkelte Forhold i alle sine Slægtskabs- og Hengivenheds-Forhold og som Sandhedssøger, som Kunstelsker, som Videnskabsdyrker, som aandelig Personlighed overhovedet; for det Andet er Tiaaret fra hans 23de til hans 33te Aar det for hans Udvikling uden Sammenligning betydningsfuldeste i hans Eksistens.

Man har her samlet hans Ungdoms (undertiden vekslende) Domme over en Del af de mest fremragende Personligheder i dansk og nordisk Kultur. Man finder her uforbeholdent udtalte hans Ungdoms ærlige, stundom noget hildede Anskuelser om det Religiøse og det Sædelige, hans fribaarne, altid vel overvejede Tanker om det Antike og det Moderne, om Syden og Norden, om Kunst og Poesi, om dansk og europæisk Politik. Man ser

ham i hans Kamp for at forme sig en Livsbetragtning og ser den grundigt omformes hos ham.

Man møder her den djærve, Poul Møllerske, som den fine, Paludan-Müllerske Side af hans Væsen. Man følger ham paa alle hans Ungdoms Rejser og oplever med ham de første Indtryk, han modtager af Rom, som senere af London og Paris, og er Vidne til hans rastløse Iver for at bearbejde alle modtagne Forestillinger. Man ser ham her forberede og begynde den Virksomhed i Hjemmet som Taler og Skribent, hvorved han opnaaede en saa afgørende Indflydelse paa sin Samtid og gjorde sig selv og sit Fædreland lige megen Ære. Man finder endelig her de første Spirer til alle hans Bøger.

TILLÆG

(1903)

Da Julius Lange endnu var ung Student, kom det en Gang i en Kres af hans Kammerater, hvor han ikke var til Stede, til det Spørgsmaal, hvem der vel var det første af alle de Mennesker, de kendte, og med forbavsende Enstemmighed udbrød de i Munden paa hverandre: Julius Lange naturligvis. Ja med Ungdommens Tilbøjelighed til at tage Munden fuld, var der endog en, som sagde: han er det første af alle Mennesker i Verden. Den Tilføjelse er næsten overflødig, at den, der udtrykte sig saadan, senere gjorde ham al den Skade, han formaaede, saa «det første Menneske i Verden» afbrød enhver Forbindelse med sin fordums Beundrer.

Men han var en af de unge Mænd, i hvem alle Kammeraterne er lidt forelskede. Han svarede imidlertid end ikke som ganske ung til Typen: det unge Menneske. Han var aldrig slank og smidig, altid kraftigt bygget og lidt tung, vanskelig at rokke. Men der var i hans Væsen den Gratie og i hans Ord det Lune, som vinder Hjerter.

Det skulde ikke undre Nogen, som har kendt ham og som har iagttaget, hvorledes Forstaaelsen og Paaskønnelsen af hans Væsen er steget siden hans Død, om det nu kom dertil, at det hele danske Folk blev lidt forelsket i ham, saa han kom til at staa for sin Eftertid som en af dens erklærede Yndlinge.

I

Lange var som alle aandeligt Stræbende en søgende Aand. Men han var fra først af stærkt sammenvokset med sin Familie,

sin Stamme, alle smukke Overleveringer i sit Fædreland, sky for enhver Kritik, hvis opløsende Væsen foruroligede ham. Dog endnu mens han var ung, ændredes og frigjordes hans Sjæleliv. Han plejede vel skemtende at sige, han fra sin Barndom af havde «siddet saa tykt i Paludan-Müllere», at han aldrig kunde blive ret selvstændig. Men han blev det til Gavns, og blev da efterhaanden helt sig selv, et af mange Modsætninger sammensat Unicum.

Ingen er begyndt med mere Idealisme end han; han var fra først af tilbøjelig til at se Alt fra den skønneste Side og til at dyrke mangt overleveret Sværmeri som Livsbetingelse. Men han blev mere og mere virkelighedskær. Det hændte en Gang, før han endnu var fyldt de tredive, at en Ven i Samtale genkaldte ham Berkeleys Tanker om Legemverdenen som ikke eksisterende udenfor vore Forestillinger, saa ikke den ydre Verden, men vor Aand maatte betragtes som det eneste i Sandhed Tilværende. Den Paagældende følte sig tiltalt af denne Grundsynsmaade og sluttede sig til den Videreførelse af disse Tanker, som findes i John Stuart Mills Værk om Hamiltons Filosofi. Da afbrød Lange ham med Heftighed: Nej, nej! ad den Vej kommer vi ikke videre. Mig forekommer det netop, at alle Fremskridt, vi har oplevet i Naturvidenskaberne og ved dem, beror paa, at man har taget den ydre Verden saa virkeligt som muligt, stiltiende har bekæmpet enhver Forestilling om Livet som en god Drøm eller en ond Drøm, men har klamret sig til det, der er os givet gennem Sanserne, som det aller sikreste Virkelige — naturligvis som det berigtiges af dem indbyrdes og af Forstanden.

Naar Berkeleys og Mills Idealisme saa tidligt var ham imod, kan man forestille sig, hvor virkelighedstroende han siden blev. Af al Overtro i Verden var Spiritismen ham modbydeligst.

Man agte paa, hvorledes de Domme, han fælder, bestandigt bliver strengere, slutter stadigt fastere om Genstanden. Naar man f. Eks. kun har læst hans talrige beundrende og altid forsvarende Udtalelser om Thorvaldsen som Menneske og Kunstner, kunde man tro ham temmelig blind for dennes nødvendige Mangler og Fejl. Naar han etsteds siger, at Thorvaldsen selv aldrig har rørt en Finger for at fremkalde eller fremskynde de Æresbevisninger, han kom til at nyde, saa kan det jo se ud, som mente Lange, at Thorvaldsen hverken var hensynsløs eller egenkærlig, men blot den rare, blide, store Mand, han i Over-

leveringen er bleven. I Aaret 1890 hævdede han med Styrke en ganske forskellig Anskuelse, efterviste den umaadelige Kunstner-Egenkærlighed hos Thorvaldsen, en Egenkærlighed, der hellere end at lade en eneste Bestilling gaa fra ham til Andre, skabte Martyrer af hans Elever. Lange skildrer Thorvaldsens Vrøvleri og Ubestemthed, hans Uordholdenhed, og forklarer, hvad den havde at betyde, lader Læseren se, hvorledes han som et ualmindeligt Pragteksemplar af en Plante tog Sol og Lys fra de andre Planter og sugede Saften fra de omgivende Organismer. Hermed kan jævnføres Langes saa interessante og originale Studie over Leonora Christina, i hvilken han trods fuld Beundring for den sjældne Kvindes storladne Karakter, stejle Trods og ubrødelige Hengivenhed for hendes Husbond, paaviser hendes Snoen sig fra alt, hvad hun har gjort, hendes vildledende Fortielser, hendes usandfærdige Paastande og den vilde Hævngerrighed hos hende. der formummede sig som kristelig Religiøsitet.

En vis akademisk Forsigtighed i Formen, der var bleven Lange til Vane, gjorde, at Publikum ikke havde det sikre Blik for hans dybere Følemaade. Ti forsigtig var han. Frygtede han i en eller anden svagt angribende Fortælling eller Parabel at stille sig blot, dækkede han sig gerne bag Navnløshed. Hr. M. Galschiøt véd som tidligere Redaktør af *Illustreret Tidende* Besked derom. Men hans Forsigtighed havde den ret gode Grund, at saa tidt han i de danske Krinkelkrogstilstande havde vovet sig en Smule frem, blev han ladet i Stikken. Et Eksempel: Lange havde i sin Tid udarbejdet et Reformforslag angaaende Kunstakademiets indre Forhold. Da han imidlertid som Akademiets Sekretær var Embedsmand ved det, kunde han ikke selv bringe Forslaget frem. Den daværende Kultusminister, der havde hørt om hint Reformforslag, lod Lange anmode om at forelægge ham det og drøfte det med ham. Efter Drøftelsen erklærede Ministeren, at han gjorde Forslaget til sit og var sikker paa at opnaa Kongens Samtykke til Gennemførelsen. Lange, som nødig vilde miste sin Plads, udbad sig blot, at Ministeren vilde skynde sig stærkt, da Sagen ellers sikkert vilde blive modvirket, og at hans eget Navn ikke maatte blive nævnt. Ministeren lovede Alt. Imidlertid havde denne neppe berørt Sagen for nogle Underordnede, før flere gamle Professorer, der anede Uraad, straks fik Nys om det Skete, følte deres Magtstilling truet, ilede til Kongen og modtog dennes Løfte om, at Alt foreløbig skulde have sit Forblivende som det var.

Man krævede Langes Afsked. Han tog den, skønt den gik ham overmaade nær. Hans Tunghørhed blev benyttet som Paaskud. Slige Erfaringer gør en i Forvejen ikke stridbar Mand, der uden Formue har en stor Familie at ernære, forsigtig.

Igennem Ungdomsbrevene fra Lange er Læseverdenen bleven bekendt med hans Følemaade omtrent til Aaret 1871. Det vilde have Interesse at vise, hvorledes han stillede sig til den vaagnende literære og sociale Bevægelse i Ungdommen da; men Æmnet er for vidtløftigt. Det er nok at antyde hans Stilling til et Par af Hovedmændene. Han holdt meget af J. P. Jacobsen, og de kunde godt sammen. Alligevel var der i Jacobsens Skrivemaade noget, som nødvendigvis maatte være det Græske i Langes Naturel imod. «Det er nu alligevel den *spækkede* Stil», sagde han en Dag. Hvad Holger Drachmann angik, som den Gang temmelig udtømmende kunde særtegnes ved Bestemmelsen «genialt Brushoved», var Forholdet mere indviklet. De mødtes en Aften sidst i 1871 ved en større festlig Sammenkomst. Drachmann kunde paa hint Tidspunkt naturligvis ikke se andet i Lange end en, som hørte til den Linje, «der intet vilde gøre», en kundskabsrig, tilbageholdende Person, der i sin Sky for Larm og Spektakel gjorde sig ufølsom, tav til Uret og for ingen Pris vilde være med til Oprør. Og han læste *Engelske Socialister* og Digtet om Satory-Sletten højt, der begge var utrykte, ti han havde da endnu intet udgivet, og holdt derefter en flammende Tale med hans sædvanlige Omkvæd den Gang, at Christiansborg Slot burde brændes — det er jo nu desværre brændt — og det Hele «raseres». Derefter tog Julius Lange, hvem Drachmann havde undervurderet som Modstander, Ordet, meget stilfærdigt og meget fast. Han gik udenom alle de revolutionære Lærdomme, angav end ikke sin Stilling til Kommunen i Paris, hvad i hin Tid gjaldt for en Pligt, men holdt sig alene til det Sjælelige, og uden et Øjeblik at blive personlig, uden engang at gøre en Hentydning til den foregaaende Taler, hævdede han, at det Eneste, han paa det aandelige Omraade havde Respekt for, var det Selverhvervede, Selvindvundne, det, den Enkelte helt igennem og paa ethvert Punkt kunde staa inde for. Det var det Hele, og det blev endda sagt let hen, skønt med Vægt. Men det var Alvor.

Der var i hans Væsen noget af den ædle og skønne Besindighed, som Grækerne kaldte Sofrosyne. Og det vise Maadehold, denne saa ægte danske Sindighed findes overalt i Langes

Skrifter. Herpaa beror deres mægtige etiske Virkning. Personligt kunde Jul. Lange være meget hidsig. Han havde sig ingenlunde helt i sin Magt. Han var ogsaa meget langt fra i sit private, personlige Liv at være hvad Borgerskabet kalder et normalt Menneske, endnu længere fra at være et Mønstermenneske. Men overalt, hvor hans inderste og ypperste Væsen rent bryder igennem, som i hans Skrifter, der forbavser han ved sin Etos. Han havde ikke blot den skønne Blu, som Grækerne satte saa højt, men en Harmoni og Ligevægt i hele sin rige og fulde Menneskelighed, som virkede og virker først velgørende, dernæst moraliserende, ikke som Formaning, men som Eksempel og Forbillede. I den Forstand kunde man vove den Paastand, at ingen dansk Forfatter er saa etisk som han.

II.

Den Samling af Breve fra de 38 sidste Aar af Langes Liv, som P. Købke har foretaget med overordenlig Omsigt og Takt, vil vinde ham nye Hjerter. Skønt Intet i den har været beregnet paa Offenligheden, er der Intet i den, som er altfor privat, og Intet, hvis Meddelelse kan saare et eneste Menneske. Dette er, som det sig hør og bør; ti Brevenes Forfatter afskyede at give Publikum et Indblik i sine private Forhold, og som der ikke var ætsende Væsker i ham, saaledes vilde det været ham højligt imod, om han havde kunnet tænke sig, at nedsættende Ytringer af ham om Enkeltmand vilde blive forelagte Offenligheden. Samlingen giver da et Billede af hans Forhold til Slægt og Venner, til Kammerater og Studiefæller, af hans Personlighed og af hans Livs Sysselsættelser uden i strengere Forstand at give nogen Forestilling om hans Levned, det vil sige hans Livs største Sorger, heftigste Glæder, stærkeste Sindsbevægelser.

Jul. Lange dyrkede det Almenmenneskelige, vurderede det Normale, var en Aand i Ligevægt. Han stod overalt, hvor det var ham muligt, fast paa Overleveringens Grund; hans Aandsliv havde faaet sin Indvielse af den græske Oldtids ypperste Kunst og Poesi; han elskede ikke blot det Menneskeliges Højdepunkter — Æschylos, Parthenon, den oprindelige Gotik, Michelangelo, Rembrandt — men de Væsner, der svarer til Modsætningernes

Udjævning — Raffael, Thorvaldsen, Paul Dubois, dem, der er lutter Ligevægt. Den frie Humanisme, til hvis Mænd han maa regnes, var, ifølge hans egen Begrebsbestemmelse, den, som gik ud paa Forherligelse af Menneskevæsnet. Han attraaede det Normale og fandt det med sit danske Sind ikke sjældent i det Jævne.

Men han selv var som sagt af Temperament ingenlunde jævn eller normal Han siger etsteds træffende, at da Vorherre (som det hedder i Bibelen) skabte Alting «efter Tal, Maal og Vægt», kom Julius Lange til at danne en beklagelig Undtagelse; der kom noget uordenligt ind i hans Natur, noget, som vanskeligt kunde rette sig efter «Almanak og Klokkeslet», vanskeligt maaske efter endnu flere af Samfundslivets Normer. Han havde en lidenskabelig Sjæl, et hidsigt og pirreligt Gemyt; kun hans Intelligens forblev olympisk, uberørt af Svingningerne i hans Sind og udlod sig atter og atter i humoristiske Glimt. Hans Aands ejendommeligste Ytringsform var jo nemlig Humor, en Forening af Lune og Vid, i hvilken han hævede sig op over Tilværelsens Genvordigheder og opløste dens Mislyd i Spøg. Denne Humor, der strækker sig igennem hele hans Liv, var hans Væsensmærke, hans konstante Aandsform.

I et af sine Breve tumler han aandfuldt og originalt med Spørgsmaalet om Menneskets Enhed med sig selv i Tidens Løb; han spørger om Navnet, der (hos Mænd) forbliver det samme, betegner en virkelig Identitet eller kun en Kontinuitet. Han hævder da det sidste, eftersom «det er Nonsens, at et 1aars Barn, en 30aarig Mand og en 90aarig Olding er den samme»; det betyder intet, at de benævnes med samme Navn, og han kommer til det Resultat, at Menneskets Fastholden af sin Identitet gennem Tidens Forløb er naturstridig, men er selve det Moralske. Det moralske Menneske staar nemlig ved sit Navn, sin Underskrift, sin en Gang paatagne Forpligtelse, selv om denne er 50 Aar gammel og Mennesket selv altsaa er blevet et helt andet, legemligt og sjæleligt forandret. Andre kan derimod ikke med Rette kræve en Enhed af den Enkeltes Liv.

Lange synes her i Tanken at have villet værge sig mod Moralister. Skønt han selv var af de tungere og dybere Naturer, ændredes ikke blot hans Meninger, men undertiden hans Følelser og Sympatier grundigt i hans Liv. Hvor kunde det være andet! Erfaringerne lod ham jo ikke uberørt. Naar han ligefuldt for-

blev den samme, var det ikke blot forsaavidt han følte sig bunden ved et en Gang overtaget Ansvar, men forsaavidt hans Aand bevarede sin Form fra hans tidlige Ungdom til hans Død.

Denne Form var Humor, og denne Humor var vel det mest ugræske, det ypperste moderne ved ham. Han havde den Gave, at han kunde sige eller anføre det mest løjerligt Klingende saadan, at det syntes uigendriveligt. Meget muligt, udbryder han, at der er megen Humbug paa Verdensudstillingen 1878. Men, fortsætter han med et Citat, Herregud, hvad er vi Mennesker andet end *Lysestøberskilte og Oste!* — Han havde desuden et ualmindeligt Opdagerblik for det Burleske, nød det og anrettede det for andre. Han fortæller, at der i den danske Industri-Afdeling fandtes blandt Fiskeri-Sagerne noget, som kaldtes *héros en gelée:* «Franskmændene maa jo faa gruelige Forestillinger om, hvilket barbarisk Folk vi er, at vi hædrer vore Helte ved at lægge dem i Lage, eller de opfatter det maaske som en Art Balsamering af vore store Mænd.» Og han forklarer, at man har slaaet Ordet Helt (en Fisk, paa Fransk *lavaret*) op i et Leksikon og saa fundet Ordet Heros. Selv lagde han adskillige Helte i Gelée, men det var Helte derefter.

Det stemmede med det Rolige og Dæmpede i hans Væsen, at en af de Maader, hvorpaa han frembragte stærkest komisk Virkning, naar han talte eller skrev, var den med Forsæt at anvende altfor svage Udtryk. Saaledes f. Eks.: «De gamle jødiske Dommere havde *den stygge Vane*, naar En bragte dem en ubehagelig Efterretning, at kaste et Spyd igennem ham.» Eller: «Vel er d'Hrr. Erik Bøgh og M. Goldschmidt enige om, at der ikke var noget ved den gamle Michelangelo; *men jeg tror alligevel ikke, at han rent er en Fejltagelse*» eller saaledes, hvor han taler om antike Basrelieffer i London: «Jeg frygter mest den assyriske Konge Assurnazirpal den Første og den ægyptiske Konge Thotmes den Tredje, eftersom de spidder deres Fjender paa Pæle, trækker Tungen ud af Munden paa dem eller behandler dem paa lignende *uhøflig Maade.*»

Med den Overgivenhed, der i Grunden laa paa Bunden af hans Væsen, stemmede det, at han undertiden omvendt i Skemt brugte Sprogets mest superlative Vendinger om en ringe Ting, f. Eks.: «Men mine Forelæsninger! Ha! Hum! Vær overbevist om, at de overgaar Alt, og græd Deres modige Taarer over, at den Svir blev Dem negtet!» eller: «Tilgivelse! Tilgivelse! Anger

og Fortrydelse! Sæk og Aske! Haarskjorter! Du kan foreskrive mig, hvilken Bod det skal være; dog frabeder jeg mig at staa i den blotte Skjorte og paa bare Ben i fri Luft, da jeg er meget forkølet». (Han havde været uefterrettelig som Bidragyder til et Tidsskrift.) Eller saaledes: «Jeg beder Dem være overbevist om, at jeg paa Grund af Arbejde, jeg allerede tidligere har paataget mig, umuligt kan gaa ind paa Deres Forslag. Er De bedrøvet, saa er jeg sønderknust; er De nedbøjet, saa ligger jeg næsegrus i Støvet; græder De, saa drukner jeg Universet i et Ocean af Taarer; kort sagt, jeg giver Dem ikke Lov til at sejre i denne Sorgens Konkurrence, men stabler Pelion paa Ossa og gør Olymp til en Vorte».

Han havde ogsaa et Hang til at forøge den pudsige Effekt af sine Ord ved, ganske som det sker i en vis Stab af danske Ordsprog, at tilføje «som denne eller hin sagde» i en saa forskellig Anledning, at man uvilkaarlig maatte le. Eksempler fra Brevsamlingen: «Jeg føler vel, at jeg ikke har fortjent din mageløse Overbærenhed og Langmodighed, saa upaalideligt og uordenligt som jeg har baaret mig ad. Men Herregud — «saadan er jeg jo mod alle Mennesker», *som gamle Molbech peb og sang*, da Skuespiller Nielsen løftede Stokken imod ham, fordi han havde været grov». Eller hvor han glæder sig over, at Regeringen har givet Folketinget, som har negtet ham Dyrtidstillæg, Grovheder: «Men hvad hjælper det! *som den fordums Portner paa Charlottenborg sagde*, naar han lukkede de unge Kunstnere ind paa Antiksalen.»

En Form, han meget yndede, var den lystige Selvnedsættelse, der gav sig Skin af Selvros for overlegen Indsigt eller Viden, f. Eks.: «Sagde jeg ikke nok, at der stod . . . [en græsk Læsemaade]. Det forekommer mig ogsaa som et stort Spørgsmaal, om Æschylos ikke havde gjort vel i at følge *min Redaktion* af Versets Begyndelse.» Eller saaledes: «Hvad mener du om den ægyptiske Politik? Hvis Arabi Pascha virkelig — *jeg vil nødig være indiskret* — og hvis Gladstone eller Bismarck — saa kan vi saamænd alle faa meget at tænke paa. Alene Suez-Kanalen — naa, jeg vil ikke tale om den.»

Der var altid megen Fantasi i Julius Langes Udtryksmaade. Men det, der gjorde hans Vid saa fortryllende, var, at Alt, hvad han havde af Fantasi, gik i dets Tjeneste. Den golde, fantasiløse Vittighed, den blotte Ironi, laa ham fjern. Mærk Udtrykkene:

«Du har villet have det Bæst af en Komité til at *fænge!* Du har villet *slaa Gnister* af en kongelig Kommission, Du har *danset paa Næsen* af en Kommission med en Ekscellence i Spidsen! Du har *bundet Bjælder i vort Skæg!*»

Undertiden kan han med dette fantasifulde Vid formelig minde om Swift, kun at denne var bitter, mens Langes Vid var uden Braad. Men der er dog noget næsten Swiftsk i denne Humoreske over Fattigdommen, der forhindrer ham i at lade hele Familien rejse udenlands: «Jeg har for Resten udfundet et sindrigt og simpelt og sikkert Middel til at komme — eventuelt med jer allesammen — til Paris paa offenlig Bekostning. Man lader sig blot bide af gale Hunde, saa bliver man sendt til Pasteur. Det skal ikke være videre smerteligt og desuden aldeles farefrit, naar man blot straks gør fornødent Væsen af Sagen.»

Denne Aandsform er som sagt det Blivende hos Julius Lange; i den støbes hans forskellige Meninger og Følelser til forskellig Tid. Men dette beror selvfølgelig paa, at den sluttede snevert og fast om hans Væsen, om hans Tankelivs Indhold med dettes stærke Modsætninger og energiske Spænding.

III

Et byrdefuldt og saa meget desmere fortjenstligt Hverv har det været at ordne Julius Langes mange Breve efter Tidsordenen. Vanskeligst var det naturligvis, hvor Datum eller Aarstal fattedes. Derved er smaa Fejltagelser indløbne. Saaledes burde de Breve, der er daterede Juli 1870, rykkes et helt Aar frem i Tiden. De stammer fra Juli 1871.

Den overvejende Del af hans offenliggjorte Breve drejer sig om Langes Forhold til hans Fag, Kunsten fra alle Tider og i alle dens Former. Ingen Bog kunde aflægge kraftigere Vidnesbyrd om en Mands Kærlighed til sin Gerning. Han er stadigt paa Rejser for at se, at lære eller gøre Indkøb. Hans Tanker bevæger sig uafbrudt om Kunsten, dens Væsen, den historiske Sammenhæng mellem dens Værker. Hans Ophold i fremmede Byer er Ophold i fremmede Museer og Kirker; i Udlandet lever han, isoleret ved sin Forskning, ved sin temmelig ringe Evne til at tale fremmede Sprog og især ved sin Døvhed, udelukkende

en Kunstforskers Liv. Og naar han er hjemme, sysler i det sidste Hovedafsnit af hans Arbejdsaar hans Tanker uafbrudt med hans store Værk *Menneskefiguren i Kunstens Historie:* «Jeg arbejder paa det», skriver han, «hver eneste Dag, naar jeg nogenlunde kan.»

Alligevel kan man ikke med Sandhed sige, at Kunsten var hans Liv. Tvertimod, han har en dyb Følelse af, at Sysselsættelse med Kunsten kun er et Erstatningsmiddel for Liv. Han kommer oftere tilbage dertil. I et af Brevene hedder det: «Fantasteri er Surrogat for Liv, Virksomhed, Begivenhed; men, vel at mærke: Romaner, Dramer, Malerier osv. osv. er ogsaa Surrogater for Liv. Er vi saa lykkelige at opleve noget, som *virkelig* er Liv. saa indsér vi med det Samme, at 99 Hundrededele af det, som vi kalder for Liv, er Surrogater for Liv.»

Skønt Jul. Lange som faa Mennesker virkede fremmende paa dem, han kendte, ved sit Væsens Selvstændighed, ved dets Modenhed, der havde sin Sødme som en udmærket Frugt, var der noget Højkonservativt i hans Natur; han var inderst inde fra først af modstræbende mod alt Nyt. Saa tidligt som i Aaret 1863 sagde Carl Bloch, hvem Lange havde sluttet sig til med en begejstret Beundring, der overvurderede Maleren i Bloch: «Han forstaar sig rigtig godt paa den gamle Kunst; men jeg tvivler om, at han nogensinde bliver en saa god Bedømmer af den ny.» Bloch fik Ret. Lange har set paa assyrisk, ægyptisk, græsk Kunst som ingen Anden; det Oprindeligste tiltrak ham, og hans Navn vil forblive knyttet til Frontalloven, hvis Fremtræden i denne Kunst han har opdaget. Ogsaa Middelalderens, Renæssancens og overhovedet Fortidens afsluttede Kunst havde, forsaavidt dens Mænd ikke frastødte hans Naturel for stærkt (som Bernini, det 18. Aarhundredes Franskmænd, Japanerne osv.) den skønsomste Opfatter og Fortolker i ham. Men han havde ingen Sans for det, som var i Vorden; han saa evig og altid fra første Færd af kun det Stødende deri.

Endog saa nærliggende Særsyn som Bjørnson og Ibsen var ham oprindeligt imod. Ibsens ældste Arbejder var ham en Gru. Med Aarene blev Lange dog hans varme Beundrer; han faudt f. Eks. *Hedda Gabler* mesterlig, og efter *Solness* kalder han endog Ibsen «forfærdelig stor». I Bjørnsons *Kongen* finder han kun «Demokratiets Fortvivlelseshyl over sin egen Umulighed», og han spørger sig for hos sin Søn, om det er «ganske nødvendigt» for

ham at læse Bjørnsons *Det flager.* Saa ugerne vil han til det. Og dog vurderede han paa sin Vis Bjørnson som Digter. — Da Taine dukkede op, værgede Lange sig imod ham af al Magt som imod den nyeste Parisermode; at tilegne sig noget af ham, var at rette sig efter enhver Kastevind fra Paris. — Da han første Gang ser Billeder af Böcklin, har han ikke Øje for Andet end Grelheden. Han overser paa Schacks Galleri et Billede som Villaen og finder i dem, hvorved han dvæler, «den moderne Malerkunst siddende paa Bredden af Vanviddets Pøl, anglende efter Orme, med overhængende Fare for at dumpe paa Næsen ud i den». — Max Klinger er ham en Rædsel; han ser i ham kun den Efterligning af Böcklin og Goya, hvormed den unge Raderer begyndte, men har ikke nogetsomhelst Blik for den betydelige og ægte Originalitet, der her brød frem. Kun har han langt om længe forsonet sig med Böcklin, da han fordømmer Klinger. — Saaledes værger han sig ogsaa paa dansk Grund af yderste Evne mod de sære Malere blandt de unge Kræfter: Joakim Skovgaard og Hammershøj; ikke, at hans Indvendinger her er urimelige, men det Urimelige er, at han alene kommer med Indvendinger. — Hans Modstand mod Kærligheden til Japans Kunst hører ogsaa herhen.

I Sammenhæng med denne Mangel paa Sans for Nybegyndelser og denne Holden igen staar endelig hans politiske Holdning. Han havde ikke Følelsen af noget Overgreb fra Højres Side, end ikke naar det gik sørgeligst til. Estrup var ham kær, sagde han en Dag, som «et Laag paa det Hele». I den Vaagnen af Folkebevidstheden og Retsfølelsen, som betegnedes med Ordet Venstre, saa han kun «de betydningsløseste politiske Rumlerier», og dèr sporede han kun «Lugten af Bergfisk og fersk Tran (Berg og I. A. Hansen) blandet med Holstein-Ledreborgsk Patchouli». Saa angst blev han efterhaanden for alt «Partivæsen», at han endog vægrede sig ved at gaa ind i *Bogstaveligheden*, en uskyldig Forening af yngre Kunstnere og Skribenter, der kom sammen engang imellem for at samtale ved et Glas Vin, og det blot, fordi en Ven havde sagt ham, at en Anden havde sagt til Vennen, at denne Forening skulde repræsentere «det radikaleste Venstre».

Paa den anden Side var selve Julius Langes Konservatisme et Udslag af hans Væsens Soliditet og Selvstændighed, af hans Modstand mod at løbes overende. Og saaledes forenedes den paa overraskende Maade med hans Drift til ikke at tage Nogetsom-

